वारि च ॥ पक्कजले ॥
पक्काधानम् न० पक्काशये ॥
पक्कान्नम् न० कृतपाकेतण्डुलादौ ॥
यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्कान्न-
स्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्त्वा तु
भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदा-
चारः धार्मशूद्रस्य पक्कान्नं पक्ष
मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥
पक्काशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्काशय
स्त्वधोनाभेरूर्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥
पक्कस्य आशयः ।
पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पच्यते॰परिक्र-
म्यतेदैवकार्यार्थेपितृकार्यार्थेवायःका-
लविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदा-
द् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या
यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे
तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥
पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति ।
पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा ।
पच्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलाना-
मापूरणं क्षयोवाऽनेनेतिसः ॥ छन्दो-
वापक्षशब्दोविभक्तौमासस्यैकैकमर्द्ध-
न्दृते ॥ यद्वा । पक्षते । पक्ष० । अधि-
पर्ग्रोर्दकोचेतिसः धातोः कान्ता-
देशः॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥
केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रबले ॥
सहायबले ॥ चुल्लीरन्ध्रे ॥ पतत्रे ॥
पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥
पार्श्वे । पाखाड़ितिभाषा ॥ वर्गे ॥
देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुति-
शिरः पक्षः समाश्रीयतामित्यु-:
पदेशः ॥ शरपक्षे । बाणे ॥ भित्तौ ॥
एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥
यथा॰धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषा-
धयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः ।
यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे
तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥
पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खड्किकायाम्
खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वभावे ॥
पक्षइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥
स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥
पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधवातरोगे
पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट
पृथक्चारिगजे ॥
पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी
द्वादशी चैव चतुर्थी च चतुर्दशी ॥ अ-
मावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदा
हृतम् ॥
पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः ।
जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥
पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥
त्रि० । पक्षजाते ॥
पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्ट
सिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम्
तत्र । पर्वतेवन्ह्यनुमितौअनुमित्सा
विरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चया
भावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या
सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तद्वत्तत्त्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम् । पक्षात्तिः ॥

पक्षद्वारम् । न० पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वेद्वारम् ॥

पक्षधरः । पुं० सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायक्कात्रे । चिन्तामणेश्लोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्याय्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षेपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तिः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खड्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक्० इ० गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । न० पक्षे । गरुति ॥ पक्षति । डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् । पक्षसीतुस्मृतौपक्षाविति शुभाङ्कः ॥ त्वनीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु

पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन् । पक्षशुद्धिः संवत्सरार्द्धेस्यात् ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धांगइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्ये रोगविशेषे ॥ पक्षेयाहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पक्षदशोः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्यअन्तः ॥

पक्षाशुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम् । विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगामिवर्त्तमानाहर्युतायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्ता यस्यां सारात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वे पक्षी प्रकारात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते । इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी । पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवसौ यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥ पक्षी । इतिपंक्ती० इतिचभा० ॥ पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनावितीनिः ॥ धान्याङ्कुरचरायेत्ततेषांमांसं लघूत्तमम् । आनूपजलजन्मांसंस्निग्धं

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पक्षविशेषं वि
ष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमाचिकास्य
द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुरटीह
पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवाले ।
पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां
राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिलः । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् ।
नीडे ॥

पक्षिसिंहः । पुं तार्क्ष्ये । गरुडे ॥
पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं ० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः । पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥

पक्ष्मगुः । त्रि० पाकयात्तरि । पक्तरि ॥
पचेःक्तुरितिबोपदेवः ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्ज-
ल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥
अणीयसि । गरुति ॥ पच्यतेऽनेनवा ॥
पच० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को
दाहापित्तार्त्तिशोषघ्नःशीतलःसरः ॥
पञ्च्यतेद्रुःसमनेन । पचिव्यक्तीकरणे
उन्यथे रिकरणे घञ् । कुत्वम् । पञ्
च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्ककर्पटः पुं० दलाव्ये । कलमुक्तपङ्के ।
दलाद्दल० इ० भा० ॥

पङ्ककीरः । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगडः । पुं०
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥
ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राहः । पुं० मकरे ॥ इ० हारा
वली ॥

पङ्कजम् । न०
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । सामले, ॥ इति
राजनिर्घण्टः

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजा
करे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्क
रादिभ्योदेशेइतिइनिः ॥

पङ्कधूमः । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव
धूमोऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्द्दमयुक्तनरकवि० ॥

पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकु-
सुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप
मधाकर । नागन्नमतिवरभापितसु-
दृतिवृत्तमसलमिहपङ्कवलीतिहि ॥
यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्द
तिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति ।
मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधव
तवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवासः । पुं० कर्कटे ॥ इ० रा० नि ॥

पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सिशालिकायाम् ।
दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥

पङ्कारः पुं० शैवले । सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुक्कुटके ॥ इतिमे० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये ॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति । पिच्छादित्वात् इलच् ॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्कजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्केरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्ये दोषा यथा । नसंदसीचपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्ति भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपे चाप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषनिवारणोपायो यथा । एकपङ्क्त्युपविष्टायेनस्पृशंतिपरस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव यद्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरवीथ्याम् ॥ पचनम् । पचि व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चते । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भूगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ क्षितौ ॥ सङ्ख्यायै ॥ पञ्चकाद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशदिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम् । तथाचावनावयवार्थो ऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । पङ्क्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति । पङ्क्तिचदशसङ्ख्यायाम् । क्रतवान्पङ्क्तिरथोविषद्धयदिति दशरथइत्यर्थः पङ्क्तिश्छन्दोविशेषे यथा । यस्यपञ्चाक्षराः पादाः । तथा चछन्दोविशेष एवार्थइतिबोध्यम् ॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं० कुररपक्षिणि । कुरुजङ्ग० भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्तश्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निप्रभृतौ ॥ यथाह

हारीत : । पवन: पावनस्त्रेतायस्य
पञ्चाग्नयोगृहे । सायम्प्रात : प्रदीप्य
न्तेसविप्र : पङ्क्तिपावन : ॥ इति
अगस्त्या : सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच
योचियान्वयजाश्चैवविज्ञेया : पङ्क्ति
पावना : ॥ इत्यादिनामनुक्तेपुत्रा
श्रमेषु ॥

पङ्क्तिरथ : पुं ॰ दशरथनृपे ॥

पङ्क्तिवीज : पुं ॰ वर्वूरवृक्षे ॥

पङ्गु : । पुं ॰ शनैश्चरे ॥ परिव्राजि ॥ यथा
भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच ।
योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस : ॥
त्रि॰ खोणे । जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे ।
जङ्घाहीने ॥ पन्गतिपत्त॰ वा॰ गु: ॥

पङ्गुग्राह : । पुं ॰ शनैश्चरग्रहे ॥

पङ्गुल : । पुं ॰ सितकाचाभघोटके ॥
इतिहेमचन्द्र: ॥

पङ्गुत्वहारिणी । स्त्री॰ शिम्बडीवृक्षे ॥

पङ्गू :-। स्त्री ॰ विकलजङ्घायाम ॥
पङ्गोरूङ्स्यूङ् ॥

पच : । त्रि॰ पाककर्त्तरि ॥ पचति ।
डुपचष् । पचाद्यच् ॥

पचत : । पुं॰ पचे ॥ स्त॰ क : ॥

पचत् । त्रि॰ पचमाने ॥ पचति ।
लट : शत्रितिपचे : शत ॥

पचत : । पुं॰ चन्द्रे ॥ सूर्यें ॥ वह्नौ ॥
पचति । डुपचष्॰ । भृमृदृशियजि-
पर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योतच् ॥

पचत्पुट : । पुं॰ सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचन : । पुं॰ अग्नौ ॥ न॰ पाके ॥
त्रि॰ पाककर्त्तरि ॥

पचनी । स्त्री॰ वनवीजपूरके ॥

पचन्ती । स्त्री॰ पाककर्त्र्याम् ॥

पचमान : । पुं॰ वह्नौ ॥ त्रि॰ पाकक-
र्त्तरि ॥ पचति । पचते । डुपचष्॰ ।
लट : शतृशानचाविति॰शानजादे-
श : । आनेमुक् ॥

पचम्पचा । स्त्री॰ दार्व्याम् । दारुहरि-
द्रायाम् । पचति । पचे : पचाद्यच् ।
पु॰ ॥ ...

पचा । स्त्री॰ पाके ॥ पचनम् । पचे :
षित्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचि : । पुं॰ अग्नौ ॥ पचति । डुपच-
ष्॰ । सर्वे ॰ इन् ॥

पचेलिम : । पुं॰ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पच-
ति । पचएलिमच् । त्रि॰ पक्तव्ये ॥
यथापचेलिमा : शालय : पक्तव्या
इत्यर्थ : पच्यते । पचे : कर्मणि के-
लिमरत्वपसङ्ख्यानं ॥

पचेलुक : । पुं॰ पाचके । सूदे ॥ इति
त्रिकाण्डशेष : ॥

पच्छ : । अ॰ पादस्यार्द्धमित्यर्थे ॥

पच्यमान : । त्रि॰ वर्त्तमानपचनकर्म-
ताश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टतण्डु-
लादौ ॥

पज्र : । पुं॰ शूद्रे पदो जात : :
कर्नी॰ । इ : ॥

पञ्झटिका । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥

यथा। प्रतिपद्यमर्कितपोडशनामा नवमगुरुत्वविभूषितगात्र। पञ्चटिकायाएपविवेकः क्वापिनमध्यगुरुर्गणएकः॥ यथा। तरलवतंसाश्रिष्टस्कन्धस्थलतर पञ्चटिका कटिबन्धः। मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्दः कालियशिरसिनटनमुकुन्दः॥

पञ्चकम्। न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु॥ पञ्चग्रहनिमित्तत्वणकाष्ठहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षतिः। सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपञ्चके॥ त्रि० पंचसङ्ख्यापरिमाणविशिष्टे॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य। तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेष्विति पञ्चसङ्ख्यापरिमितिमंघार्येकन्प्रत्ययः॥ पञ्चभिः क्रीते॥ संख्यायाअतिशदन्तायाःकन्॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा॥

पञ्चकपालः। पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतपुरोडाशे॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक्॥ न०॥ पंचानांकपालानांसमाहारे॥

पञ्चकर्म। न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे॥ यथा। वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम्। पञ्चकर्मेदमन्यत्तु कारणंक्षेपणादिकम्॥ इति श० चं०॥

पंचकषायाः। पुं० शराब्जानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये॥ यथा। जम्बुशाल्मलिवाट्यालं बकुलंबदरंतथा। कषायाः पंचविज्ञेया देव्याः प्रीतिकाराः शुभाः॥ पंचततिकषायाश्च॥

पञ्चकारुकी। स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु॥

पञ्चकृत्यः पुं० महादेवे॥ न०॥ सृष्ट्यादिषु॥ यथा। यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम्। कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुमःशिवमिति॥

पञ्चकोलम्। न० पञ्चौषधी। पाचनविशेषे॥ यथा। पञ्चकोलंकणामूलचव्याग्निनागरैः। पञ्चकोलंरसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम्। तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत्। गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम्॥ इतिभावप्रकाशः॥

पञ्चकोषाः। पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु॥ कोषा इवात्माच्छादकत्वात्कोषाः। पञ्चपञ्चकोषाश्च॥ यथाहुर्विचारणगुरवः पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैवर्द्धते। देहःसोऽन्नमयोनात्मा प्राक्चोर्ध्वंतदभावतः॥ १॥ पूर्वोदेहेबलंयच्छन्नक्षाणांयःप्रवर्तकः। वायुःप्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात्॥ २॥ अहन्तांममतांदेहगेहादौचकरोतियः। कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नासायात्मामनोमयः ॥ ३ ॥ ली
नासुप्तौवपुर्बोधे व्याप्ताद्यानखाग्रगा
चिच्छायोपेतधीर्नात्मा विज्ञान
मयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखा
वृत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभो
गेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥
कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दम
योप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशाः । पुं० अविद्यास्मिता राग
द्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचसंक्लेशाश्च ।

पंचक्षारगण : । पुं० क्षारपंचके ।
पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभि : प्रोक्तः
पंचक्षाराभिधोगण : । काचसैन्धव
सांमुद्र-विट्सौवर्चलकै : समै : ॥
स्यात्पंचलवणंतच्च कथ्यतेपंचका
ख्यम् ॥

पंचगणयोग : । पुं० विदारिगन्धा
वृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिका : ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोर्दध्यादिपञ्चसु ॥
यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्र
गोमये रिति ॥ तन्मानं यथा । पल
मात्रं दुग्धभागं गोमूत्रं तावदिष्यते ।
घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलक
त्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात्
पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्च
गव्यानां समानोभागइष्यतइति
गोतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोश
कृद्द्विगुणंमूत्रं पय : स्यात्तच्चतुर्गु
णम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्च
गव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्त : । पुं० चार्वाकदर्शने ॥
कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे
छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिका
पदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा ।
सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते
लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमाल
सम् । सुराङ्गनाजनव्रजै करप्रपन्न
चामरस्फुरत्समीरवोजितं सदाच्युतं
भजामितमिति ॥

पञ्चचीर : । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजन: । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भू
तैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिव
ध्योश्चेतिनवृद्धि : ॥ यद्वा । पञ्चजना
उत्पादकायस्य ॥ संज्ञादपुमे दैत्य
विशेषे ॥ गन्धर्वा : पितरोदेवा असु
-रारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभ-
वन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीन: । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्च
जनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो
वर्णा : पञ्चजना : । दिक्संख्ये
संज्ञायामिति० समास : । पञ्चजने
भ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यान
मितिख : । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधा
रयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्पञ्च
जनीनाय छम्त्र । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञानः । पुं० बुद्धः ॥

पंचत् । पुं० पञ्चत्वे । मृत्यौ ॥ पंच परिमाणमस्य । पञ्चद्दशतौ वर्गे चेति निपातनात् डतिप्रत्ययः ॥

पंचतत्त्वम् । न० आकाशादि पंचभूतेषु ॥ मद्यादिपंचकम् ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न० तामसाहंकारोत्पन्नसूक्ष्मभूतपञ्चकम् ॥ तद्रूपद्रव्येषु च ॥

पञ्चतपाः । त्रि० अग्निचतुष्टयसूर्य तत्पञ्चकमध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतयः । त्रि० पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री० मरणे । पाञ्चभौतिकस्य शरीरस्य पंचधात्वे । देहारम्भकाणां पृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानां गमकक्रमपातपूर्वकले ॥ पञ्चत्वे ॥

पञ्चानिनादः । नम् ॥

पञ्चतिक्तम् । न० तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्बः पटोलः व्याघ्रीगुडूचीवासकान्यथा । निम्बकुष्ठगुडूच्यादौ गणो पंचतिक्तकः ॥

पञ्चत्वम् । न० पञ्चतायाम् ॥ पञ्चता-याम् । मरणे ॥ पञ्चत्वमापन्नः । स्वर्गंगतिरिति ॥

पञ्चदशः । त्रि० पंचदशानां पूरणे । पञ्चदशन् इ० भाषा० प्र० ॥ तस्य पूरणे डट् ॥

पंचदश । त्रि० पंचाधिकदशसंख्याया-म् ॥ ऋक्स्तवे ॥ पंचदशम ॥

पञ्चदशी । स्त्री० पञ्चदश्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानां पूरणी इति डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ० पंचप्रकारे ॥ पञ्चधा विधायैव ॥

पञ्च । त्रि० पञ्चसंख्याविशिष्टे ॥ पंचसंख्याविशिष्टे ॥ यथा पंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनखः । पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनदः । पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्जाब० इ० भा० प्रसिद्धे । तीर्थविशेषे ॥ न० । पंचानां नदीनां समाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न० निम्बवृक्षस्य पुष्पादौ । यथाह । पंचनिम्बम् तत्पुष्पम् ... इति ॥

पंचनी । स्त्री० शारिफलकायाम् ॥

पंचनदः । पुं० पारिभाषिकवर्णविषय... ॥

पंचपर्वा । स्त्री० अविद्यायाम् ॥ यथा । तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः । अविद्या पंचपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ पंचपर्वास्त्व-स्याः । चतुर्दश्यष्टमीतिथिदर्शान् । पंचपर्वाणि संक्रान्तिः ॥ डाप् । पर्वेतु । पंचपर्वा ० पंचपर्वाः ० - इत्यादिरित्यम् ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्थानां बीजपूरकबिल्वयोः । गंधकर्मणि सर्वत्र पत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिककर्मणिघटोपरिदेयपञ्चपात्रे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंवटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुख्यंमुनिभिस्तत्ववेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहारः ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वेषुविषकर्मसु ॥ इ० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंमरणीकम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंतमिति ॥

[illegible]ः । पुं० देशवर्णविशेषे ॥ [illegible]च्यवनप्रयोगादेहि [illegible]पञ्चम्यानिप्रयुक्तिः [illegible] पञ्चभद्रमुक्तम् [illegible]ः ॥ धायम [illegible]पर्पटयानि [illegible]कषायः

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

समीरपित्तज्वरकर्क्षराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्रः ॥ त्रि० । विप्लुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहारः ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाग्निरेतैरसाद्यम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धराद्याभूताः पंचस्युर्गुणोनाःक्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटलः ॥ गुरुः स्निग्धशीतगुरुशी लघुरेतिगुणाः स्मृताः । पंचभूतेषु तिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्गुणंद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥

पंचमः । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमयः शरदृतुः प्रातःकालश्च ॥ सप्तस्वरान्तर्गतस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायुः समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तस्यान्यत्वात्स्वरः पंचमः । अपिच । प्राणोऽपानःसमानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचमः स्वरः । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलोरौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरतः । प्रभातेसुरतोनिन्द्यः सप्तभःसम्भोपिच । हानयेतुधनं मृता पंचमःपंचमोपिच ॥ पंचमस्वरविशेषोयंकथितःपूर्वसूरिभिः । रागप्रगीतोजनैरत्यन्तनिपर्ययम् । इति ।

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । तस्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥

पंचमवेदः । पुं० भारते ॥

पञ्चमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहर्षिभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ बध्यतेहन्यतेत्यर्थः पापंत्वात् । अथवाबध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेहन्यतेपित्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥

पञ्चमारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥.

पञ्चमास्यः । पुं० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *

पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेत्वष्टादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥

पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुशानः कृपासमेतोविदुषांवरिष्ठः । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ इमि० स्याम् ० स्यम् ० स्व ० त्रिक ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप् ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीपुरगेहभावसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । स्वर्णाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्रीतिसङ्गीतदर्पणः ॥

पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतंमुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाद्य० पञ्चमुखानीयस्य ॥

पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥

पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यपड्वर्षपर्यन्तंप्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्य पुराणोक्तस्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनोचिह्नदण्डकमण्डलुशिक्यपात्र जलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥

पञ्चसूत्रम् । न० गोजाविमहिषीगर्दभीनांसूत्रे ॥ पञ्चानांसूत्राणां

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थं मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनामप्रसिद्धेषधविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । श्योनाक : पञ्चभिश्चैतैः पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत्तिक्तकषायंकफवातनुत्। मधुरंकासश्वासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ २ लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुबल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ ३ तृतीयतृणाख्यंतत्तु । कुश : काश: शरो दर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तघ्नमेतत्पञ्चमूलंबस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरङ्गक : । पुं० पञ्चमीडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकार्षार्द्धमेववा । सुवर्णंमाज्यंवेतुमाज्यंत्रं सर्वविचक्षणैरितिहेमाद्रिः ॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा। रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनोज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीयं सिदंसप्तविधंस्मृतम् । श्रुतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुप्रभृत्यादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशास्त्र ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकालोहेदेति हेमचन्द्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकारकूटेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

वह्निभागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं॰ शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्यस । तानियथा । विभाव्यसुखपद्मंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यंवामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच सर्वभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेवक्त्रंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ शिवे ॥

पञ्चपटः । पुं॰ उरस्कटे । कोटिङ्गे । वालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री॰ दण्डकारण्यान्तर्भूतस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तद्रुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिधिस्त्रतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तत्र कारणादिपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोविल्ववृक्षश्चवटोधात्रीअशोककः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत् पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचिविल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकं वह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्तायहत्पञ्चवटींशृणु । बिल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटश्चंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपञ्चविंशतिसम्मितम् ॥ दिग्विदिक्षासमलक्षीच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हैमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं॰ कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंचार्थ विनिमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजाब्रूयात्त्वस्यदुष्टंपश्यसितत्तदानींमेसमचिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारुद्धपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं हस्तर्यिनं प्राग्वारकमिताजापूर्वद्

ब्रूयात् । वह्नृत्पत्तिकमठे स्थापयेत् ॰ प्रचुर सस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्म कारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक : क्षीणवृत्तिः प्रज्ञाशौचयुक्तो गृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मंकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजकः क्षीणवृत्तिर्वैदेहिकव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानाभ्यां मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकामस्तापसव्यञ्जनः । सोपिक्वचिदाश्रमेव सन्बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्यगणश्चौगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिर्मासमासयेत् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् । राजैश्चिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहारंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीतानागतज्ञानादिकं ख्यापयेयुः तेनबहुलोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वसनीयत्वात् सर्वेकार्य मकार्यंच पृच्छन्ति अन्यामग्र्यकुक्रियादिकं कथयन्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञः प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीनां मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्गः ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः । सर्वैरेकत्र संयुक्तैः पञ्चवल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतनाः । चीरिवृक्षास्त पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते चीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्चं कांदिमं शाखित्वग्योथ विसर्पविद्रधिराजनिघण्टः ॥

पंचबाणः पुं ॰ कामदेवे । स्मरे ॥ पंचबाणाः द्रावणाद्याश्च । तेच । द्रवणं शोषणं बाणं तापनं मोहनाऽभिधम् । उन्मादनंचकामस्यबाणाः पंचप्रकीर्तिताः ॥ अपिच अरविन्दमशोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलोत्पलंचपञ्चैते पंचबाणस्यसायकाः ॥ पंचानां बाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचबाण विशिष्टे ॥

पंचवायवः । पुं० प्राणापानव्यानोदान समानाख्येषु ॥ पंचवृत्ति वांयवय ॥

पंचविधकार्त्यम् । न० जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदाः । पुं ॰ अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासंख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभावानामस्मितादीनां विपर्यय स्वभावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्यायाविपर्ययेणा यथार्थेत वस्तु अस्मिता दय

सात्त्वभावा : सन्ततद्भि निविशं ति । अतएव पंच पर्वा अविद्ये त्याह पार्थंगव्य : ॥ *

पंचशर : । पुं॰ कामे । मकरध्वजे ॥ पं चशरास्तु । तेच उन्मादनतापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचवाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्थाःशरा : यस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका । स्त्री॰ विवाहोपयोगिवि घ विशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न ॰ धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने मापोपीतिदुर्गोत्सव पद्धति : ॥

पञ्चशाखः । पुं॰ शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव यङ्गुलयोऽस्य॥ न॰ पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि॰ । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं॰ सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सन त्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातनः । तृ तीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्द न : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपि लस्वोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च शिख श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् । ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनी यसामिति ॥

पंचगूरण : । पुं पंचप्रकारगूरणे ॥ यथा । श्रल्पाञ्चपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विगूरणै: । क्रमोभवतिशेषोयं पञ्चगूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: गूरणः श्वेतगूरणश्चेति गूरणद्वयम् । पञ्चशैरीयकम् । न॰ शिरीषस्यत्वगादि पंचकम् ॥ त्वक्पुष्पफलमूलानिकुसुम श्चैवपंचमम् ॥

पंचषा : । त्रि॰ पंचवापट्वापरिमाणयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषध : । पुं॰ पंचप्रकारौ षधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्प नेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञकाः॥

पञ्चसुगन्धकम् । न ॰ पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंच केन । समांशभागेनचयोजितेनम नोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री ॰ पंचप्रकारप्राणिव धस्थाने । यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोद कुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न ॰ पंचगूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं ॰ रूपविज्ञानादिस्क न्धानांसमुदाये॥

पंचस्रोत : । पुं ॰ मेघयागे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिषग्रन्थविशेषे ॥

पंचस्वरोदयः । पुं० ज्योतिःशास्त्रविशेषे ॥

पंचाग्निः । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्याः पंचाग्नयोयस्यतथोक्तेऽस्ति ॥ पवनः पावनस्त्रेतावस्थपंचाग्नयोगृहे । सायंप्रातःप्रदीप्यन्ते सविप्रःपङ्क्तिपावनः ॥ सुपर्णान्यपृथिवीषु सपयोपिषुअग्निहस्त्रिंयः कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्निः ॥

पंचाङ्गः । पुं० पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा । बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पंचाङ्गोयंप्रणामः स्यात् पूजासुप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहायाः साधनोपायाविभागोदेशकालयोः । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पंचाङ्गमिष्यतेइति ॥ भ० । वृक्षस्त्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिनः । एकत्रमिलितश्चैतत्पंचाङ्गमितिसञ्ज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा ॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधनार्थस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धतिः पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तन्त्रवेदिन इति ॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोगः करणमेवच । पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदुःस्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोगः सागरसङ्गमः ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्नपंचिकेति ॥

पञ्चाङ्गगुप्तः । पुं० कमठे । कच्छपे ॥

पञ्चाङ्गप्रणामः । पुं० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तैर्गुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा । जानुभ्यांचसपाणिभ्यां सुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुलः । पुं० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरण्डे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥पञ्चाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीत्यच्समासान्तः ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री० तक्रालुपे ॥ इ० राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्ताशाम्भवी शाम्भवो जपः । यत्रियैर्दीक्षभिः शुष्कैश्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् । वह्निसंस्थापनं चोर्ध्वे तीव्रांशुस्तत्र पंचमः । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरैरिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यबिम्बं वीक्षती पङ्कुलांशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक : । त्रि॰ पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन : । पुं॰ शिवे । पञ्चआननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत माननं यस्यस : ॥ यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्च आननानीव यस्यसः ॥ चित्रके ॥

पंचाप्सर : । न॰ दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री॰ पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा । एकातु अमरा दूर्वा तस्यास्थिं समानयेत् । अन्यातु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती । अन्यातु बिल्वपत्राख्या शिवसन्तोषकारिणी । अन्यातु योगसिद्ध्यर्थे निर्गुण्डीचामराख्यता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णोः प्रियतोषणी । एताः पञ्चा मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ७६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न॰ दुग्धादि पञ्चसु । यथा । दुग्धं सशर्करं चैव घृतं दधि तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार : ॥

पञ्चामृतयोग : । पुं॰ गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा । शतावरीति पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ॰ राज॰ नि॰ ॥

पञ्चाम्नाय : । पुं॰ शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख : । दक्षिणोदक्षिणस्तद्व दुत्तरश्चोत्तर : परः । निरुत्तरतयाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम् । ऊर्द्ध्वाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्मरूपक : । पश्चिम : प्रमरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्ध्वाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलानुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी । स्त्री॰ पंचानामाम्रसशिरानां वृक्षविशेषाणां समारोपणे ॥ यथा । अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती : । द्वे द्वे तथादाडिम मातुलुङ्गे पंचाम्रवापी नरकंनयाति तिवाराहपु॰ ॥

पंचाम्लम् । न॰ अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा । अम्लवेतसवृक्षाम्ल वृहज्जम्बीरनिम्बुकै : । चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचार्गी । स्त्री॰ शालिञ्चलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चि : । पुं॰ बुधग्रहे । इ॰ त्रि॰ ॥

पंचाल : । पुं॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । तार्थेनर्दैन पंचालमाख्याति ॥ यथा । शर्मांग्निमर्थाधि । देयानि

पंचावयवः | पंचिका

कद्राणि ॥ पुंभूम्नि । पंचालाः । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जादिपश्चिमाभि धदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचालाः क्षत्रियाः तेषांनिवासो जनपदः पंचालाः । निवासे ऽ योजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति वचने ॥ पुराणोक्ता स्त्वस्तिस्तद्वर्थं प्रज्ञान्मुद्गल सञ्जय बृहदिषु यवीनर काम्पिल्यसंज्ञाः पंचानामेतेषां विष याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचालाः । ह० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्यायः ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर भागतः । इन्द्रप्रस्थात्महेशानि दश योजनकद्वये ॥ मञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम्॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृत पुत्रिकायाम्॥ गीतिविशेषे॥ पञ्च भिर्वर्णैरल्यते । अलभूषणादौ । पञ् । खर्धिकन् । टाप् । प्रत्ययस्था दितीत्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारि शृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । यज्ञोपवीते ॥

पंचावयवः । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवा यस्य । तेचयथा । प्रति ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पं चावयवाः । यथा । पर्वतोवन्हिमा निति प्रतिज्ञा • धूमवत्वादिति हेतुः योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथाम हानसम् इत्युदाहरणम् तथाचाय मित्युपनयः तस्मात्तथेति निगमन म् ॥

पञ्चावस्थः । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचततः परम् । वार्द्धकंचततःप्रोक्तं पंचाव स्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि ० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशतः परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविं शति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शत्प्रत्ययः ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्यः । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि व्यक्तिकरणे । पंचविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । सुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यसः ॥ शिवे ॥ पञ्चास्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंच भिरक्षैः पंचभिः कपर्दैः पंचभि शलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाचो वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्मै वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकारणम् । न ० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परव्यवहर्त्तप्राणिनिकायव्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्चभागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्धभाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति । तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्धाप्रथमं पुनः । स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्धेषु स्वेतरार्द्धानां याट्शो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतखभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्विती यार्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धद्विभूतानामितराष्टमभागकम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोत्वसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणात्स्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्य कर्मेन्द्रियं मतमिष्युते : ॥

पञ्चेषु : । पुं० मदने ॥ पञ्चरूपवीऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहुः पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माणः । पुं ० भुक्ति आहार पाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽग्नेय वायव्याः पञ्चोष्माणः सनाभसाः । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवाः पार्थिवानेव शेषाः शेषांश्चदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । काङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्तः । न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । मध्यादिबन्धगृहे । पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट : । पुं ० पोली ० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि : । स्त्री० सूचनालिकायाम् । पाइस० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री॰ तूलनालिकायाम् । पांड्ल॰ गौ॰ भा॰ ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्र : ॥ व्ययसम्बन्धाम् ॥ पञ्चाङ्गे । यथा दू॰ भा॰ । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । वही॰ खाता दू॰ भा॰ ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिभांषार्थः । गुरोश्च हल इत्य : । पृ॰ । इकारस्याकार : । स्वार्थेक : ॥ पिञ्जयतिवा । वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं॰ कायस्थजातौ ॥ त्रि॰ । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री॰ तिथ्यादिज्ञापके पत्र विशेषे । तिथिपत्र॰ इ॰प्र॰ । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । य : शूद्रदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ यत्नेन शृणोति पञ्जीमन् : चययाति शशीव कृष्णे ॥ग्रन्थवि॰ । टीकायाम् ॥

पञ्चीदार : । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पट : । पुं॰ चायालद्रुमे ॥ पुरस्कारे ॥ न॰ । चाले । पटले । छदिषि ॥ पुं॰ सुचिक्के । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र॰ इ॰भा॰ ॥ पटति । पटगतौ॰ पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पव्यतेऽनेन पटभासने । खनोघचेतिघ : घित्वादन्यस्मादपि । हलश्चेतिघञ् संज्ञा पूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभाव : । क्वचिद् घञाद् विषयेऽप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिघञ् विषये पुंसीतिघोवा ॥

पटक : । पुं॰ सेनानिवेशे । शिविरे ॥

पटकार : । पुं॰ तन्तुवाये ॥ चित्रकरे ॥ चाले रा ॰ इ॰ भा॰ ॥ पटंशोभन वस्त्रं चित्रपटंवा करोति । कुञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री॰ वस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणाश्रयनिकायाम् । तंबू । इ॰ भा॰ ॥

पटच्चरम् । न॰ जीर्णवस्त्रे ॥ पटते । पट॰ वा॰ चत् । भूतपूर्वंपटत् । भूतपूर्वेचरट् ॥ यद्वा । पटत्वृत्य व्यक्तं शब्दं चरति करोति । चच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिप दिकेभ्य : क्विप्वा । आचारक्विपिश चन्ताच्चरट् ॥ पुं॰ । चौरे ॥

पटवन्ध : । पुं॰ पटका इतिख्यातेकटि वन्धवि॰ पटस्यवन्ध : ॥

पटभवनम् । न॰ उपकार्यायाम् । पट मण्डपादिराजसदने ॥

पटवामठ : । पुं॰ अंशुकालये ॥

पटमण्डप : । पुं॰ पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० वस्त्रालये । दूष्ये ॥ शांब्याम् । पटवासे ॥

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ०भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानिइ०भा० तिलके ॥ दृग्योगे । दृष्टेरावरके । चोखकापड़दा इ० भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृष्ट्याव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति ॥ दृश्यांपत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयवाद्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थंकालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटलमाश्रितत्वस्थिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते॰इति० ॥ अमरोक्त: शब्दिनरत्नम् जन्मशब्देभरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु वाद्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाण्यनरेनलुबाद्वि ॰इ० विजयरचित: ॥ स्त्री०न० । ग्रन्थे । वृन्दे । सञ्चये । पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटलुदकंवा । पटगतोऽस्त्यर्थः । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीध्रे । परीखी इति० परावली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषःप्रांतम् ॥

पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥

पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यतेयेनवा । वास० । चु । घः ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टातै । बुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यतेयेन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयतिवा । कर्मण्यण् । कन् ॥ ०

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धेवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी । हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन् । अन्येभ्योपीतिड: ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट० । पिनाकादयः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटिः । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भाव. । पृथ्० इमनिच् ॥

पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटु : । अतिशायनेतम-
विष्ठनाविति० इष्ठन् ॥

पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यव-
निकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥

पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयो-
रतिशयेनपटु : । द्विवचनविभज्यो
पपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगित
श्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे
चित्रिक्ष : ॥

पटीर : । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति
पटगतौ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य-
ईरन् ॥

पटु : । पुं० पटोले । कारवेल्ल-
याम् ॥ कारवेल्ले ॥ चौरके ॥ पटोल
पत्रे ॥ न० । छत्रायाम् ॥ लवणे ॥
पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥
मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥
तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥
धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । वा-
क्त : । फलिपाटीच्छु : पटादेशश्च ॥

पटुक : । पुं० पटोले ॥

पटुतम : । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनपटु : । अतिशायनेतमप् ॥

पटुत्वचकम् । न० लवणाल्के ॥

पटुपत्रिका । स्त्री० क्षुद्रचञ्चुचुपे ॥

पटुपर्णिका । स्त्री० चौरिणीलते ॥

पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैम-
वत्याम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्या : ॥
पाककर्णेतिङीष् ॥

पटोटजम् । न० छत्राके ॥

पटोल : । पुं० औषधि विशेषे । कर्क-
च्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल
इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं
वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्ण
हन्तिकासास्त्र ज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥
पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखा
त् । नालंश्लेष्महरंपत्र पित्तहारिफ-
लंपुन : । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्ति
क्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलप
त्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलं
तस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥
पटति । पट० । अन्तर्भावितण्यर्थो
वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न०
वस्त्रान्तरे ॥

पटोलक : । पुं० शुक्तौ ॥

पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसि
द्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं
पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च
ज्वरकासकृमिप्रणुत् ॥

पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्याम्पचेंडा
० इ० प्र०दीर्घफले । पटति । पट०
। ओलच्प्रत्यात् ० स्वा ० कन्० ।
टाबित्वञ्च ॥

पटोली । स्त्री० ज्योत्स्न्याम् । चचेंडा०
मंडोल० इ० भा०प्र० दीर्घफले ॥
जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीप् ॥

पट्ट : । पुं० पेषणपाषाणे । शिल० इ०

तिभाषा ॥ व्रणादीनांवन्धने । पट्टी इ० भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा०इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा०इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाल० इ तिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटरानी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ धा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । बक्कम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनि र्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकला र्थसम्पन्न : ॥ पट्ट : शुभदोराज्ञो म ध्येऽष्टावङ्गुलानि विस्तीर्ण : । सप्ताङ्गु लैश्च महिष्या : षडङ्गुयुवराजस्य नि र्दिष्ट : ॥ चतुरङ्गुल विस्तार : पट्ट: सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्ट : पञ्चैते कीर्तिता : पट्टा : ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पा- र्श्व विस्तीर्णा : । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिता : श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ पञ्चै

व शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विना शंकरोति मध्ये व्रण : समुत्पन्न : । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकर : पार्श्वयो : स्फुटित : ॥ अशुभेलक्ष णे दृष्टे किञ्चयांदित्याह । अशुभ निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञ: शान्तिमा दिशेद्राज्ञ : । शस्तनिमित्त : पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिता शाक० इ० गौ० भा० । नालीकशा क ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आ रोहोयस्या: सा ॥

पट्टार्ही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारेपट्टवस्त्र विशेषे ॥ पट्टी० इ० प्र० भर्ले ॥ किञ्चिद्विस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्र सादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्ती ति । अतइनि : ॥

पट्टिल : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववक्षोबन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्लिन्नात्पट्टियब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्ट : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पच्यते पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठक: । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ॥ क: ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । वियोगिनीकान्तवितीर्णपुष्पा सर्वाङ्गवल्लीवपुषा तिमुग्धा । आश्वासमानाप्रियायाच सख्याविधूसराङ्गीपठमञ्जरीयमिति दामोदर: ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठित: । त्रि० वाचिते । अधीते । कृत पाठे । यथा । भयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा यतीचितेतित

सार्णव : ॥

पठितव्य: । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशब्द : । पुं० अश्वस्य पादबन्धनकीलके ॥ पद्नशीला: पादा: । तेषांसं इति: पड्वी । तस्याईशो नियामक पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशब्दश्चेतिवैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ द्रव्यमाक्षाद्विकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ द्यूतादौ तत्पणे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ पणनम् पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यंपण: परिमाणे इत्यप्पुंसीति बोधा । हल श्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । शौण्डिकी ॥ पणितव्ये स्वीकृते ॥ ग्लहे । शौण्डइतिभाषा ॥ पण्यते उत्सृज्यते । इ०स० ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेतुर्ज्जरेच भूकार इ० नाम्ना प्रसिद्धे द्रव्ये ॥ करणाल इ० भाषा० प्र०

इवाद्रौ ॥ पर्णवाति॰ गच्छति । श्वा त इ॰ क :॥ पणायति चनास्त न्त्वोक: पगरइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री॰ पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि॰ ॥

पणस : । पुं॰ पनसे । पणद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणाव्यवहारेस्तुतौच । चत्वविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ इ॰ हे॰

पणाया । स्त्री॰ क्रय विक्रयरुपे व्यवहारे ॥

पणायित: । त्रि॰ ईड़िते । स्तुते ॥ पणायतेस्म । पण॰ । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न॰ वराटके ॥ पणस्यास्थि ॥

पणास्थिकम् । न॰ वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं॰ चौरे ॥

पणित : । त्रि॰ पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण॰ । क्त : । आयाभाव : ॥

पणितव्य : । त्रि॰ विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण॰ । तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं॰ क्लीबे । नपुंसके ॥ पंडाते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण॰ । अमन्ताड्ड : ॥ त्रि॰ । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं॰ पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । चद्यथातां यथा नारीतथा षोड़श वार्षिकीम् । शत वर्षांच योहष्ट्वा निर्विकार : सपण्डक इति॰॥

पण्डा । स्त्री॰ धियि । वुद्धौ ॥ पण्ड्यते ज्ञायतेऽनया । पण्डि॰ । गुरोश्चहल: । टाप् । तत्त्वानुगायां वुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न॰ फलजनकापूर्वे ॥ त्रि॰ । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं॰ विदुषि । दोषज्ञे । सद्भायति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका: । सर्वे व्यसिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्युक्तलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यदर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार वत्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थवहनसमर्थे ॥ पण्डाजाता अस्य ता॰ । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पण्डि॰ । गत्यर्थेति क्त : । इट् ॥ नात: परतरंलोकेकचिदाश्चर्यमद्भुतम् पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित: परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितमन्य : । त्रि॰ आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि॰ पण्डिताभिमानिनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्विति साधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्यानां वीथी । स्वार्थेकन् । वाणीआवी-शीद्रतिवक्तार० इतिप्रभाषा ॥ आपण: पण्यवीथी च द्वयं वीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत: ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । मालकाङ्गणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीव: । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोऽस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कङ्गुनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातवाङ्गस्तापघ्नान्ध्यान्निविघास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्ट: ॥

पतम् । न० पत्ते ॥

पतग: । पुं० पक्षिणि ॥ पतनपत्रेण ग-च्छति । गम्० । ड: ।

पतगोत्तम: । पुं० गरुडे ॥ पतगेषूत्तम: ॥

पतङ्ग: । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वथाकारसरोरुहत: पतङ्गइतिलक्ष्यम् । अलमधूके । पतति । पत्ऌ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्पक्षान्तरेऽप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे । पटरञ्जनके । वक्कम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ पक्षजन्मात्पतति : स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलि: । पुं० गोनर्दीये । चार्पगव्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्ऌ । लट: शत्रादेश: ॥

पतत्पति: । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति: ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतत्नांत्रायते । त्रैङ् । आतोऽनुपसर्गे क: ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्वाहुलकादचन् । पतति । पतृ्लृ० । अमिनक्षीत्यचन् वा ।

पतत्रिः । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पतृ्लृ० । पतेरत्रिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पतद्ग्रहः । पुं० कटखोले । प्रतिग्राहे । प्रोष्ठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तंग्रह्णाति । ग्रह० । विभाषायह इतिपक्षेऽच् ॥ पतत्तो ग्रह इतिवा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अशनैः पतनैवेदना पतनस्थान मतोबद्धः सकमिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमाचरन् । प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषु नरः पतनमृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥

पतयालुः । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्तः । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतसः । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पतृ्लृ० । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥

पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥ पततिपत्यतेऽनयावा । पतृ्लृ० । बलाकादयश्चेति साधुः ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्के ॥ कीर्त्तौ ॥

पताकिकः । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तित्री० इनिः । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्रविशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

पतिः । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्त्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिणधृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विधः ॥ परमेश्वरे । यथा । सर्वपतिः स्वादकुतोभयः स्वयम् समन्ततः पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपरमिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ स्वामिनि ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

पतिम्वरा । स्त्री० स्वयम्वरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् । पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायांभृतृवृजीत्यादिना खच्पूर्वं पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतितः । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मं यः समुच्छिद्य परधर्मं समाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । मेदा० इ० भा० ॥ पतृ० । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतितेति निपातादिट् ॥ पतिताग्गुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिबान्धवः । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबान्धवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततङ्ङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिर्व्रतमस्याना । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृतेम्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्ते पश्चाच्छयानिते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते सा स्त्रीज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पत्नीरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत् लृ० । पतिकठिकुठीत्यरन् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने । चक्रम् ०इ० भा० प्र०वृचवि० ॥ पतङ्ग । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गनुरक्तसारं सुरङ्गरञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गं मधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दवदुक्तंयविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पतलृ० । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजाततत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तिततपत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नस्यवचिक् ॥

पत्तनम् । न० श्वघनद्रुमे ॥ इति प्रा पाक्तशब्दाम्बुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके । म्यते । पद० । पादुलकात्तिः । क्तिच्श ॥ वीरमाचे ॥ चतुर्भीधिकास्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिः पंच पदातिमित्युक्ते : ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । चयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समसत्तसङ्ख्यया पत्त्यादयते परिकीर्त्तिता : ॥ पततिपत्यतेवा पतुल्छ० । क्तिन् ॥ पद्यते, पद० स्त्रियांक्तिन् । क्तिश्चा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ इस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गस्यकसैकः पतिः कार्यः सपपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥

पत्तूरः । पु० शालिञ्चशाके । लोहमारकौ ॥ म० । पत्तङ्गौ । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदावदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञसंयोगो यथादस्य त्योः सहाधिकारात् पत्युर्नोयज्ञसंयोगे० द्र० नकारान्ता देशोडीपच ॥

सर्वावयवसंपूर्णा सुवृत्तामुदहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगयहे । निष्कुटे ॥ द्र० चि० शी० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीचे ॥ पतन्ति पचिणोऽस्मिन् । चन्येभ्यो० द्र० पतनेर्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमाचे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पचिपक्षे ॥ छुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततियः । पतृल्छ० । सर्वधातुभ्य : ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रकं । लेखनाधारे । पत्रा० द्र० भा० ॥ यथा । वाएमासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० द्र० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्त्तावोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० द्र० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पत्रम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रम द्रप्रकार : । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य जर्द्धे तु द्विगुणं लखेत् । शेषभागे लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान् ॥ अथ पत्रस्वरचनक्रम : । राजले खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः । मत्र मुक्तयथा ऽयं गद्यपद्यादिसंयुतम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख कौरद्वलिखित : । यथायोग्यानु सारेणपत्रं कुर्यात् मनोरमम् ॥ द्विस्त्रयंत्र्यंथापि विचार्यपण्डितैनवै । स्व भावदर्पणं ज्ञात्वा विलिखेत्पत्रयुक्त कौ ॥ सामान्यपत्रं मंलिख्य रहसिश्राव येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रं विलि खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका र : । अङ्कुशं प्रथमं दद्यात् सङ्गार्थ विचक्षण : । मध्ये बिंदु समा युक्त मथ : सप्ताङ्क संयुतम् ॥ तदध : स्वस्ति विन्यस्य ततोगर्द्य सुशोभनम् । तत : श्री मच्छ्रुपाणि पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्क तेनैव कुशलंविलिखेत्सुधी: । तत: शुभाशुभावार्तां संस्कृते : प्राकृते स्तथा ॥ तत : प्रसाक्षसंदेशं ततोवा र्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं तत : किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे षगशीघ्रंच बहुमासादिसंयुतम् । सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरि तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्तु य : । स्वदेशे कीर्तिमा प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र कम् । सराज मन्त्रिभि:सार्द्धं यश : प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भम ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स राज मन्त्रिभि : सार्द्धं दुर्यशोसदा प्नुयात् ॥ ० ॥ अथ पत्रनयनक्रमः । राजपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां मतम् । गुरुपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै व स्वामिनस्तथैवच । सांदरेणैवच लेन तथासूत्रं निधारयेत् ॥ भार्यासु तसमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी : । प्रवीरांणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरि तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणां सूत्रंधार कलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि यमोनापदर्शित : ॥

अथपत्रपठनप्रकार : । पत्रंधृत्वान मस्कृत्य पूर्वासंस्थापयेत्सुधी : । द्विजायेपसदसि नृपाग्रेराजलेक : । पत्रं वितत्सदसि विचारंमनसा पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यसचोभो राजलेखक : ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं शुभंवाय्दिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत : ॥ रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेद्द्विजः । अशुभंनैवसदसि शुभंचत्नृपाज्ञ या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौस्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वे षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम् ॥
मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द
नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेनच
चन्दनैःपितृपुत्रयोः । सन्यासिनांचन्द
नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥ रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ श्रोणि
तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥
एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्ध्वेतुमतिमान् कुर्यात्
चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यको
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य
चाधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥ एकाङ्गुलप्र
माणेन राजपत्रस्यवैबुधः ॥ अथ राज
पत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिरा
जस्य दानशौर्य्यंतथैवच । तथासच्चरि
तत्वंच काव्यशास्त्रादिकंन्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः ।
राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमविदुः ॥
अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि
खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ
पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदंशा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच
पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्गसिद्धान्तनिपुणंसन
मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ ८ ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारंप्रा
णप्रियादिकंपदम् । विन्यस्यविलिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वी तथासच्चरितादिकम् । भार्या
पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य । प्रभुवर्यंनमस्कारं
तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यवि
लिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वथा
स्वाविनिमुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपद
क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्यशत्रूणां विनियोग्यासुकांप्रति । य
स्वावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा
॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा
रतः । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञः
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द
विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नःपञ्च द्विभृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां च मित्रे एकैकंपुत्रभा
र्ययोः ॥ अथराज्ञः प्रशस्तिः । स्व
स्तिगीर्वाणचक्रचूडारत्नराजिरोचि

पत्रम्

चुम्बितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच
न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव
रविषमसमरसम्बरत्प्रबलतरतुरगखु
रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्थितदृभूयिष्ठ
धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र
चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि
विलासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा
र्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतवि
द्राविद्र[illegible]विद्वद्द्रविणराशिवि
श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला
वलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय
श्रीमत्पासजालभूपालकुलतिलकश्री
युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥
स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता
रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि
तसङ्ग्रामाङ्गनविक्रमाणानीकवारण
वारणादिनायकांडमण्डतरनक्रचक्रच
ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू
तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता
खिलजगन्मण्डलविविधद्रविणार्पणस
न्तोषितसूरिसंमूहस्तूयमानावदात
कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलाविप्रलेपितगी
तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला
सगीयमानगुणग्रामान्दोलिताखंड
श्रवणकुंडलपरित:प्रसर्पितप्रतापात
पनीतापितारातिसमध्यासितनि
कुञ्जपुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री
मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा
जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्रीमत्स
मस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु को
षंगोकृषिकृषीवल गजवाजिगृहपरि
वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु
अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषु श्रीश्रीमन्त्रि
प्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनपूर्वोऽयं
वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्र
त्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुवर्णं
पृच्छतितम ॥ ॥
अथगुरुप्रशस्ति : ॥ स्वस्तिश्रीनाराय
णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु
पायमानमानसेषु । विविधविद्या
विद्योतिताखिलगुणगणा लंकृत
वेदवेदाङ्ग पारग [illegible] स्वाश्रमोचिताचार
[illegible] काचार्यसेव्य
सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजक [illegible] चरणारवि
मान श्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणा
न्देषु कोटिश : प्रणामा : ॥
अथभार्यायाः स्वामिप्रशस्ति: । स्वस्ति
श्रीमदुद्दाम प्रेमभूषिताखण्डा
दिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्ठानेषु ।
नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरि
णामेषु । चतुर्वर्गप्रदायकेषु । म
मापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणा
रविंदेषु । गोविंदकवेंदिराया :
शङ्करस्य गिरिजाया : महेन्द्र इव
पुलोमजाया : प्रतिदिनं वर्धमाना
समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥
० ॥ अथमसुभ[illegible]प्रशस्ति : ।
स[illegible]

पत्रम्

मूर्त्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी
निकायामिव चन्द्रस्यचणदायामिव
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि
कस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीत
लाम्बुधारायामिव ममसप्रेमनिवे
दयन्ती पत्नीशुभाशीराशीन् निवेद
यतुसर्वदा ॥ ७ ॥ अथपुत्रस्यपितरं
प्रतिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्रीमदभिन्न
वृषभध्वजचित्तचिन्तितस्वीयानुरागा
नुरञ्जितानुगृहीतसमग्रवर्गेषु ।
निजचरणसरोजरञ्जितपरागसंरक्षा
स्वदादि भालस्थलविशालभाग्य सं
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो
रुहेषु । अकिञ्चनःकरकिङ्करस्यमम
नमस्कार समुपुटस्यावनीपृष्ठलग्ना :
साष्टाङ्गप्रणाम : सहस्रमसकृत् वि
ज्ञाप्यञ्च ॥ ८ ॥ अथपितु : पुत्रं
प्रति प्रशस्ति : । स्वस्तिश्री विश्वे
श्वरचरणसरोरुहानुग्रहसमासादि
तातिविस्तृतानवद्यविद्याविलासपी
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा
वतंससकलविश्रामनिधाननिजकु
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत
शुभाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां
राशय: सन्तुविज्ञाप्यञ्च ॥ ९ ॥ अथ
सन्न्यासियतिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्री
मत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यवरद
निपुणतामराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त
वद्देवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीले
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा
रविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालन
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभू
देवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारवि
न्देषु । ममावनीसंलग्नसाष्टाङ्गप्र
णामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणाये
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ ७ ॥ अथ
भृत्यप्रशस्ति : । स्वस्तिभगवच्चरणप
रायणसकलद्रव्याधिरक्षकगोमहि
ष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेव
कश्रीयुतदासुकभृत्यंप्रति ॥ ० ॥
॥ ११ ॥ अथारिप्रशस्ति : । स्वस्ति
समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटयश : परि
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ
म्भितवीरजस्यावशेषितनिजवंशानु
रञ्जकसततपरिचरणशरणागतामुकं
प्रति ॥ १२ ॥ अथ शिष्येभ्योऽभिप्र
शस्ति : । स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्कज
पूजनोपार्जितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता
त्मा : करणदिग्विलासिनीविसरधम्
मिल्लमिलन्मल्लीमालायमानयशोनु
वन्धिनिरवधिवसुवितरणनाधरीकृ
तसुरपुरभूमिरुहेषु । स्वस्तिश्रीमत्
परमेश्वरपादपाथोरुहस्वादचतुर
चित्तचञ्चरीकभूर्वृन्दारकवृन्दानन
न्दनिलाम्बितयश : पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्र बलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थग र्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्र पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वम पिज्ञेयम्

पत्रकम् । न० पत्राशे । तेजपत्रे । तै जपात० हि० भा० ॥ पत्रकं मधुरं किंचित् तीक्ष्णोष्णं पिच्छलं लघु । निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचि पीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० । शालिचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिच्छि लायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोद कैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्ण कृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः ॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णा नामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबे त् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाह साध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्तः । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिधारे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्राङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्गारः । पुं० रायभाटी० हि०गौ ० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटी ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥ शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्ति ते तिहारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरुः । पुं० दुर्गखदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० वर्बरादिषु ॥ बर्बरा तु लसी बिल्वपत्रत्रयमुदाहृतम् ॥

पत्रदारकः । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुमः । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशुः । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णा दिच्छेदिकायाम् । व्रश्चने । छेनी हि० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशुः ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जाया म् ॥ हि० शब्द० ॥

पत्रपालः । पुं० आयतायांछुरिकाया म् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची० हि० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ल लाटाभरणे । ललाटिकायाम् ॥ पाशा नांसमूहःपाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० हि० गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोले । हि० वि० जलवायाम् । खर्परे । वारिला याम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंध ने । बंधः पलाश पत्राणां शीर्षेपत्र पिशाचिके तिहारावली ॥

पत्रपुष्पः । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पकः । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्दः पत्रबंध इति त्रयम् । पत्रमङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रबालः । पुं० तुलाचटेर्डांड इति गौ० भा० ॥

पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रवल्लयाम् ॥

पत्रभङ्गिः । पुं०)
पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥ पत्रभंगे ॥

पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किसलयं कि सलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधरः ॥

पत्ररथः । पुं० पक्षिणि । पत्रिणि । पत्रंरथइवयस्य ॥

पत्ररलम् । न० पत्रदधिनि इति हेमचन्द्रः ॥

पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे । स्तनादौ कस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥

पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशोलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः । पुं० वाणे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरयो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥

पत्रशाकः । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा । स्त्री० पत्रनाडिकायाम् । मात्त्वां ॥

पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः । पुं० बिल्वे । दृ० रा० नि० ।

पत्रसूचिः । पुं० कण्टके ॥ दृ० नि०

पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश प त्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रं चाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्जे ॥ पद्मके ॥ *रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे।* वकम् ॥ पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवा ङ्गमस्य ॥ पत्रे पुष्पङ्गतिमा । चगिरगती । पच् ॥

पत्राङ्गुलिः । स्त्री० भङ्गे । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलिः अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम् । न० मस्यां ॥

पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । तृणप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्त्यम् । न० पत्राङ्गे ॥

पत्राम्बा । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चुक्रा०

इ०भा० ॥

पत्रालुः । पुं० इक्षुदर्भायाम् ॥ कासालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री० गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री० पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्तनवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां निशि सङ्घेतु पत्रेष्वाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्धवस्तुनोरेकतराय धारणार्थमानाह्मणवा लक्षीरोपितसत्तसन्दे हकोटिलिखिरा पत्रसमूहे ॥

पत्राशारः । त्रि० तपोविशेषाल्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री० लघुपत्रे । चिट्ठी इ० भा० ॥ पत्र्याम् । लिपौ ॥

पत्रिकाख्यः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥ त्रि० पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री ० पल्लवे ॥

पत्री । पुं० श्येने ॥ पत्ररथे । खगे ॥ काण्डे बाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ पर्वते ॥ रथे ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिणिह्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पाच्याम् ॥ पत्राणि संन्यस्यपतद्गनिठनापितीनि : ॥ अतिशयितम् ० प्रशस्तंवापत्त्रमस्येति वा ॥ त्रि० । पत्रयुक्ते ॥

पत्री । स्त्री० पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा । सन्म

पत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं० कासमर्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं० शोणके । स्योनाकवृक्षे । अरलू० इ० भा० ॥ न० । धौतकौषेयवाससि । मुकटा० इ० भा० ॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य । पत्रेपुकृत्ताऊर्णाकीटलालाभिः पत्रेपुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्वात् । पत्रोर्णाऽस्यच । अर्शआद्यच् ॥

पत्सलः । पुं० पथि ॥ पतति । पत्लृ० पतेरस्थलच्० सरः ॥

पथः । पुं० मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प० अच् । यादः पथश्चमार्गश्च तिसृभूतिचन्द्रपुरुपोत्तमौ । पथः पथीति विरूपेपुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं० पथिकुशले ॥ तत्रकुशलः पथ इतिवुन् ॥

पथरयः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि० अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्ततिः : स्त्री०)

पथिकसंहतिः : स्त्री०) इयौ । पथिकसमूहे ॥

पथिका । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री ० अध्वगायाम् ॥ पन्थानं गच्छति । पथःष्कन् । षित्वात् ङीप् ॥

पथिद्रुमः । पुं० श्वेतखदिरे ॥

पंथाः । पुं ० अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ शायिमाधव पन्थानीयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिताः । प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तौचविभावित : ॥ पथंते ऽनेन । पथि० । पथिमथिभ्यामिनिः ॥ पतन्त्यनेनवा । पतेःस्थश्चेतिइनिः । थान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयोनाचाणा यस्त्रियैराज्ञे स्नातकस्य ये । वृद्धायभार युक्तायरोगिणेदुर्बलायच ॥ यथाहम नुः । चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभा रिणःस्त्रियाः । स्नातकस्यचराज्ञश्च पन्थादेयो वरस्यच ॥ तेषान्तु समवेता नांमान्यौ स्नातक पार्थिवौ । राजस्ना तकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गि ति ॥ गमनगुणाः । पन्थामेद : क फस्थौल्यसौकुमार्यविनाशन : । य शुचङ्क्रामगंमानिदेहपीडाकरंभवे त् ॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रि यबोधनम् ॥ उपाये ॥ यथा । एषप न्था अमृतस्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञान मिति ॥

पथिप्रज्ञ : ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्था नम् प्रजानाति । प्रेहाज्ज्ञइतिकः ॥

पथिल : । त्रि० पथिके ॥ पथन्तीऽने न । पथि० । मि० इलच् ॥

पथिवाहक : । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनि के ॥

पथ्यः । पु ० हरीतकीवृक्षे ॥ न० । सैन्धवे ॥ त्रि० । हिते । चिकित्सा दौ हितकारके ॥ यथा । चर्मोते- नाभिनाज्ञानं पयःपानेननाःस्त्रियः । एतद्वेमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पश्चभो जनम् ॥ मानवाः इतिसम्बोधनम् ॥ विनापिभेषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिव र्तते । नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांश तैरपि ॥ न० । शुभावहेवचने ॥ शा स्त्रीयात्पथोनपेतः । धर्मपथ्यर्थेभ्या दिनायत् ॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेपमा हर्हितैषिणः ॥

पथ्यशाकः । पुं० तण्डुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभया- याम् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतना- चामृताभया । जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलाबुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता । पूत नास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांसला स्मृता ॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीव न्तीस्वर्णवर्णिनी । त्रिरेखाचेतकीज्ञे या सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी । प्र लेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहि ता ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत् । चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तंप्रयोजयेत् ॥ बंध्याकर्कोट क्याम् ॥ सगीयारी ॥ चिर्भिटायाम् ॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थं न्यायाद नपेते०इ०यत् । टाप् । चतुर्दशाक्ष रच्छन्द : प्रभेदे । यथा ॥ सजसाय लोचमध्येनपथ्यासरा ॥ यथा । न्य गयनृत्यसुः शमितचाराकार्तस्वराः

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था
भेदेऽपि स एवायमित्यभिन्नप्रत्यय नि
मित्ता डित्थत्वादिका जातिर्वाच्या
क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैव धातु
वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर
भिन्नस्य प्रत्ययस्य सद्भावात् तन्निमि
त्तजात्यभ्युपगमः ॥ व्यक्तिवादिन
स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया
जातिस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान
न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयटः ॥
पदानां घटपटादीनां योऽर्थोऽभिधेयः
पदार्थः ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य
विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥
यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामा
न्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा
भाव : पदार्थाः सप्त कीर्तिताः ॥
एतेवैशेषिक प्रसिद्धाः पदार्था नैया
यिकानामप्य विरुद्धाः ॥ गौतमी
याः षोडश पदार्थास्तु । यथा । प्र-
माण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त
सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प
वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति नि
ग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसा
धिगमः ॥ एषां लक्षणानि॰ यथा
। प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमा
णानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ
बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल
दुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ २ ॥ समा
नानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो
विमर्शः संशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य
प्रवर्तते तत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकि
कपरीक्षकाणां यस्मिन्नर्थे बुद्धिसाम्यं
स दृष्टान्तः ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदा
हरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥
अविज्ञाततत्त्वेऽर्थे कारणोपपत्तितस्त
त्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ८ ॥ विमृ
श्य पक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणं नि
र्णयः ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपाल
म्भः सिद्धान्ताविरुद्धः पञ्चावयवोपपन्नः
पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वादः ॥ १० ॥
यथोक्तोपपन्नश्छलजातिनिग्रहस्थानोपा
लम्भो जल्पः ॥ ११ ॥ स प्रतिपक्षस्था
पनाहीनो वितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभि
चारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकाला
त्ययापदिष्टा हेत्वाभासाः ॥ १३ ॥
वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलम्
॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्था
नं जातिः ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्र
तिपत्तिश्च निग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥
+ ॥ अनेकान्तवादिनां जीवाजीवा
दिसप्तसु ॥ यथा । [illegible]सप्तपदार्थाः
स्युर्जीवाजीवास्रवास्त्रयः । संवरो
निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति
॥ + ॥ शैवानां पतिपशुपाशेषु त्रि
षु ॥ ■ ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो
द्विविधः आत्मा अनात्मा चेति ।
तत्रापि आत्मापि द्विविधः । ईश्वरो जी

वर्त्त्येतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्विविधौ । तत्राशुद्धो मायाविद्योपाधित्वेन भेदव्यवहारहेतू । शुद्धोत्वभेदव्यवहारहेतु । अनात्मापि विविधः । कारणसूक्ष्मस्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रयमिति व्यवह्रियते पदस्यार्थः पदार्थः । सद्विविधः शाब्दिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवास्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथमश्चतुरीयश्च विपुलोकेसुदुर्लभौ । अर्थकामौ प्रशस्तौहि सर्वेषां सम्मतौ प्रियौ । धर्माधर्मेति चाम्बादो दृश्यंयं महतामपि ॥ पश्चात्तापवचनमेतद्दृष्टासुरवधमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्थाभिनयोनामङ्गयोवागङ्गसत्त्वजः । इतिभरतः । सत्त्वमन्तः करणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इकिचरतावितिपदादेशः ॥

पद्गः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छति । गमुस्हृ० । अन्येभ्यो० डः । पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥

पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि । पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्रन्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते । हन्० । क्तिन् । हिमकापिहतिषु चेतिपद्भावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

पद्मिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गतचक्रवर्तिविशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥ बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मासनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य बन्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलिने । अरविन्दे । कमले । तामरसे । राजीवे ॥ वसन्तेशीतभीताश्च कोकिलस्वनेकृतम् । अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामाइवोत्थिताइति ॥ पद्मके । इभाननबिन्दुवृन्दे । व्यूहविशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे १००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ ॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके ॥ चित्रकाव्यभेदे ॥ पद्मालङ्कारे क्लिश्नाति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुसुहुस्त्रिति मन् ॥

पद्मकम् । न० बिन्दुजालके । हस्त्याननादिस्थबिन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे । पद्माकइतिभाषाइतिचभाषा ॥ ऋष्यभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगन्धिपुष्पे वृक्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

जलदास्तडित्तुलितकांतकार्तस्वराः। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकराः सवितुः क्वचित् कपिशयन्तिचामीकराः ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा। प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयोः प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जयजयजगदीश्वरविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त। कुरुकरुणामितिभणितिः पथ्याभयरोगदुःस्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलुः । पुं॰ भावप्रकाशोक्तौषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् । न॰ रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे ॥

पथ्यावक्त्रम् । न॰ विषमवृत्तविशेषे ॥ यथा। युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा। रासकेलिसतृष्णास्य कृष्णस्य मधुवासरे। आसीद्गोपसुगाक्षीणां पथ्यावक्त्र मधुस्रुति रिति ॥

पत्॰द् । पुं॰ चरणे। पादे ॥ पदाते। पदगतौ। क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तं नमन्यते। पदन्निस्यादेशविधानात् ज्ञापकात्। अन्येतुपदादेशएवाय मित्याहुः। प्रकृतिप्रत्ययस्वप्रकाराधितत्वेनप्रसाधनंतभूतेपितत्प्रवृत्तेः सम्भवात्। अतएवभोष्ठः प्रश्नां ककुदोपथी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पदः । पुं॰ किरणे ॥ न॰ व्यवसितौ। व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि। चिह्ने ॥ चङ्घ्रौ। पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंद्विधान्तेसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ताः ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे। व्याजे ॥ पदनीयेआत्मतत्त्वे। आनन्दरूपे। ब्रह्मणि। स्वरूपे ॥ पद्यते प्राप्यतेयोगादिसाधनैः सर्वैर्मुनिभिः प्राप्यतेवा। पदस्थैर्ये॰ पदगतौवा। पचाद्यच्। भावकर्मकरणेषुवाघञ्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः। खनोघचेतिचिल्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदकः । पुं॰ पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा। क्रमा॰ वुन्। त्रि॰। पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादियुक्तेस्वनामाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदगः । पुं॰ पदातौ ॥ पादाभ्यांगच्छति। गमत्ट॰। अन्येभ्यो॰डः। पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्यदन्ताचादेशः ॥

पदजातम् । न॰ पदसमूहे। परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

चरणकारा : ॥

पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदेरनीयर् ॥

पदन्यास : । पुं० गोक्षुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्ते । गूढार्थपदव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि०व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामविः ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनश्च० ङीप् ॥

पदमाला । स्त्री०मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौष्ठीवतोश्च० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः । पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजीतिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः । पुं० पदगे। पादातिके । पत्ते ॥

पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पदादेशः । चतुर्मात्रिकसान्विमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारविशेषलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । उभयमित्याह । उभयथाह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते। द्रव्यं पदार्थं मत्वा सरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम्। तत्रजातिपदार्थिनश्चाहुः । जातिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते। व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायांतदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादय : शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुसत्तासम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

श्चैष्मास्रपित्तहृत्। गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत्॥ पद्ममिव। इवेप्रतिकृतावितिकन्॥

पद्मकन्दः। पुं० शालूके। पद्ममूले॥

पद्मकर्कटी। स्त्री० पद्मबीजे॥

पद्मकर्णिका। स्त्री० पद्मकर्णिकायाम्॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा। मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत्॥

पद्मकाष्ठम्। न० पद्मके। पीतके केदारजे। पाटलापुष्पसन्निभे॥

पद्मकी। पुं० क्षपके। भूर्जवृक्षे॥

पद्मकेशरः। पुं०। न० किञ्जल्के॥

पद्मखण्डम्। नं० पद्मसमूहे॥ तस्य-समूहइत्यधिकारे खलगोरथात् इत्यस्य खण्डः॥

पद्मगन्धि। न० पद्मके। पद्माकृति। माला० इतिशब्दमा०॥ पद्मस्यगन्ध इवगन्धोस्य। उपमानाच्चेतीत्वम्

पद्मगर्भः। पुं० ब्रह्मणि॥पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य॥ हरौ॥पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्वात्॥

पद्मचारिणी। स्त्री० उत्तरापथभवस्य नामख्यातवृक्ष विशेषे। पद्मबाधायाम्। अतिचरायाम्। चारव्याम्। स्थलपद्मिन्याम्॥पद्मचरितुशीलमस्याः। सुपीतिणिनिः॥

पद्मजः। पुं० चतुरानने। मधुविशेषे। पद्मेजातः। जनीडः॥

पद्मतन्तुः। पुं० मृणाले॥

पद्मदर्शनः। पुं० श्रीवासे। धूपविशेषे॥

पद्मनाभः। पुं० मधुरिपौ। विष्णौ॥ पद्मं नाभौयस्य। अच्प्रत्यन्ववपूर्वादिति योगविभागादच्। पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा॥ यद्वा। पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात् पद्मनाभः। पु० साधुः॥भाविजिन विशेषे॥

पद्मनाभिः। पुं० पद्मनाभे। विष्णौ॥ पद्मंनाभौयस्य। अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्वाज्ञाच्॥

पद्ममृणालम्। न० मृणाले॥ इतिहेमचन्द्रः॥

पद्मपत्त्रम्। न० पुष्करमूले॥ पद्मस्येवपत्त्रमस्य॥ पद्मदले॥

पद्मपर्णम्। न० पद्मपत्त्रे॥

पद्मपाणिः। पुं० ब्रह्मणि॥ सूर्ये॥ बुद्धे॥ त्रि०। कमलहस्ते॥ पद्मंपाणौयस्य॥

पद्मपुराणम्। न० पाद्मे॥ तत्संख्या श्लोकायथा। पञ्चपञ्चाशत्साहस्र-पद्माख्यंविपुलंमतमिति॥

पद्मपुष्पः। पुं० कर्णिकारे। पिक्षाद्यप-क्षिणि॥

पद्मप्रभः। पुं० वृत्तार्हद्विशेषे॥ त्रि०। पद्मसमानप्रभायुक्ते॥

पद्मप्रिया। स्त्री० लक्ष्म्याम्॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम्। मनसादेव्याम्॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥

पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

पद्मबन्धुः । पुं० सूर्ये । पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्माबंधवोऽस्य ॥

पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥

पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥

पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥

पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥

पद्मरजः । न० पद्मरेणौ । पद्माक्षतृणे ॥

पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक .इ० भा० ॥ पद्मस्येवरागोऽस्य ॥ मणिकमन्धेतिसमासः ॥ यस्योत्पत्त्याद्ययोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शबलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपी स्वच्छोऽर्चिष्मानगुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयो लेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः । दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ सर्पभयोर्लं चयम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्यः सविज्ञेयः ॥ यस्तंबिभर्तिमनुजाधिपतिर्नतस्य दोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकार्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यच्चाष्टमाषकधृतस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतक्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धं तेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोबहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणबहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्यन्येषामशीतिसर्वाणाम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥

पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम ॥

पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ कुबेरेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥

पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्

स्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः

पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मबीजम् । न० गालोड्ये । पद्माक्षे । कमलबीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा ॥ पद्मस्यबीजम् ॥ पद्मबीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातकरंबल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मबीजाभम् । न० मखान्ने । मखाना इ० भा० प्र०पा बीयफले ॥

पद्मव्यूहः । पुं० पद्माकृतौव्यूहविशेषे ॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्टजिगीषुः पद्मव्यूहः । तेनराजापुरस्थितं स्यसर्वदा कपटनिवेशमंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता । स्त्री० श्रियि । लक्ष्म्याम् ॥ पद्मंहस्तेयस्याः ॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा । स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्यादि पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः ॥ श्रियि । रमायाम् ॥ चारव्याम् । पद्मचारव्याम् ॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । सूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ मनस्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥ हर्ताईन्मातरि ॥ कल्किदेवेनविवाहितायाम्बृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते । पद् ० । अर्त्तिस्तुसिविमन् । टाप् ॥

पद्माकरः । पुं० तडागे । कासारे । सपद्मागाधजलाशये ॥ योग्यतयानिष्पद्मेपमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकर:उत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम् । न० पद्मबीजे ॥ त्रि० । पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः । पुं० चक्रमर्द्दे । उरणाक्षे । पवाड० इ० भा० ॥ पद्ममिवपद्मांवाद्मपत्रमूर्द्ध्वा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया । स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका । स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यदाष्टचतुष्कलगणनिर्मित पदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविबुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविविहिता । वृद्दशवसुभुवनैर्भवति विरामः सकलाभिमलफलाधरदाफणिनायकपिंगलभणित सुमहल रसिकमनः संनिहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्भनिलम्पतिजनयतिशर्म्म नमर्मसरः चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

जयतिमदनोह्रदयमद : । प्रियसखि
ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधर
णीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति
सदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥
पद्मावती । स्त्री॰ जरत्कारुमुने : प
त्न्याम् । मनसादेव्याम् । नदीप्रभे
दे । पद्मा॰ ई॰ गौ॰ भा॰ ॥ पद्
मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका
वृत्ते ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥
पद्मावतीप्रियः । पुं॰ जरत्कारुमुनौ ॥
पद्मासनम् । न॰ योगिनामासनविशेषे
॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियम
त : संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि
पश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यां धृत
म् । अङ्गुष्ठं हृदयेनिधायचिबुकंना
साग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारना
शनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अ-
पिच । वामोरुपरिदक्षिणंहिचरणंसंस्थाप्य
वामंतथा दक्षोरूपरिपश्चिमेन विधिना धृत्वा कराभ्यां दृढम्
...

पद्मी । पुं॰ हस्तिनि ॥ पद्मं बिन्दु
जालकमस्त्यस्य । इनि : ॥ हरौ
॥ पद्मं हस्तेऽस्य ॥

समूहे ॥ कम०खराड : ॥

पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥

पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति विशेषे ॥

पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुब्ध्ये ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्य : । पुं० शूद्रे । अवयवे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंचतुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥ पादार्थंपिशा । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थेइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदहग्रमस्मिन् । पदमस्मिन्हग्रमितिशायत् ॥ यद्वा ॥ पाटोकिध्नितपद्या : शर्करा : । विध्यत्यधनुर्षेतियत् ॥ तुलायिनिविष्ट : ॥

पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्यते ऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥

पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । आमदिपदीत्यादिनावनिप् ॥

पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्टकिफले । कटहलइतिख्यातस० इतिभाषा ॥ अस्यपर्यायादयोयथा पनस : कण्टकिफल : फणशीतिहृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंवृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यंशुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतव्रयान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंबल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणिमधुराणिच । गुरूणिवद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजोवृष्योवातपित्तकफापह : । विशिपात्पनसंबल्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अत्रंपनसपाकाय फलंफल्गुस्तथा ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥ तद्बीजमपिवातघ्नंस्निग्धंदाहदमप्रदम् । छर्दिघ्नंपचनंपुष्पं म्लेष्मवातपित्तनुत् । कण्टाफलमज्जान्पाथायसादुवातनम् । रसायिसरस्वादु तत्फलाम्लापितगु

शम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसीविशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तकर्णमध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायितः । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यतेस्म । पण । पनच । क्तः । आयादयआर्धधातुकेवा ॥

पनितः । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्तः । आयाभावः ॥

पन्थकः । त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थचेतिवुन् ॥

पन्नः । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पर्नेः सूदसूसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्तः । गत्यर्थेतिकर्तरिक्तः ॥

पन्नगः । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गमन्त० सर्वपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिडः ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रहः ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशरः । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्यःकेशरः ॥

पन्नगाशनः । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्युः ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीक्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्मपादुकायाम् ॥

पन्नध्री । चर्मपादुकायाम् ॥ पनद्धा पनद्धी० इतिचभाषा ॥

पर्मीः । पुं० सोमे । चन्द्रे । सूर्ये ॥ पातिलोकमपिबतिवा । पा० । पा पो । किदृ चेतिईः ॥

पयुः । पुं० पावके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भश्चेतिचकारादन्यतोपिकुर्वातीदेव ॥

पमरा । स्त्री० सखुकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्याभ्यन्तरसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायाबकः परमधार्मिकः । शनैःशनैःपदान्न्यस्यति जीवानांवधशङ्कया ॥ बकः किंवर्ण्यते राममयेनाहंनिष्कुलीकृतः । सहवासी विजानाति चरित्रंसहवासिनामिति ॥ चोड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पयःकन्दा । स्त्री० चीरविदार्याम् ॥ पयः कन्देयस्याः ।

पयःखलः । पुं० चतुष्पदवन्नीयेजलाहरणार्थेचर्मपुटविशेषे । दृती । प

खालङ्कतिभा० ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि।न० कतके ।पङ्कजानिर्म्मली० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥

पयः । न०क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते०पयतेवा । पयगतौपीङ्०पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥

पयस्पायम् ।न० कुत्सितपयसि ॥पाय्येमानप् । पाश्यकल्पककाम्येष्विति विसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजातान्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपयसोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्य्यवल्ल्याम् ॥ कुटुम्बिनी क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्यस्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् । पन्येभ्योपीतिवलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्षस्यविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभावर्य्याम् ॥ रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० हिमे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ श०दा० ॥

पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं०मेघे ॥ पयोददाति॥ सुद्रा अ० । कः ॥

पयोऽवान्तम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः । पुं०कुसुमविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुधामधुरमधुर्बिम्बसापुरासीत् सैवालकाद्‌रसतामधुनाविभर्त्ति वक्रौ प्रसर्पति समीर्व्वितनोति खर्व्वीभाव : पयोधरसमुन्नतिरवप्तु रिति ॥ कशेरुकि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकाप्रभेदे ॥ कर्णिकारतरौ इतिशब्दाम्बुधिः ॥

पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचेति धातोरसि : ॥ मेघे ॥

पयोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि : । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र। डुधा ञ्० । अधिकरणेकि : ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ०क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पयसीलतेव ॥

पयोव्रत: । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रत विशेषे । दाहशाहसाध्ये विष्णु व्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरि ति ॥

पयोष्णी। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्या चलादक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी. सलिलंरम्यंपवित्रंपापनाशन म् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्ति प्रदंलक्ष्मितिराजनिर्घण्टः ॥

पर: । पुं० देहाद्व्यतिरिक्तात्मनि ॥ ब्र० ह्मणआयुषि ॥ यथा। कालसङ्ख्या समासेनपूर्वार्धद्वयकल्पिता । सएव स्यात्पर: कालस्तदन्तेप्रतिसृज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृ तम् । तत्पराख्यं तदर्धञ्चपरार्धम भिधीयते ॥ अपिच । चौथिकल्प शतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमा: ॥ ब्रह्मण: कथितंवर्षंपराख्यंतच्छतंपद म् ॥ द्र० कूर्मपुराणे ५ अध्याय: ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चा द्वार्विनिकार्ये ॥ न० ॥ कैवल्ये ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसे स्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तप स्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादि ति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ वि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगु णासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशङ्काकलङ्क शून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायाम:परंतप: । सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यं विशिष्यत इतिमनु: ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन् । व्यति रिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तर स्मिन् ॥ विपर्सिरोपम्०पूर्यते०ऽमी नशा । पृ० । प० । त्ह्दोरम्० पु सीतिघोवा ॥

पर:शत: । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ् ख्येये । शताधिके । शतात्पर: । पञ्चमीतियोगविभागात्समास: । राजदंतादि: । पारस्करादित्वात्- सुट् ॥ पर: शताद्यास्तेयेषांपरासङ् ख्याशतादिकात् ॥

पर:सहस्र: । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । स हस्राधिके ॥ सहस्रात्परं । पञ्च मीति योगविभागात्०स०राजदंता दि: । पारस्० सुट ॥

परकीय: । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ पर स्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छ: ॥

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः। पुं० पुरुषविशेषनिष्ठमिथोवि रुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । वृ षापिहिपरक्षेत्रेचाद्यावानिवेचरत्वकः । स्मृति ॥ परपत्न्याम् ॥ परश रीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्वविधौ । अङ्गुलि पर्वणि ॥ हे० हा० ॥

परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नीचः सर्ष पमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आ त्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्य ति ॥ चू० म० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । परा श्रिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० ग्राम् गापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ क्षुरिकाफ ले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ हे०तिरेम चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्ड शेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥ यथा । बुद्ध्यादिस्वकार्येऽहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्य थाचीणासतीनालमहङ्कारंजनयितु मितिस्थितिः । एवमहङ्कारादि भिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरम पेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्पर- स्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । पसख्यागतोरमर्षोर्यंवा । विभाषाप- रावराभ्यामित्यस्तसुच् । तद्धितश्चा- सर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । स- प्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्म्मिके । परकाल- भयशीले ॥

परत्वम् । न० परतायाम् । परव्यव- हारकारणे ॥ तद्विविधम् । दिक्- कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्वमि ति ॥

परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्ग- मनेदोषोयथा । परदाररतार्थैश्चपर द्रव्यहरायये । अधोधीनरकेघाम्ति पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम् ॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । परब्र- ह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विद्वेषके । परद्वे- ष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वभिन्नविहिते । पर-

स्यपरेणावाधर्मः।
परध्यानम्। न॰ ध्यानविशेषे॥
परन्तपः। पुं॰ परतापिनि। शत्रुतापने॥ जितेन्द्रिये॥ परेषांकाम क्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके। अज्ञानशत्रुदमने॥ परंशत्रुंकाम क्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्येणबलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयती तिविग्रहेतपसमासाद्यत्रस्यसारस्य न्तात्परिकर्मख्युपपदेदिमत्परयोस्तर् मिरितिखच्प्रत्ययः। खचिहस्वः। मुम्॥
परन्तु। अ॰ प्रागुक्तविपर्यये॥
परमदम्। न॰ मुक्तौ॥ श्रेष्ठस्थानेपरमञ्चतत्पदञ्च॥
परपाकनिवृत्तः। पुं॰ परोद्देश्यकपाकरहिते। पञ्चयज्ञाकर्त्तरि॥ यथा। शश्रीत्वानिवं समारोप्यपञ्चयज्ञान्नि निर्वपेत्। परपाकनिवृत्तोऽसौमु निभिः परिकीर्तितः॥ इतिमिताक्षरा॥
परपाकरतः। पुं॰ परपाककर्त्ता॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नमोजिनि॥ यथा। पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति। सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच। अपचस्य चभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत्॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः॥

परपिण्डादः। त्रि॰ परान्ने। परान्नजीविनि॥ परस्यपिण्डः। तमत्ति॥ अद॰। कर्मण्यण्॥
परपुरुषः। पुं॰ विष्णौ॥ परश्चासौ पुरुषश्च॥ अन्यपुंसि॥ उपनायके॥
परपुष्टः। पुं॰ अलकण्ठे। कोकिले॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः॥ त्रि॰। अन्यपालिते। परेण पोषिते॥
परपुष्टमहोत्सवः। पुं॰ आम्रे॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन्॥
परपुष्टमहोत्सवा। स्त्री॰ वेश्यायाम्॥ परपुष्टेमहोत्सवोयस्याः॥
परपुष्टा। स्त्री॰ पणाङ्गनायाम्। वारनार्याम्॥ परैः पुष्टा॥
परपूर्व्वा। स्त्री॰ पुनर्भ्वाम्। स्वैरिण्याम्। परोऽन्यःपूर्वभर्तायस्याः सा। परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथा क्रमम्। पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः। पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते। निन्द्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्व्वेतिचोच्यते इतिमनुः॥
परप्रतिनप्ता। स्त्री॰ (इतिहेम
परप्रपौत्रः। पुं॰ दृढप्रपौत्रे॥(चन्द्रः॥
परभाषा। स्त्री॰ अपशब्दे। म्लेच्छिते॥
परभागः। पुं॰ गुणोत्कर्षे॥ सम्पत्ति॥ शेषांशे॥ शोभातिशये॥

॥ परभागोभवेद्वर्णद्वयसंसर्गजारुचि:
परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगवि
शिष्टायाम् ॥ परभुक्ताष्चकान्ताञ्च
योभुङ्क्ते सनराधम: । सपच्यते
कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इ
त्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखण्डे
१८८ अध्यायेविशेषोद्रष्टव्य: ॥
परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति
डुभृञ्० । क्विप् ॥
परभृत: । पुं० कोकिले पिके ॥ परै
रन्यकाकैर्भृत: ॥ त्रि० ॥ परपो-
षिते ॥
परम् । अ० नियोगे ॥ कोपे ॥ किन्त्व
र्थे ॥ केवले ॥
परम: । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे ।
उत्कृष्टे ॥ अवसरे ॥ प्रथमे ॥ प्र-
कारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशू
न्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरति
शयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने
॥ पराउत्कृष्टामायस्य: ॥
परमगति: । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मो
क्षहेतौ ॥ योगिप्राप्यसर्वत: शाश्वा
विशुद्धाज्ञाननिराया: । गतिगच्छ
न्तिसन्मार्गात् : परमांगति
मितिमोक्षधर्म: ॥
परमन्तप: । न० इन्द्रियजये ॥ मन
सर्व न्द्रियाण्यादौकाय्यंपरमंतप:
। प्राणायामान्नाक्षयन्यदेवविधि
दर्शिता: । व्याह्रतिप्रदपुष्पाक्षा वि

त्रेयं परमंतप: ॥ आलोचने ॥
परमपद: । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ पर
देवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि: प्रा
प्यते इति पद:परमश्चासौपदश्चेति
परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायण ॥
परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ
। शां० सू० भा० ॥ परंमिमीतेमि
नोतिमीनातिवा । डम् ॥
परमर्षि: । पुं० भेलाद्यृषिविशेषे ॥
सप्तर्षिषु ॥
परमहंस: । पुं० आत्मा नात्मविवेकि
परिव्राजिब्राह्मणे । संवर्त्तकारुणि
श्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजडभरत
दत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ सुखज्ञाना
समर्थधर्मौ यतिष्वेलिङ्गधारणं । वाङ्
नारोकवालाना समर्थधर्मौ नविद्यते
॥ ० ॥ चतुर्विधाश्रमूतेषुतुरीये ॥
यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहं
सउच्यते । चयोन्ते भोगयोगाव्या
मुक्ता: सर्वेशिवोपमा: ॥ हंसोन
सुर्यात् स्त्रीसङ्गनवाधातुपरिग्रहम् ।
प्रारब्धमश्नन्विहरेन्निषिद्धविधिवर्जि
त: ॥ लज्जत्स्वजातिचिह्नानि च
मांनिरवमेधिनाम् । तुरीयोविचरे
त्क्षोणीं नि: संकल्पोनिरुद्यम: ।
सदात्मकामसंतुष्ट: शोकमोह विव
र्जित: । निर्निकेतस्तितिक्षु: स्या
न्नि: शंकोनिरुपद्रव: ॥ नार्थयंभ
ध्यपेयानांनतथ्यानधारणाम् :

स्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति
रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमगति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ
॥ यथा । कृपयापरिमितः कर्मोचिस्थर
नन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमेणौ
। यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः
॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्य
तेरज : । तस्य : षष्ठकोभाग: पर
माणु : सउच्यते ॥ ॥ सौत्रान्ति
कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा
णव:खरस्नेहोष्णेरणस्वभावा : । तथा
हि कठिनस्वभावा:पृथिवीपरमाणव:
। स्नेहस्वभावा:यपांपरमाणव: । उष्ण
स्वभावास्तेजस : परमाणव: । ईर
णस्वभावावायुपरमाणव : इति ॥
परमश्वासायणुश्च ॥ ॥ । पृथिव्या
दिभूतचतुष्टयानाद्व्यणुकानामवय
व : परमाणु : । सचनित्योनिरवय
वश्वास : सूक्ष्मतमपिनाक्षि । यथा ।
नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्याद
णुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात्
सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य
नामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिक
रणम् । यथा । पारिमाण्डल्यभिन्ना
नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप
रमाणुरूपस्यनित्यत्वम् । पार्थिवपर
माणुरूपस्याऽनित्यत्वम् । यथा ।
जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्सहेतु
कम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा
णुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वा
दिक्रमेणास्थूलक्षितिजलतेजोमरुत:
सृजतिपरमेश्वर : । यथा । अयोन
नंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीन
द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्य
प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वाद
स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज
लि : ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान
न्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग
नाशादिक्रमेणद्व्यणुकनाशान्तरंतिष्ठ
न्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोषूय
मानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणव : । इ
ति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्त्वा
भावादतीन्द्रियत्वम् । यथा ॥ मह
त्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ ॥
कालविशेषे ॥ यथा । सकाल : पर
माणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतो
विशेषभुग्यस्तुकाल : सपरमोमहा
न् ॥ यणार्द्धौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणु
त्रय : स्मृत : । जालार्करश्म्यवग
त : खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री
भागवते ३स्कन्धे ११ अध्याय : ॥
अस्यार्थ : । सत : प्रपञ्चस्यपरमाणु
तांपरमाण्ववस्थांयोभुङ्क्तेसकाल :
परमाणु : तस्यैवाविशेषसाकल्यंयो
भुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थ : ।
ग्रहर्क्षताराचक्रस्थद्धल्यादिनायत्सूर्य
पर्यटनं वच्यति तत्रसूर्योयावतापर

माणुदेशमतिक्रामति तावान्कालः परमाणुः । यावता चद्वादशराश्यात्मकं सर्वंभुवनकोषमतिक्रामति । सपरममहान्संवत्सरात्मकः तस्यैवावृत्त्या युगमन्वन्तरादिक्रमेण द्विपरार्द्धान्तत्वमिति । तथाच पञ्चमे सूर्यगत्यैव कालादिविभागं वक्ष्यति । इदानीं द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकं मध्यमकालावस्थां कथयतिद्वौ परमाणू अणुः स्यात् त्रयो यस्त्रसरेणुः सतु प्रत्यक्षतुल्याकाशार्केति । गवाक्षप्रविष्टप्रकाशे क्षिप्रं व्रजतः कोसौ योसितश्चत्वेन खमेवानुपतन् अगात्गतः । नगामितिपाठे खमेवानुपतन्नवगतः नतुगां पृथ्वीम् । इति श्रीधरस्वामिनः ॥

परमावक्रकः । पुं॰ विष्णौ ॥

परमात्मा । पुं॰ चिदात्मनि । स्वप्रकाशज्ञानस्वभावात्मनि । कार्यकारणविलक्षणे नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥ देहादिषु दृश्यमानानामविद्यात्मत्वेन कल्पितानांपरमः प्रकृष्टतमपदृष्ट्यादि विशेषणविशिष्टयात्मा ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेभ्यः पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्मभ्यः परमः प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठितः आत्माच सर्वभूतानांप्रत्यक्चेतनः । उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः । परात्मा सायानन्दि यौयम्यस । सतति सर्वं व्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासावात्माचेतिवा ॥ परमात्मा सत्प्रदर्थः सर्वोपाधिविवर्जितः ॥ अन्यत्रं श्रीदेवीभागवते । याशक्तिः परमात्मासौयोसौसापरमात्मता । अन्तरंनैतयोः कोपिसूक्ष्मं वेद्वेनारदेति ॥ अंतरंभेदः सूक्ष्ममपिनवेद ॥ अस्यध्यानं यथा । हृत्पद्ममध्ये पुरुषंपुराणं सत्वात्मकंसर्वंजगत् स्वरूपम् । ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैत : । पुं॰ विष्णौ ॥ मतविशेषे ॥ यथा । निर्गुणंवामभागेचसव्यभागेऽद्भुतानिजा । मध्येनाथः स्वयंज्योतिस्तज्ज्योतिर्मैतमोहरमिति ॥

परमानन्द : । पुं॰ अविनाशिनिरतिशयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे ॥ परमश्चासावानन्दश्च । अतिशयाह्लादे ॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहिरण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्षपरमावधित्वात् ॥

परमान्नम् । न॰ क्षीरिकायाम् ॥ पायसे । क्षीर इ॰ भा॰ ॥ परमञ्च तदन्नञ्च ॥ यद्वा । परमाणामुत्तमानांदेवादीनामन्नम् ॥

परमायत्त : । त्रि॰ अतिश्रान्ते ॥ परमश्रामी आयस्तश्च ॥

परमायु : । पुं॰ विंशत्यधिके वर्षशते । क्षीरिकायाम् ॥ यथा । शतांयथा

णिर्विंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : स ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह। चन्द्राद्यानिं शतम्नानाशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरव्द्रानांवयस्यमहिपस्यच । मृगशूकरव सादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥ इ॰ शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं॰ असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं॰ पवांर इ॰ भाषा॰ प्र॰ क्षत्रियजातिविशेषे॰ ॥

परमार्थ:। पुं॰ सत्ये । एकरूपेणावस्थि तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाद्दे स्वर्गवासिन: । एक: स्वभावत: सा क्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ स्शिव: सत्यचैतन्यसुखानन्दस्वलक्षण:। अपर: कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थे साक्षात् सत्यार्थविद्वचनं । उभयंवत्तिवेदस्तु मार्गानिवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्म गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुर्वर्गेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्येत निवर्त्ते तनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षो र्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि॰ । तत्त्वदर्शिनि ॥ अम्ब मेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातल क्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यै र्नचपापै र्लिप्यतेविमल: ॥

परमार्हत: । पुं॰ जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्ति: । पुं॰साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यद्दाहगीता सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्यु: । पुं॰काके । वायसे ॥ परो मृत्युरस्य ॥

परमेश: । पुं॰ परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमादुत्कृष्टादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादय:तेषामीश: ।

परमेश्वर: । पुं॰महेश्वरे । शिवे ॥ पर मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व दोषानस्कंदिते । परमश्चासावीश्वर श्च । परमउत्कृष्ट:ईश्वरेभ्यो हिरण्य गर्भादिभ्य: मचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव तायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमा चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी। पुं॰ धातरि। पितामहे। अब्ज योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा॰ । परमेस्थ.किंदि तीनि: । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्था स्थिन्स्थूणामितिपत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वचदेवेशिमन्त्रद:पर

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितितन्त्रनीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठि गुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शाल ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः । चिपाक्लतिस्तथापृष्ठे शुषिरस्त्वातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथायुतम् । बिम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरस्त्वातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वितः ॥ समसुलक्षणायीतः पृष्ठेचशुषिरंसुषमिति पुराणसंग्रहः ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरस्वामिवर्तुलम् ॥ भीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुधे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । धामन रूटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठिनः शक्तौ ॥

परमेष्वासः । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्परः । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्राद्यापि ति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ० । अच् । खपचनारहरेतिवत् । सतपुरुषेकृतीति वहुलग्रहणादमोलुक् । पू० ॥

परम्पराकम् । न० दृष्ट्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक० । भावेघञ् । अस्तीर्घञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपरः । श्रेष्ठः । काकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवर परम्परेत्यादिनाखः । प्रकृतेः पर म्परभावोनिपातनात् ॥ खच्मीपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टिः ॥

परशीयम् । न० पर्वणि ॥ पर्वन्तरसि ॥ पर्णसिराणाम् ॥ पुस्तकान्तरे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

परकः । पुं० केशराजे । भ्रङ्गरोदरे ॥

परलोकः । पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे । प्रज्जनि ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगमः । पुं० मृत्यौ ॥

परवचनम् । न० परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवचनम् ॥

परवान् । त्रि० पराधीने ॥ परः सामीप्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽ यवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवशः । त्रि० अमुतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्ववश : ॥
परवश्य : । त्रि॰ पराधीने । परस्याधीनताङ्करे ॥
परवाणि : । पुं॰ धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्त्तिकेयस्यवाहने ॥
परवैराग्यम् । न॰ फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परमुत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । पु॰ भोज : ॥ सम्यक्चागमसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारस्तस्मात् तत्तदशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठं फलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ता च्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परस्तद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यास परंवाक्यम् ॥
परव्रत : । पुं ॰ धृतराष्ट्रे ॥
परशम् । न॰ रत्नविशेषे ॥
परशव्यम् । त्रि॰ परशवेहिते । उगवादिभ्योयत् ॥
परशु: । पुं॰ सुधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शृहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशृभ्योडिच्चेतिकु : ॥
परशुधर : । पुं॰ गणेशे । लम्बोदरे । धरति । धृञ्॰ । अच् । परशोर्धर: । त्रि॰ परशुधारिणि ॥
परशुराम : । पुं॰ जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोन्नृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् । परशुनारामः । मर्यने तांशुगादाव तीर्थ : । अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु जमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् । भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमताम् । कृपखन्स्तुमेपञ्च विष्णुंविष्णुसुतया । पश्चात्तस्यां स्वयंतु सोभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाह्वयस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात . परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य नंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

न्त्राच्चाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । स्वता तात्क्रतत्क्षत्योभूतवेदविद्या विशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्र ष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं० भृगूणांपती । जा मदग्न्ये ॥ सूर्यक : ॥

परश्वध : । पुं० कुठारे । आरसा० धू० भा० । परश्वधनस् । टुमोश्वि ० । अन्यं क्षधीसिड : । परश्वधस रिं । घेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व : । अ० श्व : परेऽह्नि । आगामिदि नात्परदिने । परसों भू० भा० ॥ परहतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजद- न्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोभाव इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परस्तोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा थंसश्चागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपक्षे अस्ताति: ॥

परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वना मोद्वेवाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वप दस्यसुप : सुर्वक्तव्य : । कस्का दित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहृतम् । न० सन्दुखे । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ परोघाति । अन्ते : कर्मणिक्त : । परस्परेणपराहृतम् ॥

परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतेषां च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : ॥ परस्मैइतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध : । पुं० परश्वधे । कुठारे ॥ परस्वंदधाति । काष्ठदण्डधार कत्वात् । सुधाञ्० । आतोनुपेति क : ॥

परा । अ० विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्राति लोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेग तौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु परास्म ृत : ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत : । दर्शने पराहृष्ट : । विक्र मे पराक्रान्त : । अभिमुखेपरावृत्त : । भृशे पराजित : । अधीने पराधी न : । मोक्षणे पराकृत : । प्राति लोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितना दरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथमसु दितोयस्तुतार : परार्ख्य : ॥ इत्य लङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे । ॥ रोग

विशेषे । जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाह मनुः । यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराको नाम कृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदन इति ॥ द्वादशाहोपवासेन पराकः सर्वपापहा । एकैकं ग्रासमश्नीयात् वर्धयेच्छुक्ले कृष्णे च ह्रासयेदिति म॰ पु॰ ॥ पराकेण पक्षेण वः । पराकस्य प्राशाम परम पक्षस्य तुल्य स्यात् ॥

पराकरणम् । न॰ पराक्रियायाम् । प-राङ्मुखकरणे ॥

पराकृत : । त्रि॰ प्रत्याख्याते । परा करि । कृञ् । क्त :

पराक्पुष्पी । स्त्री॰ अपामार्गे ॥ परा क्षिपुष्पाण्यस्या ॥

पराक्रम : । पुं॰ विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अ-भियोगे ॥ निष्क्रामत्वाविति यम् ॰ ॥ पराक्रमणम् ॰ पराक्राम्यति अनेन वा । क्रमु॰ । हलश्चेति॰ घञ् । नोदा त्तोपदेशस्येति न वृद्धिः ॥ नसामर्थ्य गुणाय कल्पते नदानमर्थोपचिते प्रवर्तते । नभेदसाध्यावलदर्पितात्म नाः पराक्रमस्त्वेवममेश्वरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री॰ पराकरणे ॥ तथाचा र्षवेदान्तविदः । यो विप्रजातिमेव न्यादन्यदगृह्यभिमन्यते । कौशल्या सुतं पराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुख म् ॥ ब्राह्मणोऽहमिति भ्रान्त्या हस्य तिसत्वादिषु । महतोलभते जन्मस्थ चैवास्य पराक्रियेति ॥

पराग : । पुं॰ सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिभेदे ॥ विख्याते ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्॰ । अन्येष्वपीति डः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्द॰ ॥

परागति : । स्त्री॰ मोक्षे ॥ यद्गत्वा न नि वर्तन्ते सैव प्रोक्ता परागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायां गतौ ॥ परा चासौ गतिश्च ॥

परागृध्नी । त्रि॰ पराभिध्यामे ॥

पराङ्गद : । पुं॰ शिवे ॥

पराङ्गव : । पुं॰ समुद्रे ॥

पराङ्मुख : । त्रि॰ विमुखे । प्राचीने ॥ पराङ्चति॰ । अनभिमुखो भवति । अञ्चु॰ । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराच् । त्रि॰ प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा॰ अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचित : । पुं॰ कोकिले ॥ त्रि॰ । औदासीन्येन परपुष्टे । परिस्कन्दे । परैश्चितः ॥ परैरेवाचितः । चि ञ्॰ । क्त :

पराचीन : । त्रि॰ विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखो भवति ।

अस्य० । कर्त्तिगादिनाक्विन् ततः स्वार्थेविभाषाष्ट्ठे रदिक् स्त्रियामिति ख : ॥

पराजय : । पुं० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ विश्वभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वेचजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यत्रोक्षार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजौ यत्तेसावा । विश्वभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणपाजीयतेस्म । जि० । क्त : । यद्वा । परेणाभाव : येष गणितमस्य । ता० । इतच् ॥

पराङ्ग : । पुं० परस्मार्थे ॥

पराङ्गीनम् । न० पश्चिम : पराङ्गत्यगमनेे ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि॥ परात्वस्मादेरमिपर: श्रेष्ठ: । दूरार्थत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यश्चत्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥ उच्यायोनात्मन : सर्वान्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानसाक्ष्यानिवात्मानमवेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परसात्मा ॥

परादन: । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यं नपराधीनवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता : । इति गरुडपुराणे ११३ अध्याय : ॥

परानन्द: । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिस्रागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययश्च यस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद : । शास्त्राद्गुरोर्गिरोवाक्यं तृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानन्दाभिहितश्च इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

परान्तकाल : । पुं० देहपातावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : परान्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्य‚ष्ठान्नं ॥ परान्नं परदारांश्च निन्द्यं धर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्ने भोपजीविनि ॥ परस्यान्नम् । परान्नं नित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेपि ॥ परागताआपोऽस्मिन् । अवर्णान्तादृ तिपद्ये चपर्दृद्भाव : ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरुः । पुं॰ गुरुविशेषे ॥ पार्व त्यां ॥

परापरज्ञः । त्रि॰ विद्याविद्याविभाग ज्ञे ॥

पराप्रकृतिः । स्त्री॰ अपराप्रकृतेर्भिन्ना यांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ चेत नात्मिकायाम्॰ पराशक्तौ ॥

पराभवः । पुं॰ तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वंप्रलयमंदिवंजगतः प्रभवाप्ययम् । भर्गंतिपेपुष्करार्च नतेयान्तिपराभवमिति ॥ आत्मप्र ख्यापथव्यापकमेवपराभव इति विवरणकारः ॥ विनाशे ॥ परा जये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्त ङ्ख्यसंवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवेन्द्रै मसैन्यैश्च समस्तैः खण्डमण्डली । प्रपीड्यन्ते जनाः सर्वेभयभीताःप राभवे ॥

पराभिध्यानः । त्रि॰ परागृद्धिमिनि ॥

पराभूतिः । स्त्री॰ पातालादिकला न्ताधुवर्त्ति विविधैश्वर्य्य सम्पन्नत त्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूतः । त्रि॰ जिते । प्राप्ताभि भवे । पराजिते । पराभूतेश्च । भू॰ । क्तः ॥

परामर्शः । पुं॰ विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्शने । तर्के । ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिवि शिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्या प्यस्यपक्षधर्मतधीः परामर्शउच्य ते । अस्यार्थः । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनु मितिजनकम् । तच्चव्याप्यः पक्षे इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापारः । यथा । व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधी र्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनु मितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्या पारः । तथाहि । येनपुरुषेणमहा नसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चा त्सएवपुरुषः क्वचित्पर्वतादौ अवि च्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्ति स्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाद्वह्नि व्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते । इतिसि द्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न॰ गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्टः । त्रि॰ सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते । परा मृश्यते । मृश॰ । क्तः ॥

पराम्बा । स्त्री॰ पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपि ण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यदन्त्येऽन्त्यजाःकृष्णपरायणाद्गृति । न०आसक्तवचने ॥ परमुत्कृष्टमय नंस्थानमस्य । ब्रह्मणि । परमुत्कृष्टं पुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तिप्राप्यंस्थानंचे तिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्त: । त्रि० पराधीने ॥

परारि अ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥ पूर्वतरे मत्सरेइत्यर्थेसद्यःपरुत्परार्यैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः आरिचसंवत्सरे ॥

परारि. । त्रि० मरणशी ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोपसंख्या: ॥

परारु: । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुक: । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्स्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतित्पत्त्यर्थं पञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा । पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्स सोऽग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादितात्लिंगात्परोऽप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निर्जीनतस्मानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ द्र० वि० पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन् हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गणितेद्विज । ततोऽष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्य: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्द्धे भव : ॥ अर्द्धाद्यत् । पराधराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहिरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यथा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्म्यर्थः ॥

परावर्त्त: । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायौ : षष्ठस्कन्धे ॥ ईदृक्ष : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृक् तथा । धामभ्रमतिदृक्षश्च त्यासर्पे : परावह : ॥ सप्तवायुन्तर्गतसप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरूर्द्ध स्थित : ॥

परावित्त: । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० । परै:शत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

पराविद्या । स्त्री॰ ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुनेययाब्रह्मावगम्यते । यत्तद्रहस्यमयाह्य मगोचरणं ध्रुवम् । अपद्यु : श्रोत्रंतद पाणिपादंनित्यं विभुंसर्वंगतं सुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्त ॥

परावृत्ति : । स्त्री॰ निवृत्तौ ॥ उपलब्धे ॥

परावेदी । स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

पराशक्ति: । स्त्री॰ पराप्रकृतौ ॥ पराख्यायाम् ॥ यथाहजनमेजय प्रति व्यास : । यदाविभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेवषा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतैचान्ये चराचरा : पराशक्त्युपासका: । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराघासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं॰ व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि॰ अन्यावलम्बे ॥ परस्याश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री॰ वृक्षोपरिजातलता विशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न॰ मारणे । वधे ॥ असु॰ । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि॰ परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते , सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि॰ मृते ॥ परागताअसवो यस्मात् ॥

परासुता । स्त्री॰ मृतत्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं॰ चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्॰ । सुपी णिनि : ॥

परास्त : । त्रि॰ अपास्ते । अवक्षाते । निरस्ते । पराजिते ॥ परास्यतेस्म । असु॰ । क्त : ॥

पराहत : त्रि॰ दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन॰ । क्त: ॥

पराहन्ता । स्त्री॰ समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपयहङ्कारत्वम्भि । योवै दाऽहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपतम : । तथाच सृष्टिसमयेव : प्रथमोभावो ब्रह्मणस्यपरायाणोरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोऽहङ्कार : स देवसोम्यं दमयवासी दिव्यलोकात् सतउत्पन्न हरिनीलकण्ठ : ॥

पराह्य : । पुं॰ अपराह्ण ॥ परमस्य तदहश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ॰ सर्वतोभावे ॥ वर्जने ॥ व्याप्तौ ॥ शेषे ॥ कृत्यभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायांस् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री॰ वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : सुयस्तुत

राडकथाकथा। आख्यायिकापरिक्ष घेति। त्रिकाण्डशेषः॥

परिकम्पः। पुं॰ भये॥ कम्पे॥ परितः कम्पः॥

परिकरः। पुं॰ सङ्घे, गणे॥ पर्यङ्के॥ परिवारे॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकाबन्धे॥ यथा। सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम्। बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रतीति॥ युद्धोचितपरिधाने॥ समारम्भे॥ विवेके॥ सहकारिणि॥ यत्ने॥ अलङ्कारवि॰॥ यथा॥ विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तु सः॥ अर्थाद्विशेष्यस्य। उदाहरणम्। यथा। महौजसो मानधना धनार्चिताधनुर्भृतः संयतिलब्धकीर्त्तयः। न संहतास्तस्य नभिन्नवृत्तयः प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम्॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकारः कृतः तथाप्येकनिष्ठत्वेनबहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणितः॥ परिक्रीयते। कृञ्विक्षेपे। ऋदोरप्॥ परिक्रियतेऽनेन। पुंसीतिघः॥

परिकर्त्तिका। स्त्री॰ गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम्॥

परिकर्त्ता। पुं॰ अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेऽनूढज्येष्ठत्वम्॥

परिकर्म्मा। पुं॰ सेवके। परिचारके॥ इतिरत्॥ न॰। अङ्गसंस्कारे। कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्म्मणि॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्म्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थः॥

परिकर्म्मी। त्रि॰ सेवके॥ इ॰वै॰॥

परिकल्पितः। त्रि॰ कृते॥

परिकल्प्यः। त्रि॰ परिकल्पितुंयोग्ये॥

परिकाङ्क्षितः। त्रि॰ तपस्विनि॥ इतिशब्द॰॥

परिकीर्णः। त्रि॰ व्याप्ते॥ परितः कीर्णः॥

परिकूटम्। न॰ पुरद्वारकूटके। नगरद्वारकूटके। हस्तिनखे। इयन्ते॰ इ॰ध॰ भा॰॥

परिक्रमः। पुं॰ विहारे। क्रीडार्थंपदभ्यांसञ्चरणे॥ मदविणे। परिक्रमः॰अ॰भा॰परिक्रमणम्। क्रमु॰। घञ्॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः॥

परिक्रमसहः। पुं॰ छागले॥

परिक्रयणम्। न॰ नियतकालंभृत्यास्वीकारे॥ परितःक्रयणम्॥ क्रयवास्यसमीपंवा॥

परिक्रिया। स्त्री॰ परिसर्पे। परिखादिनावेष्टने॥ परिकरणम्। कृञः शच्। रिङ्शयग्लिङ्क्षु॥

परिक्रान्तः। त्रि॰ परिश्रान्ते॥

परिचित्। पुं॰ नृपान्तरे॥ अभिमन्युपुत्रे॥ अश्वमेधे॥ परितोदुरितंक्षी

यतियेनेतिव्याख्यानात् ।

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्टिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्टने । खाई० इ० भा० । यथामाघम् । प्रक्षेपपरिखामानं यतश्चसंप्रयतस्तकम् । परितःशिविरा वास्तुगम्भीरदृढहस्तकम् ॥ सद्धर्म-सपूर्वकसैवपरिखाहारप्रोषितम् । गम्भीरगम्यमिवस्तागम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते० परित.खाता-वा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः पुं० गर्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगण नायुक्ते ॥

परिगत : । त्रि० प्राप्ते । विस्मृते । ज्ञाते । चेष्टिते । गते । वेष्टिते ।

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रह : । पुं० परिजने । पुत्रमित्र कलत्रादौ । यथा । क्वचिदुपहृतिः कर्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानघमु यिमवल्लेरेपुंमांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसौर्दल्यहोयतः । भावः । पत्न्याम् ॥ स्वीकारे । मूले । मूले । शापे । शपथे । राहुग्रस्त-सूर्यचन्द्रस्वीकारे । प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे । सङ्कटे ॥ शास्त्रऽनिषिद्धमार्गोपदेशयाचानिर्याश्चकाद्धिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्य कर्तव्ये पिपरीपनीतवाद्योपकारणे ॥ परिग्रहातीपरिग्रहणमपरिग्रह्यातिवा यस्मद्विस्यपृथिभागायहङ्कर्तव्या । परिग्रह्यतेऽमिनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हले॥

परिघः । पुं० योगविशेषे । तत्रजात स्यफलंयथा । अस्पतिकालेपरिघोय दिस्याद्ररक्तदावंशकुठारवत्स्यः । च सत्यसाधीयमयाविशीभःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः । लोहांगी० इ० प्र० अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे । अर्गले । घाते । परिघाते । मुद्गरे । शूले । कलशे-पतयाःकाचघटेगोपुरस्त्रनोरिति शब्दरत्नावली । परिहननम् । परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परी-घश्चस्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने ॥ परि तोघात : ॥

परिघातन : । पुं० परिघे । लोहबद्ध लगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परि तोघातद्रव्यमेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोष : । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ मेघध्वनौ ॥ परितो घोषोऽस्या ॥

परिचयः। पुं० संस्तवे। विशेषेणज्ञाने ॥ परचो दू०भा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम्। चिञ्। एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः। पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरक्षके ॥ परिविस्रौ। सेनायांराज्ञोदण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्वोपमर्षे द्रष्टव्ये ॥ रथगजादेश्चक्रपादादिरक्षकेइ०केचित् ॥ सेवके ॥ परितश्चरति। पचाद्यच् ॥

परिचरणम्। न० शय्यादिशुश्रूषायाम् ॥

परिचर्य्या। स्त्री० सेवायाम्। उपासने। शुश्रूषायाम् ॥ परिचरणम्। चर०। परिचर्या परिसर्येतिशोयक्चनिपात्यते ॥

परिचायकः। पुं० समूहे ॥

परिचाय्यः। पुं० यज्ञाग्नौ। समूहे। उपचाय्ये ॥ परिचीयते। चिञ्०। अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः। अग्निरिहनञ्चसन्तः। किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम्। तस्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः। पुं० परिचरणे। परिचरं घञ् ॥

परिचारकः। त्रि० भृत्ये। दासेरे। दासे। सेवके। परिचरति। चर०। ण्वुल् ॥

परिचारिणी। स्त्री० परिचरणशीलायाम्। परिचरणश्रितायाम्। परिचरतुतीचरेर्णिनिः। ङीप् ॥

परिचाय्यः। त्रि० सेव्ये ॥

परिचितः। त्रि० परिचयविशिष्टे। ज्ञाते। संस्तुते ॥

परिचेयः। त्रि० परिचयनीये। परिचेतव्ये ॥

परिच्छदः। पुं० परिजने। योध्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ। गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परिच्छाद्यतेऽनेन। छद०। पुंसीतिघः। छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः। पुं० परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः। त्रि० परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते। संवृते ॥

परिच्छित्तिः। स्त्री० परिमाणे। इयत्तायाम् ॥

परिच्छिद्य। अ० निश्चित्य ॥

परिच्छिन्नः। त्रि० परिच्छेदविशिष्टे। सावधिप्राप्ते। परिमिते। एकदेशवर्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्वं त्रिविधम्। देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात्। तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कूपदेशस्यपरिच्छिन्नत्वं। कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम्। वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति ॥

परिच्छेदः। पुं० ग्रन्थसन्धौ। ग्रन्थस्य विच्छेदे। यथा सर्गोवर्गः परिच्छे

दोषातथ्याद्यध्यायाङ्कसंग्रहौ । स्वच्छासः
परिवर्तश्चपटलः काण्डमस्त्रियाम् ॥
स्थानं प्रकरणं पर्वाह्निकञ्चग्रन्थसन्धयः
॥ अवधौ । सीमायाम् । परिच्छि-
न्नत्त्वपरिमितत्त्वे वाच्यलिङ्गः ॥
परिजनः । पुं० अनुचरे । परिवारे ।
पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरि
चारके । यथा । किरीटवेरिच्च परि
हरपुरःकैटभभिदः कठोरे कोटीरे स्ख
लसि जहि जम्भारिमुकुटम् । प्रणम
त्स्वे तेषु प्रसभमभियातस्य भवनं
भवस्याभ्युत्थाने तव परिजनोक्तिर्विजयते
॥ अत्र सम्बन्धिसु मुकुटमयोत्थन ॥
विधाः कठिनमुकुटमस्खलसि । इ
न्द्रस्य मुकुटलग्ने । एतेषु ब्रह्मादिषु
प्रणमत्सु सत्सु पठात्परमागतस्य शि
वस्याभ्युत्थाने सति तव सखीनां सूक्तिः
शोभतइत्यर्थः ॥
परिजय्यः । त्रि० जेतुं शक्ये । परितो ज
य्यः ॥
परिजल्पितम् । न० दृशाद्विविमलत्पान्त
र्गतद्वितीयजल्पे । यथा । प्रभोर्नि
र्दयताशाठ्यचापल्याद्युपपादनात् ।
स्वविचक्षणता व्यक्तिभेदः स्यात्सा
तु परिजल्पितम् ॥
परिजातः । त्रि० परिगते । सम्बद्धे ।
परितो जातः ॥
परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥
परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि । वह्नौ ॥

परिजीयते । जनौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्
प्लीहन्क्लिसघिः ॥ त्रि० । परितोग
च्छति । अजो परिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्निच्या
दिना मनुप्रत्ययोऽकारलोपश्चाद्यु-
दात्तत्वञ्च निपात्यते । वेदभाष्ये ॥
परिज्वा । पुं० इन्द्रौ । याज्ञिके ॥
परिचारके ॥ उज्ज्वलदंसोऽभिक्ष-
णुचन्द्रिच्चमरिच्मित्यस्यस्यात्परि-
ज्वेति पठितवान्सोऽयोधातुःपरिपू-
र्वोयणादिषु ज्ञेयः ॥
परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनकर्मे ।
पक्षिगतिविशेषे ॥
परिणतः । त्रि० परिणाममाप्ते । प-
क्के । परिणमतिस्म । णम० अकर्म
कत्वात्क्तः । सर्वतोभावेननते ॥
॥ पुं० तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्द-
न्तप्रहारस्तु गजः परिणतो मत इति
हलायुधः ॥
परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥
परिणाहः । त्रि० विशाले । परिरब्धे ।
आलिङ्गिते । बद्धे ॥
परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयन-
म् । णीञ् । प्रापणे । अच् ॥
परिणयनम् । न० विवाहे ॥
परिणामः । पुं० विकारे । गुणानामा
दुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फल
काले । परिपाकावस्थायाम् ॥
परिणमनम् । णम० । घञ् । चर
मे । शेषे । पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षि-णि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ नवीनानामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेऽस्तित्वेनोऽस्वनादिभावेन । अतएव प्राकृतरूपस्यसत्त्वस्यापरित्यागः प्रपञ्चेषु उदञ्चनादावित्यक्तितयास्यसत्यर्थः ॥ परिणामवादस्यसाङ्ख्यमतप्रसिद्धत्वात्तन्मतप्रदर्शनायाह ॥ यथा । गुणसाम्यं प्रधानंस्यात्त्रिगुणाःसत्त्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंदृश्यतेजित्स्फुटं जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोऽहङ्कारोऽसौषोडशात्मना । आयतेपञ्चतन्मात्रपञ्चकाख्येकादशापियत् ॥ तन्मात्राण्यपिभूतानिजायन्ते तत्सद्भाया । चतुर्विंशतिरेतानितत्वानि पञ्चविंशतिः तदेवकार्यमुत्पन्नः पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावतिरोभावौजन्मनाशावुदीरितावितिः ।

परिणामशूलः । पु० रोगविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपितो वायुः सन्निरुध्यतेयदा कफपित्तेसमावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौषधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफलाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंहन्ति परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणामोऽस्त्यस्येति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादिनि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिलक्षणं परिणामंवदतीतिणिः ॥

परिणायः । पुं० शारीर्यासमन्तान्नयने ॥ परितोवामदक्षिणतोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् । परिणायेननयतोन्(?)समन्तान्नयनमित्यर्थः ॥

परिणायकः । पुं० परिणेतरि ॥ नयतेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे । एनद्वा० चौडाईसार इत्यादिभा० । विशालतायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुमिच्छुप्रहर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेःसन्नन्तादुप्रत्ययः । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्रतिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयते स्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पु० भर्त्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिदूने ॥

परितर्क्षणम् । न० कष्टे ॥ हिंसायाम् ॥

परितर्प्पणम् । न० परितृप्तिक्रियायाम् ॥

परित :। अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चे तिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्या मिष्यते ।" सर्वत्र ॥

परिताप :। पुं० दुःखे ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परिस न्ताप :॥

परितुष्ट :। त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तु- ष्टे ॥

परितोष :। पुं० अतिलसौ। सन्तोषे। सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा। त्वामु दरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरि तोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवा ञ्छाशतदुर्भरंनपुन : ॥

परित्याग :। पुं० सर्वतोभावेनवर्ज ने । परित्यजने । छोरणे ॥ सम्यो त्सारणे ॥ परितस्त्याग :,॥

परित्राणम् । न० सारणोद्यतास्त्रनिवार णे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् । र क्षणे ॥

परिदर :। पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा। दन्तमांसानिशीर्यन्ते यस्मिन् ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफ जोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसद्दति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिहास्यदानम् ॥ न्य स्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढ्ज्येष्ठेतत्कनिष्ठा यकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत :। ज्येष्ठेऽनिर्विष्टे कनीयान्निर्विशन् परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ: प रिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाताप रिकर्त्तायाजकास्ते सर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक :। त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपित :। त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित :॥

परिदृष्ट :। त्रि० समन्तात्साक्षात् कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट्॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्त विला पे । शोकोक्तौ ॥ यथा। अव्यक्ता दीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ ममस्वबल वीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच ॥ यलभ्यं लभतेमर्त्यं स्तत्रकापरिदेवना ॥ ए कसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामि नाम् । यद्येकस्त्वरितोयातितत्रका नपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरि देवने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् । टाप् ॥

परिद्यून :। त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥- क्षीणचेतने ॥ दिवु ० क्तः ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्तादर्शनसक र्त्तरि । साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति । दृशिर :। धा० तृन् ॥

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् ० ल्युट्ल्युटोबहुलम् ॥

परिधाय : । पुं० जलस्थाने । परिच्छदे । नितम्बे ॥

परिधावी । पुं० वत्सरविशेषे । यथा । अभिभूतंजगत्सर्वंक्लेशैर्बहुविधैः प्रिये । मारुतैःफलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने ॥

परिधिः । पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीयतेऽनेनवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघोः किः ॥ चक्रप्रान्ते ॥ भूगोलादेर्वेष्टने ॥

परिधिस्थः । पुं० परिचरे ॥ परितः स्थिते सैन्यरक्षके ॥ परिधौसैन्यान्ते तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिकः ॥

परिधेयः । त्रि० परिधानीये । परिधानीयपुत्रो उत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंयोग्यः । धाञ्० । अचोयत् ईद्यति । गुणः ॥

परिनिष्ठितः । त्रि० चतुरे । निष्ठिते ॥

परिपक्वः । त्रि० परिणते । परितः पक्वः ॥

परिपक्वमानसः । त्रि० श्रवणमननादिभिः स्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पूंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेऽद्व्यर्थंप्रयुज्यते । पण० । पुंसीतिघः ॥ राजपुत्रादेर्बन्धके ॥

परिपन्थकः । पुं० शत्रौ ॥ इ० है० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परिदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ । चु० । णिनि ॥ परिवर्जनीयःपन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादीन ॥ विघ्नकारि । पथिकर्द स्थौ ॥

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिमहाभाष्यम् ॥

परिपाकः । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष् । घञ् ॥ परिपक्वतायाम् ॥ यथा । दुःस्थत्वंतकेयलत्व क्रियंकमास्तिनमस्य : परिपाकमेतीतिभावप्रकाशः ॥ नैपुण्ये ॥ यथा । वीच्यस्यमिनयेपरिमार्षपाकमास नयदस्य शतोपेति० नैषधेपञ्चमः सर्गः ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटिः । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिभागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थण्यन्तः । अचइः ॥ कृदिकारादिक्तिनइतीङीषा ॥ इतिकर्त्तव्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृत्ति । अनु-

ग्रामे ॥ कृदिकारादिति ङीप् ॥

परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥

परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकर्क०गौ०भा० ॥

परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥

परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयति कामैर्भक्तान् ॥ परिपूरयते णिनिः ॥

परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितः पूर्णः ॥

परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे, सम्पूर्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म ॥ पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठातत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावइतितल् ॥

परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलप्लवंवल्पतत्कुटन्नटसञ्ज्ञकम् । आयतीसुस्तकाकारशेवालकुलसंश्रये ॥

परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परितः पेलवम्स्टद्ग ॥

परिप्रश्नः । पु० कोऽहंकथमिदञ्जातःकोवैकर्त्तास्यविद्यते॰उपादानंकिमस्य

स्यकथंवद्वोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परितः प्रश्नः ॥

परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । मुद्गती । य०अच् ॥ आकुले ॥

परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥

परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ या स्वधर्मेवेदनावत्स्यायोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायामभवतियाम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकरः ॥

परिफुल्ल । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यच्लत्वमत्तफुल्लेतिनिष्ठात्वं । अनुपसर्गादितिक्षयनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥

परिबर्हः । पु० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिबर्हतेपरिबर्ह्यतेवा । बर्हप्रधान्ये । भ० घञ्वा ॥

परिभवः । पु० अनादरे ॥ यथा । सन्तान्यादिजजातयः परिभवैर्येतद्वच: पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिजातमेतावता । मर्यादांविलङ्घतेविविधशाखास्मिन्चयेवारिधिस्तैलोक्यसचराचरश्र सतिष कस्तचकुम्भोद्भवः ॥ परी भुवोऽवज्ञानइ०घञभावे स्मदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभाव :। पुं० अनादरे । परिभवे ॥ पराभवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धि : ॥

परिभावुक :। त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविध :। गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्योयथा । महाकुलस्यभवत : किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुयन्तकौलुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भावव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतिभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । भेल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र० शब्दिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभू :। पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्॰परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूत :। त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवकारि ॥ यथा ॥ वैवालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमाना :। सन्दह्यमाना : शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोग :। पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रम :। पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येश्वरपरिभ्रमणंकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिघूर्णनेस्वापरिसञ्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि० वर्तुले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि० विवर्तिते ॥ वर्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्दने ॥ विमर्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरसुरतादिविमर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसत्करीरदगादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र० भव० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगराभ्यांविनकाष्ठादिनिर्मितेनद्रोणादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ : । परि : सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाण-मनुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे । पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि । तच्चतुर्विधम् । अणुमहत्दीर्घमृस्वंचेतिभेदात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितद्भेद ईरित : ॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरिमाणजमुच्यते ॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत : ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिछिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खाद्यविशेषे । मधुमस्तके । यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या : । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिच्छिन्ने । एतावति । इतमाङ० भाषा० युक्तं । परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोच : । पुं० मलत्यागे ॥ परितोमोचने ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० दृष्टीते । आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्वङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम् । रभ० । घञ । रभेरणवृलिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । रम्भिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृते य : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदानुवदापूर्वकवत्सर संज्ञका : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि . शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्वाश्च तयोदापूर्वकामता : ॥ परिपूर्वेत्सरादानंयज्ञानांचद्विजोत्तमा : । इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय : । वस० । सपूर्वाच्चिदितिसर : । सस्यार्द्धधातुकइति सस्तत ॥

परिवर्जनम् । न० मारणे॥ परित्यागे। यथा। गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा। विपर्ययोयेनकृतः खपितोस्तस्तोभपत्रीपरिवर्जनंकिम्॥ वृजीवर्ज्जने। ल्युट्। परित्रोवर्ज्जनम्॥ कुभार्यांचकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम्। कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरतः परिवर्ज्जयेत्॥ त्राह्मणंबालिशंचक्षमयोधारंविद्यंजडम्। शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतःपरिवर्ज्जयेत्॥

परिवर्त्तः। पुं० कैमेवे। विनिमये॥ कूर्मराजे॥ प्रवर्त्तने॥ पलायिते। युगान्ते॥ परिवर्त्तनम्। वृतु०। भावेघञ्॥ ग्रन्थविच्छेदे॥ अपवर्त्तने॥

परिवर्त्तनम्। न० परिदाने। परिवर्ते। विनिमये॥ परेतता इ०भा०। इतस्ततोभ्रमणे॥(२००(७)८(९)

परिवर्त्तिका। स्त्री० भावप्रकाशोक्तमेढ्रजातक्षुद्ररोगविशेषे॥

परिवर्त्तित। त्रि० निवर्त्तिते॥

परिवर्त्ती। त्रि० विनश्वरे॥ संसारः परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम्॥

परिवर्त्तिनी। स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे॥

परिवर्हः। पुं० राजयोग्यद्रव्ये॥ परिच्छदे॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यते वा। वर्हप्राधान्ये। पचाद्यच्। घञ्वा॥

परिवर्हणम्। न० आराधने॥

परिवसथः। पुं० ग्रामे॥ परितो वसन्त्यत्र। वस०। उपसर्गेवसेरित्यथः॥

परिवहः। पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवायुस्कन्धान्तर्गतसप्तमवायौ॥

परिवादः। पुं० परदोषकथने। अपवादे। निन्दायाम्॥ यथा॥ सततसुखभटैर्योनिः सुखिनीवलोकोयदिभवपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित्। परिवदतुयथेष्टंमत्समक्षंतिरोवाजगतिहिबहुदुःखेदुर्लभः प्रीतियोगइति। वीणावादनवस्तुनि॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ्॥

परिवादकः। त्रि० परिवादकर्त्तरि॥

परिवादी। त्रि० परिवादकर्त्तरि॥ परिवादविशिष्टे॥

परिवादिनी। स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम्। सप्ततन्त्रिका० इ० भा०॥ परिवदतिस्वरान्। वद०। सुपीतिणिनिः॥ परिवादविशिष्टायाम्॥

परिवापः। पुं० पर्युप्तौ। वपने॥ जलस्थाने॥ परिच्छदे। परिवारे॥ परिवपनम्अनेनअत्रवा। टुवप्०। भावेघञ्करणेतिवा॥

परिवापनम्। न० मुण्डने॥ हेतुमण्यिजन्ताद्भावेल्युट्॥

परिवापितः। त्रि० मुंडिते॥ परि

साप्यतेश्च । संखडनार्थोत्तवयिर्षन्तः
क्तः ॥
परिवारः । पुं॰ परिजने । पोष्यवर्गे
॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परि
वार्यतेऽनेन परिवारणं वा । घञ् ॥
परिवाहः । पुं॰ जलोच्छ्वासे । परी
वाहे । समधिकजलस्रोमार्गेभिन्ना
सने ॥ परिवहत्यनेन । वह॰ ।
हलश्चेति घञ् उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये
दीर्घाभावः यद्वा परिवहनम् ।
भावे घञ् ॥
परिविण्णः । पुं॰ परिवित्ती ॥ यथा
। ज्येष्ठेऽनिर्विष्टे कनीयान्निर्विश
न्परिवेत्ता भवति परिविण्णो ज्येष्ठः
परिवेदनीया कन्या परिदायी दाता
परिकर्त्ता याजकः सर्वे ते पतिता
इत्युशनस्तत्त्वम् ॥
परिवित्तिः । येषां दारपरिग्रहोत
ज्येष्ठे । परिविन्ने कनिष्ठे भ्रातरि ।
परिविन्नं विन्दति लभते । विद्लृ॰
। क्तिच् ॥ परिवित्तिः परिवेत्ता
यथा च परिविद्यते । सर्वे ते नरकं यान्ति
[illegible] मनुः ॥
परिवीतः । त्रि॰ परितो वेष्टिते । संवृ
ते ॥ व्याप्ते ॥
परिवेषणम् । न॰ समृतौ ॥
परिवृंहितः । त्रि॰ परिपूर्णे ॥ वृंहितः
परिवृक्णः । त्रि॰ छिन्नशस्त्राद्यवयवे ॥
परिवृढः । त्रि॰ अधिपे । प्रभौ ॥

परिवर्हैः सितवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ
क्तः ॥ प्रभौ परिवृढ
इति नकारढकारयोर्लोपो निपातस्य
रस्ढत्वञ्च निपात्यते ॥
परिवृतः । त्रि॰ आवृते । समन्तात्
स्थितिः व्यवहारान्तः मध्ये तु सभ्यैः
परिवृतोऽन्वहम् ॥ परितः सर्वतोभावे
महत् ॥
परिवृत्तः । त्रि॰ सर्वतः प्रवृत्ते ॥
परिहसितः । पुं॰ अलङ्कारविशेषे ॥
यथा । परिहसितविनिमयो योऽर्थानां
स्यात्समासमैः । परिहसितिरलङ्का
रस्तुति ॥ उदाहरणं यथा । लताना
मेतासामुदितकुसुमानां मरुदयं मतं
लास्यं दत्त्वा श्रयति भृशमामोदमसम
लतास्त्वध्वन्यानामहह दृशमादाय
सहसा ददत्याधिं व्याधिभ्रमरुदित
मोहव्यतिकरम् ॥ अत्र प्रथमे समे
नसमस्य द्वितीये उत्तमेन न्यूनस्य ॥
नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारे स्वीकृत्य
दारुणनिनादवतः प्रहारान् । दृप्ता
रिवीरविसरेण वसुन्धरेयं निर्विप्रलम्भ
परिरम्भविधिर्वितीर्णा ॥ अत्र न्यूने-
नोत्तमस्य ॥ विस्तरे ॥ परिवित्तर
[illegible]
परिवेत्ता । पुं॰ ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्र
हिणि कनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसं
योगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते । परिवेत्ता
स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम्
अग्निहोत्रंवालभते । विदॢलाभे
त्वन्तचौरंसिचदादिभ्यः संज्ञायां
चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे॥ सम्याधाने
सर्वतोभाविनलाभे ॥

परिवेदनीया। स्त्री० अनूढज्येष्ठेतस्मिन्
ष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम्
इ०हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥
परितोविशति । विश०। घञ् ॥
परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरि
वेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परि
वृत्तौ ॥ परिधौ॥ चन्द्रसूर्ययोरुत्था
तभूतरश्मिमण्डले ॥ अथाहवराह
मिहिर : सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिर
णा पवनेनमण्डलीभूताः । नानाव
र्णाकृतयोस्तन्वम्भ्योम्नितन्वभ्रे ॥
तेषांसंज्ञाऽस्माराख्याह । तेरक्तनीलपा
ण्डुरकापोताभ्राभशबलहरितशुक्लाः
। इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशापि
तामहाग्निकृताः ॥ धनदः करोति
मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचान्ये
। प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सो
पिवायुकृतः ॥ वस्तुवशेनफलमाह ।
चापशिखिर ... । ...:स्व

ग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सक
लगगनानुचारोनैकाभःक्षतजसन्नि
भोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृ
ङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखि
गलसमेतिवर्षंबहुवर्णेन्नृपवधोभयंधूम्रे
। हरिचापनिभेयुद्धान्यशोकसुमप्र
भेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्नि
ग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्तौसद्यो
वर्षंकरोतिपीतश्चदीप्तार्कः॥ दीप्त
मृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्यात्रयो
त्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्
काद्यैर्हतोन्नृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रति
दिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशंरक्तयोर्न
रेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं
लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनाप
तेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोप
करः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपयुवरा
जभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेष
माह । वृष्टिस्त्र्यहैर्मासेनविग्रहो
वायवेर्दुमनिरोधे । श्रीराजन्माधि
पयोर्भस्मेनवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥
परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमा
ह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयः
क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच
वातवृष्टिंस्थावरकृषिकृन्निहन्ता
च । भौमः कुमारबलपतिसैन्या
नांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेप
रिविषगतेपुरोहितामात्यनृपपी
डा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिह

दियन्द्रजीसुवृष्टिस । शुक्रेयायिच-चियराज्ञीपीडाभिवश्चात्रम् ॥ चु-टनलम्रूयुनराधिपश्चसेम्योजायतेभ यंकितौ । परिविष्टेगर्भमयंराज्ञीव्या धिर्नृपभयश्च ॥ ० ॥ द्व्यादिमुपरि सुमध्यगतेपुफलमाह । युवानिवि मानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह यो : । दिवसकृत : शशिनोवाचु-दृष्टिभयंविधुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु र्पुनरेन्द्र : सामात्यपुरोहितोवशंस्त्र स्थो : । प्रलयमिवविद्धिजगत : प ञ्चादिपुमरज्जलस्थेषु ॥ ० ॥ अथता रावर्णाणांपृथक्परिविष्टानांफल माह । तारायहस्कुर्यात्पृथगेवस-मुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणाम थवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ ० ॥ तिथिसप्तमेषपरिवेषफलान्याह । वि प्रक्षत्रियविट्शूद्रनाभवेत्प्रतिपदा-दिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोशानांप-ञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराज-स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक र : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यत्क्षोभस्त्र-योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि वेशोम्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्याच्च पञ्चदश्यांपीडामनुवाऽधिपस्यैव ॥ ■ ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमा ह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-यायिनांस्वबाह्यस्था । परिवेषमध्य-रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्त:

श्यामोरूक्षोभवतिपयेषांपराजयस्ते पाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्येषां भागोजयस्तेषामिति ॥ ७ ॥ अ-पिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामे-तुपीडा॰ दिनकरपरिवेषोद्विधियुद्ध द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेम-मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्व नाशश्चतुर्थे ॥ द्विधासूर्येपरिवेषोरा-चौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेदृशो रवेतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेन-विधिनानित्यंसप्ताहंपरिधिष्यते । सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्नुत्पा तदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । वि पल्व्यासो । घञ् ॥

परिवेषक : । त्रि॰ अन्नादिपरिवेषण कर्त्तरि ॥ सयथा । ज्ञातसन्दनव चित : सुवसन : स्वाप्रसन्नानन: स्पष्टासारसुभय : प्रसन्नहृदय : श्री मान्नापूजारत : । स्वामिसेवपर : सपाकनिपुण : प्रौढोवदान्य : शु-चिर्विप्रोनपरिवेषकस्तुकुलजस्त्यो पिवाभूपते : ॥ स्त्री॰ । परिवेषि का ॥ *यथा । स्नातातिशुद्धवसनाग* वपूषिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयना भिरामा । विम्बाधराशिरसिबद्धसु गन्धपुष्पामन्दस्मितावितिधृतांपरि वेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादे : पात्रेसमर्पणे । परोसना॰इ॰भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं-
पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापि
तंपीठकेशुभ्रेनाभिदेशसमुन्नते ॥ त-
त्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् ।
सूपंसर्पिः फलंशाकंपिष्टमन्नंतुमस्य
कम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुक्ता
नस्ययथाक्रमम् । प्रक्षेप्यात्द्रवा :
सर्वेपानीयंपानकंपयः ॥ चोष्यंस-
न्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् ।
सर्पांनिक्षुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंद-
धि ॥ पुरतःस्थापयेद्भोक्तुर्द्वयोः
पङ्क्त्योस्तुमध्यतः । एवंविज्ञायम
तिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततो-
ऽभिलभतिप्राज्ञः सम्यक्सम्परिवेषि
तुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेम-
नुः । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयम-
न्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्या
यन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति
कर्म्मणिषष्ठी । वर्द्धितं॰पूर्णंपिठ-
रादिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणा
नांसमीपेपरिवेषणार्थमस्वरयास्था
पयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य
प्रथमंभोजनपात्रेनदेयमपितुस्था
ल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ
संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरि
ताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्या-
मपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्॰
इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तुश्राद्धेपरि
वेषणन्तुदक्षिणपाणिनैवाऽङ्ग

नभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । ए-
केनपाणिनादत्तंशूद्रादत्तंनभक्षयेदि
त्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रा
दत्तभक्षणनिषेधेनतन्मात्रपरिवेष-
णस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि
पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्ताद्-
त्ताश्चयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच ।
दातारंनोपतिष्ठन्तिभोक्ताभुङ्क्तेच-
किल्बिषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंप-
र्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन
नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्ठवच
नेनसामान्यतोऽभिधानात् । पिष्ट-
भक्तिरत्ननिधिश्चाप्येवम् । मनुः ।
गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं
मधु । विन्यसेत्प्रयतः सम्यग्भूमा
वेवसमाहितः ॥ आमिषंपानपात्र
स्थभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभो-
ज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥
हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभी
णिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकैः
सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगु
णान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उ
पकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादि-
पात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत्
॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टितः । त्रि॰ परिक्षिप्ते । परि-
स्तृते । परिते ॥ परितोवेष्टितः ॥

परिवेष्टा । त्रि॰ परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥
परिचारे ।

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यति । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । स्यादृव्यधे सिप ः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ द्र० – के० ॥

परिव्राट्०ज् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । मारासरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागो-भैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोहः समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदुःखाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदुःखाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता । भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्धर्मउच्यते ॥ द्र तिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परीव्रजिः प: पदा न्तइतिक्विप्•दीर्घश्चमदान्तविषयेष त्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परि व्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि : । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनश ङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपि नृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्के स्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशा स्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शा सु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० ग्रन्थादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयत्तुदृढंतद्वत्सुघृता-लोड्यभर्जितम् । साययादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतेभृष्टंसिक्तंस्नेहाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैःसमायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ द्र० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ खेदे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम: ॥

परिश्रय : । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥
परिश्रान्त : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्तियुक्ते ॥ परित : श्रान्त : ॥
परिश्रुत : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रवणविशिष्टे ॥
परिश्लेष : । पुं० आश्लेषे ॥
परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसमवाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वंयथा । एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्यायपारगैः । वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिषत्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सूद्विषेतिसाक्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥
परिषद : । पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ द्रू०लि० ॥
परिषद्वल : । पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुतिपरिषदोवलच् ॥
परिषिक : । पुं० स्नानादौ ॥
परिष्कन्द : । पुं० परिस्कन्दे । पराश्रिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेश्चेतिवाषत्वम् ॥
परिष्कार : । पुं० विभूषणे । अलङ्कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवीतिषत्वम् ॥ संस्कारे । शुद्धौ ॥
परिष्कृत : । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त : । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य: सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जामितिषत्वम् ॥
परिष्वक्त : । त्रि० आलिङ्गिते ॥ यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्योन्यंगाढमालिङ्गितौभवतइत्यर्थः ॥
परिष्वङ्ग : । पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरिष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इति ष : ॥
परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्येतिगीयते । साचोभयप्राप्तावितरनिवृत्तिंबोधयति । यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसेतरपञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावा विध्यर्थोहिभवेद्यत : । अनात्मदर्शिनैवपरात्मानमुपास्त्वेइति ॥ एकस्योभयथप्राप्तावेकत्रनियमनेयथाङ्गः । एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेकचैकधायदा । एकत्रनियम : साहिपरिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । इयंचिदोषवतीयथाहस्यार्थ : । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवंपरिसङ्ख्याविदूषणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तयत्प्रकल्प्यते । तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्या तु सा स्मृता ॥ प्रमाणान्तरावगतमपि वस्तु शब्देन प्रतिपादितम् प्रयोजनान्तराभावात् सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाय यत् पर्यवस्यति सा भवेत् परिसङ्ख्या ॥ अस्याश्च प्रश्नपूर्वकं तदन्यथा च परिदृष्टं तयोर्भयञ्च व्यपोह्यमानस्य प्रतीयमानता वाच्यत्वञ्चेति चत्वारो भेदाः । क्रमेणोदाहरणम् । किमासेव्यं पुंसां सविधमनवद्यं द्युसरितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगलं कौस्तुभभृतः । किमाराध्यं पुण्यं किमभिलषणीयञ्च करुणा यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्त्यै प्रभवति ॥ किम्भूषणं सुदृढमत्र यशो न रत्नं किं कार्यमार्यचरितं सुकृतं न दोषः । किञ्चक्षुरप्रतिहतं धिषणा न नेत्रं जानाति कस्त्वदपरः सदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरदलेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति ॥ भक्तिर्भवे न विभवे व्यसनं शास्त्रे न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशसि न वपुषि प्रायः परिदृश्यते महतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम् । न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधिः । पुं० उभयोश्च युगपत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरे विधौ ॥ यथा । पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या इति । इदं हि वाक्यं न पञ्चनखभक्षणपरम् । तस्य रागतः प्राप्तत्वात् । नापि नियमपरम् पञ्चनखभक्षणस्य युगपत्प्राप्तेः पक्षेऽप्राप्त्यभावात् । अतश्चेदम् पञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमिति भवति परिसङ्ख्याविधिः । सा च द्विविधा । श्रौती लाक्षणिकी च । तत्र चकारावयववती श्रौती परिसङ्ख्या । एवकारेण समानातिरिक्तानां च व्यावृत्तेरभिधानात् । पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या इति तु लाक्षणिकी इतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात् । अतएव सैषा त्रिदोषग्रस्ता । दोषत्रयञ्च । श्रुतहानिः अश्रुतकल्पना प्राप्तबाधश्चेति । तदुक्तम् । श्रुतार्थस्य परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परिसङ्ख्या त्रिदूषणेति ॥ श्रुतस्य पञ्चनखभक्षणस्य निवृत्तेः कल्पनात् प्राप्तस्य च पञ्चनखभक्षणस्य बाधनादिति । अस्मिन् दोषत्रये शब्दनिष्ठं प्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठ इति दिक् ॥

परिसमाप्तिः । स्त्री० निश्चये ॥

परिसरः । पुं० पर्यन्तभूमौ । नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परितः सरन्त्यत्र । सृ गतौ । पुंसीति घः ॥ मृत्यौ । विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम् । न० सर्वतोगमने ॥ सृ गतौ । ल्युट् ॥

परिसरा । स्त्री० नाड्याम् ॥

परिसर्प्यः। पुं० परिक्रियायाम् । प-रिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्यणम् । न० प्रसरणे ॥ परि-सर्प्य ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतो-गमने ॥ परिसरणम् । स० । परि-चर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपस-ङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौच-निपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० प्रयत्तायाम् ॥ परि त :सीमा ॥

परिस्कन्दः । पुं० पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्० । प० भय् । परेश्चेतिपचिषत्वाभावः ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्यचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परि स्तूयते । ष्टुञ्० । अर्त्तिस्तुस्विति मन् । यद्वा । परिगतः स्तोमोऽव यवस्तोमत्वात् यतक्रियायुक्तादृति परेःस्तौतिप्रतिषनुपसर्गत्वाभ्रयः ॥

परिस्पन्दः । पुं० कुसुमप्रकारादेः यथा वस्त्यादिसरचनायाम् ॥ शिखास्थ माल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दन म् । स्पदि० । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्प ने ॥

परिस्पन्दमानः । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुटः । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परितः स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुतः । त्रि० स्रुत्रे । स्रवयुक्ते ॥ परितः स्रूयतेस्म । स्रु प्रस्रवणे । गत्य र्थेतिक्तः ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदि रायाम् ॥ परितःस्रवति । स्रु० । क्विप्० तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परितः स्रूयतेस्मलोकैः । स्रु० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिहापितः । त्रि० त्याजिते ॥

परिहारः । पुं० अनादरे ॥ परिह्रियते ऽनेनाथवा । हृञ् । घञ् । उपस र्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभावः ॥

परिहार्य्यः । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहासः । पुं० नर्मवाक्ये । परीहा-सैठठ्ठा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षकः । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमाला देभीवसत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुप धाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परिस : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परि तश्चेक्षणमनया । ईक्ष० गुरोश्चहलः । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिम न्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि रानन्तरंकलियुगप्रारम्भे चक्रवर्ती-राजाबभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियतःप्रभु : । पूर्वदृष्ट-मनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षितः । पुं० परीक्षिति । अभिमन्यु पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे पुत्रातोयस्माद्दरःसुतः । तस्मात्परी क्षितोनाम विख्यातः पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सम्या तापरीक्षायस्तता० कृतम् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्विचेतुभिर्विभ्रं श्रयकारणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते । व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृ-ते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादा नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु मिच्छायाम् । पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिघ्नासौ ॥ आप्नो-ते : सन्नन्तादुप्रत्यय : । आप्ज्ञप्-धामीदित्वीकार : । अत्रलोपोभ्या-सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पुं० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति०-भावेघञ् । इति : । उपसर्गस्यघञी तिदीर्घः ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपा-लनपूरणयो : । कृगृपृकटिपटिशौ टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ प-ट्टयाटवी ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिर-म्भे ॥

परीवर्त : । पु० प्रतिदाने । विमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । हृत० । भावे घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं० अपवादे । निन्दा-याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि-द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे-क : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्णं स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे-स्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतस्य-त : ॥

परीवापः । पुं० पर्युप्तौ ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनात्रवा । टुवप्० । भावेघञ् इत्यत्रेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारयंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्यंभिः । वह० । हलश्चेतिघञ् उपसर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावे० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इ-षेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेतिन् ॥ परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसार : परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे । परिहरणम् । हञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । पाहलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्न : । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भव : चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वार : । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्पत्त्यषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्व पोरस्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि ० कर्बुरे॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परोक्षदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्ताचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रख्यदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ यच्चान्यत्क्रोधसन्तापवाससशङ्कजननंवचः । परुषंतच्चविज्ञेयंयच्चान्यत्तथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्नितिखञ्जाचंडषंडांलंप्राज्ञमेव । प्रशंसानिन्दनंयेयत्परुषान्नविप्रियतेद्दितिदेवल : ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षसुदाहरणमपवादप्रख्याद : ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्ति पूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पॄनहिकलिभ्यउपन् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओज : प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यासाप्तापरा ॥ वामनादिमतेगौडीयेया ॥

परु : । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयो : । अ- र्त्तिपृवपीत्युस् ॥

परूषम् । न० फलवृक्षभेदे । अल्पाऽ- स्थिनि । नीलचर्मणि । परुसादृति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परूषकम् । न० परूषे ॥ परूषकंकषा याम्लमामंपित्तकरंलघु । तत्पक्वंम धुरंपाकेशीतंविष्टम्भिबृंहणम् ॥ हृ द्यंरक्तपित्तदाहज्वरक्षयसमीरह त्रितिभावप्रकाश : ॥

परेद्य । अ० परतोऽर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरू पकमव्ययम् ॥

परेत : । पुं० भूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परलोकमृद्धत : ॥ परादूर- मितीया ॥

परेतर: । त्रि० आत्मीये । अवस्थके । परादितर : ॥ स्वामिकार्यार्थमितरे षांभेदके ॥ परान्विपक्षान्भूतरय- तिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्क- रोतीतिण्यन्तात्कर्मण्यण् ॥

परेतराट । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ।परेतिपुस्त्रीपुराक्षते।राज्० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । जान्त : ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्य : परुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनि- निपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० पराणि ॥ परागतापा- पोयत्र । इयनारुपसर्गेभ्योपईदित्य- च्चवर्णान्ताद्विच्युक्तेः पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० वहुसूत्याम् । वहुप- त्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरैरिष्य- तेवा । आ०तु : । स्वा० क : ॥

परैधित : । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधित : सम्वर्धित : ॥

परोक्ष : । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परो- क्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अक्ष्णः । परोभाव : परस्याक्षिपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्ववादे : परोऽक्षः : सिद्धवाक्यान्निपातनात् ॥ यस्मात् परोक्षेलिडितिनिर्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ इति विषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपर : । अक्ष्ण : परमितिविग्रहेशरदादिषु- प्रतिपरेतिसमासान्तविधानसाम- र्थ्यादव्ययीभाव : । परोक्षेलिडिति निपातनात्परस्यौकारादेशः ॥ पा रस्करादित्वात्सुडित्यप्याहु: । श्री भोजस्तुपरार्थपरःशब्दं मन्यते ॥

परोपकार: । पुं० परस्यपरेषांवाउपकृ ते । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचि- नापुरागीत : श्लोकश्चन्द्रधृग्भुवि । सर्वधर्ममय : सार : सर्वधर्मज्ञस- म्मत : । परोपकार : कर्त्तव्य: प्रा णै : कण्ठगतैरपि । परोपकारजंपु ण्यंनतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

गडे २२ अध्यायः ॥
परोवरीय : । त्रि० योऽपिपरांश्चाव-
रांश्चानुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर-
म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख : । च
वरस्यादेरुत्वंनिपात्यते । गुण : ॥
परोवरीयान् । त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठाद
पिश्रेष्ठे ॥ पुं० । परम्परंवरीयस्तु
गुणवतिप्राये ॥
परोष्णी । स्त्री० तैलपायिकायाम् ।
सुखविष्ठावागुलिकादिनामिकाया
म् । चटिकाविशेषे ॥ परंयच्चुष्णा
यस्याः । गौ०ङी ॥
पर्कटि : । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥
पर्कटी । पुं० प्लक्षवृक्षे । चटिनि ॥
कामण्डलुतरौ ॥ पाकरि० इतिभा
षा ॥
पर्कटी । स्त्री० प्लक्षवृक्षे । पाकरि ०
इ० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले
॥ पृच्यति पृ कौ० । बा० कट : ।
गौ० ङीष् ॥
पर्ज्जनी । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥ पि
पर्त्ति । पृ० पिच् । परस्यासौजनी
च ॥ परम्पालकंसास्थ्यंजनयति
वा।जनी ० ॥ स्त्रन्तः । कर्मण्यण् ॥
पर्ज्जन्य : । पुं० मेघशब्दे ॥ धनदम्ब
दे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति ॥ पर्षतिवा ।
पृ० । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ० साधु:
॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृ
ष्ट्यु पकरणाभिमानिनोदेवताविशे
ष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ मेवसा
मान्ये ॥ वज्राङ्कतिपर्जन्य: ॥ सूर्ये ॥
स्वगोभिर्भेनुमारेभेपर्ज्जन्य : क्ष
न्यागते
पर्ज्जन्यश्च : । पुं इन्द्रे ।
पर्ज्जन्या । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥
पर्ण : । पुं० वातपोथे । पलाशे ।
किंशुके । ढाक० इ० भा० ॥
॥ पिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यति
भ्योन : ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णह
रितभावे । अच् ॥ न० । पत्रे ॥
ताम्बूले ॥ यथा । धनिधायमुखे
पर्णं पूगंखादयतीनर : । मतिभ्रंशो
दरिद्र:स्यादन्ते नस्मरतेहरिम् ॥
पर्णकृच्छ्र : । पुं० व्रतकृच्छ्रव्रते ॥ यथा ।
पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकै:।
प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तै: पर्णकृच्छ्रउदा
हृत: ॥ इतिगरुडपुराणम् ॥
पर्णखण्ड : । पुं० वनस्पतौ ॥ ताम्बू
लैकांशे ॥
पर्णचोरक : । पुं० चोरकनामगन्ध
द्रव्ये ॥
पर्णध्वत् । त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥
पर्णनर : । पुं०पित्रादिशवासम्भवेभेदा
हार्यतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र
रचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन
रामारिपुत्तलके ॥
पर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ
पर्णभोजन: । पुं० छागे ॥ पर्णानि

भोजनंयस्य । त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचाल : । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृग : । पुं० वानरादिमृगगणविशे षे ॥ यथा । वनौकोऋक्षमार्जार वृ क्षमर्कटिकादय : । एतेपर्णमृगा : प्रोक्ता : सुश्रुताद्यै र्महर्षिभि : ॥ स्मृता : पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्या: शो षिणेहिता: । श्वासार्शकासशमना: सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश:॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे । पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थि वादि : ॥

पर्णसि : । पुं० पद्मजी । पद्मे ॥ जल गृहे ॥ पृणोति । पृणीतौ । सानसि वर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय : पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशन : । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णास : । पुं०स्वल्पपत्रतुलस्याम् । क ठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णे रसति । अ सदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशाला याम् ॥

पर्द्द : । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द्द० । प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्प : । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पग तौ । कलशे निकारणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ [illegible] । पृ० । खप्यगिल्वगल्वादिनापप्रत्ययान्त: साधु : ॥

पर्प्पट : । पुं० पित्तपातड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटो वरतिक्तश्चस्मृत : पर्पटयाश्च : । कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनाम क : ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णा कफज्वरान् । संग्राही शीतलस्ति क्तोदाहनुद्वातलोलघु : इतिभाव प्रकाश : ॥ पापड़० इ०भा० पिष्ट प्रभेदे ॥ धूमसौरचिताहिङ्गु हरिद्रा लवणै र्युता : ॥ सर्जिकाक्षीरकाभ्या ञ्चतन्तुल्यचवेष्टिता : ॥ पर्पटाख्ते तङ्गारभृष्टा : परमरोचका : । दी पना : पाचनारूक्षागुरव : किञ्चि दीरिता: ॥ मौहायसद्दृशा: प्रोक्ता विशेषाद्धघनोदिता : । चणकस्यग णै र्युक्ता : पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ सर्वे इमृद्वामुतोसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणै रितिभावप्रकाश : ॥

पर्प्पटक : । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्प टे ॥

पर्प्पटद्रुम : । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । पक्षपर्प्पन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा ॥ पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्णकृल्लघुः । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीकः । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । सृपृहज्यादिस्यक् चाभ्यासस्य सिद्धकम् ० धातोर्हिंस्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिदमाश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीणः । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्णं चूर्णरसे ॥ न० पर्णे ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिकः । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीप् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकान्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकारःसलोपः रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु त्रिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम् ॥

पर्य्यङ्कः । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्ग इ०भाषाख्याम् । उपवेशनासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिम्ब्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाय्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोगः । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रहःनिग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थः । यत्रस्वमेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनस्यावच्छिन्नाभावस्यैवतस्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्वादितिचेत्सत्यम् । मध्यस्थैर्नैवेदमुद्भाव्यम् । वादिवस्तुयमुद्भावनेऽप्यदोषः ॥

पर्यन्तः । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्तः ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभूः । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे । पर्य्यन्तोभूः ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्यय : । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रीयलोकव्यवहाराद्यप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्य्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन॰इ०भाषा०पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० अवसाने ॥ शेषमल्पकर्मणि ॥ पर्य्यवपूर्व : । ल्युट् ॥

पर्य्यवसित : । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । प्रा० । आतश्चोपसर्गे ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । प्रा० । तृच् ॥ पर्य्यवरोधरि ॥

पर्य्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ प्रा० । ल्युट् । सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रु : । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ।

पर्य्यस्त : । त्रि० पतिते । क्षिप्ते । हैमचन्द्र॰इतिभा० । हते ॥ परितोऽस्त : ॥ परिक्षिप्ते । सर्वत:प्रसृते ॥ विक्षिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थान्यान्नवमन्ययत्नानिभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्य्याचान्तमुच्यते ।

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडेकापलान॰इ॰भा० ॥ वङ्कायभागे॰ इ॰त्रि॰शे० ॥

पर्य्याधाता । पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे । यथा । सोदर्य्येतिष्ठतिज्येष्ठेयस्त्वाधानंकरोतिहि । तयो : पर्य्याहितोज्येष्ठ : पर्य्याधाताकनिष्ठक: ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । शक्ते ॥ प्राप्ते ॥ कार्य्यकारणवद्धे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्व : । भावे॰क्त : ॥ प्राप्तौ ॥ क्तप्रावितिमेदिनिकर : ॥

पर्य्याप्ति : । स्त्री० प्रकामे । प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्य्यापनम् । पर्य्याप्तिरितिस्त्रापणार्थ : । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये । स्वरूपसम्बन्धविशेषे । सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामक : । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्य्याप्तिसम्बन्धेनैकोघटइत्यौदासित्यादिप्रतीतिसाक्षिक : स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधिति : । समवायेनगुणे गुणास्तस्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोपिताहशसम्बन्ध: । इतिसामान्याभावेजगदीश : । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्य्य ॥

पर्य्याय : । पुं० प्रकारे । अवसरे । क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी॰इ॰भा० ॥ निर्माणे । द्रव्यधर्मे । क्रमेणैकार्थवाचका : शब्दा : पर्य्याया : इतियेनय

जानू इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियाप्रवर्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यस्य । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् । यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् । विंशतिर्व्व प्रपर्व्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वतः ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः ॥ महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमान्क्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांश्चैव तथैवोरसमानसः । एतेविंशति विख्याताः पर्वतास्तत्र पावराः ॥ पाद्मे । ध्वजे ॥ शाकप्रभेदे । पावदा इ० गौ० शा० प्र० मत्स्यविशेषे । देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वसंकाशः । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतजः । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । सप्तम्यामिति डः ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराजः । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा । राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शुक्लपक्षात्प्रमयुते दशाहेमूलसंयुक्तासितसप्तमीयाः । आरभ्यतस्यांदशमीश्चयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् । काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारिः । पुं० इन्द्रे । पर्व्वतानामरिः ॥

पर्व्वतालयः । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशयः । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रयः । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेशः । पुं० देशविशेषेषु ॥ तेयथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निराहारांहंसवर्णाश्चकुपथाश्चपथाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैव उर्णाःदर्भाःसमुद्रकाः । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिराताश्चामरैः सह ॥ इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीयः । पुं० अखोटे । पर्वतेभवः । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछः ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताच्चेतिछः ॥

पर्व्वधि: । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । मद्दे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे । दर्शप्रतिपदो:सन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्व्वाणि । तानियथा आदि:सभावनविराटमथोद्यमस्वभीष्मोगुरुःकर्णशल्यमद्रसौप्तिकाश्च । स्त्री पर्व्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमौसुपलयानदिवारोहइतिमहाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्द्दश्यष्टमीकृष्णाश्चमावास्याचपूर्णिमा । पर्व्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रान्तिया ॥ पर्वंति०पर्वतीवा । पर्व्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति पृणातिवा ॥ पृ० । व्यामदिपद्यर्त्तिपृशकिभ्योवनिप् ॥ लवो ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृत्ते ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वण:पूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनि : । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाड़िमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धि: । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्यामावास्ययाश्चेषसार्द्धदण्ड चतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्ड चतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धा : ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्यसतेपर्वसन्धिष्वितिवच: ॥ पर्वणो:सन्धि : ॥

पर्व्वित: । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शु: । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशृणाति । शृहिंसायाम् । आङ्परयो:खनिशृभ्यांडिच्चेतिकु : ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृशति स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्श्वण्शुनौपृचेति०शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतीवा । स्पृश० । स्पृशे:श्वण्शुनौपृच स्वार्थेकन् ॥ यथा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणि: । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुराम : । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शू : । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥

पर्श्वध : । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंदधाति । डुधाञ् । आतइतिक: । पृषोदरादि : ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह० याज्ञवल्क्य : । चत्वारोवेदधर्मज्ञा: पर्षत्त्रैविद्यमेववा । सात्रूतेयंसधर्म:

पर्याय :

रचित : ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनस-
हयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनसहतत्-
पर्याय : । यथा । समानं कुलभाव
सुदानादानन्तथैवच । तयोर्वैशस-
मानंहिपर्यायस्त्वप्रचक्षते ॥ इतिकु-
लदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा।
एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं
वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियते-
वासपर्याय : । क्रमेणोदाहरणम् ।
श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्य
भाग : पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय :
संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्तेवक्ष :
कुचसचिवतामद्वितीयस्त्ववक्त्रंतद्गा
त्राणांगुणविनिमय : कल्पितो-
यौवनेन ॥ यथावा । सन्ध्यास्वस्थि-
तिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरवि
शिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृद
येवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि
वाचिपुन : खलानाम् । यथावा ।
विम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्य
त । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षि-
दृश्यते ॥ रागस्यवस्तुनोभेदेपिएक
तयाध्यवसितत्वादेकत्वमविरुद्धम्॥
तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणंमि
हिअअमेक्करसम् । विम्बाहरेपि
आणंनिवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥
तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणेहृदय
मेकरसम् । विम्बाधरेप्रियाणांनिवे
शितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्याय :

श्रीसहोदररत्नंकौस्तुभ : आभरणं-
यस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतान
मासीत्तेषांपातालवासिनामसुराणामि-
तिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणे-
नप्रियाणांकान्तानांविम्बसदृशेऽधरे
विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयो-
जकनिर्देशाद्भेद : ॥ अन्यस्त्वन्य-
था । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवति-
क्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरण
म् । मधुरिमरुचिरंवच : खलाना-
ममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथ-
कथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालह
लंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिम-
न्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव :साधेनु
र्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाव
टा : । सक्षुद्रोमुसल:ध्वनि: कलमि
दंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यंदिवसैर्द्वि
जोयमियतीभूमिंसमारोपित: ॥ अ
त्रैकस्यैवहानोपादानयोरविवक्षितत्वा
न्नपरिवृत्ति : ॥ * ॥ अपिचलक्षणा
न्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे
वर्त्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकपर्या
यालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् ।
इण्० । परावनुपात्ययइणइतिघञ्
। व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्याय
कालोय इतिब्रह्माण्डभाषतइति ॥
पर्यायशयनम् । न० उपशये । विभा-
गे । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणश
यनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन व-स्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेक्ष्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्र रावणशक्रौमदमानमुक्तौजाता वितिव्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टेगौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुय थादृष्टंतथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृ ष्टमेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासित : । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहारः । पुं० वीवधे । उभयतोवद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । का मठइतिवङ्गीइतिचभा० । परित आह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे । यथा । सोदर्यैतिष्ठ ज्येष्ठेचग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्य्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदस्सनम् । न० वर्जने । त्यागे ॥ परितउदस्यते । अस् ० । कर्म्मण्यु टइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनन ञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यै वपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणे रात्रेः पर्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदासनमितिविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्त : । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्य युक्तत्वंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्य-विद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूढणाइतिढूढइतिचभा॥ अन्यांप र्य्येषणांचर । तर्कादिनायथावोधित धर्म्मादन्वेषणे ॥ इषगत० द्वि० । इषआभीक्ष्ण्ये क्र्या० । आभ्यांपरे र्वेतिप्चेयुच् । टाप् ॥

पर्य्यङ्कम् । न० जरुपर्व्वणि । घोंटूइति

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाश्चक्षियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । परि+सद्० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् । वा०परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । गृहभसोऽदिरिति च्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पूर्वेरपि ॥

पर्षद्वलः । त्रि० परिषदर्हे । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्यास्ति । रजः कृष्यासुतिपरिपदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पल्लः । पुं० पलाले । अस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । तुले । प्रकुञ्चे । बिल्वे ॥ तत्तु शास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेऽष्टतोलकम् । लौकिकेसार्द्धरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः सार्द्धरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंस्वयंज्योतिर्विद्भिः स्मृतिसम्मतम् ॥ इति तिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (००) ॥ त्रिघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यादेकोवा... तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । आकान्ते पञ्चसास्येपर्यं काश्मेदेशेस्वाप्तीः कान्तंवक्त्रंयतंपूर्णचन्द्रंमत्त्वारात्रौचेत् । क्षुत्क्षामः प्राटैस्तस्येतोराहुः क्रूरःप्रायात् तस्माद्भ्रान्त्येहर्म्यस्याग्रेशय्यै सामेकर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलम्पष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्वषष्ट्यापलंपलानांघटिकाभिलेका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतयार्थैस्त्रिंशैर्वायाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालक्यशाके । इ० रा० नि० ॥

पलगण्ड : । पुं० लेपके । रान० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतियद्वैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कट : । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्कर : । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कष : । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषङ्० द्वितीयायाअलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके । रास्नायाम् । किंशुके । गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् । लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके । महाश्राव

ध्याम् ॥ मचिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ साषमेषसङ्क्रमणा दृर्वाकसपाद्दाद्दिमेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलशङ्कुछाया । यद्योक्तंयष्ठलाचवे । मेषादिविसायमसागसूर्येदिनार्द्ध लाभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल : । पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥ न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकाल्कंस्यात् तिलचूर्णञ्चपिष्टकः । पललंमधुरंवल्यंपित्तघ्नमलपुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्टः ॥ सैन्धवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ०भा । यथा । पललन्तु समाख्यातंसैन्धवतिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यं वातघ्नं कफपित्तकृत् । बृंहणंगुरुवल्यञ्चस्निग्ध मूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पल-ति० पलयतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल : ॥

पललज्वर : । पुं० पित्ते ॥ इतिशारावली० ॥

पललप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशय : । पुं० गलडरोगे ॥

पलव : । पुं० प्लवे । मत्स्याखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ०गौ० मायां० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्नि : । पुं० पित्ते ॥

पलाङ्ग : । पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डु : । पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषक : । फारसीन्तु ; पलाण्डुशालताकोंदृट्ट्र मयस: ॥ इ० धन्वन्तरि : ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरपवपलाण्डुश्च लताकोंद्यापदारिका ॥ ग्रञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डो र्दश्यनातव : ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैस्तुल्योरसोनसदृशोबुधैः : ॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल : ॥ परंतीक्ष्णलंवातंवलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश : ॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्पाण्डुप्रत्यय : ॥

पलाद : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

पलादन : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप : । पुं० गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भाग-ना० इ० मा०

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० है० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलेतृणादिकाण्डे । सस्यशून्यधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । सनिविशिविडिमण्डिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अलु० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद: । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालपलाली तद्वति ॥ मत्वर्थे० ग्रामादित्वात्मः । ग्रामीपलालीदद्रूर्यांकृतसन्ध्य ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शट्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके । पर्णे । ब्रह्मवृक्षे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनीलघ्य : सरो पाविव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटु कस्निग्ध : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्शः क्रमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकितुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् ॥ तृट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णमेहार्शः क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । कदने । पर्णे । कदे । पत्रा० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रमायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेशायायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाख : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाडीहिंगुनि ।

पलाशाख्या । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे ॥ पलाशानि सन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अल्पपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अद्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्यनेकोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तद्दत्यस्यस्थानेक्नुइत्ये पआदेशोभवति । नान्तस्यानृङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघकृत्यम्

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्टपलितादितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपोषः ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतः शरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधवः । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णंस्यकार्यंशुद्धोर्द्धस्तु तमभ्रतः । धात्रीफलस्यसंपथ्यो द्वतयैकंविभीतकम् ॥ पिष्टालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितंनेहसंशयः ॥ दशार्द्धपञ्चवर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं मण्डूराजोऽयसोरजः । भवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाशः ॥

पलिता । स्त्री० कृष्णायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप्

तकारस्यनकारादेशश्च ।

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलान्न० इ० भा० ॥ पलञ्चौदनञ्चअनयोः समाहारः ॥

पल्यः । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्कः । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ अध्याम ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽञ्चति । अचिगतौ । घञ् । परिस्थयोर्लोऽलोपे रितिवालत्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० है० च० ॥ यस्माद्लालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्लः । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लवः । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्गापि शाखाया : पल्लवोमतः इतिकोशान्तरम् ॥ पल्लते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ चञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ पिङ्गे ॥

पल्लवकः । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुरः । पुं० तोक्मे । यौगिकप० इ० भा० ॥

पल्लवाधारः । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविकः । त्रि० कामुके ॥

पलायित : । त्रि॰ नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ॰ हे॰ ॥

पलाल : । पुं॰ । न॰ । निष्फलेतृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिमञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अ-ल॰ । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न॰ महत्पलालंपलाली तद्वति ॥ मत्वर्थे॰ पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्रू्णांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं॰ महत्पलाले ॥

पलाश : । पुं॰ शट्याम् । राक्षसे । मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके । पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक॰ इ॰ भा॰ ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : क्रमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तृट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् । न॰ । कदने । पर्णे । छदे । पत्रा॰ इ॰ भा॰ ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने । परिभाषणे ॥ त्रि॰ । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वादृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं॰ अश्नाति । अश॰ । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक : । पुं शट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं॰ शाकद्रुमे ॥

पलाशाद्य : । पुं॰ नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं॰ नाडीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री॰ गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं॰ क्षपमाचे ॥ पलाशानिसन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री॰ लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । चञ्चपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री॰ इषायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्॰ अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके॰ इत्यत्रकोतिर्भाषायामपिअनयोस्तकारस्यस्थानेक्नइत्ययमादेशोभवति । नान्त्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं॰ काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहन्यनस्॰ परिहन्यतेऽनेनवा । हन॰ । घरौघइत्यप्

चादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोहपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपो वा । शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे । केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ स-न्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतःशरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधव : । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णंसमायुक्तंदशोर्द्धस्तुतमम्बत : । धात्रीफलत्रयंपथ्यं हेतकेंविभीतकम् ॥ पिष्टालौहमयेभाण्डेस्थापयेन्नि शिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्तिपलितंनैवसंशय : ॥ दुग्धाम्रमज्जक-र्षिथ ॥ काश्मर्यामूलमादीसहचरकुसुमंकेतकस्याभिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभि:पचेद्यः । कृत्वालौहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंमासमेकंचकेशा:काशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति । त्रिफलानीलिकापत्रं भृङ्गराजोऽयसोरज । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाश : ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलस्यौदनस्य चनयोः समाहार : ॥

पल्ल : । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलम त्तीति । तदत्तीत्यर्थे ॥

पल्यङ्क : । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे । इण्याम् । पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽञ्चते । अञ्चिगतौ । घञ् । परेश्चघाङ्-योरितिवालत्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ०डे० च० ॥ पल्यादन्ता लिकाल्ययनमिति० त्रि० शि० ॥

पल्ल : । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति सरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव : । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वमरुदादित्वाति शाखाया : पल्लवोऽस्त : इतिपीया स्तरम् ॥ पल्लते । सं० क्षिप् । लूयते । लूञ् । अदोरम् । पल्लवासी लवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ चञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ पिङ्गे ॥

पल्लवक : । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर । पुं० तोकमे । मौपर० इ० मा० ॥

पल्लवाधार : । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक : । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवा : सञ्जाताऽस्य । सा० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लि : । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुड्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवा होदीर्घलग्ना : सुगन्धताम्रवर्णक : । मदृढ : शाकपत्रादि : पशूनांमध लप्रद : ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुटिन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुंड्यमस्त्ये । विशल्यरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छायकी इति० क्षिप कली०इतिच०भा० ॥ अस्याःपतन फलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निप तति यदि पल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामुग्र जनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंक रचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ द्विविधोपरस्या : शब्दफलं यथा । विप्रं ब्राह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाम- क्षेतुलाग्निभयम् । याम्यामग्निभयंसुर द्विपिषाजिताभ : समुद्राग्नये । वा यव्यांयरवस्वगन्धसलिलंदिव्याङ्गना चोत्तरे ऐशान्यांसरवंधुयंनिगदितं दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ञेयंञ्जे पीरतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । इत्यमरा० इ० भा० ॥ अल्पंसर : पल्वलंख्यातमन्द्रर्जगेरवौ । नसि हतिजलंकिञ्चित्तस्य. वारिपाल्व लम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भि दोषलंपरम् ॥ पवतिपस्यसेवा । प नगतौ । सानसिरूर्णसिपर्णसितण्ड लाङ्कुषपाल्वलसल्वलधिषुणय्रशि- ल्या : इतिवलच् । यदा । पिधन्त्य स्मिन् । पापानि अस्मात्पानसीस्या दिनैवपल्वघुगायनोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनि स्तुषीकरणे । वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । भवति ॥ पुना तिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियु च् ॥ पवनस्यपावयितृत्वादिगवतांवा मध्येभगवतोविभूति : । सप्तधाच पवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवह स्तदृर्ध्व : स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञक श्च । अन्य : परीदिसुवह : परिपूर्व कोस्मात्परा : परावहइतिपवना : प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ भावमध्यार्ग्नौ ॥ निष्पावे । प्रयासे सूर्पादिनाधान्यस्योत्तुषपणेमनिस्तु

पोकरणे ॥ खातिनखने ॥ लम्बा दिधिकले ॥ ।S। मध्यगुरौचतुष्का ले ॥ ।S न० । आपाकि । कुम्भ कारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । पावाइतिभा० ॥ जले । त्रि० । पविधि : प्रवते ॥ पूञ् । ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुडोक्तशुभाशुभ सूचकोच्छ्वासवायुजयोपायकेग्रन्थवि- शेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णसखिषे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनाशन : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुमूहरी इतिख्यात० इतिभा०

पवनाश । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोऽशनं यस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषफले ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजो:शानन् । आगमक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेबहिष्पव मानस्तोत्राश्रितगीतकार्यैस्त्रिभिर्भज मानाग्नि कर्मक्रियते तानिपवमान पदव्याख्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ नि र्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । यत्रय पवमानस्तु नि-

र्मथ्योग्नि : सउच्यते । सचवैगार्ह पत्योग्नि : प्रथमोनन्याय:स्मृत : इ तिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ य- था । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाह नउच्यते ॥

पवारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे , वज्रे ॥ पुना ति । क्षीरस्वामिपवित्रवज्रोक्तः पुनाति रचइ : ॥

पवित : । त्रि० पवित्रिते , पूते ॥ पू यतेस्म । पूङ् । क्त:पूङश्चेतीड्वि धानात् । गुणाभावादेशौ ॥ न० । म- रीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकारके ॥ पुना ति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थे होमादावाज्य संस्काराद्यर्थंचसायनिर्गर्भकुशद्वय वेष्टितप्रादेशमात्रद्रव्ये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमे वच । प्रादेशमात्रविज्ञेयं पवित्रंयत्र कुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलवृक्षे ॥ पुत्रजीववृक्षे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पु- नाति । पूञ्० । कर्तरिचर्षिदेव

तयोरितीन : ॥ यद्वा । पवतेपुना तिवा । पू ङ् । पूञ्॰वा । अशि चोदिभ्यइत्रौचौ ॥

पवित्रकः । पुं॰ अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न॰ । शणसूत्र जाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव । दूर्वेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्रा द्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । मनन्यितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्र कम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न॰ यवे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

पवित्रा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तुल स्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्राया म् ॥

पवित्रारोपणम् । न॰ श्रीकृष्णसंप्रदान कोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवै र्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवि त्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्ये त्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न॰ पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्याष्टमी श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्या द्देव्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गाम न्त्रगणमन्त्रं यद्दुर्गाबीजेनभैरव, वैष्ण वीसंचमन्त्रे गणपवित्रारोहणं चरेत् ॥ विशेषात्श्रावणारम्यदेव्याः कुर्यात्

पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवि त्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न॰ स्थाण्वादिषु ॥ स्था णुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबलाः वस्त्रापदाविमुक्ताख्यरुद्रकोट्यः खम ण्डले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्रा ष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रितः । त्रि॰ पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जात मस्य । ता॰ इतच् ॥

पशव्यः । त्रि॰ पशूपभोग्यबालतृणादि समृद्धदेशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेय त् ॥

पशु । अ॰ दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ स- म्यगर्थे ॥ पशुमन्यमानाः ॥

पशुः । पुं॰ मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यल क्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् ॥ इ॰ भा॰ रत्नेगणादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदे नचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा रूपे ठीनसिः । गौरजमश्वोऽश्वतर तरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरु पृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गासिंहवतत्त्वम् ॥ देवाङ्गे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगसाधकत्वपाश्व उग्रोत्तावर्दिवासिपश्छागोवायदिवाह वःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभि धीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे विधि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभि : । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशबद्धेप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशु प्रोक्तः पाशमुक्त : सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीना : पशुभि: समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयाद्यप्रथमेभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धं तथासन्ध्यावन्दनं पितृतर्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानिश्चयपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्त्योमहासिद्धिं लभेद्ध्रुवम् ॥ चापिच । पत्रं पुष्पं फलं तोयंस्वयमेवाहरेत्पशु: । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशोःकृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्दर्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवताप्रायःशुद्धान्तःकरण: सदा । द्वन्द्वातीतोवीतराग : सर्वभूतसम : क्षमी । तस्यकालो यथा । आदौदशमर्दंडेनपशुभाव मथापिवा । इति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधिइतियामलेश्वरे ५१ पटल : । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतत्त्वाधनिन्दा मात्रुद्रयामले । पशुभावरतायेचवै रतं पशुरूपिण: । रात्रौयत्नसमंयत्नमस्य नैवजपेत्तत्कचित् । संशयीवलिदानेच तन्त्रेचसंशय: सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्चमनिप्रज्ञोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदबोदेवरे पुनः । निरामिषेषदेवेशिदेवतायाः प्रपूजनम् ॥ पञ्चाङ्गेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताडनम् । सर्वथाद्यैपनिन्दात्तुयःकुर्याद्वमहेश्वरि ॥ सपवशुभावेनचाधम: परिकीर्तित: ॥ इति रुद्रयामले उत्तरखण्डे ६ पटल : ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविना देवि रमणं परिवर्जयेत् ॥ सांसारिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्वै दविहितं कुर्यान्नियमतत्पर : । इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटल : । (८८) ॥ संसा

यैर्गी ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारू
पंतदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चय
तोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सद
प्यभासमानत्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते
। बद्धोनाशुतवीर्यस्यसौतएवविमो
चणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रिया
त्मकंचैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु
शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकर
णेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवा
स्तिनतुमुक्तावेवमुक्तौतुसं विश्वभा-
वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा
यामौरूपायामुक्तौ र्ीराकृतत्वात् ।
यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचै
तन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानी
मेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । तदुत्प
त्तेःसत्कार्यवादेप्रतिपादितत्वात् ।
अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः
पूर्वंचतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका
भ्यांसंसारावस्थायांसर्वतोमुखत्वं
चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह
। सदपीतिसत्यमनुपलम्भःसंसाराव
स्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथा
सिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोह्ययोनुप
लम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसति
व्यञ्जकेयथायमनुपलम्भःसव्यञ्जका
भावकृतःअतएनाऽसत्वसाधयति ।
तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रथते
ततः केनापिप्रतिबद्धमित्यवसीय
ते । यस्मादसौरनावृतनिजसाम

र्थ्यंस्वपुरामुक्तःसचात्मावश्यः इति
॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर्०
। अर्तिदृशिकम्यमिपशिवाधामृजि
पशितुकपुक्दीर्घह्रस्वारास्वेत्युः
पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्याारण्या
वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू
ताः । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठा
नम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः । तत्र
ग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्या
इतिभेदः ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥

पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥
सिंहाद्यारण्याद्याग्रामाद्यायेवज
न्तवः । तेसर्वेग्रास्त्रदृष्ट्याच प्रोक्ता
हिपशुजातयः ॥

पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥
पशोर्हपस्यपतिः ॥ पालयामिम
मृत्युस्मात् यज्ञामिचयदृच्छया ।
तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपतिः
स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरति
रश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्था
वरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः ।
तेषांपतिर्महादेवःस्मृतः पशुपतिः
श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्त्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपालः । पुं० हत्यर्थतयाक्रामसेपा
दिपोषके ॥

पशुपाशः । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ चू
णालज्जाद्यष्टसु । पशूनांपाशोहृत्या

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षद्द शंनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रि ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गीस्वपादान्त पद्द्वयम् । ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीबन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न॰ गवादीनांचालने । हस्वी । हांकना॰ इ॰ भा॰ । पशूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री॰ कटुकीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री॰ अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं॰ सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि॰ अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री॰ आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ॰ प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥ अधिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्॰ अपरस्मात्॰ अपरोवा । वसत्यागतोरमणीयवा । पश्चादितिसूत्रेणात्र परस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽ स्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं॰ अनुतापे । विप्रतीसारे । अनुशोचने । पछतावा॰ इ॰ भा॰ ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि॰ अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरस्यासानर्द्धंश्च । अपरस्यार्द्धेपश्चभावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि॰ चरमे । अन्ते ॥ पश्चाद्भव : । अग्रादिपश्चाड्डिमच् ॥ पश्चिम॰ इ॰ प्रसिद्धेदेशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं॰ अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री॰ अपररात्रे ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणास मास : ॥

पश्चिमा । स्त्री॰ अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दिग्भववायुर्गुणा यथा । पश्चिमोमारुतस्तीक्ष्ण : कफमेदविशोषण : । सद्य : प्राणकरोदुष्ट : शोषकारीशरीरिणाम् इ॰ रा॰ नि॰ ॥ अपिच । पश्चिमोनिबपुर्बलारोग्यविवर्धन: । आशय : शोषण : स्थैर्यरोचनो विशदोलघु: । अपांलघुत्त्ववैशद्यशैत्य वैमल्यकारक: । सर्वद्रव्येष्वभिव्याप्त: प्रभावरसवीर्यकृत् । प्राणसंरोपणस्त्व चोदाहशोषतृषापह इ॰ रा॰ व॰ ॥

पश्य । अ॰ विस्मये । प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि॰ ईक्षणकर्त्तरि । पश्यति । दृशिर्॰ । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ॰ प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि॰ चोरे ॥ यथा ।

य : पश्यतोऽहरेदर्थं सचौर : पश्यतो हर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे॰ इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्विति॰ षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री॰ मूलाधारोत्थितहृदयगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्यमाख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं॰ आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसंकल्पपूर्वकम् । सपश्वैदिकाचार : पश्वाचार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि॰ युगपार्श्वगे । दमनकालेस्कन्धारोपितकाष्ठभारे ॥ पष्ठंपृष्ठंवावर्षंवहति । वह॰ । वहश्चेतिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री॰ बालगर्भिण्यांगवि ॥ पष्ठंवहति । ण्वि: । वाहऊठितिङीप् पृषोदरादित्वाद्ब्लोप : ।

पस्त्यम् । न॰ निशान्ते । सदने । गृहे॥ अपस्त्यायति । स्त्यैशब्दसङ्घातयो: । आतश्चोपसर्गेइतिक: । पृ॰ ॥

पस्पश : । पुं॰ शास्त्रारम्भासमर्थकेउपोद्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री॰ महाभाष्यस्यादिमाह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्तात्पचाद्यच् । अ

जाद्यतष्टाप् । दीर्घोकितइत्यभ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पह्नव: । पुं॰ श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपह्लवा: श्मश्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पह्निका । स्त्री॰ कत्तृणे । वारिपर्ण्याम् ॥

पा । स्त्री॰ रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूजिते ॥ त्रि॰ पातरि ॥ पामम् । पा॰ । सं॰ । क्विप् ॥

पांशवम् । न॰ लवणविशेषे । रोमके । औद्भिद्ये । जयरजे । औषरे । देश इति भा॰ ॥

पांशु : । पुं॰ धूली ॥ सस्यार्थंचिरसंचितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न॰ हस्वमज्ञरे ॥ स्त्री॰ । नदीभेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना॰ साधु : ॥

पांशुका । स्त्री॰ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ॰ शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न॰ कासीसे इ॰रा॰॥

पांशुकुली । स्त्री॰ रथ्यायाम् ॥ इ॰ हारावली ॥

पांशुकूलम् । न॰ अनामपट्टोलिकायाम् ॥ यथा । शासनंधर्मकीर्त्ते:स्यात् सकुलि : शूद्रशासनम् । पट्टोलिकाकृतकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेष: ॥

पांशुचत्त्वर: । पुं॰ घनोपले ॥

पांशुचन्दन : । पुं॰ शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामर : । पुं॰ दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वस्त्रापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटी ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न॰ पाक्यलवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न॰ वास्तूके ॥

पांशुमर्य्याद : । पुं॰ मर्य्यादे । मित्तपापका द्र॰ भा॰ ॥

पांशुमर्द्दन: । पुं॰ केदारे ॥

पांशुर : । पुं॰ दंशके । डांस॰द्र॰भा॰ ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति र : ॥

पांशुरागिणी । स्त्री॰ महामेदायाम् ॥

पांशुल : । पुं॰ पुंश्चलि ॥ शम्भो : खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ मालिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि॰ पांशुयुते ॥ पांशु॰ अस्त्यस्यपामादित्वात्ल । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न॰ औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमित : स्वयम् । क्षारंगुरुकटु स्निग्धं शूलवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री॰ असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्या: । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति र : । कपि॰ । ल : ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिक: ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ द्र॰ रा॰ नि॰ ॥

पांसन : । त्रि॰ दूषके । दोषोत्पादके

पांसु : । पुं॰ रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात॰ द्र॰ भा॰ ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि कृतिसाधु : ॥

पांसुल : । त्रि॰ रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि॰ लच् ॥

पाक: । पुं॰ परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशधवलतायाम्(?) ॥ जठराग्निना आहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्याहौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदन परीक्षान्तोव्यापारनिचय : पाक : इतिस्मृति : ॥ भर्जनंतलनंस्वेद : पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाक : सप्तविधोमत : ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्य : पाकएवच । अथवापक्षपर्य्यन्तं ततस्त्याज्यमनीषिभि : ॥ दैत्यविशेषेइन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्॰ । घञ् ॥ पच्यते,परिणम्यतेऽनेनवा । करणेघञ् । पातिरक्षतिवा । भारवणे पापानेवा । अर्भकपृथुक पाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित : । द्र॰ पाभीक्षामावलीतिकन्वा ॥

पाकक्लाथ्या : । पुं॰ पानीयामलके ॥

क्षाफलपाके ॥

पाकक्ष्णफल : । पुं॰ पाकक्षणे ॥

पाकजम् । न॰ काचलवणे ॥ परिया मयूखे ॥ त्रि॰ । पाकाज्जाते ॥ य-थारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजम नित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनि त्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतम नित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इ-त्यर्थः । तच्चपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ,आपाकनिक्षिप्ते घटेपर माणुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटना शेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्प त्तिः । तत्रचपरमाणवःसमवायिकार णम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकार णम् । अदृष्टादिर्निमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवा यिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवै शेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवा वयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुगु णद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवा दिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिव परमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थः । अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदी पिका ॥

पाकपुटी । स्त्री॰ कुम्भशालायाम् । भाषा इ॰ भा॰ ॥ इ॰ हेमचन्द्रः ॥

पाकफल: । पुं॰ पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं॰ मत्स्यनिर्मितव्यञ्जनविशेषे । मत्स्य

ले ॥

पाकयज्ञ: । पुं॰ ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहा यज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्म नित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतु र्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिं पाकय ज्ञैःप्रयच्छति इतिफलंसमुचितस्य । प्रत्येकफलमुक्तं हारीतेनयद्देवेभ्योजु होतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्यो ददातिपितृलोकंतेनजयति॰यत्स्वा ध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति य द्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजय तीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं स्वर्ग्य स्वातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अ-क्षाभ्रादीनामविभक्तानामपिसंस्थानांमुख्यं नैकेनैवपाकयज्ञा : क-र्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिव सतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवे द्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंस्थानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृ षोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । अक होमादिकर्मणि ॥

पाकयज्ञिय : । पुं॰ पाकयज्ञकर्त्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न॰ तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं॰ कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अग्नौ ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला॰ । आतोऽनुपसर्गेक : ॥ न॰ । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि॰ । नगादिपाकाया

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसयस्थास् । रसोई० इ० भा० ॥ आग्निकोणेस्था : कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैऋर्त्यांश स्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसदनंसौम्ये त्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यप : ॥

पाकशासन : । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यदमनात् : शासन : । शासयति । शास्० । णिजन्त, नं० ल्यु० ॥

पाकशासनि : । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कमलस्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुख: । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारि : । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्तिमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भाव : । इमनिच् ॥

पाकुक : । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्घुकन्कनुसौ चेतिसाधु : ॥

पाक्यम् । न० बिड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । चजोःकुघिण्ण्यतोः ॥ चजोरितिकुत्वम् । पाकेसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिक : । त्रि० पक्षघातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेपक्षिणं हन्ति । ठक् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्ड : । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्म : पाशब्देनिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेषा : पाखण्डिनोमता : ॥ पयांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनु : । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (क) ॥ निशामुखेषुखद्योता स्तमभान्ति नोग्रहा : । यथापापेनपाखण्डा न हिवेदा : कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागल : । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

थे । पञ्चलोहिन्योगुञ्जा : परिमाणस्य । तद्दिसार्थेतिसमासेतद्दस्यपरिमाण मितिठञ् । अस्यादृद्धिपुंवद्भावाल्लो हिनीशब्दस्य कारककारयोर्निवृत्तिः॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । चम्मजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्य जंतथा । फुत्कृतश्चेतिमुनिभि : क थितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवा खण्डम् ॥

पाञ्चार्थिक : । पाशुपते ॥ इ० चि० ॥

पांचाल : । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ प च्चियसमानशब्दादित्वपत्यवत्प्रत्य य : ॥ पंचाला : पुं०बहुत्वे ॥ चि० । पचालदेशोऽपि ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मि तपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरि तिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } म्लेच्छपुषार कावार इति ख्यातपत्तने॥
पांचालपुरम् । न० }

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिका याम् । पुत्तली० इति० भा० ॥ कोमलाल्पसमस्तनुप्रासघटकवृत्तिभे दे ॥ भागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । प टगतौ । णिजन्त : क्विप् ॥

पाटक : । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ प्रपातादिपातके । अक्षादिपातने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्र व्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चर : । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

पाटनम् । न० छेदने । फाड़ना इ०भा०

पाटल :। पुं० आशुधान्ये । पश्चिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० यावनीय० भा० ॥ न० । पाटलापु ष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पा टलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयु क्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । बाहुलकाद्वृषादित्वा त्कल : ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥ पाटलाया : पुष्प मपाटलम् । अनुदात्तादेश्चाञ : पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात् तस्यलुप् ॥

पाटलद्रुम : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्प वृक्षे । अमोघायाम् । कापस्थाल्या म् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथा स्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषा यंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्ता तीसारहृल्लघुमन्त्रंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटंलाति । ला० । क : ॥ पाट लवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

न्नुडीप् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलिः । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाटि । पा० क्षिप् । टलति । टलयै क्लब्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाथाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यथ्यसुदर्शनाभिधसराजः पुत्राणांरा त्नविद्याधिगमायकलौमरवं लोकेष्ट इस्यासिसहग्रीनविप्य धर्मणाय मत-न्तहितोपदेशाद्वयोर्धारयिता ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे । काटमी-वृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादि-त्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविकः । त्रि० धूर्ते । पटौ । इ-ति ॥ पाटवयति । मत्वर्थीयठम् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटिमः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० बलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसदृग्गणित स्येति ॥

पाटीरः । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वे-णुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊौ ॥ वङ्गे ॥ धातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतत्वपटीयान्कः परिपाटी मिमामुरीकर्तुम् । यत्पिंषताम-पिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलैः पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाठ्यम् । न० पट्टशाये ॥ पाठ्यथाक त्तुमधुरंदुग्धं रंगुस्तमाकिच ॥

पाठः । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शि-ष्याणामध्यापने ॥ विधिमावेदस्या भ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंज-प्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्ते चप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपूरुषः ॥ सर्वत्रपाठे विज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवे त् ॥ मुखेनानन्वचित्ते नपठितव्यं प्रयत्नतः । नकार्यासन्नमनसाकार्ये स्तोत्रस्यवाचनमिति शाक्तिकाः ॥ अपिच ॥ वाचारेस्थापयित्वातुपुस्तं वाचयेत्सुधीः । हस्तसंस्थापनादेव यस्मादल्पफलंलभेत् । स्वयंचलिखि तंयत्तु लितिनालिखितंनयत् । अब्रा ह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदि ति चण्डीस्तोत्रादिपाठेपुविधिरेष-निरूपितः ॥ पठस्स०पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठकः । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाण के । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रमः । पुं० पदार्थबोधकवाक्या-नांक्रमे ॥ यस्माद्यत्पदार्थानांक्रमस्या श्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययं जन यन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविधः । मन्त्रपाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्रार्थेयाऽग्नीषोमीययोस्तत्त्वयाज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्यःक्रमआश्रीयतेसमन्त्रपाठः । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवेदमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्राः पुनः प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्यः क्रमः सब्राह्मणपाठक्रम.यद्यपिब्राह्मणवा । क्यान्यर्थविधायकतार्थानितथापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रियन्तेइतिलौगाक्षिभास्करः ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभूः । स्त्री० ब्रह्मारण्यं । वेदपाठस्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिणाम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठस्याध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिपूर्वकमध्यापकाद्वेदाध्ययनरूपविधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादिः । तथाहि मनुः । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः । वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चवक्ष्यमाणस्त्वाचान्द्रायणादिनोक्तैः सावेतिमांसनियमादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभिः विधिदेशितैः स्मृत्युपदिष्टैः । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मकः सोपिनिषत्कोपिपठितव्यः । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्देशः ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहितः शीघ्रंशूद्रत्वमाप्नोति । वेदमनधीत्यापिस्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभावः । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्यः ॥ १६८ ॥ (४) ॥ तस्माद्दापयेन्नित्यं धर्मशास्त्रस्यवाग्मिनः । पठनंकारयेद्राजन्नृपदोषोऽहर्मात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत् । सभवेत्सर्व्वलोकानांपूज्य : पूजापदंवलेदितिपुराणान्तरम् ॥

पाठशालिनी । स्त्री॰ पाठमञ्जर्याम् ॥

पाठा । लताविशेषे । अम्बष्ठायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा । पाठोष्णाकटुका तीक्ष्णावातश्लेष्महरीलघु : । हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुज : ॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान् । इ॰ भावप्रकाश : ॥ अम्ब ष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा । वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ अस्याःशाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगलरविच्छिन्नि ध्यतक्रे धस्थितं प्रात : कालिङ्गरमस हितैतप्ततैलेविपाच्यम् । चूर्णलिप्तं लवणसहितंमारिचंतन्नव्यं सर्वे भ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्य : प्रभूतम् ॥ पठ्यते । पठ॰ । कर्मणिघञ् । अजादित्वात्टाप् ॥

पाठिका । स्त्री॰ पाठायाम् । पटाङ्क॰ इ॰ प॰ मा॰ ॥

पाठित : । त्रि॰ अध्यापिते ॥ यथा । माताशत्रु: पितावैरीबालोयेननपाठित : । नशोभतेसभामध्ये हंसमध्ये वकोयथेति ॥

पाठी । पुं॰ चित्रकवृक्षे ॥ यथा त्रि॰ । पाठविशिष्टे पाठोम्यास्तीति । अतइनिठनावितीनि: ॥

पाठीकुठः । पुं॰ चित्रकवृक्षे ॥

पाठीन : । पुं॰ बोयाली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धेमत्स्ये । सहस्रदंष्ट्रे । बोदाले ॥ गुणायथा । पाठीन: श्लेष्मलोवल्योनिद्रालु : पिशिताशन : । दूषयेद्रुधिरंपित्तं कुष्ठरोगंकरोतिच ॥ ‡*‡ ॥ पाठीन : खण्डित : शस्त्रैर्वेसवारसमन्वित : । कटुतैले नसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजित : ॥ पाठीन : कफकृद्वल्योनिद्रालुर्मांस-,नाशन : । मांसाशीवातरक्ताख्यकारकोरेतसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति । णमुप्रह्वत्वे । णिच् । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति उ: । अन्येषामपीतिदीर्घ : ॥ या ठवी ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥

पाठ्य : । त्रि॰ अध्यापनीये । पाठनीये ॥

पाण : । पुं॰ पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पाणविक : । त्रि॰ पणवस्यवादके ॥

पाणि: । पुं॰ पञ्चशाखे ॥ शये । करे । हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन । पण॰ । अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥ स्त्री॰ । पण्यवीथ्याम् । हट्टे

पाणिकम् । न॰ पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥

पाणिगृहीती । स्त्री॰ पत्न्याम् । वि-

धर्मेणोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकत-यापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणि गृहीतीभार्यायामितिङीष् । क्वचित्तु स्वादिनापाणिर्गृहीतोयस्यादास्या-दिः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादि वादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिसंज्ञाने नपाणावुपपदेहन्तेष्टक्टिलोपोघत्व-ञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तो लकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० । घञर्थेकविधानमितिपणेःक. पणो ऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम् । अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणि-नश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्कि नि । व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणि नोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याक रणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवि-त्रपाणिः शुचावकाशे प्राङ्मुख उपविश्यमहतायत्नेनसूत्राणिप्रण यतिस्मतत्राशक्यं वर्णेनाप्यनर्थकेन-भवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणि निनाप्रोक्तम् ॥ उपज्ञातंवा । वृद्धा-च्छः ॥ त्रि० तदध्येतृवेदितृषु ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लु गित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनी या०ब्राह्मणीवन्नङीप् ॥

पाणिन्धमः । त्रि० अन्धकारादावाहता धूनि ॥ तत्रपिशाचसोधायस्वोऽस्मि न्नितिविग्रहेऽसम्यग्ध्मेत्यस्मदपाणि-न्धमार्थेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धयः । त्रि० पाणिद्वारापानक-र्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनमुपग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीस मस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० । पाणिभाजनकभोक्तरि ॥

पाणिमर्दः । पुं० करमर्दके ॥ पाणिं मृद्गाति । मृदमर्दे । कर्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहला-युधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवादः । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिवादयति । यदेण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः । त्रि० पाणिवादे ॥ इ० है० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । स्तनविसर्गे । पाणीसृज्येण्ड
-दितिवचनात् । चकोरिति कुत्सम् ॥
पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ निडा-
लपट्कर्पौचपाणीतलमुदुम्बरमिति
शब्दमाला ॥
पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति०
। जटाधर : ॥
पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥
न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० तद्वे
, तद्वर्णवति ॥
पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥
पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥
पाण्डोरपत्यम् । अण् ॥
पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्ड
वानामयन : ॥
पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । परी
क्षितन्नृपे ॥
पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणोः
॥ वेदागमतात्पर्याभिज्ञत्वे । यदिती
यवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने बुद्धि
पी ॥ पण्डेतिबुद्धे र्नामैतत्सञ्जाता
यस्मात्स : । सपण्डितस्तस्यका-
र्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डि
तस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्य-
ञ् इतिष्यञ् ॥
पाण्डु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीप
तौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सिते
वर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ पतुदाख्यप-
क्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोज्ञे
यश्चित्रपक्ष : कलध्वनि: । द्वितीयो
धवल:प्रोक्त: सकपोतस्फुटध्वनि: ॥
चित्रपक्ष : कफहरो वातघ्नोग्रहणी
प्रणुत् । धवल : पांडुसदृशोरक्तपि
त्तहरोहिम : ॥ रसेपाकेचमधुर :
सद्यःप्रीवातशांतिकृत् ॥ [illegible]॥
पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपी
तमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥
सितपीतसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्र
कीर्तित: । भेदोपिहृश्यते यथा । पा
ण्डुरस्तुरक्तपीतभागोऽल्पचन्द्रवत्
। पाण्डुस्तुपीतभागार्द्ध:केतकीधूलि
सन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं
यथा । लौहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोग
हरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । समस्तं
गवांमूत्रेभावितंचायसोरज : । पा-
ण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर :
॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं मण्डूरचूर्णंसद्य-
स्समन्वित : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिप
क्षिप्तलसदारुकम् ॥ ३ ॥ अयोमलं
सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । म-
धुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभ
वेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योपवि-
डङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठं हरिद्रे त्रि
फलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥
कटुकापिप्पलीमूलमुस्तशृङ्गीचकार
वी । यवानीकट्फलञ्चेतिपृथक्प
लमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डु : । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । माषा
णी द्र॰ गौ॰ भा॰ ॥ खरुसंयोगोप-
धान्नेति नङीष् ॥

पाण्डुक: । पुं॰ शालिविशेषे ॥ पाण्डुरो
गे ॥ पांडुन्दपे ॥ पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टक : । पुं॰ अपामार्गे ॥ पांडू
नि कण्टकान्यस्य ॥

पांडुकम्बल : । पुं॰ श्वेतप्रावारे । श्वे
तकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥
पांडुवर्णकम्बल । पांडुवासौकम्ब
लश्चेति वा । ग्रावभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं॰ पांडुवर्णकम्बलाच्छ
न्नेरथे ॥ पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ:
। पांडुकम्बलादिभिरितीनि: ॥ त्रि॰
। पांडुकम्बलयुक्ते ॥ मत्वर्थीयइनि: ॥

पांडुतरु : । पुं॰ धवद्रुमे ॥

पांडुनाग : । पुं॰ पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेत
गजनागयो: ॥

पांडुपत्री । स्त्री॰ क्रौन्त्याख्यौषधौ । रे
णुकायाम् ॥

पांडुपत्रम् । न॰ परिपक्वपर्णे ॥

पांडुपुत्र : । पुं॰ पांडवे ॥

पाण्डुपृष्ठ : । त्रि॰ अलक्षणे । पांडुव
र्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुफल : । पुं॰ पटोले ॥

पांडुफला । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ॥

पांडुभूम : । त्रि॰ पांडुवर्णभूमियुक्तदे
शे ॥ पांडुभूमिरस्मिन् । सङ्ख्योदय
पांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री॰ पांडुभूमौ ॥ खटिका-
याम् ॥

पाण्डुर : । पुं॰ श्वेतपीतमिश्रितवर्णे
॥ दूर्वाकुते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामला
रोगे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ न॰ मरुवके
॥ पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्यस्यास्मिन्वा
। नगपांशुपांडुभ्यश्चेति र: ॥

पांडुरद्रुम : । पुं॰ कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठ : । त्रि॰ लक्षणहीने ॥ द्र॰
हे॰ ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे ।
धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥ पांडुरव
र्णायां ॥

पांडुराग : । पुं॰ मदनकवृक्षे ॥ त्रि॰
। पांडुवर्णयुक्ते ॥

पांडुरेखु : । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेख : । पुं॰ प्रथमलिखिते । म-
सौदा॰ इ॰ भा॰ पाडुलिपौ ॥ य
था । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमं
लिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चा
त्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे-
व्यास : ॥

पांडुलोमा । त्रि॰ पाण्डुवर्णलोमभि
र्युक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । मा
षाणी॰ द्र॰ गौ॰ भा॰ ॥

पांडुशर्करा । स्त्री॰ रोगविशेषे ॥ यथा

। पिष्टवेसालतीम् लंघोग्रकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्म् प्रनिरोधस्य हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाकः । पुं० चण्डालेनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्यः । पुं० पाण्डोराष्ट्रे । देशविशेषे ॥ यथा । काम्बोजादक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशोमहेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम् राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि० स्तुत्ये । स्तवनीये ॥ पण० । यत् ॥

पाण्याश्वः । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाथिराश्वमस्य । पाण्याश्वोहिद्विजःस्मृतः ॥

पातः । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पक्षमपक्षयोर्मासयोर्गर्भस्रपतने ॥ पतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ नक्षीभावे ॥ त्रि० पाते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥ तत्तु नवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

पातङ्गिः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये । (क) । पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादे अथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भं प्रतिज्ञायविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रपञ्चं निरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये । तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चबहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरपरमप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा ञ्ज्ञोतान्येवापि। षड्विंशस्तुपरमे श्वरोऽधिक : ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्र ह : ॥

पातङ्गधा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोट्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले । नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा। अतल वितल सुतल रसातल तला तल महातल पातालान्यधोधोविद्य मानानिसामान्यत : पातालशब्द-वाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वडवा नले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्र पापात् । पतृल० । पतिचण्डिभ्या मालञ् । पातम् चलतिपातमाला तिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशे षे । यथा । कर्द्धमापस्तलेवह्निर्मध्ये तुरससंयुत : । पातालयन्त्रमेतद्धि शोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुडी । स्त्री० लताविशेषे । वत्सादन्याम् ।सोमवल्ल्याम् । ति क्ताङ्गायाम् । गारुडयाम् । छिरि-हटा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्ड ॥ छिलिहिण्डोमहामूल: पातालगरु डाह्वय : । छिलिहिण्ड : परंवृष्यः कफघ्न : पवनापह : ॥

पातालनिलय : । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनि लयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्र विशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पाता लवासिनि ॥ पातालेचोकआश्रितो यस्य स : ॥

पाति : । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामि नि । ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिक : । पुं० शिशुमारे ॥

पातित : । त्रि० भ्रंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्या म् ॥ मृत्पात्रविशेषे ।पातिल्० इ० गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे० भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुक : । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि ॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ प तति । पतृल० । लषपतपदस्थाभू-वृषहनकमगमशृभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठेरके । गन्धपत्रे । वायु इ० इति० भा० ॥ रक्षितरि । पा-नशीले इतिकश्चित् ॥

पात्र : । पुं० न० भाजने । याज्ञ्येस्रु वादौ॥ स्रुवादिकन्तुयत्रादीयात्रमि त्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूल योर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावार मध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥ नाट्यानुकर्त्तरि । आढकपरिमाणे ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे । विद्यातपोयुक्ते । रक्षके । नदिय

थाकिंवत्तयातपमावापिपात्रता । य
त्रवृत्तोऽस्मैचोमैतत्त्रिपात्रंप्रवीर्त्तित
म् ॥ रत्नकोऽपि : । यतोविद्यातपो
भ्यामात्मनोदातुश्चपालनचमएवप्र-
तिग्रहणीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायु
क्तोधर्मशील : प्रशान्त : चान्तोदा-
न्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्ला
नोगोहितोगोशरण्योदातायज्ज्वाब्रा
ह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥
पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रं-
जनार्द्दन : ॥ पिबतिधर्मेणानया ।
पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवाधौ-
यतेऽनेनवा । पाधाने । पारचणेवा
सर्वधातुभ्यष्ट्रन्निति ष्ट्रन् । दादिभ्यश्छ
न्दसीतिननृवा ॥
पात्रट : । पुं० पार्पटके । कर्प्परे ॥ त्रि०
कृशे ॥
पात्रटीर : । पुं० सुकृद्व्यापारसन्निवि
। अपव्यापारसन्निधि ॥ लोहकांस्य
रजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके ।
हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ।
काके ॥
पात्रसंस्कार : । पुं० पुरोटी । पत्रभ-
ङ्कारे । रायमाटी० इ० गौ० भा०
। भात्रगभृती ॥
पात्रिकम् । न० पात्रपरिमितशौच्याद्दि
वापयोग्यचेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : ।
पात्रात्ष्ठन् ॥
पात्रियी । स्त्री० चे पमत्स्यौ ॥ पित्वा
तृङ्गीष् ॥
पात्रिय : । त्रि० पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति
। पात्राद्घंश्च ॥
पात्री । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पियन्त्य
ऽनया । पा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥
पात्रीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥
पात्रीर : । पुं० श० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे
इतिकश्चित् ॥
पात्रेसमित : । त्रि० भोजनसमयएव
सङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपात्रेसमितो
न्यत्रभोजनाग्निसितोमय : ॥ पात्रेस
मितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समास
श्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा
मिथ्याविनयेपापय : परंशंसतिस्व
यम् । सपात्रेसमितोऽयस्मादिति-
शब्दमाला ॥
पात्रोपकरणम् । न० भूषभूषणे ॥
पात्र्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति ।
पात्राद्घंश्चेतियत् ॥
पात्त्वम् । न० पापितातरि ॥ सर्वेषा
मेवमान्यानांपरंपात्त्वमहेश्वर : । प-
तन्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्त्वगरकार्थिषा
न् ॥
पात्त्वता । स्त्री० पात्त्वे ॥
पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥
पाति । पारचणे । सर्वधातुभ्योऽसु
न्निध्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन:थुट्
॥ मते । भात० इ०भा० ॥ यन्नेचे
त्यसुनथुट्श्च ॥

पाथि : । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे । वह्नौ ॥ चक्षुषि ॥ पिबति । पा॰ । पिब तेस्थु गितीसिन् ॥

पाथेय : । त्रि॰ पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधु : । पंथ्यतिथि पसति खपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न॰ वामले ॥ पाथसिजा- तम् । जनी॰ । सप्तम्यांजनेर्ड : ॥

पाथोद : । पुं॰ मेघे ॥ पाथोददाति । डु दाञ् । आतोनुपेतिक : ॥

पाथोधर: । पुं॰ मेघे ॥ पाथसोधर: ॥

पाथोधि : । पुं॰ समुद्रे । ॥ पाथांसि धीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचे तिधाञ : कि : ॥

पाथोनिधि : । पुं॰ समुद्रे । पयःपारे ॥ पाथसांनिधि : ॥ पाथांसिनिधी यन्तेऽत्र । पाथोधिवद्दाञ:कि: ॥

पाद्—द् । पुं॰ चरणे । पादे ॥

पाद : । पुं॰ वृक्षे । मूले । तुरीयांशे । श्लोकादिचतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तप र्वते पादै: समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चर णे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणं यथा । श्वेतौ दन्तौ मृदुतलौ कमलोदराभौ- श्लिष्टाङ्गुलौ रुचिरताम्रनखौ सुपार्ष्णी । उष्णौ शिराविरहितौ घनिगूढगुल्फौ कूर्मोन्नतौ च चरणौ मनुजेश्वरस्ये ति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौ वक्रौ शि रासन्ततौ संशुष्कौ विरलाङ्गुलौ च चर णौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायो- त्कटकौ कषायसदृशौ वंशस्य विच्छे ददौ वध्याय परिपक्वमृद्युतितलौ पीतावगम्यारताविति ॥ विरूक्षाव स्निग्धौ । पांडुरनखौ॰ पांडुराशु भ्राभा नखायया: । वक्राव स्पष्टौ टौ वा । उत्कटौ मध्यादुन्नतौ मार्गा य मधुनिरतौ भवत: । कषायसदृशौ कृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । वर्त्मे । किरणे । वृक्षपादे । श्लोकस्यतुर्यां शे । पद्यतेऽसौ । पदगतौ । पदरु जविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽने नवा । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥

पादकटक : पुं॰ नूपुरे । हंसके । शब्दरहितपादभूषणे ॥ पादस्यक टक : ॥

पादकृच्छ्र: । पुं॰ व्रतविशेषे । यथा । एक भक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च । उप वासेन चैकेन पादकृच्छ्रउदाहृत : ॥ इति मार्क॰ १०२ अध्याय : ॥

पादगण्डिर: पुं॰ पादरोगविशेषे । श्ली पदे । गोड॰ इ॰ गोड भा॰ ॥

पादग्रहणम् । न॰ अभिवादने । नामो च्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेण नमस्का रे ॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्श: ॥ व्यत्यस्त पाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरो: । सव्येन सव्य: स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन च द क्षिण : ॥

पादचतुर : । पुं॰ छागे । मेकसे ॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । करवे ॥
परदोषैकप्रवक्तृपरूषे ॥ द्र० मे० ॥
पादचत्वरः । पुं० पादचतुरे ॥ द्र० हेमचन्द्रः ॥
पादचारी । पुं० पादातौ । लि० पद्भ्यां गमनशीले ॥
पादजः । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यांजातः । जनी० डः ॥
पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥
पाददहुः । पुं० विचर्चिकायाम् ॥
पादनिकेतः । पुं० चरणपीठे ॥ पाद योर्निकेतः आश्रयः ॥
पादपः । पुं० । द्री । वृक्षे ॥ पादैः पिबति । पा० सुपीतियोगविभागात्कः ॥ पादपीठे ॥
पादपखण्डः । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पाद पानांसमूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः
पादपरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥
पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥
पादपाशः । पुं० दामाञ्चने । अश्व पादरज्जौ ॥
पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पै रजौसकली द्र० भा० । खड्का- याम् । खड्वा द्र० भा० ॥
पादपीठः । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ द्र० हे० च० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाद्य स्वचूडामणिमरीचिभिः । नीराज यन्निभूपाला:पादपीठान्तभूतलमि तिश्रीहर्षमिश्रः ॥
पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥
पादपोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥ पाद पैउत्पलमुत्तदाकारंपुष्पमस्य ॥
पादवलयः । पुं० हंसके । पादकटके ॥
पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥
पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गो- हिरे ॥
पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥
पादरज्जुः । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपा दबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदामसाचे ॥
पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥
पादरोहणः । पुं० वटवृक्षे ॥
पादविकः । पुं० पथिके ॥ पदवींधाव ति । मायोसरपदेख्यादिनाठक् ॥
पादविरजा । स्त्री० पादुकायाम् ॥
पादविहरणम् । न० पादक्षेपे ॥
पादशः । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥
पादशैलः । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥
पादशोथः । पुं० पादगतशोथे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादस मुत्थितः । पुरुषंहन्तिनारींतुमुख जोगुह्यजोद्वयम् इति माधवः ॥
पादस्फोटः । पुं० विपादिकायाम् । विवाइ० द्र० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोटः ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥
पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । अचरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भव तिसुगुम्फितपोडशकलकं वाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवन हतकुसुमपराग : परभृतनिभृतरवि तघनभाग : । चिरतरसञ्चितमान दुरन्त : कस्यमसुरं सुपनयति वस न्त : ॥

पादायम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे । पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । द्यो० । दायतिवा । दे म० । दयते । देङ् पालनेवा । आतइतिवा : ॥

पादात् । पुं० पादाती ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ । पदाती नांसमूह : । भिक्षादित्वादण् ॥ पुं० । पादाती । पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादाति : । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिक : । पुं० पादातौ । पादातिरेव । विनयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामततीति अत० । बाहुलकात्तूक्कोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापूतनयास्थायायुधिरेन्दपा : । आपदिव्या पूतनयाविश्वमनतायथेतिमाघका व्य१८ सर्गे ६० श्लोक : ॥ व्यपाराजान : । आपदिव्यसनेऽपि । व्या-

पूतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्त : न तुव्यापदहृत्वेतिभाव : । पूतनया सेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपूतनाशब्दस्यमत्रान्वयस्तिर्नेसोढव्य : । तथावेनप्रकारेणयुधिरेसम्प्रष्टः । यथा दिव्याजनताग्रन्तरिक्ष वर्त्तिसिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । युमानुषयुद्धं चक्षुरित्यर्थ : ॥

पादारक : । पुं० पोर्लिदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द : । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त : । पुं० अरघट्टके । रहंट० इ० भा० ॥

पादाविक : । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरवगादौ । वा० दूक : ॥ यद्वा । पादेनावीरक्षणम् । तदस्यितु ष्ठ० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु । तैयथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधाजकरकड्कटा : । घंटक: शिशुमारश्वत्याद्य:पादिन:स्मृता: । पादिनो विषयेतेनुकोपस्थानां गुणै : समा : ॥ चतुर्थांशभागिनि । यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिन : । त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुक: । त्रि० गमनशीले ॥
पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूरेव । स्वार्थेक: ॥
पादुकाकार: । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकां करोति । कुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥
पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥
पादू: । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्ते रित्यू: ॥
पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूं करोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥
पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपमुखेनाम नैवेद्यमुदरे हरे: । पादोदकश्च निर्माल्यं मस्तके यस्य सोऽच्युत: ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रं विशेषत: पादजलेन विष्णो: । योऽश्नाति नित्यं प्रयतो मुरारे: प्राप्नोति सुर्प्रे मयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय: । अपि दन्तमेव । स्पर्शा हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीत्येव पादोदकं नैवेद्यं बहुसत्यपानदुरितं सुर्वेन्नासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थितिर्हरिमितत्मङ्गति: सद्गजांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्ति कैर्वैर्हरिरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्करादिपुण्यानि यानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं-
पादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्य इति पीवेपादोदकेविष्णोर्येद्विप्राणैर्विमुच्यते । इत्यायमभटानुसर्वान्वैष्णवंलो कमाप्नुयात् ॥
पाद्धतम् । न० पद्धतिसमूहे ॥ भि० । अण्० ॥
पाद्म: । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥
पाद्यम् । न० पादार्थवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलप्रविस्तारसुत्सेधञ्चतुरङ्गुलम् । श्रीसमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तांचतुरङ्गुलमानत: । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्यांचेति यत् ॥
पान: । पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकाख्ये । शुण्डायाम् ।। खड्गादे: संस्कारविशेषे । पायन० इ० भा० ॥
पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगला धोनयने । पीना० इ० भा० भावे ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिबन्त्यन । पायामि । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥
पानकम् । न० पञ्चापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्रामफलपानकम् ॥ यथा । आमलमामंजल-

खिन्नं मर्दितं दृढपाणिना । सिता-
शीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥
प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेननिर्मि
तम् । सद्योरुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रि
यतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतपान
कं वातनाशनम् । कफपित्तकरं कि-
ञ्चित्प्रष्ठं यद्विसेवितम् ॥ पक्वाम्र
स्य तु । सुपक्वमाम्रस्य फलं सुमुष्टिना
सम्मर्दितं शर्करया समन्वितम् । एला
लवङ्गार्द्रकनासया सितं वर्षान्वितं
कस्तूररोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्र-
सम्भूतं स्वाद्वम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृ
द्यं श्रेष्ठमवलव्यं वर्ण्यं रुच्यं रुचिप्रद-
म् ॥ -(००‡००)- ॥ चिञ्चिकाया
स्पानकं यथा । चिञ्चिकायाः फलं
पक्वं मर्दितं वारिणा दृढम् । शर्करा
मरिचोन्मिश्रं लवङ्गेन्दुसुवासितम् ॥
चिञ्चिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाश
नम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं
वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं
यथा । भागैकं निम्बुकं तोयं षड्भा-
गं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं
पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बूफल-
भवं पानमत्यम्लं वातनाशनम् । व-
ह्निदीपिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचक
म् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकं यथा
। शिलायां साधु सम्पिष्टं धान्याकं व-
स्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पू
रादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीनेमृन्मयेपा-
चे स्थितं पित्तहरं परम् ॥०॥ जम्ब्वाः
पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सु
पक्वं सम्मर्दितं शर्करयाम्बुनालम् ।
। सुवासितं वेलसभृङ्गमनैरुचिं विधत्ते
विरुचौ जनानाम् ॥ जम्बूफलभवं
रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषायं
वातलत्सोष्णं स्वाद्वम्लं याश्चर्यपरम् ॥
बीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसेयो-
ज्यं निस्तुषं शार्करं जलम् । कर्पूरमरि
चोन्मिश्रं पानकं स्यादिदं वरम् । मातु
लुङ्गभवं पानं शूलनाशविनाशनम् ।
श्वासिकासेऽरुचौ वातपित्तश्लेष्मसु पूजि
तम् ॥ हिमखिरण्यन्तु । शर्करानालिकी
लघुबीजपूररसयुतम् । पटपूतंभ-
वेद्धेमखिरण्यमामपानकम् ॥ पानकं
हिमखिरण्यं रुच्यं श्रव्यं बलप्रदम् । सु
स्निग्धं वातहृत्कुम्भं किञ्चित्श्लेष्मकरं
गुरु ॥ करमर्दपानकं यथा । लवङ्गार्द्र
कसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणा युतम् । क
रमर्दफलैर्मर्दैः सप्तभागसितान्वितम्
॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमत्यन्तरं स्म-
तम् । रक्तपित्तकरं श्लेष्मामाकण्ठ्यं
कारमर्दितम् ॥ नारङ्गपानकं यथा ।
सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजि
तं शर्करया विशुभ्रया । सदार्द्रकंचे-
न्दुकणेन वासितम् पानं ह्यया कि
नसं सुखदायकम् ॥ नारङ्गफलसम्भू
तं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विश-
दं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् ॥ ०॥

चारस्यतु । चारस्चफलजं सशर्कर मर्दितशिशिरवारिणाद्दढम् । ऐल - माद्र्रकयुतेनसुवासंभक्तासिक्थमिति तंकृतवासम् ॥ चारस्यफलजंपानं- गुरुविष्यं रुचिप्रदम् । कफपित्तहरं- वृंहणंमधुरपाकिच ॥ पनसक्षीरचु कादिद्राक्षादाड़िमकंतथा । एषांसं सम्भवभिन्नं पानकंक्रियतेबुधैः ॥ ए यमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यधात- घा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरसंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानकंकार्यं- सुधियासुहृयत्कृतम् । गुणाढ्यानु सारेणज्ञातव्याः पानकेगुणा ॥

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिबन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चप कि ॥ अस्यपरिमाणाद्युशकुलसारे- । नयनाग्निवाणसहाकर्षैस्तुपरमेश्वरि । पैतुपात्रं प्रकर्त्तव्यमित्थंशकुल साधने ॥ तृतीयाधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कार्येलौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौकर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसि । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । क्षीरादि । भापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ॥

पानात्यय : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंभरस्वियसर्त्त्वयानीसमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरद्दिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्वात्त्रिदोषघ्नत्वात्तृविशेषत : पित्तोपशान्तित्वात् । वसन्ते पुनस्तदेवपानीयंरक्षणीयमल्पंदेयमितिभाव : । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य गुणायथा । पानीयंश्रमनाशनंक्लमहरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राछर्दिविनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितं शीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितंपीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पानीयमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममितिद्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजंकारकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमान्नपैतस : साधारणंक्रमात् ॥ अनार्त्तं यंप्रमुक्तन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तत्‌चिदोषायसर्वेषांदेहिनां- परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथा- वाप्यंकौपंचौण्डाख्यपाल्वलम् ॥ वि- किरञ्चैवकैदारंवार्यष्टधापिकीर्त्ति तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्वादौसलि लंपीतंकाश्यंमन्दाग्निदोषकृत् । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंमान्तेस्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिनः प्राणाः पानीयंपावनंमतम् ।पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयलगड़ुलीय : । पुं० लगड़ुलीय प्रभेदे । काष्ठटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने ।मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्षिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥पानी यसशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल- कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया लु० इ० भा० ॥

पानीयाश्चा । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्यं गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प- न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु- रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित कर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं- निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशोकामय- प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा- निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक- रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्तास माधिना ॥ प्रायश्चित्ताश्रयादण्डैर्न- पूतायेक्लतांहस : । नरकान्नतेनिव- र्त्तन्तेइहामुत्रविगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय- था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोमये । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पामनि । पि क्षतिदेहेवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगवि शिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽ- स्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिक : ॥ यथा । पाधर्म : स्वसेवेन । स्वच्छ् प्राणत्यागी । पुंसीतिच : ॥

पामरोद्वारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतु प् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वा म् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालस्तुदूर्वागोमूत्रसैन्ध वम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवेग रंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतं चसिन्दूरसमरीचकम् । पामाविलि पितानश्येद्दद्रुलापिहपथुज ॥ अन्य च ॥ मरिचंनिशतंकुष्ठं हरितालंमन शिला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठंमां सीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरस्य चार्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्र स्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेस्तुगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनाप चेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुवि- स्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वि त्राणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरो- त्थितमपिश्वित्रं विवर्णंतत्प्रणाश्यती- ह्विति गारुडे १६५ अध्याय : ॥ पा- यत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनन्नति नङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्तखण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदु- ग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पा यस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगु रु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यं - धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजन- नंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्री वासे । सरलद्रवेटारपिमृद्घृतिभा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोवि- कारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ प- यसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इ त्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायक इ तिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित : । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिवती त्यन्तात्कर्मणिक्त : । शाच्छासाह्वा व्यावेपांयुगित्तियुगागम : ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवागतिरपानश्चपायुरध्यात्मसुच्यते । अधिभूतविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पे० । छवापाजीत्युण् । चातोयुक् ॥ यद्वा पातिमलनिस्सारणेन। पारश्णे पिवतिवस्त्यौषधंवा । मापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रचके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत् धात्वादे: प-कारादेशोयुगागमश्च ॥ अधे ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनात्मध्यतीरे ॥ पुं० । न० प्राप्तौ ॥पारयति। पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥पचाद्यच् ॥समाप्तौ॥पुं०। पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति०खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यस्मात्मातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादिनतस्यपारक्यं कुर्यात्सद्व्ययमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादञ्चार्द्धं मर्थस्यमूलभूतविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुंसोह्यर्थ . साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारच् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । पश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाद्भूतस्वफलदंशुभिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्याद्दतेधारणपारणम् ॥ नरात्रौपारणंकुर्याद्दते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणाकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणंहन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

मयापिच । चौरिपापानिकायेनस
र्वत : परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं
पारुष्यं पैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारि
वाचाराजेन्द्रनजल्पे तनचिन्तयेत् ॥
अनभिध्यापरस्वे पुसर्वसत्त्वे पुसौहृ-
दम् । कर्मणांफलमस्तीतिचिविधंम
नसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामु
पादानंहिंसाचैवाविधानतः । परदा
रोपसेवाचकायिकंचिविधंस्मृतम् ॥
पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यं चापिसर्व-
श : । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्या-
च्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानंम
नसानिष्टचिंतनम् । वितथाभिनि-
वेशश्चचिविधंकर्ममानसम् । त्रि० ।
अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि
॥ यथा । कथापिखलुपापानामल-
मश्रेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रो
हादिकरे ॥ ॥ पापमस्मादात्मानम् ।
पापजणी । पापीविपिश्च : प : ॥
पापमस्यास्तिआ । अर्शआद्यच् ॥
पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच
। तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्ति-
साधव : ॥ धर्मनिष्ठ : प्रशान्तात्मा
कार्ययोगवश : सदा । नाधर्मे कुरु
तेबुद्धिं नचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्मनि
ष्ठोधर्मे निरतसंस्त : । कार्ययोगव-
श : कार्याधायतत्पर : ॥
पापकम् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि ।
पापे ॥

पापकर्त्तु कयोग : । पुं० यात्रायोगवि
शेषे ॥ यथा । दुर्बलोयदिमार्गेशोनि
वसेत्पापमध्यग : । पापकर्त्तु कयो
गोयंयातु : पत्नींनिहन्तिवै ॥
पापकर्म्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं
पापकर्माण: क्रूरालोकजुगुप्सिता:
। ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठन्ति सुशीर्णमूला-
इवद्रुमा : ॥ पापंकर्म्म यस्य स : ॥
पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापं-
कृतवानितिविग्रहेसुकर्म पापमन्त्र-
पुण्येषुकृञ इतिक्विप् ॥
पापकृत्तम : । त्रि० अतिशयपापका-
रिणि ॥
पापगण: । पुं० पक्षमासस्याष्टमप्रभेदे ॥
पापग्रह : । पुं० क्षीणचन्द्रादौ ॥ य-
था । क्षीणेन्दु : कुजोराहु : शनि
र्केतुस्तथैवच: । रवि:पापाभवन्त्ये
तेशुभाख्यान्ये प्रकीर्त्तिता: ॥ जन्म
राश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था: पा-
पाश्चापिशुभाभवन्ति । यथा । केतूप
ग्रहभौममन्दगतय : षष्ठत्रिसंस्था :
शुभाश्चन्द्रार्कावपितत्त्वतोचदशमौ
चन्द्र : पुन : सप्तम : । जीव : स
प्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेपुसोमात्म
ज : शुक्र: षड्दशसप्तवर्जितगृहे
ष्वेंऽष्य पान्ते शुभाइति ॥
पापघ्न : । पुं० तिले ॥ त्रि० पापना-
शके ॥
पापचेलिका । स्त्री० पाठायाम् ।

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने, पचाद्यच् गौरादित्वात् ङीष् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापचीतिपापचोवायु: । तमीरयतिवा । अण् ॥

पापपति : । पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुष : । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ तत्पोक्त: पाद्मे क्रियायोगसारे । ब्रह्महत्याशिरस्कं च पापपुरुष : स्मृत : समारंभचराचरम् । सर्वेषामादिमनार्थीयसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगकर्णश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकावक्त्रं गोहत्यादोमधाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिमुक्तालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणागतहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागकन्याविक्रयशिफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । छायायर्पीपिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्त : । त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनि : । पुं० खले ॥ तिरश्चि ॥

पापरोग : । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगा : । तेच । उन्माद : । त्वग्दोष : । राजयक्ष्मा । श्वास: । मधुमेह : । भगन्दर : । महोदर : । अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौपापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धि : । पुं० मृगयायाम् ॥ बृ०ह०

पापल : । त्रि० पापप्रापके ॥

पापशमन : । त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापिष्ठा । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकार्यंयलक्षितंज्ञात्वाविप्रंगुरुसहितम् । तद्वृत्तं पिङ्गलभणितंपापिष्ठेतिप्रथयहितम् ॥ यथा । भामंभामंभुवनतलंदर्शन्दर्शंजगदखिलम् । भूयोभूय: परिमुषितम् विष्णोर्नामप्रवहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातित: ॥ पातिपिबतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातो : पुगागमश्चनिपातनात् ॥

पामघ्न : । पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायस्यङ्गम् । पैशोषत्वे । मनिन् ॥ पायलेदेहोऽस्माद्वा । पारयवी । पिवतिदेवेवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिकः ॥ यद्वा । पाधर्मः म्रयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघः ॥

पामरोद्धारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषध यथा । हरिद्राहरितालश्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अर्यलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवेगरंतथा ॥ अपिच । साहिफेननवनीतं चासिन्दूरश्चमरीचकम् । पामाविनिपितानश्चेचकुलापिष्टपथुक ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंचिनतकुष्ठंहरितालंमनशिला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरश्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषाचकारषिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेशुगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलौहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाश्चैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वित्राणितैलेनानेनमक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रं विवर्णतत्क्षयाभवेदिति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ पायत्यङ्गम् । पैं० । मनिन् ॥ मनइति ङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारिः । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौता: परिमृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्ते नदुग्धेनपाचिता: पायसीभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरु: ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यं धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिनूइति भा० ॥ पयस्य । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायक इतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित:। त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिवतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्त: । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागमः ॥

पायु: । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु: ॥ पै० । कृवापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वा पातिमलनिस्सारणेन । पारक्यो पिबतिवस्त्रौषधंवा । पापाणे । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीसमुद्रादेरन्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ।

पारकुलीन: । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति०खञ् ॥

पारक्य: । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाश्नातंस्वशास्त्रार्थंपारक्यमविरोधियत् । विहक्रिसदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । यादिनतस्यपारक्यं कुर्यात्सस्वयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादञ्चार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत: पुत्रोऽर्थ: साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग: । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्ल० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषुडइत्यादिनागमेर्ड: प्रत्यय: ॥

पारगत: । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक्ष् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि: ॥

पारजायिक: । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म: ॥

पारटीट: । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुभकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि: स्याद्व्रतेधारणपारणम् ॥ नरात्रौपारणंकुर्याद्दृते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दृतेवैरोहिणी व्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय: ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणंहन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत: कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अथो
भयवियोगेपारणमुत्तम् । यदासार्द्ध
प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्त
दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच
नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउप
वासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्त
व्यं यावन्नैकस्यसंक्षय : ॥ संयोगि
कोन्नतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । त
त्रैवपारणं कुर्यादेवंवेदविदोविदु :
॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य
न्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रा
तरुत्सवान्ते पारणमुक्तिथ्यन्तेचोत्स
वान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्त
रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-
विहितकालेविहितभोजने ॥

पारसः । पुं० । पारदे । पारा० इ०
भा० ॥ पारंतनोति । तनु० ।
अन्येभ्यो० ड : ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत
न्त्रतायाम् । पराधीनविषयतायाञ्चस्त्रि

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार
से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा
रदस्तुमनाक्पाण्डु : सूतस्तुरहितो
मलात् । पारदस्तुमनाक्शीत : स
र्वेतुल्यगुणा : स्मृता : ॥ इतिगव्दा
र्णव :॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा ।
गिरात्प्रच्युतंरेत : पतितंधर-

णीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल
मच्छम भूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन वि
ज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं
तथापीतंकृष्णंतत्तुभवेत्क्रमात् ॥
ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्रस्तुख
लुजातित : । श्वेतंशस्तंरुजांनाशे.
रक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत्
पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारद : ष
ड्रस : स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायन : ।
योगवाहीमहावृष्य : सदादृष्टिबल
प्रद : ॥ सर्वामयहर : प्रोक्तोविशेषा
त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्र
ह्मामूर्च्छितोजनार्दन : ॥ रञ्जित :
क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वर : ॥
मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय-
खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिस्त-
त : कोन्य : करुणाकर : सूतात् ॥ रसास्त
ते । यस्ययोगस्ययोयोगस्तैनैवसदृशो
जित : । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर-
वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलं
विषंवह्निगिरित्वचापलंनैसर्गिकंदोष
मुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुना
गयोगजौदोषौरसेन्द्रेकथितौमुनी
श्वरै : ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदा
होग्निनाकष्टतर : शरीरे । देहस्यजा
ड्यङ्गिरिणास्यदाशुचाञ्चल्यतोवीर्य
हतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेन
षण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीय : ।
वह्निर्विषंमलञ्चेतिमुख्या दोषास्त

योरसे । एतेकुर्वन्तिसन्तापंस्फूर्त्तिंमू
र्च्छांन्ह्णांक्रमात् । अन्येपिकथिता
दोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथा
पित्तित्रयोद्दोषाहरणीयाविशेषतः ॥
संस्कारहीनं खलुसूतराजंयः सेव
तेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशं
विदधातिमूनंकष्टांश्चरोगाञ्जनयेन्न
राणाम् ॥ मल्लवशब्दवाच्येखेचरा
तिविशेषे ॥ त्रि॰ पारदातरि ॥ पा
रंददाति । ददाति॰ । आतोनुपे-
तिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितर
स्यगुणाश्चयथा । पारदः क्रमिकुष्ठघ्नो
नयदोष्टदृदः सरः । सप्य्चक्षम
क्षायीर्यीयोगवाहीजराहरः ॥ स्थ-
व्योजीरूपदोहष्योह्वविकाशातुवर्द्धनः
। षड्रसलाघनः शुरः खेचरः सि
द्धिदः परः ॥ पारदःसकलरोगहा
स्मृतः पड्सोनिखिलयोगवाहकः
। पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्
गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधन
विधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै
र्यथाप्राप्तैस्तुषवर्ज्जैर्राग्वितैः । स्था-
ण्डं पूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ।
तन्मध्ये भृङ्गराजमुण्डीविष्णुक्रान्ता
पुनर्नवा । मोनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह
देवीशतावरी । त्रिफलागिरिकर्णी
च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं
कुट्टयित्वातुयथालाभविनिःक्षिपेत्
। पूर्वाम्लभाण्डमध्ये तु धान्याम्लक
मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र
रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा
न्तागिरिकर्णीच अपराजितैश्चवे त
नीलपुष्पभेदात् ॥ अथस्वमारनालं
वालद्भावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।
धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणं लवणं रा
जीरकमीत्रिफलार्द्रकम् । मह
बलानागबलामेघनादः पुनर्नवा ॥
मेषशृङ्गीचित्रकस्तुलवसारंसमंसमम्
। एतत्समस्तंव्यस्तं वाप्यम्ले नैव
पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनवस्त्रेणवस्त्र
मङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्ये निःक्षि
पेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दो
लायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेनायतेस्वेदितो
रस ः । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-
लाभे कर्कटशृङ्गीपाह्या ॥ नवसारम्
नौसादर । अन्यच्च । मूलवान्नज-
सिन्धूत्थत्र्यूषणार्द्रकराजिकाः ।
रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुञ्ज्यात्पृथक्-
पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतेमा-
नमिदंबुधैः । पटाहतेषुचैतेषुसूतं
प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेक
मन्दोलायन्त्रे षष्ठुजिमात । स्वेदात्ती
व्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥
मृजकं सुरद्व । अनलश्चित्रकम् । त्र्यू
षणं त्रिकटु । राजिकाराइ ॥ + ॥
अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्णं चूर्णा-
भ्यामादौ मर्द्योरसस्ततः । दध्नागु
डेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकैः ॥

चान्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस
र्षपै : कृतै : कषायै र्बृहती विमि-
श्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर
सोदिनत्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते ॥ +
अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन्
ध्याकन्दै : सुद्राह्वयान्वितै : । चित्र
कोर्णामिश्राच्चारकन्याकांचनकद्रवै-
॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छ
येत् । इत्थं सम्मूर्च्छित : सूतस्त्य-
जेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याक-
न्दबांभाखखसाकन्द । सुद्राह्वयम्०
कोटीकाटै आ०वडीकटैया । ऊर्णा
ऊर्णाभिदका । निशाहरिद्रा । क्षारो
यवक्षार : । कन्याकुमारी । चक्रीऽ
र्षीवचरस : । कनकोधत्तूरपत्ररस :
अथोर्ध्वपातनम् । मयूरग्रीवताप्या-
भ्यामष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्या
धरेशुर्यादूर्ध्वसिन्दूरस्योर्ध्वपातनम् ॥ सूत
स्स्यादूर्ध्वपातितसर्वदोषविवर्जितः
। मयूरग्रीवातुतिया । ताप्यं सुवर्ण
माक्षी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्र-
वयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पा
रद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे
डमरुयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रि
फलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयु
तै. । नष्टपिष्टरसंकृत्वालेपयेदूर्ध्व भा
जनम् ॥ ततोदीप्तैरधःपातमुपलैस्त
स्यकारयेत् , यन्त्रे भूधरसञ्ज्ञेतुतत.
सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिनि-

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । त
दाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्म
सु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरशो
धनविधि : । एरुकन्याहरतिमलं-
त्रिफलाग्निं चित्रकोविषंहन्ति ।
तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छ-
येत्सप्त ॥ ०(०+०)० ॥ अथ
सर्वदोषहर : संक्षिप्त : शोधनवि
धि : । कुमारिकाचित्रकरक्तस-
र्षपैः कृतैःकषायैर्बृहतीविमिश्रितैः
। फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिन
त्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवं कदर्थि-
त : सूत : षण्ढोभवतिनिश्चितम् ।
वन्हीवधीकषायेणस्वेदित : सवली
भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चकावन्ध्या भृ
ङ्गाग्न्दै : स्वेदितो वली । तत: सपा
वकाद्रावै.छिन्न : स्यादितिदीप्तवा
न् । सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका
अम्ली । वन्ध्यावांभाखखसा । भृङ्गो
भृङ्गराज : । पञ्चीमुसा । पावका-
श्चित्रक : ॥ + ॥ अथरसस्यमारण-
विधिः । धूमसाररसंतोरीगन्धकं-
नवसादरम् । यामैकंमर्दयेदम्लैर्भा
गंकृत्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांवि-
नि : क्षिप्यतास्यमृद्स्नमुद्रया । वि
लिप्यपरितोवस्त्रे मुद्रांदत्वाविशोष-
येत् ॥ अधः सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू
पीन्निवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरै
र्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

तुल्यांतद्धोवह्निंकुर्य्याच्छनैःशनैः। तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् । एवंयाद्दशभिर्यामैर्म्रियतेरसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्ध्वगंगन्धकंत्यजेत् । अधःस्थंचमृतंसूतंगृह्णीयात्तत्तुमात्रया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्यः प्रकारः। अपामार्गस्यबीजानांमूषायुग्मं प्रकल्पयेत् । ततसंपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपूः काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिचैस्तथा। एतच्चूर्णंमधश्चोर्द्ध्वं दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् । तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यंयथास्थानेयथामात्रंयथाविधि॥ † ॥ --(४४)-- ॥ अथान्यः प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैरसंकिञ्चिद्विमर्दयेत् । तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वाततसंपुटेसूतंतत्रमुद्रांप्रदापयेत् । धृत्वातद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेद्गजपुटेनैवसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्यः प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्टः कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाशः॥

पारदण्डः। पुं० देशविशेषे। सतुओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी। त्रि० पारद्रष्टरि ॥ पारंद्रष्टुंशीलंयस्य। णिनिः ॥

पारदारिकः। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ यः परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्यातिकुतोयशः। सचनिन्द्यः पापयुक्तः शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतीपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम्। न० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारद्रष्टरि ॥ पारस्यान्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिकः। त्रि० परमार्थयुक्ते। मुख्ये ॥ परमार्थादागतः। ठञ् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलकर्मे ॥ यस्मिन्देशेयआचारः पारम्पर्यक्रमागतः। तत्तदाम्नायमन्यैस्तथर्मस्तत्रवर्ताद्दशः इतिविवादभंगार्णवः ॥ परम्परयाआगतः। तत्रआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ्। परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशःपरम्परायाम्। पारम्पर्येणउपदेशः। कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिकः। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि। पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिकाः। परलोकेभवः। अध्या

यतोन्यीवर्गे शीकामुकोधुलधुलार
व :। पारावताङ्घ्रिपिच्छश्वेतयोग
लरवश्चसइति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्र-
भेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥
न० तटद्वये ॥ पारमावश्योति । इञ्
। कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यसइति
वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि
। पारावारऋच्छति० । इत्याद्यर्थेषु ।
अ ।रपारादिपुरोतादिपरीतार्थे लि
ख : ॥

पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इ
तिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्य-
म् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्त
भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि०
। पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशर-
स्यापत्यम् । अतइञ् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥
पाराशर्यप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते ।
पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयो
रितिणिनि : ॥

पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । बादरा
यणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गा
दित्वाद्यञ् ० इत्यनन्तरापत्ये पिगो
त्रत्वाध्यारोपात्प्रत्यय : ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परि
काङ्क्षितुंशीलमस्य । काङ्क्षिकाङ्
क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥
यद्वा । पारमस्यास्ति । इनि : । पा
रिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि
पु० हेमचन्द्र : ॥

पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥
परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्-
अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ : । पुं० वास्तुयागमण्डपनीये ॥
यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽत्र
लर्चित : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं-
पारिघन्तुनवाङ्गुलम् ॥ कुशिकानय
नात्सप्तभानिपूर्वस्यामघात:सप्त-
भानियाम्यायाम्चानुराधात : सप्त-
भानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्त-
भान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्य-
शेष : । तत्र०वायव्याग्नेयदिशुपनि
बद्धरेखापारिघोदण्डस्त सर्वयानल
क्षयेदित्यर्थ : । तत्रयवनेश्वर : ।
प्राचीमुदग्द्वारिभिरश्वयायात्प्राग्-
द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तथैव
याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्य
परांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक : । पुं० अधुरथे ॥

पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्र-
तरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिधौजात :
॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पा-
रिपारङ्गसंजातंजन्मास्यया ॥ पारि-
जातोपिष्णुपदा : पारिजातेतिवि-

स्वार्थेष्ण्यागमः ॥

पारिजातकः । पुं० सुरतरौ । मन्दारे । पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ । यथा । अर्थस्य सङ्ग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् । शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य वेक्षणे ॥ इति मानवे ९ अध्यायः एनां पत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० पालमाख्यायाम् । सीमन्तस्थितायां स्वर्णादिपट्टिकायाम् । । मन्दीपिना० ह० भा० । सिन्दौ० ह० गौ० भा० । परितस्तथाभूता परितथा । चतुः० स्वार्थेष्यञ् ॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेण लब्धम् । परितोषादागतं वा । शैषिकष्ठञ् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानं वर्त्मयिष्वा व्याप्य वा तिष्ठति । परिपन्थं हन्ति वा । परिपन्थं च तिष्ठतीति ठक् ॥

पारिपात्रः । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । मुरारौ ॥ इति हेमचं० ॥

पारिपात्रकः । पुं० पारियात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विकः । पुं० अनुगे ॥ पार्श्वे वर्त्तिनि । पार्श्वे इति परिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वे च चरेति । परिमुखं चेति चकाराट्ठक् ॥ नट्याः पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लवः । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधे कर्मविशेषाभिताप परिहारार्थं पुत्रादि हन्तावराज्ञेक्यासीत्थार्थकथने । मनुर्वैवस्वतो राजेत्यादिकासामित्यथा । तस्यां रात्रौ पारिप्लव माचक्षीतेति यथा । जलोपरिसञ्चारिणि पक्षिविशेषे । त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवे । प्रज्ञादौ । अण् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रः । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पारिजातमन्दार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथमेदः कृमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पं पित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनिः ॥ पारि पारङ्गतं भद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्मै तिवा । प्रज्ञादण् ॥

पारिभद्रकः । पुं० भद्रदारुणि । दूफिलिमे । देवदारुणि । निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पारिभाव्येसाधुः । तत्रसाधुरितियत् स्वार्थेऽण् । परिभुतोयभयंपुभयति भव्यंतस्येतिसाधुरितिस्वामी । परि

त्मादेशजिघ्यते । अनुशतिकादि: ॥
पारवत: । पुं॰ कपोते । पारावते ॥
पारशव: । पुं॰ निषादे ॥ यथा । यंब्रा
ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत
म् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशव:
स्मृत: ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रा-
सुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यहसिर्त्रे-
यामनीषिभि: ॥ परस्त्रीतनये ॥ प
यसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणा
ति । शृ॰ । भाङ्परयो: खनिशृ-
ण्यांडिश्चेत्यु: । परशुरेव । प्रज्ञाद्य
ण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्री-
परशुश्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृते:
परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय: ॥ परशव्य-
स्यविकारे ॥ कांसीयपरशव्ययोर्यञ
लौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥
पारश्वध: । पुं॰ परश्वधधारिणि ॥
पारश्वधिक: । पुं॰ कुठारधारिणि ।
पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वध:
प्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥
पारसिक: । पुं॰ देशान्तरे । पारसीके ॥
पारसी । स्त्री॰ पारसस्यभाषायाम् ॥
पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ त
दारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते ।
श्ये छाग्रे सामघापूर्वारेवतीभरणीद्व
ये । विशाखाद्रौत्तराषाढशतभेषाम
वासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसी
मारवीपठेत् । शूद्रस्तविशेष: ॥ द्वि
जस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधी-
त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । स-
जीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय
इतिमनूक्ते: । यौशनसादिप्रोक्तमर्थ
शास्त्रमधीयानोयदिसान्वय: शूद्र-
त्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभा-
षाध्ययनंकुर्वाण: सान्वयोम्लेच्छता
माप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्द-
त्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् ।
म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्या
त् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोव
क्तव्य: । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य
म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्ले
च्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति-
पस्पशाभाष्यम् ॥
पारसीक: । पुं॰ अश्वविशेषे । भाव-
दृशी । पराह्णे ॥ देशविशेषे । पार
सिके ॥ त्रि॰ । तद्देशोद्भवे ॥ पार-
सीकदेशविशेषभव: । कोपधाच्चे-
त्यण् ॥
पारसीकयवानी । स्त्री॰ खुरासानीअ
जवायन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ द्रव्ये ।
पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगु
णै: । विशेषात्पाचनीरूक्षायाहि-
णीमादिनीगुरु: ॥
पारसीकवचा । स्त्री॰ खुरासानीवच॰
इ॰प्र॰ वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशु
क्लाप्रोक्ताहैमवतीरिसा । हैमवत्यु
दितातद्वत्भूतंहन्तिविशेषत: ॥
पारस्कर: । पुं॰ देशविशेषे ॥ पारंस्क

रीति । डुकृञ्० । कृञोहेत्विति कः । पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायामिति सुट् ॥

पारस्त्रैणेय : । त्रि० परभार्य्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाड्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभयपदवृद्धि : ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापार : । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितं धनं राजचौरागारिकाग्निजलादिभ्यो विनङ्क्ष्यतीति तद्रक्षणे महद्दुःखमिति भावयतो विषयोपरमे या तुष्टि : सा द्वितीया पारापारमुच्यते० इ० सांख्यविद : ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदित आरभ्यान्तादविच्छेदेन वेदस्याध्ययने ॥ पारमयन्ते सम्यक् संप्राप्नुवन्त्यनेन । अय० । करणेति ल्युट् ० युन्वा । पारस्यायनम् वा । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥ समासेइ ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिक : । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणं वर्त्तयति । पारायणं हि वेदाध्यापनम् तच्च गुरुशिष्याभ्यां निवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियाया अनुत्पादात् । तथापि शिष्य एव पारायणं तुरायणेति ठञ्प्रत्ययद्ध्याकर : । तथाहि । यश्च अधीते यश्च परस्य करोति उभौ तौ वर्त्तयत : । यश्च यजते यश्च चरु पुरोडाशान्निर्वपति उभौ तौ वपत : । उभयत्र कस्मान्न भवति । अनभिधानादिति भाष्यम् ॥

पारावत : । पुं०. अश्मनि । पाषाणे । इति शब्दरत्नावली ॥

पारावत : । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतो गुरुः स्निग्धो रक्तपित्तानिलापह : । सङ्ग्राही शीतलस्तज्ज्ञै : कथितो वीर्यवर्द्धन : ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदये गुरुभास्करलग्ने भासुरपूजिते । योग: पारावतो यातु : शुक्रे बाधम्लकेन्द्रगे ॥ प्रयातो यदि योगोसौ गमने सर्वसिद्धि : ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ वानरे ॥ स्वगुरौ ॥ परं वीशमयति । परान् शत्रूनरहस्सारस्वरूपात्मनोऽपदेशेन वारयति । अव० । शब्दप्रत्यय : । द्वितीयेति पञ्चमीति योगविभागाद्वा समास: ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रि : । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतस्येव अङ्घ्रिरस्या : ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छ : । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाह राजनिर्घण्ट: । पारा

सुखोभावे । जामिनी द्र० भा० ॥ यथा । साचित्वंपारिभाव्यस्वदानं ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातरःकुर्युर्नाविभक्ताःपरस्परमितिदायभागः

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्केतेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुसाधारणपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिकः । त्रि० सेवके ॥ अपपरीत्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परिमुखंचेतिठक् । स्वामिमुखंवर्त्तयित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमुच्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्दःप्रादिसमासस्तदाव्ययीभावः स्वामिनोमुखंततस्तदेयोवर्त्ततेसोपीतिबोध्यः । एवंपारिपार्श्विकोप्यूह्यम् ॥

पारियात्रः । पुं० पारिपात्रगिरौ । चित्रकूटे ॥ परितोयात्राअस्यात्र । प्रज्ञादित्वात् स्वार्थेऽण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रिकः । पुं० पारियात्रे ॥ स्वार्थेकन्

पारिरक्षकः । पुं० मस्करिणि । तापसे ॥

पारिबर्हः । पुं० न० विवाहकालादौ येवरवध्वोःप्रीतिदेये ॥

पारिशः । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दराले । कपीतने । पलाशपीपलद्रुतिगजगण्ड० द्रुतिचर्मा० भा० प्र० दृष्टे ॥ पारिशोदुर्जरः स्निग्धः कृमिशुक्रकफप्रदः । फलेऽम्लमधुरोमूले कषायः स्वादुमज्जकः ॥

पारिषद : । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधुः परिषदोण्यइत्यचपरिषदइतियोगविभागाण्णः ॥ उदीच्यग्रामविशेषोप्यङ्गं ॥ परिषदिभवः । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । यथाधूर्जुपरिषदश्रलत्न् ॥

पारिषद्य : । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसाधुः । परिजदसमवैतिवा । परिषदोण्यइतिण्यः ॥

पारिहारिकः । त्रि० परिहारकारक रि॥

पारिहार्य: । पुं० आवापकी । आटकीवलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । ह्रञ् । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञादण् ॥ यद्वा । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । न० परिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्षूयाम् । सनालजलपात्रे । झारी इ० भा० ॥ दन्तिनः पादरज्जौ ॥ परागे ॥ पात्र्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे । पारयति० पार्यतेवा । पूपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्चइन्वा । ङीप् ॥

पारीक्षित : । पुं० परीक्षितनृपे ॥ परी

चित्तनये । जनमेजये ॥ न० । परी
क्षितकथिते श्रीभागवते ॥
पारीणः । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषि
कः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारे
तिखोवा ॥
पारीन्द्रः । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥
पारीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट-
मण्टके ॥
पारुः । पुं० वन्ही ॥ सूर्ये ॥ पिबति ।
पा० । बा० । पिबतेरपिद्धः ॥
पारुष्यः । पुं० गीष्पती । बृहस्पतौ ॥
न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥
प्रत्यनुकम्पनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये
॥ संक्रन्दननमे ॥ पकथोनिष्ठुरभाषी
। तस्यभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्
॥ अनुकथि ॥
पारेरक्तः । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमा-
ला ॥
पार्चगढः । पुं० पाणी ॥ इतिहाराव
ली ॥
पार्थः । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्र
सादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअप
त्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥
राज्ञि ॥
पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥
पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥
पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥
पार्थिवः । पुं० क्ष्मापति । नृपे । भूपे
॥ वत्सरविशेषे ॥ वहुशस्यानिवाय
न्तेसर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रेलाट
देशेचपार्थिवेनात्रसंशयः ॥ १८ ॥
शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि०
पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिवि
कारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या
ईश्वरः तत्रविदितोवा । सर्वभूमि
पृथिवीभ्यामणञौ । अधिपत्यमुपर्सन्ते
तस्येश्वरः तत्रविदितइतिवैष्यञ्
॥ पृथिव्याअयमितिप्रागुदीव्यतोथे-
ष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ ।
तेनजे । स्त्रियांपार्थिवा अपिपार्थि
वीतिबोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तंसं
योगउत्पातोवा । सर्वभूमीष्यञ् ॥
पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥
यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसम
म् तथासर्वाणिभूतानिबिभ्रतः पा
र्थिवंव्रतम् ॥
पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनक
जायाम् ॥ अञन्तत्वाट्टिड्ढिति ङीप्॥
पार्षदः । पुं० भक्तसित्कर्थ ॥ कौनाशि
। यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ ललाटे ॥
नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ ग
दाम्बरे ॥ भव्यानि ॥
पार्याप्तिकः । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥
पर्याप्तमाह । ठक् ॥
पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा ।
अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणं सु
दाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत्
पार्वणमितिस्थितिः॥पार्वणपदेनगोष्ठी

श्रावान्यपिरसूक्तोक्तेप्रोपार्वणविधिना विधानात् । यद्यपिपर्वणिभवमिति- व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पु रुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं सूत्रानुरो धात् ॥ पर्वकाष्ठ गिरि । पुं० स्वर्गाय शैले ॥शब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । बकायन इतिदेशभाषा ॥ त्रि० पर्व तोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतोभव : । त्रि भाषामनुष्यइतिपर्यायेण ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गाया- म् । मृडान्याम् । गौर्याम् ॥ गो पालकान्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिका याम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम्- ॥ शल्लक्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् । अपत्यार्थे तुअपत्यादित्यादिन्यायात् । ङीप्स- नुर्ध्वेतिनङीप् । मनुष्यजातिवाचि त्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेपु- रस्तर्गोभिनिविशत इतिवासमाश्रेय म् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्ति- केये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० महादेवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गण विशेषे । पर्वतीयस्यायम् । शाला- दय । असमर्पणार्थोपफल्याधिको

नेतिनिषेध : ॥ यथा ॥ ततजन्यं रणोघोरंपार्वतीयैर्गणैरभूतइतिरघु ॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्ते । कुल- कुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० हस्तादिविशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शु गणे ॥ वञ्चिके ॥ पर्शूनांसमूह : । पार्श्वाणम् । सितसिद्धेतिपदत्वाद्गुणा भावाद्गोर्गुणेन ॥ यथा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौपृचेति- श्वण् णित्वाद्वृद्धि : ॥ कटिस्परिच- तुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैर्दृ- ढुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्तरोमभि:। नराभूत्यधिपाज्ञेयास्तद्विपरीतै : सु- दु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनविताऽन्वेषि- णि । कौस्तिके ॥ सुखस्याविभा- वन्नेपीपार्श्वक : सन्धिजीवकइ०- ह० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तें- नार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छ- तीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । न० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यानमिति- तसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

दी । मुखपार्श्वतसोर्लोमपंक्तीतिख्यः ॥
पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भावप्रकाशिका-
टष्ट्यांश्रीहरे : पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-
वे ॥
पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे । पार्श्व-
स्यपार्श्वमेवभागः ॥
पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशे-
षे ॥ तस्यौषधयथा । शतपुष्पादेव-
दारुचालपर्णीवचागुरु । कुष्ठमांसी-
सैन्धवघ्नप्रलेपकंपुनर्नवा ॥ पानेन-
स्वेतयाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । इ
'त्युक्तंपार्श्वशूलस्यगरुडमालोचनाध्या-
येतुइतिगारुडे १८८ अध्यायः ॥
पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥
त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥
पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा
धोभागस्थितेस्थ्नि ॥
पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे । इ०है० ।
पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सख्याम्
म् ॥ जीवन्त्याम् । गौर्याम् । इतिहे
मचन्द्रः ॥
पार्षदः । पुं० शिवानुचरे । त्रि०
सभ्ये । पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्य-
इतिपाठेपर्षद्इतियोगविभागात्वः ॥
पार्षद्यः । पुं० शिवानुचरे । त्रि० स-
भ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यः०
इ० ण्यः ॥
पार्ष्णिः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-
गे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ०
भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-
सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे । स्त्री०
उन्मत्तस्त्रियाम् । कुम्भ्याम् ॥ पर्षं
त्रि० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने ।
घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः । स्पृश-
न्त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥
पार्ष्णिग्राहः । पुं० पृष्ठतः ग्रहे ।
जिगीषोः पृष्ठभागस्थितिमनुविशे-
षेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनि-
र्यातस्य : पृष्ठवत्तोनुपतिर्देशाक्रम-
णाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥
पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्म-
ण्यण् । गजपार्श्वरक्षके ॥
पार्ष्णिकम् । न० पश्चाद्गतसेनायाम् ॥
पालः । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० रा-
ज्ञि । पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥
पालकः । पुं० मुनिभेदे । चौटकारचके ॥
न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनक-
र्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे ।
ण्वुल् ॥
पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करे-
णुभुवि । धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-
ण्डशेषः ॥
पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकृन्मह-
र्षिविशेषे ॥
पालघ्नः । पुं० जलजद्रव्यभेदे । छत्रा-
याम् ॥ पालंघ्नन्ति । यमनुष्ये-
तिटक् ॥
पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्क्य०
इ० शाके ॥ पाल० इ०प्र०स्वर्गे ॥

आवान्यपिरष्ठान्तेतेषांपार्वण्यविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमिति-व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं सम्प्रत्यनुरोधात् ॥ पर्वंकर्म्मणि । पुं० स्मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । बकायन इतिहिन्दीभाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नपाषाणादौ ॥ पर्वतेभव : । त्रि भाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृडान्याम् । शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्त्याम्- ॥ भतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तु अपवादित्वादित्र्यात् । इतीम-नुष्ये तिनङीप् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० नणविधि : पर्वतीयस्यायम् । छान्दोग्यम् । अमरपस्वात्पीपिमाण्डीपिको नेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रणोर्वीरंपार्वतीयैर्गणैरभूदितिरघु:॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यवर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शायां ॥

पार्श्व : । पुं० एतादृशविशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पशु-गणे ॥ अस्थिनि ॥ पर्शुमांससमूह : । पार्श्वायाम् । सितिचेतिपदस्याशस्त्वाभावादोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वण्शुनौपृचेतिश्वण् धित्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरुपरिचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैस्तुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि: । नराभूत्यधियाज्ञेयाविपरीतै : सुदु : खितादृति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनविस्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ ऋजुक्त्वाविभावन्वेषीपार्श्वक : सन्धिचौरकपु०-हे० ॥ अनुशुकपाद : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यान मितितसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

टी । मुखपार्श्वतसोर्लोपश्चेतिक्तः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैकादश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्वस्यपार्श्वमेवबाभागः ॥

पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । गतपुष्पादेवदारुभाल्लपर्णीयवागुरु । कुष्ठमांसीसैन्धवस्वपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेनस्ये तथाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । इहपक्षूलंपार्श्वशूलस्वगण्डमालांचनाशयेत्इतिगारुडे १८८ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षाधोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे । इ०हे० ॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सखक्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ गौर्याम् । इतिहेमचन्द्रः ॥

पार्षदः । पुं० शिवानुचरे । त्रि० सभ्ये । पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यइतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्ः ॥

पार्षद्यः । पुं० शिवानुचरे । त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्य० इ० ण्यः ॥

पार्ष्णिः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भागे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री० सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुन्त्याम् ॥ पर्षति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः । स्पृशमृत्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥

पार्ष्णिग्राहः । पुं० पृष्ठतः शत्रौ । जिगीषोः पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशेषेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनिर्यातस्यः पृष्ठपश्चात्प्रतिरुद्धगमनायाचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥ पार्ष्णिंपश्चात्पदंगृह्णाति । कर्मण्यण् । गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पालः । पुं० गवादिपालके ॥ पुं० राज्ञि । पतद्ग्रहे । इ० हे० च० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे । घोटकरक्षके । न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करेणुभुवि । धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकारिमहर्षिविशेषे ॥

पालघ्नः । पुं० मलजनभेदे । छत्राकायाम् ॥ पालंचित्तंहन्ति । अमनुष्येतिटक् ॥

पालङ्कः । पुं० शल्लकाम् ॥ पालङ्क० इ० शाके ॥ वाज० इ० भा० खगे ॥

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्क्‌०भा०प्र०श्रा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र० शाके । मधुरायाम् । चुरपत्रिकाया म् ॥ श्रस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधु रत्वम् पथ्यत्वं शीतलत्वम् रक्तपित्तह रत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणत्वं ति० रात्र० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० । कुन्दुरौ । कुन्दुरुखो टीतिगौ०भा० ॥ पालङ्क्याकिपालङ्का यास्तुकाच्चाराछुरिकाचोरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातलाशीतश्लेष्मलाभेदि नीगुरुः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्त कविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलिसंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । धान्यद्रव्यसमा योगैर्हिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्रिप् । पाल्यक्षाति । श्र क्षपदेलक्षणेन । अदन्तः । चप्रीयत् ।

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभा- र्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्स दा । नत्यजेद्घोरकष्टे पियदिसाध्वी पतिव्रतेति श्रीमद्भागनिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिक रणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्यः प्रसूता या : गोदुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाश : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । श्रण् ॥ पलाशदण्डा- दौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशा

द्भ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्ण वति । पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशखण्ड : । पुं० मगधदेशे ॥ प- लाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं वि- पाचितंसैन्धवकासमर्दैः । हिंग्वार्द्र धात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमा- तनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावा तघ्नीपित्तहृत्सरा । गुर्वीकफकरीचो ष्णासद : शुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालि : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ श्रश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ श्रङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादि देये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ग्रन्त : । अचइः ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । द ध्यादिच्छेदन्याम् ॥ श्रश्रौ ॥ कर्णम ले ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालित : । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्द : । पुं० कुन्दुरुकै ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सम्मखुवो मिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पित भोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलत योः ॥ उत्सङ्गे ॥ श्रश्रौ ॥ चिह्ने ॥ वाम्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

श्रेयाम् ॥ श्वाल्याम् ॥

पाल्य : । त्रि० रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । चल्वंसर : पल्वलंस्नायचचन्द्रचंगे-रवौ । मतिप्रतिजलांकिस्वितत्तत्वं धारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्य-न्दिगुरुस्वादुचिदोषकृत् ॥

पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येम-गजविभूतिविशिष्टे ॥ वह्नौ ॥ स-दाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितृ-नरे ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक : पव-मानश्चशुचिरग्निस्त्रयस्तथा : । निर्म-थ्य : पवमान : स्याद्वैद्युत : पावक : स्मृ त : ॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिर ग्निस्त्वसौस्मृ त : ॥ इतिकौर्मे१२ऽ ध्याय : ॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पवित्रे० ॥

पावकारणि : । पुं० अग्निमन्थे ॥

पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥

पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्याग्नौ ॥ य : शीताप नोदनाद्यर्थंवह्नुपुप्रदेशेऽयपिविधीय तेसस्योग्नि : ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्ष यकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्र के अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे

पूते । पावयितरि । पापक्षयकरे गङ्गास्नानगयनीजयादौ ॥ पावय ति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुल-स्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥

पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ के शादिपूर्व : सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ छत्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनरज्ज्वौ । पाशकाले । देहेन्द्रि-यादिसंयोगवियोगलक्षणे० अनवर तजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ द्यूतादिषु ॥ यथा । घृणाशङ्का भयंलज्जा जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कु-लंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकी र्त्तिता: ॥ पाश्यतेबध्यतेऽनेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ् ० घोषा ॥

पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयति-वा । पश० ॥ ण्वुल्० कुत्वम् ॥

पाशजालम् । न० प्राहल्लादौ ॥ प्राह तौगवलेकर्ममायाख्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकी-र्त्तिता : ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्य प्रतिबन्धकत्वात् पाशानांजालमिव जालम् ॥

पाशपाणि : । पुं॰ वरुणे । अप्पती ॥ पाश : पाणौयस्य ॥

पाशपालनम् । न॰ घासे ॥

पाशित : । त्रि॰ पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं॰ वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे । त्रि॰ पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । त्रि॰ पाशबद्धे ॥

पाशुपत : । पुं॰ शिवभक्ताम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतियाशास्त्रकपदार्थवेदवादिभिशेषे ॥ पशुपतेरयम्॰ तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्देवतास्यसा । सास्यदेवतेत्यर्थेऽपत्यपत्यादिभ्यादण् ॥

पाशुपतव्रतम् । न॰ पशुपतिदेवताकेऽयक्षिपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हस्तासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोमियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न॰ पशुपते: शूलास्त्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न॰ वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल॰ । कर्मण्यण् । तस्यकर्म भावोवा । ष्यञ् ॥

पाश्चात्य : । त्रि॰ पश्चे । चरमे ॥ पश्चाद्भव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् । पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्याकरसम्भवम् । न॰ रौमके । रामलवणे । सांभर॰ इ॰ भा॰ ॥

पाश्या । स्त्री॰ पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह : । पाशादिभ्यीय : ॥

पाषक : । पुं॰ पादाभरणविशेषे । पायुली॰ गौड़॰ भा॰ ॥

पाषण्ड : । पुं॰ सौगतक्षपणकादौ । वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणु दाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड : । पृषोदरादि : ॥

पाषण्डक : । पुं॰ पाषण्डे ॥

पाषण्डी । पुं॰ पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापैरालापं स्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येत्समतिमान्नर: ॥ किंपुनर्येस्तुसन्त्यक्तास्त्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि : ॥ पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्थावापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥

॥ एतेनग्नास्तवाम्ब्यातादष्याशाङ्गो पघातकाः । एषांसम्पापशात्पुंसां दिनपुष्टं विनश्यतीत्यादिपाडोत्त रखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्धन्य ' ष : । यद्वाश्मेनवापषवा धियर्थ्येच । इलर्थे तिषत्म् । चष ति । चण० । चच् । पाषघासौ अपद्य ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणश्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्के ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ग्यन्त : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाजुडी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । तृणविषि । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभे दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिच्छिन्नयोजनी । अश्मभेदोपि भस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन : । भेदनोऽस्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचंतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाचिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

पाषाणी । स्त्री० बटखरा० इ० प्र० चुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो पसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवा प्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिका नांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० चमगादरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पि कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को किलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क : । पुं० हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । बलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्ज ति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्क्

क्रादिः ॥
पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥
पिङ्गचक्षु : । पुं० कुम्भीरे ॥
पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥
पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गीयदुर्भिक्षसमासात् काथयास्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्मा सिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कडार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिद्वद्वयद्वयंपर्यायमाहु : अथ नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रुः ॥ पिशङ्गोरोचनापांडु : कद्रु : कनकपिङ्गल : । इतिनासमाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रत : कडारस्त्वावक्रिवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवर्णवदा वर्णविशेष : कपिल : इत्यमिथ्या स्यातारयाहु : ॥ न० । पित्तले ॥ पिङ्गति । पिञ्जिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥
पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ०रा० ॥
पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदुःखं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् । कर्णिकायाम् । पक्षिविशेषे । राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाडीविशेषे ॥ दक्षिणाराडाध : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाडीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥
पिङ्गलिका । स्त्री० बलाकायाम् ॥
पिङ्गसार : । पुं० हरितालि ॥ इ०रा० ॥
पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥
पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० च० ॥
पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहाविति षच् ॥
पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शिवे। पाङ्काश० द्र० गौ० भा० ॥ न० नाशवस्त्वे ॥

पिङ्गाशी। स्त्री० नालिकायाम् ॥ द्र० दे० चं० ॥ नौलिकायामिति मेदि निकारः ॥

पिङ्गास्यः। पुं० पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे ॥

पिङ्गी। स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षणः। पुं० शिवे ॥

पिङ्गोमजः। पुं० रत्ने: पाठान्तरे ॥

पिचण्डः। पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्यन्नम्। चमु। अम- नाद्य:। वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्यो रुपसर्गयो:॥ अपिचण्डशौनेन हेतुनावा। पण्डिकोपे। पुंसीति घोषा॥

पिचण्डिल:। त्रि० तुन्दिले॥ अति शयितंपिचण्डमुदरमस्य। तुन्दादि त्वादिलच्॥

पिचव्यः। पुं० कार्पासे॥ द्र०दे०॥

पिचिण्डः। पुं० पिचण्डार्थे॥ भ०॥

पिचिण्डिका। स्त्री० पिण्डिकायाम्। जङ्घापश्चिमभागे। पिंडली० इति भाषा०॥

पिचिण्डिल:। त्रि० तुन्दिले। वृश्चकुर्वी॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदर मस्य। तुन्दादित्वादिलच्॥

पिचु:। पुं० निर्बीजकार्पासे। तुले। कुष्ठभेदे॥ कर्षे॥ असुरविशेषे॥ भैरवे॥ सस्यप्रभेदे॥ पिचति॥ पिचुमर्दने। मृ०कु:॥

पिचुक:। पुं० मदनवृक्षे। मयना० इति० गौड़भा०॥

पिचुतूल:। पुं० न० कार्पासतूले॥

पिचुमन्दः। पुं० निम्बद्रुमे॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति। मदिस्तुत्या दौ। णिच्। कर्मण्यण्॥

पिचुमर्दः। पुं० निम्बवृक्षे॥ पिचुंकु ष्ठभेदंमर्दयति। मृदक्षोदे। णिच्। कर्मण्यण्॥

पिचुल:। पुं० झावुकद्रुमे। झाउ० इतिभा०॥ द्रुमले। हिज्जले॥ जलवायसे॥ पिचुंतूलंलाति। ला० । आतोनुपेतिक:॥

पिच्चटम्। न० सीसके॥ रङ्गे। त्रपु- णि। रांग० द्र० भा०॥ पुं० नेत्र रोगे॥ पिच्चयति पिच्यतेवा। पिच्च कुट्टने। चत्। पिच्चटीकसे। अ- न्येभ्योपीतिड:॥ पिच्चयति। श- कादिभ्योऽटन्वा॥

पिच्छ:। पुं० लाङ्गूले। पुच्छे॥ न०। वर्हेशिखण्डे॥ चूडायाम्। पिच्छ तिपिच्छयतिवा। पिच्छकुट्टने। प चाद्यच्वा॥

पिच्छल:। त्रि० पशुदे॥

पिच्छलदला। स्त्री० वदरीवृक्षे॥

पिच्छवाण:। पुं० श्येनपक्षिणि॥

पिच्छा। स्त्री० पूगे॥ अट्टायाम्॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवेष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ० भा० ॥ पक्षीश्वक्षपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ क्रमिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ इ० श० चं० । पिच्छयति । पिच्छबाधे । गुरोश्च हलः । टाप् । पिच्छतिपिच्छालेवा । अच्प्रत्ययः ॥ यद्वा । पतितुमिच्छति । पतसृ० । सन्नन्तः । प० अच् पृषोदरादिः ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मातकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लालसीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमित्तिरायमुकुटःसरसव्यञ्जनादीतिभरतःसूपादीतिरमानाथः । स्निग्धसूपादीतिभानुदीक्षितः । यथा । तरुणंसर्षपशाकंनवौदनाभिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठः ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वात्इलच् ।

पिच्छिलका । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे । धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् । शिंशपायाम् । शाल्मलौ । सिन्धुविशेषे । कोकिलाक्षे । वृश्चिकालुपे । शूलीतृणे । अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्त्यस्ति । पि० इलच् ।

पिच्छोदकम् । न० नैचमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम् । चु० । अच् । कर्पूरविशेषे । न० बले । त्रि० । व्याकुले । व्यये ।

पिञ्जट : । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनुषि । विहननं । तूलस्फोटनकार्मुके । पीजनइ० भा० ।

पिञ्जर : । पुं० अश्वविशेषे । पीतरक्तवर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे । नागकेशरे । पक्ष्यादिरोधगृहे । त्रि० पिञ्जिते । पीतवर्णे । पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम् । वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनिट्त्वचनाज्जत्वम् । पिञ्जंवर्णविशेषंरातिक : ।

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे । पिञ्जयति । पिञ्जतेवा । पिजि० । बाहुलकात्कलच् ॥ पिञ्जं जातिवा । आतङ्कातिक : ।

न० । कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताभे ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च। प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतमिति छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० मूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिराo-नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० इ०गौ०भाषा ॥ इ०भि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिञ्जि० । स्वर्ज्जिपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति ऊलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ०हे० ॥

पिञ्जटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितभाण्डे । कण्डोलि । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्त्तरि इगुपधेतिकः ॥ न०चाले ॥ इ०चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । मञ्जूषायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ पि०विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां० पिटका । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानां समूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्गः । पुं० पर्वताभिधमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गन्धद्रव्यभेदे ॥ मुद्रके । उक्षाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकात् करोगुणाभावश्च ॥ पिठेरितिपृषेतिकः । पिठंराति । रादाने । वा तोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ यथा । सच्छिद्रपिठरीतिलत्वम् ।

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटयविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० बोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ आगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे ॥ ग्रासे ॥ निवापे ॥ गोले ॥ सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० यागविशेषद्रव्यनिर्मितबिल्वफलाकारेपिण्डे येथ्रे ॥ पिण्डते । पिण्डिसङ्घाते। अच्० ॥ पिण्डातेवा । कर्म्मणि घञ् ।

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवेष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० हू० भा० ॥ पक्षीचक्षपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ हू० श० चं० । पिच्छासे पिच्छबाधे । गुरौ स्थेय : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छावेवा । अचचञ्चा ॥ यद्वा । पतितु-मिच्छति । पतृल० । सन्नन्त: । प० चम् पृषोदरादि: ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ प्रशस्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मातकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लाला सीथे । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमितिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभरत:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपादीतिभानुदीक्षित : । यथा । तन्व'सर्वप्रभार्कनयोदनानिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्ष ॥

पिच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदकायाम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥ शाल्मली ॥ सिन्धुविशेषे ॥ कोकिलाचे ॥ वृश्चिकालुपे ॥ शूलीत्वषे ॥ अलस्याम् । कच्छ्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्यास्ति । पि० इलच् ॥

पिच्छोदकम् । न० मेचमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० बले ॥ त्रि० ॥ व्याकुले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट : । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटमधनुषि । विहनने । तूलस्फोटनवार्मके । पीजनइ० भा० ॥

पिञ्जर : । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्तवर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरोधगृहे ॥ त्रि० पिपिते ॥ पीतवर्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया-म्०वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनिट्त्वचनान्नकुत्वम् । पिञ्जं वर्णविशेषंरातिम : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति०पिञ्जतिवा । पिजि० । बाहुलकादलच् ॥ पिञ्जंजातिवा । आतद्भूतिक : ॥

पितृन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥
पितृप्रियः । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रियः ॥
पितृबान्धवः । पुं० पितुर्मातादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातुःस्वसुः सुताः । पितुःपितुः सोदराश्चविज्ञेयाःपितृबान्धवाः
पितृभोगीणः । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हितः । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥
पितृभोजनः । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥
पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥
पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥
पितृयज्ञः । पुं० पितृतर्पणे ॥
पितृयाणः । पुं० धर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्त्तदत्तमितिकर्म तेनप्रतिपत्तव्ये पथि । कृष्णगत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥
पितृराजः । पुं० यमे ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥
पितृलोकः । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिणःपन्थाः पितृलोकः सउच्यते । मनुष्यानन्दतः सोयंगुणैस्तु स्वाप्ततोधिकः ॥
पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितृन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥
पितृव्यः । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥
पितृष्वसा । स्त्री० पितुःस्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वम् ॥
पितृस्वस्रीयः । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥
पितृसन्निभः । त्रि० मनोज्ञे । पितृसमे । पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गइ० कः ॥
पितृसूः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥
पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकतः ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंक्षीरंतैजः पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोर्तिः । प्रचलोपद्रुति संचयश्च ॥ यतः । आश्विनेकार्त्तिकेमासि वैशाखज्येष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञैः पित्तोराजा प्रकीर्त्तितः इतिनिर्द्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिपितरि चेति डा मह च् पितान् ङीष् ॥

पिता । पुं० तातै ॥ जनके ॥ सचवालोऽपि पितैव । यथाऽहमनुः । ब्राह्मस्य जन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्य च शासिता । बालोऽपिविप्रोवृद्धस्य पिता भवति धर्मतः अध्यापयामास पितृन् शिशुराङ्गिरसः कवि : । पुत्रका इति होवाच ज्ञानेन परिगृह्य तान् । ते तमर्थमपृच्छन्त देवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान् समेत्योचुर्न्याय्यं व : शिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैबाल : पिताभवति मन्त्रद : । अज्ञं हि बालमित्याहु : पितेत्येव तु मन्त्रदमिति ॥ पाति । पा ऋचो । न पृनेष्टृत्वष्टृ इति निपातनात् साधु : ॥ पुं० भू० पितर: । दिव्य पितृगणे ॥ ऋषिभ्य: पितरो जाता : पितृभ्यो देवमानवा: । देवेभ्यश्च जगत्सर्वं चरं स्थाण्वनुपूर्वश : ॥ पितरोऽग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधा पितृणां पत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इति शब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्य क्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

पितृगण : । पुं० आज्यपादीनां समूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्य येमरीच्यादय: सुता : । तेषामृषीणां सर्वेषां पुत्रा : पितृगणा: स्मृता: ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे । तिलै: पितृतीर्थेन पितुद्देश्यकजलदाने ॥ पितृणां तृप्तिमात्रे ॥ विनारूप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलै : खगै : । विनादर्भैश्च मन्त्रैश्च पितृणां नोपतिष्ठति इति शङ्ख: ॥ नैष्ठकादिर्यतीपितॄंस्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरा नक्षणाय वासादेवपितृकार्यं कुर्यात् ॥ *** ॥ यदेव तर्पयत्यद्भि : पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तम : । तेनैव सर्वमाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलमिति मन्वादय : ॥

पितृतिथि: । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितृणां तीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वं पित्रुद्देशेन दाने ॥ पितृपदं सतोपलक्षणम् । तेन मात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्यो दानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपति: । पुं० यमे ॥ पितृणां पति: ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥

पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृबान्धव : । पुं० पितुर्मातादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृबान्धवा :

पितृभोगीण : । वि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । वि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसायेमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं० धर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मणेनप्रतिपत्त्यै पथि । तत्यागस्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं० धर्मराजे ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यणपटक्षिण : पन्था : पितृलोक सउच्यते । मनुष्या नन्दत : सोयंशुवेस्तु स्यात्कृताधिक : ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्य : । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीय : । वि० पितुर्भगिनेये ॥

पितृसन्निभ : । वि० मनोज्ञे । पितृसमे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गे० क : ।

पितृसू : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायो ॥ तत्स्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकत : ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसोग्नितेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अग्न्यक्षीणपक्वाशया । पित्तस्यर्थान्तनिदाघयोर्ति । अग्नोदन्ति मयधर्व ॥ यत : । धान्निमेयाग्निर्तिमासि वैशाराग्यं दर्योर्भुवम् । वैद्यशास्त्र निजारर्ज्ञ : पित्तोराम प्रकोर्तित इतिनिर्दिशात्पुंस्त्वमपि । अम्यप

कोपकारणान्याह भावमिश्र : । क
टूम्लोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रो
धोपवासातपस्त्रीसंयोगतृषाक्षुधा
भिहननव्यायाममद्यादिभिः । भुक्ते
ऽजीर्यति भोजनेच शरदिग्रीष्मे तथा
प्राणिनांमध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसम
येपित्तप्रकोपो भवेदिति ॥ अन्यच्च
। माषैस्तिलैःकुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषा
मिषैश्च । गव्ये नदधितक्रै चन्दनां
पित्तं प्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिका
यामस्यप्रभेदाः पंचोक्ताः । यथा
। पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचकौ
तथा । साधकंचैवपंचेति पित्तनामा
न्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्या
ह । पक्वाशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये
लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपि
त्तं निवसतिक्रमादितिभावप्रकाशः
॥ अपिदीयतेस्म । दो० दैह० वा
। क्तः । अवउपसर्गात्तः । वष्टिभा
गुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : । सं
ज्ञापूर्वकत्वादत्वोतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न० घृते ॥ पित्तं हन्ति । ह
न० । अमनुष्यकर्त्तृकेपीतिठक् ॥
त्रि० पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री० गुडूच्याम् । ङीप् ॥

पित्तज्वरः । पुं० पैत्तिकज्वरे । विशेष
तः कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्त
ज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न० रोगविशेषे । रक्त-
पित्ते ॥

पित्तलम् । न० धातुविशेषे । आर-
कूटे । पीतल० इ० भा० ॥ त्रि०
पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्मिन्-
वा । सि० लच् ॥

पित्तला । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् । ला-
ङ्गल्याम् । टाप् ॥

पित्तारिः । पुं० पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥
चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यारिः ॥

पित्रीयः । त्रि० पित्र्ये हिते । तस्मै-
हितमितिच्छः ॥

पित्र्यः । न० पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गु
ल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ । मधुनि ॥
श्राद्धकर्म्मणि ॥ पितरोदेवताअस्य ।
वाय्वृतुपित्रितियत् । रीङृतः ।
यस्येतिच । त्रि० पितृरागते ॥ त-
तआगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतिय-
त् ॥

पित्सन् । पुं० पिहङ्गमे । त्रि० पतनि-
च्छौ । पतितुमिच्छुः । शट : श-
तृ । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोपः ॥

पित्सनम् । न० पथि । इतिप्राणकृष्णा
शब्दाम्बुधिः ॥

पित्सुः । त्रि० पिपतिषति ॥

पिधानः । पुं० न० तिरोधाने । अ-
पिपूर्वकडुधाञोल्युट् । वष्टिभागु-
रिरितिपक्षेअल्लोपः ॥

पिनद्धः । त्रि० आमुक्ते । परिहितक-

वंचाद्दोभटे । अभिनस्थलिस । शब्द-वंधने । कर्म यिद्ध : । वष्टिभागुरि-रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं० न० रुद्रचापे । पांशुवर्षे । त्रिशूले । शाङ्करवचित्रशूल : इति०स्वामी । धात्तिशिवानुचरान् पिनाकाद्यन्येसिपात्तेराक : इत्वं-नुमच ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥ पिनाकादित्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे । पिनाकोधनु-रस्यास्ति । इनि : ॥ यात्रायोगान्त रे । रवि : षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीये-भूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविज्ञे-योयात्तुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषत् । पुं० खगे ॥ त्रि०पित्सौ । पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं० विहगे ॥ त्रि० प-तितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्र-त्यय : । तनिपतीत्यादिनावृट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि । लोभस्यभार्ये यम् । मम्यक्षुत्पिपासे । पातुमि-च्छा । पापाने । धातोरितिसन् । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : । पिबते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं० कीटविशेषे ॥ अ-पिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् । वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकास्त्रियि । चींटी०इ०भा० ॥ टाप् । प्रत्यय-स्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घ ञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्क-रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं० बोधिद्रुमे । जलदले । अश्वत्थवृक्षे । पीपल०इ०भा० ॥ पि प्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्र-णास्त्रजित् । गुरुस्तुवरकोरुक्षोवर्ण्यो योनिविशोधनःइतिभावप्रकाश : ॥ ॥ अथपद्मपुराणोक्ताश्चिवचनानि-लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा केनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्-विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ ■ ॥ अश्वत्थमूलमासाद्यतपोयोम : सुरा र्चनम् । अथयंमुनिशार्दूलक्षयणीय चनंयथा । †=† ॥ एवंसमर्चितोऽ श्वत्थ : सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यश्चा र्थच्छेदितोश्वत्थ : सर्वारिष्टप्रदोभ-वेत् । =†= । अश्वत्थ : पूजितोयेन पूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थ-श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: । अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चसर्वपाप यविनाशक : ॥ मृग्वर्क्षवारेभौमेच-मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंकार्येकुलक्षयभयात्मिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिसूर्लेपिन्नत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकस् । वचोलमस्ते । चूचुके ॥ सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० वालिवैधव्ययोगनाशव्रते ॥ वलयविधवायोगेवालये सतिमृगीदृशाम् । मितारहसिकुर्वीतराद्व्रतंयाक्षसस्वतम् ॥

पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येव। स्वार्थेकः। ह्रस्वः।

पिप्पली । स्त्री० कणायाम् । उपकुल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्रा कफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदः कफविनाशिनी ॥ श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुकृ

मिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुडोत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति । पृ० । बा० अलच् । पृ० । गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके । पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णं पाचनंलघु । रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमले ॥ इ० वै०

पिप्लुः । पुं० जडुले । खसान इतिभाषा ॥ अपिप्लवते शुङ्गतौ ॥ मितद्वादित्वाड्डुः । अपिभागुरिरल्लोप मवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पियाल । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धबीजवृक्षे ॥ पीयते । पीयु : सौत्रोधातुः । पीयुक्षयिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्धस्वः ॥

पिलुक : । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्ने चक्षुषि ॥ नेत्ररोगभेदे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्नेचक्षुपीचस्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलौतिपिल्लादेशो लच्प्रत्ययः ॥ चक्षुर्गतः नेत्ररोगः पिल्लशब्दवाच्यः ॥ तद्योगात्सचक्षुः योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ॥

पिशङ्गः । पुं॰ कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे । त्रि॰ । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री॰ कपिलवर्णायाम् ॥ पक्षेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री॰ पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाक्षिको ङीप् ॥

पिशाचः । पुं॰ देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच॰ इतिचभाषा॰ ॥ राक्षसादपकृष्टे चशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अग॰ । कर्मण्यण् पृ॰ शितशब्दस्यलोपः । अश्शब्दस्यशाचादेशः । मध्यतालव्यः ॥ प्रेते ॥ यथा । चशौचान्नाद्द्विरीयेक्रियस्यमोक्ष्यतिद्यः । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचकः । पुं॰ पिशाचेकुशले ॥ चाकर्षादिभ्यः कन् ॥

पिशाचकी । पुं॰ कुवेरे ॥ पिशाचाःसन्त्यस्य । पिशाचाक्तीनिः कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रुः । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रुः ॥

पिशाचपतिः । पुं॰ रुद्रे ॥ पिशाचानां पतिः ॥

पिशाचवृक्षः । पुं॰ शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री॰ गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न॰ मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥

पिशिता । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि॰ राक्षसे । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

पिशुनः । पुं॰ कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न॰ कुङ्कुमे ॥ त्रि॰ सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि॰ । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ॰ भा॰ ॥ चदन्तत्वचाट्टाप् ॥

पिष्टम् । न॰ सीसके ॥ धूपे । त्रि॰ चूर्णिते । चूर्णीकृते । गुर्णे । पीसा इ॰ भा॰ ॥

पिष्टकः । पुं॰ धृतपूपादौ । चपूपे पूडा॰ इति भा॰ । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्ताद्र्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति कन् ॥ न॰ । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री॰ चूर्णदायाम् । पिसनहारी इ॰ भा॰ ॥

पिष्टपम् । पुं॰ न॰ भुवने । विष्टपे । विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः । विशप्रवेश

नंकार्यंकुलक्षयभयात्क्षमिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेसिक्तत्वात् । अर्शआद्यच् । निरंशुके । पक्षि- विशेषे । निरर्गले ॥ न० । सलि- ले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे । कामफले ।

पिप्पलकम् । वक्षोजाग्रे । चूचुके । सीव नसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० बालवैधव्ययोगना शकव्रते । बालवैधव्ययोगेवाल्ये समृगीदृशाम् । पितारक्षसिकुर्वी ततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ।

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्प ल्याम् । पिप्पल्येव । स्वार्थेकः । हृस्वः ।

पिप्पली । स्त्री० कणायाम् । उपकु ल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० । पिप्पलीदी पनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अ- नुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः । पित्तलारेचनी हन्तिश्वास कासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मा- र्शः प्लीहशूलाममारुतान् । आर्द्रा कफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरु: । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रको पिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदः कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरह रीवृष्यामेधाग्निवर्धिनी । जीर्णज्वरे ऽग्निमान्द्येचशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृ मिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णा द्गुडोऽत्रभिषजांमतः । पिपर्ति । पृ० । बा० अलच् । पृ० । गौरा दित्वान्ङीष् ।

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके । पीपला मूल० इ० भा० । दीपनंपिप्पली मूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्त करंभेदिकफवातोदरापहम् । आ नाहप्लीहगुल्मघ्नंकृमिश्वासक्षयापह मितिभावप्रकाशः । पिप्पल्यामूल म् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमूले ॥ इ० हे०

पिप्लुः । पुं० जट्ले । लसन इतिभाषा ॥ अपिप्लवतेग्रहणी ॥ मितद्वादि त्वाड्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोप मवा प्योरुपसर्गयोः ।

पियालः । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ ॥ चिरोंजी० इतिप्रसिद्धबीजस्यवृक्षे ॥ पीयते । पीयु : सौत्रोधातुः । पीयु कणिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्ध्रस्व त्वं ॥

पिलुकः । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्नेचक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे । त्रि० । तद्वति । क्लिन्नेचक्षुपीत्व- स्य । क्लिन्नस्यचिल्पिल्लौ इतिपिल्लादेशो लच्प्रत्ययः । चक्षुर्गत : क्लेदरोगः पिल्लशब्दवाच्यः । तद्योगाच्चक्षुस्त द्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ।

पिशङ्ग : । पुं॰ कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे ॥ त्रि॰ । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिडादिभ्य : कित्दित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री॰ कपिलवर्णायाम् ॥ मचेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री॰ पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाणिनीयो ङीप् ॥

पिशाच : । पुं॰ देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच॰ इतिचभाषा॰ ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश॰ । कर्मण्यण् पृ॰ शितशब्दस्यलोप : । अश्शब्दस्यशाचादेश : । मध्यतासव्य: ॥ प्रेते ॥ यथा । यदीवात्मा द्वितीयेन्द्रियस्यनोत्सृज्यतेव्ययः । पिशाचत्वभवेतस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचक : । पुं॰ पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्य : कन् ॥

पिशाचकी । पुं॰ कुबेरे । पिशाचा:सन्त्यस्य । पिशाचाद्वैतीनि : कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रु : । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रु : ॥

पिशाचपति : । पुं॰ रुद्रे । पिशाचानां पति : ॥

पिशाचवृक्ष : । पुं॰ शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री॰ गन्धमांस्याम् । पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न॰ मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशे : किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्त : ॥

पिशिता । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि॰ शाष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

पिशुन : । पुं॰ कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न॰ कुङ्कुमे । त्रि॰ सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि॰ । क्षुधिपिशिमिथिभ्य : कित्दित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ॰ भा॰ ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

पिष्टम् । न॰ सीसके ॥ पूपे । त्रि॰ चूर्णिते । चूर्णीकृते । शुष्के । पीसा इ॰ भा॰ ॥

पिष्टक : । पुं॰ घृतपूपादौ । अपूपे पूडा॰ इति भा॰ । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकार : । संज्ञायामितिकन् ॥ न॰ । तिलचूर्णे ।

पिष्टकारिणी । स्त्री॰ चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ॰ भा॰ ।

पिष्टपम् । पुं॰ न॰ भुवने । विष्टपे । विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन: । विशप्रवेशे

ने । यस्मात्० विटपविष्टपविशपो लपाइत्यौणादिकः कपन्० विशते रादेः पः प्रत्ययस्य तुट् नश्चेति षत्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तः । नायंयुक्तः । यत्र ब्रधुस्यविष्टपमित्यादावुदाहरणेषोष्ठ्यादि पाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाकपात्रे । तद्दु० भा० ॥ तैलातौ द० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुपचष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यपचनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० घटकेघृतपूरे ॥ ह०हे०॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गमसूरादिपिष्टेघमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने॥ द०श०॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अवीर इतिख्याता० इतिमा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थं मेलीकृतसुगन्धद्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतचूर्णे॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टविदले ॥ पिठी इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्थापितातोयेततोमर्दितकञ्चुका ॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिताबुधैरितिभावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेताम्लिकायाम् ॥

पिहितः । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः । वागुरिमतेनाल्लोपः ॥

पीठः । त्रि० चौकीतिपीढी०इत्यादि नाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घः । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैश्चपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ सिद्धपीठेतुविज्ञेयतरोपीठोद्दिवोद्दृष्टव्यः ॥एकपञ्चाशद्भेदभिन्नेदेवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाएकपञ्चाशन्महापीठाख्याभवन्निति पौराणिकी वार्त्तातिप्रसिद्धास्ति ॥ ० ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मातः परात्परेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल याभिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनतत्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं भैरवदेवता : । चक्रप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्मरंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रं मे देवीमहिषमर्दिनी । क्रोधीशोभैरव स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥ सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभैरव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदेशश्चत्रिसन्ध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा ॥४॥ ज्वालामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनकालन्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदेवीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दंपीठंवैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताजयदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीमम ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महामायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षहस्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥ उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपातश्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्डकीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११ ॥ बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यानुदेवता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्परश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर: । भैरव : सिद्धिद: साक्षाद्देवीमङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभैरवश्चन्द्रशेखर: । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलियुगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रिपुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता । भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्रामरीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठंकामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । यत्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमानन्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवीतत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवीदेवीतत्रचतत्रदेवता । प्रचण्डचण्डिकातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ बगलाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी । एतानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥ एतंतादेवता : सर्वाएवंतेदशभैरवा : ॥ १७ ॥ सर्वंनवरलाचाहंकामरूपेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोया-

समासाद्ययाश्च् शिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णं त्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादय : । भूतधात्रीमहामायाभैरव : क्षीरखण्डक : ॥ युगाद्यायां महादेवदक्षाङ्गुष्ठपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलीय : कालिपीठेदक्षपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतात्तत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच गुल्फत : । स्थाणुर्नाम्नाचसावित्रीदेवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके मणिबंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरवः ॥ २६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरवः शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थित : ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच कङ्कालोभैरवोरुरुनामक : । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब : कालमाधवे । भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहा

देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुब्जवारे भूततिर्यौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नत्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यस्तुशिवानीचण्डभैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुची । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पं वामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरवः ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्च प्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ ऊर्ध्वोष्ठोभैरवपर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीविकृताक्षोजनेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अमायोभैरवोवत्ससर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांदक्षस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

व्योमकेश्वरः॥ ४२ ॥ नालाहट्यां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र साक्षालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णेचभीरुनामभैरवः । देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमनः पातश्चक्रनाथस्तुभैरवः । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशोरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वरः । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशयः ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वरः । इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोऽमृतनामश्चदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरवः । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिताः पुत्रपीठनायाधिदेवताः ॥ विनाधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्तिविफलसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ भक्ताख्यभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येतकल्पकोटिजपादिभिः ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदंदत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ ६५ । ५ । न्यायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिमिते । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वतीसंवादेएकपञ्चाशत्पीठोत्पत्तीपीठनिर्णयः समाप्तः ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेषुद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलिः । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्दे ॥

पीठमर्दः । पुं० नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे । तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादकइति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधिः प्रयच्छकरुणा गर्भंवचोन्नायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्त्तयन्तीमुहुर्यस्मैकुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाट्योक्तानायकप्रिये ॥

पीठसर्पकः । त्रि० }
पीठविसर्पी । खञ्जे }
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥ }

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पातनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौकी

पीतरक्तः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम् । न० गोमेदमणौ ॥

पीतरागः । पुं० पीतवर्णे । किञ्जल्के । सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति

पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

पीतलः । पुं० पीतवर्णे । त्रि० तद्वति ॥

पीतलकम् । न० पित्तले । इ० रा० ॥

पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥

पीतवासाः । पुं० श्रीकृष्णे । त्रि० पीतवस्त्रवति ॥

पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पीतानि बीजानियस्याः ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥

पीतवृक्षः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशालः । पुं० असनवृक्षे ॥

पीतसारः । पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के । बीजके । अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥

पीतसारकः । पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीतः सारो स्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतसारि । न० स्रोतोञ्जने ॥

पीतसालकः । पुं० सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार० इ० ख्याते । पीतः सारोऽस्य । स्वल्पार्थे कस्त्वम् ॥

पीतस्फटिकः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् । अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने० पापाने वा । कर्मणि क्तः । सुमास्थेतीत्त्वम् ॥

पीताङ्गः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धिः । पुं० अगस्त्यमुनौ । पीतः अब्धिर्येन सः ॥

पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्दने । पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि० । पीतकान्तौ ॥

पीताम्बरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्य सः । शैलूषे । न० हरिद्राभवसने । पीतवर्णकौशेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा । स्त्री० वगलादेव्याम् ।

पीताश्मा । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतिः । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्वरः ॥ पिबति । पापाने । क्तिच् । सुमास्थेतीत्त्वम् ॥

पीतिः । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाधःकरणे ॥ शुण्डिकागृहे ॥ (?) पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्त्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका । स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतुः । पुं० । सूर्ये । वह्नौ ।

पिबति । पा० । प : किचेति तुन् ॥
पीथ : । पुं० यर्के । यग्नौ । काले ॥ न० । जले । घृते । पिबति । पा० । पातॄतुदीत्यादिनाथक् ॥
पीथि : । पुं० घोटके ।
पीन : । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेति क्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्याय : पीभाव : ॥
पीनस : । पुं० रोगविशेषे । नासा स्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदान म् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशु ष्यतेयप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टं व्यव स्येत्खलुपीनसेन ॥ तचानिलश्ले ष्मभवविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमा नलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णैंमधुसैंधवसंयुत म् । सर्वरोगज्वर श्वासशोषपीन सहृद्भवेत्तद्वत् ॥ पीनंस्यति० सा यतिश । पीनस्ताकास्ति० यैव यैवा । आतोनुपेतिक : ॥
पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ रा० नि० ॥
पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥
पीनस्कन्ध : । पुं० महिषे ॥
पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्यांगवि ॥ पीनमूधोऽस्या : । उधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥
पीपरि : । पुं० फ्लक्षवृक्षे ॥ रा० नि० ॥
पीयु : । पुं० काले । रवौ । घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षित : ॥ पिबति । पा० । खर शङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्र त्यय : धातोरीत्वयुगागमश्च ॥
पीयूषम् । न० अमृते । अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूष लौकप० ... द्र० लोलिम्बराज : ॥ दुग्धे । पुं० न० नवसूतधेनो : सप्तदिवसावधि क्षीरे । मयूखे । पीयते० पीय्य ते० अनेनवा । पीय द्र० सौत्रो धातु : प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥
पीयूषमहा : । पुं० चन्द्रे ॥ द्र० म० रत्नावली ॥
पीयूषरुचि : । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥
पीलक : । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ द्र० हैमचन्द्र : ॥
पीलु : । पुं० प्रसूने । परमाणौ । मतङ्गजे । तालस्थाणिखण्डे ॥ काण्डे । वाणे । म्लादिदेशेषु खनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुड फले । कृमिविशेषे । पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कु : । न० पीलुवृच

पीठा० पीठी० इत्यादिभाषा ॥
पीडनम् । न० यवमर्द्दे । देशादेरुप
द्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपर
चक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ मरणपो
ष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नर
कः पीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥
मर्द्दने । टीपना फीचना श्रीचना
इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भेभिघा
तविषमाशनपीडनाद्यैःपक्वद्रुमादि
वफलंपततिक्षणेनेति ॥ पीडवग
हने । ल्युट् ॥
पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम्
दुःखे ॥ पीडयति पीडयवगाहने ।
चु० । भिदादित्वात् । भिदाभावेगुरो
श्चेत्यः । टाप् । कृपायाम् ॥ शि
रोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रु
मे ॥ इतिमेदिनी ॥
पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि०
। यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्द्दिते ॥
पीडास्यसञ्जाता । ता० इतच् ॥
पीतः । पुं० गौरे । हरिद्राभे । पीला
इतिहरद्रिया इतिचभाषा ॥ कु-
सुम्भे ॥ फडीटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्प
रागे ॥ न० पाने ॥ हरिताले ॥
त्रि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥
पियतिनर्योन्तरम् । यौगादिक.क्तः
॥ पीयते चक्षुषाइम् । पापाने । क्तः
। युमान्देतीत्वम् ॥ पीताराष्ट्
स्यन्तु० धौतपानम्० भाषास्मी
तिमत्यर्थीयोऽर्ग आद्यतिस्यान्प्रत्य
योलोप्यः । यदोत्तरपदलोपीचट्ट
व्यः । पीतोदकाः पीताः । अत्रो
दकस्यपीतत्वं गोष्पदर्थति ॥
पीतकम् । न० ताम्रे । हरिताले ॥ अ
गुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥
माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥
हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ प्रियो
नाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि० पीतेनर
क्ते ॥ पीतात्मकम् ॥ यथा । स्वार्थे
यावादिभ्यः कन् ॥ पीतचन्दने ॥
पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥
पीतकद्रुमः । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥
पीतकन्दम् । न० गर्जरे ॥
पीतकरवीरकः । पुं० पीतवर्णकरवी
रपुष्पवृक्षे । पीतप्रसरे । सुगन्धिकु
सुमे ॥
पीतकावेरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ॥
पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥
पीतकीला । स्त्री० आवर्त्तकीलताया
म् ॥
पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालता
याम् । धामार्गवे । महाजालयाम् ॥
पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने ।
कालीयके । माधवप्रिये । कालानु
सार्य्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतचम्पकः । पुं० प्रदीपे ॥ पीतव
र्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥
पीततण्डुलः । पुं० कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । घण्टिकाख्ये । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड : । पुं० कारण्डवपक्षिणि ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु : । न० देवदारुणि ॥ पीतस्वतदारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हिमचोयाम् ॥ पीतंदुग्धमस्याः ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु : । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतद्रवति । द्रुगतौ । मितद्र्वादित्वाट्डु : ॥ पीतश्चासौद्रुश्चेति ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतन : । पुं० आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न० पीतशारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरितालो ॥ पीतकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । स्युर्वा ॥ यद्वा । पीयते । पीङपाने । बा० तनन्० गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतिवा । नयगतौ । गीण् वा । अन्येभ्योपीतिड: ॥

पीतनक : । पुं० आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० क्षिप्रधन्याम् ।

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्प : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डीतकप्रभेदे ॥ पीतंझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृक्षे ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ सर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० महापुष्पाम् ॥ पीतदाम्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोषातक्याम् ॥ त्रपुष्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल: । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ कर्मरङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

पीतवालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र : । पु० झिञ्झिराले ॥

पीतभृङ्गराज : । पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि : । पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त: । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड: । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्ग : । पुं० वस्रो । प्रवेले । शारदे । सोनामूंगा इ० भा० इ० हे० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जरे । इ० रा० नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही० इ० भा० ॥

स्वफले । पीलू० इ० भा० ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुकः । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुणः । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप्प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्रः । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । प्याप्योः सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् ॥

पीवरः । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । छित्वरच्छत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्यां स्त्रि । पीनोध्न्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्य्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौवास्तनौयस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतम्स्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । प्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेतिङीपौ ॥

पुंखः । पुं० गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । न्यपत्वं स्यात्सतस्भिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ० गरुडपु०

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तत्स्वाश्वरित्रदोषाद्यथा । अशोकोपिद भुवनेदुर्लभंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां योषितिविप्रस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ यथिष्टकृतस्ययशसाधर्मेणाखलु लोनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदाखकान्तंसा ध्यासाक्षीयातस्याः प्रियोऽप्रियः । द्वेषिधर्म्मंपि पैवेश्वपुत्रेवस्त्रौनभर्त्तरि ॥ दारुणांपुंश्चलीचित्तं सदास्वकार्य्यंपि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽ स्ततहत्यापिपुंश्चली ॥ रतप्रदंरत्यं भिज्ञंविपदम्याभिपश्यति । सर्वेषां खलमस्थं वपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्य एवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्ते सर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चली नाविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकीटंहन्तुमया

दया। नास्तिपुंश्चलीनाञ्चकान्तं
कान्तंपुरातनम् ॥ रतिज्ञंनूतनंप्रा-
प्यद्विषन्तिपुरातनम्। कान्तंहत्वा
हिनस्त्येवसोपायेनावलीलया ॥ ० ॥
पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीष्वेव-
भारते। तिष्ठन्तिताभ्योनपरा: पा
पिष्ठा: सन्तिकेचन ॥ (०+०) ॥
पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वंपातकमिश्रि
तम्। दैवेकर्म्मणिपैत्रेचदेयंमयत-
यामलम् ॥ अन्नंविष्ठामयोमूत्रंपुंश्च
लीनाञ्चनिश्चितम्। दत्त्वापितृभ्यो
देवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत् ॥ शतव-
र्षंकालसूत्रेपच्यतेवसुदारुणे। घोरा
न्धकारेक्रमयस्तंदशन्तिदिवानिश-
म् ॥ पुंश्चल्यन्नस्ययोभुङ्क्तेदेशाद्व
हिनराधम: । सप्तजन्मकृतंपुण्यंत
स्यनश्यतिनिश्चितम् ॥ आयु: श्री-
र्यशसांहानिरिहलोकेपरत्रच। त-
स्याध्वगाद्ववनीयंपापकरंकालचक-
म् ॥ (०:‡०+) ॥ पुंश्चलीदर्शने
पुण्यंयात्रासिद्धिर्भवेद्ध्रुवम्। स्पर्शने
चमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुध्यति ॥
स्नानंदानंव्रतंचैवजपश्चदेवपूजनम्।
निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंय
था ॥ (००+००) ॥ उपस्थितस-
कामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथारहस्युप
स्थितांकामात्पुंश्चलींचेज्जितेन्द्रियः
परित्यजेद्धर्म्मभयाद्धर्मान्नरकंव्रजे
त् ॥ (+०००+) ॥ सर्वैर्देवतपस्त्रा-
तापस्विन्याज्यस्थंगर्हितत्वंचयथा।
उपस्थिताचयायोषित्त्याज्याराशि
परमेपि। श्रुतौश्रुतमितित्याज्यास
र्वदैवतपस्विनाम् ॥ अतोसर्वा: प-
रित्याज्या: पुंश्चलीचविशेषत: । ध
नायु: प्राप्यशसांनाशिनीदु: ख
दायिनी ॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्प-
रकार्यविघातिनी। निष्ठुरानरघा-
तिन्य: सर्व्वापदीजरूपिणी ॥ विद्यु
द्दीप्तिर्जलेरेखाक्षोभान्मैत्रीयथाभवे
त्। परद्रोहोयथाप्रासम्यत्कुलटाप्रेम
तत्परम्। सर्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योपि
पक्षीत्रासदैवसा। योषिदश्वसेत्तां-
सम्मुढोपिपतत्यसदेपदे ॥ इतिब्र-
ह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखण्डे २३।
२४। ७२ अध्याय: ॥ पुंसोभर्त्तु:
सकाशाच्चलतिपुरुषान्तरंगच्छति।
चलगतौ। अच्। गौरादि: ॥

पुंश्चिह्नम्। न० शिश्ने ॥

पुंसवनम्। न० दुग्धे। गर्भे ॥ सं-
स्कारविशेषे ॥ द्वितीयेवातृतीयेवा
मासिपुंसवनंभवेत्। व्यक्तेगर्भेभवे
त्कार्यंसीमन्तोन्नयनंतथा ॥ पुमान्
सूयतेऽनेन। षुञ्०। ल्युट् ॥

पुंस्त्वम्। न० रेतसि। शुक्रे ॥ पुरुष-
त्वे ॥

पुंस्त्वविग्रह: । पुं० भृत्ये ॥

पुक्कस: । पुं० श्वपचे ॥ अधमे ॥ पु
त्कुत्सितंपुष्यंवापुमांसंधावाक्रम

ति । कसगतौ । अच् । मू॰ कोवा । प॰ । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री॰ कालिकायाम् ॥ नील्याम् ॥

पुङ्ग : । पुं॰ मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । वाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न॰ मङ्गलामङ्गले ॥ यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयेक्षणतत् परोपिधीरोनमुञ्चति मुकुन्दपदार विन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्न टीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं॰ न॰ पुङ्खे ॥ इतिशब्द चन्द्रिका ॥

पुङ्गन : । पुं॰ आत्मनि ॥ इतिभूरि प्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं॰ बलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च ।गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधमात्रभेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमासः । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं॰ पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं॰न॰ लाङ्गूले ॥ न॰ कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रमादे । प॰ घञ् । पृ॰ । पुच्छभागे इतिनिपातनाद्दायनाय : ॥

लोमटकाना॰ इतिभा॰ ॥

पुच्छदा । स्त्री॰ । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ॰ राजनिघण्ट : ॥

पुच्छी । पुं॰ कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि॰ । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं॰ राशौ । धान्याद्युच्छ्रित छन्दे ॥ पिञ्जयति॰ पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा.वलादाननिकेतनेषु । अप्॰बभ्वा । पृ॰ । यद्वा । उत्तम्यापुमांसंजयति । अन्ये॰ ड : ॥

पुञ्जकस्थली । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं॰ वालपल्लवे ॥ न॰ । जातीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तास्ट श्चादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारा नाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भाव स्तद्गुणस्य गुणाव्यता । सलिले तरणश्चापितसिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे क्षिप्ते चतु रस्रके । वनोपलसहस्रे णपूरितेपुट मौषधम् । कोष्ठेकर्षं प्रयत्नेनगोधि छोपरिधारयेत् । वनोपलमहस्रा र्द्ध कोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ व ह्निविनि : क्षिपेत्तन्महापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोष्ठा॰ गोष्ठा ॥ +०+० ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथा यते । वनोपलसहस्रे णपूर्णंमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांकी

छिद्रांमुद्रितांमुखे । षघोर्द्धानिकर
गड्डानिषड्डान्यु परितः क्षिपेत् ॥
एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तम
म् । हस्तचतुर्विंशत्यङ्गुलमाय :
समपादः तेनविंशत्यङ्गुलप्रमाणमि
त्यर्थः षतएवोक्तम् । साधारणेन
राङ्गुल्याविंशत्यङ्गुलकोगजः । क
रगड्डानि०षारण्यगोमया : । इ०
गजपुटम् १ २ ॥ (++++)—
षरविमात्रेकिष्कुण्डेपुटंशराहमुच्यते
॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकपि
तं कौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ षदस्तिनि
ष्कानिष्ठं नमुद्रिका । इत्यमरः । नि
सतकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तो
ऽरत्निरित्यर्थः ॥ गोऽङ्गाङ्गुलकैर्याभि
कष्यचित्कौक्कुटंपुटम् । यत्पुटंदी
यतेचारौ घटस्तद्र्ध्वेधनोपलैः । क
पोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितैः
॥ ५ ॥ गोष्ठान्तर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचू
र्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्या
तंवरिष्ठंरससाधने । ऽच्छागडाम्नि
तैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तदेव
रपुटंप्रोक्तंभिषग्भिः सूतभस्मकृत्
॥ ६ ॥ हच्छागण्डेस्तुषैः पूर्णं मध्ये
मूर्षांनिधारयेत् । षिपुत्साग्निंमुद्र
भेद्यार्थं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७
॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न०
। पतान्तरं १, २ ॥ चाण्डाले ॥
इत्यादिरत्निवेमुष्याधाराणि । पुटा०

इति० टीका० इतिपभा० । मिथः
संश्लेषे ॥
पुटकम् । न० पद्मं ॥ इतिराज० ॥
पुटकन्दः । पुं० कोलकन्दे ॥
पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् । पुट-
कानिसन्त्यस्य पुष्करादिभ्योदेशइतीति
नि : ॥
पुटग्रीवः । पुं० गर्गरीम् । ताम्रकु
म्भे ॥
पुटपाकः । पुं० पुटान्तरितोपधपच
ने । तस्यविधिर्यथा । पुटपाकस्यक
ल्कस्यस्वरसोगृह्यतेयतः । यतस्तुपु
टपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया । पु
टपाकस्यमात्रेयं लेपस्याङ्गारवर्णता
। लेपं च द्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्वाङ्गु
ष्ठमात्रकम् । काश्मरीवटजम्ब्वादि-
पत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्रा
ह्यः कर्षमात्रं मधुक्षिपेत् । कल्क
चूर्णद्रवाद्यास्तुदेयाः कोलमितानु
धैः ॥ ०० ॥ वपिप । दं विम्बं वि
षघ्नांमिश्रपरंद्रव्यं यर्भगतम् । द्र
व्यकुडशोप्मानांसर्वमेकत्रदेपयेत् ॥
तदेकपक्षमालोढायथे : सुनर्त्ते
ष्टिताम् । पुटपाकविधानेन तद्दग्
स्यात्सप्रभंसुधः । सर्वेषांकेन विवि
नायथावदवधारयेत् । हरितवर्णे नि
धेयः स्यान्निरस्तमिश्रितेना ॥
यो हनोतिपुनर्मर्षंसरीसृषं तिस्रवि
धा । शिरः शिरसोस्मिन्दृस्यविना

स्यसतुलेखनः ॥ हर्षवैलार्थमितरः पित्तास्रगव्रणवातनुत् । इतरोरोपणः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्वादौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्याद्धार्यो द्वे वाक्शतेतु सः । वाक्शतंकोटिकाशतम् । जाङ्गलानां यकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ कृष्णालोहरजस्ताम्रकांस्यविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीसस्रोतोञ्जनदधिमस्तुभिः ॥ लेखनोवाक्शतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गलमधुाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखनात्त्रिगुणोधार्यः पुटपाकस्तुरोपणः । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्बामृताहपपटोलनिदिग्धिकाभिः स्यात्पञ्चतिक्तकमितिप्रथितोगणोयम् । भावैरेतर्पणोक्तास्तुक्रियाव्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शभास्वराणिच । नेत्रेतर्पितैनैत्रे यथवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकलम् । न० मांससाव्यञ्जनान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेपायसृपक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकलम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ धातोदौ ॥ तटिनीमुखे ॥ पत्राकारैर्जलानामधीयाने ॥ पुटंसंश्लिष्टं भिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैःपुटैर्भेद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानिभिद्यन्तेऽत्र । भिदिर्० । अधिकरणेल्युट् । युज्जा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुडिया० पुड़ी० इ० भा० ॥ गौ० ङीप् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० विश्वाद्यपि ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा० ॥

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्च घुष्टेमुद्रविटपे । शालपर्णीप्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे ॥ सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाशै ॥ गजज्वरे ॥ मदनवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतवर्णे ॥ शाले

चर्मातिविशेषे ॥ क्षुपविशेषे ॥ राज घणम् । सर्वे संरक्षपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोऽक्षिधन्वसरागस्य पुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्डरीकसर्गयोगात्पुण्डरीकः । यशं पाद्यत् । पुण्डयति । मण्डिभूषायाम् । पुण्डिच । फर्फरीकादयश्च स्थरीकम् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थाङ्गतोपिवा । यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसवाह्याभ्यन्तरः शुचिरितिस्मृतेः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषु अक्षिणयस्य वा ॥ पुण्डरीकाख्यानेचक्षियस्येतिवा ॥ परमर्थस्सुहरिस्तं साक्षमितिपुण्यदक्तोर्वे व्ययः ॥ यद्वापुण्डरीकलोकास्तमश्नवति । अशूव्याप्तौ । कर्मण्यण् । तत्कायतिवा । कैशब्दे । आतोनुपसर्गेइतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । आङ्प्रश्नेपोवा । लवसुपीतिसूत्रविमुक्तेतिकः ॥ न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुडिखण्डने । अच् । पुंडस्याव्धेः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तविचे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ वृक्षभेदे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्रः ॥ न० । कर्दपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डयते । पुडिखण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासंत्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । खिरपुष्पाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति० पुण्ड्रातेवा । मण्डिवत्स्मने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेपुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पङ्क्तिहेनापिकिम्तेनसमर्थेनचदेहिनाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्तःपारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेतपुण्येषुयवद्व्यूयक्षतोभिरमिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्मणि ॥ त्रि० । शोभने । रमणीये । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञो यसुडहृस्वश्चेतियत्सादहस्वश्च ॥ यद्वा । पुण्यति । पुणकर्मणिशुभे । इगुपधेतिकः । पुण्येसाधुः । तत

साधुरितियत् ॥ दयासमं नास्तिपुण्यं पापं हिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितोपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यव्रतभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥

पुण्यजनव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्ये नियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्वमेधस्य कृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्म्मिके ॥ पुण्यकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतीति वा । बहुलमन्यत्रापीति णिलुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ॥

पुण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ सत्यादिविजयधरजनमाया पुण्यश्चासौ जनश्च ॥ धार्म्मिके ॥ पुण्याश्रयो जनः । मध्यमपदलोपीसमासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुबेरे । तस्यवशवर्त्ते ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्याराम ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्य भूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्द्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे ॥

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिष्ठिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्द्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० मद्रायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्म्मशीले ॥ पुण्यआत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यस्तदहश्च । राजाहः सखिभ्यष्टजिति टच् । उत्तमैकाभ्यामित्यह्लादेशो न । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीबत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा । पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्मा

दौमङ्गलार्थेपुण्याहमितिशब्दस्तवा
रत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं
दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि
रोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययो : ॥
सोङ्कारंब्राह्मणेब्रुयात्निरोङ्कारंमही
पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स
स्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री॰ धातुपाषाणादिनि
र्म्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री॰ मधुमक्षिकाविशेषे ।
पतङ्गिकायाम् ॥ यतमाह । माक्षि
कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् ।
भ्रामरस्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभ
वेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंगायते ।
तायूसन्तानपालनयोः । धातुरका
त्क : । यलोप : । केपइतिह्रस्व :
। प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ पिपीलि-
काप्रभेदे । डीमकाइतिलौक॰इति
चभाषा ॥ यथा । धर्म्मंशनै : सञ्चि
नुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलो
कसहायार्थंभातृन्वं यशरीरिणमि
ति ॥

पुत्र : । पुं॰ स्मात्पक्षभवे ॥ आ
त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप
त्ये । पुतइतिभाषा॰ ॥ अस्यनिरु
क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्त्रि
तरंचायतेसुत : । तस्मात्पुत्रइति
प्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं-
मार्जितोयमवस्थमपेक्षित : । अपुत्र

स्यगतिर्नास्तिस्वर्गोनैवचपरन्तप । येन
केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति
वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा ।
पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो
मनुः । तेषांषड्बन्धुदायादाः षड
दायादबान्धवाः ॥ औरसः क्षेत्रज
श्चैवदत्तः कृत्रिमएवच । गूढोत्प
न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥
कानीनश्चसहोढश्चक्रीतः पौनर्भव
स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदाया
दबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण
सहत्रयोदशविधोऽपिभवति । ? ॥
जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभो
जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि
भि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (०) । चतु
र्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) ।
सत्यमन्यत्ब्रिन : केचित्केचित्न्या
सापहारका : । रिपवश्चापियावन्ति
स्वकर्म्मवशवर्तिन : ॥ एभिश्चतुर्भिर्जाय
न्ते पुत्रामित्राण्यथस्तथा । भार्य्या
पितामातातथभृत्या स्वजनबान्धवा :
॥ येमस्मिन्हिजायन्ते सम्बन्धेनम
हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय
स्यहृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु
त्रोगुणयान्रूपवान्भुवि । येनचाम
हतंन्यासंतस्मात्विनिर्गत : ॥ न्या
सापहारपापस्तुमरणाद्दारुणंगत.
। न्यासस्वामीसपुत्रोऽभूत्न्यासापहार
कस्यच । दु:खदानप्रदं...

पुत्र :

जगसंयुत : । भक्तिस्त्वदर्शयेत्तस्य
पुत्रोभृत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यप
रोवापिवचूर्णं संप्रदर्शयेत् ; स्वीयं
द्रव्यं समुद्राद्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु
लाम् ॥ भुक्तातुपोषणात्तेननद्दादा
यंपुनर्भजेत् । यथातेनप्रदत्तंतद्या-
सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम-
हत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम् । ता
दृशंतस्यदद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागु
णैः ॥ मत्यायुपलब्धामृत्वा मरणं
यान्तितेतथा । दुःखंदत्त्वाप्रयान्त्ये
वंप्रकार्यं वंपुनः पुनः । यदाहपुत्रपु
त्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः । तदाहा
स्यं करोत्येष क : सपुत्रोहिकस्यच
॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचा
रिणा । द्रव्यापहारोपिदितापूर्वंमद्यै
वतस्यच ॥ पिशाचत्वं मयादत्तमद्यै
षहिदुरात्मन : ॥ द्रव्यापहरणेनापि
ममप्राणागता : किल ॥ दुःखेनम
हतामैवयथाहंपीडितःपुरा । तदा
दुःखंप्रदत्त्वाऽहंद्रव्यंमुद्राद्यमुत्तमम्
॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास
सौख्यवत् । गतोस्मिस्वर्गंचाद्याक
स्यात्सुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापू
र्वंमद्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्व
मयादत्तमद्यैवदुरात्मन : ॥ एव
मुक्त्वाप्रयात्यै धरांप्रत्ययपुनः पुनः ।
दयात्वनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वासुदारु
णम् ॥ एवंन्याससमस्यन्यात्पुत्राः

पुत्र :

किन्तु भवन्तिवै ; संसारेदुःखबहु
लाहेयन्त्येयनतन्नहि ॥ १ ॥ ऋणमं
धन्विन : पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाय
त : । ऋणंयस्यगृहीत्वाय: प्रयाति
मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा
भ्रातावाथपिताप्रिय: । मित्ररूपेण
वर्त्ततमन्तर्दुष्ट : सदैवसः ॥ गुणं
नैवप्रपश्येत संक्रूरोनिष्ठुराकृति :
। जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यं सदैवस्वजने
षुच ॥ नित्यं मिष्टं समश्नातिभोगां
न्भुञ्जीतनित्यश : । द्यूतकर्मरतो
नित्यं चौरकर्मणिनित्यश : ॥ गृहा
द्द्रव्यंबलाद्धत्तांवार्यमाण : प्रकुप्य-
ति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने
दिने ॥ द्रावकःखासयाद्येवंदुःनिष्ठु
रजल्पक : । वञ्चयित्वं वमुद्राद्यं च
त्वासुःखेनतिष्ठति ॥ कारयंमोदि-
भियोलो द्रव्यं गृहाण्यतिदारुणा : ।
पुनर्विवाहसंयोगाज्ञानानदैरणैकथा
॥ एवंसंचोयतेद्रव्यं नेयमेनद्ददात्य
पि । गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसं
शय : । पितरंमातरंचैव वदत्येवं
दिनेदिने ॥ मृदगड्डैर्मुसलैश्चैवकषा
घातैसुदारुणै: । मृतेतुतस्मिन्पित
रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ नि : स्ने
होनिघृणश्चैवतस्यतेनाथसंशय : ।
श्राद्धकार्याणि दानानिनकरोतिक
दाचन । एवंविधाश्चय:पुत्राभवन्ति
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

पुत्र :

सितवार्यं मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैव क्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहस्यै वपुनः पुनः ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुनः । सक्रोधोवर्तंतेनित्यं मैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुनः पुनः । प्रयात्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावतः ॥ ३ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामियस्माल्लभ्योभवेत्प्रियः । बालभावः प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीडनैः ॥ वयः प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापितोरनन्तरम् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौपरिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाख्यातस्तु स्नेहरुदतेपुनः ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्येवंसदुःखार्त स्नेहयात्रा प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वितः स्नेहान्निर्यापयतिनिश्चितः । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशयः ॥ पुत्रीभूत्वातस्यप्राक्तनेनविधिनाखिल ॥ ४ ॥ उदासीनप्रवक्ष्यामितवार्ये प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवग्रृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसंत्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवाग्रे कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृ

शी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामाताथबान्धवाः ॥ भृत्याश्चान्ये समाख्याताः पशवस्तुरगास्तथा । गजा महिष्योदासश्चसर्वऋणसम्बन्धिनः स्वमी ॥ ६० ॥ सुपुत्रलक्षणंतु । दण्डिउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवाग्रे प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्यात्मासत्यधर्मरतः सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदांवरः । सर्वकर्मसुसदृधीरोवेदाध्ययनतत्परः ॥ सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजकः । याजकः सर्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वदः ॥ विष्णुध्यानपरोनित्यं शान्तोदान्तः सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यंसर्वसुजनवत्सलः ॥ कुलस्यतारकोविद्वान् कुलस्यपरिपोषकः । एवंगुणैः सुसंयुक्तः सुपुत्रः सुखदायकः ॥ पुत्रस्यजन्मतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थंमुदाहृतम् ॥ यदेवोवैपावदेपौत्रश्चधर्मपविष्णुतः । पृथुमापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य मुच्यन्तिपूर्वजाः । पितापितृगणसुतः स्नातजातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुत्रजातृत्वं यथा । वैष्णवोयदिपुत्रःस्यात्समस्तारयति पूर्वजान् । पितॄनधस्तात्सवंशांस्तारयत्यतिपावनः ॥ + ॥ कुपुत्रजन

पुत्र :

नैमित्तृणांनरकगमनंयथा । तथाय-
दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजाः
। सुघोरेनरकेदीनाः भपन्तिचमुहु
र्मुहुः ॥ यथा नलेकुप्लवेनतरन्म
ज्जतिमूढधीः । तथापिताकुपुत्रे
णतमसान्धे निमज्जति ॥ जातमा
त्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहाः ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्किं वावैषा
वोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः
॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजस्सैयपोभवः मालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाश्चगृहीतः सप्तमः
सुतः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते ॥ इति
ब्रह्मवैवर्त्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
यः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । शृणुनागच्छप्राणेश
तत्पुत्रफलदायकम् । कल्पे कल्पे
ऽध्यास्यसिर्यं तंपश्यागच्छमन्दिरम् ।
श्रीशं पुत्रमुखंनश्यपुण्यबीजंमहोत्स
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानश्चसर्वतीर्थेषुसर्वय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्य
कलांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तपोभिर्विप्रभ्यु यद्देवानशनैः
र्व्रतैः । यत्पुण्यैऽवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् । यद्विप्रभोजनैःपु

पुत्र :

ण्यंयद्देवसुरसेवनैः । तत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६
ऽध्यायः ॥ ०(+++)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थः
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिकः ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनग-
र्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधममिदा
त्त्रिविधः । यदुपात्तं यशः पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नाशयतेय
स्तुसनरोमध्यमःस्मृतः ॥ तद्वीर्या
द्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् । यः पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्डे
यपुराणम्) ॥ ०+० ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितिनुकुपुत्रजन्यं दुःख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्तिः ॥ संसारिणः
सुखं पुंसःस्त्युत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरिताद्दुःखंमरणाभ्यधिकंवि-
दुः ॥ ०(०+०)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंनान्यश्चरत्नं यानत्सर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभाति संयत्पुत्रे णाद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसरः । सरः श
ताधिकोयज्ञः पुत्रोयज्ञशताद्वरः

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ॰
अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति
वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं
भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री॰ भृकुटी । भ्रूकुट्या
म् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥
कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः
कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री॰ भ्रुकुटी । भ्रुवोः
कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् ।
कृदिकारादितिङीप् । भ्रुवोः
कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवा
र्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री॰ नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां
चिल्लिकायाम् । भौं॰ इ॰ भा॰ ॥
भ्रमु॰ । भ्रमेर्डूः । टिलोपः ॥ यद्वा
भ्रमति । भ्रूमुचलने । भ्रमेर्डूः
॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्ग
मादीनामिति॰ गमः क्वावित्यत्र
वार्त्तिकेन॰मलोपऊङ्चादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं॰ भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे
। नर्त्तकेस्त्रीवेशे ॥ इ॰ भा॰ ॥ भ्रावणा
॰कुचुरादिण्यन्तात्कुंसेरच् ।
भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वो
ऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे॰इयङ्॰वङ्
भाविनाम॰ बानाह्रस्वेतिवार्त्तिका
द्ध्रस्वनिषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रूकुट्याम् ॥ भ्रुवो॰
कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति
निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री॰ भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटौ
॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिका
रादितिङीप् । भ्रुवोः कुटी ।
इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व नि
षेधः ॥

भ्रूणः । पुं॰ स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ
॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भस्थाम्
॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण
आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री॰ गर्भस्थबालकहन
ने॥ यथा । विविधाहृतंयेनमकारीं
तिचतुर्थाम् । कुलानिपातयेत्स
प्तभ्रूणहत्यावतस्वरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि॰ गर्भस्थबालकहन्तरि
॥ भ्रूणंहतवान् । हन॰ । ब्रह्म
भ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥
भ्रूणहा॰ परिवेत्तासमएनमोच्यत
इतिव्याख्यानात् ।

भ्रूभङ्गः । पुं॰ भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः
कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं॰ अधःपाते । यथोचि
तात्॰ भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृ च
लने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न॰ चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न॰ भ्रूणघ्नोभावे ॥
ष्यञ् । हायिडनायनेतिनिपातना
त्तकारादेशः ॥

† ——॥—— †

म : । पुं० मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विधे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे । शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ०ऽऽऽ० ॥

मंहिष्ठ : । त्रि० महनीये । पूजनीये ॥

मकर : । पुं० नक्रे । याद : प्रभेदे । मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे । भक्ष्याणांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । चाक्रोबेरे ॥ हस्ताभ्यां कृतकच्छपाकारे... मनुष्याणांकार : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मकंराति । रादाने । आतोनुपेतिक : ॥ दर्पकोऽप्युक्त : सारस्वतकोषे ॥ यदद्भुते ॥

मकरकुण्डलम् । न० मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतन : । पुं० कामदेवे ॥ मकर : केतनं यस्य स : ॥

मकरध्वज : । पुं० कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्य स : ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तत्प्रकारणप्रकारोन्यभरसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्द : । पुं० पुष्परसे ॥ मकरमपि द्यति०कामजनकत्वात् । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिक : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिबन्धने । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादि : ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न० किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री० प्रणाल्याम् । पयस : पदव्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री० हृष्पवन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूह : । पुं० मकराकृतिपतत्सैन्यविन्यासे ॥ यत्राहव्यूहविपर्यये-णमकरव्यूहोभवति । तिमाऽस्मै पश्चाद्भीमयचभयेसतिमच्छेत् ॥

मकराकर : । पुं० समुद्रे ॥ मकराणामाकर : ॥

मकराकार : । पुं० सदाकारङ्के । यज्ञग्रन्थे ॥

मकराङ्क : । पुं० समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिप : । पुं० शनियष्टि ॥ मकरराशिविशेषस्याधिप : ॥

मकरालय : । पुं० अब्धौ ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालय : ॥

मकरी । पुं० समुद्रे ॥ मकरा : सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति०इ-नि :

मकुटम् । न० मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽलं० ॥ पञ्चि० । बाहुलकादुट : । [illegible]स्यानित्यात्वन्नुम् ॥

मकुतिः । स्त्री॰ शूद्रशासने ॥

मकुरः । पुं॰ मुकुरे दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि॰ । मकुरदर्दुरावितिसाधुः ॥

मकुलः । पुं॰ न॰ मुकुले ॥ बकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं॰ वनमुद्गे । मोठ॰ इ॰ प्र॰ व्रीहिविशेषे । मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघुः । वह्निजिन्मधुरः पाकेक्रमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ चि॰ मंथरे ॥

मकुष्ठकः । पुं॰ वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते॰ मङ्कस्यतीवा । मकि॰ । वाहुलकादुत्वमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा॰ । कुन् । मकुष्ठासौष्यकश्च । पूर्वपदादितिषः ॥

मकूलकः । पुं॰ मुकूलके । दन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि॰ । खर्जपिञ्जादिभ्यउरोलचावितिप॰-पिञ्जादित्वादूलच् स्वार्थेकन् ॥

मक्कल्लः । पुं॰ शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलंमकल्लसंज्ञितम् । यवक्षारंपिबेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ।

मक्का । स्त्री॰ खुरासानाभिधे देशे ॥

मक्कुलम् । न॰ शिलाजतुनि ॥

मक्केशः । पुं॰) खुरासानदेशस्थे
मक्केश्वरः । पुं॰) शिवे ॥

मक्कोलः । पुं॰ शिलाधातौ । सितोपले । मक्कोल॰ खडियामाटी॰ गोलू॰ इ॰ भा॰ ॥

मक्षः । पुं॰ स्वदोषाच्छादने ॥

मक्षवीर्य्यः । पुं॰ पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री॰ कीटविशेषे । गन्धोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी॰ इ॰ भा॰ ॥ मशति । मशशब्देरोषकृतेच । इणिमशिभ्यांसिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । क्वुन्॰ अत्इत्वम् ॥

मक्षिकामलम् । न॰ सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥

मखः । पुं॰ यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्रपर्णेनवा । मखगतौ । हलश्चेति॰ घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाकचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते॰ पुंसिसंज्ञायांघःप्रायेणेतिघः ॥ यद्वा । मह्यते । मह॰ । नर्दिस्वोपधः॰ महेश्चेतिखोन्तलोपश्च॥

मखत्राता । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं॰ प्रगीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानलः । पुं॰ महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न॰ पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना॰ इ॰ भा॰ ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

मखासुहृत् । पुं॰ शिवे । मखस्यदक्ष यज्ञस्यअसुहृत्॰शत्रु : ॥

मगण : । पुं॰ त्रिगुरौ॰ऽऽऽ ॥

मगध : । पुं॰ वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्परार्शसके ॥ मगध्यति॰या चते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादियगन्त : । अच् । यस्यहलइतियलोपः ॥ मगधा : पुं॰भूम्नि॰ कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतमकुराश्रान्तकंशिवे ।मगधाख्योमहादेशोयात्रायांनविदुष्यति ॥ इत्येतरतु सैवंचक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपद : ॰ मगधा : । निवासोऽयोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव : ॥

मगधा । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर : । पुं॰ जरासन्धनृपे । मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वर : ॥

मगधोद्भव : । त्रि॰ मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ मगधेउद्भवोयस्य ॥

मग्न : । त्रि॰ जलान्त : प्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । क्त । चोदितश्चेति॰निष्ठानत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्॰स्कोरितिसलोप : । चो : कु : ॥

मघ : । पुं॰द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग ॰नामकम्लेच्छस्थाने ॥ न॰ पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । मह पूजायाम् । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना॰कनिन् । कविवितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्॰हस्यघोवुगागमश्च । मघवानौ॰मघवान : ॥ मघवाबहुलमितिमितिवादेशपक्षेतु॰ मघवान्मघवन्तौ॰ मघवन्त : ॰ इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

मघवती । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री॰ दशमनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्त : पितृमातृभक्तोतिखभावस्त्वनयप्रविद : चेत्पुत्रप्रभवस्यमघाऽनव : स्यान्मति : सदारातिविनाशदक्ष ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा मघोदयेनवान्नेचपदम्भशाद्गेनतथा । पितर : सुप्रयच्छन्त्यमृष्टकास्सुमघासुचेति । मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्यतीतिवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभव : । पुं॰ शुक्राचार्ये ॥

मघाभू : । पुं॰ शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री॰ धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥

मद्गुर : । पुं॰ दर्पणे । मुकुरे । मङ्क्ते मण्डि॰ । बाहुलकादुरच् ।

कृतश्रास्तयत्नः सद्गलकामो वरसूप गाढ्यः। दाताप्रतापीवसुधाधिपो सोपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूतिरिति ज्योतिषकवचनप्रासादिकम्॥

पुनानः। त्रि॰ पवित्रीकुर्वाणे। पुनातीति। पूञ्॰ शानच्। प्वादीनांह्रस्वः॥

पुंनागः। पुं॰ सितोत्पले। जातीफले। नागकेशरे। स्वनामख्याततरुः। पुष्पवृक्षविशेषे। पुरुषे। तुङ्गे। श्रेष्ठे। देशवल्लभे। गुर्जरदेशेसंदेशराष्ट्रस्यारि॥ नरश्रेष्ठे॥ यथा। सरलाश्चरणायन्तो घनायन्ते चलिद्रुमाः। नगमीनश्चपुंनागोस्यस्मिन्संसारकानने॥ पुमान्नागइव। उपमितसमासः। पुंनागोऽस्त्रियःप्राधान्यात् सर्वेषु॥

पुंघटः। पुं॰ पक्षमर्दे॥

पुंनाडः। पुं॰ चक्रमर्दे॥ पुमांसंनाडयति। नडभ्रंशे। णिच्। कर्मण्यण्। नश्चानुस्वारपरसवर्णौ॥

पुंनामनरकः। पुं॰ नरकविशेषे। पुंनामनरकाद्योरक्षिनाशंप्राहुस्तेनसः॥

पुपूषन्। त्रि॰ पवितुंसाधयितुंनिर्वर्तयितुमिच्छतिकर्तरिके। पुनातेः सन्नन्तात् शत्रादेशः। सनिग्रहगुहोश्चेतिचकारादिटः प्रतिषेधः॥

पुप्फुलः। पुं॰ उदरस्थवायौ। इति भूरिप्रयोगः॥

पुप्फुसः। पुं॰ बीजकोशे। पद्मबीजाधारे। वेराटके। फोफडा॰ फोफसा इति ख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये। रक्तफेनजे। यथा। हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनजे इति॥

पुमर्थः। पुं॰ धर्मादिषु चतुर्षु पुरुषार्थे। पुंसोऽर्थात् पुरुषस्यार्थः प्रयोजनंयस्मिन्॥

पुमान्। पुं॰ पञ्चजने। पुरुषे। पूरुषे। नरे॥ पाति। पा॰। पातेर्डुम्सुन्॥ क्वचित्पूञोडुमसुन्निति पाठः। तत्रपुनाति। पूञ्पवने॥ पञ्चविंशतितत्त्वात्मके जीवात्मनि। देवतिर्यङ्मनुष्येषु पुंनामाभगवान्हरिः। स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीमैत्रेयनाम्नयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम्॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान्। यज्ञमात्रैःपरिव्रतंस्मशानमिवतद्गृहम्॥

पूः। स्त्री॰ पुर्याम्। नगरे। पत्तने। अट्टालिकादिविशिष्टे पुरे। पिपर्त्ति। पॄ॰ भ्राजभासेतिक्विप्। उदोष्ठ्यपूर्वस्य। रपरः। र्वोरितिदीर्घः॥ पृ॰ क्विप् वा॥

पुरः। पुं॰ गुग्गुलौ। पीतक्लिष्टायाम्। न॰। गेहे। पाटलिपुत्रे। पुष्पादीनांदलावस्त्री। नागरमुस्तायाम्। चर्मणि। गृहोपरिगृहे। देहे। शरीरे। शरीरंहिपुरमिवपुरसद्वारपालाधिष्ठानाद्यनेकपुरोपकरणस

मपि चित्रदर्शनात्क्रूरीरममपि पुरम् । पुरश्चसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वस्वस्वाम्यर्थंदृष्टम् । तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् । राजनामचिह्नितराजधान्याम् । पिपर्त्ति । पृ० । सू०क : । यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : । न० । स्त्री० बह्वादिविशिष्टस्थाने । बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुर:सर : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे । पुर : सरति । सृ० । पुरोऽग्रतोर्थे पुरसर्तेरिति : ॥

पुरञ्जन : । पुं० जीवे । जर्माणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरयंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पाद्बहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामपरम् कृतम् । रहजनूलटीया : सर्वेतिमाद्यपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जय : । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्तरि ।

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरण : । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यते । पृ० । कृपृवृजिमन्दिनिधाञ : क्यु : ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्टाग्राम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरत, : । अ० अग्रतोर्थे । प्रथमे ॥ पुरति । पृ०र० । बाहुलकादतसुच् ।

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दर : । पुं० इन्द्रे । पुरःहन्ते । शक्रे ॥ शरीराणिपुरोदारयतीतिविग्रहे । पृ:सर्वयोर्दारिसहोरितिवि- दारणार्थकाद्दृधातोःखच्प्रत्ययेवाग्रममपुरन्दरौचेतिनिपातित : ॥ चौरे । यथा । समासमीनायदिया कगालासमासमीनाद्गमैनव:सु: पुरन्दरस्याविषयंवदिश्यात्पुरन्द- रस्यापिपुरंनयाचे । न० । चविके ।

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् । इतिश- रावली ।

पुरन्ध्रि : । स्त्री० पुरन्ध्राम् ।

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रमधवायाम् । कुटुम्बिन्याम् । पुरंध्रीरंधारयति । धृञ्० । स्वार्थेव्यन्त : । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमःस्व:। गौ०ङीप् । पृ० । सीमन्ते ।

पुरविजयी । पुं० पुरविजेतरिशिवे ।

पुरश्चरणम् । न॰ मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं॰ तृणविशेषे । दर्भे । सोमपथे । उत्तु॰ङ्॰ गौड़भा॰ ॥

पुरः । अ॰ अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्॰पूर्वावापूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावापस्यागतोवमध्येयंवा। पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामितिअसि : पुरत्रादेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं॰ पुरस्क्रियायाम् । अभियामि ॥ अग्रकरणे । पुरः क्रियतेऽनेन । कृञ्॰ । घञ् ॥

पुरस्कृतः । त्रि॰ अभियुक्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रकृते ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्॰ । क्तः । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ॰ पुरतः कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री॰ पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ॰ प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोऽर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यांवा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ॰ पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीघे ॥ पुरति । पुर॰ । बा॰ का ॥ चिरन्तने ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । सत्वरमागमिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री॰ पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्पः । पुं॰ अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पे तुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियमः ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्॰संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाः शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वेनतथा॰वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि॰ प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराणः । पुं॰ पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनांकांश्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिस्वयवबोपचयद्वारेणाभिनि र्वर्त्तेसइदानींनघोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोऽविवक्षित : ॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्च लक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम् ॥ (मत्स्य०) ॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेपुमत्स्याद्यष्टादशसु । यथा । मद्वयंभद्वयञ्चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति ॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ । तुट्चेति०ष्युट्युलौ । पूर्वकालैकेतिनिपातितत्त्वाद्भावः ॥ पुराणप्रोक्तेष्वब्राह्मणकल्पेष्विति निपातितोवा ॥ पुं० न० कार्षापणे ॥ त्रि० । भवे । पुरातने । पुराणी० पु० भा० ॥

पुराणग : । पुं० प्रजापतौ । ब्रह्मणि ॥

पुराणपुरुष : । पुं० विष्णौ । पुराणश्चासौपुरुषश्च ॥

पुराणी । स्त्री० चिरन्तन्याम् ॥ पुराभवा । टित्वान्ङीप् ॥ बह्वादित्वात्पक्षेङीष्वा ॥

पुरातन : । पुं० परमात्मनि ॥ कालेनापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सततोच्यते ॥ त्रि० । चिरन्तने । पुराणे । प्रतने ॥ अनादिगुरुपरम्परागते ॥ पुराभव : । सायंचिरमितिष्युट्युलौ । सर्वाधकान्येपिनिपातनात्निभवन्तीतिपक्षेतुट् ॥

पुरातनी । स्त्री० चिरन्तन्याम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

पुराधिप : । पुं० पुरपालके ॥

पुराध्यक्ष : । त्रि० नगराधिकृते ॥

पुरारि : । पुं० त्रिपुरान्तके ॥ शिवे ॥

पुरार्द्धविस्तर : । पुं० खेटे ॥ ग्रामार्द्धनगरे ॥

पुरावसु : । पुं० भीष्मे । पाण्डवानां पितामहे ॥

पुरावृत्तम् । न० इतिहासे । पूर्वचरिते ॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे ॥ पुरावृत्तमाचष्टे । पुरावृत्तमाख्यानम् । ख्यानात्पचावच् ॥

पुराश्रुति : । स्त्री० पुरातन्यांगाथायाम् ॥ अन्तकालेऽभिभूतानिमुह्यन्तीतिपुराश्रुतिः ॥

पुरासिनी । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

पुरासुहृत् । पुं० शिवे । हे० च० ॥

पुरि : । पुं० राजनि ॥ स्त्री० पुर्याम् ॥ नद्याम् ॥ पिपर्त्ति पूर्यतेवा । पृ० । कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इ : ॥

पुरी । स्त्री० नगर्याम् ॥ नृपावास : पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते ॥ तीर्थविशेषे । अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चीह्यवन्तिका । पुरीद्वारावतीचैव

सप्तै तामोदद्ायिका : ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेऽस्तावान्नरा : परम् । लभन्ते नप नजेन्द्र मातृगर्भेषुकुच चित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतस न्यासिनि ॥ यथा । अन्तरते न समृर्पे : पूर्णतत्त्वपदस्थिता : । पदवक्षरसोमित्थं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिवृहच्छङ्करदिग्विजय : ॥ पुरति । पुर० ॥ इगुपधेति क : । गौरादित्वात्ङोरिति डीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० वक्षे ॥ आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टनमाड्या म् ॥ पुरीशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनामित्यनुना सिकलोप : । तुक् । पुरितनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घ : ॥

पुरीमोह : । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ विपत्ति० करीरम् । पृ० । कृपृभ्यामीषन् । जूष्पृभ्यांकित्यि ति० बृंषन्किच । उदीश्यपूर्वस्य ॥ मल ॥

पुरीषण : । पुं० पुरीषे ॥ इतिवि काण्डशेष : ॥

पुरीषम । पुं० मषे । मूर्ते ॥ इ० विकाण्डशेष ॥

पुरु । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपविं० । ययाते : शर्मिष्ठात्मजे ॥ पराग ॥ दैत्यवि० ॥ वि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ विपत्ति० पृणातेश । पृ० । पृभिदीतिकु : ॥

पुरु : । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्स : । पुं० नृपतिविशेषे ॥

पुरुदंशक : । पुं० सर : काके ॥ हंसे ॥

पुरुदंसा । पुं० इन्द्रे ॥ विष्णौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवा : । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्र त्यय : । स्यात् पुरुरव : शब्दे दु कारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपकोष : ॥

पुरुरूप : । वि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुर.विरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्पसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेद भाष्यम् ॥

पुरुशक्ति : । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुष : । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलक द्रुमे ॥ जीवनविशिष्टे कार्यकारण सङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधि करणत्रयमादि विशिष्टे शरीरा धिष्ठातरि ॥ यथा । आपस्सू मूढो दा तिमाभूय : सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्मास्यवश्यकार्याणि तमाहु : पुरुषं बुधा इतिहिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गा त्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ च मत्यामिवृषेषपूयपूर्व । आत्मनि । पुरंपुपुंवाश्यमानं । पूर्वत्वात्पु रि पुरिशायत्वाचपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्तेनात्मना जगदिति भाष्यम् ॥ नव-
द्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वित-
म् । व्याप्य शेते महात्मा यस्तस्मात् पु-
रुष उच्यते ॥ इति महाभारतम् ॥ पुरि
शेते यतस्तस्मात् पुरुषो जीव उच्यते ।
सर्वं पूरयतीत्येवं पुरुषो ब्रह्म कथ्य-
ते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चार्त्तिः पु-
रुषं प्रतिश्रुत्वे सूक्ष्मम् । अत्र बाह्यपु-
रुषे ॥ स च विषयाभिकामतमतुलं भ-
वति ॥ इति पाद्मगान्तरे ॥ सा-
ङ्ख्यतत्त्वे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः
पुरुषः । अनुभयरूपः । सूक्ष्मश-
रीरमेव पुरुषः । तदपि हि पुरिस्थ-
शरीरे शेते सुखदुःखादयः प्रा-
कृताबुद्धिगुणाः तत्कथमेते चेतन-
सम्बन्धित्वेन भवन्तीत्युच्यते पुरुष
इति । पुरि लिङ्गे शेते इति पुरुषः ।
लिङ्गं तत्सम्बन्धी चिचेतनो भवतु स-
म्बन्धी भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वमनेनाग्र
भावद्ध्यात्मनाजगत्समस्तमिति पु-
रुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरे उपतिष्ठ
इमाकारिणवसतीति वा पुरुषः ॥
पुरतिपुरस्तोकामतिप्राणान्द्रियोऽयं
गच्छति । तमुत्क्रामन्तं प्राणोऽनू-
त्क्रामतीति श्रुतेः ॥ पुरुषगमने ।
पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तमन
इत्यादिः शरीरं पुरमुच्यते । अव्य-
क्तेषु पुरेषु शेते पुरुषस्तेन चोच्यते ॥ इ-
ति ॥ यदा पुरुषित्वानिन्नोभि

व्यपितानिसन्तोतिददाति । बंगुदा
मे । ऋः ॥ पुरुषिभुवनानिसंहार-
समर्थेस्त्वतिमन्तः करोति वा । यो-
त्कर्मेषितः कः ॥ महतिप्रवर्त्तके
॥ ॥ पश्चलक्षणौ विद्येमनु-
ष्ये ॥ यथा । पार्श्वस्वामी गुणैरागी-
भोगी परिजनैः सर्वोत्तमो वोदार-
वार्यो ऽपि पुरुषः पञ्चलक्षण इति प्राची
नोः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सत्री
यानमदकुर्यात्ससुखी ह्यवयोऽभि-
त । तस्मिन् यत्र विश्वासः पुरुषः
स जितेन्द्रिय इति गारुडे १६५ अध्यायः ॥
पुरुषकम् । ली । घोटकोर्ध्वस्थिती ।
सीधिपादवर्द्धे पादवर्द्धे । भी ॥ यथा ।
पश्चिमाभ्यान्तु पादाभ्यां भुवि स्थित्वा-
ग्रपादयोः । अर्धं परिणयाख्यानम-
ध्यानात्पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव ।
क ॥

पुरुषकारः । पुं । प्रयत्ने ॥ पुरुषस्य
कर्त्ता । चेष्टावान् । पौरुषे ॥ य-
था । मनुरुवाच । दैवे पुरुषकारे च
किंज्यायस्तद्ब्रवीहि मे । अत्र मे संश-
योच्छेत्तुमर्हस्य शेषतः ॥ मत्स्य-
उवाच । स्वमेव कर्म्म दैवाख्यं विद्धि
देहान्तरार्जितम् । तस्मात् पौरुषमे-
वेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकू-
लं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । मङ्ग-
लाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशीलि-
नाम् । येषां पूर्वकृतं कर्म्म सात्त्विकं

अनुलोमम् । पौरुषेण विना तेषां केचिद्दृश्यते फलम् ॥ कर्म्मणा प्राप्यते लोके राजसस्य तथा फलम् ॥ कृच्छ्रेण कर्म्मणा विहितात् सत्त्वस्य तथा फलम् ॥ पौरुषेणाप्यते राजन् मार्गितव्यं फलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुषवर्जिताः ॥ तस्मात् त्रिकालसंयुक्तं दैवं न सफलं भवेत् । पौरुषं दैवसम्पत्त्या काले फलति पार्थिव ॥ दैवं पुरुषकारश्च कालश्च मनुजोत्तम । त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितं स्यात् फलावहम् ॥ कृषेर्वृष्टिसमायोगाद् दृश्यन्ते फलसिद्धयः । तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथञ्चन ॥ तस्मात् सदैव कर्त्तव्यं सधर्म्मं पौरुषं नृभिः ॥ एवं विप्राप्नुवन्तीह परलोके फलं शुभम् । नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् न च दैवपरायणाः ॥ तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन पौरुषे यत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान् दैवपरान् मनुष्यानुत्थानयुक्तान् पुरुषान् हि लक्ष्मीः । अन्विष्य यत्नाद् वृणुते नृपेन्द्र तस्मात् सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ इति मात्स्ये दैवपुरुषकारो नाम १८५ अध्यायः ॥ पुरुषस्य कारः । कर्म्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः, त्रि॰ पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः इति पुरुषात् प्रमाणेऽर्थे दघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका, स्त्री॰ मेदायाम् ॥

पुरुषनाथः, पुं॰ राज्ञि । सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । नी + ड । कर्म्मण्य- [illegible]

पुरुषपुण्डरीकः, पुं॰ नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे । जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः, पुं॰ नरश्रेष्ठे । पुरुषश्च ऋषभ इव । उत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥

पुरुषलक्षणम्, क्ली॰ पुरुषस्वरूपे । तच्च रूपसंयमापल्यसारादौ द्रष्टव्यम् ॥

पुरुषसारस्वतः, पुं॰ [illegible] ॥ पुरुषाः सारं विविक्तधैर्यमात्मात्मकं सुखं हरतीति तथा ॥

पुरुषसिंहः, पुं॰ पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे ॥ [illegible]

पुरुषादः, पुं॰ राक्षसे । निर्दये ॥

पुरुषाद्यः, पुं॰ आदिनाथनामजिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम्, क्ली॰ वर्षशते ॥ पुरुषस्यायुः । अचतुरेति निपातनात् साधु ॥

पुरुषार्थः, पुं॰ पुरुषस्य प्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्म्मार्थकाममोक्षाख्यपुरुषार्थ उदाहृतः । अत्र मनुः । वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा । सर्व्वान् संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यच फलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेषञ्च स्तिप्रसिद्धा : । यथा धर्मस्य मूर्त्तिर्निकृति : धर्माचकामस्तुपश्च मधोवपुस्त्व । धर्मस्ययागादिदयादम समोव्रह्मसर्वोपरम : क्रियाश्च : ॥ तदुक्तं पुरुषार्थलाभिसम्भवत्वध संकामयमानोसूर्खपव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा स्थ्नांमाला०सा अस्ति यस्य । व्रीह्या दित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम : । नतिर्द्धारणसूत्रेप्रतिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमो वा । नतिर्द्धारणइति निषेधस्तुना त्वन्यपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्तते कर्मधारयेतु सम्भवत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरिति तत्पुरुष इतिसत् ॥ यस्मात्क्षरमतीतो हमक्षरादपिचोत्तम : । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हस्तार्द्धविशेषे ॥

पुरुषव्रत : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुषस्थेव रूपदासीसत्तामस्य ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभिःस्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्तिग च्छति । हन० । अन्येष्वपीतिड :

॥ यद्वा । पुरून्जहाति० जिहीते वाआसद्दर्शिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूत माह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरूणिहूतानि नामान्यस्य । पुरुं पुरुनामानमसुरंच हूतइतिवा । ह्वेञ : क्त : । सम् प्रसारणम् । हलइति दीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्ठंयथास्यात्तथायज्ञेषुहू यतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्कराक्षे० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीर मणे । ऐले । बौधे ॥ चन्द्रवंशीया दिराजे । राजर्षौ ॥ दिग्वंद्ये ॥ पार्श्वस्थावदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्चपार्श्वेसमुद्राहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रे सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अन्येष्वपी यौगिक : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्र गे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर : सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अच्० स्वु चया ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रे सरे । श्रेष्ठे ॥ पुरोगन्तुं शीलमस्य । सुप्य- जातौणिनिस्ताच्छील्ये इतिणिनि : ॥

पुरोटि: । पुं० पत्रझङ्कारे । शब्दभाटिव० गौ० भा० ॥ पुरोटि:पुरसंस्कारेइतिशब्दावली ॥

पुरोडाश: । पुं० हविर्भेदे । यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते । दाशृ दाने । कर्म्मणिघञ् । पौरोडाशपुरोडाशेत्यच निपातनाद्दस्य डत्वम् ॥

पुरोडाशीयम् । त्रि० पुरोडाशीये । हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधा: । पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते । डुधाञ् । पुरसिचेति० धात्वोऽस्ति : ॥

पुरोभागी । त्रि० दोषैकदृशि । दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुर : पूर्वं भजते । भज० । विनुण् ॥ दोषैकदृक्पुरोभागीत्यमर: ॥ असूयाशीलिनि ॥

पुरोहित : । पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि । पुरोधसि ॥ पुरोऽग्रे दृष्टादृष्टफलेषु कर्मसु धीयते आरोप्यते य : । डुधाञ् । क्त : । दधातेर्हि : ॥ त्रय्यास्तु दण्डनीत्याञ्च कुशल:स्यात् पुरोहित : । अथर्वविहितं कुर्य्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ तच गारुडे च यथा । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायण : । आशीर्वादवचोयुक्त एषराज्ञ पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तु यथा । कार्पण्यदूषमपुत्रं वा ऽत्वभिज्ञमजितेन्द्रियम् । नक्षत्राधिकं चापि नृप:कुर्य्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम् । न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम् । न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके । यथा । ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानस्तथानास्यस्तथैवच । समानश्चेतिपञ्चैता:कीर्त्तिता:प्राणवृत्तय : ॥ खंवायुर्ज्वलनश्चेति व्यक्तभूतसूक्ष्माणिपञ्चच । अविद्याकामकर्म्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति । अन्यच्च । भूतेन्द्रियमनोबुद्धि वासनाकर्म्मवायव : । अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्य्यष्टमृषिसत्तमै : ॥ अपिच । ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्म्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च । प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामश्चकर्म्मचतम : पुनरष्टधाम् : ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुल: । पुं० पुलके । त्रि० विपुले ॥

पुलक : । पुं० कृमिभेदे । प्रस्तरविशेषे ॥ तस्करनीलान्यतदृष्टव्याः । मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे । त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले । गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे । गल्वर्के० इतिहेमचन्द्रपाठ : ॥ असुराज्याम् इतिहेमचन्द्र : ॥ न० पर्वती

यम्रेत्तिकावि० । कदुष्टे ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलक : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलस्त्रि : । पुं० देशविशेषे । शिलह द्दास्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलस्त्रिदेशो देवेशि नरनारायणा : पर : ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मण : कर्णाभ्यां जातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हवि र्भुव : पत्नी ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गति स्वामिनि । स्वायंभुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम : । पुं० हरि:क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० मुखाच्छिकापरनामनि कृत्यनर्तनवि० । तदुक्तं स्थलीलावत्या म् । मुखं प्रस्तरिता मौढ्यर्थभारा पुलानाभिधा । पुनरेनामलोपान्तां पुलामित्याह देशिका: । तलस्तन्देत दैव । स्थितिसमविशेषानुल्लिप त्यथमादान्प्रसरतिपुरतोऽव : सा धधारापुलाख्या । विलसतिसमया होत्तिपणाङ्गुष्ठानां कारमिह ग तिश्च : प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्दलांश्च धीलत्वचरेत्पुलाख्यामित्यादि : ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । भक्तसिक्थे ॥ संक्षेपे ॥ भक्तसिक्-

धान्ये । सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्-

घके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकाति । अक० । कर्म्मस्थानां । पोलतिशा । बलाकां दृश्ये तिसाधु : ॥

पुलाको । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ । पुलास्थया चयितगति : पुलायितम् । भाव० । क्त :

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलाद् चिरोत्थिततटे । चुरा० टाप् । इ० भा० । पोलति पुलमस्ति । पुलि तखिभ्यास्त्रे तिमन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरम्ले च्छजा त्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० । कुषिपुल्यो : किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलो मोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजातावि- तिड : ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे । मुनिविशेषे ॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुकसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । ज्ञानपोषणोप चिकमादौ । पुष्यते स्म । पुष० । क्त : । भौवादिकत्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० । नागवि० ॥ सारसपक्षिणि । नृपवि० । नल

राजभास्करि ॥ वंकर्यमुनै । यथा-न्तरे ॥ मेघाधिपवि० ॥ पुष्करो दुष्करजल: ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । इताम्भोजे । सूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे । द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्यास्थपरं स्थानं श्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्प्रभास : स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्यातिधा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुष : किदितिकरन्प्रत्ययश्च ॥

पुष्करक : । पुं० चिताभूमेराच्छादनार्थं क्रियमाणेष्टकानिर्मितेष्टकुलाकारचिह्ने ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

पुष्करज. । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीप । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामसैव पुष्करमण्डिता । तयासपुष्करद्वीप स्थापित : सुरसेवित ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठलचमूले । पौष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्करमस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्ष : । पुं० विष्णौ । पुष्करेणोपमिते अक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करंहृदयपुण्डरीकमक्षोतिव्याप्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदादश्नुव्याप्तावितिधातो : कर्मण्यण् ॥ पुष्करतादिव्या : स्थाने ॥

पुष्करावर्त्त : । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्व । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वय : । पुं० सारसे ॥ न० पुष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० हस्त्याम् । हस्तिन्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्याम् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखाते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनुस्तच्चतुरुत्तर । शतधन्वान्तरश्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगुण, प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चय : ॥ तीन चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायाच तु शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरस्त्वेनपुष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरन्तु उपरितटम् । शतेनधनुर्भि पुष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोक्तिश्च ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे० इतीनि ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनि ॥

पुष्करेक्षण :। पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

पुष्कल :। पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्याश्चाधीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षा स्याद्ग्रासमात्रन्तु तस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलं हन्तकारन्तु तच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलम् । पुष्कलानि च चत्वारि आढक : परिकीर्त्तित : ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुष : कित् इत्यमुहत्तौ० कलश्च लिपकश्च किदित्... स्त्रियां गौरादित्वात् पुष्कली ॥ सि० लज्जा ॥

पुष्कलक :। पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्पकस :। पुं० पुंकसे ॥ पृ० ॥

पुष्ट :। त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुष्ठिते ॥ पुष्यतिस्म । पुष० । क्त : । दैवादिकत्वाद् इट् ॥

पुष्टि :। स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपते : पत्नी पूजिता जगतीतले । यया विना परिक्षीणा : पुमांसो योषितोऽपि च ॥ विभागनतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतभेदे० । पुष्टिधनजनार्दीनां हृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकार :। त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त :। पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनस्, प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानं कृत्वा तु ये केचित् पुष्पं चिन्वन्ति वै द्विजा : । देवतास्तन्न गृह्णन्ति भस्मीभवति दारुवदिति लघुहारीत : ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदयिमाने ॥ नेत्ररोगभेदे ।—मूला फूली० ह० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि च । विभीतकस्य मज्जा च शङ्खनाभिर्मन : शिला ॥ सर्वमेतत् समं कृत्वा छागीक्षीरेण पेषयेत् । नाशयेत् तिमिरं कण्डूं पटलान्यर्बुदानि च ॥ अधिकानि च मांसानि यश्च रात्रौ न पश्यति । अपि द्विवार्षिकं पुष्पं मासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदया नाम नृणां दृष्टिप्रसादनी ॥ इति च क्रपाचिदत्त : ॥ पुष्पति पुष्पतेवा । पुष्प विकसने । पचाद्यच् । घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूते वनदस्य विमाने ॥ पुष्पको स्त्रीति शब्दार्णवात् पुल्लिङ्गोऽपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृद्दार भकद्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्वुन् ॥ पुष्पमिवदा । दूरेप तिक्तामितिकन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्यामृषि वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतिका सीसे । कंसके । भैषीपथे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमक्तमिसारे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमा ञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवभाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० कीचकवृक्षे । द्रुम मक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदा तरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे । सुविख्यास्य- जिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पाम्बुदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्प धनु रस्य । वासञ्ज्ञायामित्यनङभावेसा न्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिच : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिधय ति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदिति खश् । च कर्त्तिं घदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपाचम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे । कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० याथायोगान्तरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्नेसौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिपुविपि नकुठार : सङ्गरागमे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्ध विना यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्प तिशलभे । पोखराज० इ० भा० ॥ चास्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगाम्ससुरक्तशुभ्रं स्निग्धध्वनिर्मल मतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्पराग सकलंकलयेदसुपपुष्पातिकीर्त्ति मतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापल क्षणम्यथा । छायाविनृर्दहिमरूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करा गारंपुष्परागंसदोषकं ॥ परापरी चालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोनाम्लतयामरीचकोरस्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं॰ परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं॰ नागकेशरे ॥

पुष्पलावः । पुष्पलावी । पुं॰ } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं॰ भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह॰ । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री॰ फुलौरी॰ इ॰ प्र॰ खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं॰ एकयोक्त्यानिष्पत्ति षचनात्सन्द्रसूर्ययोः ॥ चन्द्रा र्कौ॰ एकयोक्त्यासाधारणवचनं॰ पुष्पवन्तौ॰ प्रत्येकंपुष्पवानितिन प्रयोक्तव्यमितिभावः । पुष्पविकास ने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्त द्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥ त्रि॰ पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री॰ पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री॰ पुष्पोद्याने । फुल वारी॰ फुलवरिया॰ इ॰ भा॰ ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाणः । पुं॰ मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणियाणायस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं॰ पुष्करराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री॰ आकाशवाण्याम् । दैववाण्याम् ॥

पुष्पशून्यः । पुं॰ उदुम्बरे ॥ त्रि॰ कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं॰ वसन्ते । चैत्रवैशा खयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं॰ पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पसारः ॥

पुष्पसिता । स्त्री॰ फूलसक्कर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिता शीतारक्तपित्तहरीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री॰ कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेदः । पुं॰ पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पा णांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविका शः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री॰ उदुम्बरे ॥ निष्फला याम् । रजःशून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री॰ । चम्पापुर्याम् । मालि

न्याम् । भागलपुर० ड०, प्र०, नगरे ॥

पुष्पाजीव: । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलि: । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डक: । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुज: । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पमकरन्दजातमासवे ॥

पुष्पास्त्र: । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पित: । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणि संजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ वाचालरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताग्र: । त्रि० वृद्धदृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृत्तभेदे ॥ लक्षणयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टि: । स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राजयुवतिजनतिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषु: । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणि इषवोऽस्य ॥

पुष्य: । पुं० ऋक्षनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्य: सर्वार्थसाधक: ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र: पितृमातृभक्त: स्वधर्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्त: । भवेन्मनुष्य: खलुपुष्यजन्मासन्मानचामीकरवाहनाढ्य: ॥ पौषमासि ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथमायपुष्येभिष्येश्वतुर्भि: सद्योवतीर्ण: । उक्तोवृत्तसन्नमतत्स्वराजे श्रीमच्छंकराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्यातिकार्यो थि० पुष्यन्त्यस्मिन्निति वा । पुष्यसिध्योर्नक्षत्रइति सर्वधिकरणेयत्ययम् निपातित: ॥

पुष्यध: । पुं० भूर्जकण्टके । संकरजातिविशेषे । व्रात्ये ॥

पुष्यरथ: । पुं० युद्धविनासुखभ्रमणार्थे रथे । यत्रयाने ॥ यतीपुष्यरथश्चक्रयानं नसमरायथत् ॥ पुष्यइवरथ: । पुष्येयात्रोत्सवादौ रथोरथ ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलमनुजाधिपतिं प्रजानदोषदुपघातसस्कारात् । यशुभशुभश्च नो केभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानं नृपते: कर्तव्यं देवविमत्रो देव्याम् । नान्य परपवित्रमर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि:

कालिकापुराणेऽस्य विस्तारो द्रष्टव्यः ॥
पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥
पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विद्यार्थं पूजयेन्नित्यं पुस्तपूजोक्तसिद्धये ॥ लेप्यादिशिल्पकर्म्मणि ॥ आदिना काष्ठपुत्तलिकादयो बोध्याः ॥ यथा । मृद्वा दारुणा वाथ वस्त्रेणाप्यथ चर्म्मणा । लोहरत्नैः कृतं वापि पुस्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्त्यते । पुस्त आदरादौ घञ् । इत्यम् ॥
पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्य परिमाणं यथा । मानं वक्ष्ये पुस्तकस्य शृणु देवि समासतः । मानेनापि फलं विन्द्यादमाने श्रीर्हता भवेत् ॥ हस्तमानं मुष्टिमानमाबाहुद्वादशाङ्गुलम् । दशाङ्गुलं तथाष्टौ च ततो हीनं न कारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्य पूजाफलं यथा । आरम्भे च समाप्तौ च लेखकं प्रतिपूजयेत् । वस्त्रगन्धपुष्पाद्यैर्भक्ष्यैर्मनुजोत्तरैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानं प्रतिपत्रं च सुन्दरि । तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके वसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणे लेखकस्य दोषो यथा । वेतनं तु गृहीत्वा तु लिखित्वा पुस्तकं तु यः । यावदक्षरसङ्ख्यानं तावन्नरके वसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥
पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म्मकर्त्तरि ॥
पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥
पुस्तशिम्बिः । स्त्री० पुस्तकशिम्बिकायाम् ॥
पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामर्थकामप्रधानानां सङ्घे ॥ ब्रह्मदाके खि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगं गुरु हिमं रूक्षं कषायं कफपित्तहृत् । मोहनं दीपनं रुच्यमास्यवैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रं तद्गुर्व्वभिष्यन्दि वह्निदृष्टिहरं स्मृतम् । स्विन्नं दोषत्रयच्छेदि दृढमध्यं तदुत्तमम् ॥ अस्य पाको यथा । शृङ्गाटकं चोरकं च जातीकोषं च वंशजम् । सप्तङ्ग-धान्यकं चापि प्रत्येकं कर्षयुग्मकम् ॥ चैवं गवां क्षुद्रकं सिता चार्द्धतुलोन्मिता । धात्रीवरीतुव्यङ्गलिखपूगस्याष्टपलानि च ॥ एतत् खले च संकुट्य चूर्णीभूतं च ढकान्वितम् । सन्ध्यायामभक्षितं ह्यस्य त्वाक्षराद्दीयमेदितम् । ज्वरदाहक्षपित्तक्षयघ्नं शूलगुदाङ्कुरान् ॥ कर्द्दमप्रमेहमूत्राणामाघातञ्च विनाशयेत् । बलप्रदं भैषज्यं स्त्रीणां स्त्रीगद्दुरसायनमिति ॥ पुनाति० पवते श० पूयते शुध्यतेऽनेन वा । पूञ् । छापूखडिभ्यः कित् इति गन् ॥

पूगकृत : । त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूगः पूगः सम्पद्यमानः कृतः इत्यर्थे श्र्यादयः कृतादिभिरितिसमासे • श्र्यादिपुच्व्यर्थेच्यवर्नमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ : । त्रि० पूगानांपूरणे ॥ वष्टुपूगेतिस्टटिसिथुगागमविधानादसंख्यात्वे पिडट् ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । कलश के ॥

पूगपीठम् । न० पाटकोषे , पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुल्लो । विवाहे सम्बन्धिपुष्पदानस्त्रि ॥

पूगफलम् । न० छड्गे । चिक्कणाम् ॥

पूगयाजक : । पुं० बहुयाजकी ॥

पूगबोट : । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री० क्रमुकी ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न० छड्गे । पूगफले ॥

पूजक : । त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० अर्चने । पूजायाम् । यथा ॥ शास्त्रप्रयासशुभपूजादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीय : । त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये । पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्कारायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्घगन्धदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्याः सामान्यानुष्ठानंयथा । भूतशुद्ध्यादिन्यासः करशुद्धिस्तत : परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयसदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज० । चिति पूजीत्यड् ॥

पूजार्ह : । त्रि० मान्ये । अर्चभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजासर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हप्रत्यय ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित : । त्रि० सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यते स्म ॥ पूज० । क्तः ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोऽत्रतुवर्त्तमाने• तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथातस्य चवर्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य : । त्रि० पूजनीये ॥

पूजिल : । पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्य : । पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीच्ये ॥ पूजार्हाय

या। गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशेषत :। तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुरवस्मृताइतिकौर्मेउपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते। पूज०। । यचीयत् ॥ पूजयितुमर्ह :। पूज०। यर्हे कृत्यश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहिदानस्यप्रोतागुरुरुच्यते। कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदातापूज्यतेगुरु :॥

पूज्यपाद :। पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये।

पूत :। पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुलीकृते। अपनीततुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे। पवित्रे। पूयती ॥ दधिगोमयादौसामान्यप त्रि० स्वभावपवित्रे वा। पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्र पूतं जलंपिबेत्। सत्यपूतांवदेद्वाचं मन : पूतं समाचरेत्। शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म। पूङ्० पूञ्० वा। क्त ॥ पवतेस्मवा। पूङोगत्यर्थेतिक्त :॥

पूतक्रतायी। स्त्री० इन्द्राण्याम्। शच्याम् ॥ पूतक्रतो : स्त्री०। पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु :। पुं० इन्द्रे ॥ पूता:क्रतवो येन ॥

पूतक्रतु :। स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोयस्यासा ॥

पूतगन्ध :। पुं० बर्बरे ॥

पूततृणम्। न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतश्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु :। पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम्। न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धान्यञ्च ॥

पूतना। स्त्री० हरीतक्याम्। पूतना स्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात्। सिन्धुदेशवासल्पत्वक्वृहदस्थिहरीतकीलेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ :। गन्धमांस्याम्। वातरोगविशेषे ॥ बालमातृकाविशेषे। दानवीविशेषे। बकासुरभगिन्याम्। यदीयकीर्यं स्तनकालकूटंजिघांसयापायियदप्यसाध्वी। लेभेगतिंधात्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति। तत्करोतीतिणिच्। बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि :। पुं० बालमुकुन्दे। श्रीकृष्णे। पूतनायाश्चरि :।

पूतनासूदन :। पुं० श्रीकृष्णे। पूतनामुदितवान्। सूदयतिवा। सूद-क्षरणे। नन्द्यादित्वाल्ल्यु :॥

पूतनाघ्न। पुं० श्रीकृष्णे। पूतनां-हन्ति। हन०। क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्धः सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे । शुद्धात्मा : स्मरणे ॥ पूतपात्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे । पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के । न० गोक्षिपहरणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पू-अ० । तिन्तिडीकादयश्चेति०इकन् ॥ न० विष्ठायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लट्टाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कपटवतिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरञ्जश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिर्ज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधयथा । निर्गुण्डीसुरसम्लंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । पत्रपाद्रंकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहतैलजा-

तीपत्त्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पोइ इ० प्र० लताशाके । उपोदकायाम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिपतत्काष्ठञ्च ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे । न० रङ्गे । त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : ।
पूतिगन्धिक : } त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् । औषधन्तु । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुसुरसव्योषसैन्धवै : । पाचितंनावयेत्तैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । चित्रकटुविडङ्गवासैन्धववृहतीफलशिग्रुसुरसदन्तीभि : । तैलंगोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ॥

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलीप्रस्था : पारा कर्णेतिङीप् ॥
पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥
पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥
पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥
पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥
पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाशीम् ॥
पूतिक : । पुं० गंधमार्जारे ॥ घोडा करञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥
पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्टा स्थकरञ्जे ।
पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकोटे ॥
पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥
पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धे ॥ यस्तनाभीत्युच्यनाभिर्भवति ॥
पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्तुवृत्तोयःपूपउच्यते : ॥ अपूप : पुष्टिदोवस्योवृष्योगुरुतर : स्मृत : । पिनाहानिलहरोवृष्य : सुमहोशेषविकारकृत् : ॥ पवनंपू : । पूङ्-सं०क्षिप् । पुनंपाति०पिवति वा । भारचर्ये०पानिवा । वातदूतिका : ॥
पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥
पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥
पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णिमाया : परत : अष्टम्याम् ॥
पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥
पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । मतले । मलक्षौ । पीप०राध०इ०भाषा ॥
पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूयै ॥
पूयरक्त : । पुं०-नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रं तंपूयरक्तं प्रवदन्तिरोगम् ॥
पूयारि : । पुं० निम्बपादपे॰
पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्यः सान्द्रं पूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥
पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥
पूर : । पुं० जलसमूहे । चम्पसंवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥
पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापसव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ बाह्यैर्नवायुमाकृष्य तिसीभमपूरयनम् । पूरक : सतदभ्यासात्सगुर्वैपियिक्तपर्येत्॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ जम्बीरवृक्षे ॥ ब्रह्मवस्यो तियावृत्ति : पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीपापर्याय

मे । खल्त् ॥ बीजपूरे ॥ गुग्गकाद्धि ॥ पुं॰ प्रेतदेहनिष्पादकाशौचमध्यदेय दशपिण्डे ॥ त्रि॰ पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं॰ सेतौ ॥ त्रिष्णुतैले ॥ न॰ षड्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तु ॥ पिष्टभेदे ॥ छिन्न धान्यकलेमांसंमुखिन्नं सूक्ष्मखण्डितम् । संयुक्तंछिन्नजीरार्द्रं बीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्ते परिभृष्टं धूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंह्यं हृद्यं पुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंच स्यं मन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि॰ पूरके । पूरणकर्त्तरि । पालनकर्त्तरि ॥ पूणाति । पृपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पर्यतेऽनेन । पूरी॰ । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे । पटारम्भकसूत्रेषु । पूरणकर्त्र्याम् ॥ पूरयति । पूरी॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री॰ पूपविशेषे । पूरी॰ कचौरी॰ इ॰भा॰ ॥ यथा । मायामापिष्टिकांसुश्लक्ष्णांलवणाद्रकहिङ्गुभिः । तथापिष्टिकयापूर्णांसमिमांकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वा सापूरिकाकथितावुधैः । रुच्यास्वादीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृदूषिका । चक्षुर्ष्ये लोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या रक्तपित्तहृत् ॥ बदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिष्पायमिलितंपञ्चमाषकम् । बदरस्यगुभवंचूर्णंलवणेना लोड्यमीलयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डपाकविलेहिता । पूरिकाबदरोषिणाग्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुराम्लस्वातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविधायखर्जूरशर्करानारिकेरलैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्णस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि॰ ज्ञातपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी॰ । क्तः । णाद्यन्तोऽपिचेष्टद् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं॰ पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ विवक्षे ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेति यत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयते भासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुशन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादित्वाद्वा ॥ यद्वा । पूर्यतिपूर्यतेवा । पूरी॰वा॰ कुशन् ॥

पूर्णः । त्रि॰ व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं॰ शक्ते । समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म । पूरी॰ । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वा दान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णकः । पुं॰ स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुत्सितः पूर्णः । संज्ञायां कन् ॥

पूर्णकुम्भः । पुं॰ भद्रकुम्भे । जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौ कुम्भश्च ॥

पूर्णकोष्ठा । स्त्री॰ नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्रः । पुं॰ सम्पूर्णेन्दुमयाष्टम्यो र्मध्यस्थेन्दौ ॥ पूर्णश्चासौ चन्द्रश्च ॥

पूर्णता । स्त्री॰ पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम् । न॰ वस्तुपूर्णपात्रे ॥ वर्द्धापके । पूर्णानके ॥ उत्सवकालेष्वर्गा हृतगृहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमकर्मणि ब्रह्मदक्षिणायाम् ॥ एषांदुत्सववाक्षेयदलङ्काराम्बरादिकम । आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकञ्चतत् ॥

पूर्णमा । स्त्री॰ पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमासः । पुं॰ पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी । स्त्री॰ पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णवीजः । पुं॰ बीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिकः । पुं॰ वैनाशिके ॥ वैशेषिकाद्यास्त्वर्द्धवैनाशिकाः सर्वक्षणवादिनस्तु पूर्णवैनाशिकत्वेन प्रसिद्धाः शाङ्के ॥

पूर्णा । स्त्री॰ पञ्चमीदशमीपूर्णिमाख्यासु तिथ्यासु ॥

पूर्णानकम् । न॰ वर्द्धापने ॥ चानके ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । हर्षोत्सवकाले वस्त्राद्याकर्षणे ॥

पूर्णावतारः । पुं॰ नृसिंहे । रामे ॥ परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहन्ता । स्त्री॰ परमाहन्तायाम् । यथाहुर्वार्तिककाराः । भुक्तं यथान्नं कुक्षिस्थं स्वात्मत्वेनैव पश्यति । पूर्णाहन्ताकवलितं विश्वं योगीश्वरस्तथेति ॥

पूर्णिका । स्त्री॰ नासाच्छिन्नीनामकपक्षिणि ॥

पूर्णिमा । स्त्री॰ पौर्णमास्याम् । शुक्लपञ्चदशीतिथौ ॥ सा द्विविधा । यथा । राकाचानुमतीचैव द्विविधा पूर्णिमामता । पूर्णोदितकलाधीशे पौर्णमास्यां निशाकरे ॥ पूर्णिमानुमतीज्ञेया पश्चादस्तमिते भास्करे ॥ यस्यामनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह । तस्मादनुमतीनाम पूर्णिमा प्रथमा स्मृता ॥ यदास्तमिते सूर्ये पूर्णचन्द्रस्य चोद्गमः । युगपत्त्वोत्तरारागात्तदानुमतिपूर्णिमा ॥ राकान्तामनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह । रञ्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयोऽब्रुवन् ॥ तस्यां जातस्य फलं यथा । कन्दर्पतुल्यो युवतिप्रियश्च न्यायागतवित्तः सततं सदर्पः । शूरोऽतिशीघ्रं स्वविशारदश्च स्यात्पूर्णिमाजन्मनि यस्य जन्तोः ॥ पूरी॰ । भावितः । पूर्णचन्द्रस्य पूर्णम्॰ तेन निर्वृत्ता ॥

पूर्त्तम् । न॰ खातादिकर्मणि ॥ खातादिना देवकुल्यादिप्रयत्नः । तदुक्तम् । पुष्करिण्यः सभा वापी देवतायतनानि च । आरामश्च विशेषेण

पूर्वदिक्

पूर्त्तं कर्मविनिर्दिशेत् ॥ अपिच । वापीकूपतडागादि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ इति ॥ राष्ट्रोपरागेय-द्दानंपूर्त्तं तदपिनाकदम् ॥ आरामादिक्रियाजेफले । पालने । त्रि० पूरिते ॥ छन्ने । पूरणम्० पूर्त्तेस्था । पु० । भाविकर्मणिवाक्षानध्या स्त्येतिनिष्ठानत्वेन ।

पूर्त्तिः । स्त्री० पर्याप्तौ । उपसम्पन्ने । पूरणे ॥

पूर्वः । त्रि० पूर्वजे ॥ प्राचि ॥ आद्ये ॥ अग्रे । श्रुतिभेदे । न० कारणे । पूर्वभाविनि । पुरस्तात् । अतिक्रान्ते । पूर्वेति । पूर्वपूरणे । अ ब्य । पु० ॥

पूर्वगङ्गा । स्त्री० रेवायाम् । नर्मदायाम् । पूर्वस्तोगङ्गाच ॥

पूर्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि । अग्रजे ॥

पूर्वजाः । पुं० भूमिदिव्यपितृगणे । व्यासमुखेपु । अव्यगताजादिषु ॥ पूर्वस्मिन्काले जाताः सप्तम्या अलुक् ॥

पूर्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ टाप् ॥

पूर्वजिन । पु० अतीतजिनवि० । मञ्जुघोषे । शार्दूलवाहने ।

पूर्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यादिशि । पूर्वस्याम् ॥

पूर्वभाद्रपदाः

पूर्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये । पूर्वस्यादेवस्य । पूर्वापरप्रथमेत्यादिना समासः । यद्वा । पूर्वदेवः । अन्याधाधिदेवत्वाद्दुष्टः । सुप्सुपेतिसमासः ॥

पूर्वदेशः । पुं० सूर्योदयोपलक्षितेदेशे । वर्तनी ॥

पूर्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे । पूर्वस्यासी पक्षश्च ॥ शास्त्रीयप्रश्ने । सिद्धान्तविरुद्धकोटौ । चोद्ये । देश्ये । पक्षिकायाम् ॥

पूर्वपादः । पुं० अनुमानव्यवहारान्तर्गतेप्रथमेपादे । भाषायाम् । प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्वपर्वतः । पुं० उदयाचले । पूर्वपर्वतः ॥

पूर्वफाल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रान्तर्गतैकादशेनक्षत्रे ॥ तच्चतारात्मकमंचकाकारं । शूरस्याग्नीसाक्षी भूमिनक्षत्राणि । सगच्छिरा लोहितश्च । धूर्तकूरोग्रन्तवाताधिका । प्राक्फल्गुन्यस्तमावयातो पयसा ॥

पूर्वफाल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्वभद्रपद । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्चविंशतितमेनक्षत्रे ॥

पूर्वभद्रपदाः } स्त्री० { अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्ष-
पूर्वभाद्रपदा

त्रान्तर्गतपञ्चविंशतितमेनक्षत्रे । प्रो

उपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रिय : सर्वकलासुदक्षो जितारिपक्ष : खलुतस्यनित्यम् । भवेन्मनीयान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदाप्रसूतौ ॥ पूर्वाश्चताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयज्ञ : । पुं॰ जिनवि॰ । सलेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्गः । पुं॰ नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्सङ्गीते । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधानस्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवाद्यवाद्यगीतकाद्यविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्यः वाक्य विशेषः पूर्वरङ्गः । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवा : प्रकुर्वन्ति पूर्वरङ्ग : प्रकीर्त्तितः इति ॥ पूर्वरङ्गं विधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपर.काव्यमास्थापयेन्नट : ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गस्ततः प्रस्तावनेतिच । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वरङ्गशरीऽस्मिन् । रङ्गे धैर्यम् । कृत्स्नम् ॥

पूर्वराग. । पुं॰ नायिकानायिकयोर्दर्शनादिजे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमिथ : संगूढरागयो : । दशाविशेषो योऽप्राप्तौपूर्वराग.सउच्यते ॥ कृ॰ ॥

पूर्वरात्र : । पुं॰ रात्रेःपूर्वभागे ॥ रात्राह्नाहा : पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न॰ पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके, भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न॰॰अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्॰ तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धमृदृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत्॰तस्यसविषयत्वं नास्ति॰अनुमानस्यानस्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष : पर्वतेनुमीयते॰ तस्यवह्नित्वसामान्यस्यलक्षणवह्निविशेषोदृष्टोऽन्सवत्याम् । वीतावीतभेदाद्द्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि॰ प्रागभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि॰ अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : पुं॰ उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि॰ अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री॰ पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥ तद्दिग्भवायुगुणा : । पूर्वस्तुमधुरोवात : स्निग्ध : काटुरसान्वित : । गुरुर्विदाहजननोवातरक्तपित्तनाशन : ॥ इति ॥

पूर्वाद्रि : । पुं॰ उदयाचले । दिनसूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री॰ अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । क्षमीभय : सूयमानानुरक्तो भक्तोदेवैश्च मान्योविदग्ध : । पूर्वाषाढाऊ-

प्रकालेयदिखादापाठः स्यादेरि
यर्गेनिरात्मम् पूसावर्णाचापाठाच॥

पूर्वाह्णः । पुं॰ द्विधाविभक्तदिनस्य
पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनास्तपू
र्वाह्णोऽथपराह्णस्ततः परः । आ
वर्तनात्॰वासरस्यच्छायापरिवर्तना
त्प्रागितिशेषः ॥ त्रिधाविभक्तदि
नस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंशद्दण्डदि
नमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मकः
काल : यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां
मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्णः पि
तृणामितिश्रुतिः ॥ अह्नः पूर्वम्
। पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिसमासः ।
राजाहः सखिभ्यष्टजितिटच् । अ
ह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि॰ पौर्वाह्णिके ॥
पूर्वाह्णेभवः । विभाषापूर्वाह्णा
पराह्णाभ्याम्॰इतिट्युट्युलौतुट्च
। घकालतनेष्विस्यलुक् ॥

पूर्वेद्युः । अ॰ प्रातःकाले । धर्मवा
सरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ रूपः पक
दित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युसुप्रत्ययो
निपात्यते ॥

पूष : । पुं॰ ब्रह्मदारुणि । तूत॰इ॰
भा॰ ॥ पूषतृप्तौ । इगुपधात्कः ॥

पूषक : । पुं॰ ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएव
कः ॥

पूषा । पुं॰ सूर्ये ॥ जगतःपोषणा
त् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नु-

घन्नैपुषन्निति निपातितः ।

पूषभासा । स्त्री॰ अमरावत्याम् ।
इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं॰ शिवे ॥

पृषा । स्त्री॰ पिङ्गलापृष्ठवर्ति न्याम
ङ्गाम ॥ पृषातुपिङ्गलापृष्ठे नील
जीमूतसन्निभा । याम्यभागसमेता-
न्ताथावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री॰ मरुन्मालायाम् । पिशु
नायामोषधौ । अतारवा॰इ॰भा॰
। पिडिं॰इ॰गौ॰भा॰स्पृशती । स्पृ
शस्पर्शने । वा॰ कक् । पृ॰ ॥

पृक्तम् । न॰ धने ॥ त्रि॰ मिलिते ॥
सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृचीं॰ ।
क्तः ॥

पृक्ति : । स्त्री॰ सम्पर्के । स्पृष्टौ ।
स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के ।
क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री॰ अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छ
नम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चह
लइत्यः । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितम् : । पुं॰ प्रश्नकर्त्रे ॥

पृच्छ्यम् । त्रि॰ प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री॰ सेनामात्रे ॥ सेनावि
शेषे । तिस्रएवाहिन्यौ ॥ अत्रे भा॰ ॥
२४३ । रथाः २४३ । अश्वाः ७२
८ । पादातिकाः १२१५ । समस्तम
ङ्ख्ययासविंशतिचतुर्विंशतिभिः पृ
ता । २४३॰ ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

यासे । दा० तनः शुक्लमावश ॥
पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे । पृतनां सह
ते । पद्मसर्पये । छन्दसिसहइति०
णिव : सहेरितिप : ॥
पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे
ण । ऋते ॥ असङ्कीर्णे । नानार्थे ॥
पर्य्ययति । पृथप्रक्षेपे । चा० अक् ॥
पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारण
कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावच्चपृ
थक्त्वंस्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् ।
अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्व
मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगिदंनेतिप्रती
तिर्हि विलक्षणा ॥ पृथक्त्वं निरूपयति
सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा
रणकारणपृथक्त्वम् । तन्नित्यता-
दिकंसंख्यावत् । यथानित्ये एक
त्व नित्यम्० अनित्ये अनित्यम्० आ
श्रयद्वितीयक्षणेचोत्पत्तिराश्रयना
शान्नश्यति० तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादि
वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः । वैयो
माईयविवेके ॥ भेदे ॥ शाविक्य : ॥
पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । कर्क-
टीशा० इ० भा० । देव्याम् । म-
धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या : ॥
पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चि
त्रपर्ण्याम् । पीठवनी० इ० भा० ।
पाकुरप्रा० इ० भा० ॥ पृथक्पृथ
क्पर्णमस्या : । पाकर्णादित्वीप् ।

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके । व्यक्तौ ॥
पृथगात्माऽयस्य । तस्यभाव : । त
ल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥
पृथग्जन : । पुं० मूर्खे ॥ नीचे ।
पामरे ॥ पृथक्कार्यीजन : असभ्य-
त्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादि
। सज्जनेभ्य : पृथग्भूतोजनोवा ।
त्रि० पापिनि । भिन्नलोके ।
पृथग्रूप : । त्रि० बहुविधे । पृथ
क्रूपमस्य । ~ ~
पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ । पृथक्
नानाविधंवर्त्मसञ्चरणमात्मास्वभा
वोऽस्य ॥
पृथग्वाद : । पुं० द्वैतिनि । पृथक्
नानावस्तु० इत्थं वदनंयस्य ॥
पृथग्विध : । त्रि० नानारूपे । पृथक्
धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्य०पर
स्परविलक्षणाविधायस्य ।
पृथग्बीज : । पुं० भल्लातके ।
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे । प्रथयति
। प्रथ० । प्रथ. किस्सम्प्रसारणञ्च
प्रत्यजि : ।
पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ।
प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथे : षवन्
सम्प्रसारणञ्चेत्यके । षित्त्वान्ङीप् ।
पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वस
रि । पाण्डो : पत्न्याम् ॥
पृथाज : । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

स्त्रीमाद्रौ । पृथायाः पृथायां वा जातः क्ली० । उः । अर्जुनपादपे ।

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे । पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ।

पृथिवी । स्त्री० गौष्पद्याम् । धरायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्र सहितात्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्द स्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् । पृथिवीपञ्चमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्मसुच्यते । अधिभूतस्तथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् । न्यायमतेनपृथिवीद्विभवति । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । इति । प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेःषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् । प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी । गन्धोघ्राणन्द्रियग्राह्यःकाठिन्यंगौरवं तथा । वसुन्धरागुणाएतेगदिता गुणवेदिभिः । रविचन्द्रमसौयावन्मयूखैरवभासतः । ससमुद्रसरित्शैलातावतीपृथिवीस्मृता ।

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि । पृथिव्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्विप् । तुक् ।

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्त पृथिवीकथायाम् ।

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले । पृथिव्याःपतिः । नारदस्य : कुसुमायुधा नारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवोदेवमर्चति नाविष्णुःपृथिवीपतिः । यमभात्यौषधे । कुलाने ।

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ।

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ।

पृथुः । पुं० अग्नौ । चैत्रायुगेसूर्यवंशीयचक्षुसनृपे । वेनृपस्यदक्षिणकरमथनःजाते । प्रजारञ्जनादाद्दिराजोपाधिप्राप्ते । प्रथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदिभ्रस्जिभ्यः सम्प्रसारणञ्च । ओणादिकः० । स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् । कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे । सुषि । निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० । कृ० भा० । दया । कालय : सनु पाशात्वं : प्रापय्य टिलाकार : । दुहिताचिपिटः प्रोताली बृता पृथुकारने ॥ पृथु : गुरुनिपात- नात् : ऋस्वार्थे । मर्यादा वृद्धात्प्रारम्भाभिलक्ष्य : [illegible]

यामे । वा०तन: गुणाभावश्च ॥
पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे ॥ पृतनांसह
ते । पृतनाशब्दे । छन्दसिसहइति०
ण्वि : सहेरितिष: ॥
पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे
च । वर्ते ॥ अमरकोषे ॥ नानार्थे ॥
पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० अस् ॥
पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारण
कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यायथापृ
थक्त्वंस्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् ।
अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्व
मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियमितिप्रती
तिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति
सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा
रणकारणपृथक्त्वम् । तन्नित्यता-
दिकंसंख्यावत् । यथानित्ये यत्त्वैक
त्वं नित्यम्०अनित्ये अनित्यम्०था
श्रयद्वितीयक्षणेपोत्पद्यतेयाश्रयना-
शान्नश्यति० तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादि
वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थ: । द्वैवो
पादेयविवेकी ॥ भेदे ॥ शाविरूप: ॥
पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । अर्क-
पीला० इ० मा० । देव्याम् । म-
धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या: ॥
पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चि
त्रपर्ण्याम् । पीठवनी०इ० भा० ।
पाकुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्पृथक्
तांपर्णमस्या: । पाककर्णेतिङीष् ।

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके ॥ व्यक्तौ ॥
पृथगात्मायस्य । तस्यभाव: । त
ल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥
पृथग्जन: । पुं० मूर्खे ॥ नीचे ।
अधमे ॥ पृथक्कार्यीजन: असभ्य-
त्वात्पृथग्जन: । शाकपार्थिवादि:
॥ सज्जनेभ्य: पृथग्भूतोजनोवा ।
वि० पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥
पृथग्रूप: । त्रि० बहुविधे । पृथ
क् रूपमस्य ॥
पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ ॥ पृथक्
नानाविधवंशसञ्चरणमात्मास्यभा
वोऽस्य ॥
पृथग्वाद: । पुं० द्वैतिनि । पृथक्
नानावस्तु०द्वैतं वंवदनंयस्य ॥
पृथग्विध: । त्रि० नानारूपे । पृथक्
धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण०पर
स्परविलक्षणाविधायस्य ॥
पृथग्बीज: । पुं० भल्लातके ॥
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति
। प्रथ० । प्रथ: किन्सम्प्रसारणञ्च
स्विचि: ॥
पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ॥
प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथे: षवन्
सम्प्रसारणञ्चेत्येके। षित्वान्ङीष् ॥
पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्यस
रि । पाण्डो: पत्न्याम् ॥
पृथाज: । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

रभीमादौ । पृथायाः पृथायां वा जातः अर्जुन: । ३: । अर्जुनपादपे ।

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे । पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ।

पृथिवी । स्त्री० गोरूपायाम् । क्ष्मायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाच सहितात्पञ्चतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् । पृथिवीपञ्चसंभूतानामध्यात्मामुच्यते । अधिभूतं तथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् । न्यायमतेनपृथिवीद्विप्रकारा । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । इति । प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेःषिवन्संप्रसारणञ्च । पित्वान्ङीष् । प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्मात्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी । गन्धोघ्राणेन्द्रियग्राह्यकाठिन्यंगौरवं तथा । वसुन्धरागुणाएतेगदिता गुणवेदिभिः । रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरित्शैलातावतीपृथिवीस्मृता ।

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि । पृथिव्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्विप् तुक् ।

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्तपृथिव्याख्यायाम् ।

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले । पृथिव्याःपतिः । मास्करोति : कुरुते कांश्च नास्तद्रोरुद्रमर्चति । नादेवांशोदहात्मज्ञं नाविष्णुः पृथिवीपतिः । ऋषभाख्यौषधे । कृतान्ते ।

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ।

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ।

पृथुः । पुं० अन्तरे । अचैतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्यदक्षिणबाहुमथनाज्जाते । प्रजारक्षणाद्राजशब्दोपाधिंप्राप्ते । पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसंप्रसारणञ्च । ओनाकवि० । स्त्री० स्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् । कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे । स्थूले । निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० इ० सा० । यथा । भावप्रकाशे पृथुकाद्रीभृष्टाश्चस्फुटितास्तत : । कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्तेस्मृताः पृथुकाअपि । पृथुकागुरवोवातनाशनाः श्लेष्मलाअपि । सक्षीरावृंहणावृष्याबल्याभिन्नमलाश्चते । पृथु

रैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰पथ्य तेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्॰प्रथेःसम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कै शब्दे । आतश्चोपसर्गे क : ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोल : । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छद : । पुं॰ दर्भभेदे ॥ त्रि॰ वृहत्पत्रे ॥

पृथुदभ : । पुं॰ रक्तलशुने ॥ दरिद्रभे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनि महान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्देनात्र शल्कानि लक्ष्यन्ते । मत्स्यामितिस- र्वधर : ॥ त्रि॰ वृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुल : । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुत्वमस्यास्ति । सि॰लच् ॥ पृथुत्वं लातिवा । क : ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्ब : । पुं॰ श्योनाकभेदे ॥

पृथुशेखर : । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुसंहान् शेखरोऽस्य ॥

पृथुसेन : । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेना यस्य ॥

पृथुस्कन्ध : । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे॰

पृथूदर : । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ वृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ स॰ त्वक्क्षामक्षुपत्र्याम् हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ वृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु : । वोतोगुणवचनादिति ङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति । अपिच । पयोधरयुगास्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरचिताङ्कचाचजितभावनूपुरा । सुवर्णरचिरांशुकस्तवकबद्धमवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णितावरतिश्चपृथ्वीमम ॥ यथा । घताधरतटीघनस्तनितमङ्गरागव्ययोदृशोरविरतोभिमाभवतिकारणादन्यत : । इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंसुखेयदिदमञ्जनंरचसिचार्द्धचन्द्रं गले ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰वृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके । कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधु : ॥

पृथ्वीकुरबक : । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

पृदाकुः । पुं० वृश्चिके ॥ व्याघ्रे ॥ सर्पे ॥ चित्रके ॥ पर्दते । पर्द० । पर्देर्नित्सम्प्र सारणमल्लोपश्चेति काकुप्रत्ययः ॥

पृश्निः । स्त्री० रश्मौ ॥ त्रि० अल्पतनौ ॥ स्पृशति स्पृश्यते वा । स्पृश संस्पर्शे । घृणिपृश्नीति साधुः ॥ पृच्छति पृच्छ्यते वा । पर्षति पृष्यते वा । प्रच्छ्यतेऽसावाम् । पृषु सेचने वा । पूर्ववत्साधुः ॥

पृश्निका । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

पृश्निगर्भः । पुं० गदाग्रजे । श्रीकृष्णे ॥

पृश्निपर्णी । स्त्री० पृथक्पर्ण्याम् । चकुलिकाक्षिकायाम् । चक्रीति हि० । पिठवनि० इ० च० भा० । चाकुलिया० इ० गौ० भा० ॥ पृश्निपर्णी त्रिदोषघ्नी वृष्योष्णा मधुरा सरा । हन्ति दाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः ॥ पृश्निरल्पं पर्णमस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

पृश्निभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पृश्निशृङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥

पृश्नी । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

पृषत् । पुं० मृगे ॥ न० विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषु सेचने । वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगदिति अतिप्रत्ययो गुणाभावश्च निपात्यते । शतृवद्भावश्चार्यम् ॥

पृषतः । पुं० पृषाकमृगे । चित्रमृगे ॥ यथा । पृषतस्तु चित्रविन्दुः स्यादरिष्टात्किञ्चिदल्पकः ॥ पृषतस्तु भवेत्स्वादुर्ग्राहकः शीतलो लघुः । दीपनो रोचनः श्वासज्वरदोषत्रयापहः ॥ इति ॥ विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषु० । पृषिरञ्जिभ्यां कित् इत्यतच् ॥ यथा । पृषताः विन्दवः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥

पृषताम्पतिः । पुं० वायौ ॥

पृषताश्वः । पुं० वायौ । अनिले ॥ पृषतो मृगविशेषोऽश्वो वाहनमस्य ॥

पृषती । स्त्री० मृग्याम् ॥

पृषत्कः । पुं० वाणे । शरे ॥ पर्षति पृषु० । अटः शतृ । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥ यद्वा । वर्तमाने पृषन्महदिति साधुः स्वार्थे कन् ॥

पृषदश्वः । पुं० गन्धवहे । पवने । वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वो वाहनमस्य ॥ पृषतामश्वानामश्ववद्वेति वा ॥

पृषदाज्यम् । न० सदध्याज्ये । दधिमिश्रितघृते ॥ पृषच्च तदाज्यञ्च ॥ यद्वा । पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥

पृषद्वलः । पुं० वायुसखे ॥

पृषन्तिः । पुं० विन्दौ ॥ यथा । पयः पृषन्तिभिः स्पृष्टा वान्ति वाताः शनैः शनैरिति शाकुन्तले दृश्यते ॥ [illegible]

पृषभाषा । स्त्री० इन्द्रपुर्याम् ॥

पृषाकरा । स्त्री॰ क्षुद्राश्मनि । वटखराद्य॰भा॰ ॥
पृषातकम् । न॰ सदध्याज्ये ॥
पृष्टम् । न॰ सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि॰ कृतप्रश्ने । उपासिते ॥
पृष्टेः त्व : ॥
पृष्ट्य : । त्रि॰ जिज्ञासिते ॥
पृष्ठम् । न॰ शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ॰इ॰भा॰ ॥ चरमभागमात्रेणालक्षणया । सुस्निग्धमांसलपृष्ठमभग्नस्त्राण्यरोमशम् । सवनानामिपर्वस्त निर्दनानां प्रकीर्तितमितिसमुद्र : ॥ चरममाघे ॥ पृष्ठते । पृषु॰ । तिथपृष्ठगूमिति साधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्टम्॰ चिन्ताधिकरणे॰ पृष्ठैः स्तुवन्तइत्यादौ तथानिर्णयात् ॥
पृष्ठग्रन्थि : । पुं॰ गडौ । कूब॰ इ॰भा॰ ॥
पृष्ठत : । अ॰ पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठे इति । आद्यादित्वात्तसिः ॥
पृष्ठदृष्टि । पुं॰ भल्लूके ॥
पृष्ठमांसाद : । त्रि॰ परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाच्यामिधायिनि ॥ इ॰ त्रिकाण्डशेष : ॥
पृष्ठमांसादनम् । न॰ परोक्षे दोषकीर्तने ॥ त्रि॰ तद्दति ॥
पृष्ठयाण । पुं॰ रीठके । पृष्ठास्थि-
नि ॥ सतुगर्भेमांससमाने याऽभवति ॥
पृष्ठवह : । पुं॰ पृष्ठवाह्ये ॥
पृष्ठवास्तु । न॰ गृहस्योपरिगृहे ॥
पृष्ठवाट्टह् । पुं॰ युगपार्श्वगवृषे ॥
पृष्ठवाहिनि ॥
पृष्ठवाह : । पुं॰ } वृषे ॥
पृष्ठवाहक : । पुं॰ }
पृष्ठशय्य : । पुं॰ आरनाङ्कभवे । खौरिणि । पृष्ठे ॥
पृष्ठशृङ्ग : । पुं॰ वनच्छागे ॥
पृष्ठशृङ्गी । पुं॰ हंसभीरौ । सैरिभे । गडे । भीमसेने । वकोदरे ॥
पृष्ठशायन : । पुं॰ धान्यविशेषे ॥ मतः छुवे ॥
पृष्ठी । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥
पृष्ठोदय : । पुं॰ राशिविशेषे ॥ मेषोहपकर्कटधनुर्मकरपञ्च । पृष्ठोदया : पडेवशेषानघापितदेवच ॥
पृष्ठ्य : । पुं॰ खौरिणि । पृष्ठिभारवहनशीलेघोटके ॥ न॰ पृष्ठवृन्दे ॥ यच्चस्मिन्नेद : अरत्नि ॥ पृष्ठ्यानांस मूह : । पृष्ठ्यान् ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । यन्यं ष्योपीतियद्वा
पृष्णि । पुं॰ सूर्ये ॥
पृष्णिका } स्त्री॰ } कुत्तृणे । कुम्भ्या
पृष्णी । } म॰ ॥
पेचक : । पुं॰ उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ यूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्द्वाष्ठादकमांसपिण्डवि

शोधे ॥ पचति०पच्यतेवा०टुःखसे न । डुपचष्० ॥ पचिमच्योरित्वो-पधायाइतिवुन् । चतड्त्वम् । पु नर्ना तिगुपःपर्यन्द्व० मेचे० । शूके ॥
पेत्वकी । पुं० हस्तिनि ॥
पेचिल : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥
पेचु । न० पेचुल्याम् ॥
पेचुकम् । न० नाडीचशाके। पेचुल्याम् ॥ चिन्तामणौपेचकमितिपाठ:
पेचुली । स्त्री० पिचुनि । नाडीचशाके
पेट : । पुं० प्रहस्ते । पेटति । पिट० । प० अच् ॥
पेटक : । पुं० न० पिटके । पुस्तका दीनांमञ्जूषायाम् । पिटार० हू० भा० ॥ नि० कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयो :। ण्वुल् ॥
पेटाक : । पुं० पेडायाम् । पेटके ॥
पेटिका । स्त्री० छत्रविशेषे० । कुवेरा ख्यायाम् । क्षुद्रमञ्जूषायाम् ॥
पेटी । स्त्री० पेटके ॥
पेडा । स्त्री० पेटके । मञ्जूषायाम् । हस्तपेटाके । पिडते । पिडिसं-घाते । भ० अच् । अनित्यत्वान्नुम् न ॥
पेत्वम् । न० अमृते । घृते । पीयते । धा० । अन्येभ्योपिदृश्यत इति० त्वन् ॥
पेपीयमान : । त्रि० पुनःपुनरत्यापीय-
साने ॥
पेयम् । न० पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये । अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि० । यथा।भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम् । निष्पेयञ्चैवभक्ष्यं स्याद-न्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ द्र० रा० नि० ॥ त्रि० पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा० । यत् । ईद्यति । गुण: ॥
पेया । स्त्री० आपणवाम् । षड्गुणजले । सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये । पेया विधिर्यथा । चतुर्दशगुणेनीरेरक्ता ग्नास्थादिभि : स्रुता । द्रवाधिका-स्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः । सातिसवीर्याधिकीचधातुपुष्टिविधा यिनी । स्वेदाग्निजननीज्ञेयावात-वर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवमंयु क्ताद्रोपरोपाचनोचसा । आमशूल हरीरुच्याख्यातिवस्थविनाशिनी । पातुंयोग्या । पा० । यत् । ईद्दणौ । टाप् ।
पेयूष : । पुं० न० अमृते । नव्यदु ग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे । आस प्रसवप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते । पीय ते०पीयतेऽनेनवा । पीयततिसौ त्रोधातु: प्रीतौ । पीयेरूपन् । पत्त लत्वनात्पक्षेगुण : ॥ अग्निसंयो-गात्कठिनत्वंगतेनवप्रसूतायागो: क्षीरे ॥ क्षीरंसत्कालसूतायाघनं-

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥
पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीड़पाने । निपीस्यां रु : ॥
पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजो । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्मांङ्गहरितञ्च । तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमस्त्वेवसंयोगाद्यद्यथा विषम् । तत्सर्वंनाशयेच्छीघ्रं शूलंभूता दिदोषकम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंतथा: । स्थावरादिविषञ्चे आमहरित्वञ्चापरं शृणु ॥ भूताद्यंनाशयेच्छीघ्रं शूलंति मिरसूतकम् ॥ इ० रा० नि० ॥
पेलम् । न० अण्डकोषे ॥
पेलवम् । त्रि० विरले ॥ पवनसावका शस्य प्रकार : ॥ पेरागम् । पिलमे दृषे । वन् । पेलीस्यास्ति । अन्ये भ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥
पेरलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यं द्विविधंनृत्यमु च्यते । पेरलिर्बहुरूपाच्चतानृत्यद्विविधंमतम् ॥ पञ्चविधेयवा .... तथाभिनयशून्यता । यत्रमायैर्वलि ... ... मञ्जादिशीतिलोकत : ॥ किन्नरंमिदंनंयत्र ... ... ताण्डवंयत्रुरूपन्ता ... ... मिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिश अवयवे । भावेवञ् । पेशं-शाति । ला० । क : ॥ बा० पिशी लज्जा । पेशीस्यास्ति । सिध्मा-दित्वाल्लच्चा ॥ धूर्ते ॥ कर्मवाचन ... ... तात् । पेश लोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधो न्योपि ॥
पेश : । न० रूपे ॥
पेशस्कम् । पुं० वज्रो ॥ कीटवि० । सिलिरकी० इ० गौ० भा० ॥
पेशि: । पुं० शतकोटौ । वज्रे । स्त्री० खण्डे ॥ पिशिअवयवे । इपिगिय पिचषीत्यादिना० इन् । मापविद सि ॥
पेशी । स्त्री० सुपक्ककलिकै ॥ मांसास् ॥ खण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीप् । गौरादित्वा । पिशाच्या स् ॥ वायसोभेदे ॥ नदीविशेषे ॥
पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभा ण्डागारइतिस्वामी ॥
पेषणम् । नं० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् । खले ॥ स्थण्डिले ॥
पेषणि : । स्त्री० } पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } दृषदुपलाभि-

त्यायाम् । पट्टे । गरुडकञ्चपे । सि
त० द्र० भा० ॥
पेघल : । वि० पेशले ॥
पैपासा : । पुं० पेयस्थास् ॥
पैंङ्ग्य : । पुं० कर्षे ॥
पैठर : । वि० उखे । स्थालीपक्वमां
साढी ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभचा
इत्यण् ॥
पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकैमुनि
विशेषे ॥
पैण्डिन्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥
पैतामहम् । वि० पित्र्ये । पितामह
सम्बन्धिधनादौ । पितामहस्येदम्
। तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही
पैतृकम् । वि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ
॥ सुसिमद्यौयतेयमसदेश : तत्रपै
तृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यश्चे
तिचकाराट्ठञ् ॥ छौमि० पैतृकौवि
द्या ॥
पैतृकभूमि : स्त्री० । पितृसम्बन्धिस्थाने ॥
पैतृष्वसेय : । वि० पितुर्भगिनीसन्त
तौ । पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप :
। अतएवज्ञापकाड्ढञ् ॥ स्त्रियांपैतृ
ष्वसेयी ॥
पैतृष्वस्रीय : । वि० पितुर्भागिनेये ।
पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् ।
पितृष्वसुश्छण् ॥
पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥
पैत्तिकम् । वि० पित्तजव्याधौ । पि-
त्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा
वातपित्तश्लेष्म : शमनकोपनयो
रितिठञ् ॥
पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यंगुष्ठयो
र्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्येद
मित्यण् ॥ वि० पितृसम्बन्धिनि ॥
पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्याहि
रात्रौ । त्वर्यामासि । कृष्णपक्ष :
पितृणांदिनम् । शुक्लपक्षोरात्रि : ।
पितृणामयम् । पैत्र : । पैत्रश्चासा
वहोरात्रश्च ॥
पैत्र्य : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥
पैप्पलम् । वि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पि-
प्पलभवानि ॥ पिप्पलस्यावयवोवि
कारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥
पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधा
रकेव्यासशिष्ये । पीलायाअपत्यम्
। पीलायावेत्यण् ॥
पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्य
म् । अयमार्षे० हाप इति० ढक् ॥
पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्त
र्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्य-
काछलात् । छलमाह्मनु : । सुप्तां
मत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ।
सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमो
धम : ॥ पिशाचस्यायम् । अण् ॥
पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्य
ण् । दैवसर्गविशेषे ॥ वि० पिशाच
सम्बन्धिनि ॥

पैशाचिक : । त्रि॰ पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न॰ परस्मै परोक्षपरदोषप्रख्यापने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा । युं॰ । अण्॰ ॥

पैशुन्यम् । न॰ अविश्वासदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुष्टस्यकर्मभावोवा । ब्रा॰ ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिवन्धुभावमित्रसकाशेष-र्थोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्ट : । त्रि॰ पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ पिष्टानांसमूहे ॥

पैष्टी । स्त्री॰ विविधधान्यविकारजामदिरायाम् । पानव्याम् ॥ पैष्टोवाट्मक्तोष्णाक्षादीपक्लीडोसमापरा । वातहृत्कफक्लीयत्विक्तक्षन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येदम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ।

पोगण्ड : । पुं॰ बालके ॥ दाषञ्चापोउपालयापात्पोगण्डस्तापिण्डित : इतिनारद : ॥ दशवर्षपर्यन्तवालके । त्रि॰ विकलाङ्गे ॥ पवते॰पुनाति वा । विच् । पोगण्डश्चासेसोच ॥

पोट : । पुं॰ वेश्मभक्तौ । वाल्ले ॥

पोटगल : । पुं॰नले । नरकट॰नरसल॰ इ॰ भा॰ ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । कांस॰ इ॰ भा॰ ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअद्ने॰सकर्मक । अच् ॥

पोटा । स्त्री॰ स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो : स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुक्तायामयोषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थसृ रादि : । पचाद्यच् ॥ दासी ।

पोट्टली । स्त्री॰ पोट्टलिकायाम् । पोटली॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । शुद्धार्थं निक्षालाशेगुड्ख्या : क्षायपक्वा । दोलायन्त्रे पुर : पाच्य : पोट्टल्यांपस्तववया ॥

पोड्ड : । पुं॰ कपालास्थितवि ॥

पोत : । पुं॰ शिशौ ॥ वस्त्रे । समुद्रतरणार्थनौकाविशेषे । समुद्रयाने । मार्केटे । जहाँआ॰ जहाज॰ इ॰ भाषुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहासौख्यानिसाधुभि : । रत्नपारीक्षके : सार्द्धमानयिष्ये बहूनि च । मुक्तिसहस्रंप्राशोमहाय्यांदवणार्थवम् । पोतारूढास्तत : सर्वे पोतवारिकयामिता : । अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिपोतेनिर्भय : । इ॰ नागाईगोकर्णसारात्म्याख्याय : ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीर्घाक्ष्यारान्तर्स इत्यादि । गृहस्थाने । पोता॰इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ दशवर्षीयगजे । पुनाति॰पुशि

वा । पूञ्० । हसिमृग्रिण्वितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ्० । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । 'सौन फिडी० इ० भा० । पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० यस्तत्र सरोति प्रसिद्धा । पोईशाक इ० भा० ॥ पोतकी शीतला स्निग्धा श्लेष्मला वातपित्तनुत् । अकण्ठ्या पिच्छला निद्राशुक्रदा रक्तपित्तजित् । बलदा रुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतजः । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितो वणिक् ॥

पोतवणिक्प्रियः । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिजः प्रियो यस्य ॥

पोतरक्षः । पुं० केनिपाते । पतवार० इ० भा० ॥ कालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाहः । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकावि० ॥ वहित्र वाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्रमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोता डिम्भा आधीयन्ते । धाञः क

र्मणि ल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भकः आधीयतेऽत्र । अधिकरणे ल्युट् ॥

पोतासः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पश्चियांसल्यपर्णी ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतास्य यस्मिन्नयम इति ङीप् ॥

पोत्रः । पुं० स्रुविणि ॥ पुनाति । पूञ्० । हन्विधाघस्यिमुपानुमस नीभ्ये इति त्रन् ॥ भतृणिदूद्यदृजोदयो दश्यादश्यामालदृष्टि इति साधुः ॥ विश्वौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । फालाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ्० । हलसूकरयोः पुवः इति ष्ट्रन् ॥ वस्त्रं ॥

पोत्रायुधः । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पोमिरथा । स्त्री० जिनशासि० । शिमुखाग्राम् । यक्षकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्सलिलशालीवत्तन्वीं पर्पटिकां ततः । खेदयेत्तप्तकैतान्तु पोलिकां जगदुर्बुधाः ॥ तांश्चादेलपिकादुलांतस्मादसुकवस्तु पाः ॥

पोलिन्दः । नौकावयवविशेषे । पाटा

रथी ॥

पोष्ली । स्त्री० पिष्टकवि० । पूपाख्या न् । चर्पट्याम् ॥

पोप : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ ॥ पुष्पपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ पुष्टौ ॥

पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ हिजी ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषी त्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवरे : । त्रि० पोषकाग्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्वर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र : । पुं० पुत्रप्रतिनिधौपालनासुतत्वंप्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे । यथा मातापितागुरु : पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिरग्निः : पोष्यवर्गाच-मीनव ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भ्राताप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिरग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन संभरेत् ॥ पोष्याखांवर्ग : ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवनन्तुततः परमिति ॥ आचार्यप्रमुखाच्चांछिथीन : पौन्धं मतैर्मतौ । यतो गण्डावस्थितेनपौगण्ड : सप्तमोऽत्र धैरित्युक्तेस्तदवस्थायामिति । त्रि० ॥

पौण्डरीयम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डरीकमिव । गर्वरादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० औषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलं हिमम् । चक्षुष्यं मधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफापहम् ॥

पौण्ड्र : । पुं० चंदेलो० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यशङ्खे ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्रातेः पुण्ड्रखण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञादण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ०प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो : । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशे

ह्रस्वेत्यादीर्घाविधौ पत्वादिविहितक्रिया लोपादिनाशुद्धह्रस्वमापन्नं दस्युपदग च्यो वाच्यस्वरे ॥ शौण्डिकायामुवै- म्याञ्जातेत्याविवि० । पुंडो० ड० गौ० भा० ॥ पुरडुवक । स्त्री० कन् ॥

पौण्डुवर्धन : । पुं० देशवि० । विहार० ड० भा० ॥

पौण्ड्रिक : । पुं० पुण्ड्रे चौ । सेव्ये । चतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० पैङ्गसिद्धेष्टविधिश्रेपे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौतिकम् । न० घृतवर्णमधुनि ॥ या क्षुद्रासमयोपमाखपुतरा : प्रायो- सराभिविडखायक्षानास्तरुकोटरा- न्तर्गता : पुत्रावसंस्कुर्वते । तासाञ् पैतिरइपुत्तिकानिगद्दितलाभि:कृत सर्पिर्वातुल्यं यन्मधुस्तदनैः परजने : सपौतिकंपौत्तिकम् ॥ पौतिकमधु रुचोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । वि दाहिमिहकृच्छ्रघ्नमन्ध्यादिघ्नतमो- विपु ॥ पुत्तिकाभि: कृतम् । तस्ता यामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पौता० ड० नाती ड० भा० ॥ पु- त्रस्य० पुत्रापत्यम् । अनृष्यानन्त र्येबिदादिभ्योऽञ् ॥ न० पौतुर्भाव कर्मणो : ॥ उङ० ष्यञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्यां म् ॥ पुत्रस्यपुत्र्यापत्यम् । यञन्तत्वान्ङीप् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भवे ॥ कालाङ्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पुन : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरित्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभमात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकाद्यर्थ उत्संख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाभि ॥ उ० ठञ् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ याज्ञवल्क्ये डक्षतयाखताक्षतयावाविधवाया स्वेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भूत्वास- पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० यातृणे । रोहिषतृणे । ग न्धद्रव्ये० ड० स्याती० त्रि० नागरे । परोक्षृति ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइ त्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहनाबोपवने ॥ नि- ष्कुटस्तुगृहारामेवाद्यारामस्तुपौर क : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ । पुरोरप

॥ चीरसमयेन चाच्छादनवस्त्रवि
शेषे । काषाद० द्र० गौ० भा० ॥
पौष्या : । पु० सूर्यपुत्रे । न० रेवती
नक्षत्रे ॥
पौष्ययम् । त्रि० पुष्यनिर्मिते ॥
पौष्पकम् । न० धातुप्रभेदे । रीति
पुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृति : । इवे
प्रतिकृतावितिकन् । ततः स्वार्थे०
यञ् ॥
पौष्पी । स्त्री० पुष्पपुरे । पटना० द्र०
भा० ।
प्याट् । अ० हे । भो । सम्बोधने ।
प्यायते । वृद्धौ टात्मय :
प्र । अ० प्रकर्षे । गत्यर्थे । प्रयोदि
वर्षे दीर्घे शेभूयस्त्वानवृद्धिषु । वियो
गशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजायदर्शने
॥ यथा आदिकर्मणि तो० प्रयात.
। दीर्घे० प्रवासूयका । ईशे०
प्रभुर्देशस्य । भृशार्थे प्रनर्दन्निदाघा
दा : । सम्भवे० हिमवतोगङ्गा प्रभ
वति । तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम् । वि
योगे० प्रोषित । शुद्धौप्रसन्नमुदक
म् । शक्तौ० प्रगल्भोविप्राय । इ
च्छायाम्० प्रार्थयते कन्याम् ।
शान्तौ० प्रशान्तोग्नि : । पूजाया
म्० प्राञ्जलि : स्थित : । दर्शने० प्र
यानम् । दर्शने प्रलोकयति ।
प्रत्यर्थ : ।
प्रकट : । त्रि० व्यक्ते । नि:सन्दिग्ध
भातीतिव्यवहारगोचरे । स्पष्टे ॥
उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चे तिप्रशब्दात्
स्वार्थेकटच् प्रत्यय : ॥
प्रकटित : । त्रि० प्रकाशिते ॥
प्रकटोदितम् । न० विस्पष्टवाक्ये ॥
प्रकण्व : । पु० देशविशेषे ॥
प्रकथनम् । न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥
यथागाथा : प्रकुरुते । प्रकथयती
। त्यर्थ : । गन्धनावक्षेपणे तिप्रकथने
आत्मनेपदम् ॥
प्रकम्पन : । पु० वायौ ॥ नरकविशे
षे ॥ न० कम्पातिशये ॥
प्रकर : । पु० सञ्चरे । सङ्घे ॥
विकीर्णकुसुमादिषु । न० कोड
के । प्रकीर्यते कुविक्षेपे । कर्मणि
अप् ।
प्रकरणम् । न० प्रस्तावे ॥ यथा ।
सोजनप्रकरणे संश्रूयमानशैलिव
णे प्रतीतिगमनप्रकरणे त्वश्वे
प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे ।
अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थ
सन्धौ । ग्रन्थस्यविच्छेदे । तल्लक्ष
यथा । शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्र
कार्यान्तरेस्थितम् । आहु . प्रकर
णं नामग्रन्थभेदंविपश्चित : । तत्र
मीमांसका : । विनियोगविधे ·
सहकारिभूते युगपत् सुप्रमाणे पुरुषा
र्थप्रमाणे । उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम् ।
यथा । प्रयाजादिषुसन्निधीयमानो

त्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात्
समिदादीनभावयेदितिवोधानन्त-
रं किमित्यस्य प्रकारांकाङ्क्षा। द-
र्श पूर्णमासवाक्ये पिदर्श पूर्णमासा
भ्यांस्वर्गंभावयेदितिवोधानन्तरंकथ
मित्यस्य प्रकाराकाङ्क्षा। इत्थं
चोभयाकाङ्क्षया प्रयाजादीनांदर्श
पूर्णमासाङ्गत्वम्। तच्चप्रकरणं-
द्विविधम्। महाप्रकरणमवान्तरप्रक
रणञ्चेति। तत्रमुख्यभावनासम्बन्धि
प्रकरणमहाप्रकरणम्। तेनचप्रयाजा-
दीनांदर्श पूर्णमासाङ्गत्वम्। एत-
च्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः स-
म्भवात्। नतुविकृतौ। तत्रप्रकृति-
वद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनैव
प्रकाराकाङ्क्षायाउपशमेनापूर्वांशा
नामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगा-
सम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानांस्था-
नादेवविकृत्यर्थत्वमिति। अङ्गभा-
वनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरण
म्। तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजा-
द्यङ्गत्वम्। तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते।
यद्भावनाविशेषे पातृसर्वेषांफलभा
वनायामथभावेनयत्रप्रसङ्गेनप्रधाना
ङ्गत्वापत्तेः। प्रयाजानुवादेनविधी
यमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहित-
त्वंसन्दंशः। यथा। अभिक्रामं।
तहिसमानयतउपभृतन्ते योषाड्वा
ज्जिनाप्रयाजानुवादेन। किञ्चिदङ्ग-
विधायविधीयते। तदनन्तरमपिप्र-
याजानुवादेनप्रयाजत्वम्। यस्यैवं वि
दुषः प्रयाजाइज्यन्ते। प्रैभ्योलोके-
भ्योभ्रातृव्यान्नुदते। अभिक्रामंजुहो
त्यभिजित्यै इतितदनन्तरमपिप्र
याजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवे-
देत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते। अ
तःप्रयाजाङ्गमध्ये ऽभिहितमभिक्रम
णं तदङ्गं प्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोप-
कारंभावयेदितिचारे। कथमेभिरपू
र्वंकर्त्तव्यमिति। अथप्रभावाकाङ्क्षा
याः सत्वात्। साचसन्दंशपतितै
रभिः क्रमणादिभिः शाम्यति।
नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षा
भावः। भावनासामान्ये तत्त्वापितत्
सम्भवात्। यदिदंप्रकरणं तत्क्रिया
याएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयो
स्तुतद्द्वारा। तथाहि। यस्मैतरागंक्षा
मन्त्रमपलभरनायां कथम्भावाका
ङ्क्षायाः सन्निधपठितमश्रूयमाणमा
कथंक्रिया- भावमुपकार्याकाङ्क्ष
येतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति। (०)
क्रियायाएवलौकिकवथम्भावाकाङ्क्षा
यामन्वयदर्शनात्। नहिकुठारेणछि
न्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायाम-
मुद्यार्थमायोपिद्भत्तोऽन्वेति। किन्तु
सन्दंशनो द्यम्यनिपात्यस्युद्यमननि
पातनेनएव। एवमत्रतद्वारैवान्वेती
तिसार्थंतन्नीनमेतत्। इदंचप्रमाना

दिभ्योबलवत् । अतएवाग्नेर्दीव्यति राजन्यमितिविदेवनाद्योधर्माअभि षेचनीयसन्निधौपठितात्र्यपिस्थाना न्नतदङ्गम्॰किन्तुप्रकरणाद्राजसूया ङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसमः । पुं॰ नैयायिकाभांपदा र्थान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । य- स्मात्प्रकर्णचिन्तासनिर्णयार्थमपदि ष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सहेतुः स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा॰नि- र्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरण- समउच्यते । सकः तुल्याकाङ्क्षया मात्र । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिप क्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभावव- त्त्वावितितदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्थंनिर्णयंजनयितुमशक्त स्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्॰किन्तु धर्मिण.साध्यवत्त्वंतदभाववत्त्वमृवेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरण सम : । यद्वा प्रकृष्टंकारणंलिङ्गंपरा मर्शो वा॰कोहेतुरनयो : साधकः॰ पक्षयो : क॰ परामर्श : प्रमेतिवा यत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यथा- दिव्यादित्तुवस्तुस्थितिआह्नम् । अत्र यन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकाली नपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्श कालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शो- वा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ट त्वमैकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । य

न्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयञ्च शाब्दिशिष्टदोषद्रष्टव्य : सद्धेतोरपि विरोधिपरामर्शद्वारेदुष्टत्वमिष्टमेवे त्यवधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री॰ नाट्यङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्षः । पुं॰ विशेषे । अधिके । उत् र्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनु रज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । क्लप॰ । घञ् ॥

प्रकाण्डः पुं॰,न॰ विटपे । तरोर्मूल शाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखाव धिभवे । स्कन्धे । त्रि॰ प्रशस्ते ॥ प्रगत :काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रश स्तोगो : गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्य रूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिस समास : । प्रकाण्डते । काण्डभेद ने । चु॰ । पत्ते । पु॰ । प्रकाण्ड्यते । क्रम॰ यिङ् । वरणार्ड्यश्चेतिडोषा ॥

प्रकाण्डर : । पुं॰ द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ॰ अतिशये ।

प्रकामम् । त्रि॰ निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु॰ । घञ् ॥

प्रकार : । पुं॰ भेदे । सामान्यस्यभेद केविशेषे । सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । डुकञोघञ् ॥

प्रकाश : । पुं॰ दीप्तौ । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उन्मेषे । व्यक्ते ॥ प्रहासे । बुद्धिपरिणामविशेषेविष- याकारे॰दीपवत् । स्वविषयावरग

विरोधिनिसत्वकार्ये । प्रभावे । न० कांस्ये । त्रि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशसेवा । काम्यदीप्तौ । घञ्० पचाद्यच्वा । अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशकः । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि । सूर्यादिषु । त्रि० व्यञ्जके, अवभासके । प्रकाशकर्त्तरि ॥ प्रकाशयति । काश्० । णवुल् ॥

प्रकाशक्रेता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशक्रेतरि ॥

प्रकाशनः । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काश्०ल्यु: ॥

प्रकाशमानः । त्रि० भासमाने । विशेषणव्यात्मनासदाप्रकाशमानमेवतस्मिन्यथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये । प्रकाशश्चात्मास्वरूपंयस्य । त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशितः । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्णः । पुं० पूतिकरञ्जे । न० ग्रन्थविच्छेदे । चामरे । त्रि० असङ्गते । नानाप्रकारमिश्रिते । यथा । प्रकीर्णः पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहारः ॥ विस्तृते, विक्षिप्ते ॥ च० । प्रकीर्णसार्द्धमनवेक्ष्यकारिणोंसदैवभर्तुः प्रतिकूलवादिनीम् । परस्परेणाभिरतामवज्ञानेवंविधांस्त्रीपरिवर्जयामीतिवत्सोचरितम् । प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त: ॥

प्रकीर्णकः । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे । विस्तारे, ग्रन्थविभेदे । पाप-वि० ॥ यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम्० अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुधः कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा । विवादपदे । नष्टं यत्रपूर्वंपुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् । संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तितः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तितः । यथा । प्रभूतमल्पंकार्येवायोनरः कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्यः पुं० पूतिकरञ्जे । कण्टिकार के । कठकरञ्ज० ष्ठ० भा० । नाटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ घृतकारञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ त्रि० विप्रकीर्णे ॥ प्रकीर्यते । कृ० । अघ्न्यादित्वात्यक् ॥

प्रकृतः त्रि० प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसरामः ॥ प्रकर्षेकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्: क्तः ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये

प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच । यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषरा-ष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृतय : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तु क्षोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्र नृपेण यथा । भुङ्क्षेशक्रनृपोराज्यं प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचम-शायज्ञै : कार्यंप्तं करोतिचेति ॥ प्रकृष्टं करोतिराज्यमिति । क्तिन् ॥ स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी सहजाचप्रकृतावचा । प्रकृतिःसैति विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जातौ॥ लिङ्गे॥ लिङ्गम्॰व्यक्तम् । स्त्री पुन्नपुंसकश्चेतिस्वामी । यथा॰इती याप्रकृतिः शब्दः ॥ पौरवर्गे । भी रायांयोनिषु ॥ शिल्पिनि ॥ शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । साप ञ्चविधायथा।गणेशजननीदुर्गाराधा लक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिवि धौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति॥ किंतुति स्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टि वाचक : । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृ ति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणेप्रकृष्टे सत्त्वेचप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे वर्ततेकृश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : सृष्टे रायाचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्ति तेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥ प्रलयात्प्रविकायाम् । प्रलयात्-प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिप दिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ कारणे ॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरा यांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतिसंख्यायां ॥ मातरि । अनन्यायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥ योनौ । उपादानकारणे । मूलप्र-कृतौ । सत्त्वरजस्तमसांसाम्याव स्थायाम् ॥ यथा । सत्त्वंरजस्तमश्चै वगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थि तिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ के चित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः । एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरो तिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : । प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साचविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात्॰इत्यत उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चे ति॰मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यक लापस्यसामूलंनत्वस्यास्मूलान्तर म्॰अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्था यामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥ प्रकृतिर्मायमाया । साचसत्वरजस्त मोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी-मिथ्याज्ञानात्मिकापारमेश्वरीश-क्तिः ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञाने च्छादिसंस्कारैर्वर्तमानजन्मन्यभिव्य क्त॰सर्वचकरोतीति ॥ पुरुषार्थभ्रंस-हेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानी-यादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । पराचैतन्यलक्षणा० अपराचैतन्यलक्षणा । यथा भूमिरापोऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समयाङ्गोप देशे ॥ यत्समयाङ्गोपदेशः साप्रकृतिः । यथादर्शपौर्णमासादिः । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येतिमीमांसकानांव्यवस्था । रा यस्मिन्यागे० इति कर्त्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेचोपदेक्ष्यतेसाप्रकृतिः । येनचोपदेक्ष्यते साप्रकृतिरितितदर्थः ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् । प्रकुर्वते । क्तिच् ॥

प्रकृतिजः । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेर गर्द्धभादौ ॥ प्रकृतेर्जातः । जनी० । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने । तदेवप्रकृतित्वमाहुस्तयोरभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट तथाद्ययोर्विकाराः सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादयः० तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्व-मिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्त्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि० स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं० प्रधानलये । प्रकृतौसंशोपि ॥ पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य० वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलयः । प्रकृतिपदवाच्यप्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुद्ध्योपास्यमानेषुलयः । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री० महदादिसप्तसु । महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चेति-प्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि । महत्तत्त्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः । एवमहङ्कारतत्त्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्च महतः । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूतानामाकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ । तत्त्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाकाशत्वात् ॥ निजरूपविरूपम् । प्रकृतिविरूपम् । त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसमष्टौ ।

प्रक्रम: | प्रक्षेपणम्

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकस्वार् । समानरूपंसदृशम् । प्रकृतेः समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ : । त्रि० छायत्स्वप्रभोगजनककर्मक्षयेप्रकृतावज्ञानेसूक्ष्मरूपेणस्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० प्रभा : पदवाच्यार्थातुष्टी ॥ प्रकृतिराख्यायस्याः ॥

प्रकृष्ट : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष० । कर्मणिक्त: ॥

प्रकेत : । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट : केत: ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठ : । पुं० भूपकक्षाग्रे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकुष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उपिकुषिभ्यांथन् ॥ प्रकृष्ट: कोष्ठ:मूलंवा । प्रादयइतिसमास: ॥ मूले ॥

प्रक्खर : । पुं० अश्वकवचे । कुक्कुरे । प्राखर० इ० आ० । इ० अ०न्ना० ।

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रमकर्त्तरि । प्रारब्धकर्त्तरि ॥

प्रक्रम : । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे । अवसरे । क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥ यथापरिचयर्थिक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्त : । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्त : ॥

प्रक्रिया : । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षेणकरणम् । डुकृञ्० । कृञ : शचेतिश: । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित : । त्रि० क्रीडाकारे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्त्तरिक्तः ॥

प्रक्लिन्न : । त्रि० प्रकार्येणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वण : । पुं० प्रक्वाणे । वीणायाः क्वाणे ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाश्चेत्यप् ॥

प्रक्वाण : । पुं० प्रक्वणे । सोपसर्गे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षर : । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रक्खरे । प्राखर इ० आ० । इ० ई० पं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित : । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्त : । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त : ॥

प्रक्षेप : । पुं० औषधादिप्रक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभ : । पुं॰ प्रकृष्टक्षोभे ॥ नं॰ चल ने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं॰ सर्वलोहमयेशरे । नाराचे । प्रकर्षे क्ष्वेडने । ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे । ल्युट् । पु॰ ।

प्रक्ष्वेदन : । पुं॰ प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं॰ हयसन्नाहे । पाखर॰ इ॰ भा॰ ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतरे ॥ वेसरे ॥ त्रि॰ अत्यन्तखरे ॥ अत्यु ग्रे ॥

प्रख्य : । त्रि॰ उत्तरपदेतुल्यार्थवाचकी । यथा । स्तुतरपदेऽख्य: मकार : प्रतिमोनिभ इतिहैमचन्द्र : ॥ सन्निभ : सदृशय : सरक्षतेतितुल्यम् ।

प्रख्या । स्त्री॰ कान्ती । प्रख्यानम् । ख्या॰ । चक्षिङादेशीवा । आतश्चो पसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि॰ प्रसिद्धे । प्रकारख्यात युक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणाख्या ति । ख्याप्रकथने । चक्षिङ ख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं॰ प्रख्यातवप्तृकि । विख्यातपितरि । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री॰ प्रकृष्टायाम् । प्रकृ ष्टायांकीर्त्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न॰ प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं॰ कूर्परोपरिस्कन्धपर्यन्त भागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्या सन्नोगण्ड : कपोलोऽस्य ॥ ॥

प्रगण्डी । स्त्री॰ बहि : प्राकारे ॥ दुर्ग प्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्था ने ॥

प्रगतजानु : । त्रि॰ प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि॰ प्रज्ञौ । वाता दिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरले जानुनीयस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं॰ पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि॰ प्रतिभान्विते । प्रष्ट व्याद्यवसरे अकीयत्वाप्रतिभस्याद्य योगवति । प्रत्युत्पन्नमती । प्रगल् भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ।

प्रगल्भधी : । स्त्री॰ उदारबुद्धि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री॰ सामोत्कर्षे ॥ प्रग ल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ नि : शङ्कत्वं प्रयोगेषुबुधैरुक्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री॰ नायिकाभेदे ।

प्रगाढ : । त्रि॰ भृशे ॥ दृढे ॥ प्रगा हतेस्म । गाहू॰ । क्त : । यस्यवि- भाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि॰ उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं॰ चतुर्थपञ्चमप्राटीचार्द्धेते प्रगाथेपुनरस्या सिस्वोत्तरयोरयम्मे दिष्टे वमादिवचनाद्यवद्धयोर्द्वे चो- सिद्ध : क्रियन्ते सप्रगायइत्युच्यते ॥

प्रकर्षेण ग्राहयन्ति । यद्वा । प्रगृह्यते । अन्य० । अकर्तरि च कारके इति कर्मणि घञ् । पृषोदरादित्वाद्रे फ अक्षारयोर्लोपः । तत्रोर्ध्वदण्डभावम् ॥

प्रगुण : । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टा गुणा यस्य ॥ प्रकृष्टजाघनोद्दिगुणवति ॥

प्रगृह्य : । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोत्पिलननसम्बीयते यक्षपूर्वाचार्यैः प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । असन्धि कार्योपयत्वेर्थः । पद.सो विवाख्या पच्यं पुषेतिक्यम् । यहिक्यैतिर भ्रम सारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रातः काले ॥ प्रगीयते ऽत्र या । गैशब्दे । कैप्रत्ययः ॥

प्रगेतन : । त्रि० प्रत्नने । प्रातस्तने ॥ प्रगेभवः । सायंचिरमितिव्युत्पत्तौ ॥

प्रग्रह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्धाय । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुवर्णतुलमणीकृष्टे ॥ रज्जनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावादिपास्याभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौ च निघञभावापत्ये० ग्रहवृद्धि त्वप् ॥

प्रग्राह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ इत्यादौ मांबन्धने ॥ चभौषौ ॥ प्रग्रह । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेवणिजां रश्मौ चेति घञ् ॥ यद्वा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्साया मिति घञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंग्रहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटाविद् । त्रि० शास्त्रगण्ड ॥

प्रघण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ [illegible] प्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रघ बहिर्द्वार[illegible] प्रहन्यते । हन० । अक्ति : पादैः [illegible] प्रघाणश्चेति अगारैकदेशेप्रघण [illegible] प्रकोष्ठे । साधुः । बाह्यदेशे [illegible] प्रकोष्ठ अगारैकदेशप्रघण । तनवा [illegible] निपातनम् ॥

प्रघस : । पुं० असुरे ॥ दैत्ये ॥ प्रकर्षेण घसति । अद० भक्षणे घसॢभावे अच् । पसङ्ख्यान उत्सर्गेदृत्य पितु० घसपोः घसादेश : ॥

प्रघाण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ अलिन्दे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठे प्रविशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण : प्रघाणश्चेति साधुः । बाह्यप्रकोष्ठेनिपातनमिदम् ॥

प्रघात : । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेघहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्णः । पुं॰ अतिथौ । त्रि॰ प्रकृष्ट घूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न॰ प्रस्थितायां सेनायाम् ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षाः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥

प्रचण्डः । पुं॰ श्वेतकरवीरे ॥ त्रि॰ दुर्वहे । दुर्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्तिः । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥ त्रि॰ प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ यस्याः स्थानं कमलखण्डः ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचयः । पुं॰ समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पाद्यवचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयं स्वपरिमाणजनकः । यथा । सङ्घातः परिमाणाप्रचयादपि जायते । प्रचयः शिथिलाख्यो यः संयोगस्तेन जन्यते ॥ परिमाणं तूलकादीनामस्त्याश्रयनाशतः ॥ इ॰ भा॰ प॰ ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न॰ बाहुल्येनपसरणे ॥ प्रचयेनगमनम् ॥

प्रचरः । पुं॰ पथि ॥

प्रचरद्रूपः । त्रि॰ व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं॰ प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाकः । पुं॰ शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं॰ मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायितः । त्रि॰ निद्रादिना घूर्णिते ॥ प्रचलवदाचरति । कर्त्तुः क्यङ् सलोपश्चेति॰ सन्नतात्कर्त्तरि क्तः ॥ प्रचलाया जातास्येति वा । प्रचलायते स्म । गत्यर्थेति क्तो वा ॥

प्रचलितः । त्रि॰ प्रस्थिते ॥

प्रचारः । त्रि॰ सततव्यवहारे ॥ व्यक्तौ । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर॰ । घञ् ॥

प्रचितः । त्रि॰ परिवृंहिते ॥ प्रचीयते स्म । चिञ्॰ । क्तः ॥

प्रचितकम् । न॰ दण्डकविभेदे ॥ य॰ । प्रचितकसमभिधो धीरधीभिः स्मृतो दण्डको नद्वयादुत्तरैः सप्तभिर्यैः ॥ यथा सुन्दरयदुकुलाम्बोधिचन्द्रप्रभौदिव्यकौगर्भरक्षाविलोकैकनाथ॰ प्रचितकपटसुरारिप्रमोदामदक्षावलस्तोमविद्रावणैकेश्वरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटीभिः प्रनिःशेषितध्वान्तविध्वंसनीनिर्विशान्धकार॰ प्रणतजनपरितापोपशान्त्यगिरोक्ष दमेधप्रसीदप्रसीदप्रसीद ॥

प्रचीयमानः । त्रि॰ पुष्यमाणे ॥

प्रचुरः । त्रि॰ प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर॰ । इगुपधेति कः । चुरादीनां णिज्वैकल्पिकः ॥ प्रगतश्चुराया इति वा ॥

प्रचुरपुरुषः । पुं॰ चौरे ॥ बहुनरे ॥

प्रचेताः । पुं॰ वरुणे । प्रप्रपतौ । मुनिविशेषे । प्राचीनबर्हिःपुत्रेषु । प्राचीनबर्हिषः पुत्रा शतद्रुत्यादृशाभवन् । तुल्यनामव्रता सर्वे धर्मस्नाताः प्रचेतसः ॥ त्रि॰ प्रकृष्टहृदि । प्रकृष्टं चेतोऽस्य । प्रचेतयति वा । चिती॰ । असुन् ।

प्रचेतसी । स्त्री॰ कट्फले ।

प्रचेताः । पुं॰ सारथौ ।

प्रचेलम् । न॰ पीतकाष्ठे ।

प्रचेलकः । पुं॰ अश्वे ।

प्रचोदनी । स्त्री॰ कण्टकार्याम् । प्रचोदयति । चुरस्योदनं । ल्युट् ।

प्रचोदितः । त्रि॰ प्रेरिते ।

प्रच्छदः । पुं॰ आच्छादने ।

प्रच्छदपटः । पुं॰ निचोले । शैयागृह शय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्नयं इति भाषा ॥ डोलिकाद्यावरणपटे॰ उत्तरीये । स्त्रीपरिधानपटे॰ बुरका॰ इति ख्याते वस्त्रपटे । प्रावारपटे ॥ पिछौड़ा॰ पिछौड़ी नाम वाससि । प्रच्छदति॰ प्रच्छाद्यते अनेन वा । चुरादिणिजन्तात् । छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य । प्रच्छदश्चासौ पटश्च ।

प्रच्छना । स्त्री॰ आमन्त्रणायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न॰ अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठे- यगेवाक्षद्वारि ॥ प्रकर्षेणाच्छन्नम् । [illegible] त्रि॰ गूढे ॥ आच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्करः । पुं॰ कितवकुशीलवादौ यथा ॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्च मानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ एते राष्ट्रे वर्त्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः इति मानवे नवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदयः । त्रि॰ गूढाभिप्राये । प्रच्छन्नं हृदयं यस्य ॥

प्रच्छर्दिका । स्त्री॰ वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्दवमने । रोगाप्याति । ण्वुल् ॥

प्रच्छादनम् । न॰ उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ।

प्रच्छादितः । त्रि॰ आच्छादिते ।

प्रजनः । पुं॰ पशूनां गर्भग्रहणकाले ॥ उपसरे । प्रथमगर्भग्रहे । स्त्रीगव्यादिषु पुंगवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे । गर्भधारणे प्रजननम् । करो॰ । प्रजन् । जनिवध्योरिति न वृद्धिः । यद्वाऽच्छन्तादेरच् । प्रशब्दो धात्वर्थविपरीतयति । प्रादुर्भावस्यैव परीक्षणगर्भग्रहणम् । तच्च प्रथम द्वितीयादिकं देश्यनामसद्वृत्ये । हरदत्तस्तु सोऽप्येवम् । पशोरुपप्रथमगर्भग्रहणमित्याख्यातम् ॥

प्रजननम् । न॰ योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ प्रभोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री॰ मातरि ॥

प्रजनिष्णु : । त्रि॰ प्रजननशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनेः प्राद्भूभविष्णुस्त्वस्मादलङ्कृञ्जनि राधृञ्जिव्यादिना॰ इष्णुच् ॥

प्रजल्प : । पुं॰ वाक्यवि॰ । य॰ । अ-सूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्य कौशलोद्गारः प्रजल्पः स तु कथ्यते । बृहज्ज्वलनशीलमणि : ॥

प्रजव : । पुं॰ प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि॰ वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु : सोचोवेगितीय । प्रजोरिनि : ॥

प्रजा । स्त्री॰ लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्ते प्रजानानिर्भेजिरे । येप्रजांषि शिरेधीरास्तेऽमृतत्त्व हिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणवोभयोन्यो: सङ्गवाज्जायते । जनी॰ । उपसर्गेचसंज्ञायामिति ड : ॥ यथाहु : । नशद्खाद्दनव-ज्ञाद्ग नयग्रंक्षसिदजगत् । विज्ञा-क्षसभगाद्धस्तस्मान्माहेश्वरीप्रजे-ति ॥

प्रजागर : । पुं॰ प्रकर्षेणजागरणे ॥ रात्रानंक्रामिनंधारंप्रविशन्तिप्रजाग रा : ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ॰ । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री॰ जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । जनभार्षितस्वर्थौचजनि : । गत्यर्थेतितः ॥

प्रजाति : । स्त्री॰ प्रकृष्टे जन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न॰ पुनीत्यग्निपुराणा-मे ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्द : । पुं॰ सन्तानार्थंस-म्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री॰ गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि॰ प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न॰ रजते ॥

प्रजाध्यक्ष : । पुं॰ दक्षादौ ॥ प्रजा-नामध्यक्ष : ॥

प्रजानन्ती । स्त्री॰ पण्डितायाम् । प्राज्ञायाम् ॥

प्रजाप : । पुं॰ राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं॰ विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिनाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ मरीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दधपक्षापत्तयोर्यथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । प्रचेतसं वसिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्वंधा । ब्रह्माण्याग्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायम । मरीचिरङ्गिरात्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएव च । कर्दमश्चाधिवः मोक्ष : क्रोधो

वाक्क्रीतएवच ॥ एकविंशतिकुल्य ज्ञात्वं प्रजायतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोचधर्म : ॥ प्रजानां पति : ॥ कौटबि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांपदस्थोनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : क्षेदयत्युर्वी विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तच्चर्षि वायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुरारसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरी सरश्चसर्वप्राणिनांवलमभिवर्द्धते । उत्तरायणश्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकाश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरश्चसर्वप्राणिनांवलमपचीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतिधर्मे ॥ यथा । चाटचारचौरेभ्योवधवन्धभयादिभि : । पीडामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्योविशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्यस्या : । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे । य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भविता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटियासा षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेन-मन : परितापधारिनिजमानसमिहविहरिपिहितमनयबारि । यदवधिहरिपीह क्वपयमगासितदवधिवाधाशतमनुभवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रज्ञानाति । ज्ञअवबोधने । आतश्चोपसर्गइति क : ॥ प्रज्ञ प्राज्ञौविरलजानुकः० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ प्रज्ञप्ति प्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० मेधायाम् । बुद्धौ । यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्प्पणंयथा । देशेभ्ज्ञावत:शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति: । बुद्धिस्तुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता । इतिविशेष : ॥ प्रज्ञाम् ॥ अप

रीतानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतना-
यांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञा
यतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोप
सर्गे इतिकः

प्रज्ञाकायः। पुं० मञ्जुघोषे । प्रज्ञै
वकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः। त्रि० अन्धे । प्रज्ञाचक्षु-
र्यस्य ।

प्रज्ञातः। त्रि० प्रत्यक्षे । सकलप्रमाण
श्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्यु
च्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ।

प्रज्ञानम्। न० बुद्धौ । चिन्हे ॥ प्रज्ञा-
यतेऽनेनवा । भावकर्मकारणादौ-
ल्युट् ॥ प्रज्ञाने । प्रज्ञाविज्ञाने ।
ब्रह्मणि । प्रकृष्टजन्मादिविक्रिया
विरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु०
प्रज्ञानंसब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतिःयेनेक्षते
शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच । स्वा
द्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदी-
रितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्या
श्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मातः
प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभ-
वात् । त्रि० पण्डिते ।

प्रज्ञानघनः। त्रि० प्रज्ञैकरसेप्राज्ञे ।
सप्रज्ञायनघनः स्वच्छनानिघनी-
भूतानीव । यथावर्षाणिशेन सम-
मात्रविभज्यमानं सर्वघनमिवतद्-
त् ।

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु ग-

न्धादिज्ञानेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान्। पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्र-
ज्ञास्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावादः। पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचिते-
शब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञा-
वतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः। त्रि० पण्डिते । प्रज्ञास्त्यस्य
पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः। त्रि० प्रगतजानौ । प्रगतेविर-
लेजानुनीयस्य । प्रसंभ्यांजानुनो-
र्ज्ञुः ॥

प्रज्वरः। पुं० सारकेनैष्यायज्वरे ॥

प्रज्वलः। त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति ।
ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलितः। त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते ।
दह्यमाने ॥

प्रडीनम्। न० पक्षिणांगतिभेदे । उड्डय
नायकमवस्थे ॥ प्रथसंडयनम्। डीङ्
विहायसागतौ। नपुंसकेभावेक्तः ।
स्वाद्ययोदितइतिधोदित्वान्निष्ठा-
नत्वम् ॥ पतनवेगपरायामिति-
माणीपर्य ॥ भा : पतनेस्यगपरायाय-
म् ।

प्रणः। त्रि० पूर्वे । पुरातने ॥ नय-
पुराणप्रादित्विनप्रत्यय : ॥

प्रणतः। त्रि० प्रह्वीभूते । नमस्कृते ॥
प्रणमतिस्म । गत्यर्थकर्त्तरि । क्तः ।
कर्मविवक्षा । प्रणयमानतोया ।

प्रणतिः। स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

ते । अनुनये । नमस्कारे । प्रकृष्टा नतिः । ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो भगवानिति । प्रथमेहयडवक्रमा-वाग्वचाण्डालयोखरम् ॥

प्रणतोदर : । त्रि॰ प्रनतोदरे ॥

प्रणय : । त्रि॰ प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेम्णि । स्नेहे । याच्ञायाम् ॥ विश्रम्भे । निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्रणयनम् ; णीञ् । परच् ॥ त्रि॰ ॥

प्रणयनम् । न॰ प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि॰ प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं॰ स्वामिनि ॥ त्रि॰स्नेहवति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अर्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्रणव : । पुं॰ तारे । मन्त्रादौ । वेदादौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावेदाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिएवं वेदास्तस्मात् प्रणव-उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणव्यते स्तूयते इतिप्रणव : । णु स्तुतौ । कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पृषोदरादित्वाण्णत्वम् : । प्रणूयते स्तूयते । णु स्तुतौ । अदोरप ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणनौतीतिपर मेश्वरम् । णु॰ । पचाद्यच् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्ट : । त्रि॰ प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणाद : । पुं॰ तारशब्दे ॥ श्रवणामये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोत : स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनाद : सउच्यते ॥ अनुरागजशब्दे । प्रीतिजनितमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेषजात्शीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागजातशब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दार्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ॥

प्रणाम : । पुं॰ प्रणतौ प्रणिपाते । भक्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वापकर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्गपञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यां पद्भ्यांचजानुभ्यामुरसाशिरसादृशा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टाङ्गईरित : ॥ बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एकहस्तप्रणामश्चएकावाषिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ य : शूद्रेणार्चितंलिङ्गंविष्णुंवाप्रणमेद्द्विज : । निष्कृतिस्तस्य नास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्य : । त्रि॰ अभिलाषविवर्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ् । ।

प्रणाय्योसम्मताविति साधुः॥ प्रणाय्यः साध्वनिन्दितवृत्तिविकाण्डशेषः॥

प्रणालः। पुं॰ कृत्रिमजलनिःसरणमार्गे। पयनालः॰ पनालः॰ द्वि॰ भा॰॥ मत्स्यते। वारयतेः। परम्परायाम्। उपसर्गादितिणत्वम्॥

प्रणाली। स्त्री॰ आनुपूर्व्याम्॥ कृत्रिमाम्बुनिःसरणमार्गे। पयनाली॰ पनाली॰ द्वि॰ भा॰॥ गौ॰ ङीष्॥

प्रणिदानम्। न॰ विनिमये॥ अत्यर्पणे॥

प्रणिधानम्। न॰ प्रयत्ने॥ प्रवेशने। अभियोगे॥ समाधौ॥ मनसोविषयान्तरवारणे। चित्तेकाग्रे॥

प्रणिधिः। पुं॰ अनुचरे॥ गूढपुरुषे। चरे॥ प्रार्थने। याचने॥ अवधाने॥ प्रणिधानम्॰प्रणिधीयतेवा। डुधाञ्॰। उपसर्गेघोःकिः। प्रकर्षेणनिधीयतेज्ञेयमनेनवा॥

प्रणिपातः। पुं॰ अनुनये। प्रणती। प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचैःपतनं। दीर्घनमस्कारे। दण्डवत्पतने॥ प्रकृष्टोनिपातः॥

प्रणिहितः। त्रि॰ निहिते। समाहिते॥ सम्प्राप्ते॥ न्यस्ते। स्थापिते। निहिते॥ प्रणिधीयतेस्म। डुधाञ्॰। क्तः। दधातेर्हिः। अत्यन्तासे॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते॥

प्रणीतः। पुं॰ संस्कृताग्नौ॥ प्रकर्षेणनीतः॥ त्रि॰ क्षिप्ते॥ उपसम्पन्ने। पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ॥ विहिते। कृते॥ प्रवेशिते॥ प्रणीयतेस्म। णीञ्॰। कर्मणिक्तः॥ उपसृष्टे॥

प्रणीतसभा। त्रि॰ दृष्टचित्ते॥

प्रणीता। स्त्री॰ यज्ञपात्रविशेषे। विष्णोरासनार्थंवारिपूरितेपात्रे॥ टाप्॥

प्रणुतः। त्रि॰ स्तुते॥ प्रणूयतेस्म। णुस्तुतौ। क्तः॥

प्रणुन्नः। त्रि॰ कम्पिते॥ प्रकर्षेणनुन्नः॥

प्रणेता। त्रि॰ कर्त्तरि॥ यथा। सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिवइति॥

प्रणेयः। त्रि॰ वशीभूते। वश्ये॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्यः। णीञ्॰। यत्॥

प्रणोद्यः। त्रि॰ प्रत्याख्येये॥

प्रततः। त्रि॰ अभिव्याप्ते॥ निरन्तरे॥

प्रततिः। स्त्री॰ विस्तृतौ॥ प्रव्याप्ती॥ प्रतनोति। तनुविस्तारे। क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम्॥

प्रतती। स्त्री॰ लतायाम्॥ विस्तारे॥ कृतिकारादितिङीष्॥

प्रतनः। त्रि॰ पुरातने॥ नवपुराणेप्रादिभ्यश्चेतिष्टनप्रत्ययः॥

प्रतनु। त्रि॰ उत्कृष्टे॥

प्रतमक : । पुं॰ तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुबद्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्च्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधत : ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न॰ वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्दन : । पुं॰ भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्दतिहिनस्ति । तर्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ नृपविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्॰ इति ॥

प्रतल : । पुं॰ चपेटे । तताङ्गुलिकरे । चाप॰ ह॰ भा॰ ॥ न॰ पातालवि॰ ॥ प्रसलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततिप्रश्लिष्टं तलेच च ॥

प्रतान् । अ॰ विस्तारे ॥ प्रतानयति । तनुश्रद्धायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्य क्विझलो : ॥ नोनोधातो : ॥

प्रतान : । पुं॰ तन्तुसंयुक्तपुष्पशालादूप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्॰ प्रतन्यतेवा । तनु॰ । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्ये वायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री॰ प्रतानवल्लाम् ॥

शाखापत्रप्रचय : प्रतान : कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्या : । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रताप : । पुं॰ तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्॰ दण्डोदम : तद्धेतुत्वात्सैन्यमपिदण्ड: । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति-यावत् ॥ प्रतापयति॰ अनेन । तप॰ । ण्यन्त : । पुंसिसंज्ञा : प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरपातपावितियादव : ॥

प्रतापक : । पुं॰ रवे : प्राग्भागान्तरे ॥

प्रतापन : । पुं॰ नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न॰ पीडने ॥ प्रतापयति- । तपदाहे । ल्यु : ॥

प्रतापवान् । त्रि॰ अन्यत्समान्येवाग्रपुवि दारकत्वे नप्रथस्वर्णीकृपि ॥

प्रतापस : । पुं॰ श्वेतार्के । शुक्लार्कद्रुमे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेज : स्यति । षो॰ । क : ॥ प्रभृतास्तापस्यायेनवा ॥

प्रतापान्वित : । त्रि॰ शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि॰ शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनि : ॥ तेजस्विनि ॥ अतइनिठनाविती नि : ॥

प्रताम् । अ॰ ग्लानौ ॥

प्रतारक : । त्रि॰ वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ॰ । ण्वुल् ॥ ..

प्रतारणम् । न॰ वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री॰ वञ्चनायाम् ॥ यदो क्तकसिवयोकर्त्तु जगदेकैनकर्मणा । उपास्यतांकलौकाल्पलताद्देवीप्रतार णेति॰ धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि॰ वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि॰ व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ॰ प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूता ख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ भागार्थे । लोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ व्याप्ते ॥ निश्चये ॥ प्राति॰ प्रयत्ने वा । याकुलवाल्लति : ॥ व्याप्तौ । प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि॰ कार्षापणिके ॥ का र्षापणेनक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : ॥ प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न॰ प्रसाधने , वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गप्रतिख्या तं॰ प्रतिकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वेश नर्गदिपक्षकर्मखितिभिधव : ॥

प्रतिकार : । पुं॰ प्रतीकारे ॥ सम॰ । भट॰ । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघ ञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं॰ परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि॰ अननुकूले । प्रस व्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरु द्धे ॥ प्रतीपं कूलात् । प्रतिकूल शब्दोऽविलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते॰ प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रति कूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री॰ अर्चायाम् ॥ प्र तिनिधौ । दृषत्कर्मकाष्ठादिनि र्मिते प्रतिमापर्यायवस्तुनि ॥ प्र तीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रति निधे : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि॰ गुप्ते ॥ द्विराकृष्ट्वा कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष॰ । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री॰ प्रतीकारे ॥ प्र तिकरणम् । कृञ् : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ॰ पौन : पुन्ये ॥

प्रतिक्षय : । पुं॰ रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि॰ वारिते । प्रति रुद्धे ॥ प्रेषिते ॥ आह्वयप्रति शीयसुप्रतिक्षिप्त : सम्प्रचक्षते ॥ भर्त्सने ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधि क्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं॰ प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न॰ प्रतिलोमे ॥ प क्षिगतिविशेषे ॥ त्रि॰ प्रतिया ते ॥

प्रतिगमनम् । न॰ प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतियत्न : । पुं॰ लोकारवे । लोप्स ना ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यसमवायो

भिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्यते ऽनेन । ग्रहद्रिष्वप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दानद्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थे प्रतिग्रहार्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्जिताविप्रे क्षत्रिये शस्त्रनिर्जिताः । वैश्ये न्यायार्जितार्थाः शूद्रे शुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्ति दोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात्तन्नैवनिर्नुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोक्ते ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेण ः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहित ः । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघ ः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥

प्रतिघ्ननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडेन्यङ्कादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघात ः । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्तात्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० वपुषि ॥

प्रतिच्छन्द ः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्प ः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । भासविध०ह०मी०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ भृगावथोप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिबुधाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयश्चवह्निमत्वादिनापर्वतादिः । —— (+०+)—— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दत्वम् ः । निगमनवारणायचसाध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

ज्ञाप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारताविलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेन प्रमेयवत्त्वः साध्यत्वेनासिद्धिः उदासीनवाक्यवारणाय च न्यायाभ्यन्तर्गतत्वे सति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयताभिन्नविषयताकान्वयबोधाजनकत्वे सति प्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वं तत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकं परिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तादृग्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपि वदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्व्वाज्ज्ञाधातोरातश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञातः । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायते स्म यः सः ॥ प्रतिज्ञातस्वरामेणराद्वाशालिनधं प्रतीति रामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्व्वकज्ञानाते-र्ल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधे धर्म्मविकल्पात् तदर्थनिर्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्य प्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षया धर्म्मस्य धर्म्मान्तरस्य विशिष्टः कल्पो विकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया

प्रतिज्ञातार्थस्य कथनमिति फलितार्थः । प्रतिषेधदूषणं नभटिति संवरणे विलम्बे नापि स्वयं दूषणं विभाव्य विशेषणेनदोषदूष्यत्वम् । प्रतिज्ञातार्थस्यैव प्रलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्यैतित्वम् । तेन उदाहरणान्तरानयनान्तरञ्च प्रतिज्ञान्तरत्वेन संगृहीतं भवति । इदञ्च पक्षसाध्यविशेषणभेदात् प्रत्येकं द्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यश्चाक्षुषत्वाद् धूमो बाधेनपरिणामप्रत्यक्षे यथात्मनः शब्दः पक्ष इति प्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम् प्रकृतोपयोगात् । नचेयं प्रतिज्ञाहानिः पूर्व्वोक्तस्य परित्यागात् । एतत्पर्व्वतोवह्निमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते ०सुधाग्रप्रभववह्निमानित्यत्र ०एवंतादृशवह्निसाध्येयः सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमान्महत्युदाहरणे न्यूनत्वे नपत्युक्ते ० सताद्दशवह्निनानित्यत्र० एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोधः । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४७ ॥ यत्रप्रतिज्ञाहेतुपदैककालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोधः । यद्यपिकाञ्चनमयः पर्व्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्व्वतोव

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हेत्वाभासान्तरसाङ्कर्यम्। तथापिउ-पधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसाङ्कर्यान्नदोषः। नचासङ्कीर्णस्थलाभावः। पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान् सअग्निरग्निरित्युदाहरणे० निरग्निस्थायमित्युपनयेचतत्सत्वात्। एवंनिगमनेपिबोध्यम्। ४७।

प्रतिज्ञासन्न्यासः। पुं० निग्रहस्थानविशेषे। पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञातार्थापनयनप्रतिज्ञासन्न्यासः। ४८। पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधे कृतेसतितत्परीजिहीर्षयाप्रतिज्ञातार्थस्यापनयनमपलापइत्यर्थः॥ यथा। शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादित्युक्तेसामान्येव्यभिचारेणपरेणप्रत्युक्तेकएवमाहशब्दोनित्यइति। ४८॥

प्रतिज्ञाहानिः। स्त्री० निग्रहस्थानवि०। प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्वदृष्टान्तेप्रतिज्ञाहानिः। ४५। प्रतिपक्षोदृष्टान्तोयस्यसप्रतिदृष्टान्तः परपक्षः। स्वःस्वीयःदृष्टान्तोयस्यसस्वदृष्टान्तःस्वपक्षः। तथाचस्व-पक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहा-निः। स्वयंविवक्षिताभिहितपरित्यागइतिफलितार्थः। सिद्धान्तस्तुस्वयंविवक्ष्यनाभिधीयतइतिनापसिद्धान्तसाङ्कर्यम्। सेयंपक्षहेतुदृष्टान्तसा-

ध्यतद्न्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति। यथाशब्दोऽनित्यःकृतकत्वादित्युक्ते० प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयोयमित्युक्तेरिते० अस्तुतर्हिघटएवपक्षइति। एवंतथैवऐन्द्रियकत्वादितिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति। एवं पर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलकवदित्युक्ते० दृष्टान्तःसाधनविकलइति प्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिमहानसवदिति। एवमेवसिद्धसाधनेचप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिइन्धनवानिति। अ-न्यहानिस्तुविशेषणहान्यादिः। यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्तेअसमर्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हि-धूमादितिहेतुरित्यादि॥ ४५॥

प्रतिज्ञेयः। त्रि० प्रतिज्ञातुंयोग्ये। पुं० स्तुतिपाठके॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्तः। पुं० सिद्धान्तविशेषे। समानतन्त्रसिद्धः॥ २९॥ समानशब्दएकार्थः तेनैकतन्त्रसिद्ध-इत्यर्थः। स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसितोर्थः। यथावादिप्रतिवाद्यो कतरमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतित-न्त्रसिद्धान्तःइतिफलितार्थः। यथा मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम्। २९।

प्रतितालः। पुं० तालविशेषे। यथा। कान्तारःसमरोपचयैःकुवठोपाब्धि तस्तथा। कथिताःशङ्करेणैवत्या

र : प्रतितालका : ॥

प्रतिताली । स्त्री॰ तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालो॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रतिदानम् । न॰ विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न॰ भाजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न॰ प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं॰ सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु॰ । कनिन्युष्पपितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकानिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं॰ परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि॰ क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुध्यापराहत्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येनयः पण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुःप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि॰ प्रतिस्पर्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तस्ते द्वन्द्वौ स्वतान्यत्वेत्वन्ताद्वन्द्वौ परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितयालोकेप्रसिद्धेनात्रसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं॰ प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं॰ प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न॰ वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं॰ प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि॰ नूतने ॥ प्रतिनूयते णु॰ । स्तुत्यर्थ ॥

प्रतिनिधि : । पुं॰ मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावस्वस्थतासामर्थ्ये सति॰पुत्रं वापिविनयोपेतंभगिनींभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुडपुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिस : । काम्ये पूपक्रमादूर्ध्वं मन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ काचमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकयोरेवप्रतिनिधि : कार्य : ॥ विश्वे चदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि : । आपत्सु मरणाद्भीतैर्विधे:प्रतिनिधि : कृत इति मनु : । मुख्यस्यविधे सोमादेरभावानयदि : प्रतिनिधिर्विधेयप्रतिपदेषादिभिरनुष्ठितोऽसौसोमुख्याभावेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थः ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते॰सहशीक्रियते । डु- धाञ्॰ । उपसर्गे घो : कि : ॥

प्रतिनिनद : । पुं॰ प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं॰ व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देश : । पुं॰ प्रतिपाद्यतयाविधे,

यतयावाक्कीर्तने ॥

प्रतिपन्न : । पुं० चरौ । शचौ ॥ विपरीतसाधकत्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ साद्दश्ये ॥

प्रतिपत्तव्य : । त्रि० अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्ति : । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्यवचने ॥ साध्यस्यसत्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा । पद० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्मादि ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटह : । पुं० सम्मापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्ते : पटह : ॥

प्रतिपत्तूर्यम् । न० दुगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्त्यभिसन्धि : । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्ते : अभिसन्धि : ॥

प्रतिपत्फला । स्त्री० मुद्रकारवेल्याम् ।

प्रतिपत्सिता । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिक : । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथशब्देन । ठन् ॥

प्रतिपत्० द् । स्त्री० तिथिवि० । पत्तौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपाचिच्छुक्ला । ह्रासरूपाचेत्कृष्णा ॥ तदनामलक्षणफलम् । मतिवानकविभूषा संयुतश्चारुकान्ति र्निजकुलकमलोद्भासमार्तण्डबिम्ब : । प्रतिपदिशशिपूर्वोलब्धजन्मा प्रतापीभवतिविमलवेशस्वाद्वेश:प्रजेश: ॥ मतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ दुगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते ज्ञायतेऽनया । पदगतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । कर्मणिवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद्ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तनसोच्यते ॥ अथचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीभोध्यापष्ट्याश्मानसंयुता । सूर्यराहुघटीभ्यये दधिकाद्यगणेयथीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमान : । पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्न : । त्रि० अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्त : ॥

प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादक : । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमापके ॥

प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधने ॥ पद० । ण्यन्त : । भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादित : । त्रि० बोधिते ॥

प्रतिपादुक : । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥

प्रतिपाद्य : । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारचणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ।
प्रतिपालित : । त्रि० रक्षिते ॥
प्रतिपाल्य : । त्रि० प्रतिपालनीये ॥
प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥
प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानामिति ॥
प्रतिप्रयात : । त्रि० प्रतिनिवृत्तगते । मिलवीवोर्टि० पु० भा० ॥
प्रतिप्रसवः । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने।
प्रतिप्रसूत : । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रेणप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥
प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥
प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥
प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥
प्रतिफालम् । न०प्रतिबिम्बे ॥
प्रतिफुल्ल : । प्रतिफुल्लक : । } पुं० प्रफुल्ले ॥
प्रतिबद्ध : । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्त : ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥
प्रतिबध्य : । त्रि० प्रतिबन्धनीये । प्रतिबंधार्हे ॥
प्रतिबन्ध : । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते । प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ।

प्रतिबन्धक : । त्रि० प्रतिरोधके । वारके ॥
प्रतिबन्धि : । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धिरन्युत्तरत्वम् ॥
प्रतिबल : । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥
प्रतिबोध : । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥
प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभाव : ॥ बोधाभिमुखे ॥
प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमास : प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥
प्रतिभयाकार : । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयसाकारोयस्य ॥
प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुधौ ॥ ज्ञानबीजभूतसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ [illegible] नवनवोन्मेषशालिनी[illegible]प्रतिभा[illegible]ता ॥ पञ्चमयष्टे ॥ प्रतिभानम् । [illegible] । भातयेरङ् ॥
प्रतिभाग : । पुं० [illegible] फलकुसुम[illegible] ।
प्रतिभानम् । [illegible]
[illegible]
[illegible]

सूचम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वित: । त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रतिभयाऽन्वित: ॥

प्रतिभामुख: । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गव:। पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गत: समुद्यैदिचरेत्स्वगोलके । यद्द्वारेऽपि तुपिचरेत्स्विविध: प्रतिभार्गव: ॥ एकग्रामेऽपि तु: यात्री दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । प्रतिभार्गीयमानाया: पुर: शुक्रोनदुष्यतीति नववधूव्यागमनेदीपिका ॥

प्रतिभास: । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानि: । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभू: । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामिन्‌इ० फारसीयभाषा ॥ सत्रिविध: एकोदर्शनप्रतिभू: । द्वितीयोदानप्रतिभू: । अपर: प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुव: संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्वेतरि ॥

प्रतिम: । त्रि० उत्तरपदस्थोऽयं स्वसदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आत इत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे ॥ अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे । प्रतिक्रियामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले । गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्याधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेतिल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्वम् ॥

प्रतिमार्गक: । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्भट्टे ॥

प्रतिमुक्त: । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्ल० । क्त: ॥

प्रतिमुख: । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्न: । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्नतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारादौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिबिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयो:

। पुं० । व्यासश्चन्योसुच् ॥ तुल्यया तनायतम् ॥
प्रतियोगः । पुं० विरोधे ॥ प्रतियुज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥
प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविरागः ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगोगिवर्त्तते ॥ तुल्यपक्षिमसि ॥ निरूपिते ॥ यथा । सम्भावप्रतियोगिकम् । विद्यमान वस्तुनाचनिरूपित मित्यर्थः ॥
प्रतिरथः । त्रि० प्रतिपक्षे ॥
प्रतिरयः । पुं० प्रतिलम्भे ॥
प्रतिरवः । त्रि प्रत्यावर्त्ते ॥
प्रतिरूपः । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशं रूपं यस्य ॥
प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० कः ॥
प्रतिरोधा । त्रि० प्रतिकूलाचरण शीले ॥
प्रतिरोधः । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥
प्रतिरोधकः । पुं० चौरे । प्रतिबन्धके ॥
प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर० । सुपीतिणिनिः ॥
प्रतिरोपणम् । न० उत्खायपुना रोपणे ॥
प्रतिलम्भः । पुं० लाभे । लम्भने ॥
प्रतिलोमः । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अच्प्रत्यन्ववेत्यच् ॥
प्रतिलोमजः । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥
प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥
प्रतिवचः । न० प्रत्युत्तरे ॥
प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृततदीयसाम्ये ॥
प्रतिवसथः । पुं० ग्रामे ॥
प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि० ॥
प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् । यत् ॥
प्रतिवाणिः । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥
प्रतिवापः । पुं० वालवि० ॥ योगुरदेवाच्छिद्यदेशभागप्रतिवापः स प्रतिवापइत्युच्यते ॥
प्रतिवादः । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रतिवदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥
प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोयस्यास्ति । इनिः ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदार्त्तिर्धियः पक्षः कल्पितः पूर्ववादिना । तदात्तत्पक्षसंनष्टंप्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिवृहस्पतिः ॥
प्रतिवापः । पुं० प्रतिवापे ॥
प्रतिवासरः । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि० आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । प्रतीसी० इ० भा० ॥ प्रतिवसति । वस० । ग्रह्यादिणिनिः ॥

प्रतिविधानम् । न० प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधि : । पुं० प्रतीकारे ॥

प्रतिविम्बम् । न० प्रतिरूपे । प्रति मायाम् ॥ तत्तदुपाधिषु विम्बाकारैचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्विम्बस्य । कुगतीतिसमासः ॥

प्रतिविषा । स्त्री० अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ प्रतीपं विषं यस्याः ॥

प्रतिविष्णुकः । पुं० मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दप्रप्र० इ० प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहितः । त्रि० सज्जिते ॥

प्रतिवेशः । पुं० प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिनिधिर्वेशः ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्दः । पुं० प्रतिध्वाने । सुल्लसङ्गाधुन्यक्षरे ॥

प्रतिशरणम् । न० प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न० आज्ञयभृत्यादीनां कार्यप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्०शासधनुशिष्टाविवस्मात्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्टः । त्रि० प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न० निष्क्रये ॥

प्रतिश्रुः । पुं० प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री० पीनसे ॥ प्रतिश्यायतेनयाश्येङ्गतौ । आतश्चोपसर्गेङ् लङ्० । टाप् ॥

प्रतिश्यायः । पुं० पीनसे । नासारोगे । प्रतिश्यायश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिणः ॥

प्रतिश्रयः । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अनया । श्रिञ्० । एरच्० घोषा ॥

प्रतिश्रवः । पुं० अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छ्रृणोतेः ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न० आज्ञाङ्गीकारणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री० प्रतिध्वाने ॥ सुत्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिपूर्वमशब्दसच्ची कृत्यश्रुवसे० इ० प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुतः । त्रि० स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु० । क्तः ॥

प्रतिषिद्धः । त्रि० निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि० निषेधके । माधव्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेधः । पुं० निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

नमञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राहोप्रतिषेधोनिवर्तकः । इतिच ॥
प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्तरि ॥
प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषिधंकर्तुंयो ग्यं ॥
प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्ताह रे ॥ पुरोगे ॥ अग्रगतिशासमयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यच्त्रि०प्रति- ष्कशश्चकशे रितिसुट्षत्वष्टुनियात्व ती ॥
प्रतिष्कष : । पुं० कशा रज्जौ ॥
प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिब- न्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भु- रोधे । घञ् ॥
प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकरहार्ह त् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥
प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्र तिष्ठायस्यसःयत्नी । यथा । पुरुष यत्नो प्रतिष्ठासापूजिता पुरुषदास दा । ययाविनाजगत्सर्वंबीयन्मृ तसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++) चिरौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ चास्म स्थापनास्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताश्चनाराश्रयावेवसर्वेयथा- गता : । तेषामाश्रयः सर्वेषां प्रति ष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनरतेः । या गनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कार विशेषे ॥ तत्र । यथामतिस्थापना- दिपूर्वकं प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्र विन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्यायातम् । यथोक्तं भविष्य पुराणे । स्नपनादिश्ववाशक्तिस्त्वा तन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेद्धृदयास्मो- तीप्रतिमासुलतामवेद्विभि ॥ सहा- कपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसं- सिद्धि : प्रतिपूर्वात्तिष्ठते : । ब- न्धर्यस्यान्निपातानांसंस्कारादीप्रते: स्थिति : ॥ अर्थस्तद्वयमेतस्मागीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्यातु क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सन्मूर्त्तीभाव नासम्यक् : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ स्तुति ॥ एकाक्षिते ॥ प्रतितिष्ठ- त्यनेनेतिवास्थितरूपरहितमस्थिरा सुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्र- तिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतु- रक्षरपदो ॥ यथा । भास्वत्क- न्या० सैवाधन्या । यस्या : कृति० कृष्णोऽस्थितत् ॥
प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । यथाव- र्त्तिन : पुरुरवसोराजधान्यासू । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० प यश्च प्रसिद्धि : ॥
प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥
प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्यवस्थिते । संस्थिते । निष्पन्नमात्रे । संस्कृ- ते ॥ प्रतिपूर्व: ष्ठा० । गत्यर्थति-

त्रा:। प्रतिसरतीतीत्वम्। उपसर्गात् सुनोतीतियत्वम्। प्रति ष्ठांगते। गौरवान्विते॥ इतच्॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादति रिच्यते॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञः। वि॰ परमार्थनिष्ठे॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम्। नाभिनन्दतिनद्वेष्टि तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥ यदासंहरते चायंकूर्मोङ्गानीवसर्वशः। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥

प्रतिसंख्यमानः। त्रि॰ अविभागमापद्यमाने॥

प्रतिसंग्रामः। पुं॰ महाप्रलये॥

प्रतिसञ्चरः। पुं॰ महाप्रलये॥ सर्वप्राणिभूतानांत्रिविधः प्रतिसञ्चरः। नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमतः॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चरः। आत्यन्तिकस्तुमोक्षाख्यः प्राकृतोद्विपरार्द्धिकः॥

प्रतिसन्धानम्। न॰ अनुसन्धाने॥ प्रतिसन्धीयते। डुधाञ्॰। ल्युट्॥

प्रतिसरः। पुं॰ मन्त्रभेदे॥ माल्ये। सेवि॥ कङ्कणे॥ सेनापृष्ठे॥ चमूपृष्ठे॥ प्रातःकाले॥ पुं॰ न॰ मण्डने॥ कङ्कणे॥ करसू-

त्रे। कौमुदी॰ इ॰ भा॰॥ त्रि॰ नियोज्ये॥ प्रतिसरति स॰ पचाद्यच्॥

प्रतिसरा। स्त्री॰ कङ्कणिकायाम्॥

प्रतिसर्गः। पुं॰ पुराणलक्षणविभेदे। अनुसर्गे। ब्रह्मणः सृष्टानन्तरंब्रह्मादीनांसृष्टौ॥ ब्रह्मोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसाः। येसंसर्गेप्रवर्त्तन्तः प्रतिसर्गः स उच्यते॥ प्रतिसर्जनम्॰ प्रतिसृज्यतेवा। सृजेर्घञ्। प्रलये॥

प्रतिसव्यः। वि॰ प्रतिकूले॥

प्रतिसाम्यानिकः। पुं॰ मागधे। स्तुतिपाठके॥

प्रतिसारणम्। न॰ दन्तादीनामङ्गुल्या घर्षणे॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकैः। शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम्॥

प्रतिसीरा। स्त्री॰ यवनिकायाम्॥ व्यवधानपट्याम्। यवन॰ चित्र॰ इ॰ भा॰॥ प्रतिसिनोति। प्रतिसीयतेवा। षिञ्बन्धने। शुसिचि-मीनांदीर्घश्चेतिक्रन्॥

प्रतिसूर्यः। पुं॰ कृकलासे॥ द्वितीयसूर्ये॥

प्रतिसूर्यकः। पुं॰ कृकलासे॥ उत्पातसूचकमण्डले॥ द्वितीयसूर्ये॥ उत्कलक्षणं यथा। प्रतिसूर्यकःप्रशस्तो

दिवसकृद्दतुवर्यसप्रभः स्निग्धः ॥ वैदूर्यनिभः स्वच्छः शुक्लश्चेमसौभिन्नः ॥ पीतोव्याधिंजनयति च शोकरूपश्चशस्त्रकोपाय। प्रतिसूर्यो यांभासादस्तु भयासन्नंपरूर्यो ॥ दिवसकृतः प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणोस्थितोऽनिलकृत्। उभयस्थः सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्यधोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिस्पष्टः। त्रि० प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा। स्त्री० महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्धा। स्त्री० स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्धी। त्रि० स्पर्धाविशिष्टे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिश्रसः। त्रि० छिद्रे प्रतिसृष्टलिते ॥ सद्दे ॥ यष्टे ॥ प्रतियष्टे ॥ प्रतिशब्यतेस्म । क्तः ॥

प्रतिहतिः। पुं० विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता। त्रि० विनाशके ॥ प्रतिहन्ति। हन० । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम्। न० इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता। पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति। हृञ्०। बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥ त्रि० वारयितरि ॥ प्रतिहर्तास्त्वमापदाम् ॥

प्रतिहारः। पुं० द्वारि। द्वारे ॥ द्वास्थे। द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनाऽनया। हृञ्०। घञ्०। उपसर्गस्य निपातिकोदीर्घाभावः ॥ प्रतिहरणम्। भावेघञ्। प्रतिहारोऽलनवारणमस्त्यस्य। अर्शआद्यच् ॥ साम भक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकसाम्नश्च तुर्यभक्तौ ॥

प्रतिहारकः। पुं० मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहासः। पुं० करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासस्यप्रतिशब्दे ॥

प्रतीकः। पुं० अङ्गे। अवयवे ॥ त्रि० प्रतिकूले। प्रतीपे। विलोमे। प्रतिगताऽङ्गत्वैकदेशत्वंयेनवा। मत्तादतवेति कप् ॥ प्रत्येति० प्रतीयतेवा। इण् गतौ। अलीकादयश्चेति साधुर्वा ॥

प्रतीकारः। पुं० कृतापकारस्यप्रत्यपकारे। वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादिनाशयव्यापारे ॥ प्रतिकरणम्। कृञ्०। घञ्। उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाशः। पुं० उपमायाम्। उत्तरपदस्थित्वासदृशवचने ॥ प्रतिकाशते। काशृदीप्तौ। पचाद्यच्। इकः काशइत्युपसर्गस्यदीर्घः ॥

प्रतीक्षणम्। न० प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष० । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा। स्त्री० प्रतीक्षणे। निद्रातिप्रातीहार्यप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम्। ईक्ष

दर्शनाङ्गनयो : । गुरोश्चेत्य : । टाप् ॥

प्रतीच्य : । त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिग्राह्ये ॥ प्रतीचणीये ॥ प्रतीच्यते । ईच० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रसि पश्चाद्दिनान्ते यस्यातिसूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयो : । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

प्रतीचीन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिख : ॥

प्रतीच्छक : । त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित : । त्रि० इष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य : । त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागितियत् ॥

प्रतीत : । त्रि० सादरे ॥ ख्याते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राज्ञे ॥ प्रथिते ॥ प्रत्ययामगात् ॥ प्रतीयतेस्मेतिवा । इण् ० । गत्यर्थत्वात् ० कर्तरि० कर्मणिवाक्त : ॥

प्रतीति : । स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भाने ॥

प्रतीप : । पुं० चन्द्रवंशीयकुरुराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वामे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्योपमेयत्वकल्पनम् । त्वल्लो

चनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधु : ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरं मेघैरन्तरित : प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी । येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्साद्दृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरस्तत ॥ अलङ्कर्वेगर्वेवक्त्रकान्त्या चन्द्रोपिताद्दृश : ॥ अत्रवक्त्रगुणतयावर्ण्यमानस्य० चन्द्रस्याद्दृश्य मसदृशमानस्य उपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्य तावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादयंविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सुननु नीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादर : । क्वतीव्रदर्प ते मृत्योस्त्वत्तुल्या : सन्तिशिखिन : ॥ अत्रतत्कुरुगुणतयाक्वचिदप्युपमानभाव मसदृशमानस्य वर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतातस्यापितिरस्कार : पूर्वप्रतीपमेवपरीत्य तृतीयंप्रतीपम् ॥ यथावा । अहमेवगुरु : सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतातदृप्य : । ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेऽस्मिन्वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचस्तत् । सुधाऽपवादो मुग्धाचित्वन्म् खाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्येवर्ण्योपमित्यनिष्पत्तिवचनं पूर्वेभ्यस्त्वर्थशालित्वतुर्थं प्रतीपं । उदाहरणेसुधापवादस्योक्त्या उपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभुवि । गणकिस्तवयक्त्रं यथामरैकपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्योपमेयत्वमपिमन्वते । इत्यस्येदनंतस्याः किंपद्मेनकिमिन्दुना ॥ उपमेयस्येवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्रतीपम् । यथावा । तद्गोजसस्तद्यशः स्थिताविमौवृथेचित्ते कुरुते यदायदा । तनोतिभानोः परिवेशधैतवात्तदाविधिः कुण्डलनांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेन तदलङ्कारभिन्नमन्यन्ते । अन्येतुपञ्चसंप्रतीपप्रकारसुपमानाक्षेपरूपत्वात्याक्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाभावोऽस्मिन् । ऋक्पूर्वेतिसमूहवयः । दूव्यन्तोपसर्गेभ्यत्तीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० स्रतस्यागतमार्गेवगन्ते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्षणात् । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमानविशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्यविषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्रान्त्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभावार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादेर्द्रुतस्यद्रव्यान्तरेणापचूर्णनप्रतिवापो ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशी ॥ उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥ प्रतीहारोजनद्वारणमस्यास्य । पर्शआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्वज्ञोबलवान्प्रियदर्शनः । अप्रमादीसदादक्षः प्रतीहारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुःसुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चित्तग्राहश्चसर्वेषां प्रतीहारोविधीयते । इति ॥ वृद्धौ ॥ सन्धिविशेषे यथास्योपकृतंपूर्वंमयस्योपकरिष्यति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रतीहारः सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिह्रियतेऽनेनावना । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । स्त्री० द्वारिणि ॥ द्वारार्थे

कप्रतीहारशब्दादस्त्यर्थेइनि : ॥

प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकसंकर्म्याम् ॥ गौ० ङीष्

प्रतीवास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥

प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुचित्रपृष्ठोथपुच्छक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अतमुख्यपाठस्त्वयम् । कोणष्टकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवीयबद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । छागाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्वहिताॠणाम् ॥ इति ॥

प्रतोद : । पुं० प्राजने । तोदप्रोतायें प्रजभादिप्रेरणदण्डे ॥

प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारे ॥

प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥

प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गात्तइतितादेश : ॥

प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नश्वपुराणे प्रादितित्वेनसमुच्चितस्त्नप्प्रत्यय: ॥

प्रत्यक्चेतन : । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥

प्रत्यक्फलम् । न० सर्वान्तरस्वे ॥

प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीप् ॥

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीप् ॥

प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुरश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या: । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥

प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वेनसमास: । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे०तद्धितेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥

प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । स्मृतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात् । इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकारणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्थो
यम्० ब्राह्मणोयं० श्यामोयमिति ।
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः
षड्विधः । संयोगः संयुक्तसमवायः
संयुक्तसमवेतसमवायः समवेत
समवायः विशेषणविशेष्यभावश्चे
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने०
संयोगसन्निकर्षः (॥ + १ + ॥)
घटरूपप्रत्यक्षे० संयुक्तसमवायः च-
क्षुःसंयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात् रूप
त्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
वायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्त
त्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥ ३ ॥ श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे० समवायः सन्नि
कर्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्र
त्वात्० शब्दस्याकाशगुणत्वात्० गुण
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द
त्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवायः
सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतेशब्दे० शब्द
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र० चक्षुःसं-
युक्तेभूतले० घटाभावस्यविशेषणत्वा
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं
ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम्
। तस्मात्० इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प
न्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष

म् । अत्यादयइतिसमासः ॥ अनु
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राण-
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा
क्षुषम् ॥ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्य
क्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकमतीन्द्री
न्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् ।
षड्विधप्रत्यक्षे० आश्रयस्यमहत्त्वंका
रणम् । इन्द्रियंकरणम् । विषयेणस
ह० इन्द्रियसन्निकर्षोऽस्यव्यापारः ।
यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष-
ड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो
गन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसो
रसज्ञायास्तथाशब्दोऽपिचश्रुतेः ।
उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्व
न्तिपृथक्त्वसंख्ये । विभागसंयो
गपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्त
म् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवा-
यञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुः स-
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भू
तस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरः सोऽपिचत्व
चः । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रा
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं
सुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृ
तिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यंतद
तीन्द्रियमिष्यते । महत्त्वंषड्विधे
तुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रि
यसम्बन्धोव्यापारः सोऽपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेद : ॥

प्रत्यक्त्वम् । न० अखिलस्विसप्रतीति कत्वे ॥

प्रत्यक्दर्शन : । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्संदर्शनम् । वक्ष्यस : ॥

प्रत्यक्दर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्देव : । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्वादी । पुं० चौरे ॥

प्रत्यची । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा । पुं० वर्तशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ अहानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिपक्षतिइतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापति : । पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धुत : । त्रि० अन्तर्मुखीभूते ॥

प्रत्यग्र : । अभिनवे । नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यङ्पथ : । पुं० पश्चिमदेशे ॥

प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिजिह्वाङ्गुलिकरादिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यङ् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिश: प्रतीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्य . सप्तमीपञ्चमीप्रथमादिनाऽस्ताति : । अस्तेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशकालेऽपि ॥

प्रत्यक् । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कोऽहमितिप्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम् । यत्रनप्रसरेत्तत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्ष ॥ अहानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिपक्षतीति तथा । क्विन् ॥

प्रत्यर्चित : । त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तर : । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीक : । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अर्थालङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्तुं तिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ व्यक्तमतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजेयतयार्थ : । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूप : साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकाम : ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्तुमक्षम : कायनिग्रहगृहीतविग्रह : । कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिक्ततोराङ्कुरिन्दुमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरचतदीयतासम्बन्धिसुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्त: । पुं॰ म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादय: क्रान्ताद्यर्थे॰ इ॰ स॰ ॥ त्रि॰ सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वत: । पुं॰ पादे । प्रधानाद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्त॰ मपाद्रि: समीपे॰ य: क्षुद्र: पर्वत: ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री॰ सुखमश्नमस्तापमिन्त्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञाधातो रातश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न॰ इन्द्रियजज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानं नाम पूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेपुनरप्येनमत्वोल्लिख्यपूर्वकं ज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियो ऽहं बाल्ये पितरावन्वभूवं स एवेदानीं स्थाविरेनप्यनुभवामीति । योऽहं सुप्त:स्वप्नमद्राक्षं स एवेदानीं जागर्मीति बाल्याद्यवस्थासु च॰ प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोग: । पुं॰ प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवाद: । पुं॰ अभिवाद्यस्य गुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयितेऽत्राशीर्वाद: प्रत्यभिवाद इति व्याख्यानात् ॥ मनौ तं मतञ्जलिना । अविद्वांस: प्रत्यभिवादेनाभिवादयेत्समुपस्थितिविदु: । कामन्तेषु तु विप्रोष्य स्त्रीष्विवायमहं वदेत् । स्त्रीवन्नूमास्तुमेऽत्यश्चे शंख्याकरणमिति ॥ सौम्येति । प्रत्यभिवादेऽभिगुरुणाप्लुत: कार्य: । प्लुतं कर्तुं नजानाति स स्त्रीवद्वक्तव्य: अयमहमिति । नाभ्यभिवाद्येदेवदत्तो ऽहमित्यादिमासंस्कृतप्रयोगैर्यतिक्ते यट: ॥

प्रत्यभिवादनम् । न॰ प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्यय: । पुं॰ अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने । विश्वासे॰ उदयति च परिस्विन्नप्रत्ययेशास्त्रयोनौ॰ गतवति विलयस्वप्राकृतेऽपिप्रपञ्चे । सपदि पदमुदीतं केवलं प्रत्ययो यत् तदियदिति मिमीते को नु दापण्डितोऽपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यं प्रत्यय: ॰ जनकाविनगच्छति॰ इति व्युत्पत्त्या प्रत्ययशब्द: कारणपर्यायस्तथाहु: ॥ प्रतीयतेऽस्मात् कार्यमिति व्युत्पत्त्या च॰ रन्ध्रे । शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्य पञ्चमाध्यायपर्यन्तं प्रकृते: परतो विहितेषु सन्नादिधात्वन्तेषु ॥ प्रकृतिपरएव प्रत्यय: प्रयोक्तव्य: । प्रत्ययपरैव प्रकृतिरिति भाष्यम् । न केवला प्रकृति: प्रयोक्तव्या नापि केवल: प्रत्यय: इति च ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम्॰ प्रतीयतेऽनेन वा । प्रत्येतीति वा । इण् गतौ । एरच् पुंसीति घो वा॰ पचाद्यच् वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अच० ।
अच् । प्रत्ययाः सहकारिणइतिचि
कारहर्षेय : ॥
प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् ।
छोव० मोरछाप० इ० भा० ॥ अ-
भिधाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारि
णी ॥
प्रत्ययित : त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥
· प्रत्ययोविश्वास : सञ्जातोऽस्य । त
दस्यसञ्जातमितीतच् ॥
प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययो
ऽस्त्यस्य । इनि : ॥
प्रत्यरि : । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥
प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थ-
यितुंशील: । अर्थयाञ्चायाम् । सुपी
तिणिनि : ॥ प्रतिवादिनि । अर्थि-
प्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽयतो
येस्य यथावेदितमर्थिना । समामा
सतदर्थर्विनामकात्थादिचिह्नितम्
॥ अर्थ्यतेऽर्थ्यर्थ : साध्य : सोऽस्या
स्तीत्यर्थी० तत्प्रतिपक्ष : प्रत्यर्थी ॥
प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासा-
र्पणे ॥
प्रत्यर्पित : । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्य
वमर्गनम् न० हागलकरे ॥ नि-
वर्तंते ॥
प्रत्यवर : । त्रि० निकृष्टे ॥
प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥भोजने ॥
प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्य

वसीयतेस्म । भोक्तकर्मणि । क्त : ॥
प्रत्यवस्कन्द : । पुं० प्रत्यवस्कन्दने
प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तर
प्रभेदे । यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम
सत्यंग्रहीतम्० प्रतिदत्तंप्रतिग्रह-
लब्धमितिवा । यथाहनारद : । अ
र्थिनालेखितोयोर्थ : प्रत्यर्थीयदि
तंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यव
स्कन्दनंस्मृतमिति ॥ वृहस्पतिरपि
। अर्थिनाभिहितोयोर्थ:प्रत्यर्थीयदि
तंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्य-
वस्कन्दनंहितदिशि ॥
प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥
प्रत्यवस्थानम् । न० दूषणाभिधाने ॥
प्रत्यवहार : । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यव
ह्रियन्तेप्राणिनोऽस्मिन् । हञ्० ।
अवहाराधारेतिघञ् ॥
प्रत्यवाय : । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धने
पापे ॥ प्रत्ययाय्यते । प्रत्यवम् यदि
यतिघञ् ॥
प्रत्यवेक्ष्य : । त्रि० एतावत्कृतमेताव
त्कर्तव्यमित्यनु सन्धानेनविचार
णीये ॥
प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥
प्रत्यस्त : । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥
प्रत्यक्षम् । अ० प्रतिदिने ॥ अह :
अह : प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन
पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्त
टच् । टिलोप : ॥

प्रत्याकार : । पुं॰ खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं॰ दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने॰चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न॰ निराकरणे । निरसने ॥ ख्या॰ चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि॰ प्रयोज्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ यथा । धृत् ॥ भुगा : शास्त्रप्रयोगज्ञा : प्रत्याख्येयंनयाविच । यथाचिताइतंयाइ मपिदुष्कृतकर्मण : ॥ यन्यत्रकुलटापरक्रमतितिश्रीविषयेत्यमगरुड पुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि॰ पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं॰ प्रत्यागमने । फिरकेआवना॰ चू॰ भा॰ ॥

प्रत्यागमनम् । न॰ पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादित्सु : । त्रि॰ आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं॰ निराकृते । निरस्ते । साथागच्छत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं॰ निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याने ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भर्त्तांप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश॰ । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं॰ विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि॰ प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽयंस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावाक्षिरादेजित्यत्रक्षिशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादेशांप्रत्याथ्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न॰ प्रतीतासानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि॰ विश्वसनीये ॥ प्रत्ययप्रत्याय : संप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न॰ धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । अत्रस्वसव्यामपाद्यप्रसारिदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि॰ चर्षिते ॥ प्रत्यालेपनम् । लिह॰ । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री॰ अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं॰ सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि॰ निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं॰ सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं॰ व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभगान् । सृ॰ । ख्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि॰ कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न॰ प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं॰ उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्वरू

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्जल : । विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति । ततश्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं निर्वर्त्ततीत्यर्थ : ॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्य : प्रत्याहरतीतितथा ॥ विषयेभ्यास्मत्तांदृष्टामनसश्चित्तमध्यनस् । प्रत्याहार : सविक्षेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभि : ॥ प्रत्याहरणम् । हृञ् । घञ् ॥ वर्णसमाम्नाये । आद्यन्तवर्णग्रहणे । व्याकरणप्रसिद्धेऽच्हलादिषु ॥ प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र । कारणाधिकरणयोश्चेतिल्युट्प्राप्ते हलश्चेतिघञ् । अल्पप्रयोगकमितिपरिभाषा अधिकरणे घञ् ॥ प्रतिकार्यमाक्षिप्यते या ॥

प्रत्याहारयोग : । पुं० योगादीनीन्द्रियाण्यन्यं संयमाग्निषुजुह्वतीति विहिते ॥

प्रत्युक्त : । त्रि० दत्तोत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥

प्रत्युक्ति : । स्त्री० प्रत्युत्तरे ॥

प्रत्युत्क्रम : । पुं० प्रयोगार्थे । कर्त्तारम्भे प्रथमप्रयोगे ॥ प्रत्युत्क्रमणम् । घञ् ॥

प्रत्युत्क्रान्ति : । स्त्री० प्रत्युत्क्रमे ॥

प्रत्युत्तरम् । न० प्रतिवचने । उत्तरे ॥ उत्तरंप्रति० उत्तरे ॥ यथा । नमेयं भूमि:क्रमागतत्वात्० दूतिवाद्य प्र०

ममेयंभूमिर्दैशवर्षीयभुज्यमानत्वात् इतिप्रत्युत्तरं ॥

प्रत्युत्थानम् । न० अभ्युत्थाने । गात्रोत्थानपूर्वकसन्माने । प्रत्युत्थीयते उप । ष्ठा० । ल्युट् ॥

प्रत्युत्पन्न : । त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे ॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म । पद० । क्त : ॥

प्रत्युत्पन्नमति : । त्रि० प्रगल्भे । प्रतिभायुक्ते ॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते । कुशाग्रीयमतौ ॥ कार्यावसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्य : ॥

प्रत्युद्गत : । त्रि० प्रत्युद्गते ॥ प्रत्युद्गच्छतिस्म । गम्लृ० । क्त : ॥

प्रत्युद्गम : । पुं० आगच्छतोगुर्वादे : सन्मुखगमने । अभ्युत्थाने ॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयाभिवादनं विधीयते साधुमिथ : शुभध्वमे । प्राज्ञै : परस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवदेहमानिने ॥

प्रत्युद्गमनम् । न० प्रत्युद्गमे ॥

प्रत्युद्गमनीयम् । न० धौतांशुकद्वये ॥ त्रि० उपस्थेये । समुपस्थानयोग्ये प्रत्युद्गमनीये ॥

प्रत्युद्घात : । पुं० प्रत्याहते ॥

प्रत्युद्दत : । त्रि० निवेदिते ॥

प्रत्युपकार : । पुं० उपकारंप्रतिउपकारे । प्रतिक्रिये ॥ प्रतिकर्तुं म शक्यजीवितान्मरणंवरम् ॥

प्रत्युपवेशनम् । न० निरोधने ॥

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्यूष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्ध कारम् । उषदाहे । उष : क्विप् ल्यसि: यन्योपसर्गनिवृत्तवैप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० ढूते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० वसुर्मेखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति०कलतिकामुकान् । अपरुत्त्वायाम् । इगुपधेतिकः ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिनिषेधके ॥ प्रत्येनस : निषेधका : स्तुचौर्यादीतत्पदेनस्ति ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ *प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे* वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामसंज्ञात्पक्षे०जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति विभक्ते ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदादङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः कृत् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ ॥ प्रथते प्रथ० । पद्रिप्रथिभ्यांनिदितिति: ॥ *नितुवेध्वमधादीनामितीट्* ॥

प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरत्वादेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिशयति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोरूखादेरितिरिफादेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : ॥ मे दास्त्रव्रतिकर्मेत्युपपदेविधानान्नक्त : तत्वादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण : । पुं० न० दक्षिणावर्त्तेनदेव तानुदिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकादेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवस्तुतिप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयं नम्रशिरा : पुन : । दक्षिणंदर्शयन्याति मनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्विकर्विष्टेत्तादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवैघतुष्टिद: । घटोत्तरगतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपरान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

सापिचयोदद्याद्दिव्यैभक्त्याप्रदक्षि-
णम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरक्षाणि-
नपश्यति ॥ चपिच । दक्षिणादाय
वीनत्वादिशंतस्याश्चशाश्ववीभ् ।
ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारखिक्षो
पावत् ॥ चर्चंचन्द्रंमहेशस्यपृष्टतयस
मीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीच-
र्वंचन्द्रकमेणतुं ॥ सव्यासव्यक्रमेणै-
वसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षि
णंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्श
येदक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥
चिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्र
दक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणास्यएकंधा
पिप्रदक्षिणम् । भक्ताचिदर्शनंयिथो
र्षेन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षि
णम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययी
भाव : ॥

प्रदस : । चि॰ प्रकर्षेणदर्शी ॥

प्रदर : । पुं॰ विदीर्णभूभागे । विदारे
॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्-
भेदे । असृग्दरे ॥ तत्तु फलितयोन्या
रक्तादिधातुचरणं ॥ तस्यनिदानं
यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णा
दगर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्व
शोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाता
च्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्तत्त
र्वंसाङ्गमर्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिवृ
द्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा ।
दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगा

श्चवाततजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा
। तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु :
प्रकारंप्रदरंवदन्तिइद्धाइति ॥ प्रदीर्य
ते॰प्रदरश्चमनेनवा । इविदारणे
। कद्दोरप् ॥ गर्ते ॥ प्रकृष्टभये ।
चि॰ तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न॰ संदर्शने ॥ दिङ्मात्र
दर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शित : । चि॰ आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं॰ वाणे ॥

प्रदानम् । न॰ दाने ॥ प्रदीयमाने ॥
डुदाञ्॰ । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । चि॰ दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न॰ मांसव्यञ्जनभेदे ॥
यथा । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचो-
ष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै :समा
युक्तंपरिशुष्कंसदुच्यते ॥ तदेवघृत
तक्राढ्यंप्रदिग्धंसचिजातकम् ॥
चिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री॰ विदिशि ॥ दिग्भ्य :
प्रगता । प्राप्ता ॥

प्रदिष्ट : । चि॰ निर्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं॰ गृहमणौ । दशेन्धने ।
कज्जलध्वजे । दीपे । दीपा॰ रु॰
भा॰ ॥ दीपवत्प्रकाशकत्वात्तेजसा
दीप्यमेरव । इचेचदीपोदातव्योनतु
भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती
सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्यपाद-
घातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । द्रुगुणत्वात्क । घ- ञ्था । यञ्वा । प्रोन्योपसर्ग मिवृत्यर्थं : ॥

प्रदीपन : । पुं॰ स्थावरविषभेदे ॥ स ग्रन्थान्यथा । वत्सनाभोहितीय: स्या हौद्रिलानद्दरन : प्रभ : । मदाष्ट एकर : पूर्वैःकथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदस्नोरक्तवर्णो ज्ञानाद्रिज : ॥ पु॰ ॥ त्रि॰ प्रका शके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिज न्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि॰ प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री॰ रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि॰ उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि॰ पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं॰ देशमात्रे । भित्तौ । आख्याने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठ सम्मिते ॥ भित्तौ । एकदेशे । प्र- दिश्यते । दिश॰ । एलर्थे तिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिप्राचिकोदीर्घोभा व : ॥

प्रदेशनम् । न॰ प्राभृते । उपायने । उपहारे । प्रदिश्यते । दिश॰ । क ल्युल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री॰ तर्जन्याम् । प्रदिश्य तेऽनया । दिश॰ । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री॰ तर्जन्याम् ॥ प्रदि शति । दिश॰ । सुपीतिणिनि : प्र

देशोस्त्यस्यावा । इनि॰ ॥

प्रदेह : । पुं॰ आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तनोघ : स्यात्प्रदेह : स्त्री ष्यावानहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं॰ रजनीमुखे ॥ त्रिमुहू र्त्त : प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्य के ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिका द्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष॰ । घञ् । टाप् । प्रारब्धोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियो रितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न॰ प्रदोषदिनेक्रियमा णे व्रतानुष्ठाने ॥ यथा । यत्रदेवोमहा देवोदेवीसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यंकरो तिपुरत:सार्द्धंदेवैर्निशामुखे । तत्री पोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवा म् । प्रतिपत्पक्षयोरिवपक्षदेवोप्रीति. कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवी गीता ॥

प्रद्युम्न : । पुं॰ कामदेवे । कन्दर्पे । व द्युम्नधिनतारि । वासुदेवांशवि॰ । यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्यु- म्न : कामएवच । वलदेव : स्वयं- शेष : साक्षात्प्रकृते : पर : । प्रकृ- ष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं॰ आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं॰ सूर्ये ॥ प्रकृष्टोद्योत-

द : । न० द्युतौ ॥

प्रद्रावक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नाभावादन्त्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रद्रुस्रुस्रुवद्रुतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रभवत्सर्वमात्मनि । अन्यचापीतिबुध ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्० युज्वा । प्रधत्ते ०प्रधीयतेऽनेनाऽस्मिन्वा । करणादौ ल्युट् ॥ पुं०न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कार्यस्य ट्युतिकर्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनीजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्य प्रधानेनसह निरोधीनतुद्वर्शीन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ । त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे । प्रकृष्टं धावनं यस्य ॥

प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तेभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टं ध्यायति । ध्यै० । ग.यते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलसेति दीर्घ : । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री० प्रकृष्टबुद्धौ० तत्पुरुषायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यावा ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे । ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि । प्रकर्षेण धूम : संजातोऽस्या० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसस्याभावाभावः ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्य थाभावः प्रध्वंसाभावन्निरोधावक्रनकइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनष्टोदर : । त्रि० विनष्टोदरे । प्रनष्टोदरे । प्रकर्षेणनष्टनमुदरंयस्य ॥ स्त्री० ॥ युयादित्वात्तलप : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रनिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्चः । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे । प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे । विपर्यासो ॥ वैपरीत्यं भ्रमो वा मायेति ख्यातो ॥ संसारे । नामरूपप्रपञ्चे इति सर्वे दृश्यविस्तारे । आकाशादिदेहान्ते जगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते । पचिव्यक्तौ करणे । घञ् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपंचं प्रपंच्यते । अतः प्रपंचो न वास्तवः । यथाहुर्गौडपादाचार्याः । प्रपंचो यदि विद्येत निवर्त्तेत न संशयः । मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः । विकल्पो विनिवर्त्तेत कल्पितो यदि केनचित् । उपदेशादयं वादो ज्ञाते द्वैतं न विद्यते ॥ प्रपंचस्य किं कारणं किंस्वरूपमित्यादितर्कणं न कर्त्तव्यं तस्य मायामयत्वादित्याहुराचार्याः यथा ॥ किमिदं किमस्य रूपं कथमिदमभूदमुष्य को हेतुः । इति न कदापि विचिन्त्यं चिन्त्यं मायेति धीमता विश्वम् ॥ दन्तिनि दारुविकारे दारु तिरोभवति सोऽपि तत्रैव । जगति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत् तिरोधत्ते ॥ आत्ममये महति पटे विविधजगच्चित्रमात्मना लिखितम् । स्वयमेव केवलमसौ पश्यन् प्रमुदं प्रयाति परमात्मा ॥ तथा चोक्तं योगिनीहृदये । जगच्चित्रं समालिख्य स्वेच्छातूलिकयात्मनि । स्वयमेव समालोक्य प्रीयाति भगवान् शिव इति ॥

प्रपञ्चितम् । त्रि० विस्तारिते ।

प्रपञ्चोपशमः । पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्य उपशमो यस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमद्वयमक्षयमानन्दमनुभवारूढम् । ब्रह्मैवास्ति तदन्यन्न किञ्चिदस्तीति निश्चयो विदुषाम् ॥

प्रपथः । त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेण पथ्या ॥

प्रपदम् । न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टं प्रारब्धं प्रगतं वा पदम् । प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमयेति समासः ॥

प्रपदनम् । त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन । पद० । ल्युट् ॥ शरणगमने ॥

प्रपद्यमानः । त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्नः । त्रि० शरणागते ॥ सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते । अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम ॥ प्रपद्यते स्म । पद० । क्तः । आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाडः । पुं० एडगजे । चक्रमर्द्दके ॥

प्रपा । स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम् । पापाने । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

प्रपाठक : । पुं० सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणि : । पुं० करस्याग्रोद्देशे । पाणितले ॥

प्रपात : । पुं० अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतने ऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति०तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ० । अ-पादाने घञ् ॥ निर्झरे ॥ अम्बवस्कन्दे ॥ कूले० । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपतन्तितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपान : । पुं० अम्लस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि० मानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न० वनान्तरे । कान्तारपथे ॥ त्रि० प्रकर्षेणाशुचिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ खेनभश्चांसदश्चाद्यमानाभुङ्क्तेस्वधामयम् ॥ पितामहीघर्तु नैवत्ते नैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पततेः सन्नन्तादुः प्रत्ययः । । सनिमीमेत्यादिना०इसादेशः

अभ्यासलोपोऽभ्यासस्य त्यभ्यासलोपः

प्रपुन्नाट : । पुं० चक्रमर्दे ॥

प्रपुंनाड : । पुं० एडगजे । पद्माटे द्विपत्रजातंप्रपुन्नाडशाकं सुखेदितं पिच्छितवातदकृत् । ससैन्धवं दाडिम्बयासुस्निग्धं विमर्द्यसैन्यं कृथितं हिंगुपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादु र्वातश्लेष्महर : पर : । तिक्त : कफापह : श्वासकासकुष्ठकृमीन्हरेत् ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । मस्याशुस्यापरसवर्णप्रकर्ष : प्रगतोवापुन्नाड :

प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरित : । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्ड्रये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुर्ष्ये पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । ख्यातपत्रांतिप्र० ॥ पुण्डरीकियसदृशम् । शैवे० इत्यण् । प्रकृष्टंपौण्डरीकम् । यद्वान्वर्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्य पुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल: । त्रि० उत्फुल्ले । समफुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । निफला० । जीत:क्त : । आदितश्चेतीडभाव : । निपात्यतम् । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघा : । प्रादिस

मासः ॥ प्रफुल्लसिता । फुल्लविक सने । प० अच् ॥

प्रबन्धः । पुं॰ सन्दर्भे रचनायाम् । काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्धः

प्रबन्धकल्पना । स्त्री॰ कथायाम् ॥ प्रबन्धे भकल्पना ॥ प्रबन्धस्याभिधेयकल्पनास्त्वयंरचनाया ॥ प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्याप्राज्ञाः कथांविदुः । परस्पराश्रयायाख्यात्सामता ख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोशाव्याख्यायां ॥

प्रबल: । पुं॰ पल्लवे ॥ त्रि॰ प्रकृष्टबलसंयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न॰ प्रकृष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री॰ प्रसारिण्याम् प्रकृष्टंबलमस्याः वाऽसौवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल: । पुं॰ न॰ अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे । अङ्कारत्नमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तावर्त्तुलाकाररत्नवि॰ । मूंगा॰ दू॰ भा॰ ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धघनंदृढंवृत्तं स्निग्धंगात्रसुरक्तकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् । गौरंरक्तजलाक्रान्तंवक्रं सूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो युक्तिकल्पतरोरनुसन्धेयः ॥ प्रकर्षेणावल्यतेसंनियते । बलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । बलप्राणने । ज्वलतीतिण: ॥ यद्वा॰ प्रा- न्तात्प्रवाद्वाच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक: । पुं॰ जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न॰ रक्तचन्दने ॥

प्रवाहिका । अ॰ समकाले ॥ जार्यार्थे ॥

प्रवाहु: । पुं॰ ऊर्ध्वंरस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ॰ समकाले ॥ ऊर्ध्वे प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध: । त्रि॰ निद्रोत्थिते । प्रफुल्ले । विकसिते । ऊहापोहकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि:सन्देहापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण॰ अस आवरणादिरहितत्वेनबुद्ध: ॥

प्रबोध: । पुं॰ विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकाराख्य : करणस्यउपहितपदाहत चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध: ॥

प्रबोधनम् । न॰ अनुबोधे । गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिका दिर्गन्धादिनाप्रबुधि : । बुध अवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री॰ दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी॰ दू॰ भा॰ ॥

प्रबोधित: । त्रि॰ सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री॰ अतिजगतिप्रभेदे

प्रपाठकः । पुं॰ सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणिः । पुं॰ करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपातः । पुं॰ अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति॰ तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ॰ । अ-कर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले॰ । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपानः । पुं॰ अम्ललोणरोहतको ॥

प्रपायी । त्रि॰ पानकर्त्तरि । रसपानकर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न॰ वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणाशुचिजनके ॥

प्रपितामहः । पुं॰ पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामहः । प्रादयइति समासः ॥

प्रपितामही । स्त्री॰ पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्तासहश्राद्धं माताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सुः । त्रि॰ प्राप्तुमिच्छौ ॥ पततेः सन्नन्तादुः प्रत्ययः । । सनिमीमेत्यादिना॰ इसादेशः । अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः

प्रपुन्नाटः । पुं॰ चक्रमर्दे ॥

प्रपुंनाडः । पुं॰ एडगजे । चक्रमर्दे ॥ द्विपचलात्प्रपुन्नाडशाकं सुखेदितं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवंराजिकायासुदिग्धं विमर्थसैन्यंखादितं हिपाच्यम् । प्रपुंनाडोलघुःस्वादुर्वातश्लेष्महरः परः । तिक्तःस्फोटक्रमिकासश्वासकुष्ठक्रमीन्जयेत् ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु॰ । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्टः प्रगतोवापुन्नाडः ॥

प्रपूरिका । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरितः । त्रि॰ दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न॰ पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ॰ भा॰ प्र॰ । स्थलपद्मेति प्र॰ ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शैषि॰ इत्यण् । प्रकृष्टंपौण्डरीकम् । वह्वार्थेऽण् ॥

प्रपौत्रः । पुं॰ पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री॰ पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्लः । त्रि॰ उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । निफला॰ । जीतःक्तः । आदितश्चेतीडभावः । तिचोल्लत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिपातसल्लः । प्रादिस

मास : ॥ प्रफुल्लिता । फुल्लविकसने । प० घञ् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधेयकल्पनास्वयंरचनाया ॥ प्रबन्धकल्पनांस्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांविदुः । परस्पराश्रयायास्यात्सामता स्यायिषाक्वचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्य : ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबल संयुते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृष्टंबलमस्या : षस्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे , किसलये ॥ वीणादण्डे , अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतासमौ । रक्तपर्वबर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तत्रशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुक्लपक्वंदत्तंचस्निग्धंगात्रसुरक्तकम् । ससंगुरूसिराहीनप्रवालधारयेच्छुभम् ॥ गौरंरक्तजलाक्रान्तंवक्रंसूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौरत्नपरीक्षा : ॥ प्रक-

र्षेणवल्यतेसंक्रियते । बलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिवा : ॥ यद्वा० ग्रहात्प्रचाद्याच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाहिका । स्त्री० समकाले ॥ जर्द्धर्षे ॥

प्रबाहु : । पुं० पूर्णरस्याधोभागे ॥

प्रबाहुकम् । अ० समकाले ॥ जर्द्धर्षे प्रबाहुकंगृहीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते ॥ अमावोधकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहावरोधज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण० घस भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकारा : कारणस्य परिणामनाश्रत चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्दोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मद्यादिनाप्रवृत्ति : । बुधअवगमने । णिच् ल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रबोधिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलमाननिद्रया॰रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततालसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री॰ उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभञ्जण : । त्रि॰ असत्त्वयशीले । ख्यातिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं॰ वायौ ॥ प्रकृष्टंभनक्ति । भञ्जीयामर्द्दने । युच् ॥

प्रभद्र : । पुं॰ निम्बे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री॰ प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव : । पुं॰ जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानाधिस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकेऽपत्यधिकारादपादानार्थे भुवस्तदोरप् ॥ अन्यत : सिद्धस्य प्रथममुपलब्धौ । विष्णौप्रकृष्टोभवो जन्मास्य ॥ यथा । प्रकर्षेणभवन्ति आयन्ते महाभूतान्यस्मात्पूर्वपदम् ॥ गुरोर्मानेनषष्टिवत्सराणामादिमे वत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोया स्तथामेघावहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्ज्जिता: ॥ प्रशान्तापार्थिवाश्चैवप्रभवेपरिकीर्त्तिता : ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु : । पुं॰ उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रभूर्यक्षवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच्॰यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि॰इष्णुजिष्यते॰तथा पि॰जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेपि प्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजिदीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । यादानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णव : । स्मृ॰ ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री॰ रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोभार्येयम् यथा । प्रभाचदीक्षाचैवद्वेभार्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंविधातुञ्चमहीश्वर: वृति ॥ यज्ञार्णवहविर्धानाख्यायाम् ॥ यथाहस्कन्दपुत्र: । याचच्छायाप्रभासैवषड्विधा साप्रकीर्त्तिता । सच्छाकिणधा प्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविह्वीपनीति कुवेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य॰ । वलिदमनविधौवभौसङ्गतापद्मजलक्षालितस्यमन्दाकिनी । सुरनिहितसिताम्बुजस्त्रग्विभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गेङ्क : ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्यां ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकर : । पुं॰ वह्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति । दिवाविसेतिटः अर्कहवे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैक देशिनि ॥

प्रभाकीट : । पुं॰ खद्योते ॥

प्रभाञ्जन : । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति । अञ्ज॰ । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्या ॥

प्रभातम् । न॰ प्रातः काले । दिनादौ । प्रत्यूषे । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्तम्‌प्रादिकर्मणिक्तः ॥ वेधाःपुरोहितोमन्त्रीदेवज्ञोथचतुर्थकः । प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभाव : । पुं॰ शक्तौ ॥ नीतिवेदिनांप्रभावोत्साहमन्त्रजाशुशक्तिषु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन । भू॰ । श्रिणीभुवोनुपसर्गेइ॰घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥

प्रभावान् । त्रि॰ प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती । स्त्री॰ मालिकानामकोनर्विंशत्यार्हन्मातरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्रमात्तभसजसंज्ञया गणागयाम्नौ यदिनिहितोमहीपते । वेदैर्यदैर्भवतियतिश्चशोभनानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावन : । त्रि॰ सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट ॥ ङीपिप्रभावनी ॥

प्रभावी । त्रि॰ महानुभावे ॥ प्रभावोस्यास्य । इनिः ॥

प्रभाष : । पुं॰ वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम् । न॰ वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥

प्रभास : । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेक्षणादेव्याः स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थेसौदेवीचपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्न : । पुं॰ मत्तहस्तिनि । गर्जिते । मत्ते ॥ त्रि॰ विदीर्णे ॥ प्रस्फुटभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर्॰ क्त : ॥

प्रभु : । पुं॰ ईश्वरे ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰ निग्रहानुग्रहसमर्थे । स्वामिनि । मदीयोयंमितिस्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू॰ । विप्रसम्भ्यड्॰ डु॰ ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति॰सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेशप्रशासनेषु॰ इतिप्रभुः

प्रभुता । स्त्री॰ विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम् । न॰ ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्त : । पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ त्रि॰ स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्त : ॥

प्रभुशक्ति : । स्त्री॰ कोशदण्डबले ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्ति : ॥

प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणै: संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टे सुमहाभूतेषु

प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥

प्रभृति : । अ० तदादीतत : प्रभृति पितर : पितृसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतिसिध्यादित्वम् ॥

प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥

प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥

प्रभ्रष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० वार्तरिच । स्वार्थेकन् ॥

प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यादूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिमघराज्ञानात्ता नयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता. र्त्तभृत्यान्नाज्ञानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥

प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथि० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनोघञ्चेतिव : ॥ घोटके ॥

प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥

प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ: ॥ यथा । भवद्भवनदेहलीप्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकीं किमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥

प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां योगिविशेषगणानामधिप: ॥ ते गणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रमथरहितसत्तमा : । तथैकत्र सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायेचैजटाचन्द्रार्धमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमद्नात्सर्वेदक्षाहङ्कारवर्जिता : । क्षीणपापामहाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्ति चकदाचन । संसारविमुखा : सर्वेयतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थमहादेवंपरिवार्यधृतव्रता : । कृत्वा परिषदंकच्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वंस वैष्टयन्वितम् ॥ तेषोड्शसमाख्याता : कोटयोयेष्टतवता : । सिंहव्याघ्रादिसंख्याचषिभादिसमायुता : ॥ इत्यादिकालिकापुराणे पाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० क्षुणे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमध्या । स्त्री० भैषज्यान्तरे ॥ तस्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमध्यामुच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृतात्स्रुतात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : पानमाहुःपलद्वयम् ॥ द्रव्य० पाच्यद्रव्यम् । तस्या : पलद्वयमेमात्रा : ॥ गुणै : प्रमध्यापियाचततोलघ्वीविशेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ सहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यम् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमदवनम् । न० राज्ञा : पुरीनिकटवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां वनम् । ड्यापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टंमनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्चपौरुषेय : फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तेति । स्मृतिसाधारण्यमधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चतुरादे : करणत्वात्भावाद्वा० चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह० बोध : पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथंप्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह० फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपि तत्तद्धीपरत्वदृष्टिप्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वात्फलत्वमित्यर्थ : ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । सा चाप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दाद्यात्मत्वेनानुभवविभेदेनपोढा ॥

न्यायमते॰ तद्वति तत्प्रकारकज्ञाने । भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कारणं गुणः । स च प्रत्यक्षे॰ विशेष्यविशेषणयोः सम्बन्धः । अनुमितौ॰ साध्यविशिष्टपक्षे परामर्शः । शाब्दबोधे॰ योग्यतायाः तात्पर्यस्य वा यथार्थज्ञानम् । उपमितौ॰ शक्ये सादृश्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमाया जनकः प्रमायास्तु गुणो भवेत् । प्रत्यक्षे तु विशेष्येण विशेषणवता समम् ॥ सन्निकर्षो गुणस्तु स्यादथ त्वनुमितौ पुनः । पक्षे साध्यविशिष्टे च परामर्शो गुणो भवेत् ॥ शक्ये सादृश्यबुद्धिस्तु भवेदुपमितौ गुणः । शाब्दबोधे योग्यतायास्तात्पर्यस्याथवा प्रमा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तु ज्ञानमत्रोच्यते प्रमा । अथवा तत्प्रकारं यज्ज्ञानं स्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्च प्रमाभासस्तथैव च । कुर्वन्त्येव प्रमां यत्र तदसम्भावना कुतः ॥

प्रमाणम् । न॰ नित्ये । शाश्वती ॥ शास्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम् । परिच्छेदे ॥ यथा । कियत्प्रमाणमुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ ॥ यथा । रात्रान्मासप्रमाणं कृत्वा॰ अवधिं कृत्वेत्यर्थः ॥ हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । अग्नौ प्रमाणं धूमः ॥ प्रमातरि ॥ यथा ॥ अत्रार्थे प्रभुः प्रमाणम् ॥ नित्यक्लीवैकवचनान्तोऽयं शब्दः । यथा ॥ वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि । यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमातानेनार्थं प्रमिणोतीति तत्प्रमाणम् । प्रमीयतेऽनेनेति निर्वचनात् प्रमां प्रति करणत्वं गम्यते । असन्दिग्धाविपरीतानधिगतविषया चित्तवृत्तिः बोधश्च पौरुषेयः फलं प्रमा । तत्साधनं प्रमाणमिति । एतेन॰ संशयविपर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ ॥ प्रत्यक्षानुमानशाब्दोपमानार्थापत्त्यभावाख्यानि॰ षट् प्रमाणानीति वैदिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि त्रीणीति योगाः । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति नैयायिकाः । अत्र तद्वति तत् प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं॰ प्रशब्दविशिष्टेन माधातुना प्रत्याय्यते॰ तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञानञ्चात्रानुभवो विवक्षितः । तेन स्मृतिकारणेऽनातिव्याप्तिः । लक्षितानां प्रमाणानां विभागः प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा इति॰ विभागश्चोद्देश एवान्तर्भूतत्वादविशेषोद्देशः । प्रत्यक्षं कालसर्वानुग्रथाख्याने दृष्टम् । एवञ्चान्तर्भावबहिर्भावाभ्यां सङ्कोच

विकाशौद्रष्टव्यौ ॥ ✝ ॥ प्रमितिसा
धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान
समाख्याख्यप्रमाणानि । श्रुतिर्द्वि
तीयाद्यमताचलिङ्गंवाक्यंपदान्वेव
तुसंहतानि । साप्रक्रियायाक्रथमित्थ
पेक्षाख्यानंक्रमीयोगबलंसमाख्या ॥
वचनायाम् ॥ शोधवे ॥ वाधकज्ञानर
हितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥
मायामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिका
र्थंतु॰न्यायमीदैर्ध्यम् सर्वेनमीयते
ततप्रमाणम् । तच्चक्वचित्स्थिर्गव
स्थितस्यवस्तुन : । यथा । वस्त्रादे
र्दस्तादि : । क्वचिद्धूर्धारदिगवस्थि
तस्य । हास्तिनमुदकम्॰ करुदय-
समुद्रकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते॰प्रमि
मीतेऽनेनवा । करणे॰कर्त्तरि॰भा
वेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःक
णादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतञ्चा
पि सांख्या:शब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायै
कदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अ-
र्थापत्त्यासहैतानिचत्वार्याहुःप्रभाक
रा:॥अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्ति
नस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानि
पौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमां
सकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहार
कालेत्वाहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽ-
नादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीततया
वा । भवतिपरमंप्रमाणंयोधोनास्ति
स्वतस्परतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्य

दपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वा
क्यंतन्निगमानांमानंत्रय्याद्यतीन्द्रि
यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमा
नेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंद
ग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मान : ॥ वेदो-
ऽनादिरसुप्तव्यक्तकर्तृक : स्वयंप्रका
शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तो
सौसूरिभि : प्रमाणमिति ॥ रूपा
णामवलोकेचक्षुरिवान्यप्रकारणंदृष्ट
। तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेद
कोहेतु : ॥ निगमेपुनिखिलार्थतत्त्वे
क्वचिदपिप्रमाणमगति । तदिदमनु
वादसाधारणमाख्यंतस्यसिद्धतिनाक्व
चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनि
ष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाज्ञप्ति :
क्रियतांचैप्रमान्तरे : ॥
प्रमाणबाधितार्थक : । तर्कविशेषे ।
॰आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गस्यस्व
तन्त्रलक्षणम् । सद्विविध: । व्याप्ति
ग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो
यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्या
त्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु॰
पर्वतोयदिनिर्वह्नि : स्यात्निर्धूम:
स्यात् ॥
प्रमाणभूत : । त्रि॰ प्रामाण्यंप्राप्ते ।
प्रमाणसूत्र : । पुं॰ परमात्मनि । च
क्षुरादीनाचक्षुरादिरूपे ॥
प्रमाणविषय : । त्रि॰ अविज्ञातस्तु-
नि ॥ अविज्ञात : प्रमाणानांविष

न्यायमते॰तद्वतितत्प्रकारकज्ञाने
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार
णं गुणः। सचप्रत्यक्षे॰ विशेष्ये
विशेषणस्यसम्बन्धः। अनुमितौ॰
साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्शः। शाब्द
बोधे॰योग्यतायाःतात्पर्यस्ययथा
र्थज्ञानम्। उपमितौ॰ शक्येसादृ
श्यबुद्धिः। यथा। दोषोऽप्रमाया
जनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत्। प्रत्य
क्षेतुविशेष्येणविशेषणवतासमम्-
॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथत्वनुमि
तौपुनः। पक्षेसाध्यविशिष्टेचपरा
मर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्येसादृश्य
बुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुणः। शाब्द
बोधेयोग्यतायास्तात्पर्यस्ययथाप्र
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नबुद्धि-
त्वमुच्यते प्रमा [illegible] दात्मनि ॥ लौकिक-
वैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे ॥ प्र-
मातैर्यथार्थंप्रमिमीते॰सचचेतनोऽभि
धीयते ॥ प्रकृष्टोमाताः ॥ प्रमाता
रम् विनाशास्त्रंकस्यार्थावबोधकृ
त्। प्रमातापिविनाशास्त्रंकेनार्थम
वबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहराग
द्वेषादिवृत्तिषु। अहंरूपेणयोऽन्वेति
सप्रमातात्वनिश्चित् ॥ वृत्तिमद
न्तःकरणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति
॥ स्मरास्यहंनिश्चिनोमिसंशयेराग
वानिति। अहंरूपान्वयःस्पष्टः
कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टो

यथा ॥ अनार्थिप्रभुः प्रमाणम् ॥
नित्यक्लीबैकत्ववाचकशब्दः। य
था ॥ वेदाः प्रमाणंस्मृतयः प्रमा
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि।
यथा। प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमा
तायेनार्थंप्रमिणोतितत्प्रमाणम्।
प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्र
तिकरणत्वंगम्यते। असन्दिग्धा
विपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्ति
र्बोधश्चपौरुषेयफलंप्रमा॰तत्साध
नंप्रमाणमिति। एतेन॰संशयवि
पर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ ४ ॥
प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्य
भावाख्येषु च अविमृष्टकृत्ये। अनव
धानतायाम्। यथा॰ समाधिसाध
नानुष्ठानसामर्थ्येऽपि अनुष्ठानशील
तां॰विषयान्तरव्यापृततयायोगसा
धनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तु
विवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥
सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि। तत्का
लकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धा
नाभावे। पूर्वैःकर्त्तव्यतयानिश्चिते
ष्वकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदोद्वेगे। भा
वेघञ्। प्रकृष्टोमादः ॥ स्वाभावि
कज्ञानाभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान्। त्रि॰ जाड्ये। प्रमादयु
क्ते। प्रमादोऽस्त्यस्मिन्वा। मतु
प् ॥

त्रिकाणौद्रव्यौ ॥ † ॥ प्रमितिसा
धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान
समाख्याश्च॰प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वि
तीयाक्षमताचलिङ्गं वाक्यं पदान्ये व
तुसंहतानि । साप्रक्रियावाक्यमित्य
पिचास्थानंक्रमोयोगबलंसमाख्या ॥
लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकत्वानर
हितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥
आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवाणिका
यैतु॰आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते
तत्प्रमाणम् । तच्चकचित्तिर्यगव
स्थितस्यवस्तुन : । यथा । वस्त्रादे
र्हस्तादि : । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थि
तस्य । हास्तिनमुदकम्॰ ऊरुद्वय-
मुपिवेचस्तथा ... प्रमीयते॰प्रमि
ता : ॥ अपिच । प्रमादिनोवर्णिय
त्ता : पिशुना : कालकौलुका : ।
संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषि-
तामया : ॥

प्रमापक : । त्रि॰ प्रमाजनके ।

प्रमापणम् । न॰ निबर्हणे । मारणे ।
वधे ॥ णीञ् हि सायाम् । स्वार्थेण्य
त : । भावेल्युट् ॥

प्रमायुक : । त्रि॰ प्रमरणशीले ॥

प्रमित : । त्रि॰ ज्ञाते ॥ मापमाने ।
चादिक्षम्यं पिशा: कत्त रिचेतिक्त: ।
। यतिस्यतीतीत्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री॰ जगतीछन्दोभेदे ।
य॰ । प्रमिताक्षराएजससै : कथि

तपिचन्तोऽखिलानिमानानि । वा
क्यंतन्निगमानांमानंतस्थाद्यतीन्द्रि
यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तं बोधंमा
नेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंत
यं वाञ्छन्तितेमहात्मान : ॥ येहो-
ऽनादिरमुष्यव्यञ्जकर्वेश : स्वयंप्रका
शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तो
सौसूरिभि : प्रमाणमिति ॥ रूपा
णामवलोकेचक्षुरिवान्धतमसे दृष्ट
। तद्वद्द्रष्टावगतौ वेदघटन्योनवेद
कोवेत्तु : ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतन्त्रं
कथिदादिप्रकाशयति । तदिदमनु
वादमात्रप्रामाण्यंतस्यसिद्धमितिनकि
श्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनि
ष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयात्तमि :
... प्रमान्तरै : ॥
णे । गुरौच ... तर्कलि...

प्रमुख : । पुं॰ पुन्नागवृक्षे ॥ न॰ तदा
त्वे । तत्काले ॥ त्रि॰प्रथमे ॥ श्रे-
ष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टंमुखमस्य ॥

प्रमुखत : । अ॰ सम्मुखे ॥

प्रमुद॰त् । त्रि॰ हृष्टे । आनन्दे ॥ य
था । आत्मन्येवमहत्तिपटे विविधल
गच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमे-
वकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपर
मात्मा ॥

प्रमुदित : । त्रि॰ हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म ।
मुदहर्षे । क्त : ॥

प्रमृतम् । न॰ कर्षणाद्यवृत्तौ ॥ प्रम

संस्पर्शं स्पृशतमितिमनुः । कार्ष-
पाश्वभूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमि-
त्तत्वात्तद्धेतुः खफलकम् ॥ त्रि० प्र-
कर्षेणाकृष्टे ॥

प्रमृष्टः । त्रि० व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षा-
दिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमी-
यते तत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम्
शुद्धचैतन्यं वेदान्तानांप्रमेयम् । आ
त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनः प्रवृत्ति-
दोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु
प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम् । ९ ॥
प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्०
। कर्मणियत् । ईद्यति । गुणः ॥ प्र-
मातुंयोग्योऽसौ ॥ प्रमाणाधीनाप्रमे
यसिद्धिः ॥ प्रमाणात्प्रमाणस्यप्रमे
योनिश्चितिस्तथा । यस्मान्निभ्यात्प्र
सिध्यन्तीतरत्सिद्धौकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम् । न० ज्ञातत्वे । प्रमावि
षयत्वे ॥ भावे ० त्व ॥

प्रमेहः । पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे ।
मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेहः ॥
अस्यनिदानम् । आस्यासुखं स्वप्नसु-
खं दधीनिग्राम्यौदकानूपरसाः प
यांसि । नवान्नपानं गुडवैकृतञ्च प्र
मेहहेतुः कफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोक्षः । पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमु
च्यते । मुच्छ० । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचनः । त्रि० प्रमोचने ॥ प्रकृष्ट
मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाक्ष्याम् । गोडु
म्बायाम् ॥

प्रमोदः । पुं० हर्षे ॥ मुद० । घञ् ।
प्रकृष्टोमोदः ॥ सक्षारवि० । उन्म
त्तसजगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम् ।
नित्योत्सवः प्रजाहृष्टाः प्रमोदेना
यतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः । पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतीह
प्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्० । मुद०
। अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥
ध्यायिनोयोगिनः प्रमोदयतीतिवा
सि । मुदेःप्रपूर्वात्णिजन्तात्कर्त
रिल्युट्० पौषादिकोयुजा ॥

प्रमोदितः । पुं० कुबेरे ॥ मुद० । क्त.
उदुपधाद्वेतिवाकित् ॥ त्रि० प्रमो
दयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । इणः
शतरि० यणादेशः ॥

प्रयतः । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥
प्रयच्छतिस्म । यम० । अकर्मकात्ता
नुकर्तरिक्तः । मलोपः ॥ यद्वा । प्र-
यतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यतते
र्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्मायत्तस : ॥

प्रयस्ता । त्रि० संस्कृते ॥

प्रयत्न : । पुं० गुणप्रकारे । कृतौ । प्रयासे । श्रम्या० कारणी० इ० मा० ॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्स मवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽने नवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिन ङ् ॥ न्यायमतेतद्विविधो यथा । प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकार-णम् । एवंप्रयत्नवैविध्यंतान्त्रिकैःप रिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये ष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ नि वृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनता धियः । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदा तीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे कारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा० प० ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णोच्चार यात्नरे । सचाभ्यन्तरबाह्याभ्यांभेदा भ्यांद्विविधोमत : ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदा त् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ई षत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्म णाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसं वृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमे व । एतेषामाभ्यन्तरत्वमुवर्णोत्पत्ति प्रागभावित्वात् । तथाहि । नाभि प्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणो-

नाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनि स्थानान्याहन्ति० ततोवर्णस्य० तद भिव्यञ्जकस्यध्वनेर्वा० उत्पत्ति : । त त्रोत्पत्ते : प्राग्यदाजिह्वायोपाग्र मध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंता ल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति० तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दू रस्थेचविवृतता । अतएवदूषयथा नांतालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थाने नसहजिह्वायादीनां० चवर्गोच्चारणे कर्त्तव्येसम्यक्स्पर्श: यकारोच्चारणे त्वस्पृष्टेऽपस्थितिरित्याद्यु,ह्यम्.येजाना रोच्चारणानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ बा ह्यस्त्वेकादशधा । विवार: संवार: श्वासो० नादोघोषोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्त: स्वरित श्चेति । वर्णोच्चारणात्तुपर्यन्त यथ मेपरेबाह्येयत्नोनामव्यर्थसत्प्रयोगत्त : प्रातिशाख्ये प्रसिद्ध : २० । ययापाणि नि० वणुवृत : शाराण्ति० चदू लि० कुर्वनवसैप० कादु नपेभ्य: दरे सत्सहयायन्तवमा : तथान० खफ छठयचटतकपा : एतद्यमा : ⌣पा ⌢ पौ० विसर्ग : जपसा : २६ ए षांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) घधरलजमञघानभझभघढधलयम उदा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वा रा : ४० एषांस यारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदबङञणनमाः॰ तद्य मा : यरलवा :॰ स्वरा: २८ एषा मल्पप्राणा: । खछठथफघझढधभा: एतद्यमा : शषसहा : ॰ अनुस्वार विसर्ग ≍क≍पाः २८ एषांमहाप्रा णा: । अइउऋलृएऐओऔ ६ एषामु दात्तानुदात्तस्वरिताः ॰ विवारसंवा रादयस्तु॰ वर्णोत्पत्तेः पश्चान्मू र्द्धि प्रतिहते निवृत्ते प्राणाख्ये वायौ तु त्पद्यन्ते ॰ इतिवाच्याइत्युच्यन्ते । गलबिलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौ चसंवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना वेव । तयो : समीपदूरावस्थाना मकत्वाद्विषयभेदम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि॰ प्रतियत्ने । प्रकृष्ट यत्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोऽस्यास्ति । म तुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि॰ सुसंस्कृते । घृतचतु र्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौ प्रयस्यतेस्म । यसुप्र यत्ने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रयाग : । पुं॰ तीर्थविशेषे । भा स्करक्षेत्रे । अत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धि : । वर्ज्जयित्वागयांगङ्गांविशा लांविरजांतथा ॥ प्रयागेतीर्थयात्रा यांपितृमातृवियोगत : । कचानां वपनंकुर्याद्वृथानविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय- लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रेमु ण्डनंयोनकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यज्ञे ॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभव : । पुं॰ इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं॰ यज्ञाङ्गे ॥ दशप्रया जा : । यजेर्घञ्॰ प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न॰ प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वायातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन ववारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्ति ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कु त : ॥

प्रयाणकाल : । पुं॰ अन्तसमये ॥ मौहूर्त्तिकाविदितेगमनसमये ॥ प्रयाणसमकाल : ॥

प्रयान् । त्रि॰ धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं॰ सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न॰ गमने ॥ त्रि॰ गतेऽस्थिते । गया॰ इ॰ आ॰ ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं॰ नीवाके । महर्घ्यार्हेतौ धान्यसंचये ॥ क्रयाहृते ॥ प्रयम

घम् । यमेर्घञ् ॥
प्रवासः । पुं० आयासी । क्रमे । श्रमे ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । पू क्लेशोयासः ॥
प्रयुक्तः । त्रि० प्रे रिते ॥ नियोजिते ॥ व्यापृयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्० । क्तः ।। प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । युक्त प्रयुक्ताः परमर्मभेदिनः शराश्च्युता वं शमभवाभवन्निह । तथाविधाये नुविशुद्धवंशजा प्रजन्तितया प्रयुक्तव तेऽतिमन्त्रताम् ॥ प्रकर्षेणार्मणि ते ॥
प्रयुक्तिः । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट युक्तौ ॥
प्रयुतम् । न० नियुते । दशलचे ॥ १०००००० ॥
प्रयोक्ता । त्रि० उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्त के ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाकवीत्र्विर्ति ग्रन्थित : प्रयोक्ते तिरघुः ॥
प्रयोगः । पुं० कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृती ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोगः ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनया ॥ युजिर्० घञ् ॥
प्रयोगविधिः । पुं० प्रयोगप्राशुभाव बोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवा क्यतापन्नः प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गं प्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायप्र

प्रयोगप्राशुभावं विधत्ते । यथा० वेदं कृत्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतद्वि लम्बे विधिमात्रबाधवद्दतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यता वगततत्साहित्यानुपपत्तिः । वि लम्बे नक्रियमाणयोः पदार्थयोरि दमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहा राभावात् । तथाविधाथौनियतं क्रमवाधीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्० एत दनन्तरंवेतिप्रयोगविधेपापत्तेः । ध्वं सः प्रयोगविधिरेवाङ्गविषयप्रयोग प्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिप दार्थविशेषपयतयाविधत्ते । अतएवा ङ्गानांक्रमबोधकोविधिः प्रयोगवि धिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम विततिविशेषः पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥
प्रयोगार्थः । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधान प्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्र योजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयो गोर्थोऽस्य ॥ प्रयोगस्येति ॥
प्रयोगी । त्रि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽ स्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजि ॥
प्रयोग्यः । त्रि० अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥
प्रयोजकः । त्रि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्य्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतम : । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच० इष्टसिद्धीच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वंसाध्यताख्यविषयताविशेष : ॥ कारणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्य : । त्रि० भृत्ये ॥ प्रयोक्तुंशक्यं ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् ॥ प्रयोज्यनियोज्याविति० कवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढ : । पुं० जठरे ॥ त्रि० बद्धमूले ॥ वृद्धे ॥ प्रकर्षेणारूढ : ॥ जाते ॥

प्ररोह : । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ न्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूलेऽङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोह : ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपित : । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्त : ॥

प्रलब्ध : । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्ब : । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्य : । यथा । एकादशऋषभोरिष्ट : प्रलम्बनरकौतथा । इन्द्रश्चबलकेशीचपुर : प्रक्षोयधनुक : ॥ गवेष्टिश्चोगवाक्षश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनो:पुत्रान्वया : स्मृता : ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्न : । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० क : ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्ड : । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्ब : अण्डोयस्यस : ॥

प्रलम्बित : । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलय : । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽस्मिन्नितिव्युत्पत्त्यातत्त्व

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभावइत्युक्तेः ॥ अपाये । तिरोभावे । सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानांतत्त्वानांतिरोभावएवप्रलयोविवक्षितः ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । चये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नित्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विधः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगतःपतिः । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तोयोगिनःपरमात्मनि । नित्यं सदैवजातानांयोविनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्चान्द्यपदेनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम् ॰ प्रलीयन्ते पदार्थाश्चत्र । लीङ् ॰ । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि॰ यावद्भोगमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप : । पुं॰ अनर्थकेवचसि । प्रयोवन्नगृन्धिउन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गीयम् । खस्तुकुपितादाताद्दसम्बद्धनिरर्थकम् । वचनंयन्नरोऽत्रैसप्रलापः प्रकीर्त्तितः इत्युक्तेः ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापघ्न । पुं॰ कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि॰ निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री॰ प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं॰ लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप॰ । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषीचप्रलेप : पित्तहृन्मतः ॥

प्रलेपनम् । न॰ लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं॰ मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिघात्त्वितानिचवारिणा । तप्तद्वेविनि : क्षिप्यद्व्यांसञ्चालयन्पचेत् ॥ तप्त तत्रविधिःक्षिप्यताम्रं सकमल्पकम् । पश्चेत्मटमटाशब्दं तस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाडिमीनीरंवप्रुखेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेषुसिद्धेषुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततथोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्रलेहतः । प्रलेहंवासतापूतंस्थापयेदन्यभाजने । हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेनतद्धूपयेत् ॥ गौडदेशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रकपूरैश्च लवणै : सभृतैस्तु । कुट्टितामिषपिष्टेनराजदाडिमबीजत : ॥ सोपस्थाविसपारामयांप्रक्षेद्गौडदेशज : ॥ प्रलेहोक चिद्दोषघ्न : कफानिलहरापह : । सद्यपाचोपित्तकृत् किञ्चित्क्रिमाध्मानकदाननृजयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । नांमपूर्वप्रयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । सिद्धंकृत्वापूर्वभूतप्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरयास्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशन : । श्लेष्मान्तकारकस्यैव मुखवैरस्यहृद्गुरु : ॥ शुक्लवर्णः प्रलेह : । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृष्ट धिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेस्विन्नं मांसंविनि : क्षिपेत् । पीतवर्णस्तु । प्रलेह : पीतवर्णोपिकार्य : शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोत्रविद्धेया : संमर्ग : कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि । तप्तर्क्षे हिङ्गिमेहिङ्गु संयुतंकासमर्दकम् । धान्यकलवणाजाजीधौतंमांसखंतत्क्षिपेत् ॥ ततोऽर्द्धस्फुटितेमांसेदाडिमोबीजसंयुते । समपक्वेचातिमृदुनितन्नं शुण्ठीभिनि : क्षिपेत् ॥ ततश्चतार्यवस्त्रेण गालयेत्प्रयेदपि । रक्तवर्णप्रलेहश्च संसिद्धार्थंविनिक्षिपेत् । करमर्द्दंदाडिमस्यस्थानेशिवन्तुपूर्ववत् । हरितवर्णस्तु । मेथिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकराविते । घृतेमांसंविनि : क्षिप्यपचेच्छुक्लप्रलेहवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वा वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंचकटवङ्गारंदेयहरितहेतुना । अत्रचौरचिद: सद्योनानावर्णप्रसाधित : । प्रलेहः कफवातघ्न : किञ्चित्पित्तकरोलघु : ॥ वटकप्रलेहोपि । माषसपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता । यत्धाक्रियतेसस्यावटिकावटकादिकम् ॥ माषविम्बीफलाकारंलड्डुकावटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारंयथावुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वा हिवङ्गुधाधारेखेदितंघृतभाजितम् । सवेसवारजेतक्रे क्वथितेचमनोरमे ॥ नि : क्षिप्यवासयेदीपकुत्ता येलादिवासिते । एवम्मुद्गधाकार्योमाषमुद्गप्रलेहक : ॥ प्रलेहोवातजिद्बल्य : शुक्रमांसप्रदोरस : । प्रीणन : प्राणयुक्तानांशुक्रद : क्षीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत्कार्य : प्रलेहोमत्स्यसम्भव : । आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्यकारणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंक्रियत् । उत्पलनंसुगन्धायदातव्यंपूर्वसम्भृतम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक्प्रक्षालितंमत्स्यंवेसवारेणवेष्टितम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् । प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहक : ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुव : । धर्मप्रवक्ता नृपते नतुशूद्रकदाचनेति । उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न० प्रकृष्टवचने । प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु । अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादेः

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रवचनंकुर्वन्वेदस्यार्थमितिब्राह्मणइति ब्राह्मणनामार्थमाप्यम् । प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । यतिचक्रु: प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रपूर्वात्रि० प्रोच्यतेवा । वच० । अनीयर् । अध्येयप्रवचनीयोतिसाधु : । प्रवचनीयोगुरुः स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्रपूर्व : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे ॥ क्षणे ॥ आयत्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीमार्गे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवणोऽनिबाध्यवा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिका प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् ॥ वाययौतिपाक्षिकोवि : कृत्यचद्दतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्तके मुनिव्यावर्तके मुनिगणे ॥ तथा

जमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : । यमदग्न्यौर्वयशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्या: ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य ४ अत्र्यार्च शातातपा : ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठवार्हस्पत्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठ: १ । कीपाश्वित्यवशिष्ठाचित्ताङ्कतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपास्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिमैत्रिमय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस वार्हस्पत्यास्सारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । औौर्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा: ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पतिकपिलपार्वणा : ३ । कात्यनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदैवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजामदग्न्य : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा: ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेय शातातपसाङ्ख्या : ३ । कण्व गोत्रस्य १८ कण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयवासा : ३ साङ्कृतिगो

स्त्रस्य २० अव्याहाराचिसाङ्कृत य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तैमितकौत्साः : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ माण्डव्याः : ३ । आङ्गिरसवशिष्ट बार्हस्पत्याः : ३ । अनाहकाख्य गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टाः : ३ । अत्र्यगोत्रस्य २५ अत्र्यवशि सारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । हरितगोत्रस्य २७ कुत्सदधाङ्गि रोर्षाङ्गिरस्याः : ३ ॥ शाण्डि गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे वलाः : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगो त्री : २९ ३० और्वच्यवनभार्गव जामदग्न्याप्नुवत : ५ । आर्ष्टिषा यन गोत्रस्य ३१ आर्ष्टिषायनशा लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक कौशिकघृतकौशिका : ३ कैवास्त्रित् कुशिकाकौशिकबभ्रुवा : ३ । शक्ति गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठाः : ३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ का ण्वायनाङ्गिरसबार्हस्पत्यभरद्वाजा- जमीढाः : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ अघोभ्यानन्तवासुकाय : ३ । गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्साराङ्गिरसबार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ के पाश्चित्गौतमाङ्गिरसावासा : ३ । शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुव- त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय कृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥ न० गोत्रे ॥ अशुरण्ि ॥ त्रि० श्रे ष्ठे ॥ प्रव्रियते० होमधुर्य्याभ्यामुत् कोर्ष्यते । वृञ्० । प्रश्वृद्धित्वप् ॥ भवरया ेश ॥

प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ य- था । यमौभस्तौगस्त्रप्रवरललितंनाम वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्ये चलव- लयझङ्कारयुक्तस्खलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद : । स्मितंव क्त्रेऽकस्माद्द्रुतपटुघटाघोसिंहीस्वा हरीतीयादौहक्प्रवरललितंवल्गी तम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्मविशेषे ॥ म- हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र- वर्त्तकांमास्मसुवाचचोदनांनिवर्त्तकं नैनसुवाचभाष्यकृत् । ततस्त्वदिष्टो- नशिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ वैदितिस्थिति : ॥ इतिसद्धेंपशा रीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवपसांखो-
कवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धं बोधयतोर्थैक
धमेतत्प्रवर्त्तितत्वमस्यादे : ॥ ३८ ॥
विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषित
वस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभू-
दितिबोधेनप्रवृत्तिलोक : ॥
प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । याचा
पने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥
प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्यं पणायाम् ॥ उत्
कृष्टस्यनिकृष्टं प्रत्याज्ञायाम् ॥ प्र-
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-
रे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥
विलर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासा-
मान्यं विध्यर्थ : । प्रेषणादयोवि-
शेषास्तु० अथ प्रकरणादिगम्या-
इतिबोध्यम् ॥
प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ॥
प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादि-
ते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्र-
दीपादितिरघु : ॥
प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥
प्रवर्षण : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ न०प्र-
कृष्टवर्षणे ॥ तन्नक्षत्रमाहवराहा
चार्य : । ज्यैष्ठ्यांनासमतीतायांपूर्वा
षाढादिसंस्पृष्टे नशुभमशुभंवावाच्यं
परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ तत्प्र
माणार्थमाह । हस्तविशालं कुण्डक
मधिकृत्यास्वुप्रमाणनिर्देश : ॥ प
ञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-
जलं पतितम् ॥ पृथ्व्यादिप्रमाणमा
ह । येनधरित्रीमुद्राजनिताबाविन्द
वस्तृणाग्रेषु । दृष्टे नतेनवाच्यं परि
माणं वारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनि
ता० विगतधूलिजाता । मतान्तरमा
ह । केचिद्यथाभिवृष्टं दशयोजनम-
ण्डलं वदन्त्यन्ये । गर्गं वशिष्ठपराशर
मतमेतद्द्वादशात्परम् । येपुचभेषु
भिवृष्टं भूयस्तेष्वेवप्रवर्षतिप्राय : ।
यदिनाप्यादिषुवृष्टं सर्वेषुतद्दाक्षिणा
दृष्टि : ॥ नक्षत्राणांप्रवर्षणमाणमा-
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनि-
ष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्र
स्वातिषुचत्वार कृत्तिकासुदश ॥
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशच
तुर्युक्त : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पु
नर्वसौविंशतिर्द्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्ये
वैश्वे विंशति :सार्पेदशत्यधिका :
॥ आहिर्बुध्न्यार्यमणप्राजापत्येषु
पञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्ये चकी
र्त्तिताधान्विमेदशद्रोण ॥ रौद्रेष्टो-
डशकथितानिरुपद्रुतेष्वेते ॥
प्रवर्षणसमये । रविरविसुतकेतुपी
डितेभेक्षितिसुतत्रितयविघातिताहते
च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि : शु
भसहितेनिरुपद्रवेशिवंचेति ॥
प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे ॥ चित्रमेख-
लके ॥
प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

ईति । ह्लह्लती । पथाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यानायाम् । पुरात्रहिर्गमने । वायुमात्रे । सप्तवायुम्तर्गतवायुविशेषे । सतु०आवहवायोरूर्ध्वस्थित : । सचित्वंप्रवहमिति : तस्यतुमध्यस्था : । भचक्रत्रा : खचरे : समेतायस्मादतस्तेनसमाश्चतोयम् । भपञ्जर : खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्ययवंप्रवहानिलेनेतिणितिरोमर्षिः । यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : । ० । वस्यार्थ : । यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : । प्रवहस्येवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : । इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अध्याय : । वायोर्हिसैतस्कन्धे । भतुजित्सत्यजित्सेनजिदमित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रमुखैर्बैभिद्याभानी : प्रवहोगण : । प्रकृष्टोवह : । गोचरसचरेतिसाधु : । पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ।

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोवहनाययानविशेषे । चौडोला० इ० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० इ० प्र० । प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ।

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० । प्रवह्लते० पाश्चादर्शनं । वहंवञ्चपरिमापणहिं

प्रादानेषु । क्रनुश्लिष्टसंज्ञयो : । दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसो

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ।

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ।

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षितेग्रन्थविशेषे । प्रोच्यते । वच० । ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ।

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणव्रयतेयस्याम् । प्रपूर्वोवयते ल्युट् ।

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये । जनरवे । वादविशेषे । प्रकृष्टोवाद : ।

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ।

प्रवारणम् । न० निषेधे । काम्यदाने । महादाने । प्रव्रियते । वृञ्० चु० । ल्युट् ।

प्रवास : । पुं० खगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थिती । विदेशे । प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ।

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे । यासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाच्चौरैल्युट् । प्रवासनायाम् ।

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके । वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रेलपसदृमथवदवस : इतिसच्छीलादिषुधिनुण् ।

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्ती । व्यवहारे । अम्बुवेगे । जलस्रोतसि । अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्ती ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाग्रे ॥

प्रवाहक : । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्तरि ॥

प्रवाहण : । पुं० जीवलसूतराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायुः प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः प्रकृष्टवलेनसशब्दंवायुसमानमार्गेणत्यजतः ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम् । प्रवाहयति० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्याति : । स्त्री० विख्यातौ । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ख्य-न्तादृभावेल्युट् ॥

प्रविर : । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरल : । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेणविरल : ॥

प्रविविघुः । त्रि० गुणादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेत्खननशोधनमादौमातुरन्तिकमपिप्रविविघुः । आत्मशस्त्र्यनुगतः प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनलिष्टेदिति राजनीतौकामन्दकः ॥

प्रविवत्सत् । त्रि० प्रवासंकर्तुमिच्छति । वसेः सन्नन्तात्शतृ : शत्रादेशः ॥

प्रविश्लेष : । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्ट : । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्त : ॥ निविष्टे ॥

प्रवीण : । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्त्वामितिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीर : । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीर : ॥

प्रवृद्ध : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणवृद्ध : ॥ सुखादिराशिमन् ॥

प्रवृत्त : । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्तिस्म । वृतु : क्त : ॥

प्रवृत्ति : । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ । उदन्ते । वार्तायाम् । प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ यथा : फलपवृत्तिं न्यांप्रयत्नसंचयायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ धर्ममार्गे ।

प्रवृत्तिक्रम : ... प्रयोग :

नितरांप्रयतमानतायाम् । रज : कार्ये चारब्धे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंवा । वृत्तु० । क्विप्० । क्तिन्वा । व्यायमतेयत्नवि शेषे ॥ अस्याःकारणम् । चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधनताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिर्निवृत्तिस्तथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकैः परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्यसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ :। इति गोतमसूत्रम् ॥ १० ॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्तिःस्यात् तज्ज्ञानात्साकृती भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रम : । पुं० श्रुत्यादिभ्योदुर्बली प्रवृत्तेःक्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येपि०द्विती यादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्था नांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमात् : क्रम : । यथा० प्राजापत्यपश्वङ्गेषु० प्राजापत्याभिधेयस्वदेवीकरणप्रोक्षण लौघरण्वीरित्याद्यं नहतीयानिर्देशा नुसारिकार्यव्यसाध्यएकयाशलेनवि शिता : । अतस्ते पातज्ज्ञानाषोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यं म म्पाद्यम् । तत्समानापत्यप्रयोगानां- प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठाना दुपपद्यते । तद्ज्ञानास्योपाकरणा दीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अत स्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठाना तूसम्पाद्यम् । तत्रैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तथाच प्राजापत्यं पुकमाचित्यभोरारभ्य : एकंसर्वधानुष्ठायद्वितीयादि : मदा र्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेय : सप्रवृत्तिक्रम : ॥ प्रवृत्ते : क्रम : ॥

प्रवृत्तिजनक : । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञ : । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्ध : । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्धितस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रवृष्ट : । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेक : । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिरपृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेट : । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणि : । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेणृगतिज्ञानवादि ... गमनज्ञानचिन्तासु । इन् । ... उपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थ : ॥

प्रवेणी । स्त्री॰ कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । वेण्याम् । प्रकर्षेण वीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्यो नि : । कृदिकारादक्तिन इति पाक्षिको ङीप् ॥

प्रवेल : । पुं॰ पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ॰ भा॰ ॥

प्रवेश : । पुं॰ अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने । प्रवेशश्चतुर्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इति भेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात् तदन्ये पालयन्त्यामन्त्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशो यात्रावसाने तु सुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरं सतोरणं तोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं प्राप्नुयाद् ध्वनियुतं विविधं गृहम् ॥ प्र॰ विश॰ । हलश्च इति घञ् ॥

प्रवेशनम् । न॰ प्रवेशे । सिंहद्वारे ॥ प्रविश॰ । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि॰ प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं॰ भुजे । बाहौ । प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् । हस्तिदन्तमांसे । गजपृष्ठतल्पने ।

प्रव्यक्त : । त्रि॰ उत्कर्षे । स्पष्टे । स्फुटे । प्रव्यक्त्यतेस्म । अञ्ज् व्यक्त्यादौ । क्त : । प्रव्यच्यतेस्मवा । अस्तु विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि॰ प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि॰ संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं॰ प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि॰ निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री॰ मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री॰ वैद्यावारक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज॰ । व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ सन्न्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं॰ सन्न्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं॰ प्रव्रजनशीले । सन्न्यासिनि ॥ शाण्डील्य वैराग्यातिशयशालित्वस् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि॰ प्रशंसितुं योग्ये । शंसु॰ । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री॰ प्रशंसने । वर्णनायाम् । ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षरता । द्विप्रकाराहि प्रशंसा भवति । वस्तुनि विद्यमानगुणोत्कर्षपक्ष : प्रकार : स्तावकेन शब्दे न सम्यादिरो गुणोत्कर्ष : पर : प्रकार इति ॥

प्रशस्ता । पुं॰ समुद्रे ॥ प्रशीयते । शद्लृ शातने । प्रद्रुरगदोस्तुदचेति ह्निप् ॥

प्रशस्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ कौशी ॥

प्रशम : । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शम सायाम् ॥ प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्तात्ल्युःभावेल्युट् ॥

प्रशमितः । त्रि० भपाकृते । राज्ञः कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य॰देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा॰ योधानामपिसङ्ग्रह॰तुलयामानव्यवस्थापनम्, सान्त्वं सन्धिषु॰दानवृत्तिकरणीयागः समानार्जनम्॰कार्याख्येयमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० श्रेष्ठे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्तः । प्रपर्यायशस्तोवा ॥

प्रशस्तिः । स्त्री० प्रशस्तिलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वचसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ समोरजसो : घयात्रयविधेमशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्तः । प्रलयाभिराज्ञौ ॥

प्रशान्तचित्त : । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्य सः ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० समोरजसो : घयात्रयविधेमशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तं प्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यं प्रशान्तवाहितेत्यर्थः ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशाम् । त्र० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकर्ति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्तारंपितर : श्राद्धकारिणम् । नापुनुर्हेव्यकव्याभ्यांयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अपहृन्नितिदीर्घः ॥

प्रश्न : । पुं० अनुयोगे । पृष्टायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । छ्वोरितिशः । प्रश्नेचेतिलिङ्गात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रय : । पुं० प्रणये । प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणाम् । श्रिअएरच् ॥

प्रश्रवम् । न० प्रवाहे ॥

प्रश्रित : । त्रि० विनीते ॥ प्रश्रमंशुश्रूषयाथि । श्रिञ्० । क्त : ॥

प्रश्लथ : । त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्ट : । त्रि० प्रकर्षेणाश्लिष्टे ॥

प्रश्लेष : । पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम् । श्लिष्० । घञ् ॥

प्रश्वास : । पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायोर्बहिर्निःसारणे । समाध्यङ्गपूरकविरोधिनि ॥ श्वासस्यविशेषे ॥ प्रश्वसनम् । प्रश्वस० । घञ्० ॥ श्रमापनये ॥

प्रष्टव्य : । त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा । त्रि० कथङ्कथिके । प्रश्नकर्तरि । पृच्छति । प्रच्छ० । तृच् । त्रयंतिलुप्तम् ॥

प्रष्ठ : । त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे । काण्डाशिकोपधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गेइतिक : सुपिस्थइतिकोवा । प्रष्ठोग्रगामिनीति ष : । षत्वम् ॥

प्रष्ठवाट् । पुं० युगपार्श्वगे । दमनयाशीकरणारोपितकाष्ठयाहे ॥ प्रष्ठमग्रगामिनंवहति । वहश्चेतिण्वि : ॥ स्वामीतु०प्रष्ठमंपष्ठंयावद्वहतीतिविग्रहेरेफरेफिसंपठति०तत्पृषोदरादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी । स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि । प्रथमगर्भधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति । वहश्चेतिण्वि : । वाहऊठितिङीष् ॥

प्रसक्त : । त्रि० आसक्ते ॥ सन्तते । सर्वथासदेकपरे ॥ न० । सतते ॥ सक्ति । षञ्ज० । कर्मणिक्त : ॥

प्रसक्ति : । स्त्री० प्रसङ्गे ॥ प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्ज० । स्त्रियाक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्ग : । पुं० प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽन्यदीयस्यापिसङ्घानुष्ठाने ॥ अन्योद्देशेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा । दृष्टात्तुपरतेपापं स्पृष्टात्तुनिदिवंनयेत् । प्रसङ्गेनापियागङ्गामोक्षदाह्यवगाहिता ॥ शीलत्वादिवादौ । प्रसज्यतेपुरुषोयत्र । षञ्ज० । घञ् ॥ मैदेताविन्प्रसङ्गंनर्मविवर्थेनकर्मणा । नविद्यमानेष्वर्थेपुनात्त्यमपि यतस्तत : ॥ यतस्तत : पतितादि : ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य० । यथा च्युतोदारकथाप्रसङ्ग : ॥ पुन : पुन : प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ सङ्गतिविशेषे ॥ स्म्रुतस्वेसत्युपोद्घातादिषटकभिन्नत्वमितितल्लक्षणम् ॥ स्म्रुतश्चोपेक्षानर्हत्वप्रसङ्गत्वम् । तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वेषविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिप्रन्थेगदाधरभट्टाचार्य : ॥ प्रकृष्ट.सङ्ग : ॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० प्रसक्तस्योपिवाऽनर्हत्वे। प्रसक्तविषयतापन्नत्वेसति०हेयविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्य : । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदास : सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेध-कृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेध : । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यंविधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासहयत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्ति : । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्त्वा । पुं० प्रजापतौ । धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदतीति । षद्लृ० । प्रद्रुसदोस्तुट्वेति०दमपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्ती ॥ वमीरचेतिङीन्री ॥

प्रसन्न : । त्रि० चार्व्ये । स्वच्छे । निर्मले । चक्षक्षा० बाष्पी० इ० मा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादस्त । प्रसीदति स्मेति ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभाव : । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवाताशौविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्न:रजस्तमोभ्यामक्षुभित : आत्मान्त : करणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नचात्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभ: । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगतासभायस्मात् । सभाया:प्रगतोवा ॥

प्रसर : । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ समरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंनलभन्ते हियावत्तूक्षवनमर्कटा : । नाभिद्रवन्तितावत् पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । सगती । वा० अप् । अधिकारेवर्तुसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरक : । पुं० पिप्पालि ॥ चवप्रसनयाइत्यपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिरितविसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्ना०फैलना० इ० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरण्यार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । वर्तिसृम्यनि : । कृदिकारादक्तिनीप् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ यत्ने । फले ॥ कुसुमे । गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिस्सृतौ । प्रसूतौ ॥ अथ मासनियमो यथा । नवमे दशमे मासि नारी गर्भं प्रसूयते । एकादशे द्वादशे वा ततोऽन्यत्र विकारतः ॥ इति ॥ अशौचपथ्यं यथा । पीतमुक्ताफलं क्षीरं रघुत्तमः । ... स्त्रीणां प्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्य मूलं ... प्रसूतिकृत् । अपामार्गस्य मूलं योनिस्थं प्रसूतिकृत् ॥ ... दृश्यथा सुता ॥ अपामार्गस्य मूले ... गर्भशल्यविनिर्ग्धं ... इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञा ॥ प्रसवनम् ॰प्रसूयतेवा । पूङ् । प्राणिप्रसवे ॰पुंसि रच्च वा । ऋदोरप् ॰ अपादानत्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । पुष्पप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेऽनेन । बधबन्धने । करणे ल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलादेर्बन्धनम् ॥

प्रसववत्सली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसविनी । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले । अनुकूले ॥ प्रगतं सव्यात् । सव्यशब्दस्य ... ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु । तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्येनाश्च ... प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः ... प्रसह्यापहरणात् । प्रसहाः खलुवीर्यवन्तः ... ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंह ... इति राजनिर्घण्टः ॥ न० ... ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ ... ॥

प्रसह्य । अ० हठार्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणसोढ्वा । परमर्षे । ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाचौर्यकारिणि । माचके । ... डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसारिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमारोग्यता॰वादेवाक्पटुताकुलेप्सुरतागाम्भीर्यसक्षोभ्यता । प्रागल्भंप्रसुतागुणे निपुणता यत्प्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । चारीग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्य प्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । पद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । काव्यशब्दभिन्नम् सिद्धार्थपदवत्त्वे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यगुणास्त्रितयमेव तः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र॰ व्यक्तार्थपदमाख्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनाग्निवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्इति॰ व्याप्यमरुचितम् । सर्वत्रेतिसर्वेषुरसेषु॰सर्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्॰ ओजआदिगुणानाम् । आकारेणोर्यस्येव ॥

प्रसादनः । पुं॰ भक्तकारे ॥ न॰ अन्ने ॥ त्रि॰ प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री॰ परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादितः । त्रि॰ प्रार्थिते ॥ सौमनस्यकृते ॥

प्रसादी । त्रि॰ अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेघिनिः । अस्त्ययेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न॰ वेशे । अलङ्कारस्वादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यते अनेनाङ्गम् । साध॰ । करणेल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री॰ कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप् ॥

प्रसाधिका । स्त्री॰ नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधितः । त्रि॰ अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । साधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसारः । पुं॰ प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ॰ । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेः प्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न॰ पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्ताररूपेकर्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पश्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० द्रु० गी० मा० ॥ प्रसारणीगुरुर्व्यायल सन्धानहृत्सरा । वीर्योष्णवायात हृत्तिशायातरक्तकफापहा ॥ बीयानाख्यविरायाख्य वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यलोङ्गानितद्गुली पाप्रसारणी ॥ प्रसायतेरूपमनया । वारणे लिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० राजबालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छीलः । सप्तौ । प्रे सपद्रुसयवदयसहृतिघिनुण् ॥ चायते ॥ व्यामे ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत परे । घासक्ते ॥ प्रासायि । विप्रलब्धे । वार्ष्णेयित्त : ॥

प्रसिति । स्त्री० यज्वने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । पिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यते स्माऽऽ । पिधुस राद्धौगत्याया । कर्तरि० कर्मणिवात्त : ॥

प्रसिद्धि । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते० प्रसूयते वा । पूङ्प्रसवे । सत्सूद्विषिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । पूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुव मनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयते वा । पूङ् । क्तिन् ॥ कारणे । प्रकर्षेण सूतिर्जन्म यस्मात ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । पूङ्० । सत्यर्थे तिल : । स्वार्थे कन् । सूतिकापुन्निवीतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतिजम् । पश्चान्याम जातायिसिद्ध : ॥

प्रसूनम् । न० फले । पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् चभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्र सूयते स्म । षूङ्० । क्त ः। ओदि तश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयो दित : ॥

प्रसूनेषु : । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृत : । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ : निकुब्ज पाणौ । प्रस से० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निरूपते ॥ प्रकृष्टं सृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसर तिस्म० प्रक्षिपते यया । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्तः ॥ प्र कृष्टं सृतं गमन मनयावा ॥

प्रसृति : । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ! प्रह्लाद्स् तिरस्य ।

प्रसृष्ट : । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञा ते ॥

प्रसेक : । पुं० सेचने ॥ च्युतौ ॥ क्षर णे ॥ प्रसेचनम् । षिच० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । वाटी चौ० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषा यांसदवसश्रुवःइतिक्वसुः ॥ वसुरादेः न्निटिधातोरितिदित्वम् । भ्रात एकहलमध्यइत्वे त्वाभ्यासलोपौ । व स्वेकाजाद्घसामितीडागम : । उ गित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घ : ॥

प्रसेव : । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्र यणादिनिर्मिते॰थैला॰इतिख्याते ॥ सूत्रग्रथितभाण्डविशेषे। थोकडा० इ०गौड़०भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्य तेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघ ञ् ॥

प्रसेवक : । पुं० वीणाप्रान्तवक्रकाष्ठे । दण्डाध : शब्दगाम्भीर्यार्थकाष्ठभा ण्डे । ० वीणाञ्चितालावुफले । ० आकुम्भे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । थी तकार्टे । स्यूते । थोकडा०इ०गौड़ भाषा० ॥ प्रसीव्यते । षिवुसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्व : । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्व हरिश्चन्द्राद्दषीइतिसाधु : ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्न : ॥

प्रस्तर : । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । प स्तर०इ०भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणा ति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमु ष्टौ ०इ०कर्ममीमांसका :॥ पल्लवा दीभिर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री०गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तार : । पुं० पत्रनिर्मिततल्पे ॥ ब- धरने ॥ शय्यायाम् ॥ छन्द : प्रभृ

तोनांप्रभेदस्थापकेसङ्केतविशेषे ॥

प्रस्तीर्यते । स्तृ ञ० । प्रेस्त्रोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः। त्रि० प्रकीर्णे । विस्तीर्णे ॥

प्रस्तार्य्यर्म । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तारिर्म तनुस्तीर्णश्यावरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्तादिस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्म तदुच्यते ॥ तस्यौषधं यथा । कतकस्यफलंशङ्खं-त्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रं विडङ्गस्समनः शिला ॥ कुक्कुटाण्डकपालानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्म शुक्लं तथैवच ॥ कण्डूक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे ॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ० । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यशार्थस्यकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटोविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे । तस्याउपायया । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते । चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तुविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० ⎫ ध्वनिते ॥
प्रस्तीमः । त्रि० ⎭ संहते ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते० संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्० पूर्वं० स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेहलइतिदीर्घः । संयोगादिलक्षणस्यासिद्धत्वाच्छ्वयोरित्यनत्वम् । प्रस्त्योऽन्यतरस्यामिति०निष्ठातस्यमादेशेप्रस्तीमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते ॥ आधारभिन्ने ॥ प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकार्षस्तुतिवृत्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० दत्यसम्मतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० आस्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवपरिमाणे मानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्नितवस्तुनि । द्विशरावपरिमाणे ॥ इ०वै०प० ।

वमने च विरेके च तथा शोणितमोक्षणे । अर्द्धत्रयोदशपलं प्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥ अर्द्धत्रयोदशपलं सार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा । दीर्घप्रस्थे समानश्चैव कुर्यान्मन्दिरं बुधस्तु ॥ प्रकर्षेण तिष्ठति । स्था० । आतश्चोपसर्गे इति कः । प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्ननेन वा । घञर्थे कः वा । प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्पः । पुं० क्षुद्रपत्रतुलस्याम् । मरुबके । मरुवा० इ० भा० ॥ प्रस्थे सानौ पुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषोः प्रयाणे । यात्रायाम् । प्रव्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात् तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्नः । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापितः । त्रि० प्रतिष्ठिते । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यति तस्मिन् ॥ स्था० । प्रे स्थश्चेति णिनिः ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थितः । त्रि० कृतप्रस्थाने । प्रस्था० । क्तः । यतिस्ततोतौम्वम् । निर्गच्छति ॥

प्रस्नः । पुं० स्नानार्थघटाख्यविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थे कविधानं स्थास्नापाव्यधिहनियुध्यर्थम् ॥

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले । प्रकर्षेण स्फुटः ॥

प्रस्फुटितः । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेण स्फुटितः ॥

प्रस्फुरितः । त्रि० प्रज्वलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे । ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणे ल्युट् । पचने ॥

प्रस्रवः । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणं स्रवः । स्रु गतौ ॥ भावेऽप् । प्रकृष्टः स्रवः ॥ क्षीरादिद्रवद्रव्यस्य क्षरणे ॥

प्रस्रवणः । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनि गिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्वयमुच्छलितौ० पर्वतमूलाद्बहिः स्रवज्जले वा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणा यथा । प्रस्रवणजलं स्वच्छं लघु मधुरं रोचनं स्वादीपनकृदिति राजनिर्घण्टः ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयो० इत्यपादाने ल्युट् । प्रकर्षेण स्रवणे ।

प्रस्रावः । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रु प्रस्रावे । प्रे द्रुस्तुस्रुवः इति घञ् ॥

प्रस्नुतः । त्रि० वहति ॥

प्रस्वानः । पुं० उच्चैःशब्दे । प्रकृष्टः स्वानः ॥

प्रस्वेदः । पुं० अतिशयघर्मे । तरी

यथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोशालिपत्रिका । जातीकक्कोलपूगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुश्रीरकाःसर्वे : कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकांचनम् ॥ सरल : सप्तपर्णसलाचाचामलकीतथा । कर्पूरकःपद्मकश्चएतैर्हविःप्रसाधितम् । पुरुषेदमनाठौगैर्व्यथाशङ्कुलप्रहरंपरम् । पुमान्युवास्याच्छुकान्वः स्त्रीणांचाप्यनेव स्पष्टम् : ॥ स्त्रीवतगच्छतेकद्दस्या पितभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १८८ अध्याय : ॥

प्रहल. । त्रि० चितते ॥ क्षुण्णे ॥ प्रहन्यतेस्म । हन० । क्त : ॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहर । पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे । अहोरात्रस्याष्टमभागैकभागे । यामे । पहर० इ० भा० ॥ प्रहियतेंढक्कादिरस्मिन् । हृञ् ० । पुंसिसंज्ञायामितिघ. ॥

प्रहरकुटवी । स्त्री० कुटुम्बिनीवृपे ।

प्रहरणम् । न० अस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ् ० । करणेति ल्युट् ॥ अस्त्रौप्रक्षेपेइतिकर्मसीमां सका : ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ स गये ॥ ऽ. ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करीप्रभेदे । ननभनलगितिप्रहरणकलिका । यथा । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुषिततता । विरहविपदिमेशरणमिहततो० मधुमथनगुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरवति । पहरेवारी० इ० भा० ॥

प्रहर्त्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृतृच् ॥

प्रहर्ष : । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष : ॥

प्रहर्षण : । पुं० एकदेशे । बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्नौज्रौगस्त्रिदशयति : प्रहर्षणीयम् । अपिच । व्याघ्राभिमर्नषरगा : प्रहर्षणीयम् । इ० ॥ लक्ष्यंयथा । गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलशोपगूहनैश्च । आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारे : संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसे० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसेहसने । लट : शतृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोर्नित्यमिति नुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त : । पुं० चपेटे । प्रतले ॥ प्रसृतोहस्त : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण. । पुं० त्यागे ॥ कल्पद्रु० गल्ल

म् ॥

प्रहारः । आघाते । चोट०फट०इभा० ॥ प्रहरणम् । इत्यन् ॥ घञ्० ॥ यान्तेभीतेत्यक्षयस्ते पतितेवालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली-। स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहासः । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसी० । घञ्० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरति : कूपेऽवृत्ति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्० क्त : । इधातोर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्० । क्त : ॥ नुमास्येतीत्वम् । ओदितश्चेति नि ष्ठातस्य न : ॥

प्रहीणदोष: । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा : दोषारागाद्यो यस्य ॥

प्रहुत : । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु० । क्त :

प्रहृष्ट : । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्ट ॥

प्रहेणकम्) प्रहेलकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने : यावनके । व्रतोपायने । वायना० इ० भा० ॥

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रबाह्यान्तरावर्थौकथ्येतेसाप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दी चप्रख्यातप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहुः ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका ॥ इति ॥ एवम् सोदर्यवर्ग्यनिराम्नमादौ समाविलोनिर्गतभी : सभीस : । राजन्भवद्वाहुवलेनतुल्यो निगूढनामाचक्रिवंवीति ॥ अस्यार्थ : । चाद्दीसोत्०चकारसहित : । भीसोनिर्गतभी : मकार : । चवर्गवर्गास्त्रसिवाचकेनपतिशब्देनसमावित : पद्यायुक्त : । अवद्दाहुवलेनतुल्यो

द्दीर्घ : । तथाच॰ उमापतिरितिक वेर्नामाचनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिमदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति॰ अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्त न्शिल्पि संज्ञयोरितिक्तन् ॥

प्रह्लन्न : । त्रि॰ हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते । प्रह्लादितेस्म । ह्लादीसुखे च क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं॰ निनदे । शब्दे । हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणाह्लादय- ति॰ आनन्दयति॰ परमसात्विकत्वे नसर्वान्॰ इति प्रह्लादोदैत्यानामध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि॰ प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वे ञ्स्पर्द्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रह्वयतेऽ सौ । ह्वे ञ् । सर्वनिघृष्वेतिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । च बाप्तेर्वा । आसक्तौ । शिरसानम्रे ॥ भवति । यथा । तदाप्रह्वा:सर्वे कार्येत्रिपानध्यन्तुमेशिवे॰ इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न॰ शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । त्रि॰ प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि॰ उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टांशवोऽस्य । जगतत्रयंक्रम मार्णेभगवतिवामने ॥ तोयेतुपति तेहस्तेवामनोभूद्वामन :। सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादो॰ द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी ॥ इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा॰ तस्यविक्रमतोभूमि॰ चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ द्वितमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं॰ म॰ पं॰ ॥

प्राकरणिक : । त्रि॰ प्रकरणागते ॥

प्राकाशिक : । पुं॰ विट्गे ॥ मायान- र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राका यति । कणहिंसायाम् । प्राङ्निर्पाण काय इतिनिपातनम् ॥

प्राकाम्यम् । न॰ महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने॰ ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति॰ निमज्जतिच॰ यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं॰ वरणे ॥ साले । व- प्रोवर्यन्यचवा॰ इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्ध विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही । ऊर्द्ध विंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनश्च भयदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

स्तम्भयात्पूर्वदीर्घंहस्तत्रयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्त्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । व्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञ्योतिदीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । पृथग्जनेतरमेकार्यस्य ॥ स्वाभाविके । प्राकृतासंस्कृतयुक्ते । ग्राम्यसमे । संस्कृतेतरभाषायाम् । संस्कृतप्राकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतिभवः ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं०प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिमवलम्ब्यैवभवति ॥ गुणविशेषे ॥ यथाशैवानामतेधर्मेच्छानर्थैश्वर्यादयोबुद्धिगुणाभावसंस्कारा विज्ञाताः तेचसांसिद्धिकाः वैनयिकाः प्राकृताश्चेतित्रिविधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्रादियोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रयुक्तस्य० यथाप्रस्तुतसंस्कारश्चदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतोनामगुणोविज्ञेयः । इतिशैवाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुनिष्पन्नस्तुक्रमेणवातपित्तकफजज्वराः । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतःक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । स्तम्भश्च शिशिरादौ तुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरक्षितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतौलये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतिर्दृश्यउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तस्यवासरश्चप्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दिवारात्रैर्वर्षंद्वादशमासकैः ॥ एवंशतशताब्दे यश्चोक्तश्चप्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामयाविष्णोःप्रसूत्रया । कृष्णायचसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ब्र०ब्र० ॥ अपिच व्या० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वसमुपाचसंक्षयः । चाहङ्कारमहत्तत्त्वं गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ कू० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्तानासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राक्तनिचम् । न० खदेशव्यवहितदे शावस्थितेराजनि ॥

प्राक्तनचक्षु: । पुं० एकविषयाभिनिवे शिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक : । पुं० वन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात्-येप्रकृतिमुपा सतेतेषांभवति । योगायुपुराणे-प्र-कृतिलयादिरुच्यते । पूर्णशतसह-स्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि० प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्ब न्धिनि ॥

प्राक्कूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवा-चिभ्योऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्या-म् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : । प्राक्फाल्गुन : । प्राक्फाल्गुनेय : । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । त्रिव

गिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्र-खरत्वे ॥

प्रागभाव : । पुं० कार्यस्योत्पत्तेः पूर्व वर्त्तिनि-अभावविशेषे ॥ सच-अ-नादि , सान्तः । आकाशादावति-व्याप्तिवारणायसान्तइति, घटादाव-तिव्याप्तिवारणायानादिरितिताकिं काः ॥ विद्यमानस्येवघटस्यमृत्पिण्डे प्यभाव : प्रागभाव : आविर्भावज नकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्य हीनस्यनरस्यविद्या-शस्त्रंयथाकापु-रुषस्यहस्ते । मन्त्रिमुख्याद्यतिशरी रेष्वस्थटारावृत्दप्रगल्भा: ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्व-कान्तय: । दीप्तिश्च-यत्नजा-भाव-हावहेलास्त्रयोऽङ्गजा: ॥ इ० ॥ प्रग ल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यप राभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्य-टीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्रागयनम् । न० अयतोनिःसरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नर-कासुरपुरे । अत्रैवस्थितिःब्रह्मा प्रा ङ्नक्षत्र ससर्ज ह । तत : प्राक् ज्योतिषाख्येयं पुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्ष-त्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ प-र्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्र कृष्टमग्रम् । प्राग्रं हरति । हरतेरनु द्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० घनेदधनि ॥

प्राग्र: । त्रि० परोर । श्रेष्ठे ॥ प्रकृ-ष्टीय: ॥

प्राग्वंश: । पुं० यज्ञागारगृहात्पूर्व गृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि: शालाया: पूर्वभागीययजमानादीनांस्थित्यर्थगेहे ॥ प्राक्वति । अस्तु० । कर्त्विगादिनाक्रिन् । प्राग्०वंश: गोमंस्थूणावाऽन ॥ यत्रशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरधिसेपूर्वपश्चिमायते स्थाठे ॥

प्राघात: । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राचार: । पुं० घृतादिक्षरणे । चीराते ॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञ्योर्तिदीर्घ: ॥

प्राघुण: ।) पुं० अति-
प्राघुणिक: ।) पुं० थी ॥
प्राघूर्ण: । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक: ।) थी ॥
प्राङ्क: ।) पुं० मधव-
प्राङ्ग: ।) पुं० वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना० आंगन० दू० भा० ॥ सूर्यविदस्तस्तदोषोयथा । अभद्रंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्ततथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्वहिस्थले ॥ प्रशस्तमङ्गम् । प्रकृष्टमङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय: । पुं० चतुर्दीप्तरान्तर्गतो पत्तरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्रचायंव्यवहारमार्गे पराजित इति । उक्तासकात्त्यायनेन । आचारेणावसन्नोऽपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित: पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० । प्राचोदेशात्० प्राग्देशोवा । दिक्शब्देभ्य: सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति० अस्ताति: । अञ्चेर्लुक् । पूर्वदिशि० कालेच ॥ इस्वस्तान्नभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । दू० भाष्यम् ॥ योऽस्मिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत: प्रत्ययो० नविशेषणादित्यर्थ: ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अये ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राञ्च् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चः कर्त्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप: । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य० क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वेनङकार: ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्व्वस्यांदिशि । पूज्यपूजकयोरर्थे ॥ यत्रैवभानुस्तुवियच्छ देतिप्राचीतितांवेदविदोवदन्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च सदाङ्गमञ्चाः प्रपद्यन्तितस्यां ॥ प्राग्वस्यांऽञ्चशब्दः । प्रथमसञ्चतिया प्रीतिसूर्यम् । प्र+अञ्चु+ । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृत्तौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि । प्राचीन । विभाषाऽञ्चेरदिक् स्त्रियामिति० खः ॥

प्राचीनपनसः । पुं० बिल्वे । गौडरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥

प्राचीनवंशः । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्रागग्रा भवन्ति सप्राचीनवंशइत्युच्यते ॥

प्राचीनबर्हिः । पुं० इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनबर्हिरभवत् ख्यातो भुविमहाबलः ॥

प्राचीनशालः । पुं० वेदप्रसिद्धेमुनिविशेषे । औपमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । शाकनादि० द्र० गौ० मा० ॥ मातुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरदिगिति खः । टाप् । प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिपद्मे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघाति च ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । आक्षाद्वीवामकरे च दक्षिणांसे सति० दक्षिणस्कन्धापितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणे तुधृतंद्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । आङ्० । व्येञ्संवरणे । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनं प्रदक्षिणमाकलितम० आयैतिस्माया गम्यर्थइतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यकरिणि ॥ वामपाणावुद्धृते दक्षिणस्कन्धस्थिते वामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वस्त्रे वा प्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः ॥

प्राचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोवृतौ । ग्रामादेरन्ते कण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थं नगरादेः प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेचादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिर्कोतिकश्चिद्भरतः ॥ मृन्मय्यामपिवृतौ प्राचीरमुपचारादितिरस्ताम्यादयः ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिधिमीनांदीर्घश्चेतिकन्दीर्घौ ॥

प्राचेतसः । पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तोऽयम् ॥

प्राचेतसः । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्यः । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादायाः प्रागदक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिबहिर्गिराः । ततः प्रवङ्गामातङ्गामलयामल्लवर्त्तकाः ॥ सुह्मोत्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवाः । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ साल्वामागधगोनर्दाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभवः । द्युप्रागितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्राजकः । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयतेनेन । अज० । ल्युट् । वायावितिवीन ॥

प्राजापत्यः । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये । देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । का ये ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥ पञ्चमवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतक्लिषः । बहुक्षीरास्तथा गावः प्राजापत्ये वरानने ॥ पु० ॥ देवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम् । प्रजापतिर्देवताऽस्य । प्रजापतेरिदमर्थेवा । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्ये व्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजः ॥ अत्रग्रासपरिमाणमुक्तोयामाह पराशरः । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासाः प्रातः षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंशः परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणश्चयावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ हविष्यञ्चान्नमश्नीयाद्यथाराचौतथादिवा । त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासान्षड्संख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवासस्त्व्यहंभवेदिति ॥
पुं॰ रोहिणीनक्षत्रे । त्रि॰ प्रजा
पतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री॰ यजुर्वेदीयोपाख्या
नप्रसिद्धायाम् । संन्यासग्रहणपूर्व
कर्त्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षि
णायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरू
प्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्य
ग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृ
हादिति ॥

प्राजिता । पुं॰ सारथौ । यन्तरि ।
सूते ॥ प्राजति । अज॰ । तृच् ।
अजेर्भाविनत्यर्थीवा । वलादा-
वार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावेन ॥

प्राज्ञ : । पुं॰ कल्किदेवस्य ज्येष्ठभ्रात
रि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदत
त्त्वप्रकरणार्थे॰ विवेकिनि ॥ प्रज्ञाव
धिनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः
। प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञायण् ॥ शुकः
विशेषे । राजशुके । शतपत्रे । रा-
जसूया॰ इ॰ भा॰ ॥ कारणशरी
राऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्र
धानाविद्योपाधिकजीवे ॥ भूतभविष्य
तिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि
वर्त्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्राय
शेनज्ञानातीति॰ प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः
॥ सुषुप्तोपिविभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउ
च्यते ॥ प्राज्ञंमन्य : त्रि॰ प-
ण्डिते ॥ पण्डितंमन्यमानःसर्वमूर्ख

दोषाख्यकोवलम् । तस्मान्मूर्खसह
स्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णु
शर्मा ॥ दृष्टे ॥

प्राज्ञता । स्त्री॰ विदत्त्वे ॥ यथा । पदं
पदार्थमेकंवाव्याहरेत्सुभाषितम् ।
मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिमद्भिः सा
गरोयथा प्रति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि॰ पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री॰ बुद्धिमत्याम् । धीमत्या
म् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्याः । प्रज्ञाश्रद्धार्चा
भ्योणः । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री॰ सूर्यपत्न्याम् । प्राज्ञा
याम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा॰ भावबोध
सर्गस्तिक : ॥ प्र॰ अण् ॥

प्राज्य: । त्रि॰ प्रचुरे । प्रभूते । पदभ्वे
॥ प्रवीयते । अज॰ ण्यत् । वा॰वी
भावेन ॥ प्राज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमा
ज्यंयस्मात् ॥

प्राञ्जल:। त्रि॰ सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि॰ बद्धाञ्जलौ । युतम
स्पुटकरपुटके ॥ अभिनवे ॥
प्रकृष्टोन्युब्जीकृतोऽञ्जलिर्येन॰यस्य
वा । प्रगत : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक:।पुं॰ अक्षदर्शके । विचारा
र्थराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि
: ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदा
निव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । अ-
म॰ इति भरतसेनीभाषा ॥ प्रश्नने
। प्रच्छनेमायाम् । क्विप्विमृच्छि

भ्रस्ज्‌ग्रहवद्व्रश्चकटप्रच्छ्यादीर्घोऽसम्प्रसारणर्षं लुगादिसूत्रेणाक्विप्दीर्घौ॰सम्प्रसारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ॰ प्रश्नविवेकावस्यास्त : । अर्शआद्यच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ' ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवाक्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचेति॰ शादेश: । विविच्यवक्तीतिविवाक : । घञ् । प्राट्चासौविवाकश्चेति॰ प्राड्विवाक : ॥ यथाह : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववाक्यंप्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अथिंच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छतीतिप्राट् । तयोर्वचनंविवाकश्चस्यसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयतिवेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाकश्चेतिप्राड्विवाक: ॥ उक्तंच । विवादानुगतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं॰ प्राणलनवति॰नासाग्रस्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्यक्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्राणनिरोतिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मबहिर्गमनम् । तस्यरूपम्॰इन्द्रनीलप्रतीकाशंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थानानि॰ चास्यनासिकयोर्मध्येवर्ततेनाभिमध्यगो : प्राणालयइतिप्राहु : पादाङ्गुष्ठे पिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरीरान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सर्वैकोप्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसंज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राप्ते॰वी आत्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनिचैतन्ये॰ क्रियाशक्तिप्रधाने॰ हिरण्यगर्भे ॥ हंसरवे । ब्रह्मणि ॥ हम्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ वाव्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुंवे ॥ प्राणितिअनेनवा । अच् । घञ्वा । प्रनितेरितित्वम् ॥ प्रसरणेन॰ प्रणितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम् । यदपगमेचनभवति॰ सएवायुर्हिप्राणोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासोच्छ्वासेवासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: । प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित : ॥ त्रि॰ पूरिते ॥

प्राणा : । पुं॰ भूम्नि॰ वसुषु ॥ वसव : प्राणाइति॰ वसुप्राणशब्दाभ्यांबहुवचनाभ्यांवसुप्राणादवशब्दयो पुनरेकोभिधानेबहुवचनम् । अतएव॰ प्राणोऽपानहृत्यसुम्॰ हृदिप्राणोगुदेपानइत्यादिचरिष्यति ॥ अस्योपचिर्यथा । मिलितैस्तुप्राणो भवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभूतानांशर्दोभि : प्राणापानादिपञ्चच्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्यपञ्चप्राणाधारा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । श रीरस्थास्त्वमे॰पूत्वमर : । इमेप्राणा दयपञ्चवायवः शरीरेतिष्ठन्तितेचनि यतस्थानस्थाः । यदाहु. । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेस्याव्यान : सर्व- शरीरगइति ॥ तेषांव्यापारास्- यथा । अन्नप्रवेशनं॰मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि॰निमे षादि॰तद्व्यापारा : क्रमादमो ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं॰ सत्त्वजातीये । प्राणि मात्रे ॥ जीवकद्रुमे । चोले । अ- न्नविशेषे ॥ चोणि ॥

प्राणथः । पुं॰ वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजा पतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति , घन॰ । मीत्थपिशगमियमिजीविप्राणि भ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं॰ जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न॰ जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददा ति॰चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना दाति॰खण्डयतिवा । प्राणान्दायय ति॰शोधयतिवा । प्राणान्दातिलु- नातिवा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ ऋद्धि- द्ये ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री॰ असूनांधृत्यर्थमा हारे ॥ यथा । अयंप्रदायमूतेस्य : सीतावयवर्त्तिनो । तयोरप्यददा दूध्याचोमधुमांसस्वसम्भूतम् ॥ तयो स्तृप्तिमयोत्पादावीरयो : कृतमीच यो : । विविधव्यानकोपश्चाश्वकं साप्राणधारणामित्यार्थेरामायणे॰ अयोध्यावर्णनेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न॰ जीवने ॥ पुं॰ गले ॥ त्रि॰ आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ : । पुं॰ पत्यौ ॥ यमे । त्रि॰ प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथः ॥

प्राणन्त : । पुं॰ रसाञ्जने ॥ वायौ ॥ प्राणात् । यन॰ । तृशिगन्दिजीवि प्राणिभ्य : पिदाशिषीतिझाष् ॥

प्राणन्ती । स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ क्षुति । छिक्कायाम् ॥ पित्त्वान्ङीप् ॥

प्राणपण : । पुं॰ अतिप्रयासे ॥ प्राणः पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री॰ प्रतिमायांजीवन्या से । प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि॰ प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री॰ ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं॰ जीवे ॥ प्राणान्बिभ र्ति । डुभृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं॰ द्वितीयकोषे । कर्मे न्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके । क्रि याशक्तिमतिकार्यरूपे । अस्यक्रिया त्मकत्वेनरजोगुणकार्यत्वम् ॥ स्थूल- समष्टिकारणीभूतेऽपञ्चीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकोहिरण्यगर्भसूत्रेऽमूर्तिराधौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्वोद्दिष्टे वर्णयच्छन्नघाथार्याय : प्रवर्तक : । वायु : प्राणमयोनासावात्माचेतन्य वर्ज्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि । प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०स द्रूपविकल्पावपिमनसोनाशासेन वीनीभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धाम्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्संमिलितावुभौतौतु ल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । यत्रैव वायुस्तत्रमनःप्रवृत्तिर्यत्रमनस्तत्र प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसद्रूपविकल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्य स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हिरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्त्युपाये ॥ यस्माद्वासनानामतिप्राबल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्मात्प्राणस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्पन्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयोर्निरोधेचित्तशान्तिरुपपद्यते ।

प्राणहार : । पुं०) वत्स नागे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न०) वत्सनाभके ॥

प्राणा । स्त्री० विहगो विशेषे ॥ साचा रूपवरुडयो : प्रसूः ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्राणानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्यानोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणानामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचकपूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेद:प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्राणुदितोवायुरायामोस्यप्रखेदनम् । निरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥ कनीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सत्रालैर्द्वादशादिभि: ॥ उक्तंच । तालप्रादेशकोत्तेव : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यस्तुर्विंशत्याचे छन्दर्द्विगुणो भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोवेत : सगर्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ स्तीर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिरसासह । त्रि : पठेदायतप्राण.प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्व स्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ यच्चविशेषोदेवीगीतायाम् । दृढ याकर्षयेद्वायुंवाद्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुः षष्ट्यातु-मात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगंसम्यक्द्वा त्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगल यावैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणा-याममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यबाह्यमेवंस-माचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्य-क्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्धं सगर्भं तं विदुर्बुधाः ॥ तदपे तं विगर्भं चप्राणायामं परेविदुः । क्रमादभ्यसतः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमो धमः । मध्यमः कम्पसंयुक्तोभू-मित्यागः परोमतः । उत्तमस्यगु-णावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिस र्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । नि-रोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेष स्यायामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपानेजुह्वति-प्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापा नगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषु जुह्वतीतिभगवदुक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । पणपू-र्वानादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेष कुक्कुटादिभिः द्यूतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टे मनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरी-रिणि ॥ यद्वैनाशिकमतेॱक्षणगु णावया । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्या दिपञ्चकंभावनात्तथा । धर्माधर्मौ-गुणाएतेआत्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥ चयमिन्द्रियायाद्यधिष्ठाताॱपुण्यपा पाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगलोमान सप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृ-त्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकार-प्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इति-भाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्य-स्य । बराद्दनिठनाविति॰इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारि-णि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । पन हिया॰इ॰भा॰ ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषो द्भवस्तथा । गन्धः प्राण्यङ्गजः प्रो क्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रात : सवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रात : कालोपलक्षितेकर्म्मणि ॥

प्रात : । अ० प्रगे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्य दिवसस्य प्रथमेभागे ॥ प्रातति । अत० । प्राततेररन्निति०-अरन् प्रत्यय : ॥ सार्द्ध प्रहरे ॥ यथाहगार्ग्य : । ललाटसम्मितेभानौ प्रथम : प्रहर : स्मृत : । सएवाध्यर्द्ध संयुक्त : प्रातरित्यभिधीयत इति ॥ मद्यपञ्चक : काल : सम प्रख्यातस्योदय : । अष्टपञ्च० भवेत् प्रात : प्रेप्य : सूर्योदय : स्मृत : इतिदेवीभागवतम् ॥ शौचियंशुभगांगाद्यपनिमन्त्रित तथा । प्रात स्त्वायय : पञ्चे द्वावन्ना : सविमुच्यते ॥ तथा । मातिदं दुष्टं गांसद्यं नगमसुत्पत्तगासिकम् । प्रात स्त्वायय : पञ्चे मृतत्गालेवमलघयामितिच्छन्दोनपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाका : । पुं० ऋग्वे ॥ वतप्रात : कालीयस्तैयाद्रिके : ॥

प्रातराश : । पुं० प्रात : कालीनभोजने । कल्यावर्त्ते । कलेवरं०-इ०-शा० ॥

प्रातर्गेय : । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिगते । वन्दिनि । भाट०-इ०-मा० ॥ प्रात : कालेगेयईश्वरादिर्येन ॥ यथर्म् चैगातल्वेवीतानानसपवादी ॥

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रात : भुङ्क्ते । भुज०तृच् ॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्यावर्त्ते ॥

प्राति : । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिक : । त्रि० प्रातिकूल्येनचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलं वर्त्तते । ततप्रत्ययपूर्वैर्मीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिजनीन : । त्रि० जनेजनेसाधौ ॥ जनंजनम्०इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभाव : । प्रतिजने साधु : । प्रतिजनादिभ्य : खञ् ॥

प्रातिपथिक : । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथेठक् ॥

प्रातिपदिक : । पुं० वह्नौ । मिखावति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्०सूत्रविहितसंज्ञायुक्तेसूत्रार्थोपचिते० नामनि ॥ प्रतिपदिकम् । ठञ् ॥ घोर : वीहगुण चोदितैकोरोमीदयपर्यालिक : । को दृक्पञ्चं नपथ्यानितत्तु नपायिनिर्वृ ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञानप्रमादविशेषे ॥ प्रतिभेव०प्रतिभायां भवंवा ॥ स्वार्थे०भवार्थेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभुविनदेयधने ॥

प्रतिमुखेभाने । वाजिनी० पू० भा० ॥ यथा । साचित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ इू०. ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते । यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप लोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । पडौसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशमव : । यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम् । अव्ययीभावाद्वे तिञः ॥

प्रातिस्विकम् । न० आवेणिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेणिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । ल्युट्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल मितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पमध्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चे तिपत्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमखव्याख्यात : प्रथमेभवेवाद्व्यत्पूर्वपथक् प्रथमाधुरपुरश्चरणनामाख्याताट्क् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये, आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विष्णोर्दशप्रादुर्भावा : । इयमनाममीत्यर्थ : ॥ प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ इतीप्राप्नोति । अदिपत्यगे । या० उत् । आसस्याविस्पष्टानिव्यवाग्भवुम् । प्रातिवा असम्भवे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितवितताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चे तिघञ् । उपसर्गस्यघञ्यमनुष्ये बहुलमितिदीर्घ : ।

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : त्रि० } प्रदोषसम्भिनि
प्रादोषिक : } ॥ निशाप्रदोषा
ब्यासे तिगैपिर्केर्थठञ् । पर्णेऽण् ।

प्रायुत्रि : । पुं० अनिपदे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ च गुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत : । त्रि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रगते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वमशब्दे । डमप्रत्यय : ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वस्त्वबन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ॥

प्राध्वम् । अ० नम्र्मणि ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्त. । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेष सीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः । तस्माद्धीजलप्रान्ते प्वारामानृविनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तर : । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामश्चदूरे० इवल तादिशून्ये वर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमथवा शीवाचाच । प्रादिम्यइतिवहुव्री हि : ॥

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य : । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण्य० । आकिरणि कपइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहारः प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय : । त्रि० फलमाप्ये ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यते यत् । प्रपूर्वापधातो : कर्म्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित : । त्रि० निवेशिते । नीते प्रकर्षेणस्थापित : ॥

प्रापिपयिषु : । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय. ॥

प्राप्रिय : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रयाच्यजनयत् पुत्रान् दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश देवगन्धर्वा : प्रायेया : परिकीर्तिता : ॥

प्राप्त : । त्रि० स्थापिते । प्रतिष्ठिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्ते कर्म्मणिनाऽनेकोविधातुंशक्यते गुण : । अप्राप्ते तुविधीयन्ते वहवो प्ये कयत्नतइतिन्याय : ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यते स्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त : ॥ कर्त्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तं पञ्चत्वमनेन ॥

प्राप्तपात : । पुं० पडांशी : पारिया

स्त्रि वी ॥

प्राप्तभावः । पुं० त्वालोचे ॥ त्रि० लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूपः । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् । प्राप्तापन्ने चद्वितीय येतिसमासः ॥ प्राप्तरूपयेन वा ॥

प्राप्तव्यः । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेय त् । प्रपूर्वापधातोः कर्मणित व्यप्रत्ययः ॥

प्राप्तिः । स्त्री० महोदये । धनादि लब्धौ ॥ अधिगमे ॥ लाभे ॥ मूलान्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्या पस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्राप्यणम् आप्लृ० । स्त्रियांक्तिन् ॥ स्फ ल्नादेकादशी ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । क्तः ॥

प्राप्यः । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आसङ्गन्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रायोधिकः । पुं० उपः काले ॥ प्रायोधिकोमिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे । ष्यञ् ॥

प्राभाकरः । पुं० आत्मनोचित्रूपतादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्रा भाकरास्तार्किकाश्चप्राहुरस्याविदात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्माश ब्दवत्तद्गुणश्चितिः ॥

प्राभूतिकः । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्य इतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने । भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेऽत्र । भृञ् भरणे० डुभृञ् धारणपोषणयो र्वा । क्तः ॥

प्राभृतम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिकः । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागतः । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ ज्ञान त्वयावाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्य मितिव्याख्यासारः ॥ मंवादाधीनं प्रामाण्यमितिताकिकाः ॥ स्वतःप्रामाण्य मितिमीमांसकाः ॥ प्रमाणस्यभावः ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवादः । पुं० प्रमाकरणता कथने ॥ तद्वत्तितत्प्रकारकत्वरूप प्रमात्वकथने । चिन्तामणित्वाय ग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥
प्रामाद्य : । पुं० वासके । वटरूषे ॥
प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥
प्राय : । पुं० सन्न्यासवत्ति०मरणायान शने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजते जनः । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण्० । एरच्वा ॥
प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयत स्वभाव : । ष्यञ् ॥
प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादककर्म विशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरा पादके०पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्रायः पापंविनिर्दिष्टं चित्तं तस्यवि शोधनमितिस्मृत्युक्तेर्व्युत्पत्ति : ॥ अ-ङ्गिरासाङ्गिरा : । प्रायोनामतप : प्रोक्तंचित्तं निश्चयउच्यते । तपोनि-श्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेनवि श्चितमित्यर्थः ॥ प्रायस्चित्तम् । पार स्कराद्वित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तक-र्माणितु०पापक्षयसाधनानिचान्द्रा यणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषि द्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुरूपाणि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्दे शेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनु रूपाणिप्रायश्चित्तानिकृदथा । यथा तवैतसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि : ॥ पापैगुरूणिगुरूणिखल्वान्यल्पं च तद्विद : ॥ प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगुः स्वायम्भुवादय : ॥ प्रायश्चित्तान्यशे षाणितप : कर्मात्मकानिवै । यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणं पर मितिपराशर : ॥ प्रायश्चित्तमपापा नांवीदैधीनामसंस्मृतिरितिभागव तेव्यास : ॥
प्रायश्चित्तीय : । त्रि० प्रायश्चित्तयो ग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव : । प्रायश्चित्तापापशोधनायश्रुति स्मृतिविहितायकर्मणे हितोवा । छाच्छ : ॥
प्राय : । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । अमुन् ॥
प्रायिक : । त्रि० प्रायोभवे ॥
प्रायुर्वेषी । पुं० चोटके ॥
प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यं नविभज्येत । यदास्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्न-वैः : सवनद्विभजनीयम् ॥ इति दायभाग : ॥
प्रायोपविष्ट : । त्रि० प्रायोपवेशवि शिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशने न उपविष्ट : ॥ अचादित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकै र्महदादिभि : । उविकित्स्यैर्महा रोगैः पीडितोवाभवेत्तु य : ॥

स्वयं देहविनाशस्य कालेप्राप्ते महा गतिः। आत्मज्ञानस्य स्वर्गादिमहा फलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषा मधिकारोऽस्ति नान्येषां सर्ववस्तुषु॥ नराणामपि नारीणां सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥ इति ॥

प्रायोपवेश : । पुं॰ सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम् । न॰ वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि ॥ कर्म्म जन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमिति कीर्त्तितम्। दुर्बलं सबलं चेति प्रारब्धं द्विविधं विदुः ॥ दुर्बलस्य प्रतीकारः सनाद्भिस्तस्य सस्यतु ॥ अवश्यं भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि। तदा दुःखैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते। प्रारब्धमखिलं भुञ्जन् नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमिति भेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छाकृतं भिक्षाटनादि॰ समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायां व्युत्थानदशायां वा आकाशफलपातवदकस्मादागमनं पाषाणपतनं कण्टकवेधादिकस्त्वनिच्छाकृतं प्रारब्धमिति विवेकः ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणारब्धे ॥

प्रारब्धिः । स्त्री॰ गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भ : । पुं॰ प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेणारम्भः ॥ प्रारम्भे कर्म्मणांशिप्रः पुण्डरीकाक्षरेवरिम् ॥

प्रारिप्सित : । त्रि॰ प्रकर्षेणारब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम् । न॰ प्रकर्षेणयाचने । प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना । स्त्री॰ याच्ञायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम् ॥ प्रकृष्टार्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम् । न॰ द्वापरयुगे ॥ त्रि॰ प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थित : । त्रि॰ याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म । अर्थयायाम्। क्तः ॥

प्रार्थ्यमान : । त्रि॰ याच्यमाने ॥

प्रालम्ब: । पुं॰ पयोधरे । त्रपुषे । न॰ आकण्ठलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते । लम्बिअवस्रंसने । पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका । स्त्री॰ हेमविरचितेनाभिलम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते । कपि। खुल् ॥

प्रालेयम् । न॰ मिहिकायाम् । हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्थाश्चेति॰ प्रलयोहिमाद्रिः । ततआगतम्। अण् । केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियङ्ङियस्ययादेशः ॥ उदके ॥

प्रालेयांशुः । पुं॰ हिमांशौ । चन्द्रे ॥ प्रालेयानि॰ हिमानि॰ अंशवोऽस्य ॥

प्रालेयाचलः । पुं॰ हिमालये । मेनाधवे ॥

प्रावटः । पुं॰ यवे ॥

प्रावरः । पुं॰ प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न॰ संव्याने । उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुकः । त्रि॰ शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावारः । पुं॰ उत्तरासङ्गे । उपरिवस्त्रे । उत्तरीये ॥ प्रव्रियतेऽनेन । वृञ्॰ । हलोऽसिराच्छादने॰ सू॰ घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

प्रावारकीटः । पुं॰ कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्ययः । पुं॰ शरदृतौ ॥

प्रावृतः । त्रि॰ निवीते । परिहितवस्त्रे ॥ आव्रियते स्म । वृञ्॰ । क्त॰ ।

प्रावृतिः । स्त्री॰ प्राचीरे ॥ शैवानामसतेः स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रथमपाशे ॥ प्रावृणोति॰ प्रकर्षेणाच्छादयति आत्मनो दृक्क्रिये॰ इ॰ प्रावृतिः ॥

प्रावृट् । स्त्री॰ वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयोः ॥ वर्षणम्॰ वृट् । वृषु सेचने । सम्पदादित्वात् क्विप् । प्रकृष्टा वृट् च । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वाविति दीर्घः ॥ प्रवर्षतीति वा ॥

प्रावृषा । स्त्री॰ वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री॰ कण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामेति॰ अयते वा । कर्मण्युट् । कृत्यचः इति णत्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिकः । पुं॰ मयूरे ॥ त्रि॰ प्रावृषि जाते ॥ प्रावृष एण्य ॥

प्रावृषिजः । त्रि॰ प्रावृषि जाते ॥ प्रावृट् शरत्कालदिवां जे॰ इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्यः । पुं॰ नीपे । कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि॰ प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृड्देवतास्य॰ प्रावृषि भवो वा । कालेभ्यो भववत्॰ इति॰ प्रावृष एण्यः ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषि भवा । प्रावृष एण्यः । टाप् ॥

प्रावृष्यः । पुं॰ कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकङ्कते ॥ न॰ ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं॰ प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनं वा । प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीति क्विब्दीर्घो न सम्प्रसारणञ्च । च्छ्वोः शूडिति श । प्राशौ॰ प्राशः प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राशः । पुं॰ अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न॰ उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम् । न० पितृयज्ञे । नित्य-
श्राद्धे । त्रि० भक्षिते ।

प्राश्निकः । पुं० सभ्ये । त्रि० प्रश्नक
र्त्तरि ॥

प्रासः । पुं० कुन्तास्त्रे । भाषा० द्रु०
भा० । कौ० च० द्रु० गौ० भा० । प्रा
स्यते । अस्यु० । अकर्त्तरीति घञ् ।
प्रायोहस्तादिभ्येऽस्त्येद्रु० स्वामी ।

प्रासङ्गः । पुं० युगे । वत्सानां शिक्षा
र्थं काष्ठवि० । वत्सानां दमनकालेस्क
न्धे यत्काष्ठमासज्यते तत् । प्रस-
ज्यते । पञ्चमात् । घञ् । उपसर्ग
स्येतिदीर्घः ।

प्रासङ्ग्यः । पुं० युगयोढरि भृत्ये । यु
ग्ये । प्रासङ्गं वहति । तद्वहतीति
युगप्रासङ्गाभ्यामितियत् ।

प्रासादः । पुं० देवमन्दिरे । राजगृ-
हे । प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । ह
लश्चेति घञ् । उपसर्गस्य घञीति
दीर्घः । यथा । कृत्वाप्रभूत-
सलिलमारामान्विनिवेश्य च । देव-
तायतनं कुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ।

प्रासादकुक्कुटः । पुं० पारावते ॥

प्रासिकः । पुं० कौन्तिके । प्रास-
प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते । निरस्ते ॥
प्रास्यतिस्म । अस्तु० । क्तः ।

प्रास्तारिकः । त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि
। प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्त

प्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति० इतिठ-
क् ॥

प्रास्थानिकम् । त्रि० प्रस्थानकालोचिते
॥ प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्र
स्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्का-
लेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम् । न० प्रस्थपरिमितव्रीह्या-
दियोग्यक्षेत्रे । प्रस्थस्यवापः ।
तस्यवापइतिठञ् । त्रि० आढकादि
पाचकादौ । प्रस्थंसम्भवति० तस्मि
न्सम्भवेइत्यदि० अवहरति० पच
तीत्या । सम्भवत्यवहरतीत्यादिना
ठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थि-
कीवाल्याली । प्रस्थमुपसंहरति० पच
तिवेत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ्
। प्रस्थपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोरा
शि । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ।

प्राह्ः । पुं० नृत्योपदेशे ।

प्राह्णः । पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमस्तराद
एवप्राह्णः । राजाहःसखिभ्यष्ट
च् । अह्नोऽह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः ।
अह्नोऽह्नादितिणत्वम् ॥

प्राह्णे । अ० पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतनः । त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धि-
नि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्य
इत्युट्युलौतुट्च ॥

प्रियः । पुं० धवे । पत्यौ । वृद्धिनामौ
षधौ । जीवकौषधे । प्रीतिविष
ये । आत्मनि । यथा । प्रियोह्या

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽन्यपरंप्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियायासन्नतः कोन्यपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न०प्रीतुस्तत्कालश्रुतिसुखेयाख्ये ॥ वि०हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्वेच्छयाप्रियादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ स्त्रे ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियश्चकार्यवशाद्भवति । यथा । न कश्चित्प्रियःकोनाऽप्रियोवाभवत् चये । कार्यकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ वि० प्रियवादि ॥ प्रियं वदति । वदत्यक्तार्यांवाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० छन्दोविशेषे ॥

प्रियकः । पुं० प्रीतसालतरौ । जीवकें । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कस्तूरीकृतीमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमभिर्युक्तोस्ट दशमसद्येघनैरितिवैजयन्ती ॥ स्त्री । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । काश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणा ति । प्रीञ् । क्रुञ्शिविसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । वि० प्रियङ्करे । प्रियं करोति । डुकृञ्० । चेमप्रियेष्वण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भक्तानां प्रियंकरोति । क्विप् ॥ वि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । वि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति । चेमप्रियमद्रेणचेतिपक्षे खच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ मा० सर्षे ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे ॥ प्रियकेः । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वदाम्रप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षं कषायंशीतलंगुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति ॥ मृगय्वादीनिपात

स्त्रिय : ॥ स्त्रित्॰ ढृवां ॥ प्रियमङ्ग
तिचा । अगिगली । खुल्तोया । कु:
पूर्वेत् । अकन्धादि : ॥ चाटुक्या
म् ॥

प्रियचिकीर्षु : । त्रि॰ प्रियकर्त्तु
मिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं॰ कृष्णलोके । प्रौढभा
वज्ञे ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञेय
स्तत्रापि प्रियजनोचस : ॥

प्रियजीव : । पुं॰ श्योनाकवृ
क्षे ॥

प्रियतम : । पुं॰ मयूरशिखावृक्षे ॥
आत्मनि । यथा । वित्तात् पुत्र :
प्रिय : पुत्रात् पिण्ड : पिण्डात्
तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य : प्रिय:
प्राणश्चात्माप्रियतमपरात : ॥ त्रि॰
प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री॰ हार्द्दे । प्रेमणि । स्ने
हे ॥ प्रीणातीतिप्रिय : । तस्य
भाव : । तल् ॥

प्रियतोषण : । पुं॰ षोडशबन्धातिरि
क्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारी
पादौस्वहस्तेनधार्य्येत्स्तनोपरि ।
स्तनापीडकर : कामीचाभयेरत्
प्रियतोषण : । त्रि॰ प्रियस्यतुष्टि
कारिणि ।

प्रियत्वम् । न॰ प्रियतायाम् ॥ प्रिय
स्यभाव : । त्व : ॥ प्रीतिस्थर
ये ॥

प्रियदर्शन : । पुं॰ कीरे । शुकवि
हङ्गमे ॥ चौरिन्द्राद्रुमे ॥ त्रि॰ चक्षु
ष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनम
स्य ॥

प्रियप्रायम् । न॰ चटुनि । चाटुनि
। प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमच
न्द्र : ॥

प्रियमेषु : । त्रि॰ इष्टार्थोद्युक्ते ।
उत्सुके ॥

प्रियमधु : । पुं॰ एकपुण्डले । बल
देवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधु
मद्यंयस्य ॥

प्रियरूप : । पुं॰ कामे ॥ न॰ अप्स
र : प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि॰ मनो
हररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री॰ ग्रतमायाम् । गु
न्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री॰ प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि॰ तत्कालमधुरवाक्य
वक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा ।
कोतिभार : समर्थानांकिन्दूरंव्यव
सायिनाम् । कोविदेश : सुविद्या
नांक : पर : प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत : । पुं॰ स्वायम्भुवमनो : पु
त्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौसुनौ
स्वायम्भुवस्यतु । तौपृथ्वींसुभकारीदौ
धर्मज्ञौक्षपितोरथ ॥

प्रियश्रवा : । पुं॰ भगवतिवासुदेवे ॥
प्रियंश्रवोयस्य : ॥

प्रियसख : । पुं॰ खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न॰ सूनृतवाक्ये ।

प्रियसन्देश : । पुं॰ चम्पकवृक्षे ॥ प्रिय संवादे ॥

प्रियसालक : । पुं॰ असनवृक्षे । पियं यसार॰ दृ॰ भा॰ ॥

प्रिया । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् । वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ सध्याद्यसिप्रभेदे ॥ यथा । सोऽर्लह ष्यते । साप्रियाफण्ठे ॥ यथा । नीभिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ सुगीतिनामानारम् । रोमगीति पाठगात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेऽपि । स गणै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुररै रिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ न॰ आ म्रफले ॥ इयगजे ॥

प्रियार्ह : । पुं॰ नारायणे ॥ सो इदेवे प्रियाणीदिपान्यर्हतिअर्पयितुयोग्योभ वतीतिसधा । कर्मण्यण् ॥ यथा॰ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु॰ ॥ अपिच । यद्य त्ताम्प्रियद्रव्यं तत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं॰ राजादने । पियाले । पारस्यफलंपक्वं मध्यं गौल्याल्लक्षं गुरु । राहोवंमधुरंमध्यं पित्तदाहार्ति

नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्॰ । वा॰ कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री॰ द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न॰ प्रियवाक्ये ॥ प्रियस्तु तदुदितञ्च ॥ त्रि॰ प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि॰ पुरातने । प्रतने ॥ नष्ट पुराणेप्राप्तिरित्ति॰पैनसमुक्तित : स : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न॰ तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट्॰धुक्प्रीञो- रितिनुक् ॥

प्रीणयत् । त्रि॰ तर्पयति ॥ प्रीञोण्य न्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनाल ट : शत्रादेशे॰धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं॰ गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि॰ हृष्टे । मत्ते । तुष्टे ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति : । स्त्री॰ मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुरते ॥ इष्टदर्शनजन्यसुखे ॥ भोज नकालेऽनभिलषिताहित्ये । इष्टौ- त्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययो गे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूति कालेयदिप्रीतियोगोनरोधरोग : सु खवान्प्रमोदी । स्त्रीनुरागीविदुषां प्रपन्न : सुमार्गितोयन्द्रतिवित्तमेव ॥ रत्या : सपत्न्यांश्चप्रपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेका
नां विषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्म
रतः सा मे हृदयान्मापसर्पतु ॥ मा
प० ८० सै प्रीतिर्मे माऽपसर्पतु ॥ प्रेम
लक्षणा प्रीतिर्धातुनि सुख्यान्यच गौ
णी । तथा चोक्तं शाङ्गिकसारे । सा
म्भोगस्य हेतुत्वात्प्राधान्ये प्रीतिरि
ष्यते । गस्ततो भोगसामुख्या ह्यात्म-
प्रीतिर्यथा तथा । प्रतीचिर्निर्निमित्ते
वसतां यथा सुखी ह्यते । प्रीतिस्तेऽ
प्यागमात्सा न्यस्यासाविति गम्यता
म् । सर्वान्तरतरत्वेन युज्यते निर्निमि
त्तता । यथा पुत्रनिमित्ता प्रीतेः
स्यात्तथा हि तु । व्याख्याता प्रकृतौ
जीवे भूतिसम्यग्भया व्यक्तिं । निर्नि
मित्तं प्रियत्वे तु देहादेस्तन्न युज्यते ॥
इति । प्रीत्यर्थे । मार्विन्दम् ॥
यद्गोष्ठे विपुलां प्रीतिं गोपितवनचा
रधेत् । मान्विशदो धेनुमान्भुः परो
हितारभायताम् ॥

प्रीतिवृषा । स्त्री० उषायाम् । बाणि
सुतपत्न्याम् ॥

प्रीतिरंः । पुं० वासन्तिके । केलिवि
ले । विदूषके । मार्क० पु० भा० ॥
यामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि ।
यथा । प्रीत्यादत्तं तु यत्किञ्चिच्छ्वश्रु
वा श्वशुरेण वा । पादवन्दनिकं च
प्रीतिदत्तं तदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥
मावेशः ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्ष्णीयेऽन्ना
दौ । यथा । अन्नानि प्रीतिभोज्या
नि यापद्भोज्यानि वा पुनः । नचस
म्प्रीयसे राजन्न चैवापद्गता वयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मकः । पुं० सत्त्वगुणे । प्रीतिः
सुखमात्मा यस्य सः ॥

प्रुधिः । पुं० प्रधौ ॥

प्रुष्टः । त्रि० दग्धे । प्रुष्यतिस्म । प्रुष
दाहे । क्तः । यस्येति लिट् ॥

प्रुष्वः । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये । प्रोषति
। प्रुष० । ऋक्पुषि कटीति क्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टा-
प् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि । दर्शने ॥

प्रेक्षणकूटः । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीयः । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्य
दर्शने । ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमत्र
यथा । ईक्ष० । गुरोश्च हलः । टाप्
॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेक्षावान् । त्रि० प्रज्ञाविशिष्टे ॥ संसारि
विशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने । अश्वगतौ ॥
संवेशनाकारे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम्
॥ प्रेङ्खत्यनेन । इङ्खि गतौ । घञ् ।
टाप् ॥

प्रेङ्खितः । त्रि॰ कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इखि॰ । क्तः ॥

प्रेङ्खोलनम् । न॰ दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलितः । त्रि॰ दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न॰ रतबन्धान्तरे ॥ सर्वतः कटिपरिभ्रमणीयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेतः । पुं॰ नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्द्ध्वंवायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटपूतनादिसंज्ञः प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुखः प्रेतोविप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युतः । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । अरीश्वरायेषभूतप्रेतपिशाचकाः । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतथैवचरन्तिहि ॥ नोर्द्ध्वंविक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भूतपाप्मनाम् । अतऊर्द्ध्वंहिविप्रेन्द्रतामसाविकृतैनसः ॥ तेतुसूर्यादयः सर्वेविश्वरनृत्युवर्जिताः । इतिपाद्मेस्वर्गखण्डः ॥ वैदिकविधानेनौर्द्ध्वदैहिकाभावात्विष्णुदेशाद्वतहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीतिपुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि॰ मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवतिवैमृतः ॥ प्रैति । इण्॰ । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रेतकार्य्यम् । न॰ मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्म्मणि ॥ यथा । असत्याप्रेतकार्य्याणिप्रेतस्यधनहारकः । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकाला । स्त्री॰ पितृपक्षारार्घ्यायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइतः प्रेतः पितृणोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न॰ श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न॰ मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तंप्रेतमुद्दिश्य खिलंजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री॰ वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटहः । पुं॰ भवकदि । मृत्युभङ्गुरके । मृत्युकालेवाद्यनीयवाद्यविशेषे । भौर॰ द्व॰ भा॰ ।॰

प्रेतपतिः । पुं॰ यमे ॥ प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपतिः ॥

प्रेतपिण्डः । पुं॰ मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं ॥ तसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाश्चप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डेद्यथाविधि । भाषितेतत्रदैविकंयद्वदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्यतस्यविमोक्षणम् । श्मशानिकेभ्यो देवेभ्यश्चाकल्पंनैवविद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न॰ यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री॰ काम्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीषणाचैवभयोत्कटा । साधारणीदुराधर्षासप्ताः

प्रेतमातरः ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न॰ श्मशाने ॥

प्रेतवाहितः । त्रि॰ भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री॰ पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । शेयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसाविधास्थिता । प्रभासेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न॰ मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री॰ वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ॰ अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहंत्यक्त्वेत्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्॰ क्त्वाप्रत्ययः । समासेऽनञ्पूर्वेल्यप् । तुक् ॥ व्यापत्त्यर्थे ॥

प्रेत्यभावः । पुं॰ पुनरुत्पत्तौ ॥ तथा चगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्तिः प्रेत्यभावः ॥ १९ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं॰प्रेत्यभावः । तच्चपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्॰ प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्तः । एतच्चात्मनःस्थैर्यादवउपपद्यते॰इति॰प्रेत्येतिनञ्व्यर्थम् । तदीयमरणस्यतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोत्पत्तिस्तु॰तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं॰ वासवे ॥ वाते ॥ प्राणेषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री॰ पुरि ॥

प्रेमा । पुं॰ न॰ प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभावः पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेति प्रादेशः ॥ प्रेयस्त्वम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा । नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्राः प्रेमाणोनपरिचयतन्त्राः । पुंस्त्वमपि ॥ खेदवाचकमसत्यपि यथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनोः स प्रेमापरिकीर्तितः ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रेमपरिप्लुतः । त्रि॰ प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न॰ नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न॰ स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायकमथार्द्रं नायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयपादंतस्याङ्गेपरिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं॰ पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते । त्रि॰ प्रियतरे । पद्मपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रियः । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेशः ॥ न॰ सर्वान्तरे॰ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांनार्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरकः । पुं० राजादौ । प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधिः ॥ प्रेरयति । प्रोगत्यादौरीरर्ई तुगणिजन्तात्०कर्मणि० ण्वुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० इ० भा० ॥ चालने । रसकस्पैशुनियोजने ॥ चक्षाभ्यामद्विधप्रेरणंच या । वाहनंप्रतियाचनामद्विधं प्रेरणीद्दु : । रागावस्थाकांपापाप्या प्रतोदश्वभेदसंइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरितः । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेर्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरय ति । ईरक्षेपे । प्रईरगतौसुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रेर्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीप्रौ ॥

प्रेर्यः । त्रि० प्रेरणाधीने ॥

प्रेषः । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रैष्यं ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ आनीयात् प्रेषयेत्सूरवान्याम्यवान्व्यसनागते । मित्रस्यापदिकालेचभार्यायाश्च प्रेषणे ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्त्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषितः । त्रि० प्रसृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठः । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रियः । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठमिसाधुः ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्यः । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषु । ण्यत् । गुणः ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे ॥ प्रियङ्गूनांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैषः । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्मादे ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषेर्भावेघञ् । प्रादूहोढेत्यादिनावृद्धिः ॥

प्रैष्यः । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । प्रइच्छायाम् । इषगतौ० णभीप्सायांच । ण्यत् । प्रादूहेत्यादिनावृद्धिः ॥

प्रोक्तः । त्रि० कथिते । प्रकर्षेण० अध्यापनेन० अर्थव्याख्यानेनवाउक्तः । प्रकाशितः ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडादिविशेषे । जीराछिटना० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिरुद्देशितास्वाद्दर्शनप्रयोगात् ॥

प्रोक्षितः । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने । यज्ञार्थमन्त्रैः संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्तः श्राद्धेऽनियमेतुविवर्जयेत् । चारवाक्रामामिदामीतनप्रोक्षणापिचानासौख्यग्रामशागारते । यथा । चारवाः सर्वदेवत्या : प्रोक्षिताः सर्वशोमृगाः । अगस्त्येनपुरारावन्मृगयायेनपूज्यतेऽइति । सिक्ते ॥ प्रोक्षितेम्भ। उक्षा० ! क्तः । मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलत् ला०टू०श्रा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवञ्चने । लोपने । पूछना०चू०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित : । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोष्ठः । पुं० फटलोटी । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० ः स्मरी । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते । गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिछिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्ते ॥ प्रपूर्वादेञः कर्मणिक्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुटिरे ॥

प्रोत्फल : । पुं० स्थिरलाख्याने । तलवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । छडी०छडा०डू०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल : । त्रि०विकसिते ॥

प्रोत्साह : । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ : । पुं० अध्वगे ॥ स्फिचि । गाटकी । स्त्रीगर्भे ॥ घोणतिर्यक्ते ॥ महरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि० अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथपर्याप्तौ । पुंसो सिच : । प्रथवेवा । प्रकृष्टगतौ । स्थिरपृथुपृथयूप्रीणा० : डू०धक् । निपातनाद्गुण : ॥

प्रोथन : । त्रि० सीदति ॥

प्रोप : । पुं० सन्ताप

प्रोषित : । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे । अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ काम्यपरदशायां समागोऽलरहस्यम् । क्रीडागरोरसंस्कारस्वनेतुप्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्तायस्या : ॥ सोयादिप्रा यिकाभेदे ॥ देशान्तरगते पत्यौ सन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ : । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टयोष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयो : समासेवा ॥

प्रोष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयो : ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनावहुव्रीहावच् ०पक्षान्त्यनिपातित : ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्राम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपाद : । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । चे प्रोष्ठपदानामित्युत्तरशब्दस्याचामादेरची वृद्धि : ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वैदरीमच्छी०सफरी०पोठी०पुठी०. इ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिनामकटु : स्वादु : शुक्रश्लेष्मकफवातजित् । स्निग्धास्यकण्ठरोगघ्नीरोचनीबलदु:स्मृता ॥ प्रकृष्टपोष्ठोस्या: । घोत्त्वोष्ठयो : समासेवा । नासिकोदरौष्ठेति०जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । प० देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह : । पुं०गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजान्तरपर्वणि ॥ प्रोहशरणपर्वगौतित्रिकाण्डशेष: । त्रि०निपुणे •तर्के ॥

प्रौट : । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । प्रवित्ते निपुणे । प्रोहोतेस्म । वह० : क्त : सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रौढपाद : । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेशने ॥ वस्त्रादिनाबद्धपृष्ठजानुजङ्घारम्भे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढवन्धनपूर्वकोपवेशने यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपाद : सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम् । प्रौढपादोन कुर्वीत स्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ इति कात्यायन : ॥ अनेकोपाध्येशार्मिकभूमिसमेदूष्टकाष्ठसङ्कीर्णेभूताद्वतिबौधायनवचनात्तथाविधे आरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंव्याम् । प्रगल्भायाम् ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्सदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वंपञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतास्मृता । पञ्चपञ्चाशतोप्रौढा भवेद्वृद्धातत : परम् ॥ आसांविभक्तकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगत : । प्रेमदानादिभि : प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणे गुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

ज्ञातरुणीप्रायाचारिणी । प्रौढाकरोतिसुरत्वकुशासरणदाम्भवेत् ॥ मुग्धादित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री॰ उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । क्रियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं॰ भाद्रमासे । प्रौष्ठपदीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं॰ प्रौष्ठपददेवताके ॥ प्रौष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रौष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ।

प्रौह : । पुं॰ प्रौढे ॥ प्रकर्षेणवह : । हृद्धि : ॥

प्लक्ष : । पुं॰ पर्कटिनि । पर्कट्याम् । पाखर॰ इ॰ प्र॰ वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गेंडो॰ इ॰ वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पर्करी । सर्पान्तरे॰ । प्लक्षति । प्लक्ष॰ । प्लक्षैरक्षोपमच्छाया प्रतिस : ॥ प्रक्षरति॰ पा॰ । घरसचलने । धन्यथापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्ष भक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षच्छयोगफलतिः । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेषुविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामाभारम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं॰ प्लवने । प्लुतौ ॥ भेके । भेलके । डोंगा॰ इ॰ प॰ जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ शत्रौ ॥ श्वपचे । चाण्डाले । पापे । मर्कटे ॥ जलकाके । कुलके ॥ प्रमणे । क्रमनिम्नमहीभागे । पर्कटीद्रुमे । कारण्डवखगे । शब्दे । प्रतिगतौ ॥ अभिप्लवनातौ । जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा । हंससारसकाचाक्षवकक्रौञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकादम्बाद्यबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मात् तेतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरा स्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ नत्सरवि० । दुर्भिक्षंजाय तेसर्वामेदिनीपुष्पतिप्रिये । प्लवेपु र्वान्ततोयानि पीडितामानवाभुवि ॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धद्रव्ये ॥ प्लुघते प्लुङ्, अच् ॥ यथा । प्लवनम् । प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् । प्लुयतेऽनेनवा ॥

प्लवकः । पुं० खड्गधारादिनर्त्तके । किलवी ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवगः । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ मण्डूके ॥ सूर्यस्यसारथौ ॥ शिरीषवृक्षे । सुमतिनाम्नोर्ऽहशिष्यस्यपत्नी ॥ प्लवेनगच्छति । गमूल० अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाडः ॥

प्लवगतिः । पुं० भेके । मण्डूकी ॥

प्लवङ्गः । पुं० प्लवगे । शाखामृगे । प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ दनारे ॥ तृणधान्यानिपीडन्तेयौष्मे वर्षतिवासवः प्लवङ्गपीडिताः सर्वाः प्रजाश्चसुरवन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्०प्लवः । सुक्षेप् । प्लवेनगच्छति । गमूल० । अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाडः । गमश्चेतिखच् खच्चडिद्वा । मुमागमः ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गमः । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गमूल० । गमश्चेतिखच् । मुमागमः ॥ मात्राछन्दोन्तरे ॥ यथा पटकलमादिगुरुं प्रथयद्भुसमन्ततम्० पयाधतः सततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायकमथचतुर्थमितोगुरुमन्तधि०पदाधिकविंशतिः प्लवङ्गमकस्फी ॥ यथा । विष्णुविरचितदिशाकरवासवव न्दितम् । विघ्नतविषयविषादकमुनिजनसेवितम् । चञ्चलतातुष्णितस्वसुखंनहिवाञ्छथ० सङ्करपादसरोरुहः परिभावय ॥ इति ॥

प्लवनः । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभूमौ ।

प्लवमानः । त्रि० तरति ॥ तरत० तरता० इ० भा० ॥

प्लविकः । त्रि० भेकेनतरमाणे ॥ भेकेनतरतीतीद्व्यपष्ठन् ॥

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात्तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्ध्वप्रापणे । उच्छलना० उपटाना० इ० भा० ॥ य० । तापनं घृततैलानांप्लावनंगोरसस्यच । तन्माचमुद्धरंशुध्येत्कठिनस्तुपयोदधि ॥ मज्जने । बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावितः । त्रि० जलादिमग्नस्थानादौ । सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥ यथा । यकृत्प्लिहान्तायिमुखादिवचिपर्बितिधैवकम् ॥

प्लीहघ्नः । पुं० रोहिषे । रोहितके

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाछ० इ० गौ० भा० प्र०ह्वे ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ही० तापतिल्ली इ० भा० । शोणितान्जायते प्लीहा वामतो हृदयादधः । रक्तवाहिशिराणांस मूलंख्यातोमहर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्य जन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिं कुरुतः प्रवृद्धौ प्लीहसञ्ज्ञं गदमामनन्ति ॥ प्लेहति । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादिनासाधुः ॥

प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पे । रोहितवृक्षे ॥ स्वल्पफलाम्बुपायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह्नः शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे ।

प्लीहघ्नी । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हबुषायाम् ॥

प्लीहा स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेत्यस्य दे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे प्लीहायामरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे ॥

प्लुषिः पुं० अग्नौ । प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥

प्लुतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाभ्युन्नेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने । तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते । प्रसृते ॥ कम्पगतियुक्ते स्रवणम् । प्लुतौ ॥ भावेक्तः ॥

प्लुतिः । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुषः पुं० दहने ।

प्लुषिः । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमक्षिके ॥

प्लुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतिस्म । प्लुषदाहे । क्तः । यस्येतिनिट् ॥

प्लोषः । पुं० शोषे, दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०○—‡—○०

फः । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने । स्फारे । झञ्झावाते ॥ वर्द्धके । जृम्भायाम् ॥ स्फुटे । फलप्राप्तौ न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चोद्ये । फांकी० इ० भा० । न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो आमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः देवताडे ॥ दुरालभायाम् ।

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ मनक्तिरोगान् । भञ्जो० । अच् । पृ० । गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

फड्डिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

फण : । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमरः । शर्षोर्ध्वकायपंफणमितिस्त्रीस्वकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर : । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर : । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर : । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणाभृति ॥

फणभृत् ।
फणवान् । (पुं०) सर्पे ॥

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकार : । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधरः ।
फणाभरः । पुं० सर्पे कुम्भीनसे । द्विरसने ॥

फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽस्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर : । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।

फणिखेल : । पुं० भारतीपक्षिणि गरुड्योधनि । भार० द्रू०गौ०भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक : । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० द्रू० भा० फणिजातोऽस्मात्०फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीउज्झकोवर्णकोऽस्मिन्निति किंचित् । उभयत्रपृषोदरादि : ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणास्त्यस्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ सर्पिख्यामौषधौ ॥

फणिप्रिय : । पुं० वायौ ॥

फणिफेन : । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर : । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥

फण्ड : । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फलवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीक : । पुं॰ चपेटायाम् । न॰ मार्दवे ॥

फर्फरीका । स्त्री॰ पादुकायाम् ॥

फल : । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न॰ जातीफले ॥ सस्ये । वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वमज्जानमपिनिर्दिशेत् । फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकीटादिदूषितम् । अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् ॥ पाकमतिक्रम्यघटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा । अग्निहोत्रफलावेदाःदत्तभुक्तफलंधनम् । रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणे ऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् ककोले ॥ शस्त्रापे । बाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीपे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा । अफलीभुज्यतेमेष : सफलस्तुनभुज्यते । इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्ये-कार्ये॰स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमाने॰ शरीरयत्त्वे । मायामये ॥ फलातयाजयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्ती : । तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्वात्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम्॰ इष्टानिष्टसंयुक्तमानुष्यलक्षणम् ३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीव:कर्मफलंभुङ्क्ते आत्मानिर्लिप्तएव । आत्मन : प्रतिबिम्बस्वदेहीजीव : सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यवातत्रतत्र श्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्येषष्ठेप्रपाठके॰ आचार्यवान्पुरुषोवेदेत्यादिवाक्येन॰ अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्ति:प्रयोजनंश्रूयते॰इति । प्रवृत्तिदोषजनितार्थ : फलम् ॥ २० ॥ इति गौतम : । अथचसुखदु:खंफलंसुखदु:खोपभोग : । तथाचभाष्यम् । सुखदु : खसंवेदनंफलम् । तच्चधर्माधर्मादिप्रयोजकत्वात्॰तच्चदोषस्यहेतुत्वात्॰ प्रवृत्तिदोषजनितत्वञ्चम् । तदयमुसुखदु : खान्यतरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्यम् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभि : फलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्तिदोषजनितोर्थ : फलमेतत्सर्वंभवतीति । इत्यद्यवान्यत्वेऽपिफलत्वम् । प्रवृत्तिदोषजनितत्वात्तुनिर्दोषयो

गादुत्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति फलनिष्पत्तौ० ञि फलाविशरणेषु । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्मणस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलोपनेयोर्बोनिष्पत्तौभोगलाभयो : । सऊडरिकेशव: ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ।
फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । ञिफला० । क्वात्रादिभ्योवुन् । पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० मट्टा० पटडा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुभिस्विन्नफलकेभूमौ वाप्रथमंलिखेत् । जनाधिकतुसंशोध्य पश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ इति ॥ मस्तिष्कखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तकाष्ठपट्टे । यास्मैपफलकेस्थलेनिन्यादासांसिनिर्णक : । नववासांसि वासोभिनिर्ह्निर्णिज्यवासयेत् ॥
फलकपाणि : । त्रि० चर्मणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥
फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥
फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥
फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥
फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्राहकत्तरि ॥
फलचमस : पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्चूर्णे
फलचोरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥
फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥
फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥
फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे त्रि० फलदातरि ।
फलपक्वास्त्रम् । न० परुषकफले ॥
फलपाक : । पुं० पानीयामलकी ।, करमर्द्दके ॥
फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकादल्याद्योषधौ ॥ फलपाकेनान्तोयस्या: ॥
फलपाकी । पुं० गर्दभाण्ड ॥
फलपुच्छ : । पुं० वरकालौ ।
फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्य्याम् ॥ द्रोणपुष्पाम् । गुमा० इ० भा० ॥
फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलैनपूर्य्यते । पूरी० । इगुपधेतिक ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥
फलपूरक : । पुं० छोलङ्गे । बीजपूरे ॥
फलप्रद : । पुं० ईश्वरे । धर्मदानेन नष्टे पितृत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्थितेनदातारंतंप्रगसंस्थितेदिवा :

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावा-
त्फलंपुनः । ईश्वरादेव्युपपन्नत्वा-
न्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्याद्दा-
प्यः फलप्राप्तिर्ह्यस्तेनत्वपूर्व्वतः ।
दानादिक्रिययासेव्याद्दोषात्तद्वत्
फलमयेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमिः । स्त्री० कर्म्मफलभोगस्था-
ने ॥ यथा । भरताख्यैरावतानिवि
देहाश्चकुरून्विना । वर्षाणिकर्म्म
भूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति
हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूरे ॥ अज
मोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्त्वाल्लक्ष
णायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढ
त्वाद्द्विधास्युः फललक्षणाः इति
साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित
वृक्षे ॥ फलिनि ॥ फलवत् सन्निधा
धावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति
। मतुप् ॥

फलवर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषयः । त्रि० फलव्याप्ये । घना
त्मनि ॥

फलवृन्तकः । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृ
ष्टार्थाकारबुद्धिवृत्त्यवच्छिन्न
चिदंशकर्म्मे० प्राबाध्याश्रयत्वं ॥ फलवृ
त्तिप्रतिबिम्बितचिदाभाससङ्गाप्य
त्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्ग
तफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठः । पुं० आम्रे ॥ फलेषुश्रे
ष्ठः ॥ तद्वृत्ते ॥

फलषाडवः । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिरः । पुं० बदरवृक्षे ॥

फलश्रुतिः । स्त्री० कर्म्मप्रशस्तिनिमि
त्तप्रलोभनजनकवाक्ये । कर्म्मफलश्र
वणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियंनृणांन
श्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षया-
प्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम् ॥ अपिच ।
वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसङ्गोऽर्पितमी
श्वरे । नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचना
र्थाफलश्रुतिः ॥

फलस्नेहः । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्षः । पुं० राजादने । क्षीरि
कायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥
फलानामध्यक्षः ॥

फलादनः । पुं० शुके । कीरे । सूवा
इ० प्र० पक्षिविशेषे । त्रि० फलान्ये
वादनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्तः । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वा
अन्तोयस्य ॥

फलाम्ल: । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ वृक्षाम्ले ॥

फलाशन: । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ त्रि॰ फलभक्षके ॥

फलासव: । पुं॰ फलरसविकृतीसुराप्रभेदे ॥

फलि: । पुं॰ फलुक इ॰ म॰ मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ॥

फलित: । पुं॰ वृक्षे ॥ न॰ शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि॰ सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ: । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥ फलितस्सारार्थश्च ॥

फली । त्रि॰ फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । वनस्पति: ॥

फलिन: । त्रि॰ फलवति ॥ विद्यमानफले । फलान्यस्यसन्ति । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥ पुं॰ पनसे फलवति वृक्षे च ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

फलिनी । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे । अग्निशिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

फली । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् फलिमत्ये ॥

फलीकरणम् । न॰ तुषे ॥

फलीश: । पुं॰ पारिशे ॥

फलूष: । पुं॰ लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहि: । पुं॰ यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि॰ फलग्रहणकर्तरि ॥ फलानिगृह्णाति । अच्॰ । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते ॥

फलेन्द्र: । पुं॰ राजजम्बाम् । फरेंदा॰ इ॰ भा॰ ॥

फलेपुष्पा । स्त्री॰ द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु: । त्रि॰ सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री॰ पाटलायाम् । पाटलिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधेतिक: क: । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री॰ काकलीद्राक्षायाम् । निशींतायाम् । किसमिस॰ इ॰ भा॰ ॥

फलोत्पत्ति: । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

फलोदय: । पुं॰ लाभे ॥ त्रि॰ दिविशालये ॥ फलस्यउदय: षष्ठीत्वा ॥

फल्क: । पुं॰ विसारिताङ्गे ॥

फल्गु: । स्त्री॰ गयास्थनद्याम् । मलयाम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे । गुला॰ घा॰ भाग॰ इ॰ प्र॰ रेणुप्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि॰ तुच्छे । असारे ॥ यथा । धनमात्मगतिंला जगदेतत् तिफल्गु । धनलोभमपहाय नमप्यनयनाय ॥ फलतिनिष्फलाविशरणे॰ फलमिष्यतेवा । फलिपाटीति साधु: ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्च यकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच । फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिने दिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फाल्गुन : । पुं० अर्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति मास० फलेर्गुक्चेत्युनन्०गुगागमश्च । भि० फल्गुन्यांजाते ॥ अविशाफल्गुनीस्वयोर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फाल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफाल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् । फाल्गुन्यांजातायाम् । श्रविष्ठाफल्गुनीस्वयोर्लुक् । लुक्तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फाल्गुन्यषाढाभ्यांटानौ टित्वात् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकवृक्षभेदे ॥

फल्गुस्रव : । पुं० दीलयाचायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फलफल : । पुं० सूर्पवाते ॥

फा: । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धने ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाण्टि: । स्त्री० गुडे ॥ आरंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डाम् । राव इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रबस्तिविशोधनम् ॥ फणयति । फाणगतौ । क्तस्य इट् ॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णेौषधभागेतस्मादुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिपुत्वपूतं यत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृद्वित : फाण्टद्रव्यभिधीयते ॥ अपिच । चूर्णानिपलेसम्यक्तप्तमुदकविनिःक्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेत्पलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥

फाण्टतिस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने द्रव्ये ॥

फलाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृ
क्षाम्ले ॥

फलाशन : । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि०
फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं० फलरसविकृतीसुरा
प्रभेदे ॥

फलि : । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

फलित : । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये ।
शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्जात
फले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । ता
रकादित्वादितच् ॥

फलितार्थः । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलि
तश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यस
न्ति । फलादिनि : ॥

फलिन : । त्रि० फलवति ॥ विद्यम
नफले । फलान्यस्यसन्ति इनन्० इ०
अभ्यासिन् ॥ तत्रजातस्यफलम् । नियं
यद् : सज्जनवल्लभस्यपरोपकारीति
मवाप्यस्य । दातानितान्तंप्रमदाभि
लाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म
॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति
। फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन् । गु-
गागमश्च । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥
यद्वा । फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन्
विभाषाफाल्गुनीतिपचे०श्वण् ॥

फाल्गुनानुज : । पुं० सुरभौ । वसन्त
काले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

रि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० ।
फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य
एदन्तत्वंग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्य
ते ॥

फलेन्द्रः । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेंदा०
इ०भा० ॥

फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु : । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्रा
प्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाट
लिवृक्षे । फलेरोहति । इगुपधे-
तिकः : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलु
क् ॥

फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम्
। निर्बीजायाम् । किस्मिस् ० इ०
भा० ॥

फलोत्पत्तिः । पुं० आम्रवृक्षे ॥
स्फाटविह्गे । फिङ्गा० फुदिङ्गिया
प्र० ख्याते ॥

फिरङ्ग : । पुं० रोगान्तरे ॥ देशान्तरे
म्लेच्छविशेषे ॥ तद्वासजने ॥ यथा
। पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीति : प्रकी
र्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषां
संसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्ड
लानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिता : ।
इङ्गरेजानवषट् पञ्चलण्ड्राश्चापि
भाविन : । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रका
श : ॥

फु : । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्द्दनाद्वै यकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच । फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिनेदिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फाल्गुन : । पुं० फाल्गुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुकचेत्यन् न० गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ सुविडाफल्गुनीत्यपील्पु । फ फ त- [illegible] नी ' फुफ्फुसद्वयं । दूषुरसपाकमलवद्य : शोणितमलास्तत्र : उण्डुक: सघाल्लदेशेव्यवस्थित : पुरीषाधानम् । फुफ्फुस : हृदयस्यवामपार्श्वेफुफ्फुस इतिख्यातइतिविजयरचित : ॥

फुल्लति : । स्त्री० फलने ॥

फुल्ल : । त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीफल्लस्यांश्रियंदेवीफुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फुल्लति । त्रिफला । ञीत: क्त : । आदितश्चेतीडभा

फाल्यम् । न० कुसुमे ॥

फाल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फाफाख : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० स्रष्टौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डयाम् । राय० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किंचिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणकफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्तिमूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फणति । फाणगतौ । क्तान्त:क्त :॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० फे [illegible] त्रायुविशेषे ॥ कुसुमौषधजाते ॥ फूत्कारवम् । भृणोऽसिपुल्यपू-

फोत्कारिणी । स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥

फेन : । पुं० डिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितबुद्बुदाकारवस्तुनि झाग० इ० भा० ॥ स्फायते । स्फायी० फेनमीनाविति निपातनात्साधु : ॥

फेनक : । पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका । स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे

फेनदुग्धा । स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल : । त्रि० फेनवति । फेनिले ॥

फेनोऽस्यास्तिन्वास्ति । फेनादिल-
च्चेतिचकारात्तच् ॥

फेनवान् । त्रि० फेनिले ॥ फेनोऽस्यास्ति
न्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यचान्यतर
स्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलाया
म् ॥

फेनायम् । न० बुद्बुदे ॥

फेनायमान : । त्रि० फेनसदृमति ॥
फेनायतेतिवत्तत्स्यमितिक्यङ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाग्नि : । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी
इ० भा० ॥ यथा समितायाघृता
दायायवर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । ता
सुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधार
येत् ॥ विन्यसेद्‍विस्तनैस्तायवैकामर्थ्य-
टीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंख
ण्डामेवमवर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः
शङ्कीनचलेपयेत् तत : संवृत्तता
लोमुर्विदूधीतपृथक्पृथक् ॥ पुन-
स्तांविस्तयेल्लोमुर्यथास्याम्मण्डलाकृ-
ति : । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुस्य
पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धखण्डकैरस्या
तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धेयाङ्के नि
कानाम्नीमठकैनसमागुणैः ॥ ततः
किञ्चिन्नघुरियमुविशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिल : । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ०
भा० ॥ मदनद्रुमे ॥ न० मदनफले

॥ बदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फे
नोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइ
लच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्ड : । पुं० शृगाले ॥

फेरव: । पुं० शृगाले ॥ अधमे । रा-
क्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य
॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे०
इत्यव्यक्तं रौति रुधातोः । मितद्रा
दित्वात्० डु : ॥

फेलम् । न० [illegible] भुक्तसमुज्झि
फेलक : पुं० [illegible] ते । उच्छि
ष्टे ॥

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते ।
फेलगतौ । गुरोश्चेत्य : ।

फेलि : । भुक्तोज्झिते ।

फेलिका । स्त्री० [illegible] उच्छिष्टे । फ

फेली । [illegible] ट० । इ० भा०

—:०(—)०:—

पवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

ब : । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरु
णे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥
वपने ॥

बंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुल
स्यभाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् ।
प्रियस्थिरेतिबहुलस्यबंहित्यादेशः

बंहिष्ठ : । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमे
षामतिशयेनबहुल : । अतिशायने

तमविष्ठनाविलीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंह्रिश्चादेश : ॥

वंहीयान् त्रि० बहुलतरे ॥ अयम नयोरतिशयेनवहुल : । द्विवचन विभज्योपपदेतरबीयसुनावितीयसु निप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

वक : पुं० कङ्के । बगला० इ० प्र० पचिति ॥ वचस्मांसमुपस्तु । शरा रिवकङ्काकाच टाल्दूहा : वकमा-पडा : ॥ इ० ॥ वकपुष्पे । शिव मल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाञ्च तुर्विधोऽगस्ति : । मधुरस्तिमिरघ्नो ष्मकासविनाशनश्चभूतघ्न : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशि-शिरगौल्यं निर्दोषचक्षुष्यम् । वलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नस्वकावच भिति ॥ श्रीदे । कुबेरे । रक्षोविशे षे । योभीमसेनहत: । असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वक्ति । व-क्रिभौटिल्ये गतौच । पच् । बाय सघात्वर्थानिलत्वान्नुम् । ववयो रैक्यम् । यद्वा याति । वायसिवा । वागतिगन्धनयो: । चोवैशोयर्ष्व वा क्रन् । आतोलोप : ॥ वैति० वा-यतिवा । मूलविभुजादित्वात्कः । वक्तिवा । वचेरन् । न्यङ्क्वादि । ॥

वकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । वकाच्याम् ॥

वकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

वकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकपुष्प : । पुं० वकवृक्षे ॥ न० अग स्तिकुसुमे ॥

वकवृत्ति : । पुं० वकसमानवृत्तनिच शिठे यथा । यापमिहनोविकर्म-स्वामवैडालवतिकान्शठान् । हैतु, कान्वकवृत्तीवर्वाङ्मात्रेणापिना-र्चयेत् ॥

वकवैरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकव्रतचर : । पुं० वकव्रतिनि ॥ वक व्रतंचरतीति० तथा । चरेष्ट : । वकोऽभिप्रायेयमीनमनन्यदृष्टिसयामि ध्यानिमीत : सन्नेवं शीलोमत्स्यीति गौणोवकव्रतशब्द : तन्मनुस्तु । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिक : स्वार्थसाधनत त्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चवकव्रत चरोद्विज : ॥ इ० ॥

वकव्रती । पुं० वकव्रतचरे । वकव्रत वति ॥

वकाची । स्त्री० वकचिञ्चिकायाम् ॥

वकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ।

वकुल : । पुं० श्रीधुगन्धे । सिंहलीगन्धे । मोलसरीति० प्र० वृक्षे । वङ्कते वक्रिगत्यर्थे । उ० उलच् । आगम शास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । वकुलस्तु वरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदाप-

ह : । पश्चवस् ।

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकूल : । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० बलाकाभिदि ॥ वा सावर्ण्ये तयाख्यायाम् ॥

वकोट : । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥

वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्वन्धु : । पुं० नीलीवृक्षे ॥

वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥

वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिज्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकारिणि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते पण० । वेरिष्यादिश्चव: ॥ दैर्घ्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिज : । पुं० बवादिकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राज्ञमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानं द्विदिवंविशति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । ष्यन्तरे । वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्यांश्चेति०य : दूतिकाग्रिका । भाष्ये तु०दूतवणिग्भ्यांश्चेतिनास्ति

व ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ ष्यन्तरे वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्यांश्चेति य : वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ० सावपद्यावप्रत्ययोमतुक्संयोसिमाश्वः । भाष्ये तुवार्त्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥

वण्ठ : । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥

वण्ड : । त्रि० विकृतलाङ्गूले । वाँडा इ० भा० ॥

वदर : । पुं० कोलिवादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । तथा विस्फोटकमसूरीविध्वंसिनोपशामयत्यदम् ॥ वदतिस्थिरीभवति० छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर : ॥ देवसर्षपवृक्षे ॥ कार्पासशाखि । विनौला० कपासिया० वाडया० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकाराद्यवयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकोति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । झाडीबेर इ० झडवेरी० इ० भा० ॥ गोपघोण्टायाम् ॥ वदरस्याद्य । कर्षाभे । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टी । वराहक्रान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ।

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न०तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीप् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम्, हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थे लुप् ॥ .

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांसमूहे ॥ इष्टकादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० ग्रन्थिपर्ण्याम् ॥ पृश्नि कोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्ध द्रव्ये ॥

बदरीवासनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रबदरिकाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते । बध्यते स्म । बधबन्धने । क्त : ॥ मोक्षाख्यत्वे० सुखदुःखादिधर्मवति० मायादेकेतयंप्रतिसंसारिणीवेयगी॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वांबालाश्मभिर्वापिहितंयथा वत् । सञ्चीयतेतत्रमल : सदोषात्शनै: शनै : सङ्करवच्चनाडयाम् ॥ निरुध्यतेतस्यगुदेपुरीषं निरेतिकृच्छादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्येपरिवृद्धिमेति तच्चोदरबद्धगुदंवदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ।

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्यस : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० विविधराजाम्रमगधाख्यसमासे । सभ्याम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । यामे ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सशोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिमतत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

वद्धशिखा । स्त्री॰ उच्चटौषधौ ॥
वध : । पुं॰ प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे । हननम् । हन॰ । हनश्चवधदृत्युप् ॥ पुरुषप्रद वधस्तुयथा, एकस्मयचनिघनेप्रव र्त्ते दुष्टकारिणाम् ।. बहूनांभवति चे मं तस्यपुरुषप्रदोषधः ॥ रुकात्त चौसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग : । आत्मानं घातयेदस्तुतत्रपुरुषप्रदो वधः ॥ इति ॥ अपिच । भेकस्या र्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रे सुनिश्चयः एकं हन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय : । पारिभाषिकवधस्तु । यवनं द्रविणादानं स्थानान्निर्याणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांबधोनान्यो स्तिदैहिक : ॥ इ॰ ॥ करचरणा दिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तम तारायाम् ॥
वधक . पुं॰ व्याधे । मृत्यौ ॥ वध कर्त्तरि । वद्धक॰ इ॰ मा॰ ॥ त्रि॰ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन॰ । रा बुल् । बहुलं तगीतिसह्वुनिवधा देश : ॥ वधहिंसायांवा । तदा॰ सनियध्वोर्य तिहर्द्धिनिपेध : ॥
वधत्रम् । न॰ आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध॰ । अमिनक्षियजिवधिपति भ्योऽत्रन् ॥
वधस्थली : स्त्री॰ वधस्थाने ॥
वधस्थानम् । न॰ आघातने । सूना याम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥
वधाङ्गकम् । न॰ कारावेश्मनि ॥
वधार्ह : । त्रि॰ हननयोग्ये ॥ वध्ये ॥
वधी । त्रि॰ वधकर्त्तरि ॥
वधिर : । त्रि॰ एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा॰ इ॰ भा॰ ॥ वाधिर्य निदा नन्तु । यदाशब्दवहं वायुः स्रोतमा वृत्यतिष्ठति । शुद्धश्च प्माम्भितोवा पिवाधिर्य न्तेनजायते ॥ औषधं यथा॰ । कर्णशूलेकर्णनादेवाधिर्ये क्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसा मान्यं भेषजं स्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवं तैलमेवच । कदुष्णं कर्णयोर्धार्य मेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ॰ ॥ वाधिर्य बालहृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्जयेत् ।. बध्नाति कार्यं म॰ बध्यते वा वन्धवन्धने । इषिमदिमुदोतिकिरच् ॥ भिन्नु ककचर्णे ।. हितं मितं मनोरम्य वच : शोकापहञ्चयत् । श्रुत्वापौ नशृणोतीववधिर : सप्रकीर्त्ति त : ।
वधोद्यत : । त्रि॰ परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥
वध्य : । त्रि॰ वधार्हे । शीर्षच्छेद्ये ॥ किम्त्वयानश्रुतंलोकेऽवध्या : प्रभु योषित : । हीनवर्णापमुक्तायात्वाऽध्या

वध्यापिवाभवेत् । वध्याययथा । गोव्राह्मणंहदमथापिसुत वालंस्व न्युंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधान पिनैववध्याचार्यमुस्याद्गुरवस्तथैवेति ॥

वध्यपाल : । पुं० कारागृहरक्षके ॥

वध्रम् । न० मार्गे । सीसके सीसा० हिं०भा० ॥ वध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री० वध्रिम् । वरत्राय०म् । चर्मरज्जौ । वरत० लाव० हिं० भा० ॥ वध्यतेऽनया । ष्ट्रनःपित्वान्ङीप् ॥

बन्ध : । पुं० प्रादौ । बन्धने । मन्तः करणाशुद्धिरूपेऽज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने । विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात् अतत्त्वज्ञानात् स च प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात् त्रिविधस्तत्तदुक्तम् । स्वाभाविकोऽनर्गलव्यः । पुनर्बन्धोद्विविधः । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत् साधादिश्चक्रिशहेतुत्वात्तीव्रोबन्धः । हैतमात्रप्रतीतिसुखवमक्लेशरूपत्वान्मृदुरन्यइति । बध्यतेऽनेनवा । बन्ध० । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने । शरीरे । निगडादिबन्धने । अनेकान्तवादिमतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगयः स्वात्मन्यविघातहेतुत्वाद्बन्धः । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धं यथाचित्रं जलाशये । चलानुकमघोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ चालंधरोड्डीयनमूलबंधान्जल्पन्ति कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीयमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशै : । इतियोगविद : । षोडशप्रकारैरतिबंधे । तेयथा । पद्मासनोनागपदोलताबेष्ठोऽर्धसंपुटः । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरवन्धच हिल्लोलोभरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तथोरक्षः इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि ॥ सप्ताप्रभेदेमान्येऽपिबधाः सन्ति । यथा आसनप्रदीपे । पद्मासनयोरतिपाशकः । केयूरः प्रियतोषकस्तत : समस्तथा । ततश्चैवपदोक्षेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोनुरतिसुन्दर : ॥ जघनीडस्मरश्चक्रौरतश्चोत्क्रम : स्मृत : । विष्टकोहसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ षष्टादशक्रमादृबधाःस्त्रीणांबहुसुखप्रदाः॥ पुंसांकरायैश्चकथितास्तुक्रमात्तत: ॥

बंधक: । पुं० विनिमये । आधौ ॥ रतहिंसके ॥ सत्यंकारे ॥ न० आधौ । यदुक्तमर्थायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

त्सणग्रहणायसघापितैवस्तुनि ॥ वध्नाति । बंध० । ल्युट् ॥

बंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् वध्नातिमनोयत । बंधबंधने ॥ ल्युल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० वधे । बंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । वधे । बांधना० इ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । अप्रकाशेऽइमित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशतमात्मानमप्रकाश : कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभासेत्युक्तिर्वचन० यत्प्रकाशैकबंधना० स्वप्रकाशस्वरूप प्रकाशमयएवबंधनं निमित्तयस्या : सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारअप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थ: । तंप्रकाशस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थ : । त्रि० आसक्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिखिलसन्तिवहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनमन्यत् । दारुभेदनिपुणोपिषडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजकोशे ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालय : । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलय : ॥

बंधस्तम्भ : । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भ: ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधु: । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सम्यागसहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्य : ॥ सम्बन्धोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोय : बध्यतेऽस्मिन्नृत्वादिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ यथा । ऋतुर्थभवने वर्षीहत्तानारे ॥ भवयशोभितसङ्गतकार्य : सुहृत्सुसन्ततपङ्क्तिकवर्य : । मन्नगरामनिविष्टिसबंधु राजतिभूपतिसत्तदिबंधु : ॥ यथा । अधितवासरनायकचन्द्र : कामिसम्पूर्णसमाहितनन्द्र: । दर्पितलोलतडित्करवाल : सोयमुपैतिघनाघनकाल : ॥

बंधुजीव : । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया० फूल० इ० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवक : । पुं० बंधूके ॥ स्वार्थेक:

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूह : । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुर : । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलफल्के ॥ बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ विडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे । बंधने ।

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । बंध० । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥
वंधुरा : । पुं० मूषिक०सतुषु ॥
बंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥
वंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । चातश्चतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥
वंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पें यासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पद्दुपवि० । रक्तके । वंधुजीवके । दो पहरिया०मंक्रेनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ वं-धूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध० । उलूकादयश्च्यूक : ॥ वधूमि । व न्धूक०इ०भा० ॥ यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्पधूमेस्यान्नपुंसकमितिहह चन्द्र : ॥
वन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । वीजकतरौ । विजयसार० इ० भा० ॥ वन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ वीजके ॥
वंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । बंध० । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरबंधुरौरम्येनम्रेध्वंसेतुबंधुरइतिरभस : ॥
वन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते ॥ वृक्षादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥
वन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ रूपलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचहपलीज्ञेयाहपलीचमृतप्रजा । अपराहपलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । वा-ध्यालके ॥ वध्नाति । बंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यावा ॥ योनिरोगविशेषे ॥
वन्ध्याकान्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥
वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वीकफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥
वभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥
वभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ नकुलध्वजे ॥ त्रि-ष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले । स्थूलपुष्पछोरताभेचोपधभेदे : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ विभर्ति० भरतिवा । कुभृञ्० भृञ्०वा । कुर्भश्चेति०कुर्द्विश्च ॥ खलतौ ॥
वभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

त्पापप्रत्यायस्थापितेवस्तुनि ॥ वध्ना ति । वध० । ण्वुल् ॥

वधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् वध्नातिमनोयत्र । वंधवधने । ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ मत्स्यपुरुषगामिन्याम् ॥

वंधनम् । न० वधे । वंधनक्रियायाम् । उद्दाने । वधे । वांधना० इ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह मित्युक्तियत्प्रकाशैकवंधना । स्वप्रकाशतमात्मानमप्रकाशः कथस्पृशेत् ॥ स्वप्नप्रकाशे० नभामोल्युक्तिर्वचन० यत्प्रकाशैकवधना० य स्यप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबधन निमित्तयस्या : सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभव निमित्तत्वादित्यर्थः । तप्रकाशस्वय मेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानकथस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थः । चि० प्रासत्याम् । वधनसाधनेरज्जु निगडादौ ॥ यथा । वधनानिकिलसन्तिवहूनिप्रेमरज्जु

वंध० । पुं० हलायुधे । बलदेवे दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ भयस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रअतलाख्येसनोरमे । मयपुत्रोबलोनामवर्ततेऽसुरनंदनः । यणवत्वीये नसृष्टामायाःसर्वार्थसाधिकाः । मायाविनोयास्तस्योधारयंतिचकाश्चनेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वकण्ठे

वंधस्तम्भ । पुं० आलाने । हस्तिवंधनस्तम्भे ॥ वंधस्यवंधनस्यस्तम्भः ॥

वंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

वधुः । पुं० वंधूके । वंधुजीवके ॥ मित्रे । सव्यागासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । वांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारवंधनात्मोचनहेतुरात्मैववन्धुर्मान्य : ॥ सम्बन्धेनोपकर्त्तरि ॥ वध्नातिस्नेहेनमनोय : वध्यतेऽस्मिन्जातिरितिवा । वंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने तुर्यस्थानादौ ॥ भ चयशोभितसङ्गतकार्थ : शुभसुसङ्गतवद्धितकार्य: । पन्नगराजनिवेदितवंधु राजतिभूपतिसत्तदिवंधु : ॥ यथा । भक्तितवासरमाथनचन्द्र : कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्शितलोलतडित्कलाप : सोयमुपैतिवनाघनकाल : ॥

वंधुजीव : । पुं० वंधूकवृक्षे । माध्याह्निकि । दुपहरिया० इ० भा० बलप्राणनवा ।

र्थ० वलप्राणनवा ।

चु० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्धभाव : । पुंसीति०घो वा ॥ वक्षसेऽनेन । खनोघचेतिघो वा ॥ पारिभाषिकबलानिवथा । विद्याभिजनमित्राणिबुद्धिसत्त्वधनानि च । तप: सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंवलम् ॥ अपिच । अन्तःस्थमन्तरा

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध० । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं० भूमिसत्कुण ॥

वंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधूनलाति । आतद्दतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पेयासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पह्यवि० । रक्तके । वंधुजीवके । दोपहरिया०संझनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ वंधूक : कर्कन्द्वादीनामपिसुपरोसाधु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ वधूदि । मन्धूक०इ०भा० ॥ यथा । वंधूकोवंधुजीवेस्यात्खधूमेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

वन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीव ... थम् । वस्... थार्यासुरायास्त्वशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ वलंधर्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसेवनम् । वलंस्तव:स्तावकानांब्रह्मचब्रह्मचारिणाम् । यतीनासमदाचारोन्यास : सन्यासिनांवलम् ॥ पापंवलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्वलम् । पुण्यंवलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्वलम् । फलंवलस्वृहाणांजलधीनांव-

तृणादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री० अपत्यस्त्रियाम् । वांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । स्त्रियाम् ॥ कदलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्यावशफलीस्त्रियाञ्चकलीचमृतप्रजा । अपराष्टफलोस्त्रियाञ्चमारीयाभलक्षणा ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । वाग्याघ्रालके ॥ वध्नाति । वंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यत्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । वांझखखसा० इ० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । कांकोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वगृध्याकर्कोटकीलघ्वीकफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पदरीतीव्राविसर्पविषहारिणी ॥

वभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

वभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ वि-

वलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥ ... पृषोदरा अब्स्य सरेत्यरसिति ॥ माते । वायौ ॥ पवनेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

वलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ।

वलप्रसू : । स्त्री० रोहिण्याम् । वलरामसातरि ॥ वलस्यप्रसू : ॥

वलभद्र : । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ वलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ वलंभद्रंयेस्मस्य । ...

न्यायग्रहणायस्यापिवेवस्तुनि ॥ बध्ना
ति । बंध० । ख्युल् ॥
बंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्या
म् बध्नातिमनोयत्र । बंधवधने ।
ख्युल् । गौ० ङीप् ॥ पशुपुरुषगा
मिन्याम् ॥
बंधनम् । न० वधे । बंधनक्रियायाम् ।
। उद्वाने । वधे । बांधना० इ० भा०
॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह
मिथुस्तियंत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्र
काशं तमात्मानमप्रकाश : कथस्पृ
शेत् ॥ चर्मनप्रकाशि० नभामीत्यु
क्तिर्बंधन० यत्प्रकाशैकबंधना० य
त्प्रकाशस्वरूप प्रकाशप्रकाशनबंधन
निमित्तयस्या : सातथोक्ता ॥ स्वप्र
काशवृत्तिव्यवहारस्वप्रकाशानुभव
निमित्तत्वादित्यर्थ: । तत्प्रकाशस्वय
मेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञा
नंकथस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचि
दित्यर्थ : । त्रि० प्रासव्याम् । बंध
नसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा ।
बंधनविन्यास : । पुं० व्यूहे ॥ बलस्य
सैनायायुद्धार्थं देशविशेषे० विन्यासो
दुर्लंघ्यत्वनिमित्तं निमज्जस्थापन
म् ॥
बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामा
नमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूद
क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥
बलस्थिति : । स्त्री० शिबिरे । बलस्य

बंधस्तम्भ : । पुं० आलाने । हस्तिबं
धनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भ: ॥
बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्य
जने ॥
बंधु: । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥
। मित्रे । सन्ध्यागासहनी । भ्रातरि ॥
सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ विप
कारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचन
हेतुरात्मैवबन्धुर्नान्य : ॥ सम्बन्धि
नोपकर्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेन
मोद : बध्यतेऽस्मिन्ज्ञातिरितिवा ।
बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ लग्ना
च्चतुर्थभवने वर्णब्रह्माकारे ॥ ॥
चयथोभिरसङ्कलकार्थ : शुभसुसङ्ग
तपङ्क्तिकवर्षा : । मन्नगराजनिवे
दितबंधु: राजतिभूपतिसंसदिबं
धु: ॥ यथा । अक्षिरवासरनाथन
चन्द्र : कामिसमूहसमाश्रितनन्द: ।
दर्शितलोलतडित्करजाल : सोय
मुपैतिघनाघनकाल : ॥
बंधुजीव : । बंधुकवृक्षे । माध्या
भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलो
द्विवीयासपित्तजित् ॥ बलति
बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्य
स्त्रा : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वा
मित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा
। क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरो-
त्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : प
थिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शरीरं

॥ त्रि॰ उन्नतानसे ॥ रम्ये ॥ नसे ॥ वध्नाति । वंध॰ । मद्गुरादयश्चेतिसाधुः ॥
वंधुरा : । पुं॰ भूबिल्वसनुपु ॥
वंधुरा । स्त्री॰ पण्ययोषायाम् ॥
वंधुल : । पुं॰ असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । असड्कुलिक : ॥ त्रि॰ नम्रे ॥ सुन्दरे ॥
वंधूक : । पुं॰ पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार॰इ॰भा॰ ॥ पेयासाल॰इ॰गौ॰भा॰ ॥ न॰ पुष्पवृक्षवि॰ । रक्तके । वंधुजीवके । दोपहरिया॰नकमिया॰ इ॰ भा॰ ॥ बाँदुली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ वंधूका : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरोलघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध॰ । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ वन्धूमे । यन्द्रूक॰इ॰भा॰ ॥ यथा । वंधूकोवंधुजीवेस्यात्सधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥
वन्धूकपुष्प : । पुं॰ पीतसाले । जीव ...
वभ्रुव : तथादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥
वन्ध्या । स्त्री॰ अफलस्त्रियाम् । वांझ इ॰ भा॰ ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ फलौविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचहफलौज्ञेयाफलौचमृतप्रजा । अपराफलोज्ञेयाकुमारीयाराजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । वाध्याबालके ॥ वध्नाति । वंध॰ । यन्नत् । अघ्न्यादित्वात्साधु ॥ योनिरोगविशेषे ॥
वन्ध्याकन्द : । पुं॰ वन्ध्याकर्कोटक्याम् । वांझखखसा॰ इ॰ भा॰ ॥
वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री॰ विषघ्नलक्षिन्यामौषधी । ककोडी॰खखसा॰ इ॰ भा॰ ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वीकफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्वविषहरी तीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥
वभस : । त्रि॰ भक्षणशीले ॥
वभ्रु : । पुं॰ वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे । वि-

कृतग्रा-
... त् । अ॰ हठार्थे । यथा । वलात्सन्तृहे यदेवस्तुपरभार्यानर : क्वचित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधोभवेत्स्त्रिया : ॥
वलात्कार : । पुं॰ प्रसभे । हठे ॥ वलादितिनिपातोहठे॰ इ॰ स्वामी ॥ वलात्करणम् । भावेघञ् ॥ वद्ध्वास्वगृहमानीयताडनादौ रुण ...
वलाहक : । पुं॰ मेघे । अम्बुदे । वारिवाहकोवलाहक : । पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्याद् उत्तरपदादेर्लत्वम् । वलाकाभिर्हीयतेगम्यते । ओहाङ्॰ गतौ॰ पृ॰ । वलंनहीयतेवा । कृञ् ॥ गिरौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥ श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रसागर्भेऽश्व

कालिदेवपुत्रे ॥

वलाह्वकन्द : । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥

वलि: पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेंट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ मियोऽन्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशीयसुतपोराजपुत्रे ॥ वलिवैश्वदेवनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ वलते० वल्यते वा । वलप्राणने० वलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्य इन् ॥ वलनम् । वलदाने । वलते वा । खनिकषीति० दूर्वा ॥ यद्वा । वर्षि : सौच : । वश्य० वर्षे वंलिखादिरणे० कृतिवलिरादेश : ॥

वलि : । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलि : भाग्यवान् : सौभोगी द्विवलि : स्मृत : । त्रिभिराचार्यइत्याहुस्तु भि:स्यादबुप्रज : ॥ चवलिस्तुनृपः प्रोक्तोयन्त्वाद्दानेयः तत्पर: । विषमावलयोयेषुते चागम्याभिगामिन: ॥ भवन्त्यमृतुवलयोयेषुते नरा: सुखभागिन : ॥ इति ॥ गन्धर्व ॥ गुदावृत्र ॥

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥

वलिकर : । त्रि० वलिकर्त्तरि । वलिंकरोति । दिवाविभेतिट : ॥

वलिका । स्त्री० चतिवलायाम् ॥

वलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥

वलित : । त्रि० वेष्टिते ।

वलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारस्यार्पणे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्व्वं कच्छागादिपशुघातने । वलिदानेनसततंजयेच्छन्नृनृपानृनृप ॥

वलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ वलिमसुरविशेषंध्वसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि : ॥ वलिनापूजादिना० चविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥

वली । पुं० वलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे । कफे ॥ कांदवे । त्रि०वलयति । उपचिते । मांसले ॥ वलमस्यास्ति । वलादिभ्योमतुवन्यतरस्यामितिपक्षे इनि : ॥

वलिन : । त्रि० वलिभे । श्लथचर्मवति ॥ वलिचर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्न :॥

वलिनन्दन : । पुं० बाणासुरे ॥

वलिनी । स्त्री० वलायाम् । वाट्यालके ॥ वत्समस्त्यस्याम् । वलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपक्षेऽग्नि : ॥
वलिपुष्ट : । पुं॰ काके ॥ वलिनापुष्ट : ॥
वलिपोद्की । स्त्री॰ उपोदकायाम् ॥
वलिप्रिय : । पुं॰ लोध्रद्रुमे ॥
वलिभ : । त्रि॰ वलिमे । अरयाश्चच मंत्वि ॥ वलिरस्यसंकोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटिभ्यः : ॥
वलिभुक् । पुं॰ वायसे ॥ वलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥
वलिमन्दिरम् । न॰ पाताले ॥ वलेर्मन्दिरमच ॥
वलिमुख : । पुं॰ वलिमुखे ।
वलिशम् । न॰ वडिशे । मत्स्यवेधने । वलिनोमत्स्यान् श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपसर्गेतिक : ॥
वलिष्ठ : । त्रि॰ बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । मतुपश्चाम्मतुपमादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तं विनाप्नोत्यत्त्वमेवमृगुदमामसा । चकारायावलिष्ठेनसत्रीजारेणदुष्यति ॥
वलिष्णु : । त्रि॰ अपमानिते ॥
वलिसद्म । न॰ रसातले । पाताले । वले : सद्म ॥
वलिश : । पुं॰ विष्णौ ॥
वली । स्त्री॰ वलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥
वलीकम् । न॰ नीध्रे । पटलप्रान्ते । कांची॰इ॰गौ॰भा॰ । पराक्लो॰इ॰भा॰ ॥ वलति । आवृणोतिभित्त्यादि । वलसंवरणे । वलीकादयश्चेतिकीकन् ॥
वलीमुख : । पुं॰ वानरे ॥ वलीयुक्तंमुखमस्य ॥
वलीयान् । त्रि॰ अतिशयेनबलयुक्ते ॥
वलीवर्द : । पुं॰ वृषे । बैल॰वरध॰वर्धा॰इ॰भा॰ ॥ वरत्रम् । वरदैःप्याम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्वरदृष॰ईवरी । तौददाति । घा तस्तुतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतस्तुनि : । वलीचासौ॰ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथा- मात्स्ये । वलीवर्दसमारूढः शृणुतस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेदिरुणे । सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥
वलु : । स्त्री॰ हस्तिदन्तालिकायाम् ॥
वलूक : । पुं॰ पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ वलते । बल॰ । वलेरूक : ॥
वलूल: त्रि॰ बलवति ॥ बलमस्त्यस्य । बलादूल : ॥
वल्मिक : । पुं॰ न॰वल्मीके ॥
वल्मीकि : । पुं॰ न॰वल्मीके ॥
वल्मीक : । पुं॰ न॰वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकोटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । वावी॰इ॰भा॰ ॥ न॰ रोग

विशिपे । अस्यलक्षणं । यथा । शीर्वांसकक्ष्याकरपाददेशेसमीयस्वेवाश्रिभिरेवदीर्येः । ग्रन्थिः सवल्मीकवदल्पियाणांजातः क्रमेणैवगतप्रवद्धिः ॥ मुखैरनेकैःस्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजं विशेषात् ॥ वाल्मीकिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । श्लीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातितः ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकिः । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्यः । पुं० बुद्धभिक्षुपे । अमवे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० बलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्लः । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जे परिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ।

वल्लकः । पुं० निष्पावे । राजसिम्बाम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्चाम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ सावकोहचे ॥

वल्लभः । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽत्रगवाध्यक्ष इतिस्वामी ॥ वल्लते॰वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपालः ।
वल्लभपालकः । पुं०) उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लरे ॥

वल्लरि । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कयः । पुं० तरुणवत्से । वरिडा० बू० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । भा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० । वाखडी० बू० भा० ॥ वष्कयस्स अवत्स : । सोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनावितीनिः । षट्कुष्वादिति णत्वम् । ङीप् ॥

वहिः । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ ववयोरभेदः ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्च उः ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्॰पाक्षिकोङीषभावः । ङीपक्षे० बह्वी ॥

वहुकः । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

वे । नलखातके ॥ त्रि०बहुभिःक्री से ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ॥

बहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥ यवासे । हिन्ताले ॥

बहुकण्टका । स्त्री० अग्निदमन्याम् ॥

बहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

बहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

बहुकन्दा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

बहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥ त्रि० खलपू ॥ स्त्रियांबहुकरा ॥ बहुकार्यकर्तरि ॥ बहुकरोतिभुवसं नाहि । किंयत्तद्बहुपुक्षोऽच्विधानमिष्यते ॥

बहुकरी । स्त्री० बहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ सम्मार्जन्याम् ॥

बहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुकूर्चः । पुं० मधुनारिकेरके ॥

बहुगमः । पुं० बुधे ॥ बहुदमते । अमूर्त० । ईषिषमिभ्यान्तिषः ॥

बहुगन्धम् । न० त्वचे ॥ पुं०कुन्दुरुके ॥

बहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

बहुगन्धा । स्त्री० चम्पककलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्ह्यवाक् । त्रि० कुत्सितबहुभाषिणि ॥ जल्पाके ॥ बहुगर्ह्यावागस्य ॥

बहुग्रन्थिः । पुं० झावुके ॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

बहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृतेः पूर्वंभवति० प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते । स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्रीः । त्रि० बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । बहुतन्त्रीःकायः । बहुतन्त्रीर्वीणा । बहुतन्त्रिशरीरम् । बहवस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे०इ०नकप् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं० बहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । बहुतन्त्रीकः पटः । बहुतन्त्रीकावीणा । बहुतन्त्रीकंवासः । बहवस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

बहुतरकणिश । पुं० रागीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री० बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि० बहुसङ्ख्याके ॥ बहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

बहुतृणम् । न० तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तं तृणम् । विभाषासुपोबहुच पुरस्तात् ॥

बहुत्वम् । न० बहुतायाम् । बहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

बहुत्वक्षः / बहुत्वक् । पुं० भूर्जद्रुमे ॥

बहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ॥

बहुदुग्धा । स्त्री० वशायाम् । बहुक्षीरायांगवि ॥ बहुदुग्धंयस्याम् ॥

वहुदुग्धिका । स्त्री॰ स्नुहीवृक्षे ॥

वहुधा । अ॰ अनेकप्रकारे ॥ वहव : प्रकारा: । सङ्ख्याया विधार्थे धाच् ॥ यथा । वहुवारान्॰ इति॰ क्रियाभ्या वृत्तिगणने॰ विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकाल इतिधा । वहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्य भुङ्क्ते ॥

वहुधान्य : । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यं प्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । सस्यैरोपचसंवित्तं वहुधान्ये वरानने ॥ १२ ॥ अतिशय धान्यविशिष्टे ॥

वहुधारम् । न॰ वज्रे ॥

वहुनाडि : । त्रि॰ काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्ग इति न कप् ॥

वहुनाडीक : । त्रि॰ स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ वह्वीनाड्योयस्मिन् । कप् ॥

वहुनाद : । पुं॰ शङ्खे ॥

वहुनामा । पुं॰ असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ वहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाण्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥

वहुपट् । त्रि॰ ईषदूनेपटौ । वहुपु स्त्रंसुदर्भे ।

वहुपत्र : पुं॰ पलाण्डौ अ॰ अभ्रके ॥ त्रि॰ अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपत्रा । स्त्री॰ तरुणीपुष्पे ॥

वहुपत्रिका । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

वहुपत्री । स्त्री॰ लिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुकाकायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

वहुपर्ण : । पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि॰ अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपर्णिका । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वहुपर्णी । स्त्री॰ मेथिकायाम् ॥

वहुपात् । पुं॰ वटवृक्षे ॥ ॥ वहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

वहुपाद : । पुं॰ वटवृक्षे ॥

वहुपुत्र : । त्रि॰ अनेकसुतविशिष्टे ॥

वहुपुत्रा । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥

वहुपुत्री । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

वहुपुष्प : । पुं॰ पारिभद्रवृक्षे ॥

वहुपुष्पिका । वहुपुष्पी । स्त्री॰ } धातक्याम् ॥

वहुप्रज : । पुं॰ मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि॰ अनेकसन्तानयुक्ते ॥

वहुप्रतिज्ञ : । पुं॰ अनेकपदसङ्कीर्ण पूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि॰ अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

वहुप्रद: । त्रि॰ अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे । वहुप्रददाति । प्रेदाज्ञ इतिक : ॥

वहुप्रसू : । स्त्री॰ कुमिलायाम् । वहु सन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

वहुफल : । पुं॰ कदम्बे । नीपे ॥ वि

कङ्गते ॥ रोच : फले ॥
बहुफला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ घविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ का कमाच्याम् ॥ चयुष्याम् ॥
बहुफलिका । स्त्री॰ भूबदर्याम् ॥
बहुफली । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ मृगे र्वारौ ॥
बहुफेना । स्त्री॰ सातलायाम् ॥
बहुबल : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ अतिशयं बलयुक्ते ॥
बहुमञ्जरी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥
बहुमत : । त्रि॰ बहूनांसम्मते ॥ नाम्न्यं संस्कृतेनैवनाम्नां देशभाषया । कर्णागोचरयुक्तयर्थं लोकेबहुमतोभवेत् ॥
बहुमल : । पुं॰ सीसके ॥ त्रि॰ घने वामलयुक्ते ॥
बहुमार्ग : । पुं॰ न॰ चत्वरे ॥ बहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि॰ अनेक पथयुक्ते ॥
बहुमूर्ति : । स्त्री॰ वनकार्पासे ॥ त्रि॰ नानाकारे ॥
बहुमूर्धा । पुं॰ विष्णौ ॥
बहुमूल : । पुं॰ इत्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि॰ अनेकमूलयुक्ते ॥
बहुमूलक : । पुं॰ इत्कटे ॥ न॰ उ-शीरे ॥
बहुमूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥
बहुमूली । स्त्री॰ माकन्द्याम् ॥
बहुमूल्य : । त्रि॰ महाधने । महार्घ-वस्तुनि ।
बहुयाज्य : । पुं॰ अनेकयजमाने ॥ बहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥
बहुरश्मिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥
बहुरसा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥
बहुरहा । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥
बहुरूप : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ बुद्धभेदे । केशे ॥ युद्धभेदे ॥ बालयुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपप्रभा भातिमाययाबहुरूपया । रसमात्रो गुणोयस्मान्महाश्चमिनितिमन्यते ॥ ना नाकृतिगम्यत्वात्॰ बहूनिरूपाण्य-स्य ॥ त्रि॰ नानारूपयुक्ते ॥
बहुरूपक : । पुं॰ जाहकजन्तौ ॥
बहुरूपा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
बहुरेखा । स्त्री॰ प्रचुरदीर्घचिन्तायाम् ॥ बहुरेखायुक्तायाःस्त्रियाःदीर्घयया । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशं स्वल्पाभिर्ध नहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नो तिकृष्णाभिःप्रेष्यतांव्रजेत् ॥
बहुरेता : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥
बहुरोमा । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ लोमशे ॥
बहुल : । पुं॰ अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न॰ विहायसि । आकाशे ॥ सित मरिचे ॥ त्रि॰ प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहूनुपर्यानुलाति । ला॰ । आतो

नुमेतिक : । बहूनिबीजानिलाति वा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छद: । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलधयाम् । न० श्रीवरके ॥

बहुलवल्कल: । पुं० भूर्जे ॥ चारे प्रियाले ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे । टाप् ॥

बहुला: । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे । बहुलस्वभाव: । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्वि: । क्त ॥

बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचे: करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठीसमास: ॥

बहुवल्क: । पुं० प्रियाले ॥

बहुवर्मी । स्त्री० जोडिजुपे ॥

बहुवार: । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मातके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्त: केश्यश्चकफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भिरूक्षंपित्तकफास्त्रजित् । तत्पक्वं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥

बहुवारक: । पुं० श्लेष्मातके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । ण्वुल् । पिचन्त: । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

बहुविध: । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुष्टिकायाम् ॥

बहुवीजम् । न० गण्डगात्रे । आत्मव्ये ॥

बहुवीर्य: । पुं० विभीतके । तरुड्लीयशाके । शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ।

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहि: । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधानसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपद: । बहुपद: संख्योत्तर: संख्योभयपद: दिगन्तराललक्षण: व्यतिहारलक्षण: सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥ त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रु: । पुं० चटके ॥

बहुशल्य: । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुश: । अ० भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

बहुशाख: । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशाल: । पुं० स्नुह्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्तति: । पुं० त्वक्सारभेदे ।

वेत्तुर्वास० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० अनेकसम्मानवति ॥

वहुसम्पुट : । पुं० विष्णुकन्दे ॥

वहुसार : । पुं० खदिरे ॥

वहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

वहुसू । स्त्री० शूकर्याम् । वहुप्रसवायाम् ॥

वहुसूति : स्त्री० परिष्टकायाम् । वहुमत्यायागयि ॥ वह्वीसूतिर्यस्या: ॥ वहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

वहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना क्षरणशीलायाम् ॥

वहुस्वन : । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेकशब्दयुक्ते ॥

वह्वपत्य : । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० वहुसन्तानयुक्ते ॥

वह्वाशी । त्रि० वहुभोजनशीले ॥ वह्वाशाविशिष्टे ॥

वह्वी । स्त्री० वह्वर्थे । वह्वादित्वात् ङीष् ॥

वह्वृत् । स्त्री० सम्भेदे ॥ न० सूक्तविशेषे ॥

वह्वृच : । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥ वह्व्यऋचोऽध्यं सध्यायेन । ऋक्पूरित्य: ॥

वह्वृची । स्त्री० अध्ववर्याम् । ऋग्वेदशाखाध्येत्र्याम् ॥ वह्व्यऋचोऽध्येतव्यायस्यासितिविग्रह । अनृचवह्वृचावध्येतर्येवेतिवचनात् ० ऋक्पूरित्यप्रत्यय समासान्त । यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पे इत्तदासीत् । यथा । पुराकल्पे पुनारीणामौञ्जीवन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवचनं तथेतियमवचनात् ॥ शौनकस्वरवो : सर्वेतिजातित्त्वान्ङीष् ॥

वा । स्त्री० गतौ ॥ गन्धने ॥ तत्सुसम्बन्धे ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहते । वाहृप्रयत्ने । चोदादि । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् । त्रि० अतिशयिनि ॥ क्रियाविशेषणे ऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाण । पु० पञ्चवर्गे ।

वाणि । स्त्री० वस्त्रादीनांवयनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥

वाणिज : । पु० वणिजि ॥ वाडवाऽग्नौ ॥ पचते । पच० । पणेरित्यादेश्च । स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् ॥

वाणिजक । पुं० वणिजि । वाडवाग्नौ । धूर्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्यानृतादयवृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रयादिसत्वे वणिजकर्मणि । वणिजाकर्म भावोवा । ब्राह्मणादित्वा

बाधक :	बाधित :

त्पयज् ॥

बाधिनी । स्त्री॰ नष्टक्याम् ॥ छेका याम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्ध वनितायाम् । अवश्यं वयति । यपयब्दे । आमश्यकेति॰ यश्वादि त्वादाणिनि : वययोरैक्यं ॥

बाधी । स्त्री॰ बाधयाम् ॥

बाध : । पुं॰ प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थ निवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्व प्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाव वत्पक्षे ॥ य॰ । कटोबाक्रमा न् ॥

बाधक : । पुं॰ प्रतिबंधके ॥ बाधिक्य बाधकत्वे हेतु : । बाधते । बाधृ॰ । खुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारक : । चतुर्विधोबाधक: स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषित : ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रं वि धानत : । एतेषां पूजन कार्य व गै . सन्तानकाङ्क्षिभि : ॥ नि: सारणं स्थापनञ्चबलिदानं जपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणै : ॥ चतुर्विधोबाधक स्तुजायते ऋतुकालत : । तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेर ध : पार्श्वे स्तनेऽपिच । रक्तमाद्री प्रदोषेणजायतेफलहीनता । मास-

मेकंदयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनासदाभवेत् । इतिरक्तमाद्री:नेत्रेहस्तेभवेज्ज्वा लायोनौचैवविशेषत : । लालासंयु तरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगत : ॥ मासे नैकभवेद्याऋतुश्वामंदयंतथा । मलिना रक्तयोनि:स्यात् षष्ठीबा धकयोगत : ॥ इतिषष्ठी : ॥ उष्ठे गौरवकटादेहेरक्तंसावोभवेद्दु । ना भेरधोभवेच्छूलं चाङ्कुर: सतुबाधक: ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवे द्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचञ्चाङ्कुरा बाधकयोगत : ॥ इतिचाङ्कुर : ॥ स थूलाचसगर्भाचपुष्टदेहाल्परक्तिका । जलकुमारसदोषेणजायते बलहीन ता ॥ यामुथाङ्गीभवेत्स्थूलावहुका लकऋतुस्तथा । शुक्लस्तनौअल्परक्ता जलकुमारसदूषणात् ॥ इतिजलकु मारश्च ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि॰ बा धाजनके ॥

बाधनम् । न॰ पीडायाम् ॥ प्रतिबंध के ॥

बाधा । स्त्री॰ दु:खे । पीडायाम् ॥ नि षेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्च ल : ॥

बाधित: । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे । यस्य साध्याभाव : प्रमाणेननिश्चित : स बाधित : । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्य त्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभाव: । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते॰इ-

सिताधिततत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

बाधिर्य्यम् । न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भावः । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्य निदानम् बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीभ्यां क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणं दद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् । बाधिर्यकर्णशूलञ्चपूयस्रावञ्चकर्णयोः । कृमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्यः । त्रि० निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ ण्यत् बाधस्य हेतुः ॥

बांधकिनेयः । पुं० बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ बंधक्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढक् । इत्यादिनकादेशश्च ॥

बांधवः । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधाः । आत्मबांधवाः पितृबांधवाः मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः । आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया आत्मबांधवाः ॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः । पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबांधवाः ॥ मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः । मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवाः ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पञ्चवाभ्रवीम् ॥

बारकः । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि० निषेधके ॥

बारकी । पुं० अश्वे ॥ विघातार्थ्ये ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीरः । पुं० शास्याडिषि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजिताश्वे ॥

बारणः । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

बारबाणः । पुं० कञ्चुके ॥

बार्वटीरः । पुं० रङ्गे । वपुषि ॥ आम्रास्थ्नि । अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

बालः । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ अश्वस्यबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य बालधौ । इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयकशिशौ ॥ य० । पञ्चवर्षीयो बालः स्यात्पोतोदशवर्षकः । इति ॥ तुच्छे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० ह्रीबेरे । बर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला० द्र० ग्र० गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला० द्र० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पवयस्के ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इति केचित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के । यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अथ सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तु नरो बालो निगद्यते । त्रिविधः सोऽपि दुग्धाशी दुग्धान्नाशी तथान्नभुक् । दुग्धाशी वर्ष पर्य्यन्तं दुग्धान्नाशी शरद्द्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशी एवं बालस्त्रिधा मतः इति ॥ अन्यत्राप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते, वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वं वर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालवृद्धानां रक्षिकाः सर्वदेवताः ॥ अथ बालपरिचर्य्याविधिः । बालमङ्के सुखं दद्यान्नचैनं तर्ज्जयेत्क्वचित् । सहसा बोधयेन्नैव नायोग्यमुपवेशयेत् । अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाकाश्यस्थापयेत्क्रीडेन क्षिप्रशयने क्षिपेत् । रोदयेन्न क्वचित्कार्य्ये विधिमावश्यकं विना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिः । तच्चित्तमनुवर्त्तेत तं सदैवानुमोदयेत् । संसेवितमना एवं नित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ वातातपतडिद्दृष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्चस्थानतश्चापि रक्षेद्बालं प्रयत्नतः ॥ बालस्य स्नभा हितान्याह । अभ्यङ्गो दर्त्तने स्नानं नेत्रयोरञ्जनं तथा । वस

नं मृदु यत्तच्च तथा मृद्वनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृति पथ्यानि बालस्यैतानि सर्वथा ॥ बालस्य कवलादेः समयमाह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेः स्त्रैवमैथुनमिति ॥ बलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिवः । बाडते । बाडृ आप्लाव्ये । पचाद्यच् वा ॥ यद्वा । वल्यते । वलसंवरणे । कर्म्मणि घञ् । बालयति । ण्यन्तात् पचाद्यच् वा ॥ असौ कामयमर्षस्य पश्चिमाधिकस्य च । पदेईं रु:सुष्टवापि प्रायश्चित्तं विशुद्धये । ततोऽन्यूनं तर स्यात्मनोऽपराधीन पालकर्म । अर्वा स्वारानदलोऽपि प्रायश्चित्तं न विद्यते इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं० शिशौ ॥ अश्वे । इयबाले धौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ ह्रीबेरे । सुगन्धिबाला० इ० प्र० ॥ बालकं शीतलं रूक्षं लघु दीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्वेतिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ निर्व० सि० ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

बालकृमिः । पुं० केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपर्दके ॥

बालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्धे-

संप्रकैराप्रसानारे । मयाऽऽलब्धे पूर्वसृष्टितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजातावालखिल्या : ॥ केके यास्ते बालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री॰ प्रथमगर्भवत्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचासौगर्भिणीच ॥

बालगोपाल : । पुं॰ श्रीकृष्णमूर्तिविशेषे ॥

बालग्रह : । पुं॰ बालकर्तृकग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाश्चनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयत : । तस्मात्तदुपसर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नत : ॥ चयसेनानामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथम : स्कान्दापस्मारएवच । शकुनीरेवतीचैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नवमोनैगमेयश्चप्रोक्ताबालग्रहाअमी ॥

बालचर्य्य : । पुं॰ शिवसैन्ये ॥ कार्तिकेये ॥

बालजीवनम् । न॰ क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनय : । पुं॰ खदिरे ॥ बाला : तनया : पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न॰ कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यादिचर्यायां । बालचिकित्सायाम् ॥

बालत्वम् । न॰ शैशवे । नवत्वे ॥ बाल्यत्वम् ॥

बालधि : । पुं॰ केशसंयुते लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे

रिति : ॥

बालपत्र : । पुं॰ खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न॰ नूतनपत्रे ॥

बालपत्रक : । पुं॰ खदिरसमे ॥

बालपाश्या । स्त्री॰ पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितास्वर्णादिघटिकायाम् ॥ मन्दी॰ वैद्यौ॰ तृ॰ भा॰ । सिंति॰ तृ॰ गौ॰ भा॰ । बालपाशे ॥ केशसमूहेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बालेषुपाश्यामाशसमूहेवा ॥

बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥

बालभद्र : । बालभद्रक : । पुं॰ विषभेदे । शाक्षवि ॥

बालभैषज्यम् । न॰ रसाञ्जने ॥ बालऔषधे ॥

बालभोज्य : । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ बालकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्द : । पुं॰ श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटेशयानं बालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न॰ लघुमूलके ॥ मूलकंबालकंत्वर्ण्यंत्रिदोषघ्नं पाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धं तदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । षष्ठदशवर्षादनधिकवयस्के इति कश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो यावत्क्षीरान्निवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र सुश्रुतः । जनषोडशवर्षस्तु नरो बाल इतीर्यते । त्रिविधः सोऽपि दुग्धाशी दुग्धान्नाशी तथान्नभुक् दुग्धाशी वर्षपर्यन्तं दुग्धान्नाशी शरद्द्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशी एवं बालस्त्रिधा मतः इति ॥ अन्यत्राप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते, वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्ध्वं वर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालकहस्तानामविक्रयाः सर्वदेवताः ॥ अथबालपरिचर्याविधिः । बालमङ्के सुखं दद्यान्न चैनं तर्जयेत् क्वचित् । सहसा बोधयेन्नैव नाधोऽभ्युत्थापयेत् । अधोऽभ्युपवेशनासमर्थम् । नाह्वयेदुत्थापयेत्क्रीडे........ बालशयने निवेशयेत् । ....

....भर्तः । पुं० पशुचौरे । सिंहकौ । मल्लुचौरे । पूर्वजिनी ॥

बालसंध्याभः । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ।

बालसूर्य्यः । पुं० उदितमात्रसूर्ये ॥ न० वैदूर्यमणौ ॥

बालहस्तः । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । चालधी ॥ बालः । ० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥

....शा । स्त्री० च्युम्याम् ॥ सोपायाम् ॥

नंस्ट्दुयत्तत्तथात्स्वनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानि बालस्यैतानि सर्वदा ॥ बालस्यकवलादेः समयमाह । कवलः षष्ठमासपर्यन्तं ग्रसेत् वर्षे मैथुनमिति ॥ बलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिवः । बाडते । बाडृ आप्लाव्ये । प्रचारादन्वा ॥ यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्मणि घञ् ॥ बालयति । ण्यन्तात् पचाद्यच् ॥ अशीतादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ ततो न्यूनतरस्यास्य नापराधो न पातकम् । नचास्य राजदण्डोऽपि प्रायश्चित्तं न विद्यते इत्युक्तिगिराः ॥ ....

बालकः । पुं० शिशौ ॥ अश्वे ॥ ह्वबेरे धौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ ....दधि प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहरा षिषट् ॥

बालि । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

बालिका । स्त्री० माणवायाम् । कन्यायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । पिपीलिकायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली ॥ इति० भा० ॥

बालिखिल्यः । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायां सन्नत्यां क्रतोः षष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेषामङ्गुष्ठपर्वमात्राः ॥

संप्रक्षितापसान्तरे । ब्रह्मणस्त्वचः पू र्वसंस्थितयागिनि । मुनिविशेषेषु ॥ येषणासावालखिल्याः ॥ येके बाले वालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भव-त्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालावा-सौगर्भिणीच ॥

बालगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्ति विशेषे ॥

बालचन्द्र : । पुं० बालफलदप्रशविशेषे ॥ यथा बालचन्द्रापनाबालगृभी त्वथास्मिन्निर्युक्त : । तस्मात्तदुप-सर्गेभ्योरक्षेहाजप्रयत्न : ॥ बाले-बालानामानि । स्कन्दपफ्मृप्रथम : स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवती चैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशी-तापिकमा । पुं० [illegible] । नम

बाली । स्त्री० मेध्यां ॥ सुनाब्राप्रसि द्धे० बलाकारविशेषे ॥

बालीश : । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ।

बालु : । स्त्री० एलवालुकनाम्निगंधद्र व्ये ॥

बालुकम् । न० एलवालुके ॥ वाले । वसप्राशने । धा० उण् । रा० तंक न् । पुं० पानीयामलके ॥

बालुका । स्त्री० सिकतासु बालु० मु० भा० ॥ बालुकामिरनाशीता प्रभीर : धरतामिती । टाप् । फ पूँरे । कर्कव्याम् । रसावशेषे ॥

तिष्ठि : ॥

बालपत्र : । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥

बालपत्रक : । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिघटिकाया म् ॥ यन्त्री० वेणी० हृ० भा० । सिंति० हृ० गी० भा० । बालपाशि ॥ केशसमूहेसाधु : । तत्रसाधुरिति यत् ॥ बालेषुपाश्यापागसमूहेषा ॥

बालपुष्पिका ।) स्त्री० [illegible] यूथिका बालपुष्पी ।) याम् ॥

बालभद्र : ।) पुं० विषभेदे । शाम्भ बालभद्रक :) वे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बाल औषधं ॥

बालभोज्य: । पुं० चणके । चि० बा [illegible] ॥

बालुकात्मे दे० श्रीधिषोमूर्ध्यमारे मयमशकगुल्मप्रमर्दनि [illegible] गांभादेवंकुस्थानीत्याबालमालय न् । [illegible] मयोर्हति ॥ हृ० भा० प्र० ॥

बालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । पटुफला याम् । स्निग्धफलायाम् ॥ बालुकी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

क्षिप्रं करोति खलु पीनसमर्दं पक्वाप-
क्वामलीरमधुराफलकारिबीष ॥
सु॰ रा॰ नि॰ ॥

वालुका । वालुकी । (स्त्री॰)दूर्वारी । कर्कट्याम् ॥

वालुक : । पुं॰ विषप्रभेदे ॥

वालेय : । पुं॰ गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लयाम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ वा वाक्यमूलके ॥ त्रि॰ मृदौ । कोमले ॥ बलिपिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपहारायहितम् । छदिरप क्षिपलोढञ् ॥ दक्षिरपत्यंवा । शुभ्रा दित्वात्॰ ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं॰ अङ्गारवल्ल्याम् । बर्बरे । भार्ग्याम् ॥ वालेयस्यशाकः । गर्दभस्यशाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं॰ बदरे ॥ त्रि॰ बालका भिलषिते ॥

वालोपवीतम् । न॰ वाक्षोपरिधान-वस्त्रे । पट्टाष्टे ॥

वाल्मीकि : । पुं॰ मुनिविशेषे । रामा यणवक्तरि ॥ वल्मीकस्यनाकोरपत्य म् । वल्मीकाद्भवोयस्मात्तस्माद्वा ल्मीकिरित्यसाविति वक्तव्येवल्मीके वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौ णमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधु रपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति॰ ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहु : ॥

वाल्मीकीय : । त्रि॰ वाल्मीकिसम्बन्धि नि ॥ तस्येदमित्यर्थे । छ्यक : ॥

वाल्यम् । न॰ अवस्थाविशेषे । शै-शवे ॥ त्रिषिपर्यन्तंवाल्यमित्यु क्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामि-त्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ खानि नोवस्थाविशेषे । स्नानमनाविष्कृ र्यन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिरा हित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धान कुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्म वा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहि तादित्वाद्यग्वा ॥

वाष्प : । पुं॰ न॰ नेत्रजले ॥ ऊष्मणि ॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ॰ । खष्पशि ल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : वादेशश्चनिपा त्यते ॥ वाष्पमूष्माश्रु॰ इत्यमर : ॥

वाहु : । पुं॰ स्त्री॰ कक्षादङ्गुल्यग्रप र्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोषि । वाह॰ सू॰ भा॰ ॥ अस्य-शुभाशुभलक्षणंयथा । ,उन्नतवाहु : पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घबा हुर्भवेद्राजासमुद्रवचनंयथा ॥ प्रल म्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्यशसयुतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्त था । समावर्त्तभुजायेतुयेचदीर्घभु जानर : ॥ संपूर्णबाहवोयेतुराजान स्तेप्रकीर्तिता इति॰ ॥ कूर्परस्योर्द्ध भागे ॥ बाधते । बाधृ॰ । अर्जिदृ शिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घहकारार्थे तिकुर्वद्याऽनृत्य स ॥ सगणे० पुं० ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

वाहुक : । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । चम्पविटि । नैषधे ॥ वि० वाहुभ्यांतरतियस्मिन् ॥ नौदव्यचटम् । स्त्रियाम्० । वाहुका ॥

वाहुकुण्ठ : । त्रि० कुण्ठितवाहुयुक्ते । कुम्भे । दोर्गडी ॥

वाहुकुन्थ : । पुं० गर्हति । पचे । पतचे । मद्ख० द्र० भा० ॥

वाहुज : । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि० वाहुजाते ॥ वाहुभ्यांजात : । पञ्चम्यामला ताविति डः ॥ वाह्वोर्जातोवा । स प्तम्यांजनेर्ड : ॥

वाहुत्राणम् । न० चम्राघातवारणा र्थवाहुनद्धलौहादौ । दाकुली ॥

वाहुदन्ती । पुं० इन्द्रे ॥

वाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैत वाहिन्यांनद्याम् ॥ यदाधिलिखित तस्यर्षे भ्रांतुः शून्याश्रमेफलभच्च णाद्राज्ञावाहुच्छिन्नौ०तौचास्यांतस्य स्नात्स्वाजातावितिच्त : ०वाहु० छिन्नौदत्तयसोलिखितस्यर्षे : । ड दा ज्० ॥ आतोनुपसर्गेक : ॥ यहा । यद्दृस्यकार्त्तवीर्यस्य यम् । सेनावतारितत्वात् । राज्ञेदमित्य

था ॥

वाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ वाहुभूष णमात्रे ॥

वाहुमूलम् । न० कचे । कारव० द्र० भा० ॥ वाह्वोर्मूलम् ॥

वाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । वाहुभिर्युद्धम् ॥

वाहुल : । पुं० कार्त्तिकमासे । कार्त्ते ॥ बहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्णमासी० वाहुली । वाहुलीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासी त्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते । यशोधरेये ॥ न० वाहुत्राणे ॥

वाहुलकम् । न० प्राचुर्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधे र्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्विधं वाहुलकं वदन्ति ॥ बहुलस्यभाव : । इगन्तनौडादिभ्यश्चेतिवु ञ् ।

वाहुलेय : । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

वाहुल्यम् । न० बहुत्वे । बहुलस्य भाव : । ष्यञ् ॥

वाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ वाह्वोः स्वीययोरेवयद्दर्ध्यस्यास्य ॥

वाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्त्तवीर्यार्जुने ॥ वाहूनांसहस्रम्० विभक्ति

क्षिप्रंकरोतिखलुपीनसमर्दं पश्चात्-
क्षाम्यतीथमधुराफलकारिणीच ॥
वृ॰ रा॰ नि॰ ॥

वालुका । वालुकी । (स्त्री॰)दूर्वारी । कर्कव्याम् ॥

वालूक : । पुं॰ विषप्रभेदे ।

वालेय : । पुं॰ गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ वा सकमूलके ॥ त्रि॰ मृदौ । कोमले ॥ बलिपिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपचारायहितम् । छदिरुप धिबलेर्ढञ् ॥ दक्षिरपल्यंवा । गृष्टया दित्वात्॰ ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं॰ अङ्गारवल्ल्याम् । बर्बरे । भार्ग्याम् ॥ वालेयस्यशाकः । गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं॰ बदरे ॥ त्रि॰ बालका भिलषिते ॥

वालोपवीतम् । न॰ बालर्ध्यपरिधान-वस्त्रे । पश्चावटे ॥

वाल्मीकि : । पुं॰ मुनिविशेषे । रामा यणकर्तरि ॥ वल्मीकस्तनाकोरपत्य म् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वा ल्मीकिरित्यसावितिनाम्नैवर्णितो यंवल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौ णमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधु रपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति॰ ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहु : ॥

वाल्मीकीय : । त्रि॰ वाल्मीकिसम्बन्धि नि ॥ तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

वाल्यम् । न॰ अवस्थाविशेषे । शै-शवे ॥ तिथिश्चेमतंवाल्यमित्यु क्तो : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामि त्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानि नोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कु र्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिरा हित्ये । युक्तित : श्रुतार्थानुसन्धान कुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्मवा । । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहि तादित्वाद्यक्वा ॥

वाष्प : । पुं॰ न॰ नेत्रजले । ऊष्मणि ॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ॰ । खष्पशि ल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : पादेश्चनिपा त्यते ॥ वाष्पमूष्माश्रु॰ इत्यमर : ॥

वाहु : । पुं॰ स्त्री॰ कक्षादङ्गुल्यग्रप र्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोष्णि । वाच॰ बृ॰ भा॰ ॥ अस्य-शुभाशुभलक्षणंयथा । ,प्रलम्बबाहु : पुरुषोमध्यन्धमवाप्नुयात् । दीर्घबा हुर्भवेद्राजासमुद्रवचनंयथा ॥ प्रल म्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्दृषसंयुतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्त था । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घा वानर : । संपूर्णबाहवोयेतुराज्ञान्ते पकीर्तिता इति॰ ॥ कूर्परस्योर्द्ध भागे ॥ बाधते । बाधृ॰ । अर्जिदृ शिकम्यमिपंशिबाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घहकारार्थ तिकुर्इयाऽनृत्य
स्य ॥ सगये० पुं० ॥ रवेः पाश्व
गे ॥

बाहुक : । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्य
श्लोके । पङ्कविदि । नैषधे ॥
त्रि० बाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥
नौद्व्यचतन् । स्त्रियाम् । बाहु
का ॥

बाहुकुण्ठ : । त्रि० कुण्ठितबाहुयुक्ते
। कुब्जे । दोर्गडौ ॥

बाहुकुन्थ :। पुं० गकति । पक्षे ।
मतर्थे । पङ्क्षु० ह० भा० ॥

बाहुज : । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥
स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि० बाहुजाते
॥ बाहुभ्यांजात : । पद्म्यामजा
तावितिड : ॥ बाहौजातोवा । स
प्तम्यांजनेर्ड : ॥

बाहुत्राणम् । न० चर्मणातनयारस्था
र्थबाहुबद्धचर्मादौ । दास्ती ॥

बाहुदन्ती । पुं० इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैत
वाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखि
तस्यर्षे भ्रांतुः शून्याश्रमेफलभक्ष
णाद्राज्ञाबाहुच्छिन्नौ ततोचास्यांतप
स्यतस्तस्यजाताविव्यात : ॥बाहु०
च्छिन्नौदस्यतोलिखितस्यर्षे : । डुदा
ञ् ॥ पातीनुमैतिक : ॥ यद्वा
। बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । ते
नावतारितत्वात् । तस्येदमित्य

ण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ बाहुभूष
णमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न० कक्षे । काख० इ०
भा० ॥ बाहोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम्
सङ्ग्रामे । बाहुभिर्युद्धम् ॥

बाहुल : । पुं० कार्त्तिकमासे । अग्नौ
॥ बहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्ण
मासी० बाहुली । बाहुलीपौर्ण
मास्यस्मिन् । तस्मिन्पौर्णमासी
त्यण् ॥ अग्नौ । शाक्यमुनेः पुत्रे
। यशोधरेयें ॥ न० बाहुत्राणे ॥

बाहुल्यम् । न० प्राचुर्य्ये ॥ यथा ।
क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः
क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधे
र्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्वि
धंबाहुलकंवदन्ति ॥ बहुलस्यभा
व : । मनुज्ञमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवु
ञ् ।

बाहुलेय : । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे ।
स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम
पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न० बहुत्वे । बहुलस्य
भाव : । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वो :
स्तोययोरिवशर्द्धोबलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्तवीर्यार्जुने
॥ बाहूनांसहस्रम् ॰ बिभर्त्ति ।

डुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥
वाहूबाहवि । अ० वाहुयुद्धे ॥ वाहु
भ्यांवाहुभ्यांप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तम् ।
तयतेनेदमितिसरूपे०इतिबहुव्री
हौ० इच्कर्मव्यतिहारइतीच्
समासान्त : । अन्येषामपिदृश्यत
इतिदीर्घ : । गोगुण : । अव्य ।
तिष्ठद्गुप्रभृतिषु पाठादव्ययीभावत्वा
दव्ययत्वम् ॥
विदूर : । पुं० देशविशेषे ॥ वृन्दावन
वाचन : संक्रियते ॥
विभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम्
॥ भिदिर्० । सन् हलन्ताच्चेति
कित्वाद्गुणाभाव : । अप्रत्ययादि
त्यकारप्रत्यये० टाप् ॥
बिभ्यत् । त्रि० बिभ्यमाने ॥ त्रिभीतेः
शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभा
व : ॥
विभाष : । त्रि० दर्शने ॥ भव :
भात्तिरिशानच् ॥
वीभत्सः । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि०
क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रस
विशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभ
त्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकाल
दैवतोयमुदाहृत : ॥ बधेर्निन्दा
यांसन् । भावे०घञ् ॥ यद्वा । अ
प्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यत्र । अर्श
आद्यच् । यद्वा । वीभत्सते० वी
भत्स्यतेवाऽनेनवा । बधबन्धने । स
न्नन्त : । मान्बधेत्यभ्यासदीर्घ : ।
पचाद्यच्०घञ्०वोवा ॥
वीभत्सा । स्त्री० वीभत्से ॥
वीभत्सु : । पुं० अर्जुने । विजये ॥
बुक्क : । पुं० बुक्के ॥
बुक्क : । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसे ।
बुक्कायाम् ॥ बुक्यते । खादुत्वान्
त्ररयते । बुक्कभषणे । घञ् ॥ हृद-
ये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभ
स : ॥
बुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥
बुक्का । स्त्री० बुक्के । हृदयान्तर्गतमांस
विशेषे ॥ मेद : शोणितयो : सारा
द्वृक्कयोर्युगलंभवेत् । तौतुपुष्टिक-
रौप्रोक्तौजठरस्थप्रमेदस : ॥ हृद-
ये ॥
बुक्कार : । पुं० सिंहनादे घोरध्वि-
नौ ॥
बुक्की । स्त्री० बुक्के ॥
बुक्किल : । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वल
शाखौ ॥
बुद्ध : । पुं० सर्वज्ञे । विचक्षणे ।
विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शि-
नि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारवि
शेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्मरा-
जे । जिने । अञ्जिनसुते । मुनी-
न्द्रे ॥ यथा । तत : कलौसंप्रवृत्ते
सम्मोहायसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽ
जिनसुत : कीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणां मतमा
ह । सर्वं क्षणिकमिति सौगताः । निराव
रणमिति दिगम्बराः । लोकव्यवहा-
रसिद्ध इति चार्वाकाः । शरीरात्मवे-
दवे तथाहि । गौरोऽहं जानामीत्या-
दिज्ञानेन । गौरत्वज्ञानवत्त्वयोः
सामानाधिकरण्यानुभवादिति चा-
र्वाकाणां मतम् । तेषां मते जगतः
क्षणभङ्गुरत्वम् । ननु क्षणभङ्गः
पूर्वपुष्पनाशोत्तरपुष्पोत्पत्तिः तथाच
पुष्पनिष्ठसुगन्धयाख्यजातिविशेषः स्म
रणजनकतावच्छेदकः इति न्यायद्रति
कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरा-
मभद्रः । बुद्धानां दशविधमतभेदमा
ह । वह्निपुत्रवात्मेति १ उद्धमा-
ह्मतबुध । देहात्मेति २ चार्वा
का । इन्द्रियाण्यपरे ३ चत्ते ॥ तेऽ
न्ये प्राण ४ ततोऽन्ये तेमनआत्मेति
५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौ
द्धाः । शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥
याज्ञिकायज्ञपुरुषं सर्वज्ञं ८ सौग-
ताविदुः । निरावरणमाहुश्च दिग-
म्बरमतानुगाः । चार्वाकायापिलो
कानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इ-
त्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि० बुधिते । ज्ञा
ते । विदिते । यशस्तायुद्धिरस्य । च
र्वाचाद् । प्राधस्त्वबुसुगतिसाध
कत्वात् । यद्वा । बुध्यतेस्म । बु
धअवगमने । क्तः । दिवादिरनि-

ट् । प्राव्बुद्धे ॥
बुद्धद्रव्यम् । न० क्रौपिक । बोधा०
द्र०भा० ॥
बुद्धवान् । त्रि० ज्ञातवति । ज्ञानि-
नि ॥
बुद्धान्तः । पुं० जागरे ॥
बुद्धिः । स्त्री० आत्मगुणे । सर्वव्यव-
हारहेतुर्गुणो बुद्धिः । साद्विधा । अ
नुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । विभुबु
द्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूतिः स्मृतिश्चस्यादनु-
भूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमिति
स्तथोपमितिशब्दजे ॥ इति भाषाप
रिच्छेदे । बुद्धेर्विभागईरितः । अध्यव
सायलक्षणायां मनोपायाम् । धि-
यणायाम् । धियि । अध्यवसायो-
बुद्धिः क्रियाक्रियान्तरोरभेदविन-
यया । सर्वोऽपि प्रवर्त्ता । आलोच्य । म
त्वा । अहमत्राधिकृत इत्यभिमत्य । क
र्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति । (‡) तत
श्चप्रवर्त्तत इति लोकसिद्धम् । तत्र क
र्त्तव्यमितियोयं निश्चयश्चितिसन्निधा
नापन्नचैतन्याया बुद्धेः सोऽध्यवसायो
ऽसाधारणव्यापारः तदभेदाद्बुद्धिः
सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमान-
जातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वा
तत्त्वविवेकसामर्थ्ये । मत्तत्त्वे ॥
अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकाया
मन्तःकरणवृत्तौ । बुद्धिकर्माणि

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतु साङ्ख्यानामिव बुद्धितत्त्वस्य महत्तत्त्वापरपर्य्यायस्य परिणामविशेषो ज्ञानम् । तथाच बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभवसिद्धज्ञानत्वजातिरेव लक्षणम् ॥ ज्ञानस्वभावायाम् । प्रज्ञामेधायाम् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुः षडिन्द्रियविचारिणी । अधिभूतञ्च मन्तव्यं ब्रह्मा तत्राधिदैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । सत्त्वादिगुणभेदेन बुद्धेस्त्रैविध्यमीरितम् । गीतायां वासुदेवेन अर्जुनायानुपृच्छते । यथा । प्रवृत्तिञ्च निवृत्तिञ्च कार्य्याकार्य्ये भयाभये । बन्धं मोक्षञ्च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी । १ ॥ यया धर्म्ममधर्म्मञ्च कार्य्यञ्चाकार्य्यमेव च । अयथावत् प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ २ ॥ अधर्म्मं धर्म्ममिति या मन्यते तमसावृता । सर्व्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३ ॥ भारते मोक्षधर्म्मे त्वायुषाः पञ्च प्रकीर्त्तिताः । यथा । इष्टानिष्टविपत्तिश्च व्यवसायः समाधिता । संशयः प्रतिपत्तिश्च बुद्धेः पञ्चगुणान् विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां वृत्तिविशेषाणां विपत्तिर्नाशः । निद्रादावुपरतिरित्यर्थः । व्यवसायः उत्साहः । समाधिता चित्तवृत्तिनिरोधकत्वम् । संशयः कोटिद्वयस्य कृज्ज्ञानम् । प्रतिपत्तिः प्रत्यक्षादिप्रमाणवृत्तिः ॥ इति तट्टीका ॥ अस्याः सप्तगुणा यथा । शुश्रूषा श्रवणञ्चैव ग्रहणं धारणन्तथा । ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानञ्च धीगुणाः ॥ इति ॥ अस्या वृत्तयः पञ्च । यथा ॥ प्रमाणविपर्य्ययविकल्पनिद्रास्मृतय इति ॥ बुध्यतेऽनया । बुध + क्तिन् ॥

बुद्धितत्त्वम् न । बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च प्राकृतत्वादचेतनमिति तदीयोऽध्यवसायोऽप्यचेतनो घटादिवत् । एवं बुद्धितत्त्वस्य सुखादयोऽपि परिणामभेदा अचेतनाः । पुरुषस्तु सुखाद्यननुषङ्गी चेतनः । सोऽयं बुद्धितत्त्ववर्त्तिना ज्ञानसुखादिना तत्प्रतिबिम्बितस्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव भवतीति चेतनोऽनुगृह्यते । चितिच्छायापत्त्या च अचेतनापि बुद्धिस्तदध्यवसायश्चेतन इव भवति । उक्तञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेतनावदिव लिङ्गम् । गुणकर्तृत्वे च तथा कर्त्तेव भवत्युदासीन इति ॥

बुद्धिधर्म्मः । पुं । धर्म्मादिषु । धर्म्मो ज्ञानं विराग ऐश्वर्य्यम् सात्त्विकमेतद्रूपं तामसमस्माद्विपर्य्यस्तम् ॥

बुद्धिभेदः । पुं । बुद्धेर्विचालने ॥ बुद्धिरुत्पन्ना यत्कर्म करिष्ये एतत् फलञ्च भोक्ष्ये इति । तस्याः भेदो विचालनम् । अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंसः। पुं॰ मतेर्विपर्य्येयुपतनकर्त्तरि॥ रजोगुणे॥

बुद्धिमान्। त्रि॰ बुद्धियुक्ते। ज्ञानवति॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति। विवेकिनि॥ प्रशस्तबुद्धौ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम। शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा।ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः॥ प्रशंसायांमतुप्॥

बुद्धियुक्तः। त्रि॰ बुद्धिमति॥ परमात्मसाक्षात्कारवति। समत्वबुद्ध्यायुक्ते॥

बुद्धियोगः। पुं॰ आत्मबुद्धिसाधनभूतेनिष्कामकर्मयोगे। आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्य्यलक्षणेनसमाधिनाबुध्यते इति॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृतः कर्मयोगः बुद्धियोगः॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोगः॥

बुद्धिवित्। पुं॰ बौद्धे॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव। सुप्तेव्यभिचारात्॰ वेद्यत्वाच्चघटवद्व्यतिरिक्तवेद्यत्वात्॥

बुद्धिसम्पत्तिः। स्त्री॰ धीमत्तौ॥ बुद्धेः सम्पत्तिः॥

बुद्धिसहायः। पुं॰ धीसचिवे मन्त्रिणि॥ मतेः साहाय्यकर्त्तरि॥

बुद्धिस्कन्धमयः। पुं॰ संसारवृक्षे॥ वृक्षस्यविशाखाः स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच बुद्धेः सकाशान्नानाविधाः परिणामाभवन्ति॰ तेनसाधर्म्येण॰ बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्ररोहोयंसंसारवृक्षः॥

बुद्धीन्द्रियम्। न॰ ज्ञानेन्द्रिये। धीन्द्रिये॥ सर्वेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति। बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च।यथाहमनुः। बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः। कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते॥ एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम्। यस्मिन्जितेजितावेतौभवतः पञ्चकौगणाविति॥ बुद्धेः करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम्। सङ्कल्परूपंबोधयरूपेन्द्रियगणप्रवर्त्तकस्वरूपम्। मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं। बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं॥

बुद्ध्यमानः। त्रि॰ गम्यमाने॥

बुद्बुदः। पुं॰ जलस्फोटे। वर्त्तुलाकारेजलविकारे। बुल्बुला॰ इ॰ भा॰॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथोजलम्। वेश्यारागः खलेप्रीतिःषडेतेबुद्बुदोपमाः॥ गर्भस्यावयवविशेषे यथा। पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत्॥

बुद्दृष्टिः। त्रि॰ पुष्पिताक्षे॥

बुधः। पुं॰ विदुषि। विपश्चिति। दोषज्ञे। सति। पण्डिते। विवे-

किनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अ-धिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्यफलम् । यथा । गुणीगुणज्ञ : कुशल : क्रियादौविलासशीलोमतिमान्विनीत : । मृदुस्वभाव : कमनीयमूर्त्तिर्बुधस्यवारेप्रभवोमनुष्य : ॥ सूर्यवंशोवदेवामीढनृपस्यपुत्रे । बुद्ध्यती । बुध० । इगुपधेतिक : ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञ : ॥ सुगतोबुध : ॥ इ० व्याडिकोष: ॥

बुधग्रहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ बुधक्षेत्रम् ।

बुधचार : । पुं० मध्यवाराशीम् ॥

बुधतात : । पुं० विधौ। चन्द्रे ॥

बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

बुधराशि : । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

बुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥

बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

बुधान : । पुं० गुरौ । ज्ञौ । बृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ प्रज्ञावादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति वा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चेत्यानच् ॥

बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पराहे मकरेयातेदेवेवादतिमाधवे । बुधाष्टमींप्रकुर्वीतयत्नविस्तातुपंचकम्- ॥ प्रसुप्ते कमलनाथेसन्ध्याकालेभवो तथा । बुधाष्टमींनकुर्वीतकृताहन्ति पुराकृतम् ॥

बुधित : । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदिते ॥ बुध्यतेस्म । बुध०भ्वादि : सेट् [illegible]

बुधिन : ।)
बुधिल : ।) त्रि० पण्डिते ॥

बुध्न : । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ बध्नाति० बध्नातेवा । बधबन्धने । बन्धेब्र धिबुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले । यथा । पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥

बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयो : । धातो : कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्व : । टाप् ॥

बुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥ बुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

बुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥

बुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

बुस्वारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ यस्मिन्विदग्धैसम्राप्तेएवसंपन्ने जोषा : कुर्वन्ति । यथा । गच्छाटैसपतिसंयंबक्रबुस्वारवंमुहु : । रसरसमहारासभच यरवव्याकालिकैविशुभप्रतिरयात् पराहम्यामतानांटैलानामुष्णिभोग

वते ॥ बोंबी इ० भा० ॥

बुलि : । स्त्री० भये ॥

बुषम् । न० बुसे ॥

बुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्गरे । भुस० भूसा० इ० भा० ॥ बुस्यति बुस उत्सर्गे । इगुपधेतिकः ॥

बुस्त : । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्या सारभागे ॥ बुस्यतीस । बुस० । क्त : ॥

बृद्ध : । पुं० पश्चाम्लशाखादिम् ॥

बृहच्चञ्चु : । पुं० महाचञ्चुशाके ॥

बृहच्चित्त : । पुं० बीजपूरे ॥

बृहच्छल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

बृहच्छुक : । पुं० दार्याघाटे । काठको रवा० इ० भा० ॥

बृहच्छ्रवा : । त्रि० महायशसि ॥

बृहच्छ्लोक : । पुं० भगवतिवासुदेवे । बृहन्तः श्लोकाः कीर्तयोयस्मिन् ॥

बृहज्जीरक : । पुं० कृष्णजीरके ॥ मगरैलाइतिलोकेइतिभावप्रकाशः ॥

बृहज्जीवन्ती । स्त्री० वृक्षविशेषे । पचभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥

बृहड्ढक्का । स्त्री० दाड्ढक्कायाम् ॥

बृहत् । त्रि० महति ॥ वर्हति । बृह वृद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चब्रह्मबृहत् । अत्राधिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यं प्रतिपाद्यते । वर्हतिवृद्धिप्रोप्नोतिबृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाच श्रुतिधात्वर्थवृद्धिंप्रतिवर्तोहेतुकर्तारं चेश्वरमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतद्बृहतिवर्धितावर्धयिताचेति बृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्ये साम विशेषे ॥ बृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्तेः ॥

बृहतांपतिः । पुं० सुराचार्ये ॥

बृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना० इ० भा० ॥ बृहती वस्त्रान्तरं० बृहत्येव । बृहत्याः स्वार्थे० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥

बृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् बृहतीतिनिगद्यते । प्रोक्तचुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणायैवदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ बृहतीयाहिथीभ्र्यापाचनीकफवातहृत् । कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी । वर्ष्याकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् । नवाक्षरपादकायांवृत्तौ ॥ वर्हति । बृह० । वर्तमानेपृषदिति साधुः । शतृवत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति : । पुं॰ बृहस्पतौ ॥
बृहतीसहस्रम् । न॰ महत्यृचि ॥
बृहत्कन्द : । पुं॰ गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥
बृहत्कालशाक : । पुं॰ कासमर्दान्तरे ॥
बृहत्काय : । पुं॰ पीठगते ॥
बृहत्कुक्षि : । वि॰ तुन्दिले ॥ विशालजठरजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥
बृहत्ताल : । पुं॰ पाठायाम् ॥
बृहत्तृण : । पुं॰ वंशे ॥
बृहत्त्वक् । पुं॰ सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनामनवृक्षे । ज्ञातिमान्॰ द्र॰ भा॰ ॥
बृहत्पत्रमूलम् । न॰ पद्ममूले ॥
बृहत्पत्र : । पुं॰ दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥
बृहत्पत्रा । स्त्री॰ त्रिपर्णिकायाम् ॥
बृहत्पाटलि : । पुं॰ धुस्तूरे ॥
बृहत्पाद : । पुं॰ वटवृक्षे ॥
बृहत्पारेवतम् । न॰ महापारेवते ॥
बृहत्पाली । पुं॰ वनजीरे ॥
बृहत्पीलु : । पुं॰ महापीलौ ॥
बृहत्पुष्प : । पुं॰ कुलके ॥
बृहत्पुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् ॥
बृहत्फल : । पुं॰ पनसे ॥ कुष्माण्डे ॥ चचेरण्डायाम् ॥
बृहत्फला । स्त्री॰ कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कुष्माण्डाम् ॥

महाजम्ब्वाम् ॥
बृहत्साम । न॰ गीतिविशेषे ॥
बृहद्गज : । पुं॰ मत्तगजे ॥
बृहद्गृह : । पुं॰ करूषाकरे । कार्मरङ्गे ॥
बृहदारण्यकम् । न॰ यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्ययनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्च बृहदारण्यकं मतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेति विग्रहः ॥
बृहदेला । स्त्री॰ पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥
बृहद्गृहाः । (पुं॰) भू॰ कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या
बृहद्गृहाः । (पुं॰) द्वि॰ पश्चिमाचलदेशसमीपस्थदेशावर्त्ते ॥
बृहद्गोलम् । न॰ तरम्बुजे । तरबूज द्र॰ भा॰ ॥
बृहद्दल : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्ताले ॥
बृहद्दलम् । न॰ पत्रे । शिल्यायाम् ॥
बृहद्द्वारिका । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
बृहद्भानु : । पुं॰ वह्नौ । वह्नौ ॥ बृहन्तीभानवोऽस्य ॥ चित्रके ॥
बृहद्रथ : । पुं॰ पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदाङ्गे ॥
बृहद्रावी । पुं॰ क्षुद्रोलूके ॥
बृहद्वनम् । न॰ गोकुले ॥ महद्वने ॥
बृहद्वल्क : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥
बृहद्वात : । पुं॰ यवनालभेदे । देवधा

न्यो ।

बृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

बृहद्बीज : । पुं० आम्रातके ॥

बृहन्नल : । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेभे ॥

बृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तर मज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायान्नृत्यगीतादिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीबवेशेनार्जुनो बृहन्नलेति नाम्नाख्यातो ऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गाथामिन्द्रस्यान्यथशब्दयासि भद्रोस्मिनृत्यकुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायै प्रदिशस्वमास्य भवामिदेव्यानरदेवनर्त्या : ॥ इदन्तुरूप ममयेनकिन्तवप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । बृहन्नलामानरदेवविद्धिमुत सुतावापितमातृवर्ज्जिताम् विराटउवाच । ददामितेहन्तवर वृहन्नलेसुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशी : ॥ इतिमहाभारते विराटपर्वं ॥

बृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्पती ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावीवारेभवेदृवागुरोर्मनुष्य : ॥ बृहतांपति : । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

बृहस्पतिक्षेत्रम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

वेटक : । पुं० वैकटिके मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेयटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । आततायिन्ये ॥ निटूपक्षि ॥

वेटमिका । स्त्री० वेटमी० वेढजी० इं० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्ण गर्भागोधूमचूर्णतः । रचितारोटिकासेवप्रोक्तावेढमिकाबुधै : ॥ अस्यवेढमिकाअल्पाद्याफच्य निशार्यदा । उष्णासन्तर्पिणीगुर्वीबृंहणीशुक्रलादरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफप्रदा गुदकीलादितप्रश्वासपक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

वोकडी । स्त्री० वस्तान्त्र्याम् ॥

वोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिमायो ॥

वोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

वोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

वोध. । पुं० ज्ञाने । यथा । बोधविहीने शास्त्रविकु र्वन्ति प्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेअर्पितावरस्त्रियमिवकुचनाभीथामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा तुरा

र्थार्थाः । बोधोऽन्यसाधनेभ्योऽपि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्य वह्निवत् ज्ञानं विना मोक्षो न सिद्ध्यतीति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले चैतन्ये ॥ निश्चयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे नयश्चेतनायाम् रतुग्रहस्तत् फलं प्रमाणे धवृत्तिसाङ्ख्याः । बोधनम् । बुध ० । बुद्ध्यतेऽनेनवाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधकारकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । कृ कृञ् ० । कृञोहेतुति ट : ॥

बोधन्द्र : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ स० । सःवं भावयिदाम्रे छोबोधक : कामयाञ्चवित् । कामिनींबोधयामासवा सयामासवहसि ॥ त्रि० अभिप्रायाभिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि० बोधदातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञापने । वेदने ॥

बोधनी : स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥ बोधी ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिवचक्रे प्रवैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधितव्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सवितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्देतदखिलम् । उदितवतिबोधभानौकिमपिनपश्यामिकिञ्चिदपि चित्रम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवतः प्रबोधदिने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमात्मनि ॥ यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतं यद्यपि : श्यति । बोधात्मव्यतिरेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्येति दिङ्मोहेन्दुविभागवत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्योतिष्टोमादिर्यज्ञपरमार्थं शादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पिप्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि० ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबोधे ॥ ता० कृतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बोधिवासीतरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बोधिवासौद्रुमश्च ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके । घर्षणे । अङ्कोले । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि विवसने । वैशेषिके ॥ न० बृहस्पतिप्रणीते निरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० वृद्धिभवे प्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० माध्यमिकादिनि ॥

बौधः । पुं० पुरूरवसि । बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

व्रततिः । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे । वृणोति ततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्विप् तौ च स चायामितिक्विच् । पृषोदरादित्वात् पस्य वः ॥ व्रतमिवाचरतीति । व्रतशब्दात् तत्करोतीति ण्यन्तात् बाहुलकात् क्तिर्वा ॥

व्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

ब्रध्नः । पुं० सूर्य्ये । अर्कमूले । गिरौ । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ बध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधी चेति नक् धातोर्ब्रधादेशश्च । रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् । ब्राह्म्यामोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्म्मणि । शमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म्म स्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधिः । पुं० ब्रह्मण्येव कर्म्मात्मके चित्तैकाग्र्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्पः । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणा निर्म्मिते सरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाह्वयं सरः । ब्रह्मणा निर्म्मितं पूर्वमानायस्वर्गगामिनाम् ॥ आयामेन गतव्यामं विस्तीर्णेन तदर्द्धकम् । सर्वपापहरं पुण्यं देवलोकात् समागतम् ॥

ब्रह्मकूटः । पुं० पर्व्वतविशेषे ॥ यथा । ब्रह्मकुण्डजले स्नात्वा पूजयित्वाऽऽदिमापतिम् । ब्रह्मकूटं समारुह्य मुक्तिमेवाप्नुयान्नरः ॥

ब्रह्मकूर्च्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्व्वपञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितो भूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पञ्चगव्यं पिबेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्च्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोषी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरिः । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातकः । त्रि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्वेषात्प्रमादाद्वा स्वतः

परतएव च । ब्राह्मणं घातवेदास्तु स भवेत् ब्रह्मघातकः ॥ अपि च । गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीसम्बन्धे क्षते पिबा । यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं॰ मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्य घोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं॰ आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिसंपन्नसंस्थापि प्रच्छादकं भयं-तिये । ब्रह्मघ्नांस्तान् विजानीयात् ब्रह्मवादिविगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री॰ गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न॰ आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणतपसि ॥ ब्र-ह्मचर्य्यस्थितो नैकमन्नमद्यादनाप-दि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसं तथाश्नीयादित्यादि परिवर्जयेत् । प्रतिवेद ब्रह्मचर्य्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ॥ ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोडशे ॥ स च कलौ नास्त्येव । ब्रह्मचर्य्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोऽपि न प्रिये । गार्हस्थो भैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे इति महानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयस्पृहात्यागे । निषिद्धमैथुन निवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् । स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः । विपरीतं ब्रह्मचर्य्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री॰ भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं॰ प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरं नियमं कृत्वा गुरोः सन्निधौ स्थित्वा साङ्गवेदाध्ययनकारि-णि ॥ स द्विविधः । उपकुर्वाणो नै-ष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः । योऽधीत्य विधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममा-व्रजेत् ॥ उपकुर्वाणको ज्ञेयो नैष्ठि-को मरणान्तिकमिति ॥ ब्रह्म वेदः । तदध्ययनार्थं व्रतमप्युपचाराद् ब्रह्म । ब्रह्म चरितुं शीलमस्य । व्रतेच्छति॰-सुपीति णिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म॰ तपो॰ ज्ञान वा॰ आचरत्यवश्यम-श्यम् । आवश्यके॰ णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ वेदेषु चरतीयं यतस्तेन सा ब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणोऽस्ते ब्रह्मी शाके ब्रह्मचर्य्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मजः । पुं॰ अग्नौ ॥ ब्रह्मणो हिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञः । पुं॰ अग्नौ ॥ ब्रह्मजश्चा सौत्रश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न॰ उपनयनजन्मसंस्कार-रूपे ॥ ब्रह्मणो वेदस्य ग्रहणार्थं जन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारार्थेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्य्येषु मूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतश्चोपसर्गे कः ॥ यथा । स ब्रह्मज्ञः स वेदज्ञः स श्रोत्रियः स दीक्षितः । वीणाचार क्रमाचारैर्य्यो यजेत् तारिणीं नरः ॥ अपि च । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीति वादिनम् । त्यजेत् तं सततं वीरश्चण्डालमिव दूरतः ॥ इति श्रीरुद्रयामलवचनम् । म० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान् वेदान् प्रलये प्रलयेऽस्तात्मनि प्रलीनान् सृष्ट्यादौ हिरण्यगर्भोपदेशार्थं नानात्यनुसन्धत्ते इति तथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इति समस्तसायत्तिः ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टात्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इति मुक्तिवादः । प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इति साङ्ख्यमतम् । क्लेशकर्म्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकज्ञाने० इति पातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितस्वरूपाकारज्ञाने इति वेदान्तलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्रितप्रतिबिम्बास्ते पांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेण बिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेण यद् ब्रह्मवेदनं तद् ब्रह्मज्ञानम्० सदैवसम्यग्दर्शनमिति व्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलाद्यैस्तिरहितः समदर्शनः । लिङ्गाश्रमपरित्यागी ब्रह्मज्ञानी निगद्यते ॥ ब्रह्मभक्तिस्तुतेनापि कर्त्तव्यं त्रिपुरायणी ॥ यथा । ब्रह्मानन्देन पूर्णो हि तेनानन्देन पूर्णधीः । तथापि शून्यमात्मानं मन्यं स्मरति विना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे मायाविप्रसिद्ब्रह्मविग्रायवचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणि वेदे साधुः । तत्र साधुरिति यत् । येचाभावकर्मणोरित्यनुप्रकृत्या । ब्रह्मणि इति ॥ तपोवेदाध्यानं तिय ज्ञानञ्च ब्रह्म सम्मतम् । तेष्वोचितः । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेति यत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मकः । तत्र ० मात्राः । मात्रा तु० य च ट त पु०- इति पञ्चाघराणामुच्चारकालः ।

सैवलघुमात्रा । तदर्द्धं द्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघवः ६ द्रुताः ० । ० । ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखाभिधितालेनगणानन्तरंद्रुतः । इति सङ्गीतदामोदरः ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयोः ॥ ब्रह्मस्त्वः । नेतिवाच्ये० त्वतलौ ० बाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्ब्रह्मनशब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम् ० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्डः । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुनेः सिद्दण्डास्त्राम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनसर्वास्त्राणिहतानिमे ॥ माघे ॥ केतुविशेषे ॥ वक्षस्थलनारदसंहितायाम् । पितामहात्मजः क्रूरःशिखिपञ्चशिखरान्वितः ब्रह्मदण्डोद्भयकेतुः सर्वभूतविनाशनः ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्डीम् कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्तः । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । दृभी ग्रन्थे । घञ् । कर्त्तरिकेतिसमासः ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम् ।

ब्रह्मदारु । न० तमालाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । तूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मख्ये । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मवर्चो० ब्रह्मणप्रियो० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्यः । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष् । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वसृजि । हिरण्यगर्भे । तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥ ज्योतिर्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे । तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोवर्णाचारैः संयुतश्चारुकीर्तिः । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोगः ॥ इति॥विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

क्तिविशेषे ॥ बृंहति वर्द्धयति प्रजाः ।"बृहि वृद्धौ । अन्तर्भावितण्यर्थः । बृंहेर्नोऽच्चेति० मनिन्० धातोर्नस्या दादेशः ॥ इ इति० वर्हसेवा ॥

ब्रह्म । न० वेदे । तपसि । अव्यक्ते । सर्वकारणकारणे० परमात्मनि । यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् । प्रत्यस्तमितभेदं यत्सत्तामात्रमगोचरम् । वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ० वि० पु० ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वा सत्यज्ञानादिलक्षणम् । यज्ज्ञानन्तं हि विज्ञेयं शास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षात्परोक्षात्सर्वान्तरे० आत्मनि० अशनायाद्यतीते० नेतिनेत्यस्थूलमनणिह्रस्वमादिलक्षणे० औपनिषदे तत्त्वे अव्यावृत्तानुगतवस्तु ब्रह्म गिरोच्यते । अकारणमकार्यन्तद्ब्रह्मनोदितं भवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन० अकार्यम् । अननुगतपदेन० वस्तुतोऽकारणमिति तन्नोक्तं भवतीत्यर्थः ॥ न व्यावृत्तं विशेषेभ्यो नानुवृत्तञ्च गोत्ववत् । अव्यावृत्ताननुगतं चैतन्यं वीन वीक्ष्यताम् ॥ तदिदन्तादृशमीदृशमेतावत्तावदितिच यन्न भवेत् । ब्रह्मतदित्यनधीयनोचेद्दिपरो

ञ्च ॥ यल्लाभान्नापरो लाभो यत्सुखान्नापरं सुखम् । यज्ज्ञानान्नापरं ज्ञानं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वा नापरं दृश्यं यद्भूत्वा न पुनर्भवः । यज्ज्ञात्वा नापरं ज्ञेयं तद्ब्रह्म० ॥ तिर्यगूर्द्ध्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम् अनन्तं नित्यमेकं यत्तद्ब्रह्म० ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेण वेदान्तैर्लक्ष्यतेऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकं यत्तद्ब्रह्म० ॥ दृश्यते श्रूयते यद्यद्ब्रह्मणोऽन्यन्न तद्भवेत् । तत्त्वज्ञानाच्च तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगं सच्चिदात्मानं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्नेक्षेत भास्वन्तं भानुमन्धवत् ॥ इदतमे ॥ ब्रह्म चतुर्विधम् । यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीयं ४ । इति भेदात् ॥ अपि च । सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरं सर्वगं सर्वातीतं चिदेकरसं देशकालापरिच्छिन्नमपादमपि गमनपाणि असर्वग्रहणमचक्षुरपि सर्वद्रष्टृ० अश्रोत्रमपि सर्वश्रोतृ० अचिन्त्यमपि सर्वज्ञं सर्वनियन्तृ सर्वशक्ति सर्वोपास्यं सृष्टिस्थितिप्रलयकार्ये किमपि वस्तु ब्रह्मेति वदन्ति ॥ तत्र शुद्धबुद्धस्वभावमुक्तौपनिषदाः ॥ १ ॥ आदिविद्वान्सिद्ध इति कापिलाः ॥ २ ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टो निर्मा-

यस्कायमधिष्ठाससम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु
ग्राहकश्चेतिपातञ्जला: । ३ । लोक
वेदविरुद्धैरपिनिर्लेपःस्वतन्त्रश्चेतिम
हापाशुपता : । ४ । शिवइतिशैवा:
पुरुषोत्तम इ॰ वैष्णवा : । ६ ।
पितामहइतिपौराणिका : । ७ ।
यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका : ८ । स
र्वज्ञइतिसौगता : । ९ । निरावर
णमितिदिगम्बरा : । १० । उपास्य
त्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ ।
लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका : ।
१२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका
। १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन : ।
। १४ । इतिकुसुमांजलि : ॥ वि-
श्वेशे॰परमेश्वरि॰विश्वात्मनि॰वि-
श्वात्मयि ॥ सएकएवसद्रूप : सत्यो
द्वैतपरात्पर : । स्वप्रकाश.सदापूर्णः
सच्चिदानन्दलक्षण: । निर्विकारोनि
राधारोनिर्विशेषोनिराकुल : गु
णातीत : सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदि
ग्विभु : ॥ गूढ : सर्वेषुभूतेषुसर्व
व्यापीसनातन : । सर्वेन्द्रियगुणा
भास . सर्वेन्द्रियविवर्जित . ॥
लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगो
चर : । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजा
नातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वं त्रै
लोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनत
स्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् । तत्सत्य
तामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि
कारणंसर्वभूतानांसएक : परमेश्व
र : ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्र
ह्मेतिगीयते । विष्णु: पालयितादे
विसंहर्ताशिवइत्यपि । इन्द्रादयो
लोकपाला : सर्वेतद्वशवर्तिन : ।
स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासनित-
दाज्ञया । त्वंपराप्रकृतिस्तस्यपूज्यासि
भुवनत्रयी । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्
तद्विषययोजिता : ॥ स्वस्वकर्मप्र
कुर्वन्तिनस्वतन्त्रा : कदाचन । यद्भ
याद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् ।
वर्षन्तितोयदा: कालेपुष्यन्तितरवो
वने । कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृ
त्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवा
नततत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥ सर्वदे
वासदेव्यश्चतन्मया : सुरवन्दिते ।
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयसवाराजग
त् । तस्मिंस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणितेप्री
णितंजगत् । तदाराधनतोदेवि
सर्वेषांप्रीणनंभवेत् । तरोर्मूलाभि
षेकेणयथातद्भुजपल्लवा : । तृप्यन्ति
तदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय : ॥
यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जप
नात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुरदयंस्त
थाज्ञानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिस
रितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथा
चोदीनिकर्माणितद्दिश्यानिपावं-
ति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवानुय

यथायद्दातव्ये । तत्तद्ददातिसौख्य
दर्स्तै स्तै र्देवगणै : शिवे ॥ बहुनात्र
किमुक्तेनसत्यंकथ्यतेप्रिये । ध्येयः
पूज्य : सुखाराध्यस्तं विनानास्ति
मुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकाय-
क्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनिय
मोनोपचारश्चभूरिश : ॥ नदिक्का
लविचारोऽस्तिनमुद्रान्याससंहति :
। यत्साधनेकुलेशानितंविनाकोऽन्य
साधयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणत
न्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या
सदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्र
श्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनो
पक्रम : ॥ अपिच । श्रीसदाशिव
उवाच । त्वं यंभवतिसद्ब्रह्मसच्चि
द्विश्वमयंपरम् । यथातत्स्वस्वरूपेण
लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनि-
र्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । अस
त्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मणःस्मृ
तम् । समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रस
मदृष्टिभि : । द्वन्द्वातीतैर्निर्विक
ल्पैर्देहात्माध्यासवर्जितै : ॥ यतो
विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति ।
यस्मिन्सर्वाणिलीयन्तेज्ञेयंतद्ब्रह्म
लक्षणै: ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यंतदे
वलक्षणै : शिवे । लक्षणैराप्तुमि
च्छूनांविहितंतच्चसाधनम् । इति-
। महानिर्वाणतन्त्रेतृतीयोल्लासे
साधनम् । तत्तत्साधनगतान्यत्रे

मनि : श्रेयसंभवेत् । तं हन्तिपर्वैसि
मिरश्वमेधत्वस्वचाण्डविमानभवति
। इति० । इन्द्रेणीत्वेतिमनिन्० नु
मोनस्योकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य
पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्ती
र्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वा
णं ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूप
म् । कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वं नि
र्वाणं तदेव । कल्पितभावस्याधिष्ठा-
नात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठ : । वि० ज्ञातब्रह्मसाक्षा
त्कारे । जिज्ञासयाश्चिकर्माणिपि
वलिङ्गयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरता
यस्य स : ।

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषद्ब्रह्म
आत्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्त
वेद्यब्रह्मात्मना अवस्थितत्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशपत्रे ।
ढाककापता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथ : । पुं० सत्यलोकस्यब्रह्मण :
प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यंनब्रह्मपथोपल
क्षित : पन्थाब्रह्मपथउच्यते ।

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्र : । पुं० कुशे । दर्भे ॥

ब्रह्मपादप : । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्र: । पुं० विषविशेषे । नदविशेषे ॥ यमोद्यानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्त्वे ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः स्वरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । यथोत : कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोलोहितायतेमल याचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री॰ सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् । वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न॰ शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्॰ ब्रह्मणः सदास्थानपुरमिषपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न॰ अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति

ब्रह्मपुरी । स्त्री॰ काश्याम् । चैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पु॰ अधिक्षेपे । निन्द्यविप्रे । ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणोऽपवाद्यर्थे ॥ ब्रह्म बन्धुब्राह्मणजातिः बन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणास्यबन्धुरेव॰ अनुष्ठानाभावादिति॰ जाति ब्राह्मणोऽधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान् बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मण इत्यर्थः ॥

ब्रह्मबन्धूः । स्त्री॰ वृत्तस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ । ऊङ्ब्रह्म

रूः ॥

ब्रह्मभूतः । पु॰ ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री॰ सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री॰ सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न॰ ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि॰ ब्रह्मस्वरूपे ।

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री॰ उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते॰ वेदान्तेत्यप्रसिद्धे॰ ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पु॰ शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पु॰ मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पु॰ विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदं यजुर्वेदाध्ययनाशक्तौ॰ सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहित इति॰ अन्योक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्च श्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यप्रवर्त्तनिमित्तकात् । चर्त्तेनिमित्तकान् जलस्नतर्पणादिनिमित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ठ्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०
ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् । विप्रयष्ठ्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णा : सृष्टा : ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्य चयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वं भवतिब्रह्मराक्षस : ॥ महादेवगणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्ख : स्त्रीकष्णपश्चैवा जीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुचन्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसा : ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मराव : । पुं० ब्राह्ममुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मराचि : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ-

॥ ब्रह्म० ज्ञान० राति० ददाति य : । ब्रह्मोपपदाद्रातेः क्विप् ॥

ब्रह्मराचि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सईवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० असत्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपं जगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० सत्यादिषु । ब्रह्मणोमानससुतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुपुलस्त्यं पुलहंक्रतुमङ्गिरसं तथा । मरीचिम्दक्षमत्रिंचवसिष्ठञ्चैव मानमान् । नवब्रह्मणइत्येते पुराणे निश्चयगता : ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये । यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपञ्चालाःशूरसेनका : । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तर : ॥ तद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मन : । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवा : ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि , लोकनलोक : । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोक : । कार्यब्रह्मणि । ब्रह्मण: कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

॥ ब्रह्मणः पुत्रः ॥ सत्त्वे । धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तु कपिलो मलयाद्रिभवः खरः । इति तल्लक्षणम् ॥ अपिच । यथा
कपिलोयं स्यात्तथा भवति सारकः । ब्रह्मपुत्रः सविज्ञेयो योजायते मलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाश्रयपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकम् हापुराणविशेषे ॥ अथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ वैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणक्षनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्य बान्धवे ॥ ब्रह्म ब्राह्मणजातिः बन्धुरस्य । ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य बन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जाति ब्राह्मणोऽधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणानन्वन्नूच्यपटिशतिनस्वयंब्राह्मणब्रुवः ॥

ब्रह्मबंधूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊडुतदृत्यू

ढः ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मज्ञानार्थवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने । विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदं बहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यं समाहितः इति अत्रोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तोब्रह्मयज्ञः सउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यवर्त्तनिमित्तकात् । अस्ते निमित्तकात् तालव्यतवर्गादिनिमित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टिः । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका) । स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।) स्त्री० भार्ग्याम् । विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनिः । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्र ब्रह्मणा चत्वारो वर्णाः सृष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरातः । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षसः । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वा परस्यैव धनेऽपि सन् । अपहृत्य च विप्रस्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्य गणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकष्टापन्नो वा शीघ्रधिरपवच । गृहीतार्थं न मुञ्चन्ति पश्चात्ते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

ब्रह्मरातिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्रः । पुं० ब्राह्ममुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥ ब्रह्म० ज्ञानं० राति० ददाति यः । ब्रह्मोपपदाद्रातेः क्तिप् ॥

ब्रह्मरात्रिः । स्त्री० ब्रह्मणो निशायाम् ॥ सहस्रयुगयोगेन भवति ॥

ब्रह्मरीतिः । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० वसन्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियं रूपं नामचेत्यंशपञ्चकम् । आद्यत्रयं ब्रह्मरूपं जगद्रूपं ततो द्वयम् ॥

ब्रह्मर्षिः । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणो मानसतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसं तथा । मरीचिं दक्षमत्रिञ्च वसिष्ठञ्चैव मानसान् । नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥

ब्रह्मर्षिदेशः । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याश्च पञ्चालाः शूरसेनकाः । एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः । स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यां सर्व्वमानवाः ॥

ब्रह्मलोकः । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनलोकः । ब्रह्मैव लोको ब्रह्मलोकः ॥ कार्य्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्य्यस्य सद्मनि । ब्रह्मणो भुवने ॥ यथा । सत्यमुखप्रमो लोको ह्यपुनर्भववासिना

म । ब्रह्मलोकः समाख्यातोह्यप-
तीघातलक्षणः ॥ इ॰देवीपुराण-
म् ॥ अपिच । षड्गुणे नतपोलो-
कात्सत्यलोकोविराजते । अपुन-
र्मारकायचब्रह्मलोकोहिसम्मतः
परार्थः । जनलोकात्पर्यैवषड्
गुणं नद्वादशकोट्युच्छ्रायैस्तपोलो-
कानमरंसत्यलोकः । नतुतपोलो-
कात्षड्गुणं नेतिमन्तव्यम् । तथास
त्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वे नब्र
ह्माण्डे तस्यावकाशाभावात् । सू-
र्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः
पञ्चविंशतिरितिशास्त्रोक्तेः । सत्य-
लोकएववाचाभेदेनब्रह्मधिष्ण्यात्
परंवैकुण्ठलोकादिश्चेयम् । एवञ्च
भूतलादूर्द्धं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयो-
विंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोका-
दूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयाद्-
ण्डकटाहइतिज्ञेयम् । अपुनर्मार
काः पुनर्मृत्युशून्याः इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवधम् । न॰ ब्रह्मौघः ॥ ब्रह्मणेदत्तमन्नमदनम् । यद्वा पुष्टिक्षणप्येतिभावयेत् ॥

ब्रह्मवद्या । स्त्रि॰ ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न॰ संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यवननीयसम्भजनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न॰ ब्राह्मणस्य॰वृत्ताध्ययनर्द्धौ । वेदाध्ययनादयःस्नाना-
दिप्रकर्षकृतेतेजसि । ब्रह्मणोवेद
स्यतपसोवा॰वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यां
वर्चसःअच् ।

ब्रह्मवर्चसी । पुं॰ ब्रह्माध्यायनिमि
त्ततेजोब्रह्मवर्चसम्,तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि॰ ब्रह्मवर्चसोनि-
मित्ते । ब्रह्मवर्चस२॰निमित्त॰स
योग॰ इत्यादौ १ । ब्रह्मवर्चसा-
दुपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चस्वी । पुं॰ ब्रह्माध्ययनसम्पत्ति
कवितेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम् । न॰ ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं॰ वेदपाठे । ब्रह्मोद्या-
ने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि॰ मुक्ते । वेदान्तिनि ॥
वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवश्यात्
शीलमस्य । वद॰ । सुप्यजातौणिस्त
च॰ब्रह्मणिवदइतिणिनिः ॥ वेदव-
क्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री॰ गायत्र्याम् ॥ म
त्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशील
मस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं॰ वेदार्थाभिज्ञे । परमा
त्मदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति-
। षकमेणि ॥ ब्रह्मवेदवेदार्थं यथ-
यावद्वेत्ति॰विन्दतेवा । विदज्ञाने॰
विद्लृलाभेवा । क्विप् । प्रसन्नेन्द्रि

अप्रशसितवदनस्तनिश्चिन्तः कृता-
र्थो ब्रह्मविद्भवतीति। भाष्यम्। च
स्यमाहात्म्यं स्मृतौ यथा। यद्येको
ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तत्सर्वं यतोऽखि
लम्। तस्माद्ब्रह्मविदे देयं यद्यस्ति
यत्किञ्चनेति॥ तस्य लक्षणन्तु। नि
यतं लक्षणं किञ्चिन्नास्ति ब्रह्मवेदि-
नः॥ रागी कश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रु-
द्धोऽन्यः शान्तिमान्परः। प्रारब्ध-
भोगनानात्वात्कथं लक्ष्म नियम्यते
। देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्मा नियोक्ष्य
सं त। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तत्-
धर्मैर्न युज्यते कथम्॥ सर्वसंसारभा
वोऽस्य नयथा लक्षणं तथा। सर्वाभा-
वोऽपि न वक्ष्यात्सुषुप्तेर्व्यभिचारतः
। ननु त्यागात्पूर्वं यत्साधनसमाभि
ख्यादि। तत्सर्वं नूनं ज्ञानिलक्षणमि
ति सम्प्रदायविदः। नतदन्यथयि-
तुं युक्तमतआह। गौभवीश्वप्रधानानां
लक्ष्म तन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदा-
यिका: अशान्त: सनौविद्वयोय
लक्षणमासकते। तत्सर्वं व्यवहार-
र्यं यनतद्लोतस्य त्वयं:। तर्हि-
व्यवहारातीतस्य किं लक्षणमित्याश
ङ्क्य। ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षण-
मित्याह। वेदानुरोधतो यस्मा-
द्युत्पतेषज्ञातद्विदः। भावाभावोभ
यधूर्तिस्नञ्यवेदान्तश्रुतिः। येनेदृशे
परीमेतिलक्षणं तद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्र

त्पयाहक्तादृगेवभवेद्विद्वान्निशोधतः
। वोधोतीलक्षणं तस्यैवयस्तात्म-
साक्षिकइति॥ तस्यविद्या स्वरूप-
स्य वोध्यम्। ज्ञानी त्वात्मैव मेमतमि
तिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री॰ वेदार्थपरिज्ञाने॥
ब्रह्मणो वेद्यस्य विद्या विद्यादिरू-
पा। ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायाग-
तधनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः।
स्वधर्मपालको नित्यं सोऽमृतत्वाय क
ल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपर-
मात्मा। तद्याधिवेद्यते। सा ब्रह्मविद्ये
ति भाष्यकाराः॥

ब्रह्मविन्दुः। पुं॰ वेदपाठकाले मुखा
न्निर्गतबिन्दौ॥ ब्रह्मणो विन्दुः॥

ब्रह्मविन्दुकः। पुं॰ ब्रह्मबिन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न॰ प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं॰ किंशुके। पलाशवृ
क्षे। पलाशीयब्रह्मरूपधृगिति पद्म
पुराणोक्तेः। उडुम्बरे॥ ब्रह्मणो
वृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठितेः सं-
सारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री॰ ब्राह्मणस्य जीवनो
पाये॥ यथा। स्वदत्तां परदत्तां वा ब्र
ह्मवृत्तिं हरेत्तु यः। षष्टिवर्षसह
स्राणि विष्ठायां जायते कृमिरिति॥
पृथ्व्याम्॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥
यथा। वेतुवृत्तिं विजानन्ति ब्रह्मा
ख्यां पावनीं पराम्। ते तुसद्भिर्वनीव

न्तिपशुभिश्चसमानराः ॥

ब्रह्मवेद : । पुं॰ ब्रह्मज्ञानी

ब्रह्मवेदि : । स्त्री॰ देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदि : कुरुक्षेत्रं पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्र : ॥

ब्रह्मवैवर्त्तम् । न॰ अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य॰ । अष्टादशमहत्त्वम्ब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधा : ॥

ब्रह्मशल्य : । पुं॰ सोमवल्के । बबूर॰ इ॰ भा॰ । इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम् । न॰ ब्रह्मनिचारगृहे । धर्म्मकौलिके । ब्रह्मणाज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थ : । पुं॰ मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्म्मतत्त्वाधनी॰ परिव्राज्यस्याश्रमिणि॰ परमहंसे । ब्रह्मणिपरमात्मनि॰ सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवत : स : ॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥

ब्रह्मसंस्पर्श : । पुं॰ ब्रह्मतादात्म्ये ॥

ब्रह्मसंहिता । स्त्री॰ भगवत्सिद्धान्तसद्व्यवग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । शेषोपनिषदांसारै : संहिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥

ब्रह्मसत्त्रम् । न॰ अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्त्रमित्युच्यते ॥

ब्रह्मसभा । स्त्री॰ चतुर्म्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रय : । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः । ब्रह्मण : सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभव : । पुं॰ द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥

ब्रह्मसर्प्प : । पुं॰ सर्प्पविशेषे । हलाहली ॥

ब्रह्मसात् । अ॰ ब्रह्माधीने ॥

ब्रह्मसायुज्यम् । न॰ ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्॰ । इगुपधेतिक : । युजेनसह । तेनसहेति बहुव्रीहिः । वोपसर्जनस्येतिसहस्य स : यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजस्सयुजोभाव : । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मण : सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णि : । पुं॰ दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्च्चला । स्त्री॰ सुवर्चलाया :

प्रभेदे । दुर्यन्तिक्ताकषायोष्यासराक्त चालघु : कटु: । निहन्तिकफपित्ता स्रश्वासकासारुचिज्वरान् ॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्त्रयोनिरुक्कृमिपाण्डु-ता ॥

ब्रह्मसू: । पुं॰ अनिरुद्धे । कामदेवे ॥ अनिरुद्धे । उपापतौ ॥ ब्रह्मतत्व : सुवतिप्रसवयति । प्रूप्रे रत्ये । अन्यिश्यो भीतिक्लिम् । इतिकाम पक्षे । अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं सूनप्रशन् । कल्यान्तरे किलानि रुद्धमूर्ते भगवतोब्रह्माजात: ॥ तथाचब्रह्मसप्तराणम् । अनिरुद्धात् ततोब्रह्मातत्राभिकमलोद्भव : ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न॰ यज्ञसूत्रे । पवित्रे । यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म सूच्यते॰ एभिरितिव्याख्यातार : ॥ तटस्थलक्षणपरेषु निषद्वाक्येषु ॥

ब्रह्मसूनु : । पुं॰ ब्रह्मणःपुत्रे गोद्भव राजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि॰ आचार्यानुमतिं विनाधीयनकेनाधिप्रकारेणवेदं गृह्णाति । यथाहमनु : । ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यत इति ॥

ब्रह्महत्या । न॰ ब्राह्मणस्यन्धिधने ॥ सद्वत्यं दोषोयथा । ब्रह्मस्वंबाधिगुरु स्वं वादेवस्वंवापियोहरेत् । सकृत ब्रह्मतिष्ठे योमपापमीचभारते ॥ वटोदेवस्व तुसोपियावदिन्द्रशतं शतम् । ततोभवे तु स्वपापीसितस्त: गृध्रस्तत : शुचिरिति ॥ ब्र॰ पु॰ ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री॰ ब्राह्मणवधे । ब्राह्मणजनकजनन्यं महापातकविशेषे ।। ब्राह्मणप्राणवियोगफलकव्यापारे ॥ सचव्यापार : साक्षाद न्यं वानियुज्य । तयागोधिरवाद्यादि निमित्त कार्यंकुर्यापि तद्द्वेषेन ब्राह्मणसरवे ब्रह्महत्या । एव ब्राह्मणस्ततोमरणव्रात्वब्रह्मत्वं प्रतीयते ॰ सच्चब्रह्मसत्त्वे तिद्वयम् ॥ ब्रह्मघ्नोऽपवरम् । इन॰ ॰ । इनस्वेतिशब्दे भाविवक्षम॰ राकारयाम्नादेश : ॥ अमृतञ्चसमुत्कर्षे राजगामिपैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्ध : समानिब्रह्महत्ययेति मनु : ॥ निद्राभङ्ग : कथाच्छेदोदम्पत्यो:प्रीतिभेदनम् । शिशुमातृविभेदश्च ब्रह्महत्यासमं स्मृतमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं॰ ब्रह्मघ्ने । ब्राह्मणवधकर्त्तरि । ब्रह्मसूकरखरोष्ट्रा

स्त्रीगोवाधिमृगपक्षिणाम् । चण्डा
लपुक्कसानाञ्च ब्रह्मघ्नो निष्कृ
ति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्मवाहतवान्
। हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥
ब्रह्मस्थानभवत्वन्यो ब्रह्मावृष
लीपतिः । यस्तस्यामाहितो गर्भः
स तेन ब्रह्मणोहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्
गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथि
पूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपर्णौ । घोट
के ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठका
लाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च
गुरवे प्रणयोञ्जारणम् एकोऽञ्जलौ ॥
ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ
गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं
स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति म
नुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्या
म् ॥ ब्रह्माणमानयति जीवयति ॥
शब्दे । कर्मण्यण् । ङीप् ॥
यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीव
यति । अन प्राणने । ण्यन्तात् कर्म
ण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टि
ड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात्संज्ञायां ण
त्वे० ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अ
न्यथा इन्द्रवरुणेति सूत्रे ब्रह्मन् शब्द
स्यापाठाभावादानुगत्यनुपपन्न एव ।
दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजन
नात् ब्रह्माच्चरमतेति देवीपुरा
णम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ रा
जरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । वि
श्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः खा
रत्नभूतलोकालोकपर्वतलत्बाह्य
पृथिवीतद्बाह्यसमुद्राः सहिताः ब्र
ह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्र
ह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः
। भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्या
यावच्चिष्ण्यगगनेचरचक्रमत्राः
। लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा
ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं सम
स्तमिति ॥ द्वादशवर्षसहस्राणि ब्र
ह्माण्डस्वयत्ताधिकमित्युक्तसंख्या
कमहापुराणविशेषे ॥ महादान
विशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुद
कोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्या
म् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविपर्यस्तार्थ
विषयानुपरमचित्तस्फुरणे ॥ ब्र
ह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मर्षिदेश । पुं० माघमासे सूर्य निकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न० वेदपाठभूमौ ॥ वनविशे० ॥

ब्रह्मार्पणम् । न० ब्रह्मण्यर्पितकर्मणि ॥ तत्प्रकारोक्त : कूर्मपुराणे यथा ॥ ब्रह्मणाहीयते देय ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीयतां भगवानीश कर्मणानेन शाश्वत : । करोतिसततम्बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदम्परम् ॥ यद्वाफलानांसन्न्यासम्प्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्त्त । पुं० देशवि० । सवोवर्ट ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तद्देवनिर्मितन्देशम्ब्रह्मावर्त्तम्प्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषेच ॥

ब्रह्माश्रम । पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसन्न्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न० ध्यानयोगासने । ध्यानम्प्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्ययोगस्योपाय : ० ध्यानमेवयोगोवा । तस्यासनमित्यर्थ : ॥ ब्रह्मण : सम्बन्धिवासनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न० ब्रह्ममन्त्रकशस्त्रे । ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री० बगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठ । वि० ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेनब्रह्मवान् । मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्ययः । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोप : ॥

ब्रह्मिष्ठा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठावेदसाहत्याब्राह्मीचरणाराजा । वेदेषुमर्त्तयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री० पाक्षिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याक्ष्याम् । सुरसायाम् ॥ पद्मगन्धमत्स्ये ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यब्राह्मीम्प्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन् घृतप्रस्थविपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठत्रिवृतासहरीतकी ॥ एतेषापलकैर्भागे . शेषास्तुकार्षिका . स्मृता : । पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवंशर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्यशनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एततप्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धि : प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरै : सहगीयते ॥

अर्द्धराच्चप्रयोगेणस्वरोभवतिकौकि-
क : ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रु
तिधरोनर : । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च
कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव
नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं
सारस्वतंनामबलवर्णवपु : प्रदमिति
-- चिकित्सारत्नसङ्ग्रह : ॥

ब्रह्मीयम् । त्रि० ब्रह्मणोमेदस्थवदने
। ब्रह्मवद्ये ॥ यद : सुपिक्वम् ॥
ब्रह्मीयाश्चकथा : कुर्यात्पितॄणामे
तदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदशाखे ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० ऋत्विक्त्विग्भ्योद
- त्तेऽन्ने ॥

ब्राह्म : । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्मा
राधनतत्परे । ब्रह्मास्त्रे । विवाह
विशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृता
या: कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छा
द्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम्
। आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्म :
प्रकीर्तित : ॥ अनयचाभिरयां-
शरीराद्याययासकृत् । दानत
श्चैवकन्यायाब्राह्मोवाह . सकृत्क
त् ॥ ब्रह्मणद्धवायम् । नतुब्रह्म
देवतात्त्वविवाहस्यसम्भवति । ना
रदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्म
तीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मतीर्थं
प्रचक्षते . अनेनद्विजस्याचमन य
था । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट
उदङ्मुख : । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन
द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तर
तोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्
ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै
ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके
॥ ब्रह्मादेवतास्य । सास्यदेवते त्य
ण् ।.ब्रह्मोजातावितिसाधु : । तस्ये
दमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मण : । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने
द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे ।
वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । बर्द्ध्येष्ठ
। षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ।
ब्राह्मणोजङ्गमामूर्ति:श्रीविष्णो : प-
रमात्मन : । अतएवहिविख्याता
भूदेवास्तेमहामते ॥ राजोग्रोऽस्य
पितवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मण
दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता
पुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयो :
पितेति वचनात् । जात्याकुलेनवृ-
त्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच ।एभिर्युक्तो
हियस्तिष्ठेन्नित्यं सद्विजउच्यते । यू०
वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तप : श्रु
तञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् ।
तप : श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्म
णएवस : । अविदुषोब्राह्मणस्यापू
ज्यत्वयथा । अविद्वान्ब्राह्मणः कोपि
नैवपूज्य: कदाचन । आहारादधि
कानैवदेयमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

परम् । ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्था यजायते । इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्व नुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपाव काध्ययनाध्याय : । १८५ ॥ अस्य- धर्मनीयानिकर्माण्याहनारद : । । व्याकर्वंशांयचुनिवहंणस्तपर्विर्णि व्यापद्युपालनस्य । शुश्रूषणस्यापि- तयार्थेतोरक्षार्थमेतत्परमंब्राह्मण स्य ॥ राजसेव्य कृषिधनंजीवनस्य वणिज्यया । कौटिल्यं कौलटीयंच कुर्यादेचविवर्जयेत ॥ शूद्रोराजन् सभवतिधर्मापितोदुराचरः । दपलौ रमनेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा । या मप्रियोविकर्मायोद्विजवरितात्च्यु त :॥ वेदानपिजपनशूद्रैः सम : सपरिकीर्तित : ॥ कृत्वे पुनकर्मीयो सौवैदिकिनाग्निकोपिच । निर्मर्यादि : चाशुचौस्त्रुरक्षतंहिसात्मकेत्यक्तध- र्मश्चतस्से । हव्यमकव्यं चनदेयमेवदा नंचदत्तं यिफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणी क्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्रा ह्मणाज्जातोब्राह्मण : । यथा । ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण: स्यान्नसंशय : । क्षत्रियायास्तुय : पुत्रोब्राह्मण : सोप्यसंशय : ॥ क्ष त्रियायांयथैवस्यादैश्यायामपिचैव हीतिमहाभारते : दानधर्म : ॥ ब्र ह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् । अन्निति० टिलोपीन ॥ यदा । ब्रह्

"म०वेद: । तदधीतेवेदंवा तदधीते तदेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थ तत्वे०ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचा सन्तंनश्रुतंनवहुश्रुतम् । नसुवृत्तं- नदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मण : ॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितं चरेत् । अन्धवज्जडवच्चापिमूकव- च्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्च मानितोमानितश्च य : । सर्वभू- तेष्वभयदस्तं देवाब्राह्मणंविदु : ॥ अनाशिषमनारम्भं निर्नमस्कारम- स्तुतिम् । अक्षीणं क्षीणकर्माणं तदेवाब्राह्मणं विदु : ॥ अक्षीणं ापूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्ती र्णशायिनम् । बाहूपधानीयंशान्तं तदेवाब्राह्मणंविदु: ॥ येनकेनचिदा च्छन्नोयेनकेनचिदाशित : । यत्रक्व चनशायीचतदेवाब्राह्मणं विदु : ॥ कन्थाकौपीनवासास्तुदण्डधृग्ध्यान्य तत्पर : । एकाकीरमतेनित्यंतदेवा ब्राह्मणंविदु : । योहिरिपगणाद्भी त : सम्मानान्नरकादिव । कुणपा दिवयःस्त्रोभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदु: ॥ येनपूर्णमिवाकाशभवत्येकेनसर्वदा । शून्यंयस्यजनाकीर्णं तदेवाब्राह्मणं विदु : ॥ सन्यासिनि ॥ धर्मोनिस्तमौ नष्टनिर्विद्याब्राह्मणइतिश्रुति : । ब्राह्मणोवृक्षवाक्यार्थ : सातादित्यर्थ इत्यथ : । ब्राह्मण गौणमन्यस्य-

ब्रह्मबीजाद्धि जन्मन ।। विप्रजन्मनी
ब्रह्माधीयीयत्वात्तच्चब्राह्मणशब्दो-
गौणः । विदुषिमुख्यइत्यर्थः ॥ ब्रह्म
णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रस
मूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधि
वचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनअनुवा-
दवचनत्वेनत्रिविधःस्मृतः ॥

ब्राह्मणकः । पुं० आयुधजीविब्राह्म
णानांदेशे ॥ ब्राह्मणकोऽपि केसंज्ञा
यांकन् ॥

ब्राह्मणकीयः । त्रि० ब्राह्मणदेशजाते
। ब्राह्मणकोनामजनपदः । यत्र
ब्राह्मणाआयुधजीविनः ० तत्रजातः
। छः ॥

ब्राह्मणचाण्डालः । पुं० ब्राह्मण्यां
शूद्राज्जाते ।

ब्राह्मणधर्मम् न० ब्राह्मणःनांसमता
दिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशं ब्राह्मणस्या
स्तिवित्तं यथैकतासमतासत्यताच ।
शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत-
स्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः वृहस्से ॥

ब्राह्मणप्रियः । पुं० नारायणे० भग
वति० वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रियः ।
ब्राह्मणाः प्रियाअस्यवा । घ्नन्तं
शप्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य
थाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो
वध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीयः ॥ इति
भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यदेवंदेव
कीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भीष्मस्य
ब्राह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरि
तिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुवः । पुं० जातिब्राह्मणे ।
जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्रा
ह्मणः क्रियारहितजातिमात्रेणब्राह्
मणंब्रवीतिसइत्यर्थः ॥ यथा । वि-
प्रःसंस्कारयुक्तोनित्यं सन्ध्यादिक
र्मयः । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्
मणब्रुवउच्यते ॥ युक्तःस्यात्सर्वसंस्का
रैर्द्विजस्तुनियमव्रतैः । कर्मकिञ्चि
न्नकुरुतेवेदोक्तं ब्राह्मणब्रुवः ॥ गर्भा
धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच ।
नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयोब्राह्मण-
ब्रुवः ॥ अध्यापयतियःशिष्यान्
नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसं
स्कारैर्युतःस्याद्ब्राह्मणब्रुवः ॥
इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा
। सममब्राह्मणेदानंद्विगुणं ब्राह्म
णब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तं वेद
पारगे ॥ इ० मनुः ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम्
। पद्मायाम् । भार्ग्याम् । ब्राह्मणे
टी० इ० मा० भारङ्गी० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् ।
बालेयशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहितः । त्रि० ब्राह्मणस्य
हितकारिणि । ब्राह्मणे ॥ यद्ब्रा
ह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैक्ष्य-मात्मनः ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राणि॰ उपचारात् ब्राह्मणानि । तानि शंसति । ब्राह्मणाच्छंसिन उपसंख्यानमित्यलुक । द्वितीयायै पञ्चम्युपसंख्यानादेव ॥ अथ शब्दस्कान्दसः । ब्राह्मणाच्छंसिनः छन्दसीत्युपसंख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न॰ ब्राह्मणाच्छंसिनऋत्विग्विशेषस्य कर्मभावयोः ॥ छोवाच्छः ॥

ब्राह्मणायनः । पुं॰ श्रुतसन्तानविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्यः फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री॰ विप्रभार्यायाम् । ब्राह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणद्वयम् । तस्येदमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान् ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् । पृक्कायाम् ॥ कट्याम् । पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् । रक्तपुच्छिकाख्यजन्तौ । बाम्हनी॰ दे॰ भा॰ ॥

ब्राह्मण्यम् । न॰ ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मणस्य कर्म भावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य कर्मणि चेति ष्यञ् । ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यते तपोभिस्तल्लब्ध्वा न रतिपरेण हेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-सिद्धेषु च निश्चययुक्तः क्षमावी कुशलपरः सदायतस्वेति भारते शान्तौ मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डित्यवाच्यमौनानि श्रवणादीनि तैरयम् । भवति ब्राह्मणस्तच्च ब्राह्मण्यं ब्रह्मरूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ ब्राह्मणानां समूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ त्रि॰ ब्राह्मणहिते । ब्राह्मणेभ्यो हितः । यत् ॥ ब्राह्मणेभ्यो हितो वा ॥

ब्राह्मयः । पुं॰ ग्रहभेदे । सुश्रु । इटत्वे ॥

ब्राह्ममुहूर्तः । पुं॰ अरुणोदयकालस्य प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्तमाह-पितामहः । रात्रेश्च पश्चिमे यामे मुहूर्तो ब्राह्म उच्यते । पश्चिमे यामे शेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरे ब्राह्मो मुहूर्त इति मदनपारिजातात् । तत्रापि सूर्योदयात् प्राग् प्रहरे द्वौ मुहूर्तौ॰ तत्राद्यो ब्राह्मः॰ द्वितीयो रौद्रः । ब्राह्मश्चासौ मुहूर्तश्च । प्रथमो मुहूर्तः । स तु॰ एकमनुस्थित कालः । दैविकानां युगानां तु सहस्रं ब्रह्मणो दिनम् मन्वन्तरं तथैवैकं तस्यभागमयं तु हि इति लिङ्गपुराणम् ॥

ब्राह्मावधूतः । पुं॰ अवधूतविशेषे । ब्रह्ममन्त्रोपासकायेवा ब्रह्मचर्यादयः । गृहाश्रमे वसन्तोपि निःस्पृहास्ते यतयः प्रिये ॥

ब्रह्मवीर्याहंजन्मन ३ । विप्रजन्मनो ब्रह्माधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो-गौणः । विदुषिमुख्यइत्यर्थः ॥ ब्रह्म णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रस मूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधि वचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनचानुवा-दवचनत्वेनचत्रिधाप्रस्तुतः ॥

ब्राह्मणकः । पुं० आयुधजीविब्राह्म णानांदेशे ॥ ब्राह्मणकोऽधिकेसंज्ञा यांकन् ॥

ब्राह्मणकीयः । त्रि० ब्राह्मणकोत्पन्ने । ब्राह्मणकोनामजनपदः० यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविनः०तत्रजातः । छः ॥

ब्राह्मणचाण्डालः । पुं० ब्राह्मणाधमे ब्रह्मचाण्डाले ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणःसमता दिरुपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्या स्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच । शीलेस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत-स्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः ब्रह्मस्वे ।

ब्राह्मणप्रियः । पुं० नारायणे० भग वति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रियः । ब्राह्मणाः प्रियायस्यवा । घ्नन्तंश पन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य थाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो वध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीयः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेव कीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यैदीप्तमग्निमिवारणिरि तिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुवः । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्रा ह्मणः क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थः ॥ यथा । वि-प्रःसंस्कारयुक्तोननित्यंसन्ध्यादिक र्मयः । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते ॥ युक्तःस्यात्सर्वसंस्का रैर्द्विजस्तुनियमव्रतैः । कर्मकिञ्चि न्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुवः । गर्भा धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयोब्राह्मण-ब्रुवः ॥ अध्यापयतियःशिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसं स्कारैर्युतःस्याद्ब्राह्मणब्रुवः । इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्म णब्रुवे । सहस्रगुणमाचार्येह्यनन्तंवेद पारगे ॥ इ० मनुः ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्मायाम् । भार्ग्याम् । ब्राह्मणे टी० इ० मा० भावप्र० इ० ध० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० पद्मायष्ट्याम् । वालेयशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहितः । त्रि० ब्राह्मणाय हितकारिणि । ब्रह्मण्ये ॥ यद्ब्रा ह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैषज्य-
मात्मन: ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥
ब्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि॰उप-
चाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति ।
ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्यु
क् । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्-
ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छान्दस: ।
ब्राह्मणाच्छंसिन: छन्दसीत्युपसं-
ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न॰ ब्राह्मणाच्छं-
सिनऋत्विग्विशेषस्यकर्म भावयो:
। होत्राभ्यश्छ: ॥

ब्राह्मणायन: । पुं॰ शुद्धसन्तानजविप्रे
॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य:
फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री॰ विप्रभार्यायाम् । ब्रा
ह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणस्यम् । तस्ये
दमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङी-
न् ॥ स्पृक्कायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥
सरट्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थू-
लशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्य
जन्तौ । ब्राह्मनी॰ द्र॰ भा॰ ॥

ब्राह्मण्यम् । न॰ ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मण
स्यकर्म भावोवा । गुणवचनब्राह्मणा
दिभ्य:कर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्य
बहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानर
तिपरेषहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप

सिद्ध्येषनित्ययुक्त: क्षमाशी कुश
लपर: सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ
मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डि
त्यवाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरय
म् । भवतिब्राह्मणस्तच्चब्राह्मण्यं ब्रह्म
रूपता । विप्रहन्दे ॥ ब्राह्मणानांस
मूह: । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥
त्रि॰ ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेभ्योहित:
। यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मण्य: । पुं॰ ग्रहभेदे । शुक्रे ।
इट्टल्के ॥

ब्राह्ममुहूर्त: । पुं॰ सूर्योदयकालस्य
प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्तस्याऽ-
पितामह: । रात्रेश्चपश्चिमेयामेमु-
हूर्त्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषा
र्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त
इतिमदनपारिजातात् । तथापि-
सूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ
॰ तत्राद्योब्राह्म: ॰ द्वितीयोरौद्र
: । ब्राह्मयासौमुहूर्तश्च ॥ ब्रह्मणो
मुहूर्त्त ॥ सतु ॰ एकमनुस्थिति
काल: । द्वे विंशानांयुगानामुसह
स्रं ब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथै-
वैकंतस्यभागश्चतुर्द्दशइतिलिङ्गपु-
राणम् ॥

ब्राह्मावधूत: । पुं॰ अवधूतविशेषे ।
ब्रह्मसन्तोपासकायेब्राह्मणक्षत्रियाद
य: । गृहाश्रमेवसन्तोपिज्ञेयास्ते
यतय: प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : पुं॰ ब्रह्मणोदिनयामिन्यो : । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यवर्षम् । तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषंचतुर्युगम् । तच्चदेवानामेकंयुगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणोदिनं भूतानांस्थितिकाल : । तावत्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मस्तासाघहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री॰ भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मणः शक्तौ ॥ शाकभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिंलि चा॰ हु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । वडीमालकङ्गु गौ॰ हु॰ भा॰ ॥ मत्स्यभेदे । पङ्कगडजी ॰॰ स्वनामप्रसिद्धायामोषध्याम् । सोमवल्याम् । सौम्यलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्या च शीतला । कषायामधुरास्वादुपाकायुष्या रसायनी ॥ स्वर्या स्मृतिप्रदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरी तद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याक्ष्याम् । मछेछी॰ कक्कमक्करिया॰ हु॰ प्र॰ पुष्पशाके ॥ बृहमण्डूयम् । तस्य द्रमिल्यग् । ब्राह्मीजाता-

विति टिल्लोपे टिड्ढेति ङीप् ॥

ब्राह्मीकन्द : । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न॰ मेधाकरौषधविशेषे ॥ पञ्चमेधाम् ॥

व्रीहि : । पुं॰ यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ पञ्चसामान्यनाम गणनाशुक्राश्चयथा । धान्यभौम्यस्य भोगार्हमन्नाद्य जीवसाधनम् । तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकाधिम्बीकृण्यात्रयम् । व्रीह्यादिकंतदिष्टशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्य तृणोद्भवमथोत्तृणधान्यमन्यत् ॥ तत्रविशेषश्चमत्र शूकधान्यंसंजीवलातिमधुरं वीर्य विद्विदाहि । शिम्बीभव गुरुहिम स्वविबन्धदायिवातालकन्तुमिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्यातासंशक्यानोनरैर्वक्तुं । तस्माद्येयेषुलोकेषुलोकानाम्न्यस्थाभिख्यां क्रियन्ते कियन्ति ॥ शालय : कलमाक्याव्रीहिशब्दानूपप्रिया: । धान्योत्तमाश्चविज्ञेया: कैदारा : सुकुमारका: ॥ राजान्नपष्टिकसितेतरलक्षुपडस्य चापुवन्धतिरियादिकंशालिसंज्ञा : । व्रीहिस्तथेति दशधाभुविद्यायना : स्युस्ते आस्रसे ब्राह्मणमामनर्थयंत्रवीमि ॥ व्रीहिगौरोमधुरशिशिर : पित्तहरीकषाय :

स्निग्धोयुष्य : क्रमिकफहरस्तापर सापहश्य । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद् वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योल्पत्वं जनयति मुदं वातकृत्सं चक्रोना : ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका : कथिताः शुक्लाव्रीहयश्चिरपाकिनः । कृष्णव्रीहिः पाटलश्च कुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखश्चत्वा द्याव्रीहयः स्मृता : । कृष्णव्रीहिः सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुलः ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरुच्यते । शालामुख : कृष्णशूक : कृष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णमुखश्च स्मृतोयोजतुमुखस्तु स : । व्रीहय : कथिता : पाकेमधुरावीर्यतोहिमाः ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोवद्धवर्चस्का : षष्टिभि : समा : । कृष्णव्रीहिवरस्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे ॥ इति भावप्रकाश : ॥ अवर्तिइपवसंगच्छति । अवगतो । कुमुपधात्किदिदीन् । पृषोदरादिः । व्रीयते व्रीहस्थासु । आङ्लकात् । हिकवा । अथ । व्रीयाति । व्रीवयो । व्रीहियाल्योर्द्रगितिज्ञापकात्॰हिक । व्रीहेः फलम् ॰व्रीहि : । बिल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि॰ युक्तवद्भाव : ॥

व्रीहिक : । त्रि॰ धानाविशिष्टे । व्रीहिरिति । व्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

व्रीहिकांचन : । पुं॰ मसूरे ॥

व्रीही । त्रि॰ व्रीहिमति॰क्षेत्रादौ । व्रीहिकि । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री॰ शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं॰ अणौ । चीणा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं॰ पुरोडाशे ॥ व्रीहिविकार : । व्रीहिपुरोडाश इतिमयट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं॰ काङ्धान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठ : । पुं॰ शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न॰ धान्यगृहे । कुसूले ॥

व्रुडम् । त्रि॰ कथयति ॥

व्रुवाण : । त्रि॰ वाचयाणे । वक्तरि ॥

व्रूहि । अ॰ प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि॰ व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि॰ आशुधान्योपयुक्तभूस्थले । धान्यसामान्यसाधनमादेशोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे । व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—+— —॰— —+—

भ : । पुं॰ भवर्णे । नक्षत्रे । भयनन्दने । शुक्राचार्ये । भ्रमरे । आदिग्रहीतिकवे॰ ऽ । ऽ । भांतौ ॥ न॰ छन्दसि । भवने । राशौ । क्षेत्रे । गृहे । भवि । सदीप्तौ । [illegible]

भकूटम् । न० वैवाहिकविचारोप योगिनिपीटकविशेषे ॥ यथा । एक राशौ च दम्पत्योः शुभस्यात् समसप्तके । चतुर्थ दशके चैववर्ती यैकादशे तथेति ॥

भक्तः । त्रि० भक्तियुक्ते । तत्परे । पूज्यविषयकानुरागोभक्तिः सा तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भक्त्यते स्म । भजसेवायाम् । कर्मणिक्तः ॥ भक्तत्यागेदोषउक्तः श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानं गोवधः स्त्रीवधस्तथा । तुल्यमेभिस्तत्पापं भक्तत्यागादुदाहृतम् । भजन्तं भक्तमत्याज्यं त्यजतः स्यात्कथं सुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । श्रोदने । भात ० बं० भा० । तत्कविधिर्यथा । यथा । सुधौतांस्तु दशगुणे तण्डुलांश्चतुष्पलम् । विपचेत्स्रावयेत्सं ज्ञं तत्स्यात् मधुरं लघु ॥ चक्रदत्ते । अन्नपञ्चगुणे तोये यवागूःषड्गुणे पचेत् । चतुर्ग्भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तण्डुलान् स्फीतां स्तोये पञ्चगुणे पचेत् । तद्भक्तं प्रस्तं चोष्णं विशदं गुणवन्मतम् ॥ भक्तं वह्निकरपथ्य तर्पणं रोचनं लघु । अधौतमस्तुतं शीतं गुर्व्वरुच्यं कफप्रदम् ॥ अपि च । वारियाभूरियाशालिसतण्डुलान्क्षालितान् वहु । तक्रेणासिच्यततृतप्ते स्याल्यास्मिनिनिः क्षिपेत् । ततः पयोघृतं क्षिपत्वाप्रक्षिप्तान्स्रावयेदिमान् । राजार्हं तदवेद्भक्तं गन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तं तस्यतद्गुणमाहरेत् । भक्तं लघु पुराणस्यशालेस्तच्चिपिटोगुरुः ॥

भक्तकार: । पुं० क्षधिमधूपे ॥

भक्तकार: । पुं० पाचके । श्रौदनिके ॥ भक्तं करोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्य्यम् । न० नृपाभीरे । भूभुजांभोजनकालावेद्के वाद्यविशेषे ॥

भक्तदासः । पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे । सुभिक्षे यिभक्तेनाङ्गीकृतदासे ॥

भक्तमण्डः । पुं० अन्नाग्रसे । मासरे । मांड० बं० भा० ॥

भक्तवत्सलः । पुं० श्रीहरौ ॥ भक्ताः वत्सलायस्य ॥ त्रि० भक्तस्नेहशालि ॥

भक्तिः । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेशः ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि । नचेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

पुंसिपूर्वि कार्या प्रीती ॥ उपास नायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्ति वृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासना ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूतायामनुरक्तौ । तात्पर्यं । जन्मान्तर सहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभि : । नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजायते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमीयतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य तस्य कृष्ण : प्रसीदति ॥ तद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम् । सुमनाश्चर्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भवर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्टविधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेऽपिवर्तते । समुनि : सत्यवादीचकीर्तिमान्सभवेन्नर : । श्रीभागवते प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्तनं विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् । इतिपुंसार्पितविष्णोभक्तिश्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥ उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे परीक्षिदभवद्वैयासकि : कीर्तनेप्रह्लाद : स्मरणे तदङ्घ्रिभजने लक्ष्मी : पृथु:पूजने । सुग्रीवस्त्वभिवन्दनेऽथ हनुमान् दास्येऽथ सख्येऽर्जुन : सर्वस्वात्मनिवेदने बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् परमिति ॥ हिमालयउवाच । त्रिधाभक्तिः यदुक्तात्वयेनज्ञानं सुखेनहि । जायते मनुजस्यास्यमध्यमस्याविरागिण : ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिकारिण : विरागिणोभक्ति रहितस्यापि दुःखेनज्ञानं येनभक्तिहेतुनाजायेत तांभक्तिं वदेश्वर : ॥ श्रीदेव्युवाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामोक्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञानयोगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्षप्राप्तौत्रयोमार्गा : ते चकर्मोपासनाज्ञानभेदेनत्रिविधा : । तत्रज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनम् इतरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेक: । तान्मार्गान् दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग उपासनायोगइत्यर्थ : ॥ त्रयाणाम प्ययंयोग्य : कर्तुंयोगोस्तिसर्वथा । सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ता द्यपीडनात् । गुणभेदान्मनुष्याणां साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांस मुद्दिश्यदम्भं कृत्वा पुरस्सरम् ॥ मात्सर्यं क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु तामसी । परपीडादिरहित : स्वकल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृदयोयशोर्थीभोगलोलुप : । तत्तत्फलसमावाप्त्यै मामुपास्तेतिभक्ति

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥

भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे । यथोक्तं देवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययं योग्यः कर्त्तुं शक्योऽस्ति सर्वथा । सुलभत्वान्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपि मार्गाणां यांत्मार्गगामिनां त्रयाणां पुरुषाणां सम्यग्यं भक्तियोगः कर्त्तुं योग्यः शक्यश्च भवति । कुत इति चेत् । अयं भक्तियोगस्यान्यापेक्षया सुलभत्वात् मानसत्वात् । द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणाक्षिप्तं मनोरथं वैसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगो नियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥

भक्तिलः । पुं० साधुहये ॥

भक्षकः । त्रि० भक्षणतत्परे । घस्मरे । अस्मरे ॥ भक्षयति । भक्ष अदने । ण्वुल् ॥

भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥

भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्य गलाधःकरणे । खादे । अदने । खादने । भखना० खाना० इति भाषा ॥ भक्षि ल्युट् ॥ शशशार्ङ्गकगवामासंकरे गुरुघितदधि । तज्जेयादन्नवधा वत्सघोगोमांसभक्षणम् ॥

भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥

भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भक्षितः । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्तः ॥

भक्ष्यः । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्डशःखण्डयत् भक्ष्यते० तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमितिव्याख्यातारः । खरं कठिनम् । विशदं विविक्तावयवं खाद्यं । भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्भक्ष्याभक्षयतीत्येवं प्रयोगात् ॥ भक्ष्यस्त्वनाभक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० भक्ष्यस्त्वनेनाश्रमासादिभिरपि क्षुत्प्रतिहन्त म् । तत्रनियमः क्रियतेऽदद्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमिति भेदोभावम् ॥ भक्ष्यस्त्वनामेत्यस्तत्प्रवृत्तिरिदमिति प्रतिविवरणम् ॥

भक्ष्यकारः । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कांदोइ० हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यं करोति । कर्मण्यण् ॥

भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्यान्यनेकानि प्राधान्यस्तुविशेषतः । षट्त्रिंशदध्यायानुयुक्तयायार्यीविनिर्णयः ॥

भन्याखाबू : । स्त्री० राखालाब्याम् ॥

भग : । पुं० माग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यश स : श्रिय : । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भगवतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । भजसेदायाम् । पुंसी लिघ : । खमोघचे तिचित्करवाद्य घ : ॥

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणं यथा । विस्तीर्णं चगभीरं च द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठं गजस्कन्धं पद्मगन्ध सुकोमलम् । अकोमलं सुविस्तीर्णं पञ्चैते भगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतल निम्नमत्यूच्चं गोजि ह्वासदृश परम् । दृष्ट्वा तु कामशा स्त्रज्ञैः भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णं सुमणं योध्यं गभीरं प्रशीतकम् ॥ धृति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छा याम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफलगुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुह्यमुष्कमध्यभागे ॥

भगण : । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यथा । भग मायासमाख्यातायोनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितदीशा- नोभास्याभगवतीस्मृतेतिशिवपत्न्याश्च माग्नोमासंस्थितोक्ते: सर्वकारण त्वाद्योनिस्थानाधज्ञायामायाशक्तित्व स्वाखामिनीत्वात्तद्वतीयास्विदा नन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनो च्यते ॥

भगदत्त : । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठा त्मजे ॥ यथा । सकरीभगदत्तेनप्रेषै साधोयुधुर्मुहु : । नकरीतिमघवास्य दरिद्रस्येवयोषित : ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्ष त्रे ॥ इहस्पतेर्जन्माभे ॥

भगन्दर : । पुं० अपानदेशेव्रणरोगवि शेषे ॥ तल्लक्षणमाह । गुदस्यद्व्यङ्ग लेक्षेत्रे पार्श्वत: पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधो भवेत् ॥ व्याधिंकृत् पीडाकृत् । पं चविध. ०वातिरूपैत्तिकश्लैष्मिक सान्निपातिकआगन्तुजभेदे : ॥ भगंदा रयति । भगीचदारेरितिकागिको त्तौ : खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरिमतस्ताच्चगुदवस्तीतथै- वच । भगन्दार येवस्मात्तस्मादेष भगंदर. ॥ पु० । भजान्त्यनेनेतिभगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्देनद्वयमप्य

तः ॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्तस्मादन्यं जानाति पामरः । तस्य भक्तिः समाख्याता नगाधिप तु राजसी ॥ परमेशार्पणं कर्म पापसङ्क्षालनाय च । वेदोक्तत्वादवश्यं तत्कर्त्तव्यन्तु मयानिशम् ॥ इति निश्चितबुद्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रितः । करोति प्रीतये कर्म भक्तिः सा नग सात्त्विकी ॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यवलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते ह्युभे भक्ती न परप्रापिके मते ॥ अधुना परभक्तिन्तु प्रोच्यमानां निबोध मे । मद्गुणश्रवणं नित्यं मम नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयि स्थिरम् । चेतसो वर्त्तनञ्चैव तैलधारासमं सदा ॥ हेतुस्तु तत्र को वापि न कदाचिद्भवेदपि । सामीप्यसार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानां न च स्पृहा ॥ मत्सेवातोऽधिकं किञ्चिन्नैव जानाति कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावात्तत्र मोक्षं न वाञ्छति ॥ परानुरक्त्या मामेव चिन्तयेद्यो ह्यतन्द्रितः । स्वाभेदेनैव मां नित्यं जानाति न विभेदतः ॥ मद्रूपत्वेन जीवानां चिन्तनं कुरुते तु यः । यथा स्वस्यात्मनि प्रीतिस्तथैव च परात्मनि ॥ चैतन्यस्य समानत्वान्न भेदं कुरुते तु यः । सर्व्वत्र वर्त्तमानानां

सर्व्वरूपां सर्व्वदा ॥ नमते यजते चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् । न कुत्रापि द्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्ज्जनात् ॥ मत्स्थानदर्शने श्रद्धा मद्भक्तदर्शने तथा । मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धा मन्त्रतन्त्रादिषु प्रभो ॥ मयि प्रेमाकुलमती रोमाञ्चिततनुः सदा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठगद्गदनिस्वनः ॥ अनन्येनैव भावेन पूजयेद्यो नगाधिप । मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्व्वकारणकारणाम् ॥ व्रतानि मम दिव्यानि नित्यनैमित्तिकान्यपि । नित्यं यः कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्ज्जितः ॥ मदुत्सवदिदृक्षा च मदुत्सवकृतिस्तथा । जायते यस्य नियतं स्वभावादेव भूधर ॥ उच्चैर्गायंश्च नामानि ममैव खलु नृत्यति । अहङ्कारादिरहितो देहतादात्म्यवर्ज्जितः ॥ प्रारब्धेन यथा यच्च क्रियते तत्तथा भवेत् । न मे चिन्तास्ति तत्रापि देहसंरक्षणादिषु ॥ इति भक्तिस्तु या प्रोक्ता परभक्तिस्तु सा स्मृता । यस्यां देव्यतिरिक्तन्तु न किञ्चिदपि भाव्यते ॥ इत्थं जाता पराभक्तिर्यस्य भूधर तत्त्वतः । तदैव तस्य चिन्मात्रे मद्रूपे विलयो भवेत् ॥ भक्तेस्तु या परा काष्ठा सैव ज्ञानं प्रकीर्त्तितम् । वैराग्यस्य च सीमा सा ज्ञाने तदुभयं

यत : ॥ भक्तौक्तायांयस्यापि प्रार
ब्धवशतोनग । नजायते ममज्ञानं म
णिद्वीपं सयच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगाननिच्छन्नपिचच्छ ति ॥
तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग् भवे
द्ध्रुव । तेनमुक्त : सदैवस्याज्ज्ञाना
न् मुक्तिर्नचान्यथा । इहैवयस्य
ज्ञानंस्यात्हृद्गतप्रत्यगात्मन : ॥
ममसंवित्परस्तनोस्तस्यप्राणानगच्छ
न्ति । ब्रह्मैवसन्सदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेदय : ॥ कण्ठचामीकरस
मम्ज्ञानात्तुतिरोहितम् । ज्ञाना
द्ध्यानमाशेनतद्भ्यमेवहिलभ्यते ॥
विहिताविहिताद्न्यत्रगोत्तमवस्तु
भीम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले
तथापितृलोके ॥ छायातपौयथा
स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवान्प्येवज्ञानही
नोम्रियेतचे त् । ब्रह्मलोकेव
सेन्नित्यंयावत्कल्पंतत : परम् ।
। शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
जनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानंहिजायते ॥ ध
नेकजन्मभीराजन्ज्ञानंस्यान्नैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थंयत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं-
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णेवेदप्रा

प्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तियोगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम
गुरुप्राप्ति: सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वंत
नोस्तथा । अनेकजन्माभ्यासैस्तु
मोक्षेच्छाजायतेतत : । साधने
सफलेऽप्येवंजायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा
नार्थंयत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिम:
। सर्वमुक्तंमयाराजन्किंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवी-
गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
ताभ्यांसहस्वयंतत्सर्वंयश्चौपनमुक्ति
मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् । भजइ
त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ॥

भक्तिकर : । पुं० भक्तिं करोति
दिवाग्निर्मेसिट : ॥

भिहितम् । भगवत्० योनिवत् ॥
कटीकपालनिस्तोदटाहकण्डूरुजा
दयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति
भगन्दरे ॥ कटीकपालमचकटीफल
कम् । अथास्यपिडकामेवतयायत्ना
दुपाचरेत् । शुद्दध्यस्रसुतिसेका
द्यैर्यथापाकंनगच्छति ॥ लङ्घन
स्वेदन लेप विस्रावणविरेचनैः
। रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रंगुदजानपि
कर्षयेत् ॥ तथायत्नंभिषक्कुर्या
द्यथापाकंनियच्छति । अपक्वंवाथ
पक्वंवाजलौकापातनंहितम् ॥ त
स्मात्तुगृह्णाम्यामिदंरक्तमोक्षण
म् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तपीत्वान
श्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुट
ना० इ० भा० ॥ तस्यान्नभक्षणे
निषेधोयथा । योदारैःसर्वैः परि
त्यक्तः साधुभिर्नाद्भवैरपि ।
कुण्डाशीयस्तस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रा
यणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगु
णे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहा
त्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यम
प्रतिघम्बेनयत्रवर्त्तते०सभगवान्
नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधन
ञ्चैवभूतानामागतिंगतिम् ।
वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवा
निति विष्णुपुराणम् ॥ पूजावति

। पूज्ये । आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायाम-
द्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । प
रस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा
। यथानित्योहिभगवान्नित्याभगव
तीतथा । स्वमायया तिरोभूतातत्रै
प्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंस
र्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्व
रूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा सि-
द्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयु
गे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभ
गवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुरा
णम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः
सर्वैस्तांस्तेवभजतेयतः । धातु-
र्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृते-
ति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः
स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते ।
तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरे-
ण्याशक्तिसत्तमा । सात्त्विकीयमही
पालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेया
रजोरूपासत्त्वरूपाचपालने । संहारे
चतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥
निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफ-
लप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मा
दीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति ।
इच्छापालयित्रीसात्त्विकीमहालक्ष्मी
र्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येय-
म् । द्वितीयातु०सृजतेयारजोरूपा
सा०सत्त्वरूपाचपालने०इतिपुनस

क्तिरनुवादरूपा : संहारितमोरूपा-
यासियं ततीयाशक्तिः । एतासांना-
मानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि । तथा
त्वसात्त्विकीश्रीराजसीतामसीत-
था । महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली
तिताः स्त्रियइति । मनुरहस्ये तु०
सत्त्वाद्ये गातिशुद्धे गुणोमैन्दुप्रभं-
द्यावितिवर्णनेनमहालक्ष्मीरजोगु
णासरस्वतीसत्त्वगुणेतिलभ्यतइति-
चेन्न । कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्था-
याः सुस्थत्वात् । एतासांचशक्ती-
नांचतासस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं
विहायावस्थानासम्भवेन० तत्तद्गु-
णविशिष्टं ब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिना
मकमितिबोध्यम् ॥ निर्गुणेति ।
अथयात्रिगुणत्रयकारणभूतासाम्याव-
स्थात्मिकासानिर्गुणा० तस्याश्चपिप
राधशक्तित्वेन० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्था
नासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधि
कंब्रह्मैव० पराशक्तिमायाभुवनेश्व-
रीशब्दवाच्यं भवति । सर्वैवेदमुपो-
त्घातेस्पष्टम् । तत्रनिर्गुणासर्वे-
षांकारणमित्याह । सर्वेषांकारणं
साहीति । सर्वकारणस्यानवस्था-
भियाकस्माद्प्युत्पत्त्यभावेननित्य-
त्वमुक्तम् । तेनचकेयंशक्तिः कुतो
जातेत्यश्रोत्तरंदत्तं भवति ॥ रूपच
तुष्टयमध्येप्याह । निर्गुणासर्वथा-
ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपाः । सग-

णासुखसेव्यासांचिन्तनीयासदाबुधैः
॥ अयोगिभिरितिच्छेदः । अयो
गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गु
णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवेति
त्यर्थः । तथाचश्वेताश्वतरेऽध्या-
नयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं
स्वगुणैर्निगूढामिति । अध्यमाधि-
का रिणामयोगिनांतुसगुणामहा-
लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थः ।
तदुक्तंमूलप्रकृतिरेवसर्वेषामाद्य-
स्यमितिरहस्यम् । सर्वमेतद्देवीमाहा-
त्म्यविमर्शिन्यांस्पष्टम् ॥ पूज्यायाम्
॥ उगित्वान्ङीप् ॥
भगवत्पदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
भगवत्पूज्यपादः । पुं० श्रीशङ्कराचा-
र्ये ॥
भगवद्द्रुमः । पुं० तगरवृक्षे ॥
भगवद्धर्मः । पुं० हरिपरितोषकैकाद
श्यादिनियमस्वरूपे धर्मे ॥ त्रि० त
द्विशिष्टे ॥
भगवद्भक्तः । त्रि० स्थितप्रज्ञे ॥ य० ।
दैवाधीनंजगत्सर्वंसजन्मकर्मशुभा
शुभम् । संयोगाच्चवियोगाच्चनचदै
वात्परंबलम् ॥ कृष्णायत्तंतुतद्दैवं
सदैवात्परतस्ततः । भजन्तिसततं
सन्तः परमात्मानमीश्वरम् ॥ दै-
वं वर्धयितुं शक्तः क्षयं कर्तुं स्वली
लया । नदैवयकस्तद्भक्तश्चाविनाशी
चनिर्गुणः ॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो चामर्दने । बाहुलकात्कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छा वात्सल्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगिनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे ॥ योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० नपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा०इ०भा० ॥ मङ्गे । तोडा० इ०भा० ॥ यथा । चिरकालोषितंजीर्णंकीटनिष्कासितंधनुः । किञ्चित्रं यदि रामेण भग्नं क्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जः क्तः ॥ न०रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्चम् । न० पुष्करादिवर्जनवचपटौ ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाखे च षडेते पुष्कराः स्मृताः ॥ भग्नपादर्चसंयोगात् द्वितीया द्वादशी यदि । सप्तमी चार्कमन्दारे वायते मारजो ध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ०वि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्यो गुग्गुलुनायोज्यो भग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाश्रः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । कल्लोलिन्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगजन्ये ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ वणनिर्याणे । न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्यान्तरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजया याम् । भाव० प्र० भा० । भङ्गाफ ल्हरीतिक्षायाग्निपाचनी लघु । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्- वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भञ्जो० । भकर्तरि वेतिल्युट् इति वा० घञ् । टाप् ॥ विदरायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ चला सूतिरिति० कटच् ॥

भङ्गान : । पुं० मत्स्यविशेषे । दोर्घज ङ्गले । भाव० प्र० गौ० दे० भा०

भङ्गिः । स्त्री० भङ्गौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभ ङ्ग्याम् ॥ विन्यासे । भङ्गे ॥ व्याजे ॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचना वैदग्ध्यविशेषाभङ्गयश्रुतिव्याख्या- तार: ॥ भङ्गस्याकरणम् । तत्करोती- तिण्यन्तादिञ् : ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अ धरैकजनं चारुलोकाम्बुजरङ्गिमा । प्राणनायकिमेतत्ते वेशविन्यास- भङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटि- ल्ये । अगमनोहरविन्यासे ॥ जा- नामिमानमुखसांगिवचोविभंगीभं- गीधराननयनयोरपिमातुरोंच । आ- भीरनन्दनमुखाम्बुजसगर्शसीवंशी रवोयदिनभासवशीकरोतोत्युरट :

भगुर : । पुं० नद्यावर्त्ते । त्रि० कुटि ले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेऽवश्यमे व । भञ्जो० । भञ्जभासमिदोघुरच् । कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रिय ङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भङ्गायाभव नंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभ ङ्गाणुभ्य इ०प्रत्ययत् ॥ भङ्गार्हे । भ ङ्गमर्हतीति । दण्डादिभ्याद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे । यथा । भ्रमावर्त्तीभचक्रेऽस्मिन्भ्रुवौनाभीव्य वस्थित : । आराचक्रे स्थिन्दुभीसीभ्र श्चरीवमनेऽधरा : ॥ राहु : केतुरग स्त्यमनन्तवायव्ययराश्रय : । यदादि त्युसमुद्रासुमेरोर्भूगोलकोसमा ॥ छा यामयैस्तद्वाराद्धि : ध्वान्तदितरहा हिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छा ययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोर्मयोरेवक्रा रणात् । यासमोचोंतुजायेतेतभास. पूर्वपश्चिमी ॥ तत्पुण्यफलाद्भाग : क्षीराब्धोस्तुविष्णुनैत्यार्थ दक्षिपुरा रार्धभेदनामाध्याय : ॥ अथभचक्र भ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोम णौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनर : पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भ चक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंया तियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्ष मंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितिस्तदन्तरेयोजनजा:पलांशका: ॥ योजनसङ्ख्यांशा ३६०गुणिता कुपरिधिहृता४६६७भजन्त्यंशा : भूमौकचायांशाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लटःशत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारासेवैश्वजनसंशयापुवासेवतिदनकाया: । धनमपित्तहृदरिभजनार्थमेवंदेत तसर्वव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्याय्ये ॥ शरणागते ॥ भवतिफलमनुसद्यातिं । भज० । ताच्छील्येति० चानश्० शानच्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : ग्रह ॥

भञ्जनम् । न० खण्डने ॥ भञ्जो भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रं यत्र भवेद्वक्रदन्तभङ्गश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भटक : । पुं० देशकुलोद्भवतरौ । कापित्थे ॥

भज्ञा । स्त्री० चन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खण्डिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकारा द्भटोजातोनटिन्यांवरवाहक : । इ० म० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० वृन्ताकफलाम् । राजा ० जगसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० ॥ भटतिभक्ष्यतीत्रा । भट० । अग्निचाविति० पुत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोबभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ क्वचित् सन्धैव । क्वचिद्यादिषकन्यायांभट्टोजातोनुशासया: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञस्तथा मोदिय : । यथा । भट्टेवेद्या पुण्यकारस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्भताभिधे ॥ तुतातभट्टमतमीमांसागामम् उदयनाचार्यमतन्यायागमम्०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि० पूज्ये । भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं करुणतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं० नाट्यभाषा० नृपे ॥ नाट्योक्त्या० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूज्ये ॥ भटति : भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टंस्वामित्वम्० करुणतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थक : ॥

भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्त्याऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् । ब्राह्मण्याम्

भड : । पुं० सर्वसङ्करजातिविशेषे ॥ सत्तुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामास पञ्चनरान् । माल मल मातरश्च भडकोलश्चकन्दरम् ॥ ब्र० व० वै० पु० ॥

भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भड भडइतिशब्दयुक्ते वह्नौ ॥

भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलजिति० इलच् ॥

भणित : । त्रि० कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री० वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भण्यते० भक्ष्यते ऽ। भटभृतौ० भवश्च्येवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ बृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री० बृन्ताकि । भटा० भण्टा० इ० भा० ॥

भण्टुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिमाड० इ० भा० ॥ भण्डते । भण्डिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं० खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकारे ॥

भडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : पुं० भंडिले ॥ . शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरैकत्वम् ॥

भण्डिल: पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे० परिभाषणे वा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डचाभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं० कोविदारे । न्यग्

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ गिरी पर्बते ॥ भण्डेरीरन् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डयामद्य ति । वा० इरन् गौ० ॥

भण्डील : । पुं० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डुकः । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० इ० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूम : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्त : । पुं० सौगतादिवृन्दे ॥ सुते नसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भन्दते ॥ भदिक ल्याणेसुखेच । भन्दे नलोपश्च तिभच ॥

भद्राकः । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते । भदि० । पिनाकादित्वात्साधुः ॥

भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र : । पुं० शिवे । खञ्जरीटे ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजाति विशेषे ॥ नवशुक्रवत्यात्म तव लदेवे । रामचरे । सुद्याम ॥ न० मञ्जगते । मुस्ते । काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे । भन्देनीये ॥ साध्ये ॥ साधौ । पुं० स्त्री० कार्यान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले । भन्दते । भदि० । रक्जेन्द्रे तिरन् । भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रक : । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वात्मविष्कम्भार्थ लमूले । ऋतिभद्राकानन्तम् । तत्रस्थहृदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥

भद्रकण्ट : । पुं० गोक्षुरे ॥

भद्रकर्ण : । पुं० शिरस्थानविशेषे । भद्रासांभद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णहृद : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धाजिकायाम् ॥ गोकर्णाधिवासिन्यादिव्यां म ॥

भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् ॥ महिषमर्दिन्याम् ॥ ओषधीभेदे । गन्धोस्याम् ॥ भद्रं कल्याणं करोति कलयति वर्धयति । कर्मण्यण् भद्रा चासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ : । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य भद्रोवाकुम्भः ॥

भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्कर : । त्रि० शुभङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड : । पुं० स्नुहीभेदे । लाक्षावाविनि ॥

भद्रदन्त : । पुं० दन्तद्वये ॥

भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न० जम्बूद्वीपस्थवर्षान्तर्गत तमवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवल्लालधिमध्यवर्त्ति यत् तत् भद्रतुरगजनुर्धा :॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणि : ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृचभेदे । कैवर्त्तिकायाम् । जयावलायाम् ॥

भद्रदारु : । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलवृचे ॥ भद्रदारु ॥

भद्रदार्व्वादिक : । पुं० औषधगणविशेष ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टकपक्षि ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायमाणौषधि । वहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि : । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रा । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः पतिर्यस्या : । इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिषु इतिसूत्रेण नकारादेशे० नामसञ्ज्ञयोर्ङीप् ॥

भद्रपदा : । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनचत्रयो : ॥ भद्रं पदं यासाम् ० ता : । पथादौ पादपूरणं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्राणि पर्णान्यस्या : । पाककर्णेतिङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ : । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन : । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । माटबलायाम् । भद्रं बलमस्या : ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० येज्ञौलिमल्लिकाख्ये ॥

भद्रमञ्जी । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज : । पुं० शरे । इचुर्दर्भे । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त : । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रचासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक : । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयव म् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यशस्कारबीजत्वाद्यवम् । भद्रञ्चतद्यवञ्च ॥

भद्ररेणु : । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रमय्याम् ॥ काटफले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शारिवीरी । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमाली॰इ॰ हारमाली॰इ॰ च॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

भद्रश्रयम्। न॰ चन्दने ॥

भद्रश्री :। पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ भद्राश्रीरस्य ॥

भद्रसोमा। स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

भद्रा। स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा। भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्च तथाकुरून् गत्वोत्तरमम्भोधिमभ्येति च महामुने। प्रसारिण्याम् ॥ कट्फले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे। द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम्। अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे। तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम्। दुर्गायाम् ॥ यथा। भद्रास्याद्भद्रकर्त्री॰इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा। शुक्ले पूर्वार्धेऽष्टमीपञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्धे। कृष्णेऽन्त्यार्धेस्यात्तृतीयादशम्यो : पूर्वेभागेसप्तमीशम्भुतिथ्यो : ॥ विष्टायविपरीताविष्टिस्तां चवर्जयेत्। विष्टिशेषेनिहन्त्यहे चिप्रक्षेकार्यं जयावहम् ॥

भद्राकरणम्। न॰ मुण्डने

भद्राक्ष :। त्रि॰ शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मज :। पुं॰ खड्गे ॥

भद्राश्व :। पुं॰ अष्टादशजम्बूद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रासपर्णिका। स्त्री॰)

भद्राली। स्त्री॰) गन्धाल्याम् ॥

भद्रायती। स्त्री॰ कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम्। न॰ भुवोन्नवर्षान्तर्गतवर्षविशेषे। इलावृतवर्षे। भद्राश्वमाख्यवत्प्राच्यांवर्षं भद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम्। न॰ नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनञ्च ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा। सीवन्या : पार्श्वयोन्यं स्वेद्गुल्फयुग्मं सुनिश्चलम्। तद्यथाव : पादपार्श्वौ पाणिभ्यांपरिबन्धयेत् ॥ भद्रासनं समुद्दिष्टं योगिभि : सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वर :। पुं॰ केत्यग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थं दुर्गाराधितहिमालयस्थप्राचीनशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला। स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी। स्त्री॰ बलायाम्। परिचारा॰इ॰भा॰ ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम्। न॰ कल्याणे ॥ प्रसादे च ॥

भन्दिल : । पुं० दूते न० शुभे । क म्पे ॥

भन्धुक : । पुं० मारसवर्णाल्पाल्पतरे शविशेषे ॥

भयङ्कर : । पुं० मयचचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ॥ भानांप ति : ॥

भस : । पुं० भूमे ॥

भम्भरालिका । स्त्री० मक्षिकायाम् । द्रु मि ॥

भम्भराली । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ द्रुमि ॥

भम्भासार : । पुं० मगधराजविशेषे । श्रेणिके ॥

भयम् । न० घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जक प्रसूने ॥ प्रतिभये । दरे । भीः । भीतौ । भिषि । साध्वसे । अना गतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तद्यथा नियया । रौद्रशक्त्यातुजनित चि त्तवैक्लव्यं भयम् । व्याघ्रादिदर्शना धीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागवि षयस्य विनाशके समुपस्थितेतन्निवा रणासामर्थ्यं सात्मनो मन्यमानस्य दै न्यात्मकचित्तवृत्तिविशेष : ॥ सर्वान् विषयान् परित्यज्य ज्ञानमार्गैकधर्मो वितव्यमितित्रास : ॥ अनिष्टेष्टेभूपनि पाते तत्परिहाराशक्यत्वेसात्मज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयं द्वितीयाभिनिविष्टत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्रादिभेति । व्याघ्रादीनत्वे नखीयमरणं सम्भावयतीति । बिभे त्यस्मात् । ञिभीभये । धञ्ज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे० एरज्जित्यरणेऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम् । मानुषञ्च । यथा उल्कामकन्दका : । हुताशनोनल व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इतिप ञ्चविधं दैवं मानुषव्यसनं तत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजव ल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्च नरा णां पञ्चधा भयमिति ॥ आगते भये अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । ता वद्भयस्य भेतव्यं यावद्भयमनागतम् । उत्पन्ने तु भये तीव्रे स्थातव्यं तै रभी तवत् ॥ पुं० रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं० डुण्डुलपक्षिणि । त्रि० भयोत्पादके । भैरवे । दारु णे । भीषणे । भयानके ॥ भयं क रोति । मेघर्त्ति भयेषु कृञःखच् इति खच् । मुमागम : ॥ पुं० याचायो गान्तरे ॥ यथा । एकर्क्षगौ शुक्रजी वौ सावातामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्क राख्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदाय क : ॥

भयडिण्डिम : । पुं० सङ्ग्रामपट हे ॥

भयद्रुत : । त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ शद्रुद्रुतवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरि क्त : । भयात्द्रुत : । पंचमीतियोगविभागात्समासः ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालता॰ म् ॥

भयभीत : । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिन : प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्मः कश्चिदन्योस्तिवेभूत॰ ति ॥ वह्निपुराणे शिविराजोपाख्याने ॥

भयभ्रष्ट : । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानक : । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ । शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतरसे॰ ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । त्रिभी॰ आनक : भीङ् भियह्रस्वानक : ॥

भयापह : । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयं संसारजमुमुक्षूणामपहन्तीति । हन॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिड : । भयमपवद्व्याधा । व्याधिपिहन्यतिड : ॥ त्रि॰ भयापहारककर्त्तरि ॥

भयावह : । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भर : । पुं॰ अतिशये । भरति । भृञ् । पचाद्यच् ॥ भरणं भर : । पुं सीतिघोषा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि पुंस्त्वमेव । घञन्तत्वना : पुंसी तिवचनात् ॥ चन्द्रि ॥ भं नक्षत्रं राति । रा॰ क : । यवे ॥ भरे ॥ शेतेभराभराक्रान्तो यत्रैषनारायण : स्वयम् । लक्ष्मीयन्त्रोनजानन्ति : सहांपरवेदनाम् ॥

भरट : । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृत्यके ॥ किंकरे । डुभृञ्॰ शनिटेव्यादिना॰ रटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने । भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृञ्॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकं पीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतं भरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदेवते ॥ तच्चत्रतारात्मकम् ॥ यथा ॥ सदायकीर्त्तिर्हि महाप्रवादोनानाविनोदै श्चविनीतकाल : । जनो विलासीचपल:खल : स्यात् प्रायिताधीतोभरणीषुजात: ॥ माणिप्रणीत. । प्रायिणि । भिस : ॥ घोषके ॥ टित्वान्ङीप् ॥

भरणीभू : । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीय : । त्रि॰ पोष्ये । भरणायोग्ये ॥

भरण्ड. । पुं॰ स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ्॰ । अण्डन् कृसमवृञ : । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भ्रमौ ॥

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥
भरणे साधु । तत्रसाधुरितिय
त् ॥
भरण्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्मक
रे । मूल्येनकर्म्म कुर्वति ॥ भरण्यं
वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥
भरण्या । स्त्री० वेतने ॥
भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे०
ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥
भरण्युः । पुं० शरण्ये ॥
भरत : । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ नाट्य
कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे०मुनौ ॥
रामानुजे ॥ शबरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरता
त्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवा
ये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः ।
तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्न
वृद्धि : ॥ यद्वा । बिभर्ति स्वाङ्ग ।
कुभृत्र० । भृमृदृशीयजप० ॥ च
न्द्रवंशीयनृपविशेषदुष्यन्तस्यपु
त्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्व
दमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते ।
माताभस्त्रापितुः पुत्रोयेनजातः
सएवसः । भरस्वपुत्रं दुष्यन्तमाव
मंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋ
षभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्याया
मुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥
यथा । अथाहभगवानृषभदेवः स्वं
वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शि
तगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनु

ज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमा
णोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधं
कर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजा
नामात्मसमानानांशतंजनयामास
। येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठ :
श्रेष्ठगुणआसीत्०येनेदंवर्षंभारतमि
तिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥
भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गत-
कुमारिकाखण्डे ॥
भरतज्ञ : । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥
भरतपूर्वज : । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे ॥
भरतपुत्रक : । पुं० शैलूषे । नटे ॥
भरतप्रसू : । स्त्री० कैकेय्याम् ॥
भरताग्रज : । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥
भरथ : । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्ति ।
कुभृत्र० । भृञशिदिभ्यश्च : ॥
भरद्वाज : । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्रा
टे । भारद्वा०गौ०दे०भा०प्र०पक्षि-
णि । भरद्वाज०द्र०भा० ॥ गुरोः पु
त्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृह
स्पतेर्वीर्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ यस्य
नामनिर्वचनं यथाविष्णुपुराणे ।
मूढेभरद्वाजमिमं०भरद्वाजंबृहस्पते: ।
यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्तत-
स्त्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारयोपा-
जोऽस्य ॥ यद्वा । भरद्वाजस्यापत्य-
म् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृ
द्ध्यभाव : ॥
भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरयन्त्रीमत्व

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री॰ हरिद्वर्णे इरा॰द्ध॰ भा॰ ॥

भरितः । पुं॰ हरिद्वर्णे ॥ त्रि॰तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा॰ द्द॰भा॰ ॥ भरः सञ्जातोऽस्य । ता॰ रकतच् ॥

भरिता । स्त्री॰ हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं॰ भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति॰विभर्त्ति वा । भृञ्॰डुभृञ्॰ वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

भरुः । पुं॰ स्वर्णे । कनके । हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि ॥ भरति॰बिभर्त्ति वा । भृञ्॰डुभृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनि मिमस्जिभ्य उः ॥

भरुजः । पुं॰ श्रृगालशावे ॥

भरुटम् । न॰ निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न॰ भृष्टामिषे ॥

भर्गः । पुं॰ स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जति । भृज्जीभर्जने । पुं॰ अच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ भृश्यन्ते पापादयोऽनेनेति वा । इत्यर्थे तिघञ् । भृज्यन्ते॰ पच्यन्ते जगद नेनेति वा ॥ संवित्मण्डलगतादि त्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोनः प्रचोदयात् । ध र्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्तीः पुनः पुनः ॥ अपिच । भस्ज पाकेभवेद्धातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चा न्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्था यसप्तार्चिः सप्तरश्मिभिः । भ्राज ते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्गः सउच्य ते ॥ भे तिभीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजाः । गच्छागच्छत्यजस्त्रं योभगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियो गियाज्ञवल्क्यः ॥

भर्गः । न॰ तेजसि ॥ भर्जते । भृज्जीभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृ ज्जिभ्यः कुश्चेत्यसुन्॰ कवर्गश्चा न्यादेशः । भर्गसी॰ इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ॥

भर्ग्यः । पुं॰ शिवे ॥ भर्जते । भृ ज्जी॰ । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न॰ भृष्टौ । भूनना ॥ इ॰ भा॰ ॥

भर्जितः त्रि॰ दग्धे ॥ भृज्जी॰ । क्तः ॥

भर्त्तव्यः । त्रि॰ भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्या सुतः शिशुः । अप्यकार्यशतं कृत्वा॰भर्त्तव्यामनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं॰ स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वेभरणात् ॥ बिभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदाने नपोषयतियेति विभर्त्ति धारणमो प्रणाद्यात् तृच् ॥ त्रि॰ धातरि । धारके ॥ सुखसाधनसम्प्रदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनां सतानां॰ चैतन्याभासविशिष्टानां॰स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ बिभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्॰ भृञ्॰वा । तृच् ॥

भर्तृदारक : । पुं॰ नाट्योक्त्यायुव राजे । ध्रियते । दृङ् आदरे॰ तुदादि : । ण्वुल् । भर्तूराज्ञो दारक : ॥

भर्तृदारिका । स्त्री॰ नाट्योक्तौराज कन्यायाम् ॥ भर्त्तूराज्ञोदारि का ॥

भर्तृप्रपञ्च : । पुं॰ औपनिषदमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरि : । पुं॰ व्याकरणकारिका कर्त्तरिस्वविविशेषे ॥ स्वनामप्र सिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न॰ अपकारगिरि । चौ रोसित्वं घातयिष्यामित्वामित्याद्य पकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्ज ने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री॰ मरानोल्वा म् ॥

भर्त्सित : । त्रि॰ धधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मन् । न॰ ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न॰ रोगविशेषे ॥ विड ङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री॰ गर्भिणाशुल्के ॥

भर्म्म । न॰ भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्या कुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तै रथ गर्भभर्मणीति रघु : । अत्रगर्भेहेम प्रभृतिघृतमक्षिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ बिभर्त्ति॰ भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृ ञ्॰भृञ्॰ । मनिन् ॥

भलता । स्त्री॰ प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दन : । पुं॰ कान्यकुब्जदेशीय नृपविशेषे ॥

भलूक : । पुं॰ भालूके ॥ भलते । भलाभलपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधु : ॥

भल्ल : । पुं॰ भल्लूके । शस्त्रे ॥ पुं॰ न॰ शस्त्रभेदे । भाला॰ इ॰भा॰ ॥ बाणविशेषे ॥ स्त्रदृढोदितफलो भल्लद्रतियादव : ॥ भल्लते । भल्ल॰ । पचाद्यच् ॥ न॰ भद्रे । शिवे ॥ पु॰ त्रि॰ श्री ॰ ॥

भल्लक : । पुं॰ भल्लूके ॥ संज्ञायां

कन् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री॰ गवेधुकायाम् ॥

भल्लाट : । पुं॰ न॰ शशिध्वजराजपुरे

भल्लात : । पुं॰ भल्लातके ॥

भल्लातक : । पुं॰ अग्निमुख्याम् । अ रुष्करे । शोथकृति । श्लिला॰ इ॰ भा॰ । भल्लातकफलंपक्वं स्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णं छेदिभेदिनम् ॥मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातक : कषायोष्ण : शुक्रलोमधुरोलघु : । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवातति अत॰ । क्वुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री॰ वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातकी ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री॰) भल्ला
भल्ली । स्त्री॰)तके ॥

भल्लु : । पुं॰ भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल॰ बाहुलकादु : ॥

भल्लुक : । पुं॰ दुर्धीपे । ऋक्षे । रीछ भालू॰ इ॰ भा॰ संज्ञायांकन् ।

भल्लूक : । पुं॰ ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल॰ । उलूकादित्वात्साधु : ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भव : । पुं॰ ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गस्तिक्षायं विरुद्धफलदोभव : । प्रत्यग्दृश्यायिमोक्षायसंसारायपराग्दृश्याम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति॰ भवतेर्वासर्वम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु॰ भावे॰ ऋदोरप् ॥ भ॰ फलविशेषे । भव्ये । चालता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ चि॰ क्षेमान्विते ॥

भवघस्मर : । पुं॰ दावानले ॥

भवच्छिद् । त्रि॰ संसारनिवर्तके ॥ भवच्छिनत्ति । छिदिर्॰ । सत्सूद्विषेत्यादिना॰ क्विप् ॥

भवान् । त्रि॰ युष्मदर्थे॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतु : ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्॰ भवती॰ भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लट : शत्रादेशे । भवन्॰ भवन्तीभवत्॰ इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री॰ विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् । दीप्तिमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवदारु। न॰ देवदारुवृक्षे ॥

भवदीयः। त्रि॰ भवत्के । भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति॰छस् ॥

भवनम्। न॰ अगारे । मन्दिरे । गृहे । भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू॰ । ल्युट् । राशौ ॥ क्षेत्रे ॥

भवनाशनः। पुं॰ आत्मगोशीर्षे ॥

भवनाशिनी। स्त्री॰ सरयूनद्याम् ॥

भवनीयः। त्रि॰ भवितव्ये ॥ उत्पत्तव्ये ॥

भवन्त। पुं॰ कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति॰भूयाद्वा ॥ भू॰ । तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति॰झच्॰ सचषित्।

भवन्ति। पुं॰ वर्तमानकाले ॥ भवति । भू॰ । भुवोझिच् ॥

भवन्ती। स्त्री॰ पूर्वाचार्यप्रणीतसंज्ञायाम् ॥ यथा । अक्षिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ।

भवभावनः। त्रि॰ संसारकारणे । भवः संसारस्तस्यभावनत्वेन ॥ तत्पुरुषे ॥

भवभूतिः। पुं॰ भोजराजस्य सभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥

भवरत्। पुं॰ प्रेतपटहे ॥

भवाघनाशिनी। स्त्री॰ गङ्गायाम् ।

भवात्मजा। स्त्री॰ मनसादेव्याम् ॥

भवादृक्षः। त्रि॰ भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति॰भवन्तमिववा । दृशिर् प्रेक्षणे । त्यदादिष्विति च॰ कसोपि वाच्यइति॰क्सः ॰ । आसर्वनाम्नइत्यत्र॰दृग्दृशवतुष्विति वार्तिकादाकारोन्तादेशः ॥

भवादृक्। त्रि॰ भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति॰भवन्तमिववा । दृशिर्॰ । त्यदादिष्विति क्विन् । आसर्वनाम्नः ॥

भवादृशः। त्रि॰ युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति॰भवन्तमिववा । दृशिर्॰त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति॰कञ् । आसर्वनाम्नः इत्याकारोन्तादेशः ॥

भवानी। स्त्री॰ पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना॰ङीषानुकौ । परदेवतायाम् ॥ एतैवशक्तिः परमेश्वरस्याभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्याम्बायाम् ।

भवानीगुरुः। पुं॰ हिमालये ॥

भवानीपतिः। पुं॰ महादेवे ॥

भवापवर्गः। पुं॰ मोक्षे ॥ भवस्यापवर्गः नाशः ॥

भवाभीष्टः। पुं॰ गुग्गुलौ ॥

भवाब्धिः । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहिनापरः ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवो भद्रमस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

भवितः । त्रि० अतीतोत्पत्तिके । भूते ॥

भवितव्यम् । त्रि० भवनीये ॥ भवितव्यं भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियतौ । भाग्ये । अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे । कालभार्यायाम् ॥

भविता । त्रि० भविष्यौ ॥ भवनशीलः भू० । तृन्निति तृन् ॥

भविनः । त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविलः । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० । सलिकल्यनीत्यादिना० सूत्रेण ॥ विङ्गे । विदूषके ॥

भविष्णुः । त्रि० भवितरि । भूष्णौ ॥ भवनशीलः । भुवयतिभविति इति इष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्द्दशसहस्रश्लोकात्मकपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशं भविष्यं स्यात् तथा पञ्चशतानि च तिस्रीभागवतम् ॥ चमिच । चतुर्द्दशसहस्राणिसद्यः पञ्चशतानि च । भविष्यं परिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिदेवीभागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत् । त्रि० आगामिकाले । वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्वे । अनागते । प्रवत्स्ये ॥

भव्यः । पुं० कर्म्मरंगतरौ ॥ न० अस्थनि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र० । वर्म्मरङ्गस्थोधनी ॥ भव्यं स्वादुकषायाम्लं हृद्यमास्य विशोधनम् । तदेवपक्वं दोषघ्नं गुरु ग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रसभेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्ये ॥ सौम्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्याविति ० कर्त्तरि० भावे वायततासाधुः ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणायाम् ॥

भषः । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष० । अच् ॥

भषकः । पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥ भषति । भषधैन्ये । क्वुन् ॥

भषणम् । न० वुक्कने । श्वरवे ॥

भष॰ल्युट् ॥
भषा । स्त्री॰ स्वर्णचीर्याम् ॥
भषी । स्त्री॰ शुन्याम् ॥ भषतिभाष्य म॰। भषशब्दे। पचाद्यच् । भष हितिपाठात् । टिड्ढे तिङी प्॥
भसट् । स्त्री॰ भास्करे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्ड वखगे ॥ प्लवे । मेलके । वमस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । अट् भसोदिः ॥
भसन : । पुं॰ भ्रमरे ॥
भसम : । पुं॰ काले ॥
भसितम् । न॰ भस्मनि ॥
भसूचक : । पुं॰ देवज्ञे ॥
भस्त्रका । स्त्री॰ चर्मप्रसेविका याम् ॥
भस्त्रफला । स्त्री॰ ओषधिविशेषे ॥ भर्ववफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तङीष्बाधिता॰सम्भस्त्राजिने तिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥
भस्त्रा । स्त्री॰ अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकाया म् ॥ जलादिनीयते येनलोहादि ध्मायते तया । चर्मचोविकृतिः सावभस्त्राधात्वे प्रकीर्तिता ॥ भस्यते ऽनया । भसदीप्तौ । ष्ट्रयामा शुभसिभ्यस्त्रन् । तितुत्रेतिनेट् । अजादित्वाट्टाप् ॥
भस्त्राका । स्त्री॰ भस्त्रिकायाम् । भस्त्रा यां ॥
भस्त्रिक : । त्रि॰ भस्त्रयाजलाहरणक र्त्तरि । भिस्ती॰इ॰भा॰ ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्य : ष्ठन् ॥ स्त्री॰- भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥
भस्मक : । पुं॰ रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । य था । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांमो षे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्नि भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात् । तस्मादसौभस्मक संज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते धा तून् ॥ भस्मसोपद्रवमाह्रिष्टं यथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन् कृत्वेयात्य भिसम्भवात् । पक्वान्नमाशुधात्वा दीन्सद्यस्तिमं नाशयेद्भवम् ॥ इ॰
भस्मकार : । पुं॰ रजके ॥
भस्मगन्धा । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरे णौ ॥
भस्मगन्धिका । स्त्री॰ हरेणुनामौषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्म गन्धोस्त्यस्याः । अतइनि । ठनावि तिठन् । टाप् ॥
भस्मगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकायाम् । ह रेणुनाम्न्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोस्त्यस्याः अत इनिठनावितीन् । ङीप् ॥
भस्मगर्भ । पुं॰ तिनिशद्रुमे ।

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । औषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ बभस्ति ॥ भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् । विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात् तस्यफलप्रदः ॥ जठरोगविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धारुहवृक्षे ॥

भस्मविधमः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये ० इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गतस्नानभेदे ॥ यथा । पावकेनभस्मनास्नानमाग्नेयं पौरवः स्मृतम्

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि ॥ प्रभायाम् । रुचौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्यरूपे ॥ यथा । स्वभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निरीक्षिता । कदाचिन्नावकल्पेतभावाद्वैतनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः इत्यादिना कः । टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेकुटी० द्र० शौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ मत्स्यविशेषे । भेकुटी० द्र० भा० ॥ भाकूटो मधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरीगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरास्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये ॥ भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् । न० शालिधान्ये ॥ भक्ते साधु । भक्ताण्णः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्तोकिसमांशांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागाः । भागाःस्वर्या-द्विषयांशसूक्ष्मांशा । घञ् ॥ राशेस्त्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयते ज्योतिः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शास्त्रलक्षणायाम् ॥

भागधेय । पु० करे । राजस्वे । ग्रामादिराजग्राह्ये षष्ठभागादौ । दायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो धेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्ययः । न० भाग्ये । प्राक्तनकर्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलक्षणम् । न० भागपदे भागलक्षणम् ॥

भागवत । पु० भगवद्भक्ते ॥ यथा सर्वदेवान्परित्यज्य नित्यं भगवदाश्रयः । एतल्लक्षणमेवास्य भागवत उच्यते ॥ भक्ते योगसखौर्ना विषर्धयोगसमन्विता । मुक्तो वासुदेवस्य नसभागवतः । कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु, सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः । भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्तमः ॥ नयस्यस्वपरमतिभिन्ने ध्यात्मनिर्वाभिदा । सर्वभूतसमः शान्तः सर्वभागवतोत्तमः । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदं पश्यन्सवै भागवतोत्तमः ॥ शिवे चपरमे शाने विष्णौ चपरमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥ भगवतीयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गतेऽष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेऽपपुराणविशेषे । महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकं देवीभागवतं नाममहापुराणं । द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकं विष्णुभागवतमितिविवेकः ॥ अष्टादशसहस्रं वै पुराणं भागवतं किलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकत्वेन ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्यामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याःप्रातिमंदिका० सर्वं खल्विदमेवाहं नान्य दस्तिसनातनमित्यादिश्लोकात्मिकसूत्रं तत्र वसव वै ददासर्वंखल्विदं ब्रह्मनेहनानास्तिकिंचनेतिसर्वं वै देतात्पर्यार्थं प्रतिपादयदर्थाभिलापकपुराणं तद्रूपं भगवत्याः षट्पञ्चाशयार्थविस्तारं प्रकटीकृतमतःतत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सव्विकवृद्ध्यादौ ॥ भागोरूपप्रयोजनार्थं दि: शतः० शुल्कम्० उपदानार्थमिन्द्रीयते । भागिकं शतम्० भागिकाविंशतिः । भागादाच्ेतिठन् ॥

भागी । त्रि० चांशिनि ॥ चाधिनि ॥ सम्पृचेत्यादिना० भजेर्विनुण् ॥

भागिनेय : । पुं॰ भगिनीपुत्रे । स्वस्रीये ॥ भगिन्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री॰ भगिन्यास्त्वपत्ये । भाननी॰ पू॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरि : । पुं॰ स्मृतिव्याकरणकर्तरि मुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धमुनौ ॥ कविविशेषे । यतं । लुम्पति॰ इति जटाधर : ॥

भाग्यम् । न॰ प्राक्तनशुभाशुभकर्मणि : । नियतौ । दैवे । दिष्टे । प्रवीणम् स्त्री॰ भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्मणि । जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो । भाग्यभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यते ऽनेन॰भक्तं वा । भज सेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजो : कुघिण्ण्यतोरितिकुत्वम् ॥ त्रि॰ भागिके ॥ भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते । भाग्यं शतम् ॰ भाग्याविंशति : । भागाद्यच्चेतिॱयत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादिभ्यो यत् ॥

भाग्ययोग : । पुं॰ ग्रहाचार्ययोगान्तरे ॥ पञ्चमेसौरविःषष्ठे वर्त्ततेनवमेगुरुः । भाग्ययोगाभिधे योगेभिक्षान्नार्थे रिपासदा ॥

भाग्यवान् । त्रि॰ भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्वं श्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री॰ तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यांतुनप्रकृतेर्नकालान्नभाग्यात् प्राप्नोतिविवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव॰ यतएवमदालसाऽपत्यानिबालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवु : ॰ तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टि : साभाग्याख्यातुष्टिरुच्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि॰ भङ्गायै । भङ्गायै हितम् ॥ भङ्गायाभवनक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

भाजक । पुं॰ भक्ते ॥

भाजनम् । न॰ पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ य : संवादयतेनित्यं योऽतिवादांक्षितिश्वर्ति । यश्चतस्योनतप्रतिहन्तासोऽयंसुभाजनम् ॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्मणि ल्युट् ॥

भाजित : । त्रि॰पृथक्कृते । विभक्ते । न॰भागे ॥

भाजी । स्त्री॰ आचायाम् । पक्वायाम् ॥ जानपदेतिङीप् ॥

भाज्य : । त्रि॰ भागार्हे । भाजनीये ॥
भाटक : । पुं॰ न॰ व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिसम्बन्धे । भाडा॰ इ॰ भा॰ ॥
भाट्ट : । पुं॰ भावनविदचिद्रूपत्वादिनिभट्टाचार्यमतानुसारिणि मीमांसके । स ह्येवं मन्यमुत्मेत्थ द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोभ्युपैतिभाट्टाश्चिद्रूपत्वमितिव्यवस्थिते : ॥ जडीभूत्वातदात्मानंस्मरितोवृत्तमिति सदा । विनाशडहमनुभूतिं नत्रयं चिद्रूपमद्यते ॥ द्रष्टृदृष्टे रलोपश्चेत : सुप्तीततस्त्वयम् । अप्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्युत : ॥
भाण : । पुं॰ नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥
भाण्ड : । पुं॰ गर्दभाण्डवृक्षे ॥
भांण्डम् । न॰ पात्रे । घटकर्कादि भाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणिङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यति । भणशब्दे । अमन्ताड्ड : । ॥ भणतिवा । ड : । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणे सुखे च । अच् । पृषोदरादि : ॥ भण्डहण्डी । भंडीवा॰ इ॰भा॰ ॥
भाण्डपुट : । पुं॰नापिते ॥ भाण्डे-पुटा : यस्य : ॥
भाण्डपुष्प : । पुं॰ सर्पविशेषे । फौकुटिकाहले ॥
भाण्डागारम् । न॰ गृहविशेषे । अन्नादिद्रव्याधारगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥
भाण्डागारिक : । त्रि॰ भाण्डागारिनियुक्ते । भण्डारी॰इ॰भा॰ ॥ भाण्डागाराट्ठन् ॥
भाण्डागारी । त्रि॰ भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्यास्ति । इनि : ॥
भांडारी । पुं॰ भांडागाराध्यक्षे । खनामख्याप्रसिद्धे । यथा क्षुधितस्य, पित : क्वासीविद्यार्थी क्षविकारक: । भांडारीयप्रवासीयसमसुतान् प्रबोधयेत् ॥
भाण्डि : । पुं॰नापितक्षुराद्याधारे ॥
भाण्डिक : । पुं॰) नापिते ॥
भाण्डिवाह : । पुं॰)
भाण्डीर : । पुं॰ वटवृक्षे । व्रजमण्डलान्तर्गतगोकुलस्थवटवनमध्ये द्वितीयवटवने ॥
भातम् । न॰ प्रभाते ॥ भा । क्त ॥ दीप्ते ॥ त्रि॰ तद्वति ॥
भाति : । स्त्री॰ शोभायां ॥
भानु : । पुं॰ आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भादीप्तौ । कमिगमीतितु: ॥
भाद्र : । पुं॰ नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ चत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासिखलुजन्मयस्यधीरोमनोज्ञसवराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मोप्रपन्नभक्तांसभवेत्सहास : ॥ यवगोः प्रसवेनारद : । भानौसिंहगतेचैवयस्यगो : सम्प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥ प्रसूतांसतृणादेवतांसांगांविप्राय दापयेत् । पश्चाच्छान्तिं प्रकुर्वीत यथान्तिर्यास्तोक्षयाम्नेति ॥

भाद्रपद : । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभियुक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेन० ॥ भाद्रम् । भाद्रपदंयासां०ता : ॥

भाद्रमातुर : । पुं० सतीतनये । भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्संख्यास्मभद्रपूर्वाया : ॥

भानम् । न० आभासे । प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानाद्दतेसत्त्वं नर्तेमानंचितोऽपित : । चित्सत्त्वं दीपिना ध्यातादवेतेनाद्दमद्वय : ॥ भाति । भा० । ल्युट् ॥

भानु : । पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे । रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा । भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् । अर्कवृक्षे । प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु : । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् । भानुरिवफलान्यस्या : अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरो : प्रसादेन जितायैमेसरस्वती । तेनाहंनृपनाम्नाभिभानुमत्यास्तितथेति वररुचि :

भानेमि : । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाम । त्रि० नक्षचकान्तौ ॥ भेच्छाभियाभयस्ययस्य : ॥

भाम : । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ । मयूखे । भगिनीपतौ ॥ यथा । यदोभगिन्द्देशोभामदर्गांवांसवयाम्सना । पुरुपादवद्वारं सुदद्रोधिसिरा सुता : भाति । भा० । घञ् । मिमुद्भुत्वचिद्भायायाप्ति चिरोभ्योमन्निविभन् ॥ भामते भान्क्रोधे । घञ्वा

भामक : । पुं॰ भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे क : ॥

भामा । स्त्री॰ कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि॰ क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री॰ कोपनायाम् ॥ यथा भामते । भाम॰ । आवश्यके णिनि : । ग्रहादिणिनिर्वा ॥ स्त्रीत्वे ङीप् ॥

भामिनीविलास : । पुं॰ जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासपद्यात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं॰ वीवधे ॥ विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विगुणीभूतसहस्रा ॥ तामेवभारंजानीयाद्पाशीभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ् भरणे । अकर्तरि चकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥

भारण्ड : । पुं॰ उत्तरकुरुदेशजातपक्षिविशेषे ॥

भारत : । पुं॰ छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोऽयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्य ण् ॥ त्रि॰ ज्ञानभिरते ॥ भा ज्ञानम् । तत्ररत : ॥

भारतम् । न॰ व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके॰ इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषे चबहुश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ नवनीतं यथादध्नो द्विपदां ब्राह्मणोयथा । ह्रदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठाचतुष्पदाम् । यथैतानी तिहासानां तथाभारतमुच्यते । यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्तत : । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति । कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं नश्यादसंशयम् ॥ इति । जम्बुद्वीपनवखण्डान्तर्गतवर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं॰ न॰ जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाद्रेर्दक्षिणं वर्षं भरतायददौ पिता । तस्मात्तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मन : ॥ तस्य नवभागा यथा

भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोध
मे । समुद्रान्तरिताज्ञेयास्ते त्वगम्याः
परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुमांस्ता
म्रवर्णो गभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा
सौम्यो गान्धर्वो वारुणस्तथ ॥ अयन्तु
नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः
। योजनानां सहस्रं वै द्वीपोऽयं दक्षि
णोत्तरात् ॥ पूर्वे किराता यस्यान्ते
पश्चिमे यवनाः स्थिताः । ब्राह्मणाः
क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तः स्थि
ताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः
कर्मभिः भक्तपावनाः । तेषां
संव्यवहारश्चएभिः कर्मभिरिष्यते
। स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापं च-
वै तथा । महेन्द्रो मलयः सह्यः
शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्च-
पारियात्रश्च सप्तैवात्र कुलाचलाः
तेषां सहस्रशश्चान्ये भूधरा ये समीप
गाः ॥ विस्तारोच्छ्रायिणो रम्या विपु
लाश्चित्रसानवः । कोलाहलः स
वैभ्राजो मन्दरो दर्दुराचलः ॥ वा
तन्धमो वैद्युतश्च मैनाकः सुरसस्त
था । तुङ्गप्रस्थो नागगिरिर्गोधनः
पाण्डुराचलः ॥ पुष्पवोर्ज्जयन्तो
श्चरैवतोर्बुदएवच । ऋष्यमूकः
सगोमन्तः कूटशैलः कृतः स्मरः
॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्च शतशोन्येऽल्प
पर्वताः । तैर्विमिश्रा जनपदाम्ले
च्छार्यादिभागशः । तैः पीय

न्ते सरिच्छ्रेष्ठा यास्ताः सम्यङ्निबो
धमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चन्द्रभा
गातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवि
तस्तैरावतीकुहूः । गोमतीधूतपा
पाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशा
देविकाचक्षुर्विशालागण्डकीतथा
। कौशिकीचापराविप्र हिमवत्पाद
निःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेदसि
नीराचिब्न्नौसिन्धुरेवच । वेणाच
चन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥
पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रव-
त्यपि । शिप्राह्यवन्तीचतथापारिपा
त्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणोमहान
दश्चैवनर्मदासुरसाक्रिया । मन्दा
किनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥
चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशा
चिका । तथान्यापिप्पलश्रोणीवि-
पाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुहाशुक्ति
मतीमङ्कुलोत्रिदिवाक्रतुः । ऋक्ष-
पादप्रसूताश्चैतथान्यावेगवाहिनी ॥
शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनि
षधावती । वेण्यावैतरणीचैवसिनी
वालीकुमुद्वती । तोयाचैवमहागौ
रीदुर्गाचान्तःशिवातथा । विन्-
ध्यपादप्रसूतास्तानद्यः पुण्यजलाः
शुभाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णा-
वर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगा-
बाह्याकावेर्यथापगा । सह्यपादवि
निष्क्रान्ताइत्येताः सरिद्वराः ॥

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्प
लावती । मलयाद्रिसमुद्भूतानद्य :
शीतजलास्त्विमा : ॥ पितृसोमर्षि
कुल्याचइक्षलाचित्रिदिवाचया ।ला-
ङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवा: स्मृ
ता : ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगा
मन्दवाहिनी । कृपापलाशिनीचै-
वशुक्तिमत्प्रभवा : स्मृता : ॥ स-
र्वा : पुण्या: सरस्वत्य : सर्वागङ्गा-
समुद्रगा : । विश्वस्यमातर : सर्वा:
सर्वा : पापहरा : स्मृता : ॥ अ-
न्या : सहस्रशश्चोक्ता : क्षुद्रनद्यो-
द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहा : स-
न्तिसर्वकालवहाश्चया : ॥ मत्स्या :
कुशूला : कुल्याश्चकुन्तला : काशि
कोशला : ॥ अर्बुदाश्चकलिङ्गाश्च-
मकाश्चवृकै : सह । मध्यदेशजनप-
दा : प्रायशोऽमीप्रकीर्त्तिता: ॥ सह्य
स्योत्तरेर्धे वत्रगोदावरीनदी ।
पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोम-
नोरम : ॥ गोवर्द्धनपुर रम्यं भार्ग-
वस्यमहात्मन : ॥ वाह्लीकावाटधा
नाश्चआभीरा : कालतोयका : ॥
अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डि-
का : । गान्धारायवनाश्चैवसिन्धु
सौवीरमद्रका : ॥ शतद्रुहाःकलिङ्गा
श्चपारदाहारभूषिका : । माठरा-
श्चहतका : कैकेयादशमालिका: ॥
क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि
च । काम्बोजादरदाश्चैववर्वराश्च-
ह्वलौकिका: ॥ चीनाश्चैवतुषारा-
श्चपह्लवाबाह्यतोदरा : । आत्रेया :
सभरद्वाजा : प्रस्थलाश्चदशेरका :॥
लम्पका : स्तनपाराश्चचूलिकाजा-
ङ्गलै : सह । अवधाश्चालिमद्राश्च-
किरातानाञ्चजातय : ॥ तामसाहं-
समार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गणास्तथा ।
चूलिकाहुहुकाश्चैवऊर्णादार्वास्त-
थैवच ॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु प्रा-
च्यान्देशान्निबोधमे । अन्ध्राश्च
सुदृगरकाश्चमर्गिरिवहिर्गिरा: ॥ त
थाङ्गवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिका:
ब्रह्मोत्तरा : प्रविजया भार्गवाश्चेय
मर्दका : । प्राग्ज्योतिषाश्चमद्रा-
श्चविदेहास्ताम्रलिप्तका : । मल्ला-
मगधगोमेदा : प्राच्याजनपदा :
स्मृता : ॥ अथापरेजनपदादक्षिणा
पथवासिन : । पाण्ड्याश्चकेरलाश्चै
वचोला : कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुका
मूषिकाश्चैवकुमारावामवासिका: ।
महाराष्ट्रामाहिषिका: कलिङ्गाश्चै-
वसर्वश : ॥ आभीरा : सह
चैषीकाआटव्याशवराश्चये । पु-
लिन्दाविन्ध्यमौलेया वैदर्भादण्ड-
कै : सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैव
अश्मकाभोगवर्द्धना : । तैलिका :
कुन्तलाश्चान्ध्राउद्भिदानलकारका:
॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा० अपरा

न्तान्निबोधमे । सौपारिकाः का
लनदाद्मास्तालीयकैः सह । का
रस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्र-
काः । तोसलाः कोशलाश्चैवत्रै पु
राविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बरा
श्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दा-
स्तुर्याक्षाधरूपमांस्तामसैः सह ।
तथाकुरुमिनर्यं वसर्वेचै वकरस्कराः
नासिकाख्याश्चयेचान्ये येचै वान्तर-
नर्मदाः । भारुकच्छाः समाहेयाः
सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्च-
सुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥
इत्येतेह्यपरान्तायश्चणुविन्ध्यनिवा
सिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकला-
श्चोत्कलैः सह । उत्तमर्णादशार्णा
श्चभोजाः किष्किन्धकैः सह ।
अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राश्चवन्त
यः । एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्य
पृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रव
क्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये । निहांरा
हंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः
। कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः
सहूहुकाः । निगर्तामालवाश्चै
वकिरातास्तामसैः सह । कृतत्रे
तादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ।
एततुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थि
तम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेणचम
होदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यका
र्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं
वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वमम
रेशत्वं देवत्वं मर्त्यतांतथा । मृगपश्व
श्वरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्था
वरत्वाञ्चसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशु
भैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्या
लोकेषुविद्यते ॥ देवानामपिविप्रर्षे
सदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुष्यमा
प्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ ।
मनुष्यः कुर्वतेतत्तु यन्नशक्यं सुरा
सुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्म
क्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियते
कर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्री
मार्कण्डेयपुराणे भारतखण्डवर्णनं
नामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं॰ दशनामसन्न्यासिनां
मध्ये सन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । ना
नाशास्त्रेषुयोविद्वान्नानाकर्मविशा
रदः । सद्देष्टदेवीभावेनभावयेद्यो
दिवानिशम् । सएवभारतिर्वीरोम
हाज्ञानीजितेन्द्रियः इति ॥

भारती । स्त्री॰ वचने । सरस्वत्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुडो
र्मिनिपक्षिविशेषे । भार॰ इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ।
नाट्यवृत्तिप्रभेदे । शृङ्गारेकौशिकी
वीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रे
चबीभत्से वृत्तिः सर्वत्रभारती ।
भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृतप्रायोवाग्व्या
पारोनराश्रयः । विभक्ति । दुभृञ

भूभृद्गिरिपनीभसत् । ततः प्रज्ञा दाभि॰ ङीप् ॥

भारद्वाजः । पुं॰ बृहस्पतेः पुत्रे ॥ व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे ॰द्रोणाचार्ये ॥ ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भरद्वाजगोत्रापत्यम् । विदादयञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥ भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूतिः । पुं॰ पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभविष्यतीतिभागवतम् ॥

भारयः । पुं॰ भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टिः । स्त्री॰ उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्यकाष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्य यष्टिः ॥

भारवम् । न॰ ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाहः । त्रि॰ भारिके ॥ भारं वहति । वह॰ । कर्मण्यण् ।

भारवाहकः । त्रि॰ भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम् वहति । वह॰ । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहनः । त्रि॰ उष्ट्रादौभारवाहके ॥ परिग्रहमात्रवर्त्तित्वात् । भारस्यान्नादेर्वाहनः । वाहनमारिता दिति षष्ठत्वम् ॥

भारवाही । पुं॰ धूर्त्ते ॥

भारशारी । स्त्री॰ नाल्याम् ॥

भारविः । पुं॰ किरातार्जुनीयका-

व्यकर्त्तरिकविविशेषे । भरतस्यापि इतिविकार्यधर्मेषु ॥

भारसूचः । पुं॰ काशीनामकदेशगर्भे ॥

भारसूत्रः । पुं॰ रूतनामकवृक्षविशेषे लतायाम् । भारं सिंगा॰ ढ॰भा॰ ॥

भारहरः । पुं॰ भारिके ॥ हरति । ह॰ । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहारः । पुं॰ भारिके ॥ भारं हरति । हृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

भाराक्रान्तः । त्रि॰ भारवाहे ॥ भारेणआक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री॰ पञ्चदशवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः श्रुतिषड्हयैः । यथा । भाराक्रान्तामसतनुरियं गिरीन्द्रविधारणात् ॰ स्वमपि धरणी ग्रसमलकाणांतयापरिमुक्षति । इत्यावृणवन्मृगयपरिचनागतानुकूलपवनौसर्वं पौरव्य विरचितं त्रिलोकगुरुर्हरिः ॥

भारिकः । पुं॰ भारहारे ॥ भारोऽस्ति याधस्य भारम् । पवनिठनादिति ठन् ॥

भारिः । पुं॰ सिंहे ॥

भारिटः । पुं॰ पक्षिविशेषे । श्यामचटके । गौरिटे । कलभचटके ॥

भारी । पुं॰ भारवाहके । त्रि॰ भारवति । भारयुक्ते । भारोऽस्त्यस्य॰ अद्भिरुग्रा । इनिः ।

भारीष्टी । स्त्री॰ भारवाहिकायाम् ॥

भार्गव : । पुं॰ गर्वे । मतङ्गजे । धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्ये । परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । अपत्य । बहुत्वे॰तल॰ऋचिभृगुकुत्स वसिष्ठगौतमाङ्गिरोभ्यश्चे ति॰लुकि॰ भृगव : ॥

भार्गा : । पुं॰ भू॰भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रिय : । पुं॰ हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण॰ङीप् ॥

भार्गी॰ । स्त्री॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् । भञ्ज्याम् । भारङ्गी॰इ॰भा॰ ॥ यथा । भार्गी रूक्षाकटुस्तिक्ताऽरुच्योष्णापाचनीलघु : । दीपनीतुवरागुल्म रक्तनुन्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्जपाके । घञ् । भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम्॰इतिरमागम : । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृज्जीभर्जिवा । घञ् । भर्गो रूपस्या ॰ । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्धाक्षी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥

भार्य्य : । त्रि॰ भरणीये ॥ भृ॰ऋहलो

ण्यत्॰वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री॰ जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्या याप्रियं ब्रूयात्सभार्यायस्तुजीवति । सभीर्वातिगुणोयस्यधर्मीयस्यसजीवति । गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलं तस्यजीवनम् । भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्या याशुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुया भार्याज्ञ्याज्येष्ठस्यसास्नुषा ॥ भर्याकान्तास्याभार्या । भर्तुर्योग्या । डुभृञ्॰भृभर्त्सनेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्याट : । पुं॰ अन्यार्थस्त्रीदातरि ॥

भार्याटिक : । पुं॰ स्त्रीजिते ॥ ऋष्यन्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्यापती । पुं॰ सपोत्न्याजायायाम् - स्त्रो : । दम्पत्यो : ॥ भार्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादि : । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्याह : । पुं॰ श्वेतविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रौञ्चयावरभार्यायांचोत्पादके ॥

भालम् । न॰ महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न॰ सिंदूरे ॥

भालदृक् । पुं॰ शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्क : । पुं॰ कारपचे । ककचे

॥ शार्क्तविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्याकारपद्मप्रमुखे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुक: । पुं॰ ऋक्षे । भल्लूके । भद्रकि ॥ भलते । भलति साथाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञादाण् ॥

भालूक: । पुं॰ भालुके ॥ भलते । भल्लपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात् साधुः । प्रज्ञादाण् ॥

भाल्लवेय: । पुं॰ इन्द्रद्युम्ननाममुनिकेष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादिराकृतिगणत्वात्॰ ढक् ॥

भाल्लुका: । पुं॰ भालुकि ॥)

भाल्लूक: । पुं॰)

भाव: । पुं॰ सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके । सचोक्त: श्रीमच्छाविनिर्णयतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावदेवतामन्त्रसिद्धिदा इति तत्रापि । पशुभाव: कर्मी नास्तिदिव्यभावोभिदुर्लभ: । वीरसाधनकर्मोपिप्रत्यक्षाधिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणु भावत्रयं देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानस: । सत्त्वभेतौ पर्यन्तं दिव्यभावविनिर्णय: । चे ताद्यपरमपं वीरभावस्तोरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रांमैथुनमेवच । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये । दिव्यंवीरमतं नास्तिकलिकालेसुलोचन इतिमालोविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषये प्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ भाव्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ अलौ ॥ मानसविकारे॰ रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ । गौरविते ॥ अभिप्रायान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वायहरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ ॥ अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू॰ विभाषायहस्वत्व॰ भवतेश्चेति॰ कौशिकाचनास्तु : ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति॰ परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनं वा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ् वा ॥ भावावुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यमूलय: । सात्त्विकाव्यत्यये नैते रागमुत्सृज्यतामसा ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणा: ॰ भाव संज्ञया विज्ञेया: । एतेवसात्त्विकावेद्या: । व्यत्यये

भावः | भावना

न॰ रागसुतृष्णवैराग्यविवर्जिता सामसाः । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः॰ अवैराग्यलक्षणास्तुभावोराजसद्रूप्यः । धर्मादिभिरन्वितायुविष्टन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तिय तोलिङ्गं तेनभावाइतिस्मृताः ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः । तत्र॰ सात्त्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः॰ शोकमो हादिरूपस्तामसः । वाह्याभ्यन्तर भेदाद्द्विविधयथासाध्यसाधनत याप्रियतोश्च सुखदुःखंमानसारम्भ लेवमाकारमाध्यात्मिकः॰ विभावः स्थायिसञ्चारि सानुभावोऽयसात्त्विक : । व्यभिचारीतिपञ्चभेदाभावभे दाः प्रकीर्तिताः । अष्टमन्तरे । बहुधारसस्तथाग गोधाव्यञ्जकस्व सरम् । आयन्तेसर्वशस्तानिभावै- वर्षैवरानरे ॥ = नवयत्वाभावनात्मा द्विवादस्य च दासुतन्त्वादित्यादयस्त स्त्रीणांयौवनकालेभावाद्याष्टाविंश त्यलङ्कारस्तगतांप्रथमालङ्कारे । यथा । यौवनेसत्त्वजात्सामष्टावि श्रतिसङ्ख्यका । अलङ्काराः सत्रभावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजाः । तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकचि त्तेभावःप्रथमविक्रिया । जन्मतःप्र भृतिनिर्विकारेमनसि॰ उद्बुद्धमा त्रोविकारोभावः । यथा । सएवसुर

भि.कालः सएवमलयानिलः । सैवे यमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइ- ति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभा वाऋतेचितिशक्तेः ॥

भावकः । पुं॰ भावे । मानसविकारे ॥ त्रि॰ संसाधये ॥

भावकरणम् । न॰ अभिप्रायसूचने ॥

तत्रभावज्ञः । त्रि॰ अभिप्रायज्ञे ।

भावतः । त्रि॰ भवदीये । भावत्के । भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यत्र वृद्धादित्यनुवृत्तेःशतन्तादणेव ॥

भावत्कः । त्रि॰ भवदीये ॥ भवतामय म् । भवतष्ठक्छसाविति॰ ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

भावनः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सर्वप्राणि कृपांफलानिभावयतिउत्पादयती तिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्तात्ल्यु ट् ॥ न॰ कल्पने ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुनतःध्यानेपर्यालोचेऽधिवा सने ॥ भव्ये । चालते॰ हु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलविशेषे ॥

भावना स्त्री॰ ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ सं स्कारे ॥ भवनानुभवितुर्भवनानु कूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा । शब्दभावना॰ । अर्थभावना चेति ॥ आत्मनिविषयान्तरपरिहारे णचेतसिपुनःपुनर्निवेशने ; निदि ध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा याम्॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसका॥ उत्पादनायाम्॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात्० युच्। त्रिविधाभावनायथा। त्रिविधाभावनाविप्रविप्रसमे, तन्निबोधमे। ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येका कर्मभावात्मिकापरा। उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना॥ सनन्दनाद्योब्रह्मभावभावनयायुता। कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराचरा:॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा। बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्याय.॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते। एतद्विवरे: स्थूलंरूपम्। अत: परस्यप्राप्त्युपायत्वात्० तत्प्रधर्ममनःसम्भार्यमितिभाव:। भावनानाम ध्यानविशेषणायासना। तांत्रिविधामपिसहस्रादिश्रुति०वक्ष्यत्येति। तामेनविषयत्रैविध्येनविविनक्ति० ब्रह्मभावनात्मिकेति॥। भावभावना०भावोवस्तु०तद्विषयाभावनात्रिविधा। तत्रनयब्रह्मैवभावयाम:। वयंकर्मैवकुर्म:। वसन्तमयमिदमनुसन्दध्महइत्येवंत्रिविधाभावना। भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति०सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम्। इतितट्टीका॥

भावबोधक:। पुं० अनुभावे॥ भावस्यरत्यादेर्बोधक: सूचकोगुण: क्रियादिरनुभाव:। अनुभाव्यतेप्रतीतिविषयतांनीयतेरत्यादिरनेनेति० अनुभाव:। घञ्॥ तत्ररतेरनुभावा: लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादय:। हासस्यचकपोलाकुंचना:०नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावा: ०एवमन्यत्रानुसन्धेयम्॥

भावरूपम्। न० हर्म्ये॥

भाववृत्त:। पुं० ब्रह्मणि॥ भाव. सृष्टि: ० तत्रवृत्त: प्रवृत्त:॥

भाववृत्ति:। स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ।

भावशुद्धि:। स्त्री० अन्त: करणशुद्धौ॥ ब्रलियाक्षयुक्तानांसर्वदास्थिरचेतसाम्। निद्रालस्य प्रसक्तानांभावशुद्धि: कथंभवेत्इतिमहानिर्वाणतंत्रे च॥

भावसंशुद्धि:। स्त्री० हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ। पुनरशुद्ध्यत्वादरहित्वेनसाम्यत्वेनविधिष्टायाम्॥ परै: सहव्यवहारकालेमायाराहित्ये॥

भावसरोरुहम्। न० हृदयकमले॥

भावाट:। पुं० भावके॥ साधुनिवेशे॥ कामुके। नटे॥

भावानुगा। स्त्री० छायायाम्॥

भावार्थ : । पुं॰ सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री॰ छायायाम् ।

भावाव : । त्रि॰ विश्वचानरि । भावा न॰ श्रवरि । श्रव॰ । कर्मख्याप ।

भावावबोध : । पुं॰ श्रभिप्रायपरिज्ञाने । यथा । भावावबोधविहितोन दुनोतिदीपदृति ।

भाविकम् । न॰ श्रलङ्कारविशेषे । यथा । प्रत्यचादूवयत्रावा : क्रियन्ते भूत भाविन : । तद्भाविकम् । भूताच भाविनश्चेतिद्वन्द्व : । भाव : कवेरभिप्रायोऽस्तीति॰ भाविकम् । उदाहरणम् । श्रासीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितनलोचने । भाविभूष णसम्भारांसाचात्कुर्वेतवाकृतिम् । श्रवाद्येभूतस्य॰ द्वितीयेभाविनोद र्शनम् ।

भावित : । त्रि॰ वासिते । संस्कृते । प्राहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ । प्राप्ते । चिन्तिते । साव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । चाधृषाद्वे तिनाणिजन्त : । क्त : । भुधीयकल्यानपूतिशान्ता- त्॰कोवा । सपादितेशुद्धे ।

भावितत्वम् । न॰ सस्कृतत्वे ।

भाविताम्मा । त्रि॰ शुद्धचित्ते ।

भावित्रम् । न॰ त्रैलोक्ये । भवति । भू॰ । भूवादिगृभ्योणित्रन् ।

भावी । त्रि॰ भविष्यति । भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगि- त्वितिकै । भू॰ । भुवश्चेति॰इन्नि- णित् । भवितुंयोग्ये ।

भाविनी । स्त्री॰ नारीविशेषे । भाव : शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या : । श्रतइनि । ङीप् । वर्त्तमानप्रा- गभावप्रतियोगिन्याम् ।

भावुक : । पुं॰ भाव्योक्त्याभगिनीप तौ । न॰भविके । कल्याणे । म- ङ्गले । शुभे । शीलम् । भूप्राप्ती । लषपतपदेत्युक्ञ् । त्रि॰मङ्गल- वति । रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये । भवति य : । कर्त्तरि॰उकञ् ।

भाव्यम् । त्रि॰ कार्ये । दिभावनीये । भवितव्ये । भवति । भू॰ । चाहु खकात्कर्त्तरियत् । यथा । कृत- सकरर्यनाशिदेवाधिष्ठितकर्म्म । भाषीत्यन्तश्च यत्राव्य तत्तत्त्वामाय- बाधक । इति । न॰ऋऋण्यभवि तव्ये । श्रोरावश्यके । इतिण्यत् । साध्ये । भाव्यते भूश्तैर्थ्यता त्तकार्य णियत् ।

भाषणम् । न॰ वचने । यथा । स- ल्लापोभाषणंमिथ : इति । भाषव्यक्तायां वाचि । ल्युट् । नन्धपाञ्चधा मिकै सद्द्समाचरेत ।

भाषा । स्त्री॰ व्याहरे । उक्तौ । वच ने । भाष्यते प्रबोध्यप्रयोजकवृद्व व्यवहारेणावुच्यते । भाष॰ । गु

भाषा

दीर्घत्यप्रत्ययः । टप् । शास्त्रीयाष्टादशभाषायथा । संस्कृता१ प्राकृता २ उदीची ३ महाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७ श्रवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाह्लिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणानिप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि । अथभाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानांसंस्कृतं स्यात्कृतात्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृशीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपुरचारिणाम् । चेटानांराजपुत्राणांश्रेष्ठिनाञ्चार्द्धमागधी । प्राच्या विदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका । योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्या हिदीव्यताम् । शकाराणांशकादीनांशाकारींसम्प्रयोजयेत् । बाह्लीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडादिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डालीपुक्कसादिषु ॥ आभीरीशावरी चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवाङ्गारकारादौपैशाचीस्यात्पिशाच वाचः । चेटीनामप्यनीचानामपि स्यात्शौरसेनिता ॥

भाषा

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव स्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येण प्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्यच । भिक्षुबन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् । संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यलिङ्गिनीषूत्तमासुच । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकैश्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्रन्तुतद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चोत्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥ योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सरसांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यंसंस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषुबोद्धव्यानि । भाषालक्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्राकृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । नाटकेनियताःशस्ताःसत्भाषासारदाः ॥ भाषाऽभिभाषाभेदेनप्राकृतन्तु चतुर्विधम् । मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौरसेन्यर्द्धमागधी । बाह्लीकादाक्षिणात्याचभाषाःसप्तप्रकीर्त्तिताः ॥ शकाराभीरचाण्डालशवरद्रमिडौद्रजाः । वनौकसौविजातीनांविभाषाः सप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनीपञ्चालोपाख्यमागधी । द्राविडीपांचदेशीचभूतभाषाप्रकीर्त्तिताः ॥ वैदर्भीमागधीनाटीयाम्योदीच्योपनागरी । पाञ्चालोपदमपभ्रंशभाषा

स्य देशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोदर ॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे॰ भवभूतेरुत्तरचरिते॰ कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापादः । पुं॰ चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे । तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तंपरिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धंयन्निश्चितंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तंनिखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्याजात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणंभाषाशब्देकल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न॰ वचने । वचसि ॥ यथा । आचारः कुलमाख्यातिदेशमाख्यातिभाषितम् । सम्भ्रमःस्नेहमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् । इतिचाणक्यः ॥ भाषणम् । भाष॰ । भावेक्तः ॥ त्रि॰ कथिते । उक्ते । अभिहिते । भाष्यतेस्म । भाषेःकर्मणिक्तः ॥

भाष्यम् । न॰ चूर्णाम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैःसूत्रार्थस्वपदानांपिवर्णनपरे॰ ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरतः । सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदैःसूत्रानुसारिभिः । स्वपदानिचवर्ण्यन्तेभाष्यंभाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि॰ कथनीये ॥

भाष्यकारः । पुं॰ श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्तरिमुनौ । गोनर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ महाभाष्यकारस्यकुमारीयधियावुभौ । नैवशब्दाम्बुधेःपारंकिमन्येजडबुद्धयः ॥ भाष्यंकरोति । डुकृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं॰ भाष्यकारे ॥

भाः । स्त्री॰ प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ कृष्णायाम् ॥ भासते । भासदीप्तौ । भाजभासेतिक्विप् । भाः॰ भासौ॰ भासः ॥

भासः । पुं॰ प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे । कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न॰ दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ यत्प्रकाशवदिदंजगत्चिज्जडोभयात्मकंभासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिविषयभासनार्थेन्द्रियाधिष्ठानितया विषयेतन्यस्य॰ चित्तगतव्यवहारस्य॰ उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

भासते । तथा सति पश्चाज्ज्ञायमानस्य जडस्य प्रथमतो भासमानचैतन्यमेव भास्वरूपमिति निश्चित्य जडमुपेक्ष्य चिन्मात्रं चिन्तयेदिति जीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते । सूर्य्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते । भास० । तृभूवहिवसिभासिसाधीति झच्प्रत्ययः ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे । ङीप् ॥

भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं० सूर्य्ये ॥

भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षस्वयंभासनशीले० आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि० भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील : । भास० । भञ्जभासमिदो घुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदा यजन्ति यज्ञेन सदा दानं ददन्ति च । सदा च शम्भुभक्ताश्च नित्यं ये ऽर्चन्ति भास्करमिति भविष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ । भा : करोति । दिवाविभेति ट : । कस्कादित्वात् : । तेन विसर्ग

नीयजिह्वामूलीयौ सकारस्तेन भवत : वीरे । अर्कवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥

भास्करलवणम् । न० प्रयोगे ॥

भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ । चुन्नी० इति केचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

भास्मन : । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकार : । अण् । अन्निति प्रकृतिभावात्तद्धितस्य इतिटिलोपेन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्य्ये । अर्कवृक्षे । दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्यस्य । तदस्यास्तीति मतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाशवति ॥

भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौषधौ । कुठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रकाशवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छील : । भासदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसो वरच् ॥

भि : सटा । स्त्री० भिक्षाटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ । याच्ञायाम् । अर्थनायाम् । सेवायाम् । भिक्षितवस्तुनि । अनयासमा नाभवेद् भिक्षेति शातातप : । समवेत्त्वधिकमपि देयमिति० भिक्षात्वभिलषेद्याद्विधिवद् ब्रह्मचारिणे । इत्यनुशासनभट्ट : ॥ यदैव यतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिस्तदैव०

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं न रसिंहपुराणे । भिक्षाम्भिक्षवेद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्यसव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृतेवैश्वदेवेतुभिक्षौचगृहमागते । उद्धृत्यवैश्वदेवार्थं भिक्षांदत्त्वाविसर्जयेत्इति ॥ माखण्डानुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे तेभ्योदेयं गृहाद्बहिरिति भिक्षितम् । भिक्षयात्यन्तसर्वपरित्यक्तविरक्ति र्दा । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात्सर्व भोग्येषु दोषदृग् । गार्ह्यथाचामात्रैतुभिक्षामात्रादित्यसिद्धिसर्व भोग्यत्यागीभिक्षाशब्देनलक्ष्यतइत्यर्थः । इयञ्चसर्वाश्रवेक्षिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाह : । भिक्षाहारीनिराहारोभिक्षानैवप्रतिग्रहः । असतोवासतोवापिसोमपानंदिनेदिने ॥ भिक्षाप्राणस्यरक्षार्थंकन्याशीतनिवारिणी । अचलाकेशवेभक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम् भिक्ष्यतेऽनयावा । भिक्षभिक्षायांलाभेऽलाभेच । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुकाम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थगमने ॥

भिक्षाभित्त्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचार्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे । आश्रमशब्दे धर्मपरो धर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्म्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्यधर्मोयथा । भिक्षोर्धर्मंप्रवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमाः । वनाद्गृहाद्वाकृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यांतदन्ते तु अग्नीन्समारोप्यचात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ॥ सर्वारामंपरित्यज्यभिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्ष्यं सायाह्ने नातिलक्षितः । रहितेभिक्षुकै र्ग्रामेयात्रामात्रमलोलुपः । भवेत्परमहंसोवाएकदण्डीयमादिमान् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्वमिहाप्नुयात् । योगमभ्यस्यभिक्षुःपरां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियो ज्ञानीगृहीश्राद्धेऽपिमुच्यते । इतिगारुडे १०२ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्थश्चाश्रमोभिक्षोः प्रोच्यतेयोमनीषिभिः । तस्यस्वरूपंगदतोममश्रोतुंनृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यक्तस्नेहोनराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानंगच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्गिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषुसमोमैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनांवाङ्मनःकर्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीत तत्रैकंसर्वं सद्ग्रासवर्ज्जये-
त् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थि
ति : पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वे
षोवानास्यजायते । प्राणयात्रानिमि
त्तश्चव्यं गारे भुक्तवज्जने। कालेप्रश-
स्तवर्णानांभिक्षार्थं पर्यटेद्गृहान्।
भिक्षा : क्रोधस्तथादर्पमोहलोभा
दयश्चये । तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरि
व्राण् निर्ममोभवेत् ॥ अभयं सर्व
सत्त्वेभ्योदत्त्वायश्चरतेमुनि : । नत
स्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्।
कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं शारीर
मग्निंस्वमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्ष्योप
नीतैर्हविर्भिश्चितानिमासव्रजतिस्वलो
कान् ॥ मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं शु
चि: सुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः । अनिन्धन
ज्योतिरिवप्रशान्तं सब्रह्मलोकं श्रय
तिद्विजाति : ॥ इतिविष्णुपुराणे
३ अंशे ८ अध्याय : ॥ अपिच
। चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूद
कौ । हंस : परमहंसश्चयोय : प
श्चात् सउत्तम : ॥ एकोभिक्षुर्य
थोक्तः स्याद्द्वावेवमिथुनं स्मृत
म् । त्रयोग्राम : समाख्यातऊर्ध्वं
न्तुनगरायते ॥ नगरंनहिकर्त्त
व्यं ग्रामोवामिथुनं तथा । राजादि
वार्त्तातेषांस्याद्भिक्षावार्तापरस्परम्
इतिस्मृति : ॥ पुनश्च । यश्चित् :
षण्डक : पंगुरन्धोवधिरएवच ।

मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षु : षड्भिरेतैर्न
संशय : ॥ अत्रस्वजिह्वादिपदव्या
ख्यानं यथा स्थानेद्रष्टव्यम् ॥ अपि
च । ननिन्दांनस्तुतिं कुर्यान्नक
ञ्चिन्मर्मसु स्पृशेत् ॥ नातिव्याधि
र्भवेत्तद्वत्सर्वत्रैवसमोभवेत् ।
नसम्भाषेत्स्त्रियं कांचित्पूर्वदृ
ष्टाञ्चनस्मरेत् । कथाञ्चवर्जयेत्
तासांनपश्येल्लिखितामपि ॥ इति ।
भिक्षणशील: । भिक्षायाञ्चायाम् ।
सनाशंसभिक्षउ : ॥ वृद्धभिक्षु
कौ॥ श्रावणीवृषे ॥ कोकिलाक्षे ॥
भिक्षुक : । त्रि० याचके । अर्थिनि॥
भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरे ॥
भिण्ड : । पुं० भिण्डावृषे ॥)
भिण्डक : । पुं०)
भिण्डा । स्त्री० शाकवृक्षविशेषे ०
तत्फलेच । चवसभम्भे । सुवासि
। कर्पर्णी । वृत्तबीजं भिण्डी०
० इ० भा० ॥ भिण्डीस्तोयायामि
पौचतथारुचिकरासृता ॥
भिण्डीतक : । पुं० भिण्डायाम् ॥
भित्तम् । न० खण्डे ॥ भिद्यतेस्म ।
भिदिर्विदारणे । क्त : । भित्त श
ब्दमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावो
निपात्यते । यथा । भित्तं तिष्ठति
० खण्डमित्यर्थ : ॥
भित्ति : । स्त्री० कुड्ये । कांथ० कांध०
कास्य० भीत ० इ० भा० ॥ भिद्य

ते । भिदिर् ० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्राः स्युः प्रकाण्डमुल्लमित्यादतिगम रत्नमहोदधिः ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्ती ॥ गल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ०भित्तीति वा । भिदिर् ० । क्तिभिदिलतिभ्यः किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौरः पुं० चौरविशेषे । कुड्याच्छेदिनि । सींधचोर० इ० भा०

भित्तिपातनः पुं० महामूषिके । चूंस० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । सम्पदादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि० भेदकारिणि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर् ० । भिदादयङ् । टाप् ॥ धन्याकी ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । कृगृशॄपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति ० इः सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । इषिमदमुदिखिदीत्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । पृभिदिव्यधीतिकुः ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥ न० प्लक्षवृक्षे । त्रि० भिन्ने ॥

भिदेलिमः । त्रि० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मकर्त्तरि भिदेः केलिमर् ॥

भिद्यः । पुं० नदे । भिनत्तिकूलम् । भिदिर् ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० तत्तपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे भिनत्ति । भिदिर् ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दिः । स्त्री० आपाधिकायाम् ॥ भिनत्ति । भिदिरवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपालः । पुं० क्षेपणीये । सृगे ॥ गोफण ० इ० भा० ॥ भिन्दिं पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ।

भिन्नः । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यवस्तुङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विकृते । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्तः । रदाभ्यांनिष्ठातो नः पूर्वस्यचदइति० दकारतकारयोर्नौ ॥ न० अन्यायवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहतः । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धि भिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशयः कोष्ठः ॥

भिन्नक : । पुं॰ क्षपणे । बौद्धे । त्रि॰ ईषद्भिन्ने । अनन्त्यन्तगतौ क्षादि तिकन् ॥

भिन्नगात्रिका । स्त्री॰ कर्कटीविशेषे । फूट॰ इ॰ भा॰ ॥ भिन्नं गात्रमस्या.

भिन्नदर्शी । त्रि॰ अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मान : पुरुषाभिन्नदर्शिन : ॥ भिन्नं द्रष्टुं शीलंयस्य । णिनि : ॥

भिन्नधी : । त्रि॰ भिन्नमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं॰ चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री॰ पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक : । त्रि॰ अन्यस्मिन् । भिन्नार्थकान्यतरएकत्वान्यतरावपि इत्यमर : । भिन्न : अर्थोयस्य. ।

भिया । स्त्री॰ भये ॥ ञिभीभये । भिदादित्वादङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री॰ श्वेतगुञ्जायाम ॥

भिल्ल. । पुं॰ म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ॰ भा॰ ॥ यथाह । हेमचन्द्र : । मालाभिल्लाकिराताश्च सर्वेपिम्लेच्छजातय. इति ॥ सवर्णात्क्षत्रकन्यायां तीवराज्जात : । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्च पुक्कसोभग्नपालक : । कुन्दकारोडोमचर्मकारोविरूपस्तया ॥ एतैवैतीवराज्जाता : कन्यायां ब्राह्मणस्यचे तिप॰ पद्धति : ॥

भिल्लगवी । स्त्री॰ गवय्याम् ॥

भिल्लतरु : पुं॰ लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री॰ लोध्रे ॥

भिषक्पाश : । पुं॰ निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ।

भिषक्प्रिया । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

भिषग्जितम् । न॰ औषधे ।

भिषग्भद्रा । स्त्री॰ भद्रदन्तिकायाम् ।

भिषङ्माता । स्त्री॰ वासके ॥

भिषक् । पुं॰ वैद्ये ॥ शैलोक्तिप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्य सराजार्होभिषक्तम. ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तु यश्चव्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्यो ऽर्थसमादत्ते सदण्डाश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वं यथा । शूद्रान्नवाज्ञखीभुक्त्वातथाहरनावतारिण । चिकित्सकस्याक्रूरस्यतयास्त्रीमृगयोर्विनाम् ॥ यौगिकान्नं सूतिकोन्न भुक्त्वामासव्रतोभवेत् । ब्रतीयावकेन । सवर्णव्यमितिप्राय श्चित्तविवेक : ॥ अपिच । यूयंचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुपिकस्यान्नशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्याय : ॥ भिषज्यति । भिषज्रुग्जये । कण्ड्वादि : । क्विप् ॥ ञिभेतिवा । ञिभी॰ । भिय । पुग्भस्वश्चेत्य वि : ॥

भिक्षटा । स्त्री॰ दग्धिकायाम् दग्धान्ने । भिक्षांटीकते । टीकृगतौ ।

श्वन्धे श्योपीतिड : । ड्यापोरितिह्र स : ॥

भिस्सा । स्त्री० अन्ने । भोदने । भक्ते ॥ वभस्ति । भसदीप्तौ । वाहुलकात्स न्दसिवक्तुलमितीत्वम् । व्राह्मण भिस्से तिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि ॥ य द्वा । भेदनम्०भित् । सम्पदादि त्वात्क्विप् । भिदंस्यति । योचन्न कर्मंणि । भातोनुमे तिकः । पृषो दरादिः ॥

भिस्साराडम् । न० शाल्यूके । भसौंड० हू० भा० प्र० कान्दे ॥

भीः । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । सम्प दादित्वात्क्विप् ॥

भीतम् । न० भये त्रि० भययुक्ते ॥ वि भेति । ञिभी० क्तः ० ॥

भीतभीत : । त्रि० अतिशये नभीते । भीतप्रकारे ॥

भीति : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । क्तिन् ॥ काम्ये ॥

भीम : । पुं० अम्लवेतसे ॥ शिवे ॥ पीठविशेषे ॥ यथा । भीमेश्वरोभी मपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागम . ॥ सर्वसम्प्रतिमन्नुपराक्रमेपाण्डुतन ये । वृकोदरे ॥ त्रि०भयहेतौ । घो रे ॥ भयानके ॥ विभेत्यस्मात् । भी मादयोऽपादाने० भिव . मुगवेति मक् ॥

भीमकर्मा । पुं० भीमसेने ॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य ॥

भीमनाद : । पुं० सिंहे ॥

भीमनिर्ह्राद : । पुं० राक्षसान्तरे ॥

भीमपूर्वज : । पुं० भीमाग्रजे । युधि ष्ठिरे ॥

भीमरथ : । पुं० तामसमनुवंशजाता सुरविशेषे । हरिणाकूर्मरूपेणहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुडे गयामाहा त्म्ये ८६ अध्याय : ॥

भीमरथी । स्त्री० जनानामवस्थाविशे षे ॥ यथा । वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी । रात्रिर्भीमरथी नामनराणामतिदुस्तरा ॥ नराणां दुरितक्षमेतिपाठ : ॥ तामतीत्यन रोयोसौ दिनानि यानिजीवति । क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षि णै ॥ गति : प्रदक्षिणविष्णोर्लक्ष्य नमस्कारावधम् । ध्याननिद्रासुधा पानं भीमरथ्या : फलश्रुति : ॥ न दीविशेषे ॥

भीमविक्रान्त : । पुं० करिमोचले । सिंहे ॥ भीमश्चासौविक्रान्त : ॥ त्रि० भयानकविक्रमवति ॥

भीमशासन : । पुं० यमे ॥ भीमंशास नयस्य ॥

भीमसेन: । पुं० मध्यमपाण्डवे । भी मोहकोदरे ॥ कर्पूरप्रभेदे । भीम सेनौकापूरइतिभाषा । यथा । पो तासोभीमसेनस्तदनुशितकर : शङ्ख

रायामसंज्ञ: । यांग्र : विष्णोऽन्न सारस्तदनुश्चिमयुगावालुकानूटिका च। पद्मादस्माक्तुपारस्तदुपरिसृप्तिमः शीतल: पश्चिकाख्याक्रस्रो रिभे दागुपरसमश्वसावेसहस्रो नहस्या : ॥

भीमसुता । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ रोचनाख गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । स्त्री॰) दुर्गायाम् ॥
भीमादेवी ।

भीमाख्यानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री॰ भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री॰ माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भीर: । त्रि॰ भयदे ॥ भियंराति । रा । क: ॥

भीरु: । पुं॰ इक्षुभेदे ॥ यथा । भीरुः स्वेषाकर: स्यादुरविदाहीगुरुः स्मृत : इति । व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि॰ पार्थे । कातरे ॥ भीरुके ॥ चर्ची । इत्यौक॰ इ॰ आ॰ ॥ रणे शौरी : स्वर्गाभाव : ॥ बिभेति । ञिभीभये । भिय : क्रुकनावि ति॰ क्रु : ॥ स्त्री॰ भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ छायायाम् ॥ दाया याम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक: । पुं॰ इक्षुभेदे । भीरुरि॰ इ॰ दे॰ आ॰ प्र॰ ॥ शतावरीदम

मनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोपृंह णीयस्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेषके ॥ न॰ वने ॥ त्रि॰ भयशीले । भीरुके । चर्चौ ॥ बिभे ति । ञिभी॰ । क्रुकन् ॥

भीरुहृदय : । पुं॰ मृगे ॥

भीरू : । स्त्री॰ भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतश्चेत्यूङ् ॥

भील : । पुं॰ भिल्ले ॥ भियंलाति । ला॰ क:॰ ॥

भीलभूषणा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥

भीलुक : । त्रि॰ भयप्रकृतिकजने । चर्ची ॥ बिभेति । ञिभी॰ । भिय : क्रुक्लुकनाविति क्लुकन् ॥

भीषण : पुं॰ भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि॰ गाढे ॥ दारुणे ॥ भीकरसान्विते ॥ भीषयते । ञिभी॰ । नन्द्यादि त्वाल्ल्यु: । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्म : । पुं॰ गाङ्गेये । पाण्डवानां पितामहे ॥ रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भया नकरसे ॥ त्रि॰ भयङ्करे । भयद रे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी॰ । भिय : षुग्वेति॰मक्॰ प्रत्ययाद्य॰

भीष्मक : । पुं॰ रुक्मिणीपितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षीयैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथि कर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्मपाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । सूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्वाभीष्मं सुतमसूयत । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गार्ण्णलोकपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् । तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० श्रेमाल्के ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्त भुक्तोब्राह्मणा इत्यत्रतुसुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्वर्थीयोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोत्रद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ता । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणेसूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने । भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे । यथा । भुक्तिस्त्रिपुरूपोसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते कग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजो कौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । बाहवस्वल्पलाश्चहस्वगन्धिन्यूरोमिका । अन्यथाअर्थहीनानामसौनिःस्वस्य रोमशौ । मिशांसौचैवमल्लाल्लौधि ह्रौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बि नौबाहूवृत्तौपीनौनरेश्वरे ॥ निःस्वानांरोमशौह्रस्वौचछौकपिकारम भौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कलविशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारणः । पुं० गरुडे ॥

भुजगभोगी । ० मयूरे ॥

भुजगराजः । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगा नां राजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री० वृहतीछन्दः प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौमः । यथा । वृन्दाटनिकटचारीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदयितेनावीवजजनसुखदासा ऽभूत् ॥

भुजगान्तक । पुं० गरुडे ॥

भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजगाशनः । पुं० पक्षिविशेषे । गरुडे ॥ भुजगानश्नाति । अश० । ल्युः । । भुजगाशनं यस्या ।

भुजङ्गः । पुं० अहौ । सर्पे ॥ पिङ्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे : सुपिखच् खच्चिडिद्वाच्य इतिडित्वमचे टिलोपः ॥ सीसके ॥

भुजङ्गघातिनी । स्त्री० सर्पाख्याम् । मुल्याख्याम् । कङ्कालिका० दू० गी० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्दः प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः ॥ यथा । सदारात्मजज्ञाति भृत्योविहायत्वमेतं दृन्दं जीवितं लिप्समानः । मयाक्लिशितः कालिये त्वं कुकृत्यं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं सागराय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् । गरुडे ॥

भुजङ्गमोजो । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गमः । पुं० सर्पे । भुजं नयौ टिल्यं नगच्छति । गमेः सुपिखा च्यद्वतिखच् । खचडिद्वाच्यइति डिद्भावे टिलोपाभावः ॥ न० सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृतिछन्दः प्रभेदे ॥ वसौशाश्वैश्छेदो मेतं ममतनयुगलसलगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । शैलोद्दण्डव्यस्तुतपादप्रपातविकटसटनभरोरस्तु सारतालकमाकर्मद्रुमकाण्डः श्रुतितरलनवकिसलयतरङ्गितशरं भुजम् । नसत्रागत्रीभिर्मल्लधामुकुलितकरकमलयुगळतस्तिरच्युत : पायात्परं छिन्दन्कालिन्दीहृदस्सनिलवसतिहुण्डभुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० वृहतीछन्दः प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलात्तरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमितिर-

स्वाचारकाश्यपल : सदैवताहरि : ॥
भुजङ्गहा । पुं॰ श्रीकृष्णसन्दन ध्वजे । गरुडे ॥
भुजङ्गाक्षी । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् पचति । अनूप्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोक्षियस्याः । फणोदर्शनादित्यच् । जातेरिति॰ गौरादित्वाद्वा॰ङीष् । भुजङ्गशब्द श्चभुजङ्गादिसदृशैलक्षणा ॥
भुजङ्गाख्यः । पुं॰ नागकेसरे ॥
भुजशिरः । न॰ स्कन्धे ॥ भुजस्यशिरः ॥
भुजा । स्त्री॰ दाहौ ॥ करे ॥ भुजाद्याप् ॥
भुजाकण्टः । पुं॰ कामाङ्घ्री । नखे ॥
भुजान्तरः । पुं॰ वक्षसि ॥ भुजान्तरम् न॰ क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥
भुजिः । पुं॰ वह्नौ ॥ भुनक्ति॰ भुज्यतेवा । भुज॰ । भुजेः किचेति॰ इः ॥
भुजिष्यः । पुं॰ स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे । दासे ॥ भुङ्क्ते॰ स्वाम्युच्छिष्टम्॰ भुज्यतेवा । भुज॰ । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥
भुजिष्या । स्त्री॰ दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥
भुज्युः । पुं॰ भोजने ॥ वह्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकाविति युक् । भोजनेत्र ॥ भाजने ॥ स्थपिविशेषे ॥
भुञ्जन् । त्रि॰ भोगकर्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजेः॰लटः शतृ ॥
भुञ्जानः । त्रि॰ भुञ्जति । यथा । त्रिपुधामसुयद्भोग्यं भोक्तायच्चप्रकीर्तितः । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानोनलिप्यत इति । त्रिपुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजेः कर्त्तरिलटः शानच् ॥
भुरिक् । स्त्री॰ पृथिव्याम् । बिभर्ति॰ भरति मनुष्यादीन् । भृञ्॰ । भृञउच्चेति॰ इक्प्रत्ययः
भुवनम् । न॰ सलिले ॥ नभी ॥ गगने ॥ जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिताः । अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन् भूतानि॰ इति भुवनमयंलोकः ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति॰ उत्पद्यन्तेऽनेकस्मिन्नेत्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः ॥
भुवनकोषः । पुं॰ भूगोले ॥
भुवनकोषवित् त्रि॰ । चतुर्दशभुवना

निवसन्ति० इतितात्पर्य्यार्थाभित्ते ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांसद्योविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं० एकाम्रके ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे । साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम् ॥ यथा । पाशाङ्कुशवराभीतिधरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाधः करमारभ्यदक्षिणाधःकरपर्य्यन्तम् । तदुक्तं मन्त्रमहोदधौ । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । इत्यपटव्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेऽङ्कुशाभयेप्रोक्तेवामेपाशमथेष्टदमिति ॥

भुवन्युः । पुं० भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्प्रत्यये चिपेश्वेति० बाहुल० । कन्युच् ॥

भुवर् । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ पञ्चाम्यप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ।

भुवर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयत्रसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । त्रिलोकीभुवर्लोकोभ्युदयान्योमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यभ्रुवपर्य्यन्तंइति० ज्योतिश्चक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपरस्तदवलोकायोभुवर्लोकाहृत्यर्थः ॥

भुविः । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवत्यस्मिन् । भू० । भुवः किदिति० इन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रान्तरे । अस्त्रविशेषे ॥ यथा । वृक्षौघैशैलचप्राण्यथ हस्तोद्यतकर्णिका । भ्रमतेचानतानीयासाभुशुण्डीमिगद्यते ॥

भू । अ० रसातले ॥

भूः । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाक्षरे ॥ व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्ट्वात्मविजयव्यग्रान्नृपान्हसति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योःक्रीडनकानराः ॥ भवति० भवनंवा । भू० सत्तायाम् । भावेक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्व्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्विप्रत्ययेके ॥ भवन्त्यस्माद्भूतानीत्यपादानेवाक्विपित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू० । मूकभूशुम्भिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं० अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकादम्बक : । पुं० यवान्याम् ।

भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥ मुण्डायाम् ॥

भूकन्द : । पुं० महाश्रावणिकायाम् ॥

भूकम्प : । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-यथा । यामद्वयमाद्यभूकम्पोहिमाद्री नामनिष्टद : । अनिष्टद: क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिच शिव : ॥ यदाविकुम्भतेनन्तोमदाघू-र्णितलोचन : । तदाचलतिभूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुव: कम्पो भूकम्प: ॥ केचित्विकुम्भोगज : प्र-चलितिप्रासादिभि : कथ्यते चापि मीनकुलीरभेचतुष्पमिसम्प चलतुक-च्छप : । यूकीकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुने-कन्यास्वगेपन्नगस्ते धामैकात्मीयदि प्रचलतिक्षौणीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंज्ञेयंमरणं चापिपन्नगे । सर्वमसुखदर्श्चैवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्यास्तेय मारुतयो : । क्षुद्रयमतिवृष्टिभि रुपपीडान्ते जनाश्चापि ॥ त्रिचतुर्थपञ्चमदिनेमासेषदोभिपचकै। भवतियदाभूकम्प:प्रधाननृपनाशनंकुरुते।सचायंभूमिजोत्पातविशेष:॥यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम्। जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतदपिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । चितिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेननिहत : क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्या : ॥ गिरिभि : पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाममयैतत्त्वयाकृतंयदचलैरितिव्रीडया । क्रियतेऽचलैश्चलद्भि: 'शक्ताहंनाऽस्यखेदस्य ' । तस्या : सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामह : प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्र्या : क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्र:कृ-तमित्युक्त्वामाभैरितिचवसुमतो माह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणा : सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशो : कम्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्यो वाराहांसुविचक्षणै : ॥

भूकर्बुदार : । पुं०) श्लेष्मान्तके ।

भूकर्बुदारक : । पुं०) भूशेलौ । छोटा लसोडा० इ० भा० । भूकर्बुदा रोमधुर : कृमिशूलापह : परम् । वातप्रकोपन : किञ्चित्शीतल : सर्पमारक : ॥

भूकल : । पुं० दुर्विनीताश्वे ।

भूकश्यप : । पुं॰ वसुदेवे ॥

भूकाक : । पुं॰ खल्पकाके । क्रौञ्चे । नीलकपोते ॥

भूकुम्भी । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डी । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

भूकेश : । पुं॰ शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा । स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥

भूकेशी । स्त्री॰ वनस्पते ॥

भूक्षित् । पुं॰ सूचीरोमणि । शूकरे ॥

भूखर्जूरी । स्त्री॰ क्षुद्रखर्जूर्याम् । भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम् । न॰ विषे ॥

भूगर्भ : । पुं॰ भगवति । भूर्गर्भे यस्य भूःसर्वभूताश्रयभूतागर्भ इवान्तर्वर्ति नीयस्य भूस्ताग र्भोऽस्येतिवा॥ भवभूतिनामनि॰ कवौ ॥

भूगोल : । पुं॰ ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे । भौम्यं यथासर्वरसं विभाज्य राज्यं यथाराजविवर्ति तस्य । सभानभातीनसुवभूद्दीनागोखानभि च्चोगणकस्तयैव ॥ यादृग्व्याकर णं विनैव विदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभां जल्पन्नल्पमतिः स्मयात्पटुवटुभ्रू भङ्गवक्रोक्तिभिः । ह्रीतः सन्नुपहा सतेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्यो तिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्र पञ्चोक्तिभिः ॥

भूचर : । त्रि॰ भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम् । न॰ अंधकारे ॥ भुवः छाया । छायाबाहुल्ये॰ इति क्लीवता ॥

भूजन्तु : । पुं॰ भूनागे ॥

भूजम्बू : । स्त्री॰ गोधूमे ॥ विकङ्कत फले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भूत : । पुं॰ देवयोनिविशेषे ॥ स च अधोमुखोर्ध्वमुखादिपिशाचभेदोक्त द्रानुचरोबालग्रह : ॥ कुमारे ॥ कृष्णाचतुर्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ प्रत्येगवविशेषेषु । न॰ क्ष्मादौ । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पि शाचादौ । जन्तौ । युक्ते । न्याय्ये । वस्तुतत्त्वानुसरणे ॥ त्रि॰ उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ सत्ते । सत्ये । प्राणिनि । कालविशेषे । वृत्ते । अतीते । गते । परमार्थे । विद्यमानेवस्तुनि । अतीतोत्पत्तिके । जाते ॥ समे ॥ उपारमदस्यपद भूतशब्द : समार्थ इतिशाब्दिका : । यथा पितृभूत : । देवभूतोयमि ति भूव मपिविद्यमाने ॥ भवन धर्मिणि ॥ भाव्यते स्म । भूप्राप्तौ । आधृयादेतिणिजभाव : पचे॰ क्त : ॥ भूतिरस्यास्तिवा । अर्श आ द्यच् ॥ अभवद्वा । भुवोगत्यर्थेति॰ भूतार्थे कर्त्तरिक्त : ॥ अर्द्धर्चा दि : ॥

भूतकृत् । पुं॰ धातरि । द्रुहिणे ।

भूतानि करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥ सर्ट्टे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृञोतिछिनत्तिवा । कृञ्० । क्विप्तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणसमाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण ० भूतानिकरोतिइतितथा ॥

भूतकेश : । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । श्वेतकेशाम् ॥ भूतानांकेशइव । भूत : केशोस्या ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्ति : । स्त्री० भूतावेशे ।

भूतगण : । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगण : ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्रव्ये ॥

भूतग्राम : । पुं० देहेन्द्रियसङ्घातकारे यपरिणतेपृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्राम : ॥

भूतघ्न : । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ उष्ट्रे ॥ लशुने ॥ त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्दशी । स्त्री० कार्त्तिकस्यास्यचतुर्दश्याम् । यमचतुर्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्राह्ययोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्सुजातिविशेष : ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूतादृश्यत्वे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुम : । पुं० श्लेष्मातकवृक्षे ॥

भूतधृक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतान्निद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतधृक्कोलभेतराम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथ : । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथ : ॥ भूतैर्न्नाथ्यन्ते० तान्युपतापयति० तेभ्यआशास्ते० ताभमीष्टमितिवाभूतनाथ : ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशन : । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे ॥ भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । णशअदर्शने ण्यन्त् ॥

भूतपति : । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पति : ॥

भूतपंची। स्त्री॰ तुलस्याम्॥
भूतपुष्पः। पुं॰ श्योनाकवृक्षे॥
भूतपूर्णिमा। स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम्। शारद्याम्। कोजागरायाम्॥
भूतपूर्वः। त्रि॰ अतिक्रान्ते॥ पूर्वं भूतः। सुप्सुपेतिसमासः। भूतपूर्वेचरडितिनिर्देशात्भूतशब्दस्य पूर्वनिपातः॥
भूतप्रादुर्भावः। पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ॥ भूतस्यप्रादुर्भावः॥
भूतभावनः। पुं॰ सर्वभूतपितरि। ईश्वरे। भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा। भवतीत्यस्माद् युच्॥
भूतभृत्। पुं॰ विष्णौ॥ भूतानि बिभर्त्ति धारयति॰ पोषयतिवा॰। डुभृञ्॰। क्विप्। तुक्॥
भूतभैरवः। पुं॰ भैरवविशेषे॥ भौतज्वरापहेचूर्णविशेषे॥ यथा। पलाशातिफलव्योषविषफलाजीरकंघनः। समिश्रईसितायुक्तं चूर्णंभौतज्वरापहमिति॥
भूतमाता। स्त्री॰ शब्दादिषु। पृथिव्यादिषुविषयेषु॥
भूतमार्गी। स्त्री॰ चीडानामगन्धद्रव्ये॥
भूतयज्ञः। पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतबलिरूपवदेवकर्म्मणिभूतेभ्योबलिहरणे॥
भूतयोनिः। पुं॰ परमात्मनि॥ भूतानांयोनिः।
भूतलिका। स्त्री॰ पृक्कायाम्॥
भूतवासः। पुं॰ कलिद्रुमे॥ भूतानांवासः। भूतानांवासोस्मिन्वा॥
भूतविक्रिया। स्त्री॰ अपस्माररोगे॥
भूतवित्। पुं॰ लोकायतिके॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवश्चत्वारि॰ तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति वास्ववति॥
भूतविद्या। स्त्री॰ भूततन्त्रे॥ यथा। भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षःपितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुतः॥
भूतवृक्षः। पुं॰ शाखोटवृक्षे। श्योनाकवृक्षे॥ कलिद्रुमे॥
भूतवृक्षकः। पुं॰ शाखोटे॥ वङ्गभाषा सेओड़ा॰ इ॰ भा॰॥
भूतवेशी। स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम्। श्वेतसुरसायाम्। श्वेतनिर्गुण्ड्याम्॰ सु॰ भा॰। भूतानिविशन्ति। विशप्रवेशने। कर्मण्यण्॥
भूतब्रह्मा। पुं॰ देवले।
भूतसञ्चारः। पुं॰ भूतोन्मादरोगे। भूतक्रान्तौ। ग्रहावेशे॥
भूतसञ्चारिणी। स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम्॥
हरवे॥

भूतसञ्चारी । पुं॰ दावानले ॥

भूतसर्ग : । पुं॰ भूतसृष्टौ । देवासुरभेदेनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्म : प्राजापत्यस्तथैन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोयक्षकौबेरोरक्षः पैशाचमानुषः ॥ स्थावर : पाशवोमार्ग : स्वार्थः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्ग : प्रकीर्तित : ॥

भूतसार : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री॰ वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहर : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

भूतहारि न॰ देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्येनयामितीर्थानिसन्तिवै । पूजिताभिभवन्त्यत्रभूतायांपारणेकृते ॥ भविष्य । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्धांविवर्जयेत् ॥

भूताङ्कुश : । पुं॰ गौ॰ दे॰ खनामप्रसिद्धे वृक्षे । चवके । कशेरुणि ॥ भूताङ्कुशस्तीक्ष्णगन्ध : कटुरुष्णश्चयोत्कट : । भूतग्रहादिदोषघ्न : कफवातनिकृन्तन : ॥

भूतात्मा । पुं॰ देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् । भूतान्येवात्मास्वभावोयस्य : । परमेष्ठिनि । द्रुहिणे । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्याप्यपार्थिवत्वात् । इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्मा । अन्तर्यामी ॥

भूतादि : । पुं॰ सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादि : ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादि : कारणं कर्त्तुपादानोभयात्मकमितियावत्॥

भूतादिसर्ग : पुं॰ भौतिकसर्गे ॥ भूतादे : सर्ग : ॥

भूतारि । न॰ हिङ्गुनि॰ ॥

भूतार्त्त : । त्रि॰ भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोर्दोष : । ऋतेचतृतीयासमास इतिसूत्रे : ॥ भूतेनचार्त्तोवा ॥

भूतार्थ : । पुं॰ सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवाद : । पुं॰ प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादि : ॥

भूताली । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥ सुपल्याम् ॥

भूतावास : । पुं॰ विभीतके । एरण्ड॰ इ॰मा॰ ॥ भूतानामावास : ॥ आकाशादावाश्रये॰वासुदेवे ॥ भूतान्यभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ यस्मिन्स्थिभूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंश : ॥ शाये ॥

भूताविष्ट : । त्रि॰ पिशाचग्रस्ते ॥ भ

तोक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूताविष्ट : । पुं० आविष्टे । भूतसञ्चारे ॥

भूति : । स्त्री० भस्मनि । सम्पत्तौ । हस्तिशृङ्गारे । मांसपाकविशेषे । उत्पत्तौ । शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्ये । अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतय : ॥ अभ्युदयभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ हस्तिनामौषधि । रोहिषतृणे ॥ विभूतौ । भवनम् भूति : । स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिन् ॥

भूतिक : । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूतिस्थे । भूस्तृणे । भवति । भू० । क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायां कन् ॥

भूतिकाम : । पुं० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकील : । पुं० भूखाते ।

भूतिगर्भ : । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कर्पूरे । भूस्तृणे । तृणे ।

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेटे । रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० द्र० परिमलदृगहृग्नि० द्र० आनन्धमापाप्रसिद्धे ॥ भूतृणं कटु कं तिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहि दीपनं रूक्षं दन्त्यं मुखशोधनम् ॥ वक्तव्यं बहुविट् कं सुपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुवस्तृणम् ॥

भूतेश: । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि । भूतानां प्रमथादीनां बालग्रहाणां प्राणिमात्राणां ईश : ॥

भूतमम् । न० स्वर्णे । सुविवरनम् ।

भूदरीभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदार : । पुं० वराहे । सूकरे । भुवं दारयति । द्र० कर्मण्यण् ॥

भूदेव: । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणो ब्रह्मामूर्ति : श्रीविष्णो : परमात्मन : । अतएवहि विख्यातो भूदेवास्ते महारते । भुव : भुविषादेव : ॥

भूधन : । पुं० राज्ञि ॥ क्षयौषधौ ॥

भूधर: । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ : पचाद्यच् । भुवोधर : ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । वालकस्य पयपाला सद्दोलाभूधरवालुका : । बकाद्या यन्त्रभेदा: स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तास्रक् कफपाण्डुक्षतापहा ॥

भूध्र : । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

न्॰ । मूलविभुजादित्वात्कः ।

भूनागः । पुं॰ उपरसविशेषे । चिति नागे ॥

भूनिम्बः । पुं॰ क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता॰ इ॰ भा॰ ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीपः । पुं॰ भूमिकदम्बे । भूकदम्बे । लघुपुष्पे ॥ निकदम्बाः कदम्बास्तद्वृक्षादोषहराहिमाः । कषायतिक्ताः पित्तघ्नावीर्यवृत्तिकराः परा: ॥

भूनेता पुं॰ राज्ञि । भुवोनेतानायकः ॥

भूपः । पुं॰ राजनि ॥ भुवंपाति । पारक्षणे । कातोनुपसर्गेकः । १६ संख्यायाम् ॥

भूपतिः । पुं॰ नृपे । राज्ञि ॥ भूपचौयस्यपत्नीसतुभवसिकथंभूपती रामचन्द्रः । इतिरामायणेकैकयी वाक्यम् ॥ भुवः पतिः ॥ वटवृक्षौषधे ॥

भूपदः । पुं॰ वृक्षे ॥ भुविपदान्यस्य ।

भूपदी । स्त्री॰ मल्लिकायाम् । बेलो॰ इ॰ भा॰ ॥ भुविपदमस्याः । गौरादिः ॥

भूपलाशः । पुं॰ वृक्षविशेषे । विशाखी इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ भुवः पलाशः ॥

भूपाटला । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री॰ भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुवः पाटली ॥

भूपालः । पुं॰ राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतीनित्यं सत्यधर्मपरायणः । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री॰ सीतायाम् ॥ भुवः पुत्री ॥

भूपेष्टः । पुं॰ राजादनीवृक्षे ॥

भूबदरी । स्त्री॰ लघुबदर्याम् । क्षितिबदर्याम् । झडबेरी॰ इ॰ भा॰ ॥

भूभर्ता । पुं॰ नृपे ॥ भुवोभर्ता । षष्ठ्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात् याजकादिभिश्चेतिसमासः । तेन॰ च पांसृष्टा॰ अव्ययभर्तेतिवत्॰ तत्काभ्योकर्तरीति॰नसमासनिषेधः ॥

भूभुक् । पुं॰ राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज॰ । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं॰ पर्वते । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्ति । डुभृञ॰ । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं॰ बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंब्रह्मेतिपर्यायाः ॰ इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यवहाराभावोपलक्षितेतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यच्छृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृतः प्रोक्तः सुखंनाल्पे विचारय ॥ बहोर्भावः । पृथ्वादिभ्यइमनिच्

। बहीलोंयोभूचवहो : ॥ त्रि॰ बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमय : । त्रि॰ मृदात्मके । भूमिमये

भूमयी । स्त्री॰ सूर्यपत्न्याम् । छायायाम् ॥

भूमि:। स्त्री॰ स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिमभ्यज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वे : सम्पूजितासुध्यम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवै:सिद्धैर्दानवादिभि: ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमद्वरेण सुरादय : । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । तद्विन्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वय: । अस्या : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्च सङ्घात : स्थापनाधृति : ॥ इति ॥ अस्यार्थ : । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगीगुण: २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता॰ धान्याद्युत्पत्तिसामर्थ्यता ४ । गन्ध ५ । गुरुत्वं पिण्डपुष्टि ६ । शक्ति : गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात : । स्निग्धावयवत्वम् ८ । स्थापना॰मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति : पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंश: १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिद: । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतान्यिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिक : ॥ व्युत्तिष्ठतिस्वतस्त्वाद्येद्वितीयेपरबोधित । अन्तेव्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मय : ॥ एवंप्रागभूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुव . क्विदिति॰ मि : ॥

भूमिकदम्ब: । पुं॰ कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । हस्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री॰ कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री॰ रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हेमचन्द्र : । पाचाधिनाथ्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिका : । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु : । ज्ञानभूमि : शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयाख्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचितयंब्रह्मविद्यासाधनमेव॰ नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः॰ भेदस्यतत्त्वमुर्त्तिरहसत्वात् । यश्चतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते । पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पासदात्मस्थाः स्वयमेवव्युत्तिष्ठति॰ सोयम्ब्राणोब्रह्मविद्वरः षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितोव्युत्तिष्ठति॰ सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणिसप्तमभूमिकाप्राप्तंयोगिन्यवमयम्यस्यन्ति॰ सोयमीदृशोयोगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहुः । यथा॥ क्षिप्तमूढविक्षिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र॰ आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनासुवर्त्तमानंचित्तं क्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तंमूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तंचित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयोः समाधिस्वशङ्कैवनास्ति॰ विक्षिप्तेतुसमाधिस्वभद्धातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधिः ॥ एकाग्रेमनसिसद्भूतमर्थप्रद्योतयति॰ क्लेशान्क्षिणोति॰ कर्म्मबन्धनानिश्लथयति॰ निरोधमभिमुखीकरोति॰ इतिसम्प्रज्ञातोयोगः एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधिः॰ निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकुष्माण्डी । स्त्री॰ लताविशेषे । विदार्य्याम् ॥

भूमिखर्ज्जूरिका । स्त्री॰ क्षुद्रखर्ज्जूर्य्याम् ॥ भूमिखर्ज्जूरिकास्वादीदुरारोहान्दुष्पदा । अयस्कम्पफलाकाकर्कटीखादुमस्तका ॥ पिण्डखर्ज्जूरिकास्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्ज्जूरी । स्त्री॰ भूमिखर्ज्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न॰ वश्यातलागृहे ॥

भूमिचम्पकः । पुं॰ पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवल्ली । द्रुघ- वे भूँइचाँपाः॰ इ॰ भा॰॥ भूच म्पा॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम । न॰ शिलीन्ध्रे ॥

भूमिजः । पुं॰ नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकादम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न॰ गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भौवाजातः । जनी॰ । डः ॥

भूमिजगुग्गुलु । स्त्री॰ आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुरसम्भवे । आशापुरीगुग्गुल॰ इ॰ भा॰ ॥

सिक्तोसीकाटुरुषाय कायवोतहरस्त था । उमाप्रियश्चभुतघ्नोमेध्यः सौ रभ्यदायकः ॥

भूमिलम्बुः । स्त्री० भूमिजम्बुका याम् । भाद्रेय्याम् ॥ भूमेर्लम्बुः ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्बाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपा र्थिवादिः । भूमिलग्नफलत्वात् ॥

भूमिजम्बुः । स्त्री० क्षुद्रजम्बाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काकजम्बाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । डः । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे । यथा । इत्युभिः सप्ततांभूमियश्गोधूम शालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसग भूयोभिजायते । भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेवः । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेवः ॥

भूमिपः । पुं० राजनि ॥

भूमिपक्षः । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिपिशाचः । पुं० तालवृक्षे ।

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलताया म् ॥

भूमिपुत्रः । पुं० चारे । मङ्गले ॥ भूमेः पुत्रः ॥

भूमिमण्डः । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० धावरमाली० धृ० गो० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवील तायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे । यवादित्वाद्वत्वं न ॥

भूमिरक्षकः । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभः । पुं० मृत्यौ । भूमेर्लाभो येन । भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेप नंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धनः । पुं० न० शवे ।

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ।

भूमिसुरः । पुं० ब्राह्मणे । नरकासुरे । भूमेः सुतः ।

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ।

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे । वैश्ये । चौरविशेषे । पङ्गौ । खञ्जे ॥ भूमिं स्पृशति । स्पृशस्पर्शे । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ।

भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवन्ति भूतान्यस्याम् । भूवः किदिति मिः । कृदि कारादक्तिन इति ङीष् ॥

भूमीन्द्रः । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुहः । पुं० वृक्षे । यथा । दीर्घा स्तापयुतायथाशिरसिणीत्रामाद्या यासरायामिन्दयपन्नायथाकुलवधू

दृष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दा : सुचिराद्यथामिलितयो र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं० द्रुमान्तरे । हारहा तौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहुपुष्पायाम् । जटायाम् । अध्यण्डायाम् । तामलक्याम् । भुँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम् । चारव्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुइँआमला इ०गौ०दे०भा० ॥ अवनेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुटकोसौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजितखण्ड० । इ० भा० ॥

भूय : । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अपरिमितमहिमनि ॥ अयमनयोरतिशयेनबहु : । द्विवचनविभज्योपपदेतरवीयसुनाविति० ईयसुन् । बहोर्लोपोभू चबहो : ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् । ङीप् ॥

भूयिष्ठ: । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनबहु: । अतिशायने इष्ठन् । इष्ठस्ययिट्चेति० बहो:परस्येष्ठस्य लोप :० यिडागमश्च० बहो: स्थाने भूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूय: । वारंवारमर्थे ॥ यथा । भूयोभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वानत्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनीयोभवद्भिरिति ॥

भू : । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ॥

भूरि : । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमेष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भुवस्तायाम्० प्राप्नोपैः । अदिशदिभूशुभिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्रव्ये । गन्धाढ्यायां ॥

भूरिगम : । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं० बहुदातरि ॥

भूरिपथ : । पुं० उखयाणत्वयो ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । चर्मकषौषधौ ॥ भूरय : फेनायस्या : ॥

भूरिबला । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमाय : । पुं० शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरस : । पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिश : । अ० बहुप्रकारार्थे । बहुधा चस्कारकाद्न्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्त पुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरश्रवोयशोयस्य : ॥

भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्तिकर्णपलाशायाम् ॥ शाकविशेषइति-ख्यातो । भुवरुण्डयति० चार्कोट यति । रुटिलुटिस्ते यकारो० इत्य च० साधमीयायांङ्स्त्री० रुडिलुडी त्यपरे० इतिपाठान्तरमुणन्यस्तम । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुह : । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह-०। इगुपधेतिक : । भुविरुह : सप्तमीसमास : ॥

भूर्ज्ज : । पुं० मृदुत्वचि । भूतद्रे । रथापत्रे । भोजनपत्र इतिभाषा ॥ र्जोभूतयरस्रे प्रकर्षकल्पित्तर-न्नजित् । कषायोराचमन्यमेदोविषहर, मर : ॥ ऊर्जनमूर्ज : ऊ-र्जबलप्राणनयो : । घञ् । भूऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्टक : । पुं० संकरजात्यन्तरे । प्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्प-न्ने । भाजन्ये ॥

भूर्ज्जपत्र : । पुं०) खनाख्यप्रसि-
भूर्ज्जपत्रक: । पुं०) द्वे । मृदुत्वचि ॥

भूर्मि : । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् । मरुभूमौ ॥ विभर्त्ति । डुभृञ्० । घृषिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० नि मस्वं इत्वं निपात्यतथ ॥

भूर्लोक : । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशिष्टे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्यलोके ॥ तस्यलक्ष-णं । यथा । पादगम्यन्तुयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोस्यमयोदित :॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्याय :॥ विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लो कालोकावधि : पञ्चाशत्कोटि प्रमाण : ॥ भू : सत्ताकोलोया : ॥

भूलग्ना । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायु । पुं० आवहाभिधपवने । भूमेर्द्विहोदशयोजनान्यवगाह्यमभ्रमुद्विद्युदाद्यवस्थितिरभोवहि : ॥

भूशय : । पुं० नकुलगोधादौ ॥ वि-ष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणार्थं समुद्र प्रतिमार्गाय तद्तुकूलतटे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशय । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्यय : त थाचरामायणम् । तत सागरवे-लायांदर्भानास्तीर्यराघव । चन्द्र-

तिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिष्य महो दधेरिति ॥

भूशिलु : । पुं॰ भूकर्बुदारे ॥

भूषणम् । न॰ अलङ्कारे । तद्धारणफलं यथा भूषणं भूषयेदङ्गं यथायोग्यविधानतः । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनं स्मृतम् ॥ यद्दृष्टिहरं पुष्टिकारं दुःस्वप्ननाशनम् । पापदौर्भाग्यशमनं रत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यं तरणेः सुजात्यममलं मुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्य च विद्रुमो निगदितः सौम्यस्य गारुत्मतम् । देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेर्नीलं निर्मलमन्ययोश्च गदिते गोमेदवैदूर्यके ॥ वास : स्रगम्बररत्नानां धारणं प्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमर्थ्यं मोजश्च सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यति ऽनेन । भूष अलङ्कारे । ल्युट् ॥ भूषयतिवा । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेति भूषेर्युच् ॥ यतोनांभूषणंज्ञानं सत्वोपोऽहिदिनन्मनाम् । उद्यमः शत्रुहननभूषणं भूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम् ॥

भूषा । स्त्री॰ अलङ्क्रियायाम् । अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरोश्चेत्यत्व : ॥

भूषित : । त्रि॰ अलङ्कृते । मण्डिते ॥ भूष्यतिस्म भूष॰ । क्त : । इट् ॥ भूमावुषित ॥ भुविउषित : स्थितः

भूषिता । स्त्री॰ अलङ्कारैरलङ्कृतायाम् । मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णु : । त्रि॰ भविष्णौ । भवनशीलः । भू॰ । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ॰ चात् भुवः । क्ङितिचेत्यत्र गकारप्रश्लेषाद्गुणाभाव : ॥

भूसुत : । पुं॰ भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥

भूसुता । स्त्री॰ सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भूसुर : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम् । न॰ भूतृणे । अस्यपर्यायागुणाश्चयथा । गुह्यबीजश्चभूतीकंसुगन्धंगोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तु भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिशोधनंरुच्यमनिल्यं सु खशोभनम् ॥ अवष्यं बहुविट्कञ्च पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुवः तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्धे॰शाकविशेषे ॥

भूस्पृक् । पुं॰ मर्त्ये । मनुजे । मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश॰ । क्विन् ॥

भूस्वर्ग : । पुं॰ सुरपर्वते । सुमेरौ ॥

भूस्वामी । पुं॰ भूपतौ ॥ भुवः स्वामी ॥

भूकुंस : । पुं॰ स्त्रीवेशधरनर्त्तके । भ्रकुंसे ॥ पटपुटे सिद्धकौमुद्याम् । पणायर्थकुंसिधातोर्भ्रादिगणत्वात्॰

परच् । भृवाकुंसोभाषयमस्य । पृषोदरादिः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिना भ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्कारः ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिना ललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादिति ङीष् । पृषोदरादित्वाद् कारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचो जातो महर्षिविशेषे । महर्षीणां भृगुरहमिति भगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वङ्के सानवे । यानेभ्यः ष्टाद्रेतसस्तत्पन्नत्वात्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात् पतने ऽवलम्बनक्रियाविशेषो नास्ति । तत्पर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भ्रस्यति० तपसा० भृज्यते वा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जां सम्प्रसारणं सलोपश्चेति० भ्रस्जेः कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

भृगुकच्छः । पुं० शकुकारवानतीर्थन्नस्थानपत्तनविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं० हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात् षष्ठो भवेच्छुक्रो भृगुषट्क इतीरितः ।

भृगुसुतः । पुं० शुक्राचार्ये ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गवक्षणात्वात्० भृङ्गः ॥ विङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्ति । डुभृञ्० । भृञः किद्गुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गरूप

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं० भृङ्गराजे । भृङ्गद्रुवरजोऽस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं० मार्कवे । कुन्तलवर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा० इ० भा० ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्ण : कफवातनुत् । केश्यस् त्वच्य : कृमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्यो रसायनो बल्य : कुष्ठनेत्रशिरोऽर्त्तिजित् ॥ खगपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ वस्त्रविशेषे ॥ भृङ्ग इव राजते । राजृ दीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । ग्रन्थोक्तं भृङ्गराजस्य चूर्णं तिलार्द्धकं चामलकार्द्धकं च । सशर्करं भक्षयतां गुडेन पलितव्यरोगो न जरा नरस्य : ॥ अन्यः : पश्येद्गगनरहितो मत्तमातङ्गगामी मूकोवाग्मी श्रवणरहितो दूरशब्दानुसारी । नीरुग् मर्त्त्यो भवति पलितोनीलजीमूतकेशोलोर्यादन्ता : पुनरपि नवा : घोरगौरा भवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं० }
भृङ्गरिटि : । पुं० } शिवद्वारपाले ॥
भृङ्गरीट : पुं० }

भृङ्गरोल : । पुं० कीटान्तरे । वियच्छ्कायाम् । वरोले । हपटपदे । भीमरुल् इ० गौ० भा० ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं० भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् ॥

भृङ्गसोदर : । पुं० केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं० आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न० आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं० कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ बिभर्त्ति जलम् । डुभृ - ञ० । भृङ्गारभृङ्गाराविति साधु : ॥ न० लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० झिल्लिकायाम् । झींगुर इति ख्याते कीटे । भृशमृच्छ पमाराति । राहामे । मूलविभुजादित्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । बिभर्त्ति । डुभृञ् । शृङ्गारभृङ्गाराविति० भृञ्शारन् । नुम् । गुण् । इत्यस्य ॥ यद्वा । कर्मणि भृङ्गस्फ - ति । अटती । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं० भृङ्गिरिटि । शिवद्वाःस्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटि : । पु० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृन्गेष्टा । स्त्री० काकजम्बाम् । घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न०भ्रष्टरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भृस्जपाचि । भृसूधृक्षस्त्रिभ्यश्छन्दसीतिक्यु न् ॥

भृत: । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतने गृहीते । भञ् ० । क्त : । भरणीये । पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकारि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके । सचचिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवं त्रिविधो भृत : ॥ इति । भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त । स्वार्थे क : ॥ यद्वा । भृतिं करोति । तत्करोतीतिणिजन्तात्क्युन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : । अयच्चसर्वान्नं ह्राद्व्यत्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनं दत्त्वाघ्ठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे । भृतिवेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योऽध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकारा अनया । भृञ् भरणे । स्त्रीयांक्तिन्निति क्तिन् । शास्त्रिम् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे । भृत्यास्त्रिविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्थं पुस्त्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भञ् । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि०पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरतिष्ठित : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्धायु० इ० भाषा । जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् । भृमिभ्रमणशीलदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम् । न० अतिशये ॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशते । भृशभ्रंशाधः पतने । अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिकः ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट : । त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे ॥ भूना० भुजेना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल : । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि : कफहारुच : पित्तलोभृष्टतण्डुल : ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव : । पुं० धानासु । बहुरी० इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि : । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक : । पुं० मण्डूके । वर्षाभ्वि ॥ मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभीभये । इण्भीकैतिकन् ॥

भेकट : । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्पे ॥ भेकान्भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण : । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

भेकल : । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि : । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुर : शीतोष्ण : श्लेष्मकारो-गुरु : ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम् । गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

भेड : । पुं० मेषे । भेडा० इ० भा० ॥ वृत्तिरि० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेत्तृगुणम् । न० भाविधौ ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । तृच् ॥

भेद : । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । ऐकमत्यं सम्भावितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यपुराणे । परस्परन्तुयेद्युष्टाःक्रुद्धाभीतावमानिताः । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता : ॥ येतुयंनैवदोषेणपरस्मादपराध्यति । तेतुदोषपाकेनभेदनीयाभृशंततः ॥ आत्मीयंदर्शयेदोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदुःसहाः । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदाः ॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

सुखेनच । परीत्त्यसाधुमन्यन्तो भेदं
परसुखाक्कृतम् ॥ भेदाः स्वकार्य्यं
सुहृद्यक्षुणलैर्य्यैर्भिमेदिताः ।भेदिता
स्ते विनिर्द्दिष्टाने वराजार्थ्यवादिभिः
॥ यन्नः कोपोवद्धिः कीपोयजस्का
तामवीक्षिताम् । यन्तः कोपोम
हास्तवनाशकः पृथिवीक्षिताम्
॥ सामन्तकोपोवाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो
मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां
तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्याम
न्त्रियश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । यन्तः
कोपोविनिर्द्दिष्टोदारुणः पृथिवी
क्षिताम् ॥ याह्यकोपे समुत्पन्ने सुम
हत्यपिपार्थिव । शुद्धान्तस्तुमहा
भागशीघ्रमेश्वर्य्यमाप्नुयात् ॥ अपिच
शक्रसमोराजान्तः कोपे नवश्यति
। यन्तः कोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्षे
न्महीक्षिताम् ॥ परतः कोपमुत्पा
द्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां
भेदनं कार्य्यं परेषांविजिगीषुणा ॥
रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथा
त्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सत
तं परितप्ययम् ॥ तथापिते पांकर्त्त
व्यं सुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणं दान
मानाभ्यां भेदस्तेभ्योभयंकरः ॥
नह्यातिरनुग्रहणातिनज्ञातिर्द्दिग्घ्
मिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु
रिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहि
शक्याः रिपवः प्रभूताः स्वल्पेन

सैन्येनविहन्तुमाजौ । सुसंहता
नांहितस्तुभेदं कार्य्यं रिपूणांनय
शास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राज
धर्मे १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥
आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ॥
विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे
कार्य्यहानिरितिविद्वांसतम् ॥ बि
धे ॥ भिद्यमानभावे । भेदनम् ।
भिदिर् ० घञ् ॥ बिरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेष
णे ॥ त्रि० नाशके । विदारणे ॥
विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके
। यथा । भेदयति० अन्यपदार्थ
पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्ना
श्रितः सौवेयगार्त्यः ॥ अपिना
भेदाभेदकयोः श्लिष्टं संबन्धोन्यो
न्यमिष्यते । द्विष्ठयद्यपिसम्बन्धः
षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्त्तृह-
रिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥
यथा । यदस्तितन्नज्ञानातियन्नेहा
स्तितदीक्षते । एवं यमपराधोस्य
विद्यते भेददर्शिनः ॥ किस्वाय
त्स्वप्नयोरविद्यान्निभ्रान्तिरूपज्ञा
न० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽ
नुपलब्धान्मिथ्यात्वंभेदस्यसिद्धमि
त्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्याशद्दि
त्वात्तस्यापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेल्युट्

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० घस्वेत से ॥ सूकरे ॥

भेदनिम्न : । वि० संसारानुगे ॥

भेदित : । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेदात्तस्य । भिदिर् ० । चुरादि ण्यन्त : । क्त : ॥

भेदी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । सद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्य : । त्रि० व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ प्रमाणितवर्णे ॥ भेत्तुं शक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेर : । पुं० पटहे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । स्फायितञ्चीत्यादिनारन् ॥ भेर्याम् ॥ दुन्दुभौ

भेरि : । पुं० वाद्यप्रभेदे । करगाल ० द्र० भा० ॥ विभेत्यस्मारवात् । ञिभी० । वङ्क्रादयश्चेति० क्रिन् । बाहुलकाद्गुण : ॥

भेरी । स्त्री० बृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणाख्यतिख्याते ॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥ विभेतेरर्थ्ये न्द्रेतिरन् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ० इतितुरासाभस : ॥ वितस्तित्रयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्म च्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीतिकथ्यित ॥ अन्यस्त्वोकाढका भेरीतिस्वामी ॥

भेरुण्ड. । पुं स्त्री ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे । यक्षिणी विशेषे ॥

भेल : । पुं० प्लवे । डोंगा० द्र० भाष० जलतरणसाधने । मुनिविशेषे ॥ त्रि० भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्जिते । मूर्खे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी । स्फायितञ्चीत्यादिनारन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचलि ॥

भेलक: । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थिक: ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भेषयति । भेदृ भये । ण्यन्त : । अच् भेषं रोगं जयति । जि० । अन्येभ्योपीतिड : । भेषं जायतिवा । जैक्षये । आतोनुपेतिक : ॥ भिषजइदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावसथेतिहभेषजादित्तिनिर्देशाद्दीर्घत्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्य स्वसाक्षात्कारे च भेषजत्वम् भेषजं निवर्तकं ब्रह्माभिज्ञात्मज्ञानम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणांसमूह : । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेवं सार्ववर्णिकमेववा ॥ सर्वं वापिचरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे । अन्यत्वत्वं महाभागशास्त्रे प्रिन्नं विनिश्चय : ॥ भैक्षे यदश्चिनीहत्तिरूपवासस्समाख्यता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री॰ भिक्षासमूहाहरणे ॥

भैक्षजीविका । स्त्री॰ भिक्षयाजीवनोपाये ॥ पैण्डिन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

भैक्षभुक् । त्रि॰ भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज॰ । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाणः । पुं॰ परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न॰ भिक्षुकसन्दे ॥ भिक्षूणांसमूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमोक्तायामिन्धाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतयुतंतन्निलिप्तैर्विशालैर्द्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । यत्रताम्रेकटाहेत्वपिठरपटलेपावकैर्मन्ददीप्तैर्धन्यैर्मन्मथकान्तिसुतनपरिवृतैर्भुज्यतेवापनश्रीः । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

भैरवः । पुं॰ शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्य्यन्तइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाचभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री॰ देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न॰ भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥

भैषज्यम् । न॰ औषधे ॥ भिषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ।

भो । अ॰ सम्बोधने ॥

भोक्तव्यः । त्रि॰ भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा॰ । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं॰ पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभिःसंयुक्तआत्मनि । संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्याः ॥ सुखादिभोगकर्त्ता॰ यथा । कर्माणिदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ वैश्वानरेग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसांचकर्मणांफलदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ सुषेः सुखदुःखमोक्षात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारेणोपलब्धरि । त्रि॰ पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदैवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नातःसुधौतस्फुटसुन्दरशुक्लधौतवस्त्रःकालधौतचरणःसहपुत्रमित्रैः । सर्व्वोप्रसन्नहृदयोरसपाकवेत्ताभोक्ताविशेषरससंहितमिष्टाम्बेत्तैः कटुलवणयुक्तैश्चारु

स्वावगुणिहते । आसनेप्राङ्मुखो-
भोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुख: ॥ भुङ्-
क्ते । भुज० । टच् ॥

भोग : । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखत्वानु-
भवे ॥ सुखसाधनविषये० पक्कान्नादि
रत्नादौ ॥ महानुत्साहवतामनतु-
तिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लोकिह-
ष्टे तिपूज्यपादा : ॥ सुखादिग्रहणे ।
सुखदु : खानुभवे ॥ धने । अहे :
शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभि
प्रायम्०भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमा
त्रे० इत्याकर : ॥ अहे : फणायाम्
॥ पालने । अभ्यवहारे योषिदा-
दिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना
हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाण्डा०-
द्र०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोज
नम्०भुज्यतेवा । भुजपालनाभ्यवहा
रयो : । भुजोकौटिल्ये वा । भावे
कर्म्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजी न-
हेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचित-
तव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभो-
गैर्भागौशास्त्रैचैकंप्रपूरयेत् । गु
रुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसंक्रम: ॥
किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्य भागंभोगेन
पूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशा
स्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात
तस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौ
शास्त्रवैराग्यैर्द्धौध्यानगुरुपूजयेतिव
शिष्ठ : ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।
त्रिपुरुषभोगमाहव्यास : । प्रपिता
महेनयद्भुक्तं तत्पुत्रे णविनाचतम् ।
तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रि-
पौरुष : ॥ पितापितामहोयस्यजी
वेच्चप्रपितामह : । त्रयाणांजीवतां
भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुष : ॥ नार
द: । तथारूढविवादस्यप्रेतस्य व्यव
हारिण : । पुत्रेणसोऽर्थ: संशोध्यो
नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभे-
दे ॥ य० । कांश्चिद्देहीभोक्ताचका
त्माभोजयितासदा । भोगोविभव
भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थे
सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डी
करणेनर : संवत्सरात्परम् । प्रेतदे
हंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपाल : । पुं० अश्वरक्षके । त्रि०
भोगरक्षके ।

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमि : । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भा
रतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । अत्रापि
भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । य-
तोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूम-
य : ॥

भोगवान् । पुं०अहौ । सर्पे ॥ भोगो
स्त्यस्य । मतुप् । नाट्य । त्रि०
भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकि तीर्थे ॥
भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगाय-सद्म ॥
भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।
भोगार्ह्यम् । न० धान्ये ॥
भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । व-न्दिमागधस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥
भोगावास : । पु० वासगृहे ॥ भोग-स्थावास : ॥
भोगिक : । पु० भोगपाले । अश्वरक्ष के ॥
भोगिकान्त : । पुं० काम्यलक्षण्य । वायौ ॥
भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणीवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति : ॥ ग्राम-पाले । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैया-वृत्तिकरे ॥ त्रि० सर्वै भोगोपकरणै रुपेते ।
भोगिनी । स्त्री० महिषीविज्ञायान्य-राजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगो स्त्यस्या : । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङी प् ॥
भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥
भोगीन्द्र : । पुं०)
भोगीश : । पुं०) अनंते । नागरा जे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिना-म् ० इन्द्र : ० ईशोवा ॥
भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ म-णौ ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि० भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥
भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुम र्हायाम् ॥ टाप् ॥
भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन् भो-जवलअगच्छदइतिमाघ : ॥ देश-विशेषे ॥ धारानगरीपतौ । कलिङ्ग सिवेन्द्रपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥
भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटनामपुरं कृत्वाऽवस त्तदेतिवि० पु० ॥ देशविशेषे ॥
भोजकटीय : । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥
भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन० इ० भा० ॥ बहूनां पङ्क्त्यावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ प थ्योभोजनगुणविधानादियथा । भो-जनाग्रे सदापथ्यं जिह्वाकण्ठविशो-धनम् । अग्निसन्दीपनं हृद्यं लव-णार्द्रकभक्षणम् ॥ वायुघ्नं तिन्दुकं रोगोस्त्वयं जौ नोविदाहिपु । आ-रोग्यं कटु तिक्ते पु यलं मांसेपयसु च ॥ अन्नादष्टगुणं पिष्टं पिष्टादष्टगु

भोजनम्

गा.पय : । पयसोऽष्टगुणं मांसं मांसा
दष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तै-
लं मर्द्दनान्नचभक्षणात् । आहार :
प्रीणन : सद्योबलकृद्देहधारक : ।
फलमादौ भिचाश्नीयाद्भोजनस्य नरो
त्तम : । विनाभोचाफलं तद्वर्ज-
नीयाच कर्कटी ॥ मृणालं बिसशा-
लूकं कन्दे चु प्रभृतीन्यपि । पूर्वमे
वहि भोज्यानि न तु भुक्ता कदाचन ॥
याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं न लं-
ङ्घयेत् । याममध्ये रसोत्पत्तिर्यु-
ग्मेऽतीते बलक्षय : ॥ आयुष्यं प्रा-
ङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-
ख: । श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋ-
तं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुख : ॥ कुर्याद-
न्नेन भागौ द्वावेकं पानेन पूरयेत् ।
वायो : सञ्चारणार्थं च चतुर्थमवशे
षयेत् ॥ दन्तैश्चावगतं चान्नं यैर्वि
ना वहरिज्जलै : । कुर्यादनिर्गतं त
च्चिमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥ भुक्त्वा पा
णितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्यदि दीयते । अ
चिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोह-
ति ॥ भुक्त्वाचम्य करं वामं दत्वा कु-
चौ तत. पठेत् । भुक्तं मयेन्द्रहस्ते
न वैश्वानरमुखेन च ॥ गरुडस्य च क-
ण्ठेन समुद्रस्य च वह्निना । वाता-
पिर्भक्षितो येन पीतो येन महोदधि :
॥ यन्मया खादितं पीतं तदगस्त्यो-
जरिष्यति । पठित्वैतत्सुखासीन:
जर्घं तिष्ठेदनाकुल : । भुक्-
त्वा पादशतं गत्वा वाम पार्श्वेन सं
विशेत् । एवं ह्यधोगतं चान्नं सुखं-
तिष्ठति जीर्यति ॥ भुक्त्वा संविश-
तस्तुन्दं बलमुत्तानशायिन : । आ
युर्वामकसुप्तस्य मृत्युर्धावति धावत :
॥ अपि च । ततो भोजनवेलायां
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम् । तत्प्रदक्षि
णं नित्यमायुर्धर्मविवर्द्धनम् । लोके
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुता-
शन : । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो
राजा तथाष्टम : ॥ पादुकारोहणं कु
र्यात्पूर्वं भोजनत : परम् । पादरोग
हरं वृष्यं चक्षुष्यं चायुषे हितम् ॥ अ
श्नीयात्तन्मना भूत्वा पूर्वन्तु मधुरं र
सम् । मध्ये लवणाम्लौ पश्चात्कटुतिक्तक
षायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि
यानि भुङ्क्ते हि मानव: । तद्विदाह
प्रशान्त्यर्थं भोजनान्ते पय : पिबेत्
॥ एवं भुक्त्वा समाचामेत् ऊर्ध्वग्रहण
पूर्वकम् । भोजने दन्तलग्नानि नि
र्हृत्याचमनं चरेत् ॥ दन्तलग्नमनि
र्हार्यं लेपं मन्ये तदन्तवत् । न तच बहु
श : कुर्यात्यत्नं निर्हरणं प्रति वि
स्तारस्तु न चान्न ॥ अजातागीमलं भुङ्
क्तेऽत्रपीपूयशोणितम् । अहुलातु
कामिं भुङ्क्ते यद्त्वा विड्विभोजन
म् ॥ अघं स केवलं भुङ्क्ते य : पचत्या
त्मकारणात् । इन्द्रियप्रीतिजनकं

दयापाकेविपर्यये दिक्तिनाशाजि : ॥ वालंसुशासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : ॥ नभोजनार्थेस्वे विप्र : कुलगोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थेहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनुः॥

भोजनपात्रम् । पुं॰ आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यं राजतंशुचि । कांस्यं बुद्धिप्रदंरम्यं पालाशंच पित्तारकम् ॥

भोजपति : । पुं॰ कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न॰ स्वनामाख्यातप्रसिद्धे देशवि॰ ॥

भोजयिता । त्रि॰भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं॰ ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री॰ ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप : । पुं॰ कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न॰ भोजनीयद्रव्ये । यत्कवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ वि षयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज॰ । पदस्योर्ण्यत् । भोज्य भक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ चाहाराद्धिकं भोज्य ब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ भक्ष्य दयायंप्राप्यभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं॰ सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भवः । पुं॰ शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री॰ भोजराजगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्च स्त्रभोजक्षत्रियि॰ इत्युक्ते : ष्यङादेश : । ष्यङचाप् ॥

भोट : । पुं॰ भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं॰ स्वनामख्यातप्रसिद्धे देशविशे॰ । भोटान्॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥

भोटान्त : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरात्पूर्वभागेकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशात्पदक्षिणे ॥

भोभो । अ॰ सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं॰ वत्सरोगे । उष्ट्रे ॥

भो : । अ॰ सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा॰ । बाहुलकात् डोस् ॥

भौत : । पुं॰ देवले । भूतयज्ञे । न॰ भूतसङ्घे । भूतानांसमूह : । भिक्षादित्वा॰ त्रि॰ भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं॰ स्वामौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकाप्राकृतसर्ग

सत्वैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यां मूर्धोमध्यभावेनचैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलतः सर्गः । मध्येरजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः॥न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तस्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्य : । पुं० भूतिसुते : मुनौचतुर्दशमनौ ॥

भौम : । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले । नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पार्थिवविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमं त्रिविधंबुधैः । जाङ्गलंपरमानूपंततः साधारणंक्रमात् ॥ भौमानामक्षसांप्राप्येयदृशंप्रातरिष्यते । भौमत्त्वंभिम्नंत्वच्यतस्तेषांमहानुगाः ॥ त्रि० भूमिभवे । तत्रे । अन्नमयभूमिकार्ये ॥ भूमेरयम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवार : । पुं० पञ्चवाराख्यांजद्धाध्यायम् ॥

भौमन : । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ॥

भौमावास्या । स्त्री० सोमवतीतिविख्यातायाममायाम् । यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यास : ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिक : । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्त : । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंश : । पुं० अध : पतने ॥

भ्रंस : । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकेक्वाभाषार्थकुंसिधातोर्भ्रुरादिग्रन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोङ्योगालवस्येतिसूत्रे० च भ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यचकारेणैनविधीयतइतिव्याख्यानान्तराद्० भ्रकुंस : ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवो : कुटि : । इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटी । कुटेरिन्नन्त० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवोःकुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० च अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

भ्रकारोनेनविधीयतद्रूलर्थादिकारः ॥

भ्रमः । पुं॰ अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह भित्तिपुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख॰ द्र॰ मा॰ भ्रमणे. भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्यामतौ । व्यसनहेतौ ॥ मार्विनश्यत्ययं भोगोमहेतासुखरोत्तरम् । माविघ्नाः प्रतिबध्नन्तुधन्वोऽस्माऽस्मादितिभ्रमः ॥

भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे घञ् ॥ नद्यादावधस्थलस्योर्ध्वनिःसरणे ॥ भ्रमन्निजलान्यनेन । इल श्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभावः ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते॰ भ्रमस्तनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविधः । विपर्यासः॰ संशयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबुद्धिः॰ शङ्खादौपीततामतिः । स्वानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किंस्विन्नरोवा॰ स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिः । तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोषः । यथा । अप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । तच्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासाप्रकीर्त्तिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यासः संशयोपिप्रकीर्त्तितः । आद्योदेहेष्वात्मबुद्धिः शङ्खादौपीततामतिः ॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते । । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशयः ॥ तदभावाप्रकाराधीस्तत्प्रकारातुनिश्चयः । समं शयोभवेद्वाधीरेकत्राभावभावयोः ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम् । दोषोऽप्रमायाजनकः प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविधः स्मृतः । द्र॰ भा॰ प॰ ॥

भ्रमणम् । न॰ अनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे । पर्यटने ॥

भ्रमणी । स्त्री॰ कारण्डिकायाम् । जलौकायाम् ॥ अधीश्वितुः क्रीडायायाम् । अधीशितुः क्रीडादौ ॥

भ्रमत्कुटी । स्त्री॰ तृणादिकृते ॥ कावावसि । अङ्गमञ्चाम् ॥

भ्रमरः । पुं॰ कीटविशेषे । मधुपे । मधुव्रते । द्विरेफे । षट्पदीके ॥ कामुके ॥ वेधमभ्रस्ते । यथा॰ द्र॰ मा॰॥ भ्रमति । भ्रमु॰ । अर्त्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यरः ॥

भ्रमरकः । पुं॰ भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । वालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु॰ अर्त्तिकमीत्यरः । स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीटः । पुं॰ कीटान्तरे । कुम्भारी॰ द्र॰ मा॰ ॥

भ्रमरच्छल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । भृङ्गाढ्यायाम् ॥ भृङ्गच्छल्लीचकटुका

वित्ताद्दीपनरोचनीति० रा० नि०

भ्रमरप्रियः। पुं० धाराकदम्बे ॥

भ्रमरमारी। स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे। मांसपुष्पिकायाम् ॥

भ्रमरविलसितम्। न० भ्रमरविलसितायाम्। म्भौन्लौगःस्याद्भ्रमरविलसितम् ॥

भ्रमरविलसिता। स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दःप्रभेदे ॥ यथा। मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य० मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्ताकण्यन्ते सफलयतुहरिः। फुल्लाकर्मौभ्रमरविलसिताभाविभौभांकलयतिकिमुताम् ॥

भ्रमरा। स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् ॥

भ्रमरातिथिः। पुं० चम्पके ॥

भ्रमरानन्दः। पुं० वकुले। अतिमुक्तके। रक्ताम्लाने ॥

भ्रमरालकः। पुं० भ्रमरके। कुरले। ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥

भ्रमरावलिका। स्त्री० भ्रमरावल्याम् ॥

भ्रमरावली। स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसङ्गतगङ्गसुवर्णलसल्लया०कर पुष्पसुगन्धवरीरसनारुचिरा। काम कदयनूपुरचारुतरालयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपतुल्लिखिता ॥ यथा। सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्० मदनेनधनुःसशरंसुकरं निहितम्। नलिनालिनिकिरणमालिनिमानकया० रतिनायकशायक

दुःखमुपैतितथा ॥

भ्रमरिका। स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे। येनभूरपिभ्रमतीवभाति। भ्रमरीमाली० इ० भा० ॥

भ्रमरी। स्त्री० भ्रमरयोषिति। भौंरी० इ० भा० ॥ षट्पद्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ पुत्रदाल्याम् ॥ भ्रामर्याःस्थाने ॥

भ्रमरेष्टः। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भ्रमरेष्टा। स्त्री० भूमिजम्ब्वाम्। भार्ग्याम् ॥

भ्रमरोत्सवा। स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भ्रमासक्तः। पुं० शस्त्रमार्जके ॥

भ्रमिः। स्त्री० भ्रमणे ॥ जलनिःसरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमण म्। भ्रमु०। इक्कृष्यादिभ्यः ॥ भ्रमेः सम्प्रसारणञ्चेतीन्। बाहुलकात्सम्प्रसारणाभावः ॥

भ्रमितः। त्रि० घूर्णिते। भ्रमणकारिते ॥

भ्रमी। त्रि० भ्रमविशिष्टे ॥

भ्रष्टः। त्रि० गलिते। च्युते। इत्यादितः पतिते ॥ यथाद्भ्रष्टातीर्थयात्रामुगच्छेत्तस्याद्भ्रष्टोरीरयंवैतथैव। योगभ्रष्टः सम्प्रतिस्वगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांवैतथैव ॥

भ्राजः। पुं० कात्यायनप्रणीतश्लोके। भ्राजानामश्लोकाद्गतिमहाभाष्यम् ॥

भ्राजकम्। न० पित्ते ॥

भ्राजमानः। त्रि० दीप्यमाने ॥

भ्राजिष्णुः। त्रि० अलङ्काराजिनादी

प्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्रा
जि ॥ भ्राजते । तच्छील : । भ्राज
दीप्तौ । भुवश्चे तिचकारात्० भ्राजे
रपिदृप्याच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥
भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० वि
भर्ति वा । भ्राज् डुभृञ्० । वा ।
नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृ
पितृदुहितृ । इतिसाधुः ॥
भ्रातरौ । पुं० २०० सहोदराभ्रातृभ
गिन्यौ : । भ्राताचस्वसाच । । भ्रा
तृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेष :
स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥
भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ
॥ ऋतष्ठञ् ॥ क्लीपि० भ्रातृकौ ॥
भ्रातृयोग्ये ॥
भ्रातृज : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात
। पञ्चम्यामितिडः ॥
भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातृपुत्र्याम् । भ्राती
यायाम् ॥ टाप् ॥
भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् ।
प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुः जाया ॥
भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रा
तापतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंस
पत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य
नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥
भ्रातृपुत्र : । पुं० भ्रातृजे ॥
भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रौ ॥ भ्रा
ताचभगिनीच ॥
भ्रातृवल : । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्रा
ताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइ
ति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वल
इतिनदीर्घ : ॥
भ्रातृव्य : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातु
रपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥
व्यन्सपत्ने ॥
भ्रातृश्वशुर : । पुं० पतिज्येष्ठभ्रात
रि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥
भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्ना
त्तृतीयभवने ॥ भ्रातुः स्थानम् ॥
भ्रात्रीय : । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्य
म् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छः ॥
भ्रान्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥ राजधुस्तू
रे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रान्ति
ते । भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीय-
ब्रह्मतत्त्वमज्ञात्वमित्यदातदा । भ्रा
न्तापवाखिलास्तेषां मुक्ति : क्वा
पासुन्मम ॥ भ्रमे : कर्त्तरिक्त : ।
अनुनासिकस्यक्विझलो : क्ङिति०
इ० दीर्घ : ॥
भ्रान्ति : । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ
। अतस्मिंस्तद्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्र
काशत्वाद्भ्रांतेर्नैवास्तिलक्षणम् ।
यदिस्याल्लक्षणं किञ्चिद्भ्रान्तिरेवन-
सिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वचि
द्वेक : ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥
भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुना
सिकस्येतिदीर्घ : ॥
भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधर्मसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि॰ भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि॰ भ्रान्तिमती ॥ पुं॰ अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तद्दिति॰ अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते॰ तेनसमानमर्थादिदप्राकरणिकमाधीयते । तस्यतथावि धत्वहष्टौसत्यांयत्प्राकरणिकतया-संविदनम्॰सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा॰तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इत्वार्थानुगमेनसंभ्रायाः प्रहर्षे स्फुटस्पष्टमेव प्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालेमार्जारः पयइतिकराल्लेढिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्बिसमितिकरी सङ्कलयति।रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहोविभ्रमयति ॥

भ्रान्तिहर : । पुं॰ मन्त्रिणि ॥ त्रि॰ भ्रमनाशके ॥

भ्रामक : । पुं॰ जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रि॰ भ्रमजनके ॥

भ्रामर : । पुं॰ चुम्बक॰ इ॰ प्र॰ पाषाणे । भ्रामके ॥ न॰ शुक्लवर्णे म धुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरैत्यादिनाऽण् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैःप्रसिद्धेभ्यः षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नं मूत्रजाड्याकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे । यथा । तत्कटिंसमधिरूढवल्लभः स्याद्भ्रामरादिपद्मसंस्थितिस्थित : । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितचित्तोभ्रामरंनिगदितंसमुखतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि॰ भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि॰ अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

भ्रामित : । त्रि॰ आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्र : । पुं॰ भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां॰ इ॰ भाड॰ इ॰ भा॰ ॥ भ्रज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति॰ष्ट्रन्॰ सद्धिश्च ॥

भ्रियमाण : । पुं॰ पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंस : । पुं॰ भ्रूकुंसे ॥ भ्रूकुसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ॰ इ॰ भा॰ ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य तिभ्रूशब्दस्यउवङ्भाविनामव्ययानार्थ ति

वक्तव्यमितिनिषेधोक्तरपठितेन । अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनसन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री॰ भ्रूकुटी । भ्रूकुव्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री॰ भ्रुकुटी । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवा र्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री॰ नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिह्निकायाम् । भौं॰ इ॰ भा॰ ॥ भ्रमु॰ । भ्रमेर्डूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेर्डूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । ऊङ् मादीनामिति॰ गम : क्वाविन्यच वार्त्तिकेन॰मलोपऊङादेशः ॥

भ्रुकुंसः । पुं॰ भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नर्त्तनिजा॰ इ॰ भा॰ ॥ भाषणा र्थकसुरादिश्यन्तात्कुसेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वो ऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे॰इयङुवङ् भाविनाम् धानाम्नेतिवार्त्तिका द्धस्वनिषेधः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री भ्रुकुव्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रुकुटी । स्त्री॰ भ्रुकुव्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिका रादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्वनि षेधः ॥

भ्रूणः । पुं॰ स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ शिशौ । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री॰ गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । निर्विवाहं कृतं यैर्नकरो तिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्स सभ्रूणहत्यामवाप्नुयात् ॥

भ्रूणहा । त्रि॰ गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणं हतवान् । हन॰ । ब्रह्म भ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्मणपि ॥ भ्रूणघ्न॰ परिहाप्रपचनोऽयम् इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं॰ भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं॰ अधःपाते । यथोचि तात्॰ भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृच लने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न॰ चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न॰ भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातना त्तकारादेशः ॥

† —॰— †

मः। पुं॰ मकारे॥ यमे॥ समये॥ विषे॥ मधुसूदने॥ चन्द्रशेखरे॥ शम्भौ॥ ब्रह्मणि॥ चन्द्रमसि॥ मन्त्रे॥ मङ्गले॥ त्रिगुरौ॰ऽऽऽ॰॥

मंहिष्ठः। त्रि॰ महनीये। पूजनीये॥

मकरः। पुं॰ नक्रे। यादःप्रभेदे। मगर॰ इतिभाषाप्रसिद्धे॰ भ्रषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ॥ निधिप्रभेदे॥ दशमराशौ। चालोकिरे॥ कृतान्ति। कुञ्चिसायाम्। पचाद्यच्। मनुष्याणांकरः। पृषोदरादिः॥ यद्वा। मङ्कते। मकिमण्डने। अच्। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम्। मकं राति। राडाने। आतोनुपर्सितकः॥ दर्पचोऽप्युक्तः सारस्वतकोषे॥ अहंद्युर्णे॥

मकरकुण्डलम्। न॰ मकराकृतिकर्णाभरणे॥

मकरकेतनः। पुं॰ कामदेवे॥ मकरः केतनं यस्य सः॥

मकरध्वजः। पुं॰ कंदर्पे। चनङ्गे॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्य सः॥ रससिन्दूरविशेषे। चन्द्रोदये॥ तदयारणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ॥

मकरन्दः। पुं॰ पुष्परसे॥ मकरमपि द्यति॰कामजनकत्वात्। दोऽवखण्डने। चातोनुपसिकः। पृषोदरादिः॥ यद्वा। मकरमप्यन्दति। अदिबन्धने। कर्मण्यण्। शकन्ध्वादिः॥ कुन्दपुष्पवृक्षे॥ न॰ किञ्जल्के॥

मकरमुखी। स्त्री॰ प्रणाल्याम्। पयसःपद्व्याम्॥

मकरन्दवती। स्त्री॰ कृष्णवृन्तायाम्। पाटलापुष्पे॥ मधुविशिष्टायाम्॥

मकरव्यूहः। पुं॰ मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे॥ वराहव्यूहविपर्ययेणमकरव्यूहोभवति। तेनाऽग्रे यथा क्षोभयन्नभयेसलिलगच्छेत्॥

मकराकरः। पुं॰ समुद्रे॥ मकराणामाकरः॥

मकराकारः। पुं॰ महाकरञ्जे। पक्वपत्रे॥

मकराङ्कः। पुं॰ समुद्रे॥ कामदेवे॥

मकराधिपः। पुं॰ शनियष्टे॥ मकरस्यराशिविशेषस्याधिपः॥

मकरालयः। पुं॰ पर्वते॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः॥

मकरी। पुं॰ समुद्रे॥ मकराः सन्त्यस्मिन्। अतइनिठनाविति॰इनिः॥

मकुटम्। न॰ मुकुटे। किरीटे॥ मङ्कतेऽनेन। मकि॰। बाहुलकादुटः। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम्॥

मकृतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥
मकुरः । पुं० मुकुरे । दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुरादिसाधुः ॥
मकुलः । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥
मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मोठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवाससलोयाहीकषपित्तहरोलघुः । वांतिजिन्मधुरः पाकेक्रमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ चि० म०षरे ॥
मकुष्ठकः । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मकु व्यतिवा । मणि० । बाहुलकादुत्तमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मकुष्ठासौष्ठकश्च । पूर्वपदादिति षः ॥
मकूलकः । पुं० मुकुलके । लघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० । स्वर्णपिक्षादिभ्यऊरोलचाविति० पिक्षादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥
मकलः । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोबस्तिशूलमक्कल संज्ञितम् । यवक्षारं पिवेत्तत्र मस्तुनोष्णोदकेनवा ।
मक्का । स्त्री० खुराशाभिधे देशे ॥
मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥
मक्केशः । पुं०) खुराशानदेशस्थे
मक्केश्वरः । पुं०) शिवे ॥

मक्षोलः । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मक्षोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥
मक्षः । पुं० स्वदोषाच्छादने ॥
मक्षवीर्य्यः । पुं० पियालवृक्षे ॥
मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मशति । मशमर्थे रोषकृतेच । इनिमशिभ्यां सिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । क्वुन् । स्त्रत्वम् ॥
मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥
मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मखः । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवायत्र अनेनवा । मख गतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिघः सोपि मखः ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहिर्हलोपश्च० महेर्घे तिखोहलोपश्च ॥
मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥
मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥
मखानलः । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥
मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नं पद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदक्ष यज्ञस्यचसुहृत्०शत्रु: ॥

मगश : । पुं० त्रिगुरौ०ऽऽऽ: ॥

मगध : । पुं० वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति०या चते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्य गन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा : पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकु ण्डान्तकं शिवे । मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्र मेणैवक्रमास्कीकटमागधौ ॥ मगधा नांनिवासोजनपद : ० मगधा : । निवासेऽप्योजनपदेलुप् । लुपियुक्त वद्भाव : ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर : । पुं० जरासन्धनृपे । म गधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेश विशेषाणामीश्वर : ॥

मगधोद्भव : । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मग धेसद्भवोयस्य ॥

मग्न : । त्रि० जलान्त: प्रविष्टे । आ प्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । क्त । ओदितश्चेति०निष्ठा नत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्०स्कोरिति सलोप : । चो : कु : ॥

मघ : । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । म ग०नामकर्म्मव्याख्याने ॥ न० पुष्प विशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपू ज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन् पूषन्प्लीहन्निल्यादिना०कनिन् । कवि रितिमनोरमायांस्पष्टम् ॥ निपा तनात्०हस्यघोवुगागमश्च । मघवा नौ०मघवान : ॥ मघवाबहुलमिति मितिषादेशपक्षेतु० मघवान्मघ वन्तौ० मघवन्त : ० इत्यादिबो ध्यम् ॥ जिनानांचक्रवर्त्यन्त र्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ तज्जात स्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृ भक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनघ्यविद्य : चे व्यन्सभयस्यमघाऽनघ : स्यान्मति: सदारातिविनाशदक्ष: ॥ बहुवचना न्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा मघोदकेमथा द्धं चयद्धण्प्रच्छादनेतथा । पितर: स्प हयन्त्यष्टमष्टकासुमघासुचेति ॥ म घायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्य तीतिवाक्यवचनात्तोपि ॥ औषधविशे षे ॥

मघाभव : । पुं० शुक्रग्रहे ॥

मघाभू : । पुं० शुक्राचार्य्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मद्गुर : । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कते मकि० । बाहुलकादुरच् ॥

मङ्खि: । त्रि॰ शठे ॥ मङ्खते । मङ्खि॰ । वङ्क्र्यादित्वात्साधु: ॥

मङ्घणम् । न॰ जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ॰ शीघ्रे ॥ भृशार्थे । मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलकात् उ: । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोप: ॥

मङ्घुषम् । न॰ जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेष: ॥

मङ्ग: । पुं॰ नौमस्तके ॥ मङ्गति । मङ्गिसर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गल: । पुं॰ अङ्गारके । कुजे । इत्यमरः ॥ अस्य धारणस्य फलं यथा । जय: प्रतापी क्षितिपालसम्मोरथप्रियोवक्रवचा: सरोष: । सत्यान्वित: शूरतमप्रवेताकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्य: ॥ न॰ कल्याणे ॥ सर्वार्थरचणे ॥ अभीष्टिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलु क्रियमाणमेवमन: प्रह्लादनं समीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकारा: ॥ आधीनं मङ्गलं यावन्मुनिर्दिष्टोवापित मङ्गलमित्यालङ्कारिकोक्त: काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवान् भाष्यकार: । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच भवन्तिचाध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीति मङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धिमङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभि: ॥ लोकेऽस्मिन् मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशन: । हिरण्यं सर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम: ॥ एतानिसततं पश्येन्नमस्येदर्चयेच्च य: । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीत तथाप्यायुर्न हीयते ॥ अपिच । रोचनं चन्दनं हैमंमृदङ्गं दर्पणं मणिम् । गुरुमग्निं तथासूर्यं प्रात: पश्येत्सदाबुध: ॥ मङ्गति॰ दुरदृष्टमनेन । मगिसर्पणे । गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां ब्रह्मतन्मङ्गलं विदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि॰ कल्याणवति ॥

मङ्गलघटम् । न॰ मेषराशौ । इति करार्णौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयपञ्चमगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री॰) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री॰   ) यथा । प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गलदासदा । सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितै: परिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छाय: । पुं॰ प्लक्षद्रुमे ॥

मङ्गलपाठकः । पुं॰ स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं॰ दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामिति केचित् ॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं॰ भारतवर्षस्थपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री॰ स्तोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायां मङ्गलाख्यदेवी गौरी ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ हृत्ताष्टम्यादिविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामङ्गिकागन्धा मङ्गलागुरुवाचकाः । मङ्गल्यागुरुशिंशिपागन्धाद्याथो गन्धाह्निका ॥

मङ्गलाचरणम् । न॰ ग्रन्थादारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणं शिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्च वश्यं कर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः ॥

मङ्गलारुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षीरम् । न॰ असाहश्य कथायाम् ॥

मङ्गल्यः । पुं॰ त्रायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ बिल्वे ॥ मसूरके जीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न॰ दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि॰ शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्र साधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं॰ मसूरे ॥ स्वार्थे कन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री॰ मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥ मिश्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् । माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनानिचर्शप्राप्तियादेषोदद्दते हरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री॰ नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री॰ प्रशस्ते ॥ मांशंसुंचर्चति । चर्च अध्ययने । ण्वु

त् ॥ यथा । प्रशस्तोवाह्मण :० ग्राह्मणमचर्चिकाकारकठिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैर्येतिसमास : ॥
मच्छ : । पुं० मत्स्ये ॥
मच्छिका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मच्छै वस्त्रार्थे च ॥
मज्जकृत् । न० चर्म्मणि ॥
मज्जा । पुं० वृक्षसारे । इयादिकस्यम स्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्य वीर्यं भवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्यं यमज्जान मपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगतधातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वं तस्यसारोऽर्ध्वोघन : । य : स्नेहवत् पृथग्भूत : समज्जा त्यभिधीयते ॥ स्थानमस्य स्थूलास्थिषु विशेषेण मज्जात्त्वभ्यन्तरेस्थित : । इति ॥ अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्म मेदोमज्जाविवर्द्धन : । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाच बलकृत्स्नेहनेरित : ॥ मज्जरसस्थिषु । ट मस्त्वोक्तौ । भ्वन्तचिन्नितिसाधु : ॥ शिरोस्थिमध्ये पिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥
मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । ट मस्जो० । बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥
मज्जासमुद्गम् । न० वीजे । शुक्रे ॥
मज्जसमुद्भव : । पुं० शुक्रे ॥
मज्जा । स्त्री० इघसारे । अस्थिगत धातौ ॥ मज्जते : पचाद्यजन्तात् टाप् । मज्जोक्तामज्जयासहेति० द्विरूप : ॥
मजजाल : । पुं० भूमिजम्बुकाली ॥
मजजारस : । पुं० शुक्रे ॥
मजजासारम् । न० जातीफले ॥
मजजिया । स्त्री० मज्जकायाम् ॥
मञ्च : । पुं० खट्वायाम् ॥ कार्यं वंशे । मांचा० मांभा० इ० भो० ॥ उच्चम ण्डपविशेषे ॥ दोलायमानं गोविन्दं मञ्चस्थं मधुसूदनम् । रथस्थं वामनं दृष्ट्वा पुनर्जन्मनविद्यते इति पुराणम् ॥ मञ्चते । मविधारणोच्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥
मञ्चक : । पुं० इन्दुकोपे । उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥
मञ्चाश्रय : । पुं० मत्कुणे ॥
मञ्चमण्डप : । पुं० मञ्चरक्षार्थकुटीरे । क्षुद्रङ्गी ॥
मञ्चिका । स्त्री० आसन्द्याम् ॥
मञ्जर : । पुं० वल्लरी ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्याम् । लतायाम् ॥
मञ्जरि : । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जु त्वरयति । ऋगतौ । अचइ : । शकादि : ॥
मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे । स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरी ॥ तुलस्यामुष्टौ ॥

घ् ॥
मञ्जरीनम :। पुं० वेतसवृक्षे ॥
मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मंजि :। पुं० मंजर्याम् ॥
मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥
मञ्जिफला । स्त्री० कदल्याम् ॥
मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वर्य्यवर्ण्यकृत् । गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पत्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णे तिष्ठति । इ० । सुपिस्थइतिकः । अस्याम्त्रितिपत्वम् ॥ यद्वा । अतिशयनेतमविष्ठनी ॥
मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मञ्जीर :। पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मञ्जिधुमौ० सौत्रः । वाहुलकादीरन् ॥ मूर्वधरे०ऽ, ॥
मञ्जरीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥
मञ्जु :। त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि० । वाहुलकात् उः ॥
मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥
मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥
मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० सुन्दरगामिनि ॥
मञ्जुघोष :। पुं० शिवे । उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जुः घोषः शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥
मञ्जुपाठक :। पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥
मञ्जुप्राण :। पुं० ब्रह्मणि ॥
मञ्जुभद्र :। पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥
मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्दः प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौचयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोत्करे । प्रियतंकलानिधिरसौतिमश्चौमुदमच्युते व्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिप्रभौ ॥
मञ्जुमणि :। पुं० पुष्पराग । पोखराज० इ० भा० ॥
मञ्जुल :। पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलाशये । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुत्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जुमञ्जुलमत्यक्षास्मिनृपा । सिध्मादित्वाल्लच् ।
मञ्जुवक्त्र :। त्रि० सौम्याननयुक्ते ॥
मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥
मञ्जुश्री :। पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

मञ्जुर्मनोज्ञार्थीर्थस्य ॥

मञ्जुषा । स्त्री० मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री० पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिधे पाधारे ॥ मञ्जस्यनया । टुमस्जो मस्जेर्नुम्बेच्छ्यम् ॥

मटची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतपाषाणष्टादौ ॥ कणन्याम् ॥

मटस्फटि : । पुं० दर्पारम्भे ॥

मट्टम् । न० रुद्रमस्तके ॥

मठ : । पुं० छात्रादिनिलये ॥ मठम्तयत्र । मठमदनिवासयोः हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितामर्दयेदाज्ये र्लिनापिचसन्नयेत् । तस्मात्तुवटकांस्त्वापचेत्सर्पिर्विनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तच्चसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : ससिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुहृष्योवृष्योवल्यः सुमधुरोगुरुः । पित्तानिलहरोरुच्योदीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिता शर्करासर्पिर्निर्मिताचपरोपिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणा : स्मृता : ।

मठर : । पुं० मुनिविशेषे । शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । बाहुलकादरन्प्रत्ययस्तिष्ठन्तादेशश्च ॥

मडक : । पुं० मडुवा० इ० प्र० धान्ये

मड्डु : । पुं० वाद्यप्रभेदे मज्जति० रस्मिन्शब्दाभवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ मृगय्यादयश्चेतिउणादिसूत्रेनिपातनान्मस्जेरप्रत्ययस्तुः । पृषोदरादि : ॥ डमरुवमद्दतस्मड्डुकइत्युच्यते ॥ चुचुसा० इ० गौडेषुयस्यप्रसिद्धि ॥

मड्डुक : । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थे क : ॥ मर्दले ॥

मणि : । पुं० स्त्री० अश्मजातौ । रत्ने ॥ सुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिञ्जरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिमन्धे ॥ मणति । मण शब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न० अलिञ्जरे , मांट० इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० । वुन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकार : । पुं० मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ हरस्योविश्वेश्वरोदेवो यत्रतस्यांमणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर : । पुं० काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : ० मणिकर्णिकायांवाईश्वर:

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने
मणिकार: । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौहरी इ० भा० । मणिकार० इतिच ॥ मणिं करोति । कृ+अण्० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥
मणिकूट: । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्याथगिरेर्मध्यमादनकस्य च । मध्येसयत्तिलोहित्योब्रह्मपुत्र: समाश्रित: ॥ ब्रह्मद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥
मणिखनि: । स्त्री० मणेराकरे ॥ मणे: खनि: ॥
मणिगुणनिकर: । पुं० अतिशर्करी १५ प्रभेदे ॥ यथा । ननमसनियति रिति० मणिगुणनिकर: । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसति: अनिशधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभव: ॥
मणिग्रीव: । पुं० कुवेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकन्धरे ॥
मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥
मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनशब्दे ॥ रतिकालिकस्त्रीणांकण्ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्त: ॥
मणितारक: । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीप: । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्या: स्थानम् इ० देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्वलोकोस्तिय: श्रुत: । मणिद्वीप: सएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्तत: स्मृत: । पुरापराम्बयैवायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौनिजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादपि चोत्तम: । गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिक: स्मृत: । नैतत्समंत्रिलोक्यांतुसुन्दरंविद्यतेक्वचिदित्यादिनादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥
मणिभाग: । पुं० तीर्थविशेषे ॥
मणिपर्वत: । पुं० गिरिविशेषे ॥
मणिपुष्पक: । पुं० सहदेवस्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥
मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थेदशदलेतृतीयेचक्रे ॥ समणिवच्छिन्नं तत्पद्मं मणिपूरंतथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥
मणिबन्ध: । पुं० प्रकोष्ठपाण्यो: सन्धिस्थाने । कारचन्थी । कलाई इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धअधिकरणे घञ् । न० ॥ वृहती ८ छन्द: प्रभेदे । यथा ।

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्ठमथान्त्यं स्या
द्गुरु यं तु । इन्द्रियवेदैश्छिन्नति-
स्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्य
मितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्र : । पुं० जिनानां पूर्वयक्षवि
शेषे । यक्षे । कुबेरसेनापतौ ॥

मणिभूमि : । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नख
नौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डप : । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० बृहती ९ छन्दोभे
दे । मणिबन्ध ॥ लक्षणं यथा । स्या
न्मणिमध्यं चेद्भसजा: । यथा । का
लियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फो
टतनुर्वा । चित्रपदाभो नन्दसुतश्चारु
ननर्त्त स्मेरमुख : ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्व
तविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्न
भूषिते ॥ पुं० तीर्थस्थे नवर्षितेप
र्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयु
क्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे । मीणादिग्र-
न्थान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-
१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौ
मणिमालाच्छिन्नागुहवक्त्रै : ॥ यथा ।
प्रणमदमौलीरत्नोपलकान्ते ०आतप
तिविवनाशोद्यामणिमाला । गोविन्द
पदाब्जे राजीनखराणामाक्रान्तममचि
तं ध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां० मा
ला० मालेवया ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिल : । पुं० नागविशेषे ॥ मणि
रस्यास्ति । चन्द्रभ्योपिदृश्यतइति
व : ॥

मणिवर : । पुं० हीरके ॥

मणिवीज : । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसर : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्र
यथ स्थ्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्कख
गे ॥

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसु
मे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठ : । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे ।
माठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि
शोके । शोकध्याख्यानम् । पचाद्य
च् ॥

मण्ड : । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे
॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषा
याम् ॥ सारे ॥ पिच्छे । दर्दुरे
॥ भक्तादिभवस्वे ॥ तद्यत्र यथा
भक्तोद्भिन्नाद्योपमण्ड : ये च भक्तस
मन्वितम् ॥ मणिचात्यन्तसर्पनिधि

गुणाष्टतण्डुलानां सुसिद्धानां चतुर्दशगुणे जले । रसः सिक्थैर्विरहितो मण्ड इत्यभिधीयते ॥ शुण्ठीसैन्धवसंयुक्तो दीपनः पाचनश्च सः । अन्नस्य सम्यक्सिद्धस्य त्रयो याम एडस्य सिवता ॥ पेयायूषयवागूनां विलेपीभक्तयोरपि । तस्य गुणाः । मण्डो याहीलघुः शीतो दीपनो धातुसाम्यकृत् ॥ ज्वरसन्तापशोषघ्नः पित्तश्लेष्मापहः । अपि च सुतो धनो वस्तिविशोधनश्च प्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायुं जयेदष्टगुणो हि मण्डः ॥ लाजमण्डोऽग्निजननो दाहतृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशमनो ऽग्निवद्दोषपाचनः ॥ वाट्यमण्डोऽग्निजननः शूलानाहविनाशनः । पाचनो दीपनो हृद्यः पित्तश्लेष्मानिलापहः ; वाट्यमण्डो भृष्टयवमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्डने ॥ पुं० न० सर्वेषामन्नदध्यादीनामग्ररसे । मांड० इ० भा० ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति । मण्डिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ मण्डति० मण्डाते वा । अच्० घञ् वा ॥ मन्यते वा । मनज्ञाने । जमन्ताड्ड ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० माडा० मण्डादूतिप्रसिद्धखाद्यपदार्थे ॥ त

द्विधानं यथा । वारिणाकोमलां कृत्वा समितां साधु मर्दयेत् । हस्तलालनया तस्याः लोप्त्रीं सम्यक्प्रसारयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृतं प्रक्षिपेद्बहिः । मृदुनावह्निना साध्यः सिद्धो मण्डक उच्यते ॥ दुग्धेन साज्यखण्डेन मण्डकं भक्षयेन्नरः ॥ अथवा सिद्धमांसेन सतैलकवटकेन वा । मण्डकोऽष्टपणो वृष्यो बल्यो रुचिकरोऽधमः । पाकेऽपि मधुरो ग्राही लघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्गविशेषे ॥ यथा । जयप्रियः कालापश्चकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलो वल्लभश्चेति मण्डकाः षट् प्रकीर्त्तिताः ॥ एषां विशेषः सङ्गीतदामोदरे द्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥ चतुर्था मण्डनं वासोभूषामाल्यानुलेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि० । ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजां नतिर्गुणवतां ह्रीरङ्गनानां धृतिर्दम्पत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ त्रि० भूषयकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्डनशीलः । मडि० । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥

मण्डप : । पुं० न० जनाश्रये । जन
विश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् महि
। घञ् । मण्डं पाति । पारचणे ।
श्रातोऽनुपसर्गेक : ॥ देवादिद्रव्ये
सद्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥
मण्डं पिबति । पा० । क : ॥

मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।

मण्डयन्त : । पुं० नटे । वधूसमूहे ।
अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्ड
यति । मडिभूषायांचुरा० । तृभूव
हिवसीत्यादिना० भच् । सचवित् ॥

मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वधूम् ।
नव्याम् ॥ जित्वान्ङीप् ॥

मण्डयमान : । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥
मण्डयति० तच्छील : । मडि० ।
ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥

मंडरी । स्त्री० चुचुर्याम् ॥

मंडल : । पुं० कुकुरे ॥ सर्पभेदे ॥
न० परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्वर्तुलवेष्टने
। चन्द्रसूर्ययोरुत्पातकरश्मिमंडले ॥
य० वातेनमंडलीभूताः सूर्याः चन्द्रम
सो : कराः । मालाभाव्योम्नितन्व
न्तेपरिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्र
वाले । मंडलाकारेणपरिणतसमूह
मात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा । चतु
रस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्धचन्द्रकम्
। कर्तव्यमानुपूर्व्येणवाद्यायादिषुमं
डलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत्
कुष्ठे ॥ देशे । समन्ताद्विंशतियोजने
। चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचि
त् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजमु
द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं
। यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमि
त्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्र
ञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥
पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्पाक्र
न्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्च
वविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥
अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्त
र : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्य
स्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्बहिरेतेषामुदा
सीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहता
नांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभु : ॥ पञ्चविजि
गीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहा
क्रान्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासारा
श्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासी
नौद्वौ । विजिगीषुरेकश्चेत्येवंद्वादश
राजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे॥
सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धे ग
तिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्ग
तस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडला-
कारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥
व्यायनखाप्यगमद्रव्ये ॥ व्यूहविशे
षे ॥ यथा । तिर्यग्वृत्तिस्तुदंडःस्याद्
भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतो
वृत्तिःपृथग्वृत्तिरसंहतः ॥ मंडयति
मडि० । वृषादित्वात्कलः ॥ मंड

भूर्घांलारिवा । मंडले॰ इतिवा ॥ यद्वा । मंडमस्त्यस्य । सिध्मादित्वा त्वच् ॥ त्रि॰ निवहे । विम्बे ॥

मण्डलकम् । न॰ बिंबे ॥ कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं॰ कुक्कुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥

मण्डलनृत्यम् । न॰ हल्लीषे । मण्डलाकारनृत्ये ॥

मण्डलपत्रिका । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

मंडलसङ्क्रम : । पुं॰ राशिसङ्क्रमे ॥

मंडलाप्र: । पुं॰ कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥

मंडलायितम् । न॰ वर्तुले ॥

मंडलाधीश: । पुं॰ मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥

मंडलिका । स्त्री॰ परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थेक: । कात्पूर्वस्येकार: ॥ मंडल्याम् ॥ स्वार्थिके॰ कप् : ॥

मण्डली । पुं॰ भुजङ्गे ॥ बिडाले ॥ कारण्डे ॥ गोनासे॰ सर्पे ॥ वटवृक्षे॰

मण्डली । स्त्री॰ मण्डलाकारेणपरिगतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीप् ॥

मण्डलेश : । पुं॰ एकजन्मनि । भवापते । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डल्यादेर्व्या : स्थाने । मण्डलस्येश : ॥

मण्डलेश्वर: । पुं॰ नृपान्तरे ॥ भूम्येकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपश्च । यौराजातच्छत्रगुण : सएवमण्डलेश्वर : ॥ मण्डलस्येश्वरिमिनादिकुपस्थदेशस्येश्वर : ॥

मण्डहारक : । पुं॰ शौण्डिके ॥ मण्डं सुराग्रंसंहरति । हृञ्॰ । कर्मण्यण् । स्वार्थेक : ॥

मण्डा । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ मण्ड : मचाद्यजन्तात्टाप् ॥

मण्डित : । पुं॰ बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि॰ भूषिते ॥ मंडते । मडि॰ क्त : ॥

मण्डुक : । पुं॰ सड्मर्दे ॥

मण्डूक : । पुं॰ गूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न॰ बन्धविशेषे ॥ मण्डयति॰ जलाशयम्॰ मंडतेवा । मडि॰ । मण्डिमण्डिभ्यामूकण् ॥

मण्डूकपर्ण : । पुं॰ पत्रोर्णे । श्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकाइवपर्णमस्य ॥ कपोतने ॥

मण्डूकपर्णी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥ मोलिच्छिकौषधौ ॥ घादित्वभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्या : । पाककर्णेतिङीप् ॥

मण्डूकमाता । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् ॥

मंडूका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

मंडूकी । स्त्री॰ मंडूकपर्ण्याम् ॥ दूर्वा

पिसि । भेक्याम् । नाड्याम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्यमलंमंडूरमुच्यते । यल्लोहंयस्यचप्रोक्तंतत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ शतोर्द्धंमुत्तमंकिट्टंमध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमम्षष्टिवर्षीयंततोहीनोविषोपमम् ॥ मूडती । मडि० । खर्जूरादित्वादूरः ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आलपने । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाते ॥ अर्चिते ॥ शिष्टसम्मते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिवर्तमानेक्तः ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्गः । पुं० मुनिविशेषे । मेघे ॥

मतङ्गकेदारः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गजः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्करे जातः । अमरो० । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते । मतं० मतिम् । अलति । अलभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वाट्टस्य लः । प्रशस्तः पुरुषः० पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायारूढिशब्दत्वात् । प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥ तस्यलक्षणंयथा । स्वपक्षेदोषाभ्युपगमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा । न्या० गौ० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थः । दोषाभ्युपगमात् । दोषमनुद्धृत्येत्यर्थः । यथाशब्दोनित्यः श्रावणत्वादित्युक्ते० अनाद्यनैकान्तिकत्वेन हेत्वाभासोयमित्युक्ते० शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादितिसाधितेअस्मिन्नपि पक्षेत्वन्नदोष इत्युक्तो० असिद्धत्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्ते० सोयंमतानुज्ञयानिगृहीतः स्यात् प्रतिपक्षमनुमतंभवतीतिस्वपक्षेदोषाभ्युपगमात् ॥ वृत्ति ॥ ६३ ॥

मतिः । स्त्री० इच्छायाम् । धियि ॥ बुद्धौ । यस्ययत्कुलेजन्मतन्मतिस्तादृशीभवेत् । स्मृत्याम् ॥ स्मृतस्यमनने । मतिकरौषधंयथा । पाठार्कीरकेकुष्ठमश्वगन्धावमोदकम् । वचात्रिकटुकञ्चैवसमभागंचूर्णमुत्तमम् । ब्राह्मीरसैर्भावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम् । मासाद्भक्षितंकुर्यान्मर्त्यं क्षयं मतिपरामितिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेऽनया । मनज्ञाने । क्तिन् ॥ मतिर्मननं तर्कोमन्तव्यविषयआदर इतिच्छान्दोग्यमहाभाष्यम् । आर्ये । मा कर्मभेदेकृत्यवयपाठः ॥ अतीतानुस्मृतिर्धात्वर्थादिर्विषयामतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृतेतिनिश्चयः ॥

मतिगर्भः । त्रि॰ प्रतिभासारे ॥
मतिदा । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥
मतिभ्रमः । पुं॰ भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥
मतिभ्रान्तिः । स्त्री॰ मतिभ्रमे । मिथ्यामतौ ॥ मतेर्भ्रान्तिः ॥
मतिमान् । त्रि॰ प्राज्ञे ॥
मतिविध्वंसः । पुं॰ उन्मादरोगे ॥ मतेर्ध्वंसो नाशो येन ॥
मतुबर्थीयः । पुं॰ मत्वर्थीयप्रत्ययेषु ॥ बाहुलकान्मतुबर्थशब्दाच्छः ॥ शैषिकान्मतुबर्थीयादितियथा ॥
मत्कुणः । पुं॰ मशकाकृतिख्यातेनिर्विषारोमे । कालेय्यकसदृन्तो गजे ॥ निःश्मश्रुपुरुषे ॥ वृद्धे । रक्तपायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये॰ कीटविशेषे । उड्कुस॰ मांगुण॰ खटमल॰ इ॰ भाषा ॥ नारिकेले ॥ जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥
मत्कुणा । पुं॰ निर्लोमयोनौ ॥
मत्कुणारिः । पुं॰ इन्द्राशने । भङ्गायाम् ॥
मत्तः । पुं॰ प्रभिन्ने । धत्त्मदेहस्तिनि । गर्दिरी॰ धुत्तूरे ॥ कोकिले ॥ महिषे ॥ त्रि॰ हृष्टे । मदिरानष्टे ॥ शौण्डे माद्यतिस्म । मदोदर्पः । गत्यर्थेतिक्तः । जध्याश्चेतिनत्वं ॥
मत्तकाशिनी । स्त्री॰ उत्तमनार्याम् । परपर्विन्याम् ॥ मत्ता॰ यौवने वकाशते विभाति । काशृदीप्तौ । मत्तयुंपमानइतिणिनिः ॥
मत्तकासिनी । स्त्री॰ वरारोहायांयोषिति ॥ मत्ते वकासते । कासृशब्दकुत्सायाम्॰ कासगतिशासनयोर्वा । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥
मत्तकीशः । पुं॰ हस्तिनि ॥
मत्तवारणः । पुं॰ प्रक्लिन्नकटकुञ्जरे । मत्तगजे ॥ न॰ प्रासादवीथीगोपरखण्डे । कोठिकावरंडा॰ इ॰भा॰ ॥ अपाश्रये । प्राङ्गमावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥
मत्तमयूरः । पुं॰ अतिजगती १३ छन्दः प्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्मौसयगामत्तमयूरः । यथा । लीलानृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम्॰ नृत्यद्गोपामोदिपयोदानिलरम्यम् । रासक्रीडाच्छटसनागोपवधूभिः॰ कंसध्वंसीनिर्जनवृन्दावनमाप ॥
मत्तमातङ्गः । पुं॰ दंडकप्रभेदे ॥ यथा । चादितोरागणास्ते छयायवद्दत्ताः सर्वमत्तमातङ्गनामामहादंडकः समतेः॰ खाग्सरेभमनादायमोदायचेतोयिषेक्षिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्तिभूम्यंयरः । शिस्फुरत्सप्तरप्राङ्घिनागराजिमचीत्कारफूत्कारधारासुमितावधानोयथा॰ पन्नगाधीशगुम्फप्रवुद्धेकवुद्धिप्रकाशद्दसेहएटहूणगाम्वेऽयिनिव्यथा ॥
मत्तमातङ्गलीलाकरः । पुं॰ दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यचरेफ : पर : खे च्छयागुम्फित : ॥ सस्तु तोदंडकोम समातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे यसानोऽथकेदम्ब्रनीलासितेवर्षास्थि स्पर्दिव्यानुलेपाङ्कितो॰हारतारां शुवक्षोनभास्विचमालाञ्चितोभव्यभू षोज्ज्वलाङ्ग : सर्वसौरिणा । चञ्च-लाभाम्बरैर्मेद् कुन्दाभदेहैर्नलीला परीहासहासोर्मि कौतूहले : कं-सरङ्गाद्रिग : पातुमयजमाणिर्गति क्रोडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥ मदेनमू-र्छायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १॰ प्रभे दे ॥यथा। वृत्तं यामत्तामभसगवहा ॥ यथा । पौत्वामत्तामधुमधुपाली॰-कालिन्दीयैतटवनकुञ्जे । उद्दीव्य-न्तीव्रजनवरामाकामासक्तामधुजि-तिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न॰ विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं वशिष्वा श्रायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । सुग्धोन्मोलन् मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्॰गा मेयानिकिचित्सान्दन्पद्मरूपनयन युगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीड-त्कृष्णव्रजयुवतिवलयविहितमुखरस म्॰सान्द्रानन्दं वन्दारुखेसरवह रिमनवचरणमरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं॰ प्राङ्गनावरणे । य पाश्रये । प्रग्रीवे । मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे । म त्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गम नंयस्या . सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि॰ मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न॰ दाचादिमुष्टौ । मट्टे । वैटा॰इ॰मा॰ ॥ मतंज्ञानम्॰तस्य करणम्॰भाव : साधनं वा । मत कर्णहलात्कारचलस्यकर्षेयु॰वृत्तिय त् ।

मत्वर्थीय : । पुं॰ मतुबर्थेयप्रत्यये ॥ मत्वर्थीक : । बहुलवचनादकार-लोप : ॥

मत्स : । पुं॰ मत्स्ये ॥

मत्सगण्ड : । पुं॰ गानपट्टे । मत्सघण्ट इ॰गो॰दे॰प्र॰व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं॰ मात्सर्ये । अन्यशुभद्वे-षे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि॰असह्यप रसम्पत्तौ। परोत्कर्षासहनपूर्विका यांक्षोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयो जनप्रतिसन्धानं विनापराभिमतनि वारणेच्छायाम् । अन्यशुभद्वेषव ति ॥ कृपणे ॥ मात्यतिपरक्षच्छे । मदीइयें । कृपूमदिभ्य : किदिति सर: ॥ मत्सरहर्षहेतुमितिवेदभा ष्यम् ॥ आत्मविकारविशेषे ॥ य-था । निन्दन्तिमांसदालोकाधिग-सुममज्जीवनम् । इत्याद्यसनिभेद्य सुधिकृद्धार : सपमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेषिणि । कार्पण्ये । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । छिद्रिष्टे । खले ॥ मत्सरोऽस्यास्मिन् वा । इनि : ॥

मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायां गौरादित्वान् ङीषि० सूर्यतिष्येति यलोपः । स मत्स्यस्य ङ्यामिति : ॥

मत्स्य : । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिस्यादये । नारायणे ॥ द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्या : भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छात्पश्चिमेशिवे । मत्स्यदेशःसमाख्यातोमत्स्यवाहुल्यकारकः ॥ मत्स्यानांनिवासोजनपदःमत्स्याः । अपोलुप । लुपियुक्तवद्व्यक्तः । देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । स्यतन्यत्त्रीति मदेः स्यन् । अनिदित्वादिना० लोपः । तरिभेदः ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥ रोहितादयस्तुये लीयान्ते मत्स्या : परिकीर्त्तिता : ॥ सर्वेतेषांगुणाः । यथा । मत्स्या: स्निग्धोष्णमधुराः गुरव : कफपित्तदा : । वातघ्नाश्च वृष्याश्च्यारोचकावलवर्द्धना : ॥ अत्यन्तव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिता : ॥ शुष्कमत्स्यास्तुवल्या : स्युर्दुर्जराविष्टविवन्धना : । दग्धमत्स्योगुणै : श्रेष्ठ : पुष्टिकृद्वलवर्द्धन : ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृता: । सूक्ष्मामत्स्या : स्वादुरसादोषघ्नाश्चवलवर्द्धना : । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्वेपुंस्त्वनाशना: ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणा : । कौपमत्स्या : शुक्रमूत्रकृच्छ्रघ्नाविवन्धहा : । सरोजामधुरा : स्निग्धावल्यावातविनाशना : ॥ नादेयाश्चतथामत्स्यागुरवोऽनिलनाशना : ॥ रक्तपित्तकराश्चापि : स्निग्धोष्णा : स्वल्पवर्चस : ॥ चौण्ड्या : पित्तहरा : स्निग्धामधुरालघवोहिमा : । ताडागागुरवोऽप्युष्णा : शीतलाश्चमूत्रदा : ॥ ताडागवन्निर्झरकावलायुर्मतिहृत्करा : ॥ अथऋतुविशेषेमत्स्यगुणा : । यथा । हेमन्तेकूपजामत्स्या : ० शिशिरेसारसाहिता : । वसन्तेसेतुनादेयाग्रीष्मेचौण्ड्यासमुद्भवा : ॥ तडागवार्षिकेपथ्या : प्रभासाहृदयप्रांग्नाभवा : । नैर्भरा : शरदिश्रेष्ठाविशेषोवनुदाहृत : ॥ अपिच । नि : शल्कानि

न्दितामत्स्या : सर्वे शल्कयुतान्दिता : । वपु : स्थैर्य्यकरावीर्य बल पुष्टिविवर्द्धना : ॥ ह्रदकुल्याजल निर्झरतडागवापीजलेषु येमत्स्या: । तेऽतिलघवोमादेयावयोत्तरं लघुतरास्तुदेया : ॥ क्षाराम्बु मत्स्या गुरवोविदाहिनोविष्टम्भदास्ते लघ यार्थ्यवाहिला : । नानाश्रिता : स्वादुजलस्थिताश्चपित्तं याजडास्ते पित्तयाश्रितादृमे ॥ क्षुद्रमत्स्या : स्वादुरसादोषत्रयविनाशना : । लघुपाकारुचिकरा : सर्वदातेहिताःमता : । अतिसूक्ष्मा : पुंस्त्व घ्नारुच्या : कासानिलापहा : । मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग र्भोभृश हृद्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो गुरु : । कफमेद : प्रदोबल्योग्लानिहाम्म स्तनाशन : अथदग्धन प्रकारा : मत्स्यखण्डानिसद्य व्याखाल्येत्प्रथमं जलै : । ततोवि शनतक्राभ्यांचपुन : क्षालयेत्पुन : । गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा शुण्ठीधान्याकटु तैलैर्विमर्दये त् । प्रक्षाल्यहिङ्गुनालिप्यं तस्य स्तेनोपशाम्यति । मत्स्योऽमरस्य नन्तु । तमतेलेपि धान्यकास मर्दहरिद्रक्रम । भृष्टसलवणं तं मतम्य त्यक्त्वापुन : पचेत् । घर्षं पक्व दिव दद्य सिदचूर्णं सनागरम् । दापर्यहिङ्गुविनि : क्षिप्यसाधयेन्मत्स्य मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गत त्वक्कण्टकोमत्स्योऽयं सशारैवसंयुत : । शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्य तेमत्स्यपिष्टिका ॥ तं लेपिपाचयेत्प याग्चतुर्थसाम्लसंयुतम् । वेसवारेण संयुक्तं शिलायांपेषयेत्पुन : ॥ घ मयापूर्व वत्कुर्यान्मांसस्ये वप्रकारका : । वटिकावटकाद्यास्तूपका रविधयोषिता : । मत्स्यपूरणम् तक्रेणखिन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्य पेषयेत् । वीजपूराद्रमरिचैर्हिङ्गुसे न्धवजीरकै : ॥ संयुक्तान्कुतं लाद्यं पूरितंस्त्वाग्यपूरयेत् । मत्स्यपुटपा-कस्तु । गतत्वक्क्षालितं मत्स्यं कदलीपत्रवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वं संस्कृतंदाडिमादिना । यद्वामत्स्यं पु टेपक्वंजीरतण्डुललेपितम् । तापिकायांपुन : पक्वं संनिम्नर्मरिचादिना किंचिदद्यमत्ताम्लमिश्रुगैरुपा वाकिंचिदुदुष्टिमनिताधरपक्वेषु । भूमोयतस्कन्धगाम्बविकारयुक्त्या-सम्योरनीरपरिपूरितमत्स्यपाण्डितु-लिमिश्रिता : । मत्स्यभक्षणनिषेधो यथा । योयस्यमांसमश्नातिसत-न्मांसादउच्यते । मत्स्याद : सर्वमां सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥ श्रि म्यसापयिमेभागेमत्स्यभुक्पतितो-भवेत् । अन्यत्रकामतोऽज्ञानात्सोपया

सन्त्यजेत् ॥ अज्ञानतस्तदर्द्धम् ॥ मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीत मांसं रौरवमेव च । निवेद्य देवताभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यस्तु नान्यथा ॥ सफरं सिंहतुण्डञ्च तथा पाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेते समुद्दिष्टा भक्षणाय तपोधनैः ॥ प्रोक्षितं भक्षयेदेषां मांसन्तु द्विजकाम्यया । यथाविधिनियुक्तश्च प्राणानामपि चात्यये ॥ इति कौर्म्मे उपविभागे १६ अध्यायः ॥ अपि च । पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः । राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शल्कांश्चैव सर्वशः ॥ इति मनुः ॥ अनिवेद्य न भोक्तव्यं मत्स्यमांसञ्च यद्भवेत् । अत्र विशेषयोमूर्च्चं यद्विष्णोरनिवेदितम् ॥

मत्स्यकरण्डिका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेणीयाम् । खालुइ इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्य मातरि ॥ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः । उपमानाच्चेति इत्त्वाभावश्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्याण्डे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्ट ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यण्डिका । स्त्री० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यण्डिकाखण्डसिता: क्रमेण गुणवत्तरा इति वाग्भटः । मत्स्यण्डी एव । स्वार्थे कन् ॥

मत्स्यण्डी । स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा । तल्लक्षणम् ॥ यथा । इक्षोरसो यः सम्पक्वो घनः किञ्चिद्द्रवान्वितः । मन्दं यत्स्यन्दते तस्मान्मत्स्यण्डीति निगद्यते ॥ मत्स्यण्डी भेदिनी बल्या लघ्वी पित्तानिलापहा । मधुरा बृंहणी वृष्या रक्तदोषापहा स्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् मत्स्यण्डी । शकन्ध्वादिः ॥ मदं मुदं वा स्यन्दते । स्यन्द प्रस्रवणे । कर्म्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेणीयाम् ॥ मत्स्या धीयन्ते ऽस्याम् । करणाधिकरणयोरिति धाञो ल्युट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारे ध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धपर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात् पूर्वं मत्स्यध्वजकुलाचलः । निर्दग्धो यत्र मदनो हरनेत्राग्निना पुनरित्यादिः कालिकापुराणे ॥ ८१ अध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् । कृष्णभेदाम् । कटुकाम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेषः प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डकः । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्युषितांमण्डलाकृतिम् । आसुरैणसमुत्स्विन्नां संयुक्तांधूलनैस्तु । मत्स्यमण्डकमुच्यते : सूदशास्त्रे विचक्षणैः ॥

मत्स्यरङ्कः । पुं०) मत्स्यरङ्गकः । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमद्गौ । मणीचकि । माछरांगा-इ०गौ०दे०भा० । मच्छरङ्ग०इ०दे०भा० ॥

मत्स्यराजः । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० बडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ बडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिकः । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारैमत्स्यैर्वेसवारैस्तथापक्वः । सार्द्रकः कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उपरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० सोमपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् । यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरातिक्ता व्रणदोषक्षयापहा । इतिराजनिघण्टुः ॥ गण्डदूर्वायाम् । हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्याः । मत्स्यशब्दः स्वार्थप्रयोगीत्वः । बहुब्रीहाविशिषच् । ङीष् ॥ मत्स्याक्षी० इतिकोषप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीतासाकुष्ठपित्तकफास्त्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाच्यास्वादीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यादनखगः । पुं० मत्स्यानत्तिभक्षति । अद० । क्विप् । मत्स्याशीखगः ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० राजबल्याम् । सोमपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्वित् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी०खालुइ०इ०गौ०देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन : । पुं० मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री० मत्स्यस्थव्यञ्जनानारे ॥ कासमर्दं काचखंनमत्स्यपिष्टैर्निर्योजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीद्दतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री० सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन : । पुं० गणिकारिकायाम् ॥ न० दध्यादिविलोडने । विलोडना० इ०भा० ॥ मथति । मथे विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न० निर्जलेसरीवजिं तेथितोडितेदधिनि । सरोदकविहीनन्तुमथितं कफपित्तनुत् ॥ त्रि० आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म । मथ० । क्त : ॥

मन्थ : । पुं० मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति० घञ् : कित् । कित्त्वान्नलोप : ॥ मन्थामन्थानदण्डे चवर्ज्ञे वातेपित्तस्मृत : ॥

मथुरा । स्त्री० मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथ० । मन्दिरागमथिषतीरुत्तरम् ॥ मथुरान्तविलोमेनमध्यमोनयदक्षरम् । योनस्मरतिमोक्षिम्नं मन्मथ तनमृगे पति ॥

मथुरेश : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मद : । पुं० रेतसि ॥ कस्तूर्याम् । गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे । इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति: । कराभ्रासारनभ्राभ्याम् ॥ मद्ये । मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ क्षैव्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिविस्मय : इतिस्वाभाविकधर्मप्रकाशनंमदधर्म : उत्कर्षरहितत्वे घुत्वर्वविशेषाध्यारोपे ॥ अथास्त्रीयविषयसेवनोत्थस्वत्वे ॥ मदनम० माद्यत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गेइत्यप् ॥ मद्यतिवा । अच् । मदे ॥ कल्याचावस्तुनि ॥ इतिधरणि : ॥ बुधैर्मौह : समभवदहङ्कारादभून्मद : । तल्लक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मनुष्य : कोस्तिभूतले । इतियच्जायतेचित्तेमद : प्रोक्त : सकोविदै : ॥

मदक : । पुं० मध्यासवे ॥

मदकट : । पुं० षण्डे । गोपतौ ॥

मदकार : । पुं० आनन्दजनके ॥

मदकल : । पुं॰ अन्तर्मदगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि॰ मदेनव्यक्तवचने । मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयो : । अच् ॥ मदंसति॰ कलो ध्वनिर्यस्य तिवा ॥

मदगन्ध : । पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोऽस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ अतस्थास् ॥

मदगमना स्त्री॰ महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री॰ पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं॰ अमृतरसच्यावयितरि॰ अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्य सौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं॰ मन्मथे । कामदेवे ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ पीतहरीतकी । मरुवकी । वसन्ते । मयनफल इति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलिखनोलघु : । वान्तकृद्विद्रधिहर: प्रतिश्यायव्रणान्तक : ॥ रूक्ष: कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह: ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैण॰ मोम॰ इतिचभाषा ॥ मदनं मृदु सुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे । तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकाया :

कण्ठे हस्तं दत्त्वा॰ द्वितीयहस्तंतस्या मध्यदेशेदत्त्वायदाश्लिष्यति॰ इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति । मदीहर्षग्लेपनयो : । ल्यु : ॥ न॰ च ले ॥

मदनकाकुरव : । पुं॰ पारावते ॥

मदनगृहम् । न॰ लग्नात्सप्तमस्थाने ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा ॥ प्रथमं कुरुषट्कलमन्तेकुण्डलमितरमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्॰ इयवसुभुवनाष्टभिरत्र चरणमभिभवतिविरामोयस्मिन्निखिलं कवियशहितम् फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्॰ इत्थं रसनिबद्धं तन्मदनगृहं नरपतिषु सदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिमुग्धारविन्दनलिनदलतल्पतले मरणान्तविमती॰ बाष्पाविलितकपोलं गलितां मधीम् नयतिसततरुदितेनतियाम निमेषवदथा । ससखीमभिनन्दति सखमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्॰ मनुते हृदि भारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लत्रयो-

मत्स्याघन : । पुं॰ मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री॰ मत्स्यसदृव्यञ्जनानारे ॥ कासमर्दं काच् मीनसत्स्यमिष्टिर्नि योजिता । भर्जि ताकाटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन : । पुं॰ गणिकारिकायाम् ॥ न॰ दध्यादिविलोडने । विलोडना॰ इ॰भा॰ ॥ मथति । मथ विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न॰ निर्जलसरीवक्रि तैवि लोडितेदधिनि ॥ सरोदकमिहोम त्सुमथितं कफपित्तनुत् ॥ त्रि॰आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म । मथ॰ । क्तः ॥

मन्थ : । पुं॰ मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति॰ इनि : कित् । कित्वान्नलोप : ॥ मन्थामन्थानदण्डे धवर्ज् वार्तेपिच-स्मृत : ॥

मथुरा । स्त्री॰ मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथे॰ । मन्दिवाशिमथिचतीच्युरच् ॥ मधुरात्रविलोमेनमध्यमोनयदक्षरम् । योनस्मरतिमीकेशिं सन्मांध्य तन्मृखं मरि ॥

मथुरेश : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मधूरा । स्त्री॰ मधुरायाम् ॥

मद : । पुं॰ रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमदः । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा : ॥ हर्षे । आमोदे ॥ वृमद्याने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । कारात्काटाभ्यांमिद्राचर्म चाभ्यांश्रमदस्तुति : । कारान्नासारनृपाभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ वैद्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमितिहिसर्वे : इतिस्वाभाविकधर्मप्रकाशनं मदधर्म : उत्कर्षरहितत्वेप्युत्कर्ष विशेषरूपारोपे ॥ यथास्त्रीयविषयसेवनोत्पन्नस्वत्व ॥ मदनम्॰ माद्यत्यनेनवा । मदीएषे । मदोऽनुपसर्ग इत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ वास्त्राणवर्ण्नि ॥ इतिधरणि : ॥ बुधे मोदे : समभवदहङ्कारादभून्मद : । तस्यलक्षणं यथा । अहंसंपात्माधनवान्मत्तुल्य : कोस्तिभूतले । इतियत्ज्ञायतेचित्तेमद : प्रोक्त : सकोविदे : ॥

मदक : । पुं॰ मध्वासवे ॥

मदकट : । पुं॰ षण्डे । गोपती ॥

मदकार : । पुं॰ थानम्दजनके ॥

मदकल : । पुं० उन्मत्तगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनाव्यक्तवचने । मदेनाकुले । कलशब्दसङ्ख्यानयो : । अच् ॥ मदेसति० कालो ध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्ध : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोऽस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्वे सौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ [illegible] ॥ धुस्तूरे ॥ पीतझीतके । मरुवके । वसन्ते । मयनफलइति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलेखनोलघु : । वातकृद्विद्रधिहर : प्रतिश्यायव्रणान्तक : ॥ रूक्ष : कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह : ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैंण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनं मृदु सुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् । माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे । तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकाया : कण्ठे हस्तं दत्त्वा० द्वितीयहस्तं तस्या मध्यदेशे दत्त्वा यदाक्षिपति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति । मदीहर्षग्लेपनयो : । ल्यु : ॥ न० स्त्रि ॥

मदनकाकुरव : । पुं० पारावते ॥

मदनदहनम् । न० लग्नात्सप्तमभे च ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमन्ते कुरुद्वयमितमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरवचरणमभिमतमिति रामीयदिवलित [illegible] फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारि शरकालकालितं भुवनेमहितम्० हृतरसनिवहं तन्मदनदहनं नरपतिसदसिलब्धपदं गुरुशोभगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तमासीदतिसुन्दरविततमलिनदलतल्पतले नयनसलिलविमले० करकलितकपोलं गलितनिचोलं नयनतिसततहृदिते [illegible] निमेषदृशा । नसखीमभिनन्दति रुजमनुविन्दति निन्दति हिमकरकरनिकरं परितापकरम्० सनुतेहृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकारहीनसुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दृश्याम् ॥
मदनद्वादशी । स्त्री० चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥
मदनपाठक : । पुं० कोकिले ।
मदनभवनम् । न० सम्मातृसप्तमस्थाने ॥
मदनमोहन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
मदनरस: । पुं० शृङ्गारे ॥
मदनललिता । स्त्री० चतुर्दशाक्षरच्छन्दः १६ प्रभेदे । म्भौ न्मौ गो मदनललिताब्धिषट्कैः षड्भिः । यथा । विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा०म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थं मदनललितान्दोलाऽलसवपुः ० कंसारातिरतिरसमहो चक्रे ऽतिचटुलाम् ॥
मदनलव : । पुं० स्वल्पांशे । मदनस्य लव : ॥
मदनशलाका । स्त्री० कामोद्दीपकाभेषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥
मदनसारिका । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक्० इ० मी० भा०
मदना । स्त्री० सुरायाम् ॥
मदनायक : । पुं० कोद्रवे ॥
मदनाङ्कुश : । पुं० नखे ॥ लिङ्गे ॥
मदनाडी । स्त्री० गजदानशिरायाम् ॥ तामसमात्रवाहवाहा: । करातृकटाक्षामिद्धाचनेत्राभ्यामदच्युतिरिति ॥
मदनायुध : । पुं० भगे ॥ योनौ ॥
मदनायुध : । पुं० कामदहिषुमे ॥
मदनालय : । पुं० कुसुमधनुषोमन्दिरे । सारागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥
मदनावस्था । स्त्री० वह्नेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥
मदनी । स्त्री० सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥
मदनीय: । त्रि० मदकारिणि । मदयति । मदी० । क्षत्यक्षुटोवहुलसितिकर्तरि अनीयर् ॥
मदनीया । स्त्री० धातक्याम् ॥
मदनेच्छाफल : । पुं० राजाम्रे ॥
मदनोत्सव: । पुं० सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली० इ० भा० ॥
मदनोत्सवा । स्त्री० स्वर्गवेश्यायाम् ॥
मदप्रयोग : । पुं० दन्तिगण्डमदोद्गमे । धर्मासारे ॥
मदप्रसङ्गिनी । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
मदमूढवुद्धि : । त्रि० मदेनविपरीतमते ॥ मदमूढबुद्धिविवेकिताकृत : ॥
मदयन्तिका । स्त्री० मल्ल्याम् ।
मदयन्ती । स्त्री० मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ।

मदयिता । त्रि॰ मादके । मदयति ।
मदी॰ । लेट : शब्द ॥

मदयित्नु : । पुं॰ कामदेवे ॥ शौण्डि
के ॥ मेघे ॥ न॰ मद्ये ॥ मदयति ।
हर्षयति॰ स्तनयित्नुमसि । मदी॰ ।
स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नु-
रिति॰ इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री॰ उष्णिक् ७ छन्द :
प्रभेदे ॥ मभगा : स्यान्मदलेखा ।
यथा । रक्षं बाहुविलग्नाहन्तीन्द्राम्म
दलेखा । लग्नाभून्मुरशत्रोकस्तूरी-
रसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं॰ मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं॰ मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं॰ उपोदकाम् ॥

मदसार : । पुं॰ तूलवृक्षे । ब्रह्मका-
ष्ठे ॥

मदस्थलम् । न॰)
मदस्थानम् । न॰)मद्यपानस्थले । शु
ण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री॰ मत्ताकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं॰ धातक्याम् ॥ मदस्य
कारणे ॥

मदाढ्य : । पुं॰ तालवृक्षे ॥ त्रि॰मद
युक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री॰ लोहितझिण्ट्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं॰ मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं॰ मद्यपानजन्यरोगवि
शेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥
निदानानित्तु । विषस्यये गुणाहृ-
ष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएव-
मद्येदृश्यन्ते विषे तुबलवत्तरा : ॥
तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिके
नच । युक्तेनचाहितैरन्नै रकालसेवि
तेनच. मद्येनखलुजायन्ते मदात्य
यमुखागदा : ॥ चविधिप्रयुक्तंमद्य-
विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह ।
निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमा
णं मनुजेननित्यम् । उत्पादयेत्क
ष्टतमान्विकारानुत्पादयेच्चापिश
रीरभेदम् ॥ केचन्तरमप्याह । क्रु
द्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभित-
प्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वप
रिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनचापि ॥
अत्यम्लभक्षावततोदरेणसाजीर्णभु
क्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच
सेव्यमानं करोतिमद्यं विविधान्वि
कारान् ॥ तेचविकाराश्चान्यान्तरे-
ज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्था
नान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् ।
यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हित
म् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधि.
रुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्ये
नसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्ट-
व्य : ॥

मदामद : । पुं॰ परमेश्वरे ॥ आत्म-
नि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च॰सह
र्षोऽहर्षश्च॰विरुद्धधर्मवानतोदेशि

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥

मदाघात : । पुं॰ गजढक्कायाम् । हा घोपरकाण्डक्षा॰इ॰भा॰ ॥

मदाम्बर : । पुं॰ मत्तहस्तिनि ॥

मदायुध: । पुं॰ चतुर्दन्ते । ऐरावते ॥

मदार: । पुं॰ द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते । कामुके । मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति । मदी॰ । घणिमदिमन्दिभ्यश्चा रन् ॥ वन्यविशेषे ॥

मदार्मद : । पुं॰ मत्स्यभेदे । राजीवे ॥

मदालसा । स्त्री॰ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायाम् गन्धर्वकन्यायाम् । ययापुत्रस्तारित : ॥

मदालापी । पुं॰ कोकिले ॥

मदाश्रय : । त्रि॰ मदेकाश्रये ॥

मदाश्रय : । पुं॰ कस्तूर्याम् ॥

मदिर : । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि॰ । किरच् ।

मदिरा । स्त्री॰ मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् । प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरायाम् । मद्ये । सुपरिस्रुतायाम् । मोदिन्याम् । महानन्दायाम् । मैरेये । देवसृष्टायाम् । कश्यायाम् । द्वादशविधेयं यथा । माध्वीकपानसं द्राक्षं खार्जूरं तालमै-

क्षवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं मधूकं नारिकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानि द्वादशैव च ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरा यथा । गौडी तु शिशिरे पेया॰ पैष्टी हेमन्तवर्षयो : । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषु माध्वी याश्चान्यथा ॥ कादम्बरी मार्द्वीकारिष्टमद्यं सुशीतलं लघ्वकर मदाख्यम् । माध्वीसमं स्यात् लघुपाकमात्तं मद्यं सुशीतं गुरुतरं च ॥ अन्यथाकृतपानं मद्यं सन्तापशोषदम् । अन्नदोषमदात्ययादिकारकं मूर्च्छं भयतत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यं नवं सर्वविकारहेतुस्तु वातादिकदोषदायि । जीर्णं तुसर्व सकामयाम्बूणं प्रदं लघ्वकर दीपनम् ॥ मद्यप्रयोगं कुर्वन्ति शूद्रादिषुमहास्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तु नपातव्यं यद्यप्युक्तं तम् ॥ गौडी पैष्टी च माध्वी त्रिविधा चोत्तमा सुरा । सैव नानाविधा प्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथा देशविभेदेन नाना द्रव्यविभेदतः । बहुधेयं समाख्याता प्रशस्ता देवतार्चने ॥ अन्यद्द्वादशधा मद्यं भेदानाकुर्मनीषिणः । उक्तम्यान्नभ्यन्नीतिनान्येयां पृथग्गीरितम् प्रायशोभिनयं मद्यं गुरुदोषमगीरितम् । स्रोतसां शोधनं क्षीणदीपनं लघु रोचनम् ।

हर्षं च प्रीणनं वलं मदं शोकभया पहम्। प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्य्य तुष्टिस्वरप्रदम्॥ अपिच। सम्यग् विधिविधानेन सुसमाहितचेतसा। पिबन्ति मदिरां मर्त्या अमर्त्या एव ते क्षितौ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे॥ यथा। सप्तभकारयुतैश्च गुरुर्ग्गदितेयमुदारतरा मदिरा। यथा। माधवमासि विकस्वरकेशर पुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भ्रमरकुलैरुपगीतवनैर्वनमालिनमालिकलानिलयम्। कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पित तल्पमनल्पमनोजरसं सभजमाधविकाम्बुद्रनन्तनयामुनवासकृतोपगमा॥ माद्यत्यनया। मदीश्च। इषिमदिमुदीत्यादिना किरच्॥ मत्तखञ्जने॥

मदिराक्षी। स्त्री॰ मत्तनेत्रायाम्। मदिरावदक्षिणी यस्याः सा। यथा। अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याचचक्षे। मम तु मतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षो हि मोक्षः॥ इति भिटीक्तिः॥

मदिरागृहम्। न॰ गञ्जायाम्। मद्यसंधानगृहे॥ मदिराया गृहम्॥

मदिरासखः। पुं॰ आम्रवृक्षे॥

मदिष्ठा। स्त्री॰ मदिरायाम्॥

मदी। स्त्री॰ चषकवस्तुनि॥ हाप्यके॥

मदीयम्। त्रि॰ मदकरे। हर्षोत्पादके। मदीयसरः इति देवदत्तः। मामके॥ ममेदम्। छः। मपर्य्यन्तस्य मादेशः॥

मदोत्कटः। पुं॰ अनाम देवस्तिनि। मदकले॥ मदेन दानेनाम्बुना उत्कटः मत्तः॥ त्रि॰ मदमत्ते॥

मदोत्कटा। स्त्री॰ मदिरायाम्। मदेनोन्मत्तायाम्॥ मदेनोत्कटा॥

मदोदग्रः। त्रि॰ मदोन्मत्ते॥

मदोद्धता। स्त्री॰ आर्य्याम्॥

मद्गतप्राणः। त्रि॰ मद्गतजीवने॥ मद्गताः प्राणा यस्य॥

मदोद्धतः। त्रि॰ मत्ते॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनोद्धतः॥

मद्गुः। पुं॰ कारण्डवे॥ जलकाके॥ मज्जति। टुमस्जो शुद्धौ। मस्जेः न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम्। संज्ञायाम्। मद्गुः॥ ब्राह्मणेन वन्दि भार्य्यायांजनिते॥

मद्गुरः। पुं॰ मद्गुरी॰ मागुर॰ इ॰ ख्याते मत्स्ये। मज्जति। टुमस्जो॰। मद्गुरादयश्चेति निपातितः। यद्वा। माद्यति। मदी॰। मद्गुरादयश्चेति उरच् धातोर्गुरादेशः। मद्गुरो वातहृद्वृष्यो बल्यः कफकरोलघुः॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलसुभर्ज्जितः। माणिमन्थनिशायुक्तो हिङ्गुना धूपितो रसः। मद्गुरो॰

वातलापथ्यौकफ्योष्ण्योवल : प्रद :। अग्निसन्दीपनोहृद्यस्तद्दुत्ताचश्रृङ्गिका ॥

मद्गुरकः । पुं॰ मद्गुरमीने ॥

मद्गुरसी । स्त्री॰ शृङ्गवाम् ॥

मद्रक : । त्रि॰ प्रेम्णामध्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न॰ सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी॰ गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकं लोकै स्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वी त्रिविधापोसमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । वहुधेयंसमाख्याताप्रगमादेवतार्चने ॥ तद्यदेशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमाद्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिविजानीतमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् । मद्यंसर्वं भवेद्दुष्टं पित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लंदीपनंरुच्यं पाचनंचाशुकारिच । तीक्ष्णोष्णंसूक्ष्मविशदंव्यवायि चविकाशिच ॥ मद्येनयमभिमतं त्रिविधंप्रकल्पितम् । सत्त्वमसंत्वंदाशिदंसंविभजेत् ॥ सौम्येमदे

वरोचिष्णुस्त्रिषुमानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुसौतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टास्यामनीषिभिः । तैभेदास्तु पर्याया वांगभवेन्मद्यं तामसंराजसप्रियम् । मण्डलावयिराजसंयतत्सद्दृष्टं सात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्याकर्माणिनिद्रांस्वमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथावलम् । प्रहृष्टोयः पिबेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तंरोगायुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदवीरकधान्यकैलामर्दयन्मद्यसिवास्यमभिव्यमक्ति। स्राभायिकंसुवस्मसुत्रजक्तिपूतिगन्धं गन्धस्तमद्यपगुलाहिभवंमनुनम् ॥ ० ॥ नालिकेरोदकंपकं स्यैलामरिचमिश्रितमधु । मन्त्यसुरामवाप्यस्यमधुलघुतविनिर्मितकर्मशोधनम् ॥

मद्यगन्धः । पुं॰ वकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुमः । पुं॰ मार्डे । ध्वजद्रौ । चितानके ।

मद्यपः । त्रि॰ सुराये ॥ सुरापानादिकारिणि ॥

मद्यपङ्कः । पुं॰ सुराकल्के । मेदके ॥ अमरः । मेदा॰ प॰ गौ॰ हे॰ भा॰ ॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चखणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुरायभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यबीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुराबीजे । किण्वे । नग्नहु । वाखर० दू०गौ०दे०भा० ॥ मद्यस्यबीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यस्य भावना०दू०भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मद्यव्यापरे ॥ मांसद्यं शीलं यस्य । णिनि : ॥

मद्यामोद : । पुं० बकुलवृक्षे ॥ मद्यस्येवामोदोऽस्मिन् ॥

मद्योग : । त्रि० मदेकशरणे । अपि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटमात्स्ययोर्मध्येप् वंदपककमेण तु । मद्रदेश : समाख्यातोमाद्रीसा सभतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रक : । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जात : । कन् ॥

मद्रकार : । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । घेमप्रियमद्रेषु चेतिश्वप् ॥

मद्रङ्कर : । त्रि० क्षेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । घेमप्रियमद्रेषु चेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिशायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदो० । क्वामदीप्यादिभावनिप् ॥ राजवत्०रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्गीय : । त्रि०
मद्गीय : । त्रि०
मद्वर्य : । त्रि०
मद्वर्गसम्बन्धिनि । शैषिकेष्वर्थेषु०अस्मद्येतस्यावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्०खञ्यत्प्रत्यया : ॥

मधु : । पुं० मधुद्रुमे । मधूपी मधुका०दू०भा० ॥ वसन्तर्तौ । दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा० विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहत : । यस्यनाम्नामथुरा०मधुपुरीतिख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० चीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ दुग्धे ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । इयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । चरतनु ॥ कर्मकरी ॥मन्यन्ते-

पतम् । मनत्रार्थे । कलिपाटीत्तुः यथान्तादेश : ॥ पुं०न०माद्वीकम-द्ये । पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । क्षौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्र्ये । चरटीवाच्ये ॥ मक्षिकाचरटीभक्ष्यमातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूक्ष ग्राहि-विलेखनम् । चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं-सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरंहृद्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफ-मेहक्लमक्रिमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविबन्धान् । दाह-क्षतक्षयांस्तत् योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंक्षौद्रं पौत्तिकं-छात्रमित्यपि । चार्घ्यमौद्दालकंदाल-मित्यष्टौमधुजातयः ॥ यथास्व-दर्वं विधिय स्वस्थानेमनोषिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्ठ्यै नातिश्लेष्मकरं म-रम् । पुराणं ग्राहकंरूक्षं मेदोघ्नमति-लेखनम् मधुनःशर्करायाश्च गुड-स्यापिविशेषतः । एकसंवत्सरंतोवि पुराणत्वम् रादृभे ॥ विषपुष्पादि-रसंमविषाभ्रमराद्य : [illegible] मधुपुर्णं मितश्चोलंगुणकम् [illegible] । [illegible] पात्ययात्तद्भुमनुष्टयो [illegible] मद । उष्णार्थं मोक्ष [illegible]

विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमा-क्षिकस्यापिवाचकः । पद्धर्थादिग-र्णे पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधुः । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुकः । पुं० खगविशेषे । श्रोवदपक्षिणि ॥ वल्लयन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्परायां सक्ते । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृतिविकन् ॥ यद्वा । मधु० मा कायति । कै० आतश्चोपसर्गे कः ॥

मधुकण्ठः । पुं० कोकिले ।

मधुकरः । पुं० भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति० तच्छीलः । ताच्छील्य-टः ॥ भृङ्गराजे । भृङ्गरा० मृ० भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् मधुकर्कटिकास्वादीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्त-क्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरोति०भाषा ।

मधुका । स्त्री० मधुपर्ण्याम् मधुपर्ण्याम् - मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)

मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । मृगभायाम । [illegible] ॥

मधुकृत् । पुं० भ्रमरे ॥ मधु करोति । डुकृञ्० । क्विप् ॥ मधुकरमक्षिकायाम् ॥

मधुकीटः । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुकोषः । पुं० मधुमक्षिकाभिः कृतमध्वाधारे । मधुचक्री० इ० भा० ॥

मधुक्रमः । पुं० मधुपानाहर्त्तौ । शब्दमधुपानक्रमे । मधुवारे । मधुनः क्रमः ॥

मधुक्षीरः । पुं० खर्जूरवृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माधूमधुरायाम् ॥

मधुगन्धः । पुं० बकुले ॥

मधुगायनः । पुं० कोकिले ॥

मधुगुञ्जनः । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोषः । पुं० कोकिले ॥

मधुच्छदा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दाः । पुं० ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । त्रि० मकरन्दस्राविणि ॥

मधुजम् । न० सिक्थके ॥

मधुजम्बीरः । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

मधुजा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी० । डः ॥ मधाक्ततायाम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं० विष्णौ ॥ मधुं दैत्यविशेषम् अजैषीत् । जि० । सत्सू-द्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मधुतृणः । पुं० न० इक्षौ ॥

मधुत्रयम् । न० मधुरत्रये ॥

मधुदीपः । पुं० कामदेवे ॥

मधुदूतः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती । स्त्री० पाटलावृक्षे ॥

मधुद्रुः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुद्रवः । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुमः । पुं० मधूके । गुडपुष्पे । महुवा० इ० भा० ॥ मधुनामा द्रुमः ॥

मधुद्विट् । पुं० विष्णौ ॥

मधुधातुः । पुं० स्वर्णमाक्षिके ॥

मधूलिः । स्त्री० खण्डे । खांड इ० भा० ॥

मधुधेनुः । स्त्री० दानार्थं मध्वादिनिर्मितसवत्सायां गवि ॥

मधुनाडी । स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे ॥

मधुनारिकेलः । पुं० माध्वीकफले । मधुफले । बहुकूर्चे । दृढफले । मीठानारेल इ० गौ० हि० भा० । एरनारिकेल इ० कोंकणदेशभा० ॥ माध्वीकनारिकेरं फलमतिमधुरं दुर्जरं जन्तुकारि स्निग्धं वातातिसारश्रमशमनमथ ध्वंसनं वह्निदीप्तेः । आमश्लेष्मप्रकोपं जनयति कुरुते चारुकान्तिं बलसुस्थैर्यं देहस्य धत्ते धनमदनकलावर्धनं पित्तनाशम् ॥

मधुनी । स्त्री० क्षुपविशेषे । घृतमण्डायाम् । वायसोल्याम् । सुमङ्ग-

एतम् । मनज्ञाने । फलिपाटीच्युः धस्यान्तादेश : ॥ पुं॰न॰सार्द्धकम-र्थे ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । क्षौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्र्ये । भरटीधान्ये ॥ मक्षिकाभरटीभृङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतलघुस्वादुरूक्षं ग्राहि-विलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं-सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसं ह्लादि प्रसादजननं परम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरं वृष्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफ-मेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमि-श्वासहिक्कातीसारविड्ग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरं क्षौद्रं पौत्तिकं-छात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकं दालमित्यष्टौ मधुजातयः ॥ प्रयास-रूपं विज्ञेयं स्वस्थानेमभौमिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्टौ नातिश्लेष्महरं सरम् । पुराणं ग्राहकं रूक्षं मेदोघ्नमति-लेखनम् मधुनः शर्करायाश्च गुड-स्यापि॰ विशेषतः । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वस्मृतं बुधैः ॥ विषपुष्पाद-पिरसंसविदाभ्रमराद्य : । गृहीत्वा मधुकुर्वन्ति तच्छीतं गुणवन्मधु । जि-पान्वयात्तदुष्णत्वं चोष्णेनवा-सह । उष्णार्त्तं कोपाकानिचयात्तं-

विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाक्षिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिगणे पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधुः । स्त्री॰ जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुकः । पुं॰ खगविशेषे । श्रीवदपक्षिणि ॥ वल्लकन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न॰ त्रपुणि । मधुयष्टिकायाम् । त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृता-वितिकन् ॥ यद्वा । मधु॰ मधुरं-कायति । कै॰ आतश्चोपसर्गे इति कः ॥

मधुकण्ठः । पुं॰ कोकिले ।

मधुकरः । पुं॰ भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति॰ तच्छीलः । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः ॥ भ्रमरार्थे । भङ्गरा॰ ग्र॰ भा॰ ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री॰ मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकास्वाद्वीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्त-क्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरीति॰भाषा ॥

मधुका । स्त्री॰ मधुपर्ण्याम् मधुपर्ण्याम् । मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री॰)

मधुकुक्कुटी । स्त्री॰) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत् । पुं० भ्रमरे ॥ मधु करोति । कृञ्० । क्विप् ॥ मधुकर मक्षिकायाम् ॥
मधुकैटभ : । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥
मधुकोष : । पुं० मधुमक्षिकाभिः कृतमध्वाधारे । मधुकपक्षी० इ० भा० ॥
मधुक्रम : । पुं० मधुपानाहतौ । शश्वन्मधुपानक्रमे । मधुवारे । मधुनः क्रमः ॥
मधुक्षीर : । पुं० खर्जूरवृक्षे ॥
मधुखर्जूरिका । स्त्री० मधुखर्जूरिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माधवीमधुरायाम् ॥
मधुगन्ध : । पुं० बकुले ॥
मधुगायन : । पुं० कोकिले ॥
मधुगुञ्जन : । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥
मधुघोष : । पुं० कोकिले ॥
मधुच्छदा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥
मधुच्छन्दाः । पुं० ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥
मधुच्युत् । त्रि० अमृतस्राविणि ॥
मधुजम् । न० सिक्थके ॥
मधुजम्बीर : । पुं० मधुरजम्बीरे ।
मधुजा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी० । ड : ॥ मधुशर्करायाम् । सितायाम् ॥
मधुजित् । पुं० विष्णौ ॥ मधुदैत्यविजयम्०मधोर्जयात् । जि० । सत्सु-
द्विषेतिक्विप् । तुक् ॥
मधुतृण : । पुं० न० इक्षौ ॥
मधुत्रयम् । न० मधुत्रये ॥
मधुदीप : । पुं० कामदेवे ॥
मधुदूत : । पुं० आम्रवृक्षे ॥
मधुदूती । स्त्री० पाटलावृक्षे ॥
मधुद्रु : । पुं० भ्रमरे ॥
मधुद्रव : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥
मधुद्रुम : । पुं० मधूके । गुडपुष्पे । महुवा० इ० भा० ॥ मधुनामा द्रुमः ॥
मधुद्विट् । पुं० विष्णौ ॥
मधुधातु : । पुं० स्वर्णमाक्षिके ॥
मधुधूलि : । स्त्री० खण्डे । खांड इ०-भा० ॥
मधुधेनु : । स्त्री० दानार्थमधुादिनिर्मितसवत्साधेनौ ॥
मधुनाडी । स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे ।
मधुनारिकेल : । पुं० माधवीकाफले । मधुफले । बहुकूर्चे । दृढफले । मोहानारल० इ०गौ० दे०भा० । एरनारिकेल० इ०कोकणदेशभा० ॥
माधवीकमालिकेरपालमलिमधुरं (?) गुरु वृंहणम्पित्तघ्नं वाताविसारम्भ शमनमश्वध्वंसनं वह्निदीप्तः । धा मध्ये साम्यकोप जनयति कुरुते चारुकान्ति बलसुखं यदेहस्थपश्चात्धनमदनकलावर्धनं पित्तनाशम् ॥
मधुनी । स्त्री० क्षुपविशेषे । घृतसहायाम् । वायसोल्याम् । सुमङ्ग

लायाम् । माकण्डहाता॰इ॰माक चाउली॰इ॰च॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

मधुनेता । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुप: । पुं॰ भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु-पिबति । पा॰ । आतोनुपसर्गे॰इ तिक: । पिबते: सुरासीध्वोरिति-नियमान्नटच् ॥

मधुपति: । पुं॰ श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्क: । पुं॰ षोडशोपचारपूजा-न्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणंय था । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रंसितेताभि स्तुपञ्चभि: । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुस-र्वदेवौघतुष्टये ॥ असन्तुसर्वत: स त्त्वं सिताद्दधिघृतंसमम् । सर्वेषा-मधिकंक्षौद्रंमधुपर्कंप्रयोजयेत् ॥ त दभावेकांस्यपात्रेधारीकास्येतभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्वेचे-ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्क: प्रतिष्ठोयं-सर्वदेवौघतुष्टिद: । धर्मार्थकाममो क्षासाधक: परिकीर्त्तित: ॥ मधु पर्क: सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय-क: ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुप र्कंविदुर्बुधा: । इतिच ॥ न॰दधि-संयुक्तमधुनि । मत्स्योदये ॥ मधुना पृच्यते । पृची॰ । घञ् ॥

मधुपर्क्य: । त्रि॰ मधुपर्कार्हे ॥ मधु पर्कमर्हति । दण्डादिभ्ययदितियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥ नी लीवृक्षे ॥ मञ्जिष॰मधुराचिना॰-

पर्णान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्व: ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री॰ गम्भार्याम् । नी-ल्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज पूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री॰ मध्यमायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री॰ षड्भुजायाम् । खर्बूजा॰इ॰भा॰ ॥

मधुपायी । पुं॰ भ्रमरे ॥ त्रि॰मधुपा नकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासु: । त्रि॰ मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासु: । गम्यादित्वाद्वि-तीयासमास: ॥

मधुपीलु: । पुं॰ महापीलौ । राजपी लौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मधुपुष्प: । पुं॰ मधुद्रुमे ॥ दोर्घे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ बकु-लवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ नाग-दन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रिय: । पुं॰ बलदेवे । अच्युता-ग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्य स: । भू मिजम्बाम् ॥ त्रि॰मद्यप्रिये ॥

मधुफल: । पुं॰ मधुनारिकेरे ॥ वि-कङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री॰ मधुखर्ज्जूरिका-याम् ॥

मधुबहुला । स्त्री॰ वासन्तीलतायाम् ॥

मधुभारः । पुं॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ स गणं विधायकगणं निधाय सुखसौख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । क-यिमुखभासमवतीविधाम । भुजगा-धिकनिभयनाशकेन ॥

मधुभित् । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुभूम । त्रि॰ मधुरे ॥

मधुमक्षिका । स्त्री॰ सरघायाम् । मधुमक्षिका ॥

मधुमज्जा । पुं॰ आखोटवृक्षे ॥

मधुमान् । त्रि॰ माधुर्ययुक्ते ॥

मधुमती । स्त्री॰ मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागागुणसाम्यदञ्च सिन्धुमधुमतमन्दिदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिसस्याम् । मध्वादिभ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपासनायिका-विशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसि-द्धिर्जायतेनात्रसंशयः । देवचेटी-घलसत्तंतस्यसम्प्राभवन्तिहि ॥ स्व-र्गेसर्व्वेचपातालेलयमस्तुसिध्य-ति । सर्वे वचेटिकाः सर्वानियन्ति नात्रसंशयः ॥ अपिच । यस्तामेष शृणोतियोजनशताद्दाविर्भवन्त्यम्य-त्तामीतिवेद्पुराणभारतकथागाथाद-योनाज्ञया । यत्नातिस्वयमि-च्छयाशुविपदं शास्त्राणिकाव्या-निवालोकान्भाम्यतिपश्यतिस्फुट

रुचीरक्षसलीभैरवी : । उष्णिक्छन्दः ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटे॰ वनकुसुमततिः । व्यथतमधुमती॰ मधुमथनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं॰ विष्णौ ॥ मधुंमथ्नाति । मदे॰ । क्विप्चेतिक्विप् ॥

मधुमथन : । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुमध्वी । स्त्री॰ मालत्याम् ॥

मधुमस्तकम् । न॰ खाद्यविशेषे । परिमाण्यते ॥

मधुमाक्षिकम् । न॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुमाध्वीकम् । न॰ मद्ये ॥

मधुमारक : । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुमूलम् । न॰ आलुके । मौआलुइ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे । पिङ्गुले ॥

मधुयष्टि : । स्त्री॰ इक्षौ ॥

मधुयष्टिका । स्त्री॰ मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहटी॰ मुलेठी॰ इतिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवे॰ तिकन् ॥

मधुयष्टी । स्त्री॰ मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनीयष्टी ॥ गुणास्तु मधुयष्ट्या-म् ॥

मधुर : । पुं॰ मिष्टरसे । गौल्ये । स्वादौ । रसभेदे । गुडे ॥ तस्यगुणा : मधुर : पित्तल : शीतो-धातुस्तन्यवृद्धिकृत् । चक्षुष्योवात-पित्तघ्न : कुर्व्यात्स्थौल्यकरञ्जकृमीन्

सौतियुसौज्वरश्वासगलगगंडादिरो गकृत् ॥ अपिच । मधुरस्तुरसस्विनो तिकेशान्वपुप : स्थौर्यंवलौजवीर्यं दायो । अतिसेवनत : प्रमेहशैत्य-जडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषा-न् जीवकौषधे ॥ रक्तेक्षौ ॥ राजाम्रे ॥ रसेक्षौ । गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ वङ्गे ॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्यास्ति । अपसुपीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं राति वा । आलोनुपेतिपा : ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंय-स्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरक : । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेक : ॥

मधुरकण्टक : । पुं०मत्स्यविशेषे । कजालायाम् ।

मधुजम्बीर : । पुं० मधुजम्बीरे । रस-द्राविणि , शर्करके ॥

मधुरत्वच : । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिके-षु ॥ सितामाक्षिकसर्पिःषु ॥

मधुरश्विफला । स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्य-खर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्ता यांनायाम् । मधुरोनिस्वनोय-स्या : ॥

मधुफल : । पुं० राजवदरे ।

मधुरमांसम् । न० चीरास्वे ॥ तद्वि धानंयथा । घृताम्भुस्वेदितेमांसेश्च र्क्रोचूर्णविनि : क्षिपेत् । दुग्धस्वश र्करोपितंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् । नातिसार्द्रं नातिशुष्कमिदंचीरास्व तत्मृतम् ॥ चीरमृतंवहुरसंरोचनं चातिशीतलम् । वातपित्तहरंब-ल्यं सुस्निग्धमतिकोमल ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुवीजपूरे ॥

मधुरस : । पुं०इक्षौ । मधुर्मधुरो रसोऽस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षा-याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भा र्याम् ॥ मधुरसोऽस्या : ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौ० फ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शा लिये । शीतशिवे । सलूफा० इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्य स्या : । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । कस्यापलधर्मरलोमधुपु ष्पंमहाबल: । शत्रुघ्नोमधुरांनाम पुरीं तत्रचकारयं इति मधुरार्थीटिका याम् ॥ मेदायाम् ॥ मधुल्याम् , यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् । श तावर्याम् ॥ कुष्माण्डिवल्याम् ॥ पा लङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥
मधुराम्लः । पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लकः । पुं०)
मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥
मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥
मधुरालाबुनी । स्त्री० राजालाब्वाम् ।
मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालेये ।
शीतमिषे । मधसौफ० इ० भा० ॥
मधुरोरसोऽस्याः । कप् । स्वार्थे
कन् ॥
मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरवि
शेषस्यरिपुः ॥
मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥
मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्रान्यतमस
मुद्रे । जलससमुद्रे । स्वादूदके ॥
मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥
मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥
मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥
मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥
मधुलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ मधुलेढि । लिह
आस्वादने । क्विप् ॥
मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥
मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥
मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
मधुवनम् । न० मधुरायाम् ॥ कदा
चिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधि ष्ठितं यतः ।
ततोमधुवनंनाम्नाख्यातमत्रमशीत
लं । पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्य
दाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किं
न्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥
मधुवलः । पुं० कोकिले ॥
मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीत
नके ॥
मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनः पु
नर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपाना
वसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः ।
मधुपानावृत्तिरित्यावत् ॥
मधुवारुणी । स्त्री० मधुकपायांवारुण्या
म् ॥
मधुवीजः । पुं० दाडिमे ॥
मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् ।
महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् ।
मीठाबिजौरा० इ० भा० ॥
मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ०
प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥
मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतंभक्ष्यं
यस्य ॥ यद्वा । मधुभक्षणंव्रतयति
भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥
मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायां
म् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे०
भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीसु
ताग्रथत्वन्नामधुजामधुशर्करा । मा
क्षीकशर्करायैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा
॥ यद्यथंयन्मधुप्रोक्तं तद्गुणातच्छ
र्करा । विशेषादबलबृष्याचसर्पर्णक्षी
कदेहिनाम् चपिच । मधुजाश
र्कराकाफपित्तरोगमुक् । छ
र्दीसीसारतृड्दाहरक्तरुग्ज्वरादि

पुरस्ताच्चनुगय : काम्पिकोशलाः । आवन्त्याश्चभुलिंडाश्वलोकाश्चैवान्ध कै : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता: ॥

मध्यदेश्य: । त्रि॰ मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्॰ यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं॰ बन्धूकवृक्षे । सभ निशा॰ इ॰ भा॰ ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न॰ पाचनविशेषे ॥ यथा । बलापुनर्नवैरण्डसूर्पप र्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितैमेचस्वान्म ध्यपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं॰ तन्त्र्युक्तितत्त्वोद्भि तैचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्य देशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागभेदे ॥ शरीरावयवादिविशेषे ॥ यथा । षोड शाङ्गं समारभ्यधावद्वैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : ततुविज्ञेय : परतोहस्व उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्देवोद्धि तोवायुरर : कण्ठसमाहत : । ना भिप्राप्तोनदत्यत्रमध्यमस्तेनमध्य म : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यमनिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेचर्गिलि नीषैरमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं॰ न॰ मध्यमे । देहस्यमध्यमभागे । त्रि॰मध्यमे ॥ उत्कृष्टापकृष्टयो र्वायाच्च टादुत्तमेपिच मध्यम : । मध्यान्म : ॥ दशापांसमधिक र्ष्मयाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं॰ अर्जुने ॥

मध्यमस्तनक : । पुं॰ कर्णेरवृक्षे । त्पापाण॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । उत्तमश्चायुधीयोत्रमध्यमश्च कृषी वल : । अधमोभारवाहीस्यादिति पक्षिविशेषोस्त्र : ॥

मध्यमलोक : । पुं॰ भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं॰ स्त्रीसङ्ग्रहा ख्यविवादविषये ॥

मध्यमफलम् । न॰ षड्गवे इदं ।

मध्यमा । स्त्री॰ दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् । कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिभेदे । मध्याङ्गुल्याम् । त्र्यक्षरच्छन्दसि । हृदयोलिङ्गविवृतत्वादरूपवर्णे । नायिकाभेदे । लज्जामन्मथमध्यस्थामध्योदित यौवनेतिलक्षणम् । मध्ये वासम् ॥ पद्मास्त्वाहाप् । मध्यमकायायाम् । मध्यमस्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं बाधित्वा आदेशात् ॥ वास्त्ययोश्चयोर्मध्ये भवा मध्यम : । तयोर्मध्ये मागीय स्या ॥

मध्यमाग्नि : । पुं॰ यज्ञाग्निविशेषे ।

मध्यमिका । स्त्री॰ मध्यमायांर्थे । मध्यमैव । कन्

मध्यमीयम् त्रि॰ मध्य ॥ मध्यमीय । मध्यमीयोपप्रत्ययौ वक्तव्यावि

मीय : ॥

मध्यमेश्वर : । पुं॰ काशीस्थे शिवलिङ्ग विशेषे ॥ शर्वाणोमध्यमासिधे ॥ चचमर्वाणोस्थानम् ॥

मध्ययव : । पुं॰ षट्गुर्वसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्र : । पुं॰ निशीथे । अर्धरात्रे ॥ मध्यरात्रि : । पूर्वापराधरेतिसूत्रे॰ सर्वैकदेश : कालेनसमस्यते नत्वक्लीब॰व्यापकस्यसामान्यार्थे षत्वादिभ्यस्मि : समासे॰ अह : सर्वैकदेशेऽच् ॥

मध्यलोक : । पुं॰ पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेश : । पुं॰ नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीश : ॥

मध्यस्थ : । त्रि॰ मिलष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एके सत्पुरुषा : परार्थघटका : स्वार्थस्य ग्राहिणोमध्यस्था : परकीयकार्यकुशला : स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसा : परहितं : स्वार्थतोऽन्यते॰येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे । पुं॰ पुरुषे । चनैमुख्या सुखदुःखादिमध्यस्थ : । सुखीऽस्मिदुःखिनाऽस्मीति॰ दुःखीचदुःखदिमध्यमध्यासवर्तत । तदुभयराहित्तोमध्यस्थइति॰ उदासीनपदा[illegible] म

ध्येतिष्ठति । शा॰ । क : ॥

मध्यस्थलम् । न॰ कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौसुरनमध्यमध्यस्थलीयष्टीतिमिरमञ्जरीसदृशरोमराजीत्वयी । इति ॥

मध्या । स्त्री॰ मध्यमायाम् ॥ स्वचरायाम्वृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्न : । पुं॰ अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतित्ज्ञापकात्समास : ॥

मध्येचित्तम् । अ॰ चित्तमध्ये ॥ मध्येचित्तस्येतिविग्रहे॰ पारेमध्येषष्ठ्यावेति॰अव्ययीभाव : ॰ निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वद : । पुं॰ कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ॰ अत्ति । अद॰ । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

मध्वाधार : । पुं॰ सिक्थके ॥

मध्वालु : ।) न॰ कन्दविशेषे । मधु,

मध्वालुकम् ।) न॰ रक्तालुकेरोमान्विते । दीर्घसुषिरेति॰ भा॰ । मौधालु इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मध्वासव : । पुं॰ मधूकपुष्पजातमद्य । माध्वके । मधुलि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पमधु । तस्यासव : ॥

मध्वासवशणिक् । पुं॰ शौण्डिके ॥

सा । मधुनःशर्करा ॥
मधुशाख : । पुं० मधुश्रीवे ॥
मधुशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । सुनगा० द्र० काश्यादीव्याते ॥ मधुः मधुरः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥
मधुशीर्षकम् । न० समितामिर्निर्मेष छात्रविशेषे ॥
मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥
मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् । मधुनः श्रेणिरत्र ॥
मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेति कः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीलो गर्भेऽस्येतिवा ॥
मधुसखः । पुं० कामदेवे ॥
मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥
मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥
मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥
मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे । वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान् सूदयति स्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनामामहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्नुजघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतावद्धादेवतादार्सवेमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमितिभारते ॥
मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥
मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥
मधुस्रवा । पुं० मधूकवृक्षे ॥
मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडी तिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥
मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुरस्वरः खरोयस्य सः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥
मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषंहन्ति । हन० । क्विप् चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विविति नियमस्याप्रायिकत्वात् ॥
मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे । अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादु शुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्ति तृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मध्यगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्यैववीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यत्वग्गुणाः । मधुत्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मद्यार्थे० मन्यसेवा । महुमार्या

म॰ मनस्ताने । उलूकादयश्च सा
धुः ॥ न॰ यष्टीमधुनि ॥ इ॰ रा॰
निर्घण्टः ॥
मधूकपुष्पम् । न॰ मधुद्रुमस्य कुसुमे ॥
मधुच्युतस्य समधूकपुष्पं संशोधि-
तं केसरधूलिवर्जितम् । सम्यग्विलीनं श
भसिताघृताभ्यां सनीरकं जीवनवृद्धि
जीविनाम् ॥ बृंहणीयं सुमधुरं मधू
कं वातहृत् । पित्तप्रकोपशमनं हृ-
द्यं कच्यमुखप्रियम् ॥
मधूच्छिष्टम् । न॰ सिक्थके ॥ मधुन
उच्छिष्टम् ॥
मधूत्थितम् । न॰ सिक्थके ॥
मधूत्सवः । पुं॰ चैत्रावल्याम् ॥
मधूपघ्नः । पुं॰ न॰ मथुरायाम् । ल
वणपुरे ॥
मधूलः । पुं॰ जलजमधूके । मधू-
लके ॥
मधूलकः । पुं॰ जलजमधूके जल
महुवा॰ इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥
मधूलाति । ला॰ आतोनुपसर्गेकः
। मध्वीं यामपीतिदीर्घः । स्वार्थेक
न् । गिरिजातमधूके । गौरजाके ।
अस्यागुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधु
रसे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥
मधूलिका । स्त्री॰ मूर्वायाम् । प्रत्य
यस्थादितीत्वम् ॥
मधूली । स्त्री॰ क्षीतनके ॥ मधुक-
र्क्याम् ॥ भार्ग्ये ॥

मध्यः । पुं॰ ग्रहस्फुटसाधकाङ्कविशे
षे । पुं॰न॰ विलग्ने । देहमध्यभा
गे । मध्यमे । अवलग्ने । हृदयपु
ण्डरीकाकाशे । त्रि॰ न्याय्ये । उत्क
र्षापकर्षहीने ॥ यथा॰ मध्यमः ।
अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उ
त्तमाऽधममध्यानि बुद्ध्वा कार्याणि
पार्थिव । उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु
नियोजयेत् ॥ मध्यायति । ध्यै॰ ।
आतोनुपसर्गेकः । यद्वा । मन्यते ।
मन॰ । मांशोभांधश्च वा अघ्न्या
दिः ॥ मध्ये शरीरादेर्भवम् । यत्साम्प्रति
के॰ डत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ।
१.................. ॥
मध्यगन्धः । पुं॰ आम्रद्रुमे ॥
मध्यतः । अ॰ मध्ये इत्यर्थे ॥ आद्यादि
त्वात्तसिः ॥
मध्यदेशः । पुं॰ देशविशेषे । मध्यमे
॥ तस्यसीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययो
र्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगे
व प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥
मध्यश्चासौ देशश्चेति कर्मधारयः ॥
शास्त्रोक्तानाभकर्मसंस्कारीजनोम-
ध्यदेशइतिव्याख्याकाराः ॥
मध्यदेशीयः । त्रि॰ मध्यदेशोद्भवे ॥
मध्यदेशीयजनपदा यथा । तान्त्रि-
केकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्च सजाङ्ग-
दसाः । शूरसेनाभद्रकाराबोधकाः
सपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः ॥

मध्वजा । स्त्री० मद्ये ॥

मन: । पुं० जटामांस्याम् ॥

मनआप: । त्रि० मनोज्ञे ॥

मन:प्रग्रधान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाधितचित्ते ॥

मन:प्रसाद: । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनस: स्वच्छतायाम् ॥ मनस: प्रसाद: ॥

मन:शिल: । पुं० मन:शिलाया म् ॥

मन:शिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल्० इ० भा० ॥ मन:शिलागुरुर्वर्ण्यासरो घ्यालेखनीकटु: । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मन:शिलामन्दबलंकरोति जन्तोर्ध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धं किलमूत्ररोधं सशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तावक्रस्वेदनीदोक्तिमनोगुप्तेतदन्तरम् । तालकोक्तविधौतंस्याद्वैद्रक्ता मन:शिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मन:शिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तै रजाया:सा विशुध्यति ॥ मन:शब्दयाच्याशिला । शाकपार्थिवादि: ॥

मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ धारणे ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तैरनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्धिप्रसूतशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थोऽस्त्याप्तवाक्योक्तैस्तर्कैर्मननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधप्रचतर्कोपाख्यानचेतर: ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेयथाततौ । कोवन्ध: कथवामोक्षोनिर्भेत्तंमननंक्षक ॥

मन: । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतीविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्याया: यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धि: ख्यातिरीश्वर: । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचका: शब्दामनस:परिकीर्त्तिता: ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणा: । यथा । परापरत्वसङ्ख्याद्या: पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यं सुखंदु:खमिच्छाद्वेषोमति: कृति: ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोग: कारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमुदाहृत: ॥ तस्यनवगुणायथा । पौर्वापर्यस्त्वपरिमाणसङ्ख्या: कल्पनाक्षमा । सद

संचाशुताचैवमनसोनववैगुणाः ॥ धैर्यम् १ । उपपत्तिः ऊहापोहकौशलम् २ । व्यक्तिः स्मरणम् ३ । कल्पना मनोरथवृत्तिः ४ । विसर्गः विपरीतसर्गभ्रान्तिः ५ । क्षमा ६ । सत् वैराग्यादि ७ । असत् रागद्वेषादि ८ । आशुता अस्थिरत्वम् ९ । इत्यर्थः ॥ अन्तःकरणे ॥ अस्य चातुर्विध्यं यथा । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम् । संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया अमी ॥ तस्याध्यात्मत्वादि यथा । अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतात्मचारकम् । अधिभूतश्च सङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्य स्वरूपं यथा । अनिरूप्यमदृश्यञ्च ज्ञानभेदं मनः स्मृतमिति । तस्य प्राशस्त्याप्राशस्त्यानुमापकानि यथा । अनानांहृदयंसद्य : सुव्यक्तं वचनैर्नवै । शिष्ये कलत्रे कन्यायां दौहित्रे बान्धवेऽपि च ॥ पुत्रे पौत्रे च यच्चास्ति प्रतापे यशसि श्रियाम् । बुद्धौ शारीरिविविद्यायां ज्ञायते हृदयं नृणाम् इति ब्रह्मवैवर्त्ते पुराणम् । तस्य बन्धमोक्ष प्रतिहेतुत्वं यथा । न देहो न च जीवात्मा नेन्द्रियाणि परन्तप । मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धस्य विषयासङ्गि मुक्तं निर्विषयं तथेति । तस्य शायशीयपरमाणुरूपमिति शिरोमणिमतम् । स्पर्शरहितत्वे सति क्रियावत्त्वमस्य लक्षणम् ॥ अस्याणोरत्वमेव नपुंसकमिति ज्ञात्वापियावैप्रेषितं मनः । तत्तु तन्नैयरमतेष सा : पाणिनिमावयम् ॥ सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधने इन्द्रियविशेषे ॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ तच्च प्रत्यात्मनियतत्वादनन्तं परमाणुरूपं नित्यञ्चेति तार्किकाः ॥ एकैकस्यात्मन एकैकं मन इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्वम् ॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्तानरूपेणापरिच्छिन्नमनः करणद्रव्यं मननात्मकत्वान्मन इत्युच्यते ॥ एकादशेन्द्रियाणां मध्ये प्रवर्त्तकं मनो वासुदेवविभूतिः ॥ उभयात्मकमत्र मनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्च साधर्म्यात् । एकादशस्विन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम् । बुद्धीन्द्रियं कर्मेन्द्रियञ्च । चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च मनोऽधिष्ठितानां स्वविषयेषु प्रवर्त्तेः । तदसाधारणेन रूपेणाहय ति सङ्कल्पकमत्र मनः । आलोचितमिन्द्रियेण वस्त्विदमिति सम्मुग्धम् इदमेवं नैवमिति सम्यक्कल्पयति विशेषणविशेष्यभावेन विवेचयतीति यावत् । यथाहुः । सम्मुग्धवस्तुमात्रन्तु प्राग् गृह्णात्यविकल्पितम् । तत् सामान्यविशेषाभ्यां क-

ल्पयन्तिमनीषिणइति ॥ तथा॰च स्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया बुद्ध्या वसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयं सङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानस : समानासमानजातीयाभ्यां व्यवच्छिन्दन्मनोलक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ यथाप्यहङ्कारौनेन्द्रियम्॰एवं मनोप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च॰उत : साधर्म्यात्॰इन्द्रियान्तरै : । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम्॰महत्तत्त्वादीनामपि॰इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्त : करणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले॰एकात्मनीतिपूरणीयम्॰ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यत : सएवधर्मोज्ञानकरणात्वं मनसोलिङ्गं लक्षणमित्यर्थ : । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेपि॰यस्यासत्त्वभावादेकज्ञानं जनयतितत्सम्बन्धादपरज्ञानं जनयति॰तदेवचाणु निखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेवलाघवात् सिद्धं मनइत्यर्थ : ॥ लम्बान्नममभवने ॥

मनएवमनुष्याणांकारणं बन्धमोक्षयो : । बन्धायविषयासक्तं मुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयं नित्यं मन : कार्यं मुमुक्षुणा । निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यं यावद्धृदिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्च शेषोन्यायश्चविस्तर : ॥ मन्यतेनेन मनुतेनेनवा । मनज्ञाने॰मनुअवबोधनेवा॰असुन्॰मनसोनैर्मल्यन्त्वश्वत्थंकरणीयम्॰यथोक्तन्दैवीभागवते । भ्रमभूसर्वेषु तीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुन : पुन : । निर्मलंनमनोयावत्तावत् सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री॰ विषहर्याम् । जरत्कारुमुने : पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री॰ कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्या : प्रणाममन्त्रोयथा । आस्तीकस्यमुने : माता भगिनीवासुकेस्तथा । जरत्कारुमुने : पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिं वदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदांस

वंदैव । मेराज्ञांमगिडताडीम्नन कर्मविगणे नागरवैरनेकैर्वन्देहं साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिज । पुं॰ कामदेवे । शृङ्गाररूपे मनसिजायते स । जनी॰ सप्तम्यांजनेड : सप्तम्यांहलीत्यलुक् हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशय : । पुं॰ स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे शेते रित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

मनस्कार : । पुं॰ चित्ताभोगे । मनस : सुखादौ । एकस्मिन्विषयेपि सक्तौ वै ॥ मनस : कारोव्यापार विशेष : । डुकृञ् । भावे घञ् । अत : कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्ताप : । पुं॰ मन : पीडायाम् । अनुतापे । पश्चात्तापे । यथा । परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्त भापणम् । अयुक्तकर्मकुर्वाणोम नस्तापेविशुद्ध्यतीतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणीनयदादेवा च्छिन्नयज्ञोपवीतकाम् । मनस्तापेनशुद्धि : स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन् मुनि : ॥

मनस्ताल : । पुं॰ दुर्गाया : सिंहे ।

मनस्थ : । वि॰ मनसिस्थितवस्तुनि॥

मनश्शनम् । न॰ चिवचायुद्धौ ।

मनस्वी । पुं॰ शूरे ॥ अभिमानिनि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्तत्वादिनि : । शरभे ॥ वि॰ सुमनसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसायांविनि : ॥ क्वचिन्मौशय्याक्वचिदपिचपर्यङ्कशयन : क्वचिच्छाकाहार : क्वचिदपिचशाल्योदनरुचि : । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदिव्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगणयतिदु : खंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री॰ । प्रशस्तमनसिस्त्रियाम् ॥ मान्तत्वयोर्ङीप् ॥

मनहंस : । पुं॰ अतिशर्करीच्छन्द : १५ प्रभेदे ॥ सगणंजिधामयौ धरवसुन्दरम् । भमथततोपिवि धायचामरतीसरम् । मनहंसदत्त मिदस्वपल्लवशाधरम् भक्तिमभुज ङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा । नवमञ्जुमञ्जुलकुञ्जकोकिलकोकिलि॰ मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकुलि । समयेतिधीरसमीरकम्पितमानसे॰ किमुचण्डमानमनोरथेनविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ॰ अल्पे ॥ मन्दे ॥ मननम् । मनज्ञाने । आक् प्रत्यय : ॥

मनाका । स्त्री॰ करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन॰ । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

मनाक्षरम् । न॰ मंगल्यायाम् । मल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि॰ ईं-

घत्करे ॥

मनायी । स्त्री॰ मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे॰मनोरौवेत्यैकारा देशस्ततोङीप्च ॥

मनावी । स्त्री॰ मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौ कारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनित . । त्रि॰ बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यते स्म । मनुधववोधने । क्त : । यस्य- विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ।

मनीकम् । न॰ अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री॰ बुद्धौ धिषणायाम् । शेमुष्याम् ॥ ईषणम्॰ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्य प्रत्यय: । टाप । मनसईषा । श- कन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री॰ मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न॰ मनीषायामभिनिवि ष्ट मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्व र्थेवहुलमिष्ठवच्चेति॰ णिचि॰ तद न्तात्॰ क्त : ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं॰ ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्या दित्वादिनि ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईपित्तरिसनंद्राईश्वरे ॥ पृषोद रादि : ॥ ब्रह्मविदि ॥ यस्तत्फला भिसन्धौ । सत्त्वशुद्धिद्वारेणमहावा- क्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विविक्ति

नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनु : । पुं॰ ब्रह्मण : पुत्रे । सचप्र- जापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वाय म्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पे चतुर्दशम- नवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचशतरूपायांब्रह्मणो जात : । स्वारोचिष: २ । उत्तम: ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चा क्षुष : ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्ज- यात्ब्रह्मदौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरि ण्यांजात : । एतेषडतीता : । वैव स्वत : ७ । सचस्वसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि : ८। सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । द क्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि : १० । धर्मसावर्णि : ११ । रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभ विष्यन्ति । भागवतेनवमादिमनूनां नामान्तराख्यातानि । यथा॰ रौ- च्य: ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र. । भौत्य . १० । असौभूतिप्रजाप- ते : पुत्र. । मेरुसावर्णि : ११ अ सौब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु: १२ ऋ तुधामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिभागवतेनवमाध्यायमारभ्यैकवि शत्यध्यायपर्यन्तचतुर्दशमनूनांनि- रूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसेब्रह्म- न् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिमा

गस्तेषांकालसंख्याम् ॥ सप्तर्षयः सुराः शक्रो मनुस्तत्सूनवो नृपाः । एककाले हि सृज्यन्ते संह्रियन्ते च पूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणां संख्यातं साधिका ह्येकसप्ततिः । मन्वन्तरं मनोः कालः सुरादीनाञ्च सत्तम ॥ अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृताः । द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि च ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि महामुने ॥ विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयमधिकं विना । मन्वन्तरस्य संख्येयं मानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मनौ । मनुष्ये । जिनभेदे । प्रजापतौ ॥ ऋषिविशेषे । स्वायम्भुवप्रणीतस्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअव बोधने । शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च : । मनते । मनध्याने । पूर्वेण उः ॥

मनुः । स्त्री० मनोः पत्नीम् ॥ मनोस्त्रीतिविषये । पुंयोगे । मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे । तत्सन्नियोगशिष्टो ङीप् च न भवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुजः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जातः । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥

मनुजपतिः । पुं० नरेन्द्रे । मनुजानांपतिः ॥ सख्युरसंज्ञायाम् ० । ऽ । ० ॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभूः । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुबेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेध इति योपधात्वात् ङीष् । हलस्तद्धितस्येति यलोपः ॥

मनुष्यः । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अथ मनुष्यर्वाक्स्रोतोब्रह्मणो नवमः सर्गएकविधः । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तु नवमः सत्तरेकविधो नृणाम् । रजोधिकाः कर्मपराः दुःखसुखमानिनः ॥ अपि च । तथाभिध्यायतः सर्गं सत्याभिध्यायिनस्ततः । प्रादुर्बभूव चाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तु साधकः ॥ यस्मादर्वाक्प्रवर्त्तन्ते ततोऽर्वाक्स्रोतसस्तु ते । ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोधिकाः । तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः । प्रकाशाबहिरन्तश्च मनुष्याः साधकास्तु ते इति वह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्यो ह्ययम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये । मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

पत्कारे ॥

मनायी । स्त्री॰ मनोः पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे॰ मनोरौवैत्यौकारा देशस्ततोङीप् च ॥

मनावी । स्त्री॰ मनाय्याम् ॥ मनोः स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौकारादेशस्ततोङीप् च ॥

मनित । त्रि॰ बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यतेस्म । मनुअवबोधने । क्तः । यस्य विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ।

मनीकम् । न॰ अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री॰ बुद्धौ धिषणायाम् । शेमुष्याम् ॥ ईषणम्॰ ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्य प्रत्ययः । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादिः ॥

मनीषिका । स्त्री॰ मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न॰ मनीषायामभिनिविष्ट मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेबहुलमिष्ठवच्चेति॰ णिचि॰ तद् न्तात्॰ क्तः ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं॰ ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः । यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता । मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे । पृषोदरादि॰ । मह्यापिटि ॥ धल्लसफला भिमर्शी । सत्वशुद्धिद्वारेणमनसावा-पयजन्यात्ममनीषावति ॥ विविक्ति

नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनुः । पुं॰ ब्रह्मणः पुत्रे । सचप्रजापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पेचतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुवः १ सचशतरूपायांब्रह्मणोजातः । स्वारोचिषः २ । उत्तमः ३ । तामसः ४ । रैवतः ५ । चाक्षुषः ६ । सचप्रचेतोयोगात्रिपुष्करयातप्रह्लादीतिव्याधीरणकन्यायांवैराज्याज्जातः । एतेषड्तीताः । वैवस्वतः ७ । अयञ्चसूर्यात्संज्ञायांजातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णिः ८ । सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णिः ९ । ब्रह्मसावर्णिः १० । धर्मसावर्णिः ११ । रुद्रसावर्णिः १२ । देवसावर्णिः १३ । इन्द्रसावर्णिः १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्येनवमादिमनूनांनामान्तराण्युक्तानि । यथा॰ रौच्यः ९ असोरुचिप्रजापतेः पुत्रः । भौत्यः १० । असौभूतिप्रजापतेः पुत्रः । मेरुसावर्णिः ११ अयंब्रह्मणः पुत्रः । ऋतुः १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेनः १४ ॥ इतिमात्स्येनवमाध्यायमारभ्यषट्त्रिंशत्प्रायपर्यन्तचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसेब्रह्मन् मनवश्चतुर्दश । भवन्तिपरिमा

न्यद्भवहेमन्तं चीयन्तं भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्यदन्तैर्दन्तान् विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गै : समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्यान्नजितायेचेतसाखेन ॥ हृदयबिलेकृतकुण्डलउल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतस्यायंचन्द्रे ॥ इति ॥ दोलमीचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्य : कस्यचिद्योग :,कस्यचिद्तत्त्वनिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर :॥,इतिच ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु॰ अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते येतेप्यत्राभ्यासिन :,स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ॥ स्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री॰ योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणांचिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गामनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभु: । पुं॰ कन्दर्पे । मनसा॰ मनस :मनसिवाभवति भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं॰ पञ्चकोशान्तर्गततृतीयकोशे । इच्छाशक्तिमत्ति॰करणरूपिमनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोशोभवतीति ॥ अहन्ताममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ चात्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् । त्रि॰ मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं॰ कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं॰ इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथ इववा ॥ मनोरथानामगतिर्नविद्यते । पूर्णेषु पूर्वेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् । त्रि॰ मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते॰ चित्तपरिच्छेद्येमनस्यावर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि॰ सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ॰ । अण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनुष्यधर्मा । पुं॰ धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म आचार : । मनुष्यवत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं॰ अतिथिपूजने, । नृयज्ञे ॥

मनुष्यलोक : । पुं॰ अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री॰ नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीदृष्यामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसिजायतेश्रृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी॰ । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावा : ॥

मनोजन्मा । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्य स : ॥

मनोजव : । पुं॰ हरौ ॥ मनसोवेगइवलवेगोऽस्य सर्वगतत्वात् ॥ हनुमति । मनसोवेगे ॥ त्रि॰ पितृसन्निभे । पितृतुल्ये । अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु :सौत्र : । अच् । मनोजव वेगवदास्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं॰ पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेऽस्मिन् । चौष्यादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं॰ कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न॰ सरलकाष्ठे ॥ त्रि॰ शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेति क : । मिहत्प्रियत्नोन जानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री॰ मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं॰ मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामशक्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्राङ्कुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ सङ्कल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिससारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनामनिहन्म्येनंमनसाहचिरंहृत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय: । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीथवेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यदूवद्विसन्तौ धीयन्तौ,भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्यदन्तैर्दन्तान् विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमि ललिसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषाः । पुरुषकथासुचगण्यानजितायैचेत सार्ख न ॥ हृदयबिलकृतकुण्डलव ल्वणकलना बियोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंव न्दे ॥ इति ॥ टीकमौविरलाभ्या यौगोह्यानश्वराघव । योगस्तद्वदपि दोषैहिद्यानंसम्यगविदषाम् ॥ यसा ध्य : मास्यचिद्योग :। कस्यचिद्ज्ञान निश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगा द्परमेश्वर :॥ इतिच ॥ मनोनाशा भ्यासस्तु॰ अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञा तुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यत न्तौयेप्यचाभ्यासिन :, स्थिरा : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्प त्ति : ॰ स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति :॥ युक्तियौग : । सोयमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री॰ योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाकुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्च सङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां चिरन्निरोधेश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपाश्रुतनिश्चलाङ्गा- मनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभवः । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभूः । पुं॰ कन्दर्पे । मनसा॰ मनस :मनसिवाभवति। भुवः क्विप् ॥

मनोमयः । पुं॰ पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति॰करणरूपे मनस्तत्कर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्ताममतादिदेगृहादौपवर्तीतिय : । कामाद्यवस्थयाध्वान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ चात्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि॰ मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं॰ कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं॰ इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथ इववा ॥ मनोरथानामसमाप्तिरस्ति कार्यायुतेनाप्यथवाप्रयत्नै : । पूर्वेषु पूर्वेष्वपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् । त्रि॰ मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते॰ चित्तपरिच्छेदोमनस्यभावर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि॰ सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ॰ । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ द्विपपश्चिमदारष्टि ॥

मनोरमा । स्त्री॰ मनोज्ञायाम् । का न्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोह रायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिवि शेषे । तारायाम् । लोकिश्वरात्म जायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्दः १॰ प्र- भेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी॰ व्रजविलासिनीविलासतः । मुरारि रस्तु : पुनातु वः ॰ सुकृतशालि नांमनोरमा ॥

मनोवती स्त्री॰ ब्रह्मणः पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुवः । मध्येमनोवतीनामपु रीलोकैश्च वन्दिता ॥ यावत्काराकया नुच्चैर्वियन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्याः स्वर्णमानेवस्वर्गकामरति वर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनय स्तपोधनाः । महायोगेश्वरंसिद्धा यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ मध्ये ॰ इन्द्रा द्याष्टदिक्पाला ममरावत्याद्यष्टपुरी णांमध्यवर्त्यर्थः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहि ता ॥

मनोयित् । पुं॰लोकायतभेदे ॥ सच्चिदा नन्दात्मनएवात्मेतिनिश्चिनोति । म नसः खातन्त्र्याच ॰ घटवदनात्म त्वात् ॰ करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वा योगात् ॥

मनोहत : । त्रि॰ प्रतिहते । हतमनो भङ्गे ॥ मनोहतंयस्यसः ॥

मनोहर : । पुं॰ कुन्दवृक्षे ॥ न॰ सुव र्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने॰ इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री॰ जातीपुष्पे ॥ स्वर्णयू थ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि॰ मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न॰ सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि॰ मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोज्ञा । स्त्री॰ मनःशिलायाम् ॥ मनःशब्दे ज्ञयते । ह्रेञ्शब्दे । चातश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि॰ ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चो पपत्तिभिः ॥

मन्तु : । पुं॰ अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न॰ मन्त्रणायाम् ॥ म न्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनी त्यादिना॰ तुः ॥

मन्ता । पुं॰ मन्थिनि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति॰ तृच् ।

मन्त्र : । पुं॰ वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोह्रियन्तेहविर्दीयतेतत्र । स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्ट फलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीनः स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग् वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुः स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्टः

शब्द : स्वरतद्दतिभाष्यपाठ : । दुष्टान्शब्दान् मांप्रयुक्षहीत्यधेयंव्याकरणमिति । अत्रकैयट : । स्वरेणास्वरत : । वाद्यादित्वात्त्सि : । मिथ्याप्रयुक्तद्दति । यदर्थं प्रतिपादनार्थंप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थंमाहेत्यर्थ : । वाग्वज्जोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रुशब्द : स्वरदोषात्यजमानं हिंसितवानित्यर्थ : । इन्द्रस्याभिचारोद्देर्षेणारब्ध : । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रलहित : तत्रेन्द्रस्यशमयिताशातयिताभवेतिक्रियाशब्दोऽवश्यश्च शब्दार्थितोनतुरूढिशब्द : । तत्‌प्रयत्नं शिवहुमोहितात्‌कथयार । तत्रेन्द्रादिनिवर्त्तसि त : ग्यनुभं वैराशार्थे-प्रतिपादक अन्ताद्दात्त प्रयोक्तव्ये शास्त्रासक्तिजाप्रयुक्तद्दत्यधानारा-भिधानादिन्द्रएव०हन्तशातयिता सम्पन्न : । इन्द्रश्च त्वतविधेयत्वात्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयत्वादिहभाव : । यथाराजाभवयुष्यखेति । जह्वमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति ॥ ६ ॥ मन्त्रान्ते कर्म्मसन्निपातद्दतिन्याय : ॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकैर्वेदभागे ॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्०नतुतदुच्चारणमदृष्टार्थं सम्भवति । दृष्टफलकत्वे० अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात् । न चदृष्टार्थं स्मरणंप्रकारान्तरेणापि सम्भवान्मन्त्राम्नानं व्यर्थमितिवाच्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसाधने । मायाबीजादौ ॥ गुह्यवादे । रहसिकार्यव्याऽवधारणे । मनञ्च यायाम् ॥ तस्यच०पञ्चाङ्गानिभवन्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपाय : ० पुरुषद्रव्यसम्पत्०देशकालविभाग : ० विनिपातप्रकार : ० कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलं यतोराज्यमतोमन्त्रं सुरक्षितं । कुर्याद्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदयम् ॥ भित्त्विपृष्ठं समारुह्यप्रासादं वा-रहोगत : । अरण्ये नि : शलाकेवा मंत्रयेदविभावित : ॥ षट्‌कर्णो-भिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णः स्थायते । द्विकर्णस्तुमन्त्रस्यब्रह्माप्यन्तंनबुध्यते ॥ मन्त्रते०मन्त्रणं वा । मन्त्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पद्मनराशौ ।

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रं करोति । मन्त्रव्याकारके ॥ मन्त्रवान्कृतवान् । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइतिक्विप् । मन्त्रस्रष्टरि । दौत्यकृति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि०प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डक : । पुं॰ विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढ : । पुं॰ चरे ॥ मन्त्रोगूढोयस्मिन् ॥

मन्त्रगृहम् । न॰ मन्त्रणागारे ।

मन्त्रज्ञा । स्त्री॰ मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्व : । पुं॰ वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञ : । पुं॰ चरे ॥ त्रि॰ । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वाल : । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न॰ मन्त्रे ॥ मन्त्रि॰ । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री॰ मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्ज्जनीयानि यथा । मन्त्रेपञ्चाङ्गतायांक्रियाङ्गुल्योपायसिद्ध्य : । उदयश्चिन्तनोयायस्थैर्यौञ्चश्यादिसूक्ष्य : ॥

मन्त्रणागारम् । न॰ मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रद : । त्रि॰ मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि॰ मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ यदीचितस्ममूर्खस्तनिष्फलिन्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हस्यनरकेतत्पशोःस्थिति : ॥ जन्मदाताऽन्नदाताचामातान्येगुरवस्तथा । पारेकर्त्तुंन शक्यन्तेघोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुण : पारकर्म्मणि । नशक्त : शिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरशंकरे ऽपर : ॥

मन्त्रदीधिति : । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णय : । पुं॰ मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदयात् ॥ धर्मार्थकामतत्वज्ञोभीसंशयश्चपरीक्ष्यते । समन्वद्रतिविज्ञेय : श्रेष्ठाश्चखलुविभ्रमा : ॥ एकमेवविपर्ह्न्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्पद्ंहन्तिराजानंमंत्रविभ्रम : ॥ कांरिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि तथामंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगत : ॥ अरण्येनि : शलाकेशात्तमंत्रोविधीयते ॥ तथसामप्रयोक्तव्यं कार्येषुपायवत्स्वपि । दानंसुभ्येपिभेदश्चशक्तेष्वपिनिश्चय : । खडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनियेधयेत् ॥ इतिसम्यकृत : प्रोक्तोराजनीतिर्विधंमया । यत्त्रिवर्गविवर्द्धस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इतियुक्तिकल्पतरौनीतियुक्ति : ॥

मंत्रपूत : । त्रि॰ मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं॰ गरुडे ॥ त्रि॰ मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं॰ चरे ॥ मंत्र-

वेत्ति । विद् + क्विप् । त्रि० मन्त्रज्ञातरि ॥

मन्त्रवेश्म । न० मन्त्रगृहे । चिन्तोद्वसिते ॥

मन्त्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषः । ज्ञानबलं ॥ सन्ध्यादिप्रसाधयत्तत्स्थापनं ज्ञानबलं मन्त्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमन्त्रोमन्त्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मन्त्रसृक् । त्रि० मन्त्रस्योच्चारणकर्त्तरि ॥

मन्त्रितः । त्रि० मन्त्रेणसंस्कृते । अभिमन्त्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रशास्त्रकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवास्तुबुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः । प्रोक्ताद्युतिभेदः । तल्लक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्यादिमन्त्रिणः । यथाह कालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृप कुर्य्याद्विप्रान् विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्च धर्मार्थकुशलानृजून् । मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थं बहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यं मन्त्रवस्तुविनिश्चयम् । व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्च व्यपदेशतः । स्वयंवृत्तं मन्त्रगृहं स्थूलस्तम्भं न्यसेत् । अरण्ये निःशलाके वा न यामिन्यां कदाचन । शिशून्शाखामृगान्षण्डान्शुकान्सारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषु मनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणां यच्च जायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुं दैवैर्नृपगतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मन्त्रयेत्कामं राजामन्त्रं पृथक् पृथक् । मन्त्रिणामपिनाकुर्यात् मन्त्रीमन्त्रप्रकाशनम् ॥ क्वचित्तस्य विश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामन्त्रे कार्यएकेनसूरिणा । भवेद्वानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्युपजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयः कार्यविनिश्चयः ॥ इति ॥ मन्त्रोऽस्त्यस्येति । मन्त्र + इनिः ॥ यथा । अवश्यमन्त्रयति । मन्त्रिगुप्रभावणे । आवश्यकेणिनिः ॥ यद्वादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ साक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषस्तथा । जलेचतुष्पलेशीते सुक्षुण्णं द्रव्यपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत् सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ सुसंचूर्णितमन्थयेत्० गृह्णीयात् ।

नेत्ररोगे । नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म
थ्यतेऽनेन । मथिहिंसासंक्लेशनयोः
। हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थनम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्डः । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० इ० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने । क्षुब्धने ।
पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽनयाम् । मन्थविलोडने।
करणेतिल्युट् ॥
मन्थरः । पुं० कोपे ॥ फले ॥ बाधे ।
मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ।
थैरादि ॥ कोषे ॥ केशे ॥ न० कुसु
म्भाम् ॥ त्रि० मन्दे । पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि जडे ॥ सूचके ॥
नीचे ॥ मन्थतिमाद्ये । मथि० ।
बाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थरः । पुं० कुठेरे । चामरवाते ॥
मन्थशैलः । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थानः । पुं० मन्थदण्डे । बैशाखे
रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०
गायत्रीच्छन्दः ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णधाराकन्दमाधायनिःश्वस्य । व-
र्णैरमैर्यत् मन्थानमेतत् ॥ यथा ।
श्रीशागमकृतायपाद्यार्वनेवाय ।
वन्दक्षनन्दस्यभव्यायमुताय ॥ मन्थ
ति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥
मन्थानकः । पुं० तृणभेदे । रहिते ।
दृढमूले । तृणाद्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलस्याम् । मथानी०
इ० भा० ॥
मन्दः । पुं० शनैश्चरे । हस्तिजात्य
न्तरे ॥ यौवंमादे । यमे ॥ प्रलये ॥
त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥
मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदर
ते ॥ खले ॥ अथुश्चितस्त्वेमज्ञाना
धिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दगः । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥
मन्दगतिः । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दशब्दोप० गम० तच्छीलः
। अमृक्ष० । सुप्यजातावितिणिनिः
मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दटः । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे । मन्दते । मदि
। कृपूवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ।

मन्दप्रज्ञ : । वि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाल्पप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । त्रि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्हा क्षार्थिप्राच्यादिदिक्षु तवर्ष पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायैर्विष्कम्भशैले ॥ तच दीर्घजनसहस्रं प्रतिमानुकदम्बपादपोऽस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोऽपि मन्दर : । न० मणिकृतान्तरे ॥ छन्दसिभीयदि । मन्दरमस्यति ॥ घञ् यमन्दर । वैरिभयङ्कर ॥ वि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० वन्हौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । कृत्स्विबधिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्ययौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाक्षम् । न० लज्जने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णदाम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थे नयोजनास्मृता । क्षीरतुल्यजलाथ प्रवहत्युज्ज्वलतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद् ब्रह्मलोकस्ततः स्वर्गं समागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमैवसंज्ञा तुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यं भवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनो । यथा । बलिदमनविधौबभौ सङ्गता० पदनखदलिप्सुमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजाब्जनिभाम्बर तुजगदघसपीताम्बर : ॥ मंदमकति० सम्पौला । चक्रकुटिलायागतौ । सुधीतिषिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे । मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणिताशिष्टनार्यो मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यता सैतियाणा । एवंधिष्ण्यावचनसुधयाधाधिकाया : सखीनांप्रीत: प्रायात् स्मितसुवदनोदिवकोमहनोन : ॥

मंदायम् । न० छन्नायाम् ॥ मदमयं वागाकाथ ॥

मंदाग्नि: । पुं० पक्वनिष्कासनाधाग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मदस्तीक्ष्णोथ विषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् । करो

नेत्ररोगे । नेत्रमले ॥ मारुते ॥ म
थ्यतेऽनेन । मथि(हिंसासंक्लेशनयोः
। हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्ड: । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० इ० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने । क्षुब्धने ।
पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽनया । मन्थविलोडने।
करणेल्युट् ॥
मन्थर: । पुं० कोषे ॥ फले ॥ बाधे ।
मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ।
वैशाखे ॥ कोपे । केशे ॥ न० कुसु
म्भाग्रम् ॥ त्रि० मन्दे । पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि जडे ॥ सूचके ॥
नीचे ॥ मन्थतिपाद्रौ । मथि० ।
बाहुलकादरच् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थक: । पुं० कुठेरे । चामरवाते ॥
मन्थशैल: । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थान: । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे
रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०
गायत्रीछन्द: ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यक्ष । व-
र्णैरसर्यत्र मन्थानमेतत् ॥ यथा ।
गीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय ।

वन्दस्वनन्दसम्व्यायपुत्राय ॥ मन्थ
ति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥
मन्थानक: । पुं० तृणभेदे । रहिते ।
दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलश्याम् । मथानी०
इ० भा० ॥
मन्द: । पुं० शनैश्चरे । हस्तिजात्य
न्तरे ॥ शीर्षपादे । यमे ॥ प्रलये ॥
त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । द्योतके ॥
मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदर
ते ॥ खले ॥ अशुभचित्तत्वेनज्ञाना
धिकारसम्प्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दग: । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥
मन्दगति: । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील:
। गमृ० । सुप्यजातौणिनि:
मन्दजननी । स्त्री०सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दट: । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे । मन्दते । मदि
। कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

मन्दप्रज्ञ : । वि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाज्ञाप्रज्ञाधीर्यस्य : ॥

मंदभाग्य : । वि० विधुरकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दार्थांग्राच्यांदिग्विशते तवर्णे पश्चायत् सहस्रोच्छ्रायविष्कम्भशैले ॥ तत्र शीतलसहस्रसूत्तिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोऽस्ति मन्दर : । न० मणभेदान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमस्पृति ॥ शङ्कराचार्य । वैरिभयङ्कर । वि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरद्वारिप : । पुं० जम्बुद्वीपमध्यद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० वह्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । क्ष छिद्रविमन्दिसडिभ्य : किदिच्चसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ च लादित्वाट्टाप् ॥

मन्दायम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्गाख्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्सैसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्रे नयोजनान्यमृता ॥ क्षीरतुल्यजलाश्च प्रवहत्युत्तुरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्‍ ब्रह्मलोकस्वतत : स्वर्गसमागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे । यथा । बुधेभे वसंज्ञेतुमन्दाकिनीसानृपाणान्सुखी ख्यं भवेत्तत्रमासी ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौबभौ सङ्गता० मदमलकदम्बकपर्वमंदाकिनी सुरनिहितसितास्व् जलदन्निभाभ्वर तुलगदर्व सपीतास्वर : ॥ मंदमवति० तन्वीता । चकुटिलायागतौ । सुपीतिथिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापे : प्रियवितरणे : प्रोषिताकिङ्ग नार्यं मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यता मेतियाता । एवंशिक्षावचनसुधयारावितकायाः सखौनांप्रीतः पौयात् स्थितसुवदनोदेवकीनन्दनोम : ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मन्दमच वागावाच ॥

मदाग्नि : । पुं० अर्कनिष्कासनायाग्नि विशेषे ॥ कफद्वारास्यजठरानले ॥ तत्रग्निदानादिवद्या । मद्स्तीक्ष्णोथ विषम : समश्चेतिचतुर्विध : । क फपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुद्भवान् । करो

च्यनिस्तथामंदीविकारानृकफसम्भवान् ॥ समासमाग्ने रक्षितामात्रा सम्यग्विपच्यते । चल्पापिनैवसंदाग्ने र्विषमाग्ने सुदेहिन : ॥ कदाचित्पच्यतेसम्यक् कदाचिन्नपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा । चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश । शुण्ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयं तथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम् । भल्लीसूर्यास्तिभागा श्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणं नग् ड् नैपामोदकानिविकारयेत् । तन्नयपर्मवौषं विपाण्डु रोगस्यकामलाम् ॥ अतिशीघ्रतमन्दाग्निश्री घ्राद्यन्निवारयेत् । इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारिभद्रे । निम्बतरौ । चकायन० इ० भा० । अर्कपर्णे । चाक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्यादौ । अद्भिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दायराथम् । यद्वा । मन्दाआराधा राग्रस्यसरलत्वात् । मन्दस्थतिवाच्गतौ ॥ कामं स्वर्ग । मन्दानियर्त्तिं । अण् । मन्दे रयंतेवा । पचा० तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते । मन्दते० मदि० । वाहुलकादारु ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे ॥ जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे ॥ आगारे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥ देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० विडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मंद्यतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ । मन्दिवासीत्युरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रे परमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वंशरीराणां मरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्यतैर्युद्धं भवत्यत्यन्तदारुणम् । ततोद्विजोत्तमास्तोयं प्रक्षिपन्तिमहामुने ॥ ओंकारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्याभिमन्त्रितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादि- विष्णुपुराणे द्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरदुहितरि ॥

मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

दर्या : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं॰ इन्द्रजिति ।

मन्दोष्णम् । न॰ ईषदुष्णे ॥ मन्दश्च तदुष्णञ्च ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं॰ गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि॰ । स्फायि तञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि॰गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं॰ कामदेवे । कुसुमायुधे । कपित्थे ॥ मननंमत्॰चेतना । मन॰ । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वाविति नलोप: तुगागमश्च । मथ्नातीतिमथ : । मथि॰ । पचाद्यच् । मतोज्ञानम्मथ: मन्मथ : । मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि: । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २८ । सरोग वतथादेविद्दाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतं जगत्सर्वं मन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं॰ महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं॰ चाम्रे ॥

मन्मन : । पुं॰ गद्गदध्वनौ ॥ न॰दम्पत्यो : शनैर्भाषणे ॥ सुरतेकर्णमूलेपुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितं मन्दमन्मनन्तद्विदुर्बुधा : ॥

मन्मनस्क : । त्रि॰ मन्मनसि ॥ मय्येवमन: सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥

मन्मय : । त्रि॰ मदेकचित्ते । मापरमात्मानं तत्पदार्थं त्व पदार्थभेद-

नसाचात्कारणशीले ॥

मन्या । स्त्री॰ ग्रीवाया : पश्चाद्भागे॰-स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । संज्ञायां समजेतिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री॰ मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं॰ क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगय्वादिर्वा ॥

मन्ये । अ॰ वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न॰ दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे । एवचतुर्युगाख्यानामाधिकाह्येकसप्ततिः । कृतत्रेतादियुक्तानामनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् । एकसप्ततिरित्यस्योक्ति : । चत्वर्यर्थापिगणनया॰चतुर्युगेनाधिकामेङ्ख्यासम्पद्यते॰ । यत : ॰ दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरं तथैवैक तस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत् किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति॰नामविधानेसर्वत्रनारायणोभो-क्तत्वात् । तथापि॰चल्दत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरमङ्ख्यातत्रपौराणिक्य । त्रिंश-

त्कोव्यस्तुवर्षाणांमानुषेणद्विजोत्त- मा : । सप्तर्षयस्तथान्यानिमियुता न्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्रा- णिकालोय : साधिकांविना । मन्व न्तरस्यसङ्ख्येपालिङ्गेऽस्मिन्क- थितादिजा : ॥ ययाङ्का : ॥ ३०६७२०००० । एवंचतुर्दशमन्व रैर्ब्रह्मदिनंभवति ॥ ब्रह्मणोदिन मध्येचतुर्दशमन्वन्तराणिभवन्ति- । एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिस कालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति । तत्र मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवो मनु : पूर्वंततः स्वारोचिषोमनु : । उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्त या ॥ षडेतेमनवोऽतीतासाम्प्र तं वैवस्वतोमनु : । सावर्णः पञ्चरौ च्यश्चभौच्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुरा णसर्वम् ॥ मन्वन्तरं मनुर्देवामनु पुत्रा : सुरेश्वर : । ऋषयोंऽशाव तारश्चहरे : षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादि : । स्त्री॰ मासविशेषे युतिथि विशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी॰ कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीया चैत्रमासस्य॰ तथाभाद्रपदस्यच ॥ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकाद शीतथा । आषाढस्यापिदशमी मा घमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफा ल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठेपञ्चदशीसिता । माघमासेतुदृष्टैवकार्त्तिकीचतथै

वच ॥ एतामन्वादय : प्रोक्ताद्त्त स्याक्षयकारिका : ॥

मपष्ट : । पुं॰)
मपष्ठक : । पुं॰) वनमुद्गे ॥
मपुष्टक : । पुं॰)

मम । अ॰ षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्यय म् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री॰ मदीयत्वाभिमाने ॥ भावेतल् । ममत्वे ॥

ममतायुक्त : । वि॰ कृपणे ॥

ममत्वम् । न॰ ममतायाम् ॥ भावे त्व : ॥

मयापताल : । पुं॰ विषये ॥ मय्य ति । मय्यस्यमेव । मय्यतेयत्सोपो मयश्चापतन्त्वालप्रतिमयते रालप्र त्ययस्यपतन्त्वागमोधातोर्यलो पोमकारश्चाप्यस्य ॥

मय : । पुं॰ दैत्यानांशिल्पिनि । मा यविनांशिल्पिनाम्ब्राचार्ये ॥ वेसरे । अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥ मीनाति॰ मयतेवा । मीङ्हिंसा याम् ॰ मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयट : । पुं॰ तृणहर्म्ये । तृणयुक्त हर्म्ये ॥

मया स्त्री॰ चिकित्सायाम् ।

मयु : । पुं॰ किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनो ति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भृमृशीतृ चरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : मृत्यु : । मीनातीत्यस्यन्तुवाहुल कात् ॥

मयुराज : । पुं० कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मोठ०इ०भा० ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । कुः म् । मयुष्टासौष्ठकश्च । पूर्वपदादितिपत्वम् ।

मयूख : । पुं० किरणे । मोख०इ०भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमोते । माङ् माने । माङ ऊखोमयश्च व्यू खप्रत्ययोमया देशश्च ॥

मयूर : पुं । बर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । कैकिनि । मोर०इ०भा० ॥ तस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितोवल्योगुरुश्चोष्णोवातघ्नः शुक्रमांसदः ॥ हेमन्तकालेशिशिरेवसन्तेसेव्यंहिमायूरमुशन्तिमांसम् । ग्रीष्मेहिवर्षाद्विभौजनेचवर्षाशरद्गीष्मसुखं प्रपथ्य : । एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टं विषतुल्यम् । बर्हिचूडाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ् हिंसायाम् । मिनातेरुरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपीतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न० तुत्थाञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् । मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै० । आतइतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपत्रकम । न० स्तनाद्दौनखाघाते ॥

मयूरविद्दला । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० बर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूराद्याशिखाशोभासदृक्षुपे ॥ कृष्णदां । नीलकण्ठशिखालक्ष्मीपि साद्धें प्रातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरनी०इतिभाषा ॥

मरक : । पुं० मार्याम् । मारके । मरी०इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तस्यकारणादियथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिभयंमण्डलेशक्तिनायांतावद्दुर्भिक्षपीडाभयमितिचसर्वसंशयंयांतिलोका : । शाकाकारातयोर्भौमनुजभयकरीकेकरावैश्च भौमै : शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिरहिताभूरिदुष्कालमारी । मरकमारी

तिरघिलोधरणीसुतोपामूलर्दहस्त- मघरेवतिमैत्रभेषु । कथोपमङ्गप तनानिषसे निकानांसर्वंभखोद्भम रथं जलधौतदेश : ॥ (०८०) मांसास्थीभिसमादायमभानाकृह वायसा : । श्वानृगालोश्वामध्ये पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर स्निग्धाद्दोशश्मशानंसामर्षीभवेत् । चौरैपद्रव्यसेलोक : परचक्रस मागम : ॥ सन्ध्यामवमणायोरो दुर्भिक्षंमरकंतथा । अन्नानि प्रसूयन्ते तस्यदेशश्चविद्रव : ॥ दे वीलाघात्म्यपाठे नभैरवस्यस्तवेनच । अवग्राम्तिर्भवेन्नूनं तुलस्याविष्णु पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरितवर्णमणिवि- शेषे । गारुत्मते । अश्मगर्भे- । हरिन्मणौ । मन्ना० पू० सा धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्सच्छायंस्नि ग्धगात्रसमार्दवसमेतम् । अव्य ङ्गंबहुरङ्गं शृंगारीमरकतंशुभंविभृ यात् ॥ कुलक्षणं यथा । मर्करि सकपिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्ति कल्माषम् । पाषाणसुतविकृताङ्गं मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प रीक्षादिकन्तुरत्नशब्देद्रष्टव्यम् ॥ म रकतरत्नम् । न० । तृ० । अ- न्यैरप्यपीतिह . ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)

मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥

मरकमम । न० मरकतमणौ ॥

मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ प- ञ्चतायाम् । कालधर्मे । दृष्टा न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर णं चेच्छयाकामंद्रु : खितोपिनवां छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन- मुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अ- पिच । मरणस्मृतिभि : प्रोक्तं सक्ल दैनन्दृखास्पदम् । यत्तत्समान वयसोर्यौवयोर्युध्यतो : किमेति ॥ मनुष्यास्तसमर्थस्यवानप्रस्थस्यचोर्य त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरण मनुविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि जातीयात्मन : संयोगध्वंसे ॥ प्रघातानांपूर्वसंचितधर्मविशिष्टा- भिदेहेन्द्रियमनोबुद्धबवद्वारबुद्धिवेद् नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपि नाश : तस्यकूटस्थत्वात् ॥ मरणं- प्राणवियोगदोषेनतुनाश : स्तोम त : । मरणप्रायस्यागस्त्युक्तं स्व र्गनष्ट : कथयन्ति ॥ मृष्टोत्युट् ॥ सम्भाटसमवने ।

मरत : । पुं० मरणे ॥ म्रियते । मृत्युप्राणस्त्रानो । अस्मद्गमियविप विंपच्यसितमिनमिहर्षियंभ्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)

मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं॰ तालाङ्गभेदे ॥ यथा । आदौकुरुपट्कलमचचतुष्कलम्‌ सानन्दमितोपि द्वयवर्षे कादश भवतिवशमधिकशुधासवलोमि ॥ विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यं च्छितगुणगणकोटिमरहट्टाखत्तंकि लनयकनलिकतरिपुविमतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातारिविधिताहादत्तरगरशील॰ दुरितद्रु मदाहीविघ्नविगाहीकल्पषचयहत सील॰ भुवनत्रयवंदितहरशिरसिस्थि रवास॰ दहतुतवडवार्पदेशितुरापत सुखतातिमिरविलास ॥

मराकाली । स्त्री॰ सलिकाल्याम् ॥

मराल: । पुं॰ राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ खञ्जने ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमोविपिने ॥ त्रि॰ स्निग्धे ॥ त्रि॰ मसृणे ॥

मरालक: । पुं॰ कलहंसे ॥

मरिचम् । न॰ कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्मपत्तने । कालीमिरच॰ इतिभाषा॰ ॥ मरिचकटुकं तीक्ष्णंदीपनकफवातजित् । उष्णं पित्तकरंरूक्षंश्वासशूलक्रमीन्हरेत् ॥ तदार्द्रंमधुरपाकेनात्युष्णंकटुकं गुरु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसेकिस्यादपितलम् ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्प्राणत्यागे । बाहुलकादिच: ॥ मकोलि : पुं॰ मरुवक

क्षुपे ॥

मरिचपत्रक: । पुं॰ धजकर्णे । सालतरो: प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं॰ मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्॰ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण: । त्रि॰ आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न॰ वेल्लजे । मरिचे । कृष्णमरिच॰ दू॰ भा॰ । म्रियतेविषमनेन । मृङ्॰ । बाहुलकादीच: ॥

मरीचि: । पुं॰ ब्रह्मणोऽर्थ्यमानसपुत्रे॰ मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ । मरुतांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ पुं॰ स्त्री॰ चन्द्रसूर्ययो: किरणे । गभस्तौ । षट्त्रसरेणुपरिमाणे॰ इति वैद्या: । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृङ्॰ अजियमिशीङ्भ्यश्चेति: ॥ त्रि॰ कृपणे ।

मरीचिका । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादायकरा: प्रतिफलिता: दूरस्थानांजलत्वेनाभांति॰ तदाचिकामृगतृष्णिकेति॰ टीकाकार: ॥ मरीचिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिप: । पुं॰ तपोविशेषाख्ये- विसंज्ञे तापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापायिनि ॥

मरु: । पुं॰ गिरौ । पर्वते ॥ धन्वनि । दुर्मिक्षे । निरुदकदेशे । मारवाड॰ इ॰ भाषा ॥ गुर्जरात्तुदंगेतुवारिकातोदिदृक्षो । म

रुदेशीमहेशानिउष्ट्रोत्पत्तिपरायणः ॥ म्रियन्तेप्राणिनोऽत्र । रुद्द० । भस्मशीत्यु : ॥ मरुधन्वद्वे ॥ सूर्य वंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषि तेदेशविशेषे ॥ चाह्निका० इ० इ क्ष्मीजभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजा ते ॥

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारी ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायाम्स्त्रि याम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंते ऽनेन० हरेन० विनावा । रुद्द० । म्रियोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तस प्तकिगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिप र्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुद्भि प्रदोह्यत्सिलोष्ण : पित्तलोलघु : । वृश्चिकादिविषघ्ने पावातकुष्ठकृमि प्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्र मादित्यादिकोषात् । कोयंकालिस दासिघ्राघ्मरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिभद्रे ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्पथ : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० काण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभ त्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्यं हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशु नासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पति- गृहमेधाच्छचेति० छ० : ॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवी त्यत्रचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धवित्रे ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्रथ : । पुं० आवहप्रवाहादिवायु समूहे ॥

मरुद्रुमम् । न० वाततूले । ग्रीष्मका से । बुढियाकीसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खि राइ इ० गौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथ : । पुं॰ अश्वे । देवरथे ॥

मरुद्द्रुम : । पुं॰ विट्खदिरे । अरिमेदे ॥

मरुद्वर्त्म । न॰ आकाशे ॥

मरुद्वाह : । पुं॰ धूमे ॥ वह्नौ ॥

मरुद्विप : । पुं॰ उष्ट्रे ॥

मरुन्माला स्त्री॰ पृक्कायाम् । मरुन्निर्मल्याम् । मलधारणे । घञ् ॥

मरुप्रिय : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ मरुदेशविशेष : प्रियोऽस्य ॥

मरुभू : । स्त्री॰ दशेरकमारवाड॰-इ॰ प्र॰ ॥ निर्जलदेशे ॥

मरुभूरुह : । पुं॰ करीरवृक्षे ॥

मरुल : । पुं॰ कारण्डवपक्षिणि ॥

मरुला । स्त्री॰ केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥

मरुव : । पुं॰ मरुवके ॥

मरुवक: । पुं॰ समीरणे । प्रस्थपुष्पे । फणिज्झके मरुवा॰ इ॰ भा॰-प्र॰पुष्पे ॥ पिण्डीतके । श्वसने । खरवाटयां । मदनद्रुमे । मयनफल इ॰ भाषा ॥ मरु वाति । वा॰ । धान्यशिल्पिसंज्ञयो: ॥ व्याघ्रे । राहौ । खरपत्रे । नागदौना॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ क्षुपविशेषे ॥ त्रि॰ भयानके ॥

मरुसम्भवम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

मरुसम्भवा । स्त्री॰ महेन्द्रवारुण्याम् क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरुस्था । स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरूक : । पुं॰ मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मत्स्ये ॥ मारयति॰ म्रियतेवा । मृङ्॰ । मृकणिभ्यामूकोकणाविष्यत : ॥

मरूद्वा । स्त्री॰ कार्पास्याम् ॥ यवासे । क्षुद्रखदिरे ॥

मरोखि : । पुं॰ मकरे । घसिदंष्टके । मगर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ यादसि ॥

मरोलिक : । पुं॰ मकरे ॥

मर्क : । पुं॰ देहे । शरीरे । वानरे । वायौ ॥ मर्कति॰ मर्कयतिवा । मर्कि : सौत्रोधातुरितिकश्चित् । मर्कशब्दे॰ चौरादिकइति॰ सिद्धौ स्यात्सूचैकैयट: । पृणभीकापाभ्यस्तिमर्त्तिभ्य : कन् । नचैवंपिलीपतस्यानियतत्वात्॰ तुल्यंनस्यादिति वाच्यम्॰ पूर्वंचासिद्ध तदभावात् ॥

मर्कक : । पुं॰ महिगण्डखगे । हाडगिल॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

मर्कट : । पुं॰ वानरे । लूतायाम् । ऊर्णनाभे । चौरस्थान्तरे ॥ महिगण्डे । हाडगिल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ खगे ॥ मर्कति । मर्कि: सौत्रोधातुर्गत्यर्थो । शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावरविषभेदे ॥

मर्कटक : । पुं॰ शस्यप्रभेदे ॥ वानरे॰ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे ॥ दैत्यवि

ग्रीवे ॥ संज्ञायांकन् ॥
मर्कटतिन्दुकः । पुं० कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥
मर्कटप्रियः । पुं० क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवासः । पुं० भाषायसे ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥
मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न० ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं० कीटविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री० करञ्जभेदे । मकडाकरेंजुया० इ० भा० ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवद्विविधचेष्टाहेतुत्वात् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दुः । पुं० काकतिन्दुकि ॥
मर्करः । पुं० भृङ्गराजे ॥
मर्करा । स्त्री० निष्फलायाम् ॥ दर्व्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्त्तः । पुं० धावके । रजके ॥ पीठमर्दे । स्त्री० शुनी । मार्ष्टि । मृजशुद्धौ । मृजेर्गुणप्रत्ययः ॥ मार्जनया ॥
मर्त्तः । पुं० मर्त्यलोके ॥ मानुषे । म्रियन्तेऽत्र । मृङ्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति तन् ।
मर्त्यः । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्० । हसिमृग्रिणिततन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्० सर्वोहिमर्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्यः । हसिमृग्रिणि० मृङ्धातोस्तन् । मर्त्तः । ततोमर्त्तएवदिष्टः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्तभवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥
मर्त्यमुखः । पुं० यक्षे ॥
मर्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अनिद्रम्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्दनम् । न० चक्षुसमर्दने । पादमर्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने । त्रि० मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे० मृदमर्दनेवा । हेतुमच्चिणन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुक्ता ॥
मर्दलः । पुं० वाद्यभेदे ॥ मर्दलो मर्दल इति ख्यातो० मृदमर्दः ॥ मर्दसुपमर्दलाति० । ला० । घोऽसंज्ञेतिकः ॥
मर्दितः । त्रि० चूर्णिते ॥ ग्रथिते ॥
मर्दिता । त्रि० मर्दयितरि ॥
मर्दी । त्रि० मर्दयितरि ॥
मर्मकीलः । पुं० भर्त्तरि ॥
मर्मज्ञः । त्रि० मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानभिगीयवेन्द्यैरपिधर्म्मागम-
मर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमायद्-
ध्वजस्तवधर्म्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥
सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ यथा-
पंगाचरन्तीमवाप्यजीवतक्षणचित्।
नसंवसेत्सुतपोपमकंवैमर्म्मणिस्पृ-
शेत्॥ अवधि॥

मर्म्मरः। पुं० वस्त्रविशेषे॥ शुष्कप-
र्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते।
मर्मरस्मरड्मरड्० इतिभाषा॥
मर्म्मराति। रा० बः॥ अनुकरण-
शब्दोऽयं॥

मर्म्मरी। स्त्री० पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि० दीनजने॥ म्रियते।
मृङ्०। पर्फरीकादित्वाद्दीकन्०धा
तोर्द्वित्वंनुक्चाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं० मर्म्मज्ञे। कार्पटि-
के॥

मर्म्मवेदी। पुं० मर्म्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि० मर्म्मपीडके। अरु-
न्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपता
पे। स्पृशोऽनुदकइति० क्विन्॥

मर्म्माविद्०द्। त्रि० सन्धिस्थानवेधक
र्त्तरि॥ मर्म्मणि मर्म्माणिविध्य
ति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्ये
तिसम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदी-
र्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि० मर्म्मज्ञे॥

मर्म्मुरः। पुं० तुषानले॥

मर्य्यः। पुं० मरणधर्म्मणि। मनु-
ष्ये॥

मर्य्या। अ० सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री० सीमनि। अवधौ।
तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणा-
याम्। सम्यक्स्थितौ॥ अनुलङ्घनी
यायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्र
मे॥ कुलभूमौ॥ मर्य्येतिसीमार्थेऽ-
व्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्०।
आतश्चोपसर्गइत्यङ्॥

मर्षः। पुं० क्षान्तौ॥ मर्षणम्। मृ-
षतितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न० अपराधिसत्यपिकोपा-
नाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष०
भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि० क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः
कर्त्तरिक्तः। भावेक्ते क्लीबम्॥

मर्षितवान्। त्रि० क्षान्ते॥ मृषेः
कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि० क्षमाशीले॥

मलः। पुं० न० पापे। किल्बिषे॥
विषि। विष्ठायाम्। यथा। मला
यत्तं वलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्।
तस्माद्यत्नेनसंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरे-
तसी इति॥ किट्टे। मण्डूरादौ॥
खेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जा[illegible]
मूत्रविट्कर्णविण्नखाः। [illegible]
पिकाखेदोद्वादशैतेनृणां[illegible]॥
वातादिषु। यथा। [illegible]

षामलिनीकरणान्मला : । धारणा
द्वातवर्गस्तु वातपित्तकफास्त्रय: ॥
सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-
मला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विवि-
धाहितसेवनम् । हरिहसन्तोऽपिप्रायं
पित्तं शरद्भिर्निर्हरेत् वर्षासुशमयेद्
वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अथ-
विशिषमाहभावप्र : कफपित्तानि
ला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : ।
देहाहोरात्रिवयसांसम्भिव्यपिकफा
निलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपि-
त्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्व
मध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : ।
देहस्यपूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्त-
कफोव्यवस्थित : । मध्येचामाशय-
मारभ्यनाभ्यन्तं पित्तं व्यवस्थितम् ।
अन्ते नाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित:
। शिरोमूलत्वात्देहस्य पूर्वादिक
ल्पना । अह्नस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्व-
भागेकफोमध्ये पित्तमन्ते वायु : ।
एवंरात्रेरपिवयसोऽपिपूर्वभागेबाल्या
वस्थायांश्लेष्मामध्ये तरुणावस्थायां-
पित्तमन्ते हद्धावस्थायांवायु : ।
सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसा-
मित्यस्य । तत्तद्देहस्यपूर्वभागमध्य-
भागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: म
ध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाश-
याख्योवायु : एतत्त्रयश्चासद्व्याप्य
स्थितोलभ्यते । अह : सन्धौराज्या-
साकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञक
स्तस्मिन्कफ : । अह्नासाकंरात्रे :
सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय:
सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मा
तारुण्यद्वद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति
॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टि
लोपश्चेतिकाल : ॥ मलयति । मल
तल्कृतौ० अदन्त : । मलतेवा ।
मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥
त्रि० कृपणे । कदर्ये ॥
मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे । त्रि०
मलनाशके ॥
मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥
मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥
मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलेनदू
षित : । कर्तृकारकेइतिसमास: ॥
मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥
मलधी: । पुं० आसिमि ॥
मलन : । पुं० पटवासे । पंशुकालये
॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना०
हू० भा० ॥
मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकाया-
म् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतला
तुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकु
ष्ठपाण्डुर्शकामला : ॥ मलात्पापा
-त् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥
मलभुक् । पुं० काके ॥
मलमेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥
मलमास : । पुं० । अधिमासेमलि-

त्तुचे ॥ यस्मिन् मासे न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा । मलमासः स विज्ञेयो मासस्त्रिंशत्तमो भवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयं यत्र रविसङ्क्रान्तिवर्जितम् । मलमासः स विज्ञेयो मासः शुद्धाल्पतरः ॥ तथा च ब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रो मासो ह्यसङ्क्रान्तो मलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयं यत्र मासि सङ्क्रमेत दिवाकरः । नाधिमासो भवेदेष मलमासस्तु केवलम् ॥ एकत्र मासद्वितयं यद्विश्वाद्यं ऽधिकान्तपरोऽधिमासः । ज्योतिषस्तु स्मृतिराह मासं चतुर्दशं क्वापि नपालिष्टम् ॥ अथ मासश्चान्द्र एव न सौरः । अस्मिन्त्रयोदशो मासः समभ्युपगम्यते । असौ चान्द्रो न तु सौराब्दास्तिसौरत्रयोदशः ॥

मलमासत्वम् । न० रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ॥

मलयः । पुं० ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे । स्वनामप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । पाथारे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ ॥ ज्ञातमालाताम्रपर्णी प्रसुतामलयोद्भवाः ॥ शैलाद्रौ ॥ देशविशेषे । मलैवार० इ०भा० ॥ आरामे । नन्दनवने ॥ अष्टद्वीपोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । बलिमलितनिभ्य : कयन् ॥ ऋषभदेवस्यपस्मेपुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री० उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयजः । पुं० राहुपक्षे ॥ पुं०न० चन्दने ॥ मलयेजातः । सम्भ्यांत शैङ्गः ॥

मलया । स्त्री० त्रिवृतायामोषधौ ।

मलयाचलः । पुं० सह्याद्रिसमीपस्थे शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सर्वाभिसेव्योऽस्तिमवान् भोगिनामालयाचलः ॥

मलयानिलः । पुं० वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयालः । पुं० देशविशेषे । यथा । सुराम्बिकासमारभ्यकर्णयाश्रमाग्-शिवे । मलयालाभिधो देशो मन्त्रसिद्धिप्रदश्च ॥

मलयूः । स्त्री० मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलं यवति । युञ् गुप्सायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादयूः ॥

मलयोद्भवम् । न० चन्दने ।

मलवर्त्म । न० गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री० मङ्खपुष्प्याम् ॥

मलहन्ता । पुं० मालखीकन्दे ।

मला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

मलाका । स्त्री० दूत्याम् । कामिन्या

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न॰ पापमोचने ॥ मलस्य दूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचक्रा ख्याअसलाम्यगाशुभे : । मलापहा घट्टगयोस्तथाधिपथ्यं सदुस्लाद्गुतरं- सुकाभिदम् ॥

मलावहम् । न॰ मलिनीकरणे । पा पविशेषे ॥ यथा । क्रमिकीटवयोह त्याभद्यानुगतभोजनम् । फलैध : कुसुमस्तेयमधैर्यञ्चमलावहम् ॥

मलारि : । पुं॰ सर्वक्षारे । सायण॰ प्र॰ भा॰ ॥

मलिनम् । न॰ दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि॰ मलयुक्ते वस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनं मलिनं मलै : । तथाभवत्यबुद्धाना मात्मापिमलिनोमलै रिति ॥ मलै : कीचकर्दमपांशुरात्मा । चव्यचम ले घं नरक्षोधूमादिभिराकाशदूष्य धं : ॥ निश्चनै र्मिलिस्कक्रियाख्या गिनि ॥ कृष्णे । दूषिते ॥ मलो स्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रे तिसाधु: ॥ यद्वा । मलते । मल॰ । वहु लमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुख : । पुं॰ वह्नौ ॥ गोला ङ्गूले॰ कपौ ॥ प्रेते ॥ त्रि॰ क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं॰ कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नयरिचयोमलिनात्मनां प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न॰ मस्याम् ॥

मलिनास्य : । त्रि॰ खले ॥

मलिनिमा । पुं॰ कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्वभाव : । इमनिच् ॥

मलिनी । स्त्री॰ रजस्वलायांनार्या म् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न॰ मलापहे ॥

मलिम्लुच : । पुं॰ मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरविर्यदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीय : प्रकृत : स्मृत : ॥ यद्वा द्यत्यिलासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासा न्त्यपरस्तिराशिस्थ : सन्सूर्योऽ तिबाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्त रसंयोगं गच्छेत्॰ तदाद्योऽति क्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेय : । मलो सन्म्लोपति॰ गच्छतीति॰ मलि म्लुच : । द्वितीयस्तुप्रकृत : शुद्ध : कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मल्यते । मल॰ । दूष् । मलिं धृतं म्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्क : ॥

मलिम्ला । स्त्री॰ ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमस : । पुं॰ पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रे तिसाधु : ॥

मलूक : । पुं॰ कृमिविशेषे ॥

मल्ल : । पुं॰ पात्रे ॥ कपोले ॥ मल्लभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्ल । लिच्छिवी । वाहुयोधिनि॰ मल्लिनाथप्रसिद्धे ॥ अयमव्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजात : । यथा मनु : । झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा । दशार्णानवराष्ट्रश्च मल्ला : शाल्वा : युगन्धरा : । इति । विराटपर्वणि १ अध्याय : ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । माला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ अयञ्च लेटात्तीवरकन्यायांजात : । इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ तन्त्रवाय्यांकुम्भकाराज्जात : । ब्र॰ प॰ पु॰ ॥ मियुद्धकुशलोमल्ल स्तद्वृत्तिकपराश्च : ॥

मल्लक : । पुं॰ दन्ते ॥ पुं॰ स्त्री॰ दीपाधारे ॥ कोशिकायाम् । नारिकेलफलनिर्मितपात्रे ॥ नरेली॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्लते । मल्लधारणे । क्वन् ॥

मल्लतूर्यम् । न॰ वाद्यविशेषे । महारणे ॥

मल्लनाग : । पुं॰ ऐरावते ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभू : । स्त्री॰ मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमि : । स्त्री॰ रङ्गभूमौ । अखवाटि । अखाड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा । स्त्री॰ मालव्याम् । मल्लानांयुद्धार्थप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम् । न॰ नियुद्धे । बाहुयुद्धे । मल्लानांसंग्रामे ॥

मल्ला । स्त्री॰ नार्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लार : । पुं॰ वर्षारागाणांमध्येश्रेष्ठरागे ॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥

मल्लारी । स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा । आन्दोलिताचदेशाख्या लोलाप्रथममञ्जरी । मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगा : ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ।

मल्लि : । पुं॰ धारणेविशेषे ॥ स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ मल्लते । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिक : । पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुक्तहंसविशेषे । किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितहंसप्रभेदे ॥ मल्लते । मल्ल॰ । इन् । स्वार्थेक : ॥

मल्लिका । स्त्री॰ तणशून्ये । भूपद्याम् ।

। शतभीरौ । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ द्र॰ प्र॰ पुष्पहासे ॥ मल्लते गन्धं॰ भल्यतेऽसौ । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्य इन् । वाङीष् । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः । टाप् ॥ मल्लिकोष्णा लघुस्तिक्ता कटुका हरेत् । वातपित्तास्य दृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे । स्थालीविशेषे । पानपात्रे । सनैव्यान्तगैतस्तविशेषे । यथा । अधिपत्याधिकशोभनशोभन सौरभयुङ्धनिशयुग्मगौ॰ विधेहिविधेहिविधिनिधेहिपुरोगगम्यानिध सम्मतगौ सुमते । वियोभियशोभिदपेतितयेतिविनिर्मितामल्लिकयेश्वरे॰ निधेहिनिधेहिसुदं हृदये सदये यमसम्धराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे । यथा । भास्वद्धकायामेवमविडलाटवर्णेन । मर्थिताङ्कुतूष्णेन मल्लिधिपिल्लेन । यथा । वेदवेदिवालखिल्यनारदादिसंस्तुताय । भस्मसेवितः सदैव शुभ्रगन्धमप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽपवादलुप् । लुपियुक्तवत् । वर्णपात्रे । द्र॰ श॰ माला ।

मल्लिकाक्षः । पुं॰ क्षितिकृमषर्णैरसुपरथैः रलधितैर्नविर्यपे ॥ शुक्लपर्णैवेष्टितचंचुपदेयुक्ताक्षे । मल्लिकाकारमचिवस्य शुक्लापाङ्गत्वात् । व हुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

मल्लिकाख्यः । पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधेहंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री॰ सौरिन्ध्याम् । त्रिपुरमाल्लीतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि ।

मल्लिकापुष्पः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ । वक्षभेदे । करयालेत्॰ द्र॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । स्वनामप्रसिद्धपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि । न॰ मल्ल्यागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येव गन्धोयस्य । उपमानाच्चेति॰ इत् ।

मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकरः । त्रि॰ चौरे ॥

मल्लुः । पुं॰ भाल्लुके ॥

मवितः । त्रि॰ बद्धे ॥

मशकः । पुं॰ कीटविशेषे । वनतुण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर॰ इतिभाषा । तन्नाशकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणि भल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरसश्चैव विडङ्गं गुग्गुलुः । एतैर्धूपे मशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मशा॰ द्र॰ भा॰ प्रसिद्धे । यथा । अवेदनंस्थिरंचैव यस्यगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नमनिलान्मशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०अपलम् ॥ अस्यचिकित्सायथा । धर्मकीलंशतुमर्षिंमशकांस्तिलका लकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्तथा क्षारेणवासग्निपरः ॥ अपिच । स पुमानन्तुसूर्यंत्यधर्मीमशकमायमः ॥ इति ॥

मशकी । पुं० उडुम्बरवृक्षे ॥

मशकरी । स्त्री० चतुष्पदाम् । शयन तिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं० कुकुरे ॥

मसनम् । न० सोमराजौषधे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसारः ।) पुं० इन्द्रनील
मसारकः ।) पुं० मणौ ॥

मसिः । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् । मषाङ्गणि । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिका वृक्षे ॥

मसिकूपी ।) स्त्री० मस्या-
मसिधानम् ।) न० धा-
मसीधाना ।) स्त्री० रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडके ॥

मसिपथः । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसूः । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्याः प्रसूः ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणिः । पुं० मस्याधारे ।

मसिवर्द्धनम् । न० रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधन विशेषे । स्याही० इ०गौ०भा० । स्याही० इ० भाषा० ॥ शेफालिका वृक्षे । मस्यति । मसी० । पचाद्यच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

मसीजलम् । न० मस्याम् ॥

मसीधानम् । न० मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री० क्षमाख्याख्यातधान्ये । उमायाम् ॥

मसीमः । पुं० कायस्थे ॥ मस्याईः ॥

मसुरः । पुं० मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरुरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री० वेश्यायाम् । व्रीहिभेदे ई टाप् ॥

मसूरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूरः । पुं० व्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ मसूरोमधुरः पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघुः । कफपित्तास्रजिद् रूक्षोवातलोज्वरनाशनः ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरूरन्निति पाणिनिकारन् । उपधाने ॥

मसूरकः । पुं० उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगद्दी । गोलतिर्द्दा भा०इ०भा० ॥ मसूरे । स्वार्थे कः ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरस्यविदलमस्याः ।

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰ इ॰ प्रसिद्धे ब्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाः पिडकाः स्युर्मसूरिकाः ॥ चतोसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तं पाश्वेक्रियायोगसारे । दंशांश्च मशकांश्चैव यथाकालेनिवारयेत् । मसूरिकाभिः प्राच्छन्नमञ्चाथिनसुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवच्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ पिडति ॥ रक्ता विहति ॥

मसृणः । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ चाक्कणे । अकठिने । स्निग्धे ॥ मसति । मसी॰ बाहुलकात्॰ ऋण ः ॥ यद्वा । सम् ऋणोति । ऋणुगतौ ॥ इगुपधेतिक ः । पृषोदरादिः ॥

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । पत्नाम् ॥

मस्करः । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेन । मस्कगतौ । बाहुलकादरः ॥ यद्वा । मद्वतीमषिमयडने । चरः । चागमशास्त्रयानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रघुवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । मस्करोज्ञानंगतिर्ज्ञानंऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणावितीनिः ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनिः ॥ यद्वा । माकर्तुं कर्म निषेद्धुं शीलमस्य । मस्करमस्करिणावितिसाधुः ॥ यद्वा । मस्करइवशुक्लमन्तः करणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपातः ॥ यद्वा । मस्कते । मस्कि॰ । बाहुलकादरः । चागमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मस्करो निधिर्भेदोऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपातः ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके ॥ मस्यतेऽस्य । मसी॰ । क्तः ॥

मस्तकः । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि । स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेहः । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्यः । पुं॰ शिखरे । उपशिरसि । मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे । मस्यते॰ मसनं वा॰ । मसी॰ । तिक् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । गौड॰ इ॰ माथा । दध्नस्तु परियोभागोघनः क्षीरसमन्वितः । स लोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुकमपरंयस्त्वा मधुमुशा-

भिलापकरः । सौतोविशेषसंज्ञा दिक्षफलप्रानिलापहम् । सघ्यं-प्रौचनशीघ्रं भिनत्तिमलसंद्यहम्। चपिच । उष्णाऽरुं कफपित्तंदृश्म इरंवस्थं कषायंसरंभुजिच्छन्दकरं वो चरगदप्रौशार्यसांनाशनम् । सौत : सुहिकरंकफानिलहरंविष्टम्भ शूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्म शमनमसृप्रशस्तं लघु ॥ मस्तके । मस्ते० । सितमौतितुल् ॥

मस्तुलुङ्गः : । पुं० मस्तकस्थमृताकार स्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गका : । पुं० मस्तिष्के ॥

मह : । पुं० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महिषे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घञ् । सञ्ज्ञापूर्वकत्वाद्धाभाव : । चोक्षा ॥ यद्वा महति । घच् । यज्ञे ॥

महक : । पुं० महामोदे । महक० कू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ध्यानक्रियाशक्तिमतिम हत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधा नात्महत्तत्वं प्रजायते । महानि-तियत : ख्यातिर्लोकानांजायतेस दा ॥ सर्वकार्याणिचयाऽधिकत्वात् कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे । दुर्गायाम् । महान्व्याप्यस्थितासर्वं महान्यथाप्रकृतिमंतेतिदेवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रीहरिभक्ते । शिवशेषधर्मादौ ॥ त्रि० वृद्धे । विशदृष्टे । गुरुति । विशाले । बड्डे । विपुले । उत्कटे ॥ चतिप्रमाणे । चप्रमेये । चामातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्से वांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते समचित्ता : प्रशान्ताविमन्यव : सुहृद : साधवोये ॥ महति । मह० । वर्तमानेपृषदृहन्महदिति निपातित : ॥ महत्सेवा । महच्छब्दस्मयो गमिभेयथा। मद्देहितेसेवतयामां सेवेन्द्रियेविज्ञये । याचायाम पिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वग तेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥ महतस्तन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥ विस्तृतायाम् । वृहत्प्रमाणायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्ताक्याम् ॥ रू-द्धते । मह० । वर्तमानेपृषदिति साधु : । गौरादि : ॥

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतिसत्वन्ने सम ष्टिबुद्धिरूपे ॥ तत्पर्यायाद्योकाम

ह्यभावत्वे । यथा । महानात्मामति र्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्चवीर्य्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति र्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्य्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महत्ता॰ इ॰ मा॰ ॥ इ॰ चि॰ क्षात्रश्रेय : ॥

महत्सुखम् । न॰ हस्तीसहस्राख्ययज्ञे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा । महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियकारणंमतम् । इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यक्षसर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰ त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् । सर्वकार्य्यविषयाधिपत्यात्कारणंमहत्॰सर्वकार्य्याणांबृद्धिहेतुत्वरूपात्॰ बृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मणत्वाद्वा॰ ब्रह्मच भवत्यव्याकृतम् । महच्चतद्ब्रह्मचेतिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि ॥ महत् ब्रह्मविदोत्कर्षेवर्तमानत्वात्॰भूतंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घता । स्त्री॰ अधिकान्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ सम्पदी । ऋद्धेराधिक्ये ॥

महर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्यान्तेमगदेतच्चराचरम् । ग्रहादिब्रह्मसर्वंचलोकंभूर्भुवादिकम् ॥ जनंप्रयान्तितापार्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्पवासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटिर्यत्रासतेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाद्विकोट्यर्द्धप्रयोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु ॥ भगवादिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वेषु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्त्तकेषु ॥ भृगुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन्मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰ ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् । । अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुरचरे । सौविदल्ले । कत्थ्यिनि ॥ महतीव्याधि । का॰ । वा : । क : ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुरचरे ।

चन्द्र : पुरस्थायिजने । तत्पर्याय
था । मुक्तमुन्योऽनुपशोव : सो
स्वभावोमहर्षिक : । इति ॥

महः । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ मह-
नम् ० महते वा । मह पूजायाम् ।
सर्वधातुभ्योऽसुन् ।

महसम् । न० ज्ञाने । महति० महा-
तेवा । मह० । अत्यविचमितमिन
निरभियभिनभितयियस्तिपक्षिप-
निमडिभ्योऽसच् । प्रकारे ।

महा । स्त्री० गोपशुराम् । पृश्निप-
र्णीविशेषे । धेनौ । महातेपूज्यते ।
मह० । घञोयचेति० घ : ।

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे । प्रचेत-
सि । वरुणे ॥ पर्वते । महान् क-
च्छोयस्यास : । आन्महतइत्यात्व-
म् ।

महाकरटकिनी । स्त्री० क्षुद्रभेदे ।
विश्वसारके । नागफणीवृक्ष० इ०
भा० । फणिमनसा० इति० दे० भा० ।

महाकन्द : । पुं० लशुने । चाणक्य
मूलके । मूलके ॥ रक्तलशुने । रा-
जपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० बिल्ववृक्षे । म-
हांश्चासौकपित्थश्च । कर्मधा० ।

महाकपित्थाख्य : । पुं० बिल्वे ।

महापारद्ग : । पुं० [illegible] ।

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ।

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ।

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथ-
विशेषे । शिवद्वारपाले ॥ बृहच्छरी-
रे । त्रि० तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयु-
क्तायांकार्त्तिक्यांपूर्णिमायाम् ।

महाकाल : । पुं० महादेवे । प्रमथ-
विशेषे । महाभीमे । लताविशेषे ।
किम्पाके ॥ खण्डखण्डायमान
विष्णुस्वरूपसमये । तत्सन्निधानम-
हाकाल : शाक्तरीतदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् । म-
हाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतु-
र्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीवि-
शेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ।

महाकुम्भी । स्त्री० कट्फले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्ये ।
सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्च
तत्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतइ-
त्यात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अ-
च् ॥ महत्कुलमस्त्येतिविग्रहे ।
न० सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ म-
हाकुलस्यापत्यम् । कुलात् ख : ।
इत्यनुवृत्तौ । महाकुलादञ्खञौ
इतिपक्षे ख : ।

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ।

महाकूल : । पुं० मल्लूने ।

महाकोषफला । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

महाकोशल : । पुं॰ देशविशेषे । यथा । गोकर्णग्रामात् पूर्वभागेचार्यावर्त्तासुचोत्तरे । तीरभुक्तात् पश्चिमे-तुमहापुरांचसवत : । महाकोशलदेशश्च सूर्यवंशपरायण : ॥

महाकोषातकी । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् । पिनुयां॰ घीयातोरड़ी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ शाके । महाकोषातकी स्निग्धासराप्रित्तानिलापहा ॥

महाक्रतु : । पुं॰ अश्वमेधे । महांश्चासौ क्रतुश्च ॥

महाखर : । पुं॰ अश्वतरे ॥

महागद : । पुं॰ ज्वरे ॥

महागन्ध : । पुं॰ कुटजवृक्षे । अम्बुवेतसे ॥ न॰ हरिचन्दने । महान् गन्धोयस्य॰ यस्मिन्वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री॰ चामुण्डायांदिव्यायाम् । केविकापुष्पे । नागबलायाम् ।

महागर : । पुं॰ गव्यै । वत्सगर्भे ॥

महागिरि : । पुं॰ वीरभेदे । वृहत्पर्वते ॥

महागुरु : । पुं॰ मातरि । पितरि ॥ आचार्ये ॥ यथा । मातापितावा नृ दातामहान्तोगुरव : स्मृता : । स्मृति । महांश्चासौगुरुश्च । यान्मह तत्वाज्ञानम् । स्त्रिया : पतिरेवम हागुरु : ॥

महागुल्मा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूम : । पुं॰ पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । वडा॰ गोहूं॰ इ॰ भाषा ॥

महाग्रह : । पुं॰ सूर्ये ॥

महाग्रीव : । पुं॰ उष्ट्रे । त्रि॰ दृहत्ग्रीवायुक्ते ।

महाघूर्णा । स्त्री॰ सुरायाम् । महती घूर्णावस्थायस्या : ॥

महाघोर : । त्रि॰ अतिशयभयानके ।

महाघोष : । पुं॰ अतिघोषणे । महाशब्दे । न॰ हट्टे । आपणे ॥ त्रि॰ महाशब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री॰ ककटश्चृङ्ग्याम् । कुन्दुरुवयाम् ॥

महाङ्ग : । पुं॰ उष्ट्रे । महान्त्यङ्गान्यस्य । अर्शआदित्वादच्‌ब्रीहि : । गौधुरके । महामूषिके । रक्तचित्रके ॥ त्रि॰ वृहदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चु : । पुं॰ वृहच्चञ्चुमतिखगे । शाकविशेषे । सुचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ।

महाचण्ड : । पुं॰ कालपुरुषे ॥ त्रि॰ प्रचण्डे ।

महाचीन : । पुं॰ देशभेदे । यथा कैलासीरंसमारभ्यमस्यंपरित : प-

रे । भवरगांमहिशानिमहाचीना
भिधोभवेत् ॥

महाच्छद : । पुं॰ देवताडवृक्षे । वृ
हत्पत्रे ॥

महाच्छाय:। पुं॰ वटवृक्षे। त्रि॰ वृहच्छा
यायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री॰ महामेदायाम् ॥
त्रि॰ वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं॰ वृहच्छागे ॥ त्रि॰ म-
हाजुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥
महतीजायस्य वा ॥

महाजटा । स्त्री॰ रुद्रजटायामोषधौ
॥ वृहत्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं॰ सज्जने । साधौ ॥
यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयो
विभिन्नानासौमुनिर्यस्यमतंनभिन्न
म् । धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां
महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ म
हाजनोयस्तुकौश्युक : सन्नाहरा
जाविर्वक : । यथा । श्व : पाप
महामोहतकस्यचाहतस्त्वथायं
महाजन : । यत : । श्वाभ्यागत्य
मतिश्विनिमंत्रयितानन्देतस्याव
नीनिर्मुक्तोऽप्यतसागराश्चासिमना
क्रमम्नोपिनाचामति । नि : सारे
स्मगत्यपिकार्यमजचे हानोपिमु
ढ: प्रियप्याधमस्वयमाहरोऽभिर
मते मज्जायधोमध्वतीति ॥ जन्वा
दौ । यथा । प्राविषमेदृतदिद नम

स्कारनोयदेव्याविमोहितमतिर्यंत
मायतालम् । यथ्याजनोक्षनमति
मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिक
र्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री॰)
महाजम्बू । स्त्री॰) वृहज्जम्ब्वाम् ।
राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव: । पुं॰ शलये । श्रीधारिषि
त्रणी ॥ त्रि॰ अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री॰ वासन्त्यामलता
याम् । माधव्याम् । भेदवर्धे ।

महाजाली । स्त्री॰ पीतवर्णघोषाया
म् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालय
ति । आलायाच्छादये । चु॰ । पचा
द्यच् । गौरादि : । महतीचासौ
जालीच ॥

महाज्येष्ठी । स्त्री॰ नक्षत्रविशेषादियु
क्तायांज्येष्ठायांपूर्णिमायाम् ॥ अस्या
शब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री॰ लताविशेषे
। दीर्घवल्याम् । मधुरसायाम् ।
वामश्चप्रभायाम् । जवयायाम् ।
वडीमालकांगणी॰ तु॰ भा॰ ॥

महाज्वाल : । पुं॰ यज्ञवह्नौ । चि
त्याम् ॥

महाज्वाला स्त्री॰ जिनानांविद्याधि
देवीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम्।

महाडीनम् । न॰ पक्षिण : षड्विधग
तिनप्रभ्यान्तर्गते ।

महाढ्यः । पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं॰ विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यप्रतापो वा महदस्य ॥

महातमःप्रभा । स्त्री॰ अतिशयान्धकारमये नरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ बृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री॰ जिनानां देवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः । पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा, तेजस्विनो यद्यपि नराजसाभास्करादयः । तस्मात्तोमहद्भ्यस्तेतिमहातेजाः सईश्वरः ॥ शौर्यशौर्यादिभिर्धर्म्मैर्महद्भिः समलङ्कृतः । इतिवास्यान्महातेजाः मधुपातनईश्वरः ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महदुत्कृष्टं तेजो यस्य स न्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि॰ महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अथ बुद्धौ ॥ महानुपनीकजन्मसुकृतैः संस्कृतः शुद्धतामापद्यमभिभूतः ॰ आत्मा ।॰ अन्तःकरणं यस्य सः । महाशयासाक्षात्कार्थेतिवा ॥

महात्ययः । पुं॰ चतुर्थक्षि॰ विपमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ सर्वातिकष्टे ॥

महादण्डः । पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं॰ गजदन्ते । ईशादन्ते । इह हस्तमार्गे ॥ त्रि॰ महति ।

महादानम् । न॰ श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञितम् । हिरण्यगर्भदानञ्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्च गोसहस्रन्तु पञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च । पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानं तथैव च ॥ हिरण्याश्वरथस्तद्वद् हेमहस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशं विष्णुचक्रञ्च ततः कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैव च । महाभूतघटस्तद्

नृपोऽथ : परिकीर्त्तित : ॥

महादारु । न॰ देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं॰ नरकान्तरे ॥

महादेव : । पुं॰ शिवे ॥ महांश्चासौ-
देवश्च । कर्म्मधारयस्तम् । म-
हान्देवोऽनृत्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा
॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्म
वादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहा
देव:प्रकीर्त्तित: ॥ महतीपूजितावि
श्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेव: पू
जितश्चमहादेव : सपस्मृत: ॥ इ॰
ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ सर्व्वदेवानांमहनीय
त्वाच्चमहादेव: । तथोक्तं साम्बपुरा-
णे । पूज्यतेयत्सुरै : सर्व्वैर्महांश्चैव
प्रमाणत : । धातुर्महेतिपूजायांम
हादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कान्देपि । म
हतामपिदेवानामहमेवमहान्यत : ।
नतुमत्तोमहाणन्योमहादेवस्ततोह्य
हमिति ॥ कोटयोब्रह्मणानामग
त्यागमकोटय : । मद : प्रलयमा-
यान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महा
देवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् ।
वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधाव
ति ॥ अघोऽसमघवं शिरसि । सर्वा
न्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्व
र्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहा-
देवइति । महार्णवेविष्णुसहस्रनाम
भाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥

महादेवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महतो-
ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यव
हारयति॰ इतिमहादेवी । दिवु॰ ।
पच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासु
रै : सर्वैर्महतीचप्रमाणत: । धातु
र्महेतिपूजायांमहादेवीतत : स्मृते
तिदेवीपुराणम् । सर्वद्रष्ट्रीमहादेवी
द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवत-
म् । द्रष्टानीव : साक्षी॰ ईश्वर: ॰
दृश्यंसर्वंजगत्॰ दृश्यंच सैवभगवती
भवतीत्यर्थ: ॥ राज्ञ्याम् । महिष्या
म् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्य : । पुं॰ भौत्यमन्वन्तरीयदै-
त्यविशेषे ॥ वस्त्वृद्दैत्ये ॥

महाद्युति : । त्रि॰ ईश्वरे ॥ भगवती-
याश्चाभयन्तारव्याविनीद्युतिर्यस्य
लक्ष्मणाख्यकामाश्विराभवेनस्थित
साधनोन्मुखे॰ पुरुषर्षभे । महती
द्युतिरस्य ॥

महाद्रिभृत् । पुं॰ हरौ महान्तमद्रिं-
मन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्ष-
णेवाधृतवानितिव्युत्पत्ति: फलिता
र्थेकथनपरा । यस्तुसम्तुमहाद्रयेध
त्योति॰ धर्म्मुमुपगल्भते । रिभृ-
याधामलब्धे । क्विप् । क्विन्प्रत्यय
स्मृत : ॥

महाद्रुम : । पुं॰ पामल्वे ॥ महांश्चा
सौद्रुमश्च ॥ तस्य द्रुमे ॥

महाद्रोणा । स्त्री॰ देवकुलन्यायाम् । दि
व्यपुष्पायाम् ॥

महाद्रवी । स्त्री॰ महाद्रोणपुष्पे ॥
महानन्द: । पुं॰ मुक्तौ ॥ पतिक लक्षे ॥
महाधनम् । न॰ महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । मधुगौ॰ इ॰ भा॰ । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि । महाधनं सुव्यसनः ॥ कृषिकर्मणि॥ त्रि॰ अतिशयधनयुक्ते ॥
महाधातु: । पुं॰ स्वर्णे ॥
महाध्वग: । पुं॰ उष्ट्रे ॥
महानट: । पुं॰ महादेवे ॥
महानद: । पुं॰ नदविशेषे ॥
महानदी । स्त्री॰ पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । चत्वन्तमस्य निपातं जातु नशायतीम्नु कादम्बु । सुरवरतमविपरीतं मदाम्बु जायत्म पानदीजाता ॥
महानन्द: । पुं॰ मुक्तौ । अधिकानन्दे ।
महानन्दा । स्त्री॰ मद्यतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । पट्टाङ्गेस हानन्दादेवी ॥
महानन्दि: । पुं॰ नन्दिवंशनाम्नराजपुत्रे ॥
महानरक: । पुं॰ अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥
महानस: । पुं॰ इष्टकापौ ॥ देवगन्धे
महानवमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥
महानसम् । न॰ पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ सवरचवीयसनामाल्बेत ताः । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञाः पराऽभेद्या : कुलोद्गता : । सर्वे महानसेधार्या : क्षत्र्यवेशनखाजना : ॥ इति ॥ पुंसिस्त्रोप्ययमिति किर्कचित् ॥ महानसस्तस्य । चचोत्साय : सरसामातिसंश्रयोरितिसंज्ञायांटच् ॥
महानसाधिकृत: । त्रि॰ पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत: ॥
महानाटकम् । न॰ हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥
महानाडी । स्त्री॰ कराहरायाम् ॥
महानाद: । पुं॰ कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महाशङ्खे ॥ ध्वनिपूरे । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ महरुद्रे ॥ कोलाहलायाम् ॥ महान्नादोयस्य ॥
महानिद्रा । स्त्री॰ मरणे ॥
महानिम्ब: । पुं॰ पवनेष्टे । पार्वते । यथावत॰ टीका॰ ऐंकाँ॰ इ॰ भापा । महानिम्बोदिमोधर्वसितोऽपि शाहीकवायतः । कफपित्ताहृमि च्छर्दिकुष्ठ्यासरक्तजित् । प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन: ॥
महानिशा । स्त्री॰ निशामध्यभागे । निशीथे । रात्रैर्मध्यप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातु विज्ञेया मध्यस्थं प्रहरद्वयम् । तस्यां स्नानं न कुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्यन्तरम् । ख्यानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमिति रघुनन्दनः । देवलोक्तमहानिशा रात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासा द्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथम दण्डरूपा ॥

महानीलः । पुं० रत्नवि०। अतिशयनील वर्णे ॥

महानीलः । पुं० भृङ्गराजे ॥ नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते० मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूता महानीलास्तु ते स्मृताः पूर्वागमश्योक्ताः । तल्लक्षणं यथा । यस्तु वर्णस्य भूयस्त्वात् क्षीरे शतगुणे स्थितः । नीलतां तनुयात् सर्वं महानीलः स उच्यते ॥ इति गारुडे ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री० नीलापराजितायाम् ॥ बृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । शिशार्द्रायाम् ॥

महानुभावः । पुं० औदार्ये ॥ महामये । सुकृतिनि । महासात्त्विके ॥ महान् श्रुताध्ययनतपआचारादिनियमनोऽनुभावः प्रभावो यस्य सः ॥

महान्तकः । पुं० महेन्द्राचलपीठस्थे शिवे । स्त्री० देवीविशेषे ॥ महेन्द्रे च महान्तिका ॥

महापक्षः । पुं० बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न० बृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । बिल्वोऽग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटला तथा । सर्वैस्तु मिलितैरेतैः स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न० द्रव्यविषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीकः कालकूटश्च मुस्तको वत्सनाभकः । शङ्खकर्णीतियोगोऽयं महापञ्चविषाभिधः ॥

महापञ्चाङ्गुलः । पुं० स्थूलैरण्डे ॥

महापत्रः । पुं० शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकच्० इ० गौ० दे० भा० प्र० कन्दे ॥ त्रि० बृहत्पर्णयुक्ते ॥ महान्ति पत्राण्यस्य सः ॥

महापद्मा । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

महापथः । पुं० प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ पितृतीर्थपथि ॥ श्मशाने ॥ महान् पन्थाः । ० षः ॥

महापथगमः । पुं० मरणे ॥

महापद्मः । पुं० अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । पतिशुक्ले । दशबिन्दुकमस्तके ॥ कुबेरस्य नवनिधान्तर्गतनिधिविशेषे ॥ नवकोटिसङ्ख्यायाम् । १००००००००००००० न० सितपद्मे ॥

महापातकम् । न० ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्व्व-
ङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहु
स्संसर्गश्चापितैः सह ॥ महापात
कचिह्नं सप्तजन्मसुजायते । वाध
तेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभिः श
मः ॥ महत्त्वतत्पातकस्य ॥

महापातकी । स्त्री॰ ब्रह्महत्याद्यन्यतम
पातकयुक्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहा
पातकयुक्ते ॥ यथा । वीरहालौहया
पायोवीराध्वांसीगमस्तथा । स्त्रीवध
महापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥
सचपतितः । यथा । महापातकि
नोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । प
तितानांनदाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्ना-
स्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातः पिण्डो
वाकार्य्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ ए-
तानिपतितानान्तुयः करोतिविमो
हितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धि
र्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंवि
ष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनो
ऽपितपञ्चप्रेतशौदकक्रियाबन्धमा
णरोषासपिण्डैः समानोदकैर्यथा
मातर्जितपाद्धास्यस्त्विग्गुरुसन्निधा-
नैरितायांनश्यांतिथौदिनान्तेयर्त्त
व्योयाहमनुः ॥ पतितस्योदकंका-
र्य्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दि-
तेऽहनिसायाह्णेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्नि
धौ । दासीघटमपांपूर्णंपर्य्यस्येत्प्रे
तवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौ

चंबान्धवैः सह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मा
त्तुसम्भाषणसहासने । दायाद्यस्य
प्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥
ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्ध
नम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीया
न्गुणतोऽधिकः ॥ प्रायश्चित्ते तुच-
रितेपूर्णंकुम्भमपांनवम् । तेनैवसा
र्द्धंप्रास्येयुः स्नात्वापुण्येजलाशये-
॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनं
स्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्य्याणियथा
पूर्व्वंसमाचरेत् ॥ एतमेवविधिंकुर्य्या
द्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपा
नंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महा
पातकमस्यस्तास्त्रिम्या । इतिः ॥
पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ ब्र
ह्मप्राप्यप्रतिष्ठाप्यमीचैर्थैःप्रतिमांहिवा
दुर्गीनप्रणमेयस्तुसमहापातकीस्मृ-
तः । अपिच । पितरंमातरंभार्य्यां
गुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकृ
पयात्समहापातकीभवेत् न॰ वै॰
पु॰ ॥

महापापम् । न॰ महापातके ॥ अत्यु
त्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं॰ अत्युग्रे ॥ पापे ॥
महतः पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेऽवतम् । न॰ ब्रह्मपारेयते ।
दीपकर्णूरे ॥

महापाशः । पुं॰ यमदूतविशेषे । उ
त्पाते ।

महापासक : । पुं॰ गोमिनि । चेलुके । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतक : । पुं॰ कृष्णवर्णमदनद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतरु : । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्वेतपिण्डीतके । ग्रन्थकोषतरौ । शरे । पिण्डीतरौ । पेण्डिरा॰ इ॰ भा॰ ॥

महापीठम् । न॰ एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं॰ वृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न॰ एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच । वर्णनं प्रलयानाञ्चमोक्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनं हरेरेवदेवानाञ्चपृथक् पृथक् ॥ दशाधिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं॰ नारायणे । श्रेष्ठनरे ॥ लक्षणं पाराशर्य्या ६७ अ॰ ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते ॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सम्मदादिति समास : । आन्महत इत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री॰ शतावर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ वृहत्पृष्ठे ॥

महापौरुषिक : । पुं॰ वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽपान्तरवनानांसमष्टिरेकं महद्वनम्॰ यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान् जलाशयोभवति॰ तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहाप्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि॰ अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि॰ अतिशयतेज : शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं॰ जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं॰ सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमते च न्यभावानधिकरणे कालोमहाप्रलय : ॰ सचचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यंनैवेद्यञ्चविशेषत : । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यं विष्णो : प्रयत्नत : ॥ ब्राह्मणप्रमंजन्नं प्राप्तमपि तत्र तु निः । तन्माहात्म्यं महानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम् ।

महाप्रस्थानम् , न॰ शास्त्रीयदेहत्या गविशेषे ॥ महत्॰ आवृत्तिशून्यं प्र स्थानम्॰ सर्पहस्तिकसिंहव्याघ्रादि विषमभूम्याद्यपविहारेणागमनं याव च्छरीरपातं तन्महाप्रस्थानम्॰ इत्यु च्यते ॥

महाप्राण : । पुं॰ द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं॰ ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशि व : । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो मता : ॥ चत्वारोमञ्चचरणा : पञ्चम : प्रच्छद:पट : । सच्चित्प्रकाशरूपेणशि वेनाभिन्नविग्रहा : । तन्नासनेसमा सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं॰ मालूरे । विल्वे ॥ त्रि॰ उत्कृष्टफले ॥ न॰ इन्द्रत्फले ॥

महाफला । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्बाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महा कोशातक्याम् ॥ मधुबीजपूरे ॥

महाफेना । स्त्री॰ अब्धिफेने । हिरडी रे ॥

महाबल : । पुं॰ वायौ ॥ बुद्धे ॥ न॰ सीसके ॥ त्रि॰ बलोत्कटे । बलीय सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्ट बलमस्य ॥

महाबला । स्त्री॰ पतिबलायाम् ॥ पी तपुष्पाम् । पीतवाट्यालके ॥

महाबोधि : । पुं॰ बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं॰ निन्दितब्राह्मणे । काश्या॰ अचारख॰ नृ॰ भा॰ ॥

महाभद्रा । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥ गङ्गा याम् ॥

महाभट : । पुं॰ अतिशययोद्धरि ॥

महाभाग : । त्रि॰ अतिधन्ये ॥ दयाद्य दगुणयोगोमहाभागता॰ तद्विशिष्टे । महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु दायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री॰ महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न॰ व्यासप्रणीतेतिहास शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक तश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकत : । पुराकिलसुरै : सर्वै : समेत्यतुलया धृतम् ॥ चतुर्भ्य : सरहस्येभ्योवेदे भ्योह्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोकेऽ स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वा द्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न॰ पातञ्जलेव्याकरण भाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि॰ महेच्छे ॥ महा नभिलाषोऽस्य ॥

महाभिष : । पुं॰ राजर्षिविशेषे । प्र तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि षोनृपोऽख्यात : प्रतीपस्सुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यस ङ्गरइति ॥

महाभीता । स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम: । पुं० शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाभीरु: । पुं० कीटविशेषे । गोपालिक० शू० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ग्वाली० शू० दे० भा० ॥ अतिशयभयशीले ॥

महाभीष्म: । पुं० शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न० व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय: ॥

महाभृङ्ग: । पुं० नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव: । पुं० शरभरूपिशिवे ॥

महाभोग: । त्रि० नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोग: सुखरूपो ऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री० दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूक: । पुं० पीतमण्डूके ॥

महामति: । त्रि० अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद: । पुं० मत्तगजे ॥ त्रि० अतिशयदर्पयुक्ते ॥

महामनाः । त्रि० सदन्तःकरणे ॥ उत्कृष्टे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते । सर्वश्रेष्ठोऽस्मीतिमन्यमाने ॥ महद्भ्योरमन्यैरसममा न्मानंमन्यमानंमनोयस्य स: ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माणिजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना: ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव० सङ्कल्पमात्रेणैव ।

महामाघ: । पुं० योगविशेषे ॥ माघीमघवसंयुक्तामघायांगुरुश्चेद्‌ा । महामाघस्तदाप्रोक्तोनदीदाशादि वर्ज्जयेत् ॥

महामात्र: । पुं० प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे । हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री० आचार्यपत्न्याम् । महामात्र्योपाधाम् ॥

महामानसी । स्त्री० जिनानांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय: । पुं० हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीमहिष्ठामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविस्मयकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ईश्वरज्ञाम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया० तस्यामहत्त्वसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् तस्या: स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै:

। तथन्न ज्ञानरहितंकुरुवैथानिरन्त
रम् ॥ पूर्वालिप्तं वैसम्बद्धसंस्कारेण-
नियोजयेत् । आहारादीस्ततोमोहं-
ममत्वं ज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोध
लोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । प-
श्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्नि
शम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं ज-
न्तुं करोतिया । महामायेतिसाप्रो
क्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं॰ ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री॰ महाकाल्याम् ॥ का
मयँमभूतायांमहाजनचयकर्यांदेव
तायाम् । संहारकर्त्री । महतीमा
रयतीतितथा । महतीचासौमारी
चेतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्मा
ण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्यामहा-
कालिमहामारीस्वरूपया ॥ सैवका-
लेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थि
तिंकरोतिभूतानांसैवकालेसनातनी-
तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशय-
मारके ॥

महामार्ग : । पुं॰ राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री॰ नाराचाभिधेछ-
न्दोविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोवेदरे
फैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष : । पुं॰ राजमाषे । चौरा॰
लोबिया॰ पू॰ भा॰ ॥

महामुख : । पुं॰ कुम्भीरे । न॰ बृह
न्मुखे । त्रि॰ तद्वति ॥

महामुण्डी । स्त्री॰ महाश्रावणिका-
याम् ॥

महामुनि : । पुं॰ नारायणे ॥ भग-
वद्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्ये ॥
व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्म
हदितिसमास : । आन्महतइत्या
त्वम् । वशिष्ठे ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥
न॰ कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्त्ता पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ बृहन्मस
कयुक्ते ॥

महामूढ : । पुं॰ राजपलाण्डौ ॥ त्रि
विशिष्टे ॥

महामूल्य : । पुं॰ पद्मरागे ॥ न॰ म
हार्घे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महामूषिक : । पुं॰ बृहदुन्दुरौ । महा
र्घे ॥

महामृग : । पुं॰ हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय : । पुं॰ मृत्योर्म्हत्युक
रे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशत
जप्त्वामृत्युंमृत्युपयं नयेत् ॥

महामेघ : । पुं॰ अतिशयमेघे ॥

महामेद : । पुं॰ अष्टवर्गान्तौषधे ।
पुरीषधे ॥ वृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गान्तौषधविशे
षे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् ।
पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधः
कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्रार्द्र
कनिभ :कन्दोलताजात:सुपाण्डुर:

महामेदाभिधः प्रोक्तोऽन्यो भावप्र काशके। मेदायुग्मं गुरुस्वादु बृंह्य स्तन्यकफापहम्। स्यं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत्॥ तथाच भावप्रकाशे महामेदाया अपरपर्यायो देया॥

महामेघः। पुं॰ बुधभेदे॥ ०॥

महामोहः। पुं॰ भोगेच्छारूपाज्ञाने॥ महामोहस्तुविज्ञेयो ग्राम्यभोगसुखैषणा। रागे। विषयविशेषे सदृशविधः। शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतयादशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु रागः। आसक्तिर्महामोहः। स च दशविधविषयतया दशविधः॥

महामोहो पुं॰ शिवविशेषे। धत्तूरे॥ त्रि॰ महामोहविशिष्टे॥

महाम्बुजः। पुं॰ नरकान्तरे॥

महाम्लम्। न॰ तिन्तिडीके। वृक्षाम्ले॥

महायक्षः। पुं॰ दशकुमारसत्वविशेषे॥

महायज्ञः। पुं॰ अध्यापनादिपञ्चसु॥ पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः। एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम्। होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्॥ अहन्यहन्यनुष्ठानाद्यज्ञानामुच्यते। ब्राह्मणान्प्रतिसत्य भयमाप्नुयात्॥ अथ्योहृतो हुतोहोमः प्रहुतो भौतिको बलिः। ब्राह्म्यं हुतं द्विजाग्र्यार्चा प्राशितं पितृतर्पणम्॥ पञ्चैतान्यो महायज्ञान्न हापयति शक्तितः। स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते॥ देवताऽतिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः। न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति॥ अपिच। एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मणाभिर्मिताः पुरा। ब्राह्मणानां हितार्थाय इतरेषां च तत्पराः॥ इतरेषां च वर्णानां मोक्षाय कारिताः शुभाः॥ एवं कृत्वा नरो मुक्त्या स्यादरित्रो विशुद्ध्यति। अन्यथा स्यात् यो यत्र कार्यं महापदामिच॥ सम्यग्व्यादाद्यभीलषुपांमहामांसं तुल्य भवेत्॥ पु॰ परात्परे॥

महायशाः। पुं॰ भूतादिविशेषे॥ न॰ वाचस्पतौ॥ त्रि॰ लोकवेदेषु प्रसिद्धविभवे॥ अतिशययशोयुक्ते॥

महायशस्कः। त्रि॰ अतिशययशोयुक्ते॥

महायोगी। पुं॰ अद्रिकूटपीठस्थितिवे॥

महारजतम्। न॰ स्वर्णे। धुस्तूरे॥ बृहद्दीर्घं महोत्सवमहाल्पवत्सल न कश्चिदितिसमासः। धान्यवत्साधुसमत्वम्॥

महारजनम्। न॰ कुसुम्भे। अनुं भा॰ इ॰ भा॰॥ शातकुम्भे। स्वर्णे॥ रक्ताङ्गुलीयेन। स्वर्णरागे।

ल्युट् । रजकरञ्जनरञ्जनरजस्युप सङ्ख्यानान्नलोप : ॥ रञ्जे : क्युन् वा ॥ महच्चतद्रञ्जनं च । सन्महदिति समास : ॥

महारण्यम् । न० अरण्यान्याम् ॥ महच्चतदरण्यञ्च । सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरितिसमास : । आन्महतस्समानाधिकरणजातीययोरित्यात्वम् ॥

महारत्नम् । न० मुक्तादिनवसु ॥ मुक्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम् । पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतं तथा ॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव ॥

महारथ : । पुं० रथिकविशेषे । अद्धुतधन्विभि : सहयोद्धरि ॥ यथा । एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनाम् । शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहारथइतिस्मृत : ॥ अपिच । आत्मानं सारथिञ्चाश्वान्रक्षन्युद्ध्येत योनर : । समहारथसंज्ञ : स्यादित्याहुर्नीतिकोविदा : ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ महान्महात्मा० नन्दी० गरुडोवारथोयस्यस : ॥

महारम्भम् । न० गडलवणे । सांभर० इ० भा० ॥

महारस : । पुं० खर्जूरे ॥ कोशकारे । इक्षुविशेषे । कोसिआर० इ० भा० ॥ कशेरुणि ॥ पारदे । रसेन्द्रे ॥ न० काञ्जिके ॥

महारसाष्टकम् । न० हिङ्गुलाद्यष्टसु ॥ यथा । दरदंपारद : सस्यंवैक्रान्तं कान्तमभ्रकम् । माक्षिकं विमलञ्चेतिस्युरेतेऽष्टौमहारसा : ॥

महाराज : । पुं० बुद्धभेदे । मञ्जुघोषे ॥ असपत्नराज्यवति । नृपश्रेष्ठे ॥

महाराजचूत : । पुं० उत्तमाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुम : । पुं० आरग्वधे ॥

महाराजिक : । पुं० गणदेवताविशेषे ॥ सत्यसुधन्वसवनादयोविंशत्यधिकशतद्वयसङ्ख्याता गौरवाभ्रदर्शिता : । महाराजिकनामानो द्विशतेविंशतिस्तथा ॥ महतीराजि : पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेणीशादिभावे तिकाप् ॥

महारात्रि : । स्त्री० महाप्रलये ॥ अर्द्धरात्रात्परं मुहूर्त्तद्वयी ॥ ब्रह्मणयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्राम् ॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पोभवेन्नृप । प्रकीर्त्तिता महारात्रि : साएवचपुरातनैरितित्र० वै० पु० ॥

महाराष्ट्र : । पुं० देशविशेषे ॥ चित्रकूटंसमारभ्यमध्येचोज्जयिनीशिवे । मार्जारतीर्थराजेन्द्रकोलापुरनिवासिनी ॥ तावद्देशोमहाराष्ट्र : कर्णाटस्वामिगोचर : । इ० शक्तिसङ्गमे ७ पटल : ॥ अपिच । नैऋतेद्र

विज्ञानरत्नमहाराष्ट्राश्वरैक्षत : । जवन : पह्लव : सिन्धु : पारसीकाद्योमता : ॥ इ० ज्योतिषतत्त्वे कूर्मचक्रम् ॥

महाराष्ट्री । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥ शाकविशेषे । मरैठी० इ० भा० ॥ भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट : । पुं० महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।

महारुद्र : । पुं० महादेवे ।

महारूप : । पुं० शिवे ॥

महारूपकम् । न० नाटके ॥

महारोग : । पुं० पापरोगे ॥ स चाष्टविधो यथा । उन्माद : १ । त्वग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास: ४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ । उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि० महारोगयुक्ते ॥

महारौरव : । पुं० नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञस्तु यथोक्तं ताम्रसम्पुटम् । धक्यतीव्रदिवाकारैर्महारौरवनायक : ॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते कल्पमक्षयम् ॥ महान्रौद्रोरवोऽत्र । भक्षणाद्दित्वाद्दलोप : । यद्वा । रुरुभिर्मृगाख्यैर्मृगै : ० महारौरवम् । अण् ॥

महार्घ : । पुं० लावकाख्यखगे ॥ त्रि० महामूल्ये ॥

महार्णव : । पुं० महासमुद्रे ॥

महार्थ : । पुं० परमार्थे ॥

महार्ह : । पुं० वृक्षविशेषे । महाजाड़० गौ० दे० भा० ॥

महार्द्रम् । न० चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न० वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न० दशार्बुदे । शतकोटि १००००००००० सङ्ख्यायाम् । घने ॥

महार्ह : । पुं० विष्णौ । मह : पूजातामर्हति । अर्हइतिसूत्रात्‌अर्हतेः कर्मण्युपपदेऽच्प्रत्यय : ॥ न० श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी : । नारायणपत्न्याम् । राधायाम् । यस्याश्चाराधनामोहिता ब्रह्मविष्णुशिवादय : । वैष्णवास्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्ति ते ॥ यद्वा महालक्ष्मी : प्रिया नारायणस्येति ब्र० वै० पुराणम् ॥

महालय : । पुं० विहारे ॥ तीर्थस्थल भागादेव्याधिवे ॥ परमात्मनि ॥ पितृणामुत्सवाश्रये कन्यागतापरपक्षे कन्यागत० इ० भा० ॥

महालसा । स्त्री० देवीविशेषे । दक्षिणदेशे० महालसादेव्यानमिति विख्याते० देवीस्थाने ॥

महालिकटभी । स्त्री० श्वेतकिणही वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री० तारादेव्या : प्रभेदे ॥ लीलया वाक्प्रदा चेति तेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्रः । पुं० लोध्रे । पटियालो ध० इ० भा० ॥

महालोलः । पुं० काके ॥ त्रि० अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न० अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न० महारण्ये ॥ वृन्दावनस्थचतुरशीतिक्रोशान्तर्गतवनविशेषे ॥

महावपः । पुं० महामेदे ॥

महावरा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

महावराहः । पुं० आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोहः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

महावलिः । पुं० नरबलौ ॥

महावल्ली । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

महावसः । पुं० शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न० परमार्थबोधकवेदोक्तोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्ख्यापरपर्यायेप्रतिज्ञादावुत्सर्गवाक्ये । योग्यताकांक्षासत्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ तद्यथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ सा० वारुणीस्वर्यः ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषायदि । महामहेतिविख्याता

तावत्कोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महाबाहुः । पुं० स्कन्दे । श्रीरामे ॥ महान्तौबाहूयस्य । यस्यबाहोर्महत्त्वं ख्यातंयुद्धकाण्डे । पितामहान्द्रा महानुग्रहात्पृथिव्यांयेमहासुराः सङ्ख्यापवान्हन्यामिन्द्रान्हरि गणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री० देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । बगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वरः । एवंप्रकृतिभिर्द्दिनभेदात्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्म्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंहः स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्यः स्याद्वामनोभुवनेश्वरी । कमलाबौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्णः कालीरूपोभवद्वै ॥

महाविराट् । पुं० महाविष्णौ ॥

महाबिलम् । न० नभसि । हृच्छिद्रे ॥

महाविषः । पुं० द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥

महाविषम् । न० मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपत्राभ्यां योऽत्ति मेषगते रवौ । अपि रोषान्वितस्तस्य तक्षकः किं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं० महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं० नरकविशेषे । महावीचिश्च षष्ठाक्षोऽलितृतीयते ॥

महावीध्रम् । न० विटपे । मुष्कवंक्षणयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं० गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे ॥ मखानले । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे ॥ अन्तिमजिने ॥ कोकिले ॥ जम्बके । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सङ्ग्रामपिष्टे । जराटके । कामदेवे । मारे ।

महावीरा । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्य्यः । पुं० ब्रह्मणि ॥ महत्तु स्वसिद्धान्तघनविद्यालक्षणं वीर्यमस्य । बुद्धभेदे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि० महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्य्या । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्य्यपत्न्याम् । वनकार्पास्याम् । महाशतावर्य्याम् ॥

महावृक्षः । पुं० स्नुहीद्रुमे ॥

महावृहती । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

महावेगः । त्रि० अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं० कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न० दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न० द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तेनवधकालादूर्ध्वं विंशत्यधिकवत्सरादृष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपार्धेनवोदात्त्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने । यथा । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ अनिश्चयोगशास्त्रेऽयविशेषः । तद्यथा । 'अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचायमा जात्यादिकालाद्यनवच्छेदेन दृढभूमयो महाव्रतमन्दवाच्याः तत्र हिंसा जात्यवच्छिन्ना यथा० ब्राह्मणातिरिक्तान्न हनिष्यामीति० सैव कालावच्छिन्ना यथा० न चतुर्दश्यां न पुण्येऽहनीति सैव प्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्ना यथा० क्षत्रियस्य देवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेण न हनिष्यामीति० युद्धं विना न हनिष्यामीति च । एवं विवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं न वदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण सुवर्णाद्व्यतिरिक्तः स्तेयं न करिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

स्वर्गेपत्नींनगमिष्यामीति । एवं सुखादिप्रयोजनमन्तरेणपरिग्रहीष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्टव्यः । एतादृगवच्छेदोपरिहारेण यदासर्वजातिसर्वदेशसर्व्वकालसर्वप्रयोजनेषुभया : सार्वभौमा धर्हिंसाद्योभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्रतमशब्देनोच्यंते । एवंकाष्ठमौनादिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रतहार्व्यं च॰कामक्रोधलोभमोहजानांतुर्याणिपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्तिः । तत्राहिंसमयाद्यमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्मचर्येण्वस्तुविचारेणचकामस्य॰भक्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणचलोभस्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेकेनमोहस्य॰सम्भूतानामसर्वेषांनिवृत्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफलानिसत्यादीनांयोगशास्त्रेबोधितानि ॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उरस्कटे ॥ त्रि॰महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हरौ ॥ महतीशक्तिः सामर्थ्यं यस्य ॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰मायायाम् । महशक्तिरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्खः । पुं॰ महानिधि, कर्णे नेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्तरालास्थिमहाशङ्खः : प्रकीर्त्ति-तः ॥ दशनिखर्वे १००००००००००००० निधिप्रभेदे । अस्थिके । ललाटे । छहस्क्न्धे ॥ वामाचारयोगान्तरे ॥ यथा । स्त्रीपक्षेवामभेगुरुक्रिश्चिपुटेदेवपूजिते । महाशङ्खवाम्लयोयोग : प्रतिपत्तापमानदः ॥

महाशठः । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अतिधूर्त्ते ।

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ वृहच्छणपुष्प्याम् । वृषपर्णीम् । महासमुद्गायाम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशताधर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यायाम् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसायनी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणीनयनामयान् ॥

महाशनः । पुं॰ विष्णौ ॥ व्याख्यातो सर्वग्रसनात्राहत्ष्याममसंहार्यमस्य । महाभैरवे ॥ कामे ॥ महदशनंभिक्ष्यवास्यथस्य : ॥ महासुरे । त्रि॰ अतिभक्षकोगी ।

महाशयः । पुं॰ एकतालवृक्षे ॥ महाश्मान्संक्रन्तितः : पित्तकाप्पः : । शिविरीमसुरोद्यावातसाधारण : स्मृत : ॥

महाशयः । त्रि॰ अबैधो ॥ महान्चाशयोयस्य । पुं॰ समुद्रे ।

महाशव्या। स्त्री० राजवल्ल्यां। हस्वफल्यायाम्॥

महाशरः। पुं० स्थूलशरे॥

महाशल्का:। पुं० चिङ्गटमत्स्ये॥

महाशाकः पुं० शाकभेदे॥

महाशाखा। स्त्री० नागवलायाम्॥

महाशालः। पुं० महागृहे। विस्तीर्णाभिः शाखाभिर्युक्ते। सम्पन्ने॥ महतीविस्तीर्णाशाखा•यस्यसः॥

महाशालि:। पुं० स्थूलशालौ। सुगन्धिषि॥ महांश्चेह: शालि:॥

महाशिव:। पुं० महादेवे॥

महाशीता। स्त्री० शतमूल्याम्॥

महाशुक्तिः। पुं० मुक्तामातरि॥

महाशुक्ला। स्त्री० सरस्वत्याम्॥ भि० धातिशुक्लवर्णयुक्ते॥

महाशुभ्र। त्रि० धतिशुभ्रवर्णयुक्ते। न०रजते॥

महाशूद्र:। पु० आभीरे॥

महाशूद्रा। स्त्री० महत्याशूद्रायाम्॥ महतीशूद्रेतिविग्रह:॥

महाशूद्री। स्त्री० आभीर्याम्॥ महाशूद्रस्त्री०जातीयायां। पु०योगादिति०जातेरितिवाङीष्॥

महाश्मशानम्। न० धानन्दवने। काश्याम्॥ महांश्चमिन्नभूतानिप्रलये समुपस्थिते। शेरतेऽत्रयथाभूत्वाश्मशानमतस्तोभवेत्॥ वाराणसीतिविख्यातारुद्रावासइतिप्रिया:। मा श्मशानमितिख्यातंश्रीमानानन्दकाननम्॥

महाश्यामा। स्त्री० शिंशपावृक्षे॥ श्यामलतायाम्॥

महाश्रमः। पुं० तीर्थविशेषे॥

महाश्रमण:। पुं० बुद्धभेदे। शाक्यमुनौ॥

महाश्रावणिका। स्त्री० कदम्बपुष्प्याम्। महामुण्डाम्॥

महाश्री:। स्त्री० बुद्धमतप्रसिद्धे। तारायाम्॥

महाशीपिरः। पुं० मसूरिसन्निभमुत्तासंयुक्ताय[illegible]। महाश्वासौ[illegible] विग्रहः॥

महाश्वेता। स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे। श्वेतापराजितायाम्। सिताया[illegible]म्॥ सरस्वत्याम्॥ श्वेतापराजितायाम्। सितायाम्॥ मधुशाखायाम्। श्वेतविधिरीवृक्षे। दुर्गायाम्॥ महतीचासौश्वेताच॥

महाषष्ठी। स्त्री० दुर्गायाम्॥

महाष्टमी। स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्।

महाशीषिरो। स्त्री० प्रश्नेतविशिष्टेत्पन्ने॥

महाशीपिर। पुं० दन्तरोगविशेषे॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टेस्वतालुश्चाप्यवदीर्यते। दन्तमांसानिपच्यन्तेमुखञ्च-

तुद्यते॥ यस्मिन्सर्वजोव्याधिर्महाशीपिरसंज्ञित:॥

। शरत्कालेऽश्वयुजात्सैव प्रोक्ता म
हाष्टमी। महारात्रिरिति ख्याता तस्या
मर्च्चयेत्सुधीः॥ अष्टम्यां रुधिरै
र्मांसैर्महामांसैः सुगन्धिभिः। पू
जयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनैः शि
वाम्। सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नाना
विधविलेपनैः। पुष्पैरनेकजातीयैः
फलैर्बहुविधैरपि॥ उपवासं महाष्टम्यां
पुत्रवान्न समाचरेत्। यथा तथैव पूता
त्मा व्रतीदेवीं प्रपूजयेत्॥ पूर्ववि
द्धामहाष्टम्यां नवम्यां बलिभिस्तथा
। विसर्ज्जयेद्दशम्यां तु श्रवणे तां वरो
त्सवैः। तथाहैरावणा यथा।
कन्यायां खरवाविपि शुक्लाष्टम्यां प्रप
जयेत्। सोपवासो निशार्द्धे तु महा
विभवविस्तरैः॥ पूजां समारभे
द्व्यानचर्य्ये वारुणे पिता। पशुघा
तश्च कर्त्तव्यो गवयाय वधस्तथा विदे
वीपुराणे यावपदेतपुर्व्वापाठोऽन्यत
पुरिरघुनन्दनः॥ महाष्टम्युपवा
से पारयन्तु। अष्टम्यां समुपोष्यैव
नवम्यामपरेऽहनि। सच्चमांसो
पहारेण दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम्॥ ते
नैव विधिनान्नन्तु स्वयं भुञ्जीत नान्य
थेति॥

महासन्नः। पुं० कुवेरे। त्रि० अति-
निकटे॥

महासमङ्गा। स्त्री० हस्तबलायाम्।
खिरहिट्टयाम्। बलायाम्। ककहि

या० वंधो० खवैटो० दु० भा०॥

महासर्ज्जः। पुं० असनवृक्षे॥ प-
नसे॥

महासहः। पुं० कुब्जकवृक्षे॥ त्रि०
अतिसहे॥

महासहा। स्त्री० माषपर्ण्याम्। अम्ला
नौ। कठसरैय्या० इ० भा०॥ मह
तीचासौसहाच। सन्महदितिसमा
सः। आन्महतइत्यात्वम्॥

महासान्तपनम्। न० व्रतविशेषः।
यथा याज्ञवल्क्यः। कुशोदकञ्च गो
क्षीरं दधिमूत्रं शकृद्घृतम्। ज
ग्ध्वापरेऽह्न्युपवसेत्कृच्छ्रं सान्त
पनं चरन्॥ त्र्यहसाध्यसान्तपनस्तु
स्मृतः। पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षड
हः सोपवासकः। सप्ताहेन तु कृच्छ्रो
ऽयं महासान्तपनं स्मृतम्॥ म
हासान्तपनं धेनुषट्कदानसम
म्।

महासारः। पुं० दुर्खदिरे। त्रि०
वृक्षियुक्ते॥

महासाहसम्। न० अतिबलात्कारक्षत
ख्यायें। अतिशयसाहसे॥

महासाहसिकः। त्रि० अतिसाहसयु
क्ते॥ अंसधामप्रहारिणि। महांचा
सौसाहसिकश्च॥

महासिंहः। पुं० शरभे। पर्वताश्रये।
देव्याः सिंहे। यथा। तीक्ष्णदंष्ट्रः
करालास्यः शटाघोभितकन्धरः।

चतुरङ्गिर्वैश्वानरोमहाहविः प्रकीर्तितइति ॥
महासुखः । पुं० बुद्धे ॥ न० क्रीडारते । प्रचुरसुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥
महासुगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि० अतिसुगन्धयुक्ते ॥
महासूक्ष्मा । स्त्री० वालुकायाम् ॥ त्रि० अतिशयसूक्ष्मे ॥
महासेनः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ । भौमभेदे ॥ महती सेनाऽस्य ॥
महास्कन्धः । पुं० करभे ॥ त्रि० उन्नतस्कन्धयुक्ते ॥
महास्कन्धा । स्त्री० जम्बूवृक्षे ॥
महास्कन्धी । पुं० करभे ॥
महास्थली । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥
महास्नायुः । पुं० कण्डरायाम् ॥
महास्वन्वी । पुं० शिवे ॥
महास्वनः । पुं० वाद्यप्रभेदे । महत्तूर्ये ॥ विष्णौ ॥ महान्कम्पितः स्वनः नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वनः श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्महदितिसमासे॰चात्त्वम् । उच्चशब्दे ॥ त्रि० तद्वति ॥
महाहनुः । पुं० शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि० बृहद्धनुयुक्ते ॥
महाहविः । न० गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महद्भूतसंविद्॰ब्रह्माग्निसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेऽत्रेतिमहाहविः । यद्वा महान्तिहवींषिआज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य॰ इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्येतिमहाहविः ॥
महाहासः । पुं० अट्टहासे ॥
महाहिगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥
महाह्रस्वा । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि० अतिखर्वे ॥
महि । अ० महिमनि ॥
महिः । स्त्री० भूमौ । मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्तः । व्यामादर्थेङ् : ॥
महिका । स्त्री० हिमे ॥ मह्यते । मह॰ क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोः ॥
महितः । त्रि० पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह॰ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति क्तः ॥
महिनम् । न० राज्ये । त्रि० पूजनीये ॥ मह्यते । मह॰ । महेरिनण्चेति इनन् ॥
महिमा । पुं० शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति॰ येनसमस्तब्रह्माण्डव्यापीनस्सम्भवेति । विभूतिविस्तारे । आत्मनः धर्मनिमित्तविषयराहित्ये ॥ महतो भावः । पृथ्वादिभ्य इमनिच् । उत्कर्षे ॥
महिमवत् । त्रि० ऐश्वर्यवति ॥
महिरः । पुं० वीर्ये । मिहिरे । सूर्ये ।

द्युतिविशारदशेष : ॥

महिला । स्त्री० फलिन्याम् । शुन्द्राया म् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्ता याम्प्रयोषायाम् ॥ महति० महती वा । मह० । सलिलयतीति०इच च । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री० श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोय स्या : ॥

महिष : । पुं० तुलाये । फासरे । यमवाहने । भैंसा० इ० भा० ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णांवास नाशनम् । निद्राशुक्रवणस्तन्यतनु दार्व्य्यंचारगुरु ॥ दध्यस्वरूपिविण् मूत्रं वातपित्तास्त्रनाशनम् ॥ महति ० मद्यतेवा । मह ० । चविमच्छो टिषच् । यदामंडलेमहिषतीतिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वाद्गुम् ॥ यज्ञध्वजविशेषे ॥ असुराधिप विशेषे । महिषासुरे ॥ श्मश्रुधारि विश्रे म्भवाताविशेषे ॥ पुराय्य मियवासीत्समरेणाश्रवेदाद्यनधि कारेविणान्यस्यधर्मनाशकृतः ॥

महिषकन्द : । पुं० महाकन्दविशेषे । शुभालौ ॥

महिषघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषध्वज : । पुं० यमे ॥ यज्ञविशेषे ॥ महिषोध्वजोयस्य स : ॥

महिषमर्दिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री० लताविशेषे । सौ म्यायाम् ॥

महिषवाहन : । पुं० यमे ॥

महिषाक्ष : । पुं०)

महिषाक्ष : । पुं०) गुग्गुलौ । भद्र खनसमप्रभे ॥

महिषाक्षादि । न० महिषाक्षादिपञ्चा ङ्गगणे ॥ यथा । महिषाक्षस्तथा राजनिर्यास : सर्जकस्तथ । क्षव्य गुरु:काद्स्वमहिषाक्षादिपञ्चकम् ॥

महिषासुर : । पुं० महासुरविशेषे । रक्तासुरसमर्थे ॥

महिषासुरसम्भव: । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री० कृताभिषेकायांराज्ञ : पत्न्याम् ॥ महती । मह० । टिषन् डीषिच्च । टित्वान्ङीप् ॥ औष धीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमना याम् । महाशीरायाम् । भैंस० इ० भा० ॥

महिषीगोष्ठम् । न० महिषीशालाया म् । भैंसवाडा० इ० भा० ॥ महि षीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न० महिषीक्षीरे । सैरिभ्या : दुग्धं ॥ माहिषंमधुरं गव्यात्स्निग्धंशुक्रावहंगुरु । निद्रा करमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरं हिम म् ॥

महिषीप्रिया । स्त्री॰ तृणविशेषे । गुण्डा
ल । शूलपर्ण्याम् । मलाश्रयायाम् ॥
महिष्मान् । पुं॰ देशविशेषे ॥ महि
षाः सन्त्यस्मिन् । महिषाः सन्तीति
वस्त्यस्मिन्निति॰ मतुप् ॥
मही । स्त्री॰ भूमौ । पृथिव्याम् ॥
मह्यते । मह॰ । चुरादावदन्तः ।
घन्तादच् : । कृदिकारादिति
ङीष् ॥ यद्वा । महीयते । महीङ्
पूजायाम् ॰ कण्ड्वादियगन्तः ।
क्विप् चेति क्विप् । अतोलोपयलोपौ
। कृदिकारादितिङीष् । तदभावे
विसर्गस्त्वप्याहुः । मालवदेशवि
शेषस्थानद्याम् ॥ महीनलष्ट्
स्त्रादुवत्स्य पिपठद्गुह ॥ नवि ॥
छिन्नमोजिकायाम् ॥ वर्णवृत्ते च्
च्युत्पापभेदे ॥ यथा । मधुरे च :
। महोत्सवा ॥ यथा । हरोऽस्तुमे ।
सन्मोमुदे ॥
महीक्षित् । पुं॰ नृपे । राजनि ॥
मही॰ क्षयते॰ ईष्टे । क्षिनिवास
गत्योः । मह्यांक्षयतिवा । क्षिय
यैश्वर्ययोः । क्विप् । तुक् ॥
महीज : । पुं॰ भौमे । मङ्गलग्रहे ॥
न॰ आर्द्रके ॥ त्रि॰ भूमिजाते ॥
महिदुर्गम् न॰ मदापायार्थं वेष्टि
तयाविस्ताराद्गुरुयोच्छ्रायिणादश
दशाद्युच्छ्रितेनयुवायनुपरिभ्रमणयो
ग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्तं मनाकारे
पर्वतैरिवराणांवासस्थाने ॥
महीधर : । पुं॰ विष्णौ ॥ महीगिरि
रूपेणधत्ते । धरति । धृञ् ॰ ।
महाधर : ॥ अच् ॥
महीध्र : । पुं॰ शिखरिणि । पर्वते ॥
महींधरतिधारयतिवा । धृञ् ॰ ।
मूलविभुजादित्वात्कः ॥
महीपाल : । पुं॰ राजनि । महींपाल
यति । पाल॰ । कर्मण्यण् ।
महीप्राचीरम् । न॰ समुद्रे ॥
महीभृत् । पुं॰ पर्वते ॥ नृपे ॥
महीमय : । त्रि॰ मृत्तिकानिर्मिते ॥
मह्याविकारे ॥
महीयान् । त्रि॰ महत्तरे ॥
महीरुह : । पुं॰ शाखिनि । पादपे । वृक्षे
॥ शाकवृक्षे ॥ मह्यांरोहयति । रुहबीज
जन्मानिप्रादुर्भावे । इगुपधेतिक : ॥
महीलता । स्त्री॰ किञ्चुलुके । गण्डू
पा॰ इतिख्याते ॥ भूगतस्वदीर्घत्वा
न्मांमहालतेव ॥
महीसुत : । पुं॰ मङ्गलग्रहे । भौमे
तार्के ॥ मह्या : सुत : ॥
महेच्छ : । त्रि॰ महाशये । महाभि
लाषे ॥ महतीइच्छाऽस्य ॥
महेन्द्र : । पुं॰ कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्व
तविशेषे ॥ सिद्धपीठोयमद्रि : ।
यथा । महानाम्नोमहेन्द्रेचपार्वती
चमहाम्बदेति ॥ त्रिसामास्यपि
वृक्षाद्यामहेन्द्रप्रभवा : स्मृता : ॥

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा अयमभूदोऽवमवधीदितिश्रुतेः । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिद्वरे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वतः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमहद्भित् । पुं॰ मोकापुं ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाकालायाम् । वडीमालाए॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्याणी । महतीचासाविन्द्राणीचेति वा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवता■ । महेन्द्राद्घाणौचेतिघः ॥

महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छः ॥

महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे । महतीरणमस्याः ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्युः ॥

महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ पृथा भूमिः ॥ यद्वा । महति॰ महतेया । सलिकलीलीचेत् । पृषोदरादिः ॥ माया : ईलाक्रीडाया । परमेष्ठारतोऽप्यपारदारिकइतिदमयन्तीकाव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेशः । पुं॰ शिवे ॥ महेशाज्ञापरो देवः ॥

महेशबंधुः । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सम्महदितिसमासः ॥

महेश्वरः । पुं॰ शिवे । महादेवे । महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघुः ॥ विश्वस्थानाश्चसर्वेषांमहतामीश्वरः स्वयम् । महेश्वरइतिगीयंप्रवदन्तिमनीषिणः ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमासः ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् । अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । अपिवायाम् । ब्रह्मरीच्याम् । राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वासः । पुं॰ हरौ । शिवे । महान्विस्तृतइष्वासस्त्रूपुर्धेयोयस्यसः ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्डः । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

महोक्षः । पुं॰ वृहद्वृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधुः ॥

ह्यौषप्रमाथे गडच्छानामाविधासु
ता ॥
महौजा : । त्रि० वीर्यवति । महानु
भावे ॥ महत्‌ओजोयस्येतिविग्र-
हः ॥
महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् । विषाया
म् । अतिविषायाम् । अतीस० इ०
भा० ॥ पाठ्याम् ॥ भूम्याहुल्यां ॥ वा
राहीकान्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्प-
ल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधं य-
स्त्रीमानाद्धु : सर्वविकारकंमहत् ।
पानभक्षणकर्मयत्तद्दद्यात्तत्प्रशम
नम् ॥ महच्चतत्‌औषधञ्च ॥
महौषधि : । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जा
लुकुपे ॥
महौषधिगण : । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु
॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताम्भृङ्गरा
जशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौ
षधिगण : स्मृत : ॥
महौषधी । स्त्री० विक्रमोचिकायाम् ॥
श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥
अतिविषायाम् ॥
महौषध्यष्टकम् । न० महाभागीयद्रव्य
विशेषे । यथा । सहदेवीवचाव्या
घ्रीमत्स्याक्षीविचलालघा । गडपुष्पी
तथानिष्टोमष्टमीपसुवर्चला ॥ महौ
षध्यष्टकंप्रोक्तंमहाभागेनियोजयेत् ॥
मा । अ० वारणे । विकल्पे ॥
मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम्

॥ शिखायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥
मानम् । माधातो : सम्पदादि
त्वात्क्विप् ॥
मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पल
ले । आमिषे । पलले । रक्तधा
तौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवा
तघ्नंसर्वंहि धर्थलघुष्टकृत् । प्री
णनंगुरुस्निग्धमधुरंरसपाकयो : ॥
मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभे
दत : । तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशे
षतस्त : समीच्यते । यथा । सद्यो
हतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथाऽमृ
तम् । वयस्थंहृद्यंसात्म्यमन्यथा
तद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतस्यचावल्य
मतीसारकरंगुरु ॥ व्यानादीप्रदं
मांसंबालानांबलदंलघु । त्रिदोष
कृद्व्यालदुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥
विषाम्बुदग्धमृतस्यैतत् मृत्युदीपक
वातकम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंक्षयं
वातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णगिरा
चार्द्रंतमसुविदोषकृत् ॥ विशङ्क
पुमान्स्त्र : पीवतुष्पदस्तासु
। परार्धलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वा
र्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय :
सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्
क्षेपात्पक्षिणांमांसदेयमथ मध्यतो ।
गुरुस्थदानिसर्वेषांगुर्वीयोषाचप
क्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्धापादौ
पादोकटिस्तथा । पृष्ठत्वक्यकृद

साधिगुरूष्णवीर्योत्तरम् ॥ लघुवातहरं मांसं खगानां धान्यचारिणाम् । मत्स्याशिनां पित्तकरं वातघ्नं गुरु कीर्त्तितम् ॥ फलाशिनाञ्च पित्तघ्नं लघु रूक्षमुदीरितम् । बृंहणं गुरुवातघ्नं तेषामेव फलाशिनाम् ॥ तुल्यजातिष्वल्पदेहा महादेहा वपूंषिताः । अल्पदेहेषु गुरवस्तथैव च स्थूलदेहिनः ॥ चैटकानामपरं मांसं यच्च तच्च लघुस्मृतम् ॥ शीघ्रताविश्रामाये दूरावासप्रचारकाः । ते चाभिष्यन्दिनः सर्वे विपरीतमतोऽन्यथा ॥ जलानूपचराः सर्वे त वास्ये जलचराश्रये । गुरुभुक्त्वा गुरुतरं तेषां मांसमुदीरितम् ॥ धान्योत्सिप्रचारायां लघुत्वाद् गुणपत्तिया म् । ग्राम्यं मांसं वनजमथ्यानूपजं बादिशोत्थं त पीतं हरितमदयं पाचितं सूपकारैः । तथ्यं शुद्धं सरसमधुरं स्त्रिदितं वह्नितापक्वप्रायोयदभिदधितं तु यत्तैलतविपचितम् । मांसमुदितविधि प्रीणयं स्त्रदु संस्कठिनं घनम् ॥ पारावतारजघटकाभशशुकरटिट्टिभाः । मृद्रमत्स्यादिकाः सर्वे मांसे युक्ताः स्मृताः । मृगरोहितकादाश्च मत्स्याः शल्किशम्बराः । एणीकठिनमांसाः स्युः पक्षिणोजलचारिणः । गवयक्षीरस्तृणादाः सग

श्वाविट्शल्यकादयः । गोधागोधालुलायाद्याः पञ्चमांसाः प्रकीर्त्तिताः । एकत्र मांसानि विरुद्ध्यन्ते परस्परम् ॥ वैद्यशास्त्रोक्तविधिना मांसस्योक्ता गुणा इमे । मनूक्तविधिना वक्ष्ये विधिं भक्षणवर्ज्जने ॥ प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानाञ्च काम्यया । यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥ प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् । स्थावरं जङ्गमञ्चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥ चराणामन्नमचरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः । अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणाञ्चैव भीरवः ॥ नात्ता दुष्यत्यदन्नाद्यान् प्राणिनोऽहन्यहन्यपि । धात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽत्तार एव च ॥ यज्ञाय जग्धिर्मांसस्येत्येष दैवो विधिः स्मृतः । अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तु राक्षसो विधिरुच्यते ॥ क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा । देवान् पितॄंश्चार्च्चयित्वा खादन्मांसं न दुष्यति ॥ नाद्यादविधिना मांसं विधिज्ञोऽनापदि द्विजः । जग्ध्वा ह्यविधिना मांसं प्रेत्य तैरद्यतेऽवशः ॥ न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः । यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः ॥ नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः । स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः क

दायन । मन्त्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छा
श्वतंविधिमास्थित :। कुर्याद्घृतप
शुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वे
वतुवृथाहन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन-
॥ यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह
मारणम् । वृथापशुघ्नः प्राप्नोति
प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थंप
शव : सृष्टा : स्वयमेवस्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञेवधो
ऽवधः । ओषध्य : पशवोवृक्षास्ति
र्यञ्च : पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनं
प्राप्ता : प्राप्नुवन्त्युत्सृती : पुनः ॥
मधुपर्केचयज्ञेच पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवी
न्मनु : ॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेद
तत्त्वार्थविद्द्विजः । आत्मानञ्चपशूंश्चै
वगमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरा-
वरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विज : ।
नावेदविहितांहिंसामापद्यपिसमा-
चरेत् ॥ यावेदविहिताहिंसानि
यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतां
विद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ॥ योऽहिं
सकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छ
या । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सु
खमेधते ॥ योबन्धनवधक्लेशान्प्रा
णिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहित
प्रेप्सु : सुखमत्यन्तमश्नुते । यद्ध्या
यतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियच्च ।
तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकि-

ञ्चन । नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांस
मुत्पद्यतेक्वचित् । नचप्राणिवधः
स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्जयेत् ॥ स
मुत्पत्तिञ्चमांसस्यवधबन्धौचदेहि
नाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्तेतसर्वमां
सस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमां-
संविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोके
प्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ॥
अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयवि
क्रयी । संस्कर्ताचोपहर्ताचखादक-
श्चेतिघातका : ॥ स्वमांसंपरमां
सेनयोवर्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य
पितृन्देवान्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृ
त् ॥ वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंस
मा : । मांसानिचनखादेद्यस्तयो :
पुण्यफलंसमम् ॥ फलमूलाशनैर्मे
ध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनै : । नतत्-
फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्जना-
त् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्य
मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य
मांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ न-
मांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने ।
प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहा-
फला ॥ अपिच । लोमशान्निर्वापित
स्ते । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंघसभूच
रचरम् । यस्मात्तस्मात्समाप्नो
तियेनकेनापिघातितम् ॥ तस्यवै-
यसामीप्यंभवेदत्रनसंशय : । साध
वोऽप्यत्रपक्षेऽस्मिन्नैवमत्तुनिर्दिशरे ॥ य

स्वदात्मप्रिय द्रव्यंतत्तदिष्टायकल्प येत् ॥ यलिदानविधौदेवविहि-त : पुरुष: पशु: । स्त्रीपशुर्नचकर्त्त व्यक्तचर्गाभवशासनात् ॥ मन्यये-देवादिप्रीत्यर्थम् । गलखाने । म मिर्दीवंचे सिस : ॥

मांस : । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । म॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशे षे । मांसाम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज : । न॰ मेदसि ॥

मांसदलन : । पुं॰ प्रीष्मप्रके ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्यावयवविशेषे॥ यथा । बुद्बुद: सप्तरात्रे चमांसपेशी भवेत्तत: । द्विसप्ताहात्भवेत्पेशी रक्तमांसविलादृढा ॥ बीजस्येवा-ङ्कुरा : पेश्य : पञ्चविंशतिराम्ब-रा : ॥

मांसप्रलेह : । पुं॰ प्रलेहविशेषे ॥ प-थ्यप्रलेहम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष : । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त-रि ।

मांसमाषा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस : पुं॰ भोज॰ रसा॰ इति ख्यातेमांसव्यञ्जने ॥ सिद्धमांसरसो रुच्य : श्रमश्वासक्षयापह : । प्रीण नोवातपित्तघ्न : क्षीणानामल्परेत-साम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुष्का-णांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्त्रीक्षीण लक्षीणानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्यतेस्वरक्षीणानांदृष्ट्यायु: श्रवणा र्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशे षे । अग्निरुहायाम् । चर्मकषाया म् । विकषायाम् । स्यान्मांसरो हिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्त र्गतस्त्रौजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओज : समासभूयस्त्वं मांसलंपदड म्बरम् ॥ त्रि॰ बलवति । बलयति ॥ स्थूले ॥ यथा । निम्नाभवक्षुरेखा : स्फुनिंद्रव्याधियुक्ते : क्षुपै : । मां सक्षेत्रधमोपेताभवन्त्येवमेन्द्रैर : ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । कौ-टिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारि-णि ॥ सद्य : पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यध : । त्रि॰ मांसखण्डने ॥ मां -सस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपस र्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

दासन । मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥ कुर्याद्घृतपशुं सङ्गे कुर्यात् पिष्टपशुं तथा । नत्वेव तु वृथा हन्तुं पशुमिच्छेत् कदाचन ॥ यावन्ति पशुरोमाणि तावत्कृत्वोह मारणम् । वृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्मनि जन्मनि ॥ यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा । यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥ ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्सृतीः पुनः ॥ मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्म्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः । आत्मानञ्च पशुञ्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः । नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्म्मो हि निर्बभौ ॥ योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया । स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित्सुखमेधते ॥ यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति । स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ यद्ध्यायति यत्कुरुते धृतिं बध्नाति यत्र च । तदवाप्नोत्ययत्नेन यो हिनस्ति न कि-ञ्चन ॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् । न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्ज्जयेत् ॥ समुत्पत्तिञ्च मांसस्य वधबन्धौ च देहिनाम् । प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥ न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् । स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ॥ अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ स्वमांसं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितॄन्देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥ वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः । मांसानि च न खादेद्यस्तयोः पुण्यफलं समम् ॥ फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः । न तत् फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्ज्जनात् ॥ ५४ ॥ मांस भक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ अपि च । सोमपानिर्वापत ञ्जे । मांसन्तु विविधं प्रोक्तं पलमुष रवेचरम् । यस्मात्तस्मात् समानो तंयज्ञेन्यदिघातितम् ॥ तस्माद्दे-वतार्थाय भवेद्यत्नसंभवः । साध शास्त्रसमोदेये वस्तु निदेयते ॥ य

शरदास्मप्रियं द्रव्यंसत्सदिष्टाम्कल्प येत् ॥ बलिदानमिथोदेविविहि- त : पुरुष.पशु: । स्त्रीपशुर्नचहन्त व्यस्तव्यांभवद्यासनात् ॥ मन्यदे- देवादिप्रीत्यर्थम् । रामचाणे । म मेर्द्धिर्वचिरिति : ॥

मांस : । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । न॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशे षे । मांसाम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज : । न॰ मेदसि ॥

मांसदलन : । पुं॰ ग्रीष्मद्रुमे ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्थावयवविशेषे ॥ यथा । बुद्बुदः सप्तरात्रेणमांसपेशी भवेत्ततः । द्विसप्ताहात्भवेत्पेशी रक्तमांसमिताद्दृढा ॥ बीजस्येवा- ङ्कुराः पेश्याः पञ्चविंशतिरात्र- तः ॥

मांसप्रवेश : । पुं॰ प्रवेशविशेषे ॥ प- श्यप्रवेशम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष : । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त- रि ।

मांसमाषा स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस : पुं॰ क्लीव॰ रसा॰ द्रुति स्यातेमांसद्रवत्वे ॥ सिद्धमांसरसो रुच्य : श्रमश्वासक्षयापह : । प्रीण नोवातपित्तघ्न : क्षीणानामल्परेत- साम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुष्क- नांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्त्र्यल्पौजोबलहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्तेस्वरक्षीणानांदृष्ट्यायुःश्रवणा र्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशे षे । चर्मकषायाम् । चर्मकषाया म् । विकषायाम् । स्यान्मांसरो हिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्त र्गतसौमौगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओज : समासभूयस्त्वं मांसलंपदड म्बरम् । त्रि॰ मांसले । बलवति ॥ स्थूले ॥ यथा । निखाद्यवकुरैर्वा : स्तृणिर्द्रव्याविमुखै : कृशै : । मां सलैश्चधनोपेतावक्त्रैरधनैर्नृपा : ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । कौ- टिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारि- णि ॥ सद्यः पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यध : । त्रि॰ मांसखण्डने ॥ मां -सस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपस र्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

शेषे । मांसकाचिखुंट० इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंक्लेदितं घृते । सचङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्र-कसंयुतम् । एलाजीरकधान्याकनिम्बूरसंसमन्वितम् । घृतेसुगन्धितम्, ष्टपूरणंप्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकं समितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनः सर्पिषसम्भृष्टं मांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंसव्यहृद्यं बलकृद् गुरु । वातपित्तहरंवृष्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम्

मांससार: । पुं० मेदसि ॥ मांसस्य सार: ॥

मांसस्नेह: । पुं० मेदसि ॥

मांसहासा । स्त्री० चर्मणि ॥

मांसिक: । त्रि० मांसविक्रयजीविनि । चैत सिकि ॥ मांसं पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसं नियुक्तादीयतेऽस्मै । श्रावणामांसौदनादितिटिठन् । टित्वान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थ: ॥

मांसिका । स्त्री० मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिस: । गौरादि: । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री० ककोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकान्तिबलप्रदा । स्वादीहिमात्रिदोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन० । मनेर्दीर्घश्चेतिस: । गौरादि: ॥

मांसेष्टा । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । दिवांधायाम् बादुड इ०भा० ॥

मांसौदनम् । न० मांससंयुक्तौदने । पलौदने ॥

मांसौदनिक: । त्रि० मांसौदनार्थे ॥ मांसौदनंनियुक्तादीयतेऽस्मै । श्रावणामांसौदनाट्टिठन् । टोङीप्यर्थ: । इकारउच्चारणार्थ: ॥

मांस्यादि: । पुं० जटामांस्यादिसमांगार्थे । जटामांसीनखंमञ्जीपत्रं तगररस: । त्रिकटुयागन्धपापाणा: समांस्यादिकारुत्री ॥

माकन्द: । पुं० सहकारे ।

माकन्दी । स्त्री० आमलकीफले । नगरविशेषे ॥ वहुमूल्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माक्न्दी०मांगनी०इ०भा० ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु । तन्मेरोगञ्चशोकञ्चमाकरीहन्तु सप्तमी ॥ इतिपठित्वाकाचमाकरीं ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोदंष्ट्रम् ॥

माकिम् । अ०)

माकिर् । अ०) वर्जने ॥

माक्षीम् । अ० अभ्यर्णे ॥
माकोट : । पुं मुकुटे शब्दार्थसारे ॥
माकोटे मुकुटे ध्वरीतिदेवीगीता ॥
माक्षिकम् । न० मधुनि ॥ मक्षिका-
भि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥
तैलवर्णमधुनि ॥ मक्षिका : पिङ्गव
र्णास्तु :महत्योमधुमक्षिका : । ता-
भि : कृततैलवर्णं माक्षिकंपरिकी-
र्तितम् ॥ माक्षिकंमधुषुश्रेष्ठं शेत्राम
यद्वरंलघु । ध्यामलाग्नं : घाताश्वास
कासक्षयविनाशनम् ॥ धातुमाक्षि
कि । स्वर्णमाक्षिके ॥ तापिच्छे ।
पीतमाक्षिके ॥ माक्षिकंद्विविधं प्रो
क्तंहेमाद्यं तारमाक्षिकम् । भिन्नव-
र्णंविशेषत्वाद्रसवीर्यादिकपृथक् ॥
तारपाठादिकेतारमाक्षिकञ्चप्रशस्त
म् । दृष्टिहेमाभकंयन्तु रोगघ्नलघु-
श्विदम् ॥
माक्षिकजम् । न० सिक्थके ॥
माक्षिकधातु : । पुं० माक्षिके । स्वर्ण
माक्षिके ॥
माक्षिकफल : । पुं० मधुनारिकेर-
के ॥
माक्षिकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥
माक्षिकाश्रयम् । न० सिक्थके ॥
माक्षीकम् । न० मधुनि ॥
माक्षीकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥
मागध : । पुं० वैश्यात् क्षत्रियायामु-
त्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाट

प्रतिस्थारी । शुक्लजीरके ॥ जरास-
न्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्वर्त्तिदेश-
विशेषे । मगधे ॥ पाणिजन्दे ॥
वंशक्रमेणाभद्रस्ववेदिनिराजायस्तु-
तिकारिणि । मधुके । बन्दिनि ।
स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्विष्णुपु
राणे यथा । ततोऽस्य दक्षिणं हस्तं म-
मन्थुस्ते तदाद्विजा : । मथ्यमानेष
तथाभूत्पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् । त
स्यैवजातमात्रस्ययज्ञे पैतामहेशुभे-
। सूत : सूत्यांसमुत्पन्न : सौत्येऽह
निमहामते । तस्मिन्नेवमहायज्ञे ज
ज्ञे प्राज्ञोऽथमागध : । प्रोक्तौतदामु
निवरैस्तावुभौसूतमागधौ । स्तूय
तामेषनृपति : पृथुर्वैण्य : प्रतापवा
न् ॥ सुत्यामितिसूति : ० अभि
षूति : ० अभिषूयतेयस्यांकालसो-
मोऽस्यामितिसूति : सोमाभिषव-
भूमिस्तस्याम् । सौत्येऽहनि० तस्मि
न्नेवदिने० इत्यर्थ : ॥ वंशपरंपरा
प्रशंसकोध्यायम् ॥ मगधस्यायमिति
। मगधपरिवेशने कण्ड्वादिर्यगन्त :
। अच् । यस्यहलइतियलोप : ।
मत्वाय्यण् ॥ मागधाव शप्रशंसका :
। वंशोदीरणे नयेवाचनं ० वैमाग
धात्वथ : ॥ त्रि० मगधेभवे ॥
मागधादेवी । स्त्री० राधिकायाम् ॥
मागधी । स्त्री० यूथिकायाम् । पिप्पल्या
म् । यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

घतं ध्विभरतसूत्रे । भिघ कर्घपथ कराघसाम : पुरावासिचे ठकारो र्मागधीति । मगधे देशेभवा । तत्रभवइत्यण् ॥

मागधा । स्त्री॰ कर्कण्यां ॥

माघ : । पुं॰ मासविशेषे । तपसि ॥ मघनात्तफलम् । यथा । विद्या विनीतस्त्कुत्तप्रधानसदासदाचारयु तः प्रवीणः । योगानुरक्तोविषयेपुसक्तो माघे यमासे मघवानिवेश : पूतिः ॥ माघीपौर्ण मास्यस्मिन्पौर्ण मासो स्यण् ॥ श्रीदत्तकासूनौ शिशुपाल वधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तत्कनाम्नै यख्याते महाकाव्ये ॥ यथा । पुष्पे पुत्रातीन्नगरेषुकाशी नारीपुरम्भा पुरुषे पुविष्णु : । नदीपुगङ्गानृप तौचराम : काव्येपुमाघ : कवि कालिदास : ॥ इत्याधुनिक : क॰ थित्

माघवती । स्त्री॰ पूर्वदिशि ॥

माघवनम् । त्रि॰ इन्द्रसम्बन्धिनि ॥ मघवतइदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री॰ तपोमासस्यपूर्णिमाया म् । मघयायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालः । इत्यण् । ततोङीप् ॥

माघोनी । स्त्री॰ पूर्व्वदिशि ॥

माघ्यम् । न॰ कुन्दपुष्पे ॥ माघेमा घ । तत्रजातइत्यर्थः ॥ माघे भव म् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ॰ निषेधे ॥ आशङ्कायाम् ॥

माङ्गलिक : । पुं॰ प्रणवे ॥ अथशब्दे ॥ प्रणवश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मण : पु रा । कण्ठं भित्त्वाविनिर्यातौतस्मा न्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायक्रिय मार्णे तूर्यादिशब्दे ॥ अन्यार्थतायी ष्टार्थसिद्धिमंङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोज नमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा माङ्गलिकमाचार्य्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न॰ मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलायहितं ॥ यथा । माङ्ग ल्ये पुविवाहेषुकन्यासंवरणेषु च । दशमासा : प्रयुञ्जीत चतेषपिवि शिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री॰ त्रायमाणायांल तायां ॥

माच : । पुं॰ पथि ॥

माचल : । पुं॰ मल्लिचौरे ॥ रुजि ॥ ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ अ म्बष्ठायाम् ॥ मोरुका॰ इ॰ भषि महेन्द्रप्रसिद्धायामोषधौ ॥ माचिका म्लारसे पाक्षिकायायातिसाराघु : । पक्वातीसारपित्तासृकफकण्ठाम यापहा ॥

माचिरम् । अ॰ शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न॰ सुरपर्णे ॥

माञ्जन : । पुं॰ कार्पासविशेषे ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ वि० तद्रति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥

माटाक्षः । पुं० सुगविशेषे ॥

माठरः । पुं० व्यासे । सूर्यानुगे ॥ व्यासे विप्रे ॥ मठस्यनेम । सठमदनिवासयोः । पुंसीतिघः । मठं राति । रा० । घा० । मठस्यापत्यम् । बिदादित्वादञ् ॥ गर्गादित्वात् माठर्यः ॥

माढः । पुं० वृक्षविशेषे । भूतपर्णे । चिताग्निके । मचाटू वे । माढवनो • दू० कोकणे प्रसिद्धे ॥

माढवः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे यथा । पिटस्यां वरकन्यायां जनया मास माधव... माधवस्य भवं कोणे वानन्दरं ॥

माण्डव्यः । पुं० माण्डविके ॥ मण्डुवस्यदनं शिल्पमस्य । मण्डुकाभर्झ रादन्यतरस्यामिमिव्यण् ॥

माण्डविकः । पुं० माण्डवे ॥ मण्डुकपाटनं शिल्पमस्य मण्डुकाभर्झरादिति मिष्ठञ् ॥

माढिः । स्त्री० पथसरु । पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ दैर्घ्यविशेषे ॥ पर्यायान् ॥ मण्डनमनयावा । मड० । क्तिन् । टत्वष्टत्वढलोपदीर्घाः ॥

माढी । स्त्री० दन्तशिरायाम् ॥

माणकः । पुं० वृक्षविशेषे । स्थलपद्मे । वृक्षकन्दे ॥ न० काष्ठविशेषे । मानकच्०दू०मौ०दे०भा० ॥

माणवः । पुं० बालके ॥ षपञ्चकुलिशैर्मुष्टैर्मनोरोमैकचिंक्रः स्मृतः । मङ्गारस्थश्चमूर्द्धन्यस्तेन सिद्धामिमाणवः । मनोरयम् । तस्ये दमित्यम् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनाणत्वम् ॥ षोडशयष्टिकाहारे ॥

माणवकः । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारविशेषे । बालके । षोडशवर्षपर्यन्तमयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवकेनाल । सघन । दुर्वैर्मतिहतायितिदान् ॥ यथा । चरोमाणवः । चरणवृतिष्व । म० चतुष्पद्भेदे ॥ माणवकामाणवकम् ॥ यथा । षष्ठलघु कुचम लैर्वसन्ने । सैतिपरम् । ध्यायत दोर्भ्या रमुखं नन्दसुतं माणवकम् ॥

माणवकक्रीडम् । न० चतुष्पदच्छन्दो विशेषे । माणवकी ॥ आदिगपञ्चपदं धरं सप्तममिदं सवरम् । पद्मगरावे तन्त्रत माणवकक्रीडमिदम् । यथा । कोजवधूमौयरमं पद्मगरीमोधकरम् । माढतमोनाम कृपरं नो मिततराममुष्यकरम् ॥

माणवीनम् । वि० माणवसम्बन्धिनि । माणवायहिते ॥ माणवचरकाम्यां-

खञ्जम् ॥

माणव्यम्। न० माणवकवृन्दे ॥ माण-
वानां समूहः। ब्राह्मणमाणववाड
वाद्यत् ॥ माणवस्त्वे ॥ माणवस्याध-
र्म्मभावो वा। ब्राह्मणादित्वात् ष्य-
ञ् ॥

माणिका। स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्यम्। न० रत्नविशेषे। शोण
रत्ने। रत्नराजि। हरिरत्ने। पद्म
रागे। सुरनिन्दे। माणिक० माण
क० इति भाषा। तस्य लक्षणं यथा
स्निग्धं गुरुत्वं च युतं दीप्तं स्वच्छं सुर-
ङ्गं समाप्तम्। इति चाख्यं माणि-
क्यं व्याख्याय धारयामुकुरुते। तस्य
दोषा यथा। द्विच्छायमभ्रविहितं च
कर्कशमार्कोरिलं भिन्नधूम्रम्। विरूपं
रागविमलं लघुमाणिक्यं नधारयेद्धी
मान् ॥ तस्य चतुर्विधा जातिर्यथा।
तदुक्तं यदिभवाद्रागमपतत्पीताति
रक्तं द्विधा जानीयात्कुरुविन्दकंयद
वर्णं स्यादिमसौगन्धिकम्। तन्नीलं
यदि नीलगन्धिकमिति चेय चतु-
र्धा धैर्माणिक्यं कथयन्ति च प्रविक-
लं रागेण जात्यं लघुः ॥ विशेषोन्यद
युक्तिकल्पतरौ द्रष्टव्यः ॥ स्वार्थे क-
मेव। चतुर्वर्गादीनां स्वार्थे उपसङ्-
ख्याननिर्दिष्टम् ॥

माणिका। स्त्री० ज्येष्ठाम्। सुम-
न्याम्। सम्योधायाम्। पन्नगा

म् ॥

माणिमन्थम्। न० सैन्धवलवणे ॥ म
णिमन्थाख्ये पर्वते भवम्। तत्र भव
इ० अण् ॥

माण्डलिकः। पुं० ग्रामसमाहिते ॥
मण्डलस्येश। अध्यात्मादिभ्यठञ् ॥

माण्डूक्यम्। न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः। पुं० श्वपचे। गजे। हस्तिनि।
अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्याय-
म्। तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्याप-
त्यम्। शिवाद्यण् वा ॥

मातङ्गनक्रः। पुं० मातङ्गाकारे ग्रा-
हे ॥

मातङ्गमकरः। पुं० मत्स्यप्रभेदे।
मातङ्गाकारे नक्रे ॥

मातङ्गी। स्त्री० महाविद्याविशेषे
मतङ्गस्य मुनेः कन्या मातङ्गी सा प्रकी
र्त्तिता ॥

मातरपितरौ। पुं० द्विवचनान्तोयम्।
। सचोक्तमातापितरौ ॥ माता च
पिता च। मातरपितरावुदीचामि
ति पूर्वपदे० अकारस्यारङादेशो नि
पातनात् ॥

मातरि। अ० अम्बायाम् ॥ सप्तम्यन्तप्रति
रूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा। पुं० वायौ। सर्वप्राणभृ
तां क्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्त-
रिक्षे श्वयति वर्द्धते गच्छति वा। टुओश्वि
गतिवृद्ध्योः। यद्वा। मातरि०

जनन्याम्० श्वयतिपर्द्दवे० सप्तस-
प्तत्वात्० गर्भस्थएवायंशक्तेयोन-
पञ्चाशद्भाग: क्षताङ्कुशपाख्यायते ।
अत्र ऋक्वित्तिसूत्रे च०ऋतिप्रत्ययोधा
तोरिकारलोपश्चनिपातनात्० सप्त
म्यावलुक्च ॥ मातरीतिसप्तम्यन्त
प्रतिरूपकमव्ययंवा ॥

मातलि: । पुं० इन्द्रस्यसारथौ ॥ मतं
लाति । आतोनुपेतिक: । मतल
स्यापत्यम् । यत्रिञ् ॥

मातापितरौ । पुं० द्विवचनान्तोय
म्०० पित्रो: । मातरपितरौ ॥
मातापितराच । आनङृतोद्वन्द्
वे ॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपात: ।
चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्य
ते ॥

मातापुरम् । न० सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठि
तेयस्मिन्वाख्याने ॥

मातामह : । पुं० मातु : पितरि ॥
मातु : पिता । मातृपितृभ्यांपित-
रिडामहच् ॥

मातामही । स्त्री० मातुर्जनन्याम् ॥ मा
तुर्माता । मातरिपित्रोर्डामहच् ।
पित्वान्ङीष् ॥

माति : । स्त्री० मानै ॥ अवच्छेदे ॥
मानम् । मा्ङ० । क्तिन् ।

मातुल : । पुं० मातुर्भ्रातरि । पितृ-
व्याधि ॥ मातुर्भ्राता । पितृव्यमातु-
लेतिनिपातनात्० मातुर्डुलच् ॥

औषधिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्पविशे
षे ॥ धूस्तूरे ॥ मास्ति० नास्तितुल्ला
यस्य । मा० शो: तुलाऽस्येतिमा०
ऽनन्यमासन्तत्वात् ॥

मातुलक : । पुं० धूस्तूरवृक्षे ॥

मातुलपुत्रक : । पुं० धत्तूरफले ॥
मातुलस्यपुत्रइव । कन् । मातुल
सुते ॥

मातुला । स्त्री० मातुलान्याम् ॥

मातुलानी । स्त्री० मातुलस्यस्त्रिया-
म् ॥ मातुलस्य स्त्री । इन्द्रवरुण-
भवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलशब्दात्पुंयोगे० मा
तुलोपाध्याययोरानुक्० ङीष्च ॥
कलायै ॥ शणायाम् ॥ मायास्तु
का० मातुलामानयति । वाचागल
भिगतौषा । कर्म्मण्यण् । ङीप् ।
मातुलस्यधस्तूरस्यस्त्रीलक्षणा । पुंय
वनङीषानुकौ ॥ भङ्गे ॥ प्रियङ्-
गुवृक्षे ॥

मातुलाहि : । पुं० चित्रसर्पे । मातु
लाहौ ॥ मातुलवदहि मूलविभुजा
दित्वात्क : । मातुलशब्दोऽत्रप्रि-
य । मालुयासांप० मेयुयाटौ० इ-
तिचवङ्गगौडदेशेप्रसिद्ध : । अयं
खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलाङ्गूलश्च-
तुष्पादितिकेचित् ॥

मातुली । स्त्री० मातुलान्याम् ॥ मातु
लस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानु
ग्वेत्यानुगागमाभावे० इन्द्रवरुण

तिङीप् ॥ भद्रायाम् ॥

मातुलुङ्ग : । पुं० बीजपूरे । छोलङ्गे । टावालेंबुड़० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्यरूचिम् । मीञ्‌हिंसायाम् । बाहुलकात्‌तुन् । लुङ्ग्यते । लुङ्गिर्भाषार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वात् । मातु धासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गक : । पुं० छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । हरिपिके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरिजापृतिपुष्पिका । मध्यस्थादिवदूतीच साक्षाद्विप्रमधुकुक्कुटी ॥ प्रतिरत्नमालायाम् । मधुर० इ० मधूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥

मातुलेय:। पुं० पो० मातुलस्यापत्यं । शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि । मिनोति । डुमिञ्० तृच् प्० साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जननियाम् । प्रसोम् । जनन्याम् । सविन्याम् । मा० इ० माया । पापदिमारौ यशरपम् । पीउत्पम दारामातरो यथा । पञ्चगर्भाग धात्रीभयदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्ट देवपत्नीचपितु : पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा । मातुः पितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः । तस्यागौरवं यथा । जनयोजन्मदानत्वात्‌पालनाच्च पिताग्रु रः । गरीयान्‌जन्मदातु श्च योऽन्नदातापितामुने ॥ विनाक्रा प्रज्ञरोदिष्टोननित्य : पितुरक्षक : । तयो : शतगुणे माताप्रज्ञपूज्याभाव्या पवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां चापराभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० । धनमगुर्यथा । उपाध्याया न्दशाचार्य आचार्याणांशतंपिता । सहस्रन्तुपितृन्मातागौरवेणातिरिच्यत इति । नपितुर्धनमार्य यथा । मातुः सुखेनहि । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुरीगपि ॥ गर्भधारणपोषादितोमातागरीयसी । इमविप्राद्रुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तैत्य : पितादशस्य नुमातापवैवगरीयसी । मातृतोन्यो नदैवोऽस्तितस्मात्‌पूज्यातदासुतै : ॥ मातुश्चयदिरतं किञ्चित्‌कुरुते भक्तितः पुमान् । तद्धर्मं विदिजानीयादेवं धर्मविदोविदु : ॥ पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यांस्वसर्यपि ।

मातृवत्तद्विसमासिहे नृमातातास्यो गरीयसीतिमनु : । स्वमाद्वीनगसां मातापितान्नह्मपरात्परम् । युष- यी : प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंरहि षांतप : ॥ स्वभावतोभवेन्माता- पुत्रे तिकरुणायती । तेनभक्तोत्तसा थान्नुषशाव्यकिसस : परम् । धि गस्तुनाम्नतैर्याथैह्लतघामान्नुपापि- नाम् । येसर्वमातरंदेवीँस्तोपास्यां- भभक्तिर्षे ॥ नमिवोपासनानि- ष्यानविष्णूपासनातथा । निस्योपा स्ति : पुरादेव्यानिस्यानुख्यैषमोदि ता ॥ किंमयाधत्तुमताव्यंस्यागेसंश ययभिरिी । सेवनीयापदाम्भोलंभग षक्ष्य निरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् लक्ष्म्याम् । रेवत्याम् ॥ धात्र्याम् ॥ चन्द्रवाक्या म् मखाश्वावघ्याम् ॥ जटामां स्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौ रीपद्मशचीमेधासाविचीविजयाज या । देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः धिष्ठि । क्षमा । आत्मनोदेवता- शेषत : कुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु । यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवारा- हीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामु ण्डा चर्चिकेत्यष्टमातरः ॥ सप्तमा तरियथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमा रीवैष्णवीतथा । वाराहीचथवेन्द्रा णीचामुण्डासप्तमातरः ॥ सान्ये

वै॰ पूज्यत्वेलोकमातृत्वादिसिमा- तर : । मानपूजायाम् । नपुंसे द्व॰ दुस्त्यात्यादिसुत्रेषनिपाति त : ॥ मान्तिखियपरिवारत्वेनस माविशन्तीतिवा ॥ मातृगर्भोऽस्यां या ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि॰ मातुरागतं ॥ तत- आगतइत्यधिकारे॰ऋतष्ठञ् ॥

मातृका । स्त्री॰ धात्र्याम् । उप- मातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीभेदे ॥ वर्णमालायाम् । षा दिषाक्षरषर्णे ॥ करणे ॥ स्वरे ॥ पृ- थ्व्याम् । ब्रह्मावर्ते । मातेव । स्वार्थेतद्धित : ॥

मातृकेशटः । पुं॰ मातुलि ॥

मातृतुल्या । स्त्री॰ । मातुः समाना सु ॥ तायथा । मातृष्वसामातुला नीपितृव्यस्त्रीपितृष्वसा । श्वश्रूः पूर्व जपत्नीचमातृतुल्या : प्रकीर्तिता: । माघातुल्या ॥ मातृशब्दसभ्भा षयामातृतुल्यात्वंयथा । मातरित्ये षशब्दे नथास्तामप्यतिनर : । सा मातृतुल्यासर्वेषधर्म : सार्वो- स तामपि ॥

मातृनन्दनः । पुं॰ कार्त्तिकेये । म- ङ्गले ॥

मातृबान्धवः । पुं॰ मातुर्मातादिषु ॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातु : सुताइत्या । मातु : पितुः सोदरा

स्वविष्ठ यामातृवाम्बया :

मातृभोगीण : । त्रि० मातुर्हिते ॥ मातुर्भोग : शरीरम् ० तस्मै हित : । अस्मविभ्रङ्गणेत्यादिना ख : ॥

मातृमुख : । त्रि० जडे । इतिविका ण्डशेष : ॥

मातृयोग : । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगेसौम्येसितेया व्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंश त्रूणांसन्धिकृत्सदा ॥

मातृवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् । मांसिष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥

मातृशासित : । पुं० मूर्खे ॥

मातृष्वसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥ मातु : स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसे तिषत्वं ॥

मातृष्वसेय: । पुं० मातृष्वसुरी । मातृष्वसीये । मातृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । ष्ठतपत्ययापत्याड्ढक् ॥

मातृष्वसेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वसीय: । पुं० मातृष्वसुरी ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्छ इति छण् ॥

मातृष्वसीया । स्त्री० मातुर्भगिन्या : कन्यायाम् ॥ टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥

मात्सर्य । न० कात्सर्न्यं ॥ यथा । सोयमात्रं नरिंसेत । अवधारणे । यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते० अनयायात्रा । सरि० मिमीतेवा । मामाने । माङ्माने वा । हुयामा शुभसिम्यञ्जन् ॥ स्वार्थे ॥

माना । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ मात्रे ॥ हस्वदीर्घादौपरिच्छेदे ॥ अक्षरावयवे । स्वल्पे ॥ धातौ । अकारादिलघूच्चारकाले ॥ इषौ ॥ कालविशेषे ॥ यथा । काशी नयावत्तापाणि : पर्येतिजानुमण्ड लं । तामात्रावित्ति : प्रोक्ताघ्र स्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वाम जानुनितम्बमण्डं यावताभवेत् । कालेनमात्रासाप्रयातुनिभिर्वेदपारगे : ॥ पुनश्च । स्वजानुन : करापर्सं कुर्याच्छोटिकयायुतम् । एतामात्राभवेदेकासर्वचैवगिरश्च : ॥ याथार्थ्ये ॥ विषयेषु ॥ मीयन्ते० पु० मात्रा : विषया : ॥ उपभोग योग्येविशेषे ॥ इन्द्रियवृत्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० करणे मा० परिच्छित्ति : ॥ मियन्ते वि षयाण्याभिरितिमात्रा: ० इन्द्रिय प्रत्यय : ॥ मीयते० अनयायात्रा । मा ति० मिमीतेवा । मामाने० माङ् मानेवा । हुन् । अनित्य : पितां ङीप् । टाप् हुयामाशिनसाघन् ॥ पद्मलघ्वच्चन्दाले ॥ यत्रि ॥ यथा । नचोपिवा : पूर्वन्त्यादवसानेन्दि. नात्सते । उभाभिरत्यमात्राभ्यसा

निरासांयतः सा गीति ॥ पिण्डिष्य स्वल्पिकामाचामितिव ॥

माचाकालः । पुं॰ कालविशेषे । निमेषानन्तरं यावता कालेन स्वभावतः सम्मीलो भवति तावति काले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालो लघ्वक्षरं तथेति पुराणम् ॥

माघायाम् । न॰ अल्पपरिमाणे ॥

माघीयः । त्रि॰ माघे हिते ॥ सर्वां हितमितिच्छः ॥

मात्सर्य्यम् । न॰ अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिकः । त्रि॰ मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान् हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीति ठक् । मत्स्यस्य ङ्यामिति- परिगणनात्॰ सूर्यतिष्य इति यलो- पोन ॥

माथः । पुं॰ अध्वनि । पथि ॥

माथुरः । त्रि॰ मथुरायां जाते ॥ तत्र जातइत्यण् ॥ शैषिकेष्वणेव ॥

मादः । पुं॰ दर्पे । हर्षे ॥ मदे ॥ मदनम् । मदी हर्षे । सधमादस्थयोरिति ज्ञापकात्॰ क्वचिदपवादेनिन्याया दा॰ घञ् ॥

मादकः । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥ त्रि॰ मत्ततोजनके ॥

मादनः । पुं॰ कामदेवे ॥ मदनतरौ ॥ धत्तूरे ॥ न॰ लवङ्गे ॥ त्रि॰ हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृशः । त्रि॰ मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्वित्यादिना कञ् । आ सर्वनाम्नः ॥

माद्री । स्त्री॰ पतिविपायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् ॥ भर्गादित्वात् तद्राजस्य लुक् ॥

माद्रीपतिः । पुं॰ पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुतः । पुं॰ नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधवः । पुं॰ विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्ययाऽवबुध्यते॰ इति माधवः ; गोपिकोऽण् । आदिवृद्धिः ; गुणादादेशौ ॥ मायाया- लक्ष्म्याः ॰ विद्यायाः॰ धवः पति ॥ यथा । यदोर्वंशः पुमान् पुः ॰ *तस्मात्त्वं माधवस्तत्र श्रुतस्मा* त् । मधोर्वंशे इति । प्रियं॰ पश्य च । ॥ माधवत्वस्वरूपायामूलमहाविरेश्वरी । नारायणीति विख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मी स्वरूपा वेदमाता सरस्वती । राधा वसुन्धरा गङ्गा तासां स्वामी च माधवः ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमदारम्भः॰ सोऽस्मिन्नस्ति । मधोर्ञ्चेति ञः ॥ यादवे । मधूकवृक्षे ॥ दाल्भ्यामुद्गे ॥

माधवकः । पुं॰ मधूकपुष्पमद्ये । न

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना क्रतः सन्धित : । कुलालादिभ्यो-वुञ् ॥

माधवद्रुमः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ माधवश्चासन्तस्तद्द्रुमः ॥

माधवप्रियम् । न॰ पीतचन्दने ॥

माधविः । पुं॰ प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥ सङ्कोर्तिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोजगधाधदिसमत्तरीयगधोचितदाचारयन्त : प्रकाममतीयसुदेगनुमाधविकामितिताक्षयन्त्यतिसन्त : । तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिमलेयमयन्तसमाजयमानयज्ञामहोसिमहोदरमर्यंश्वरस्तवामन्त : ॥

माधवी । स्त्री॰ सितौ ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे । कुट्टन्याम् ॥ मदिरायाः प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वा दामाधवीमिष्टांशारयामिरथाङ्कये॰ षासिमद्विय प्रतिदेवीपाक्य भागवते । गोमशिष्यादिसम्पत्ती ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पराराधिशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । पातायाम् ॥ माधवीमधुरामीताच्योदीयध्यापथा ॥ मधौपुष्प्यति । कालान्तापुपुण्यापञ्चभागिधिनिपुष्प्यदर्च-

च । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्वय्याहंस्वदाधारास्वसृष्टास्यामुपाश्रिता । माधवीमिचकोकोयमभिधत्तेसतोऽभिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री॰ वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न॰ कक्कोलके ॥

माधवोद्भवः । पुं॰ राजादन्याम् ॥

माधुकः । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न॰ मधुपर्कोद्दानकाले पूज्यतयाऽऽलब्धे धनादौ ॥

माधुमतः । पुं॰ काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमताः सारस्वतास्तुविन्ध्यपिका : ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ मधुमदभिजनोऽस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणाधिकरण् ॥

माधुरम् । न॰ मल्लिकायाम् ॥ त्रि॰ मधुरसम्बन्धे ॥

माधुरी । स्त्री॰ मद्ये ॥ माधुर्य्ये ॥ विकांक्षापदारविन्दरश्मिसासामाधुरी माधुरी ।

माधुर्य्यम् । न॰ निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । चाल्हादकत्वं माधुर्य्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे॰ पर्य्यासुमग्नोभद्रुतिर्गाणरम्यमिय । सम्भत्वंपुनरोघ : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । अध्यात्मद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभाव: । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि॰ मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाद्वा अण् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिन: । पुं॰ यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि॰ मध्याह्ने ॥ मध्येभव: । मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादितिवृत्ति: ॥

माध्यमम् । त्रि॰ मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मश्॰ इतिवृत्ति: ॥

माध्यमिक: । पुं॰ बौद्धमतभेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं नास्तादिद्यद्भनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाण: ॥

माध्यस्थम् । न॰ मध्यस्थत्वे ॥ यत्रे गुण्यान्तृप्यपक्षमाध्यस्थम् ॥ मध्यस्थस्यभाव: । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकरणे ॥

माध्याह्निक: । पुं॰ पञ्चकी ॥ त्रि॰ मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न॰ माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री॰ मद्ये ॥ मध्वादिजातसुरायाम् । मधुरकर्कटफल्यां ॥

माध्वीकम् । न॰ मधूकपुष्पै: कृतेमद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ स द्विधा-द्राक्षा-तच्चाविकार: । तस्यविकारइत्यण् । ककुदादेर्य-ष्यञ् वा । पृषोदरादि: ॥ मधुन: प्रभेदे ॥

माध्वीकफल: । पुं॰ मधुनारिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री॰ मधुखर्जूरिकायां ॥

मान: । पुं॰ चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरुद्धतामान: । धनाद्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिमानि: । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमान: ॥ गर्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वस्यापत्ते ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमा: कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमा: । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेगतेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिजंपरवधौकृपस्मयोपि मानेनाभवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । सम्माने ॥ कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत: कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचिकानेष्यामान: ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएकत्रसतोरप्यनुरक्तयो: । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न॰ प्रमाणे । प्रस्थादौ ॥ अनुप

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पमधु । मधुमा
क्षरः सन्धितः । कुष्माण्डादिभ्यो-
घुण् ॥

माधवद्रुमः । पुं॰ माधवच्चे ॥ माध
वश्चवसन्तस्तद्द्रुमः ॥

माधवप्रियम् । न॰ पीतचन्दने ॥

माधविः । पुं॰ प्रद्युम्ने ॥ माधवस्या-
पत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री॰ माधवीलतायाम्
॥ सङ्कृतिरुचि २४ प्रभेदे ॥ य-
था । भवित्पुरोजगणावदिसमस-
तोयगणोच्छितदाकारयन्त्रः प्रकाम
मतीयसुदेवतुमाधविकामिसितोक्त
ययन्त्यतिसमः । तुषारधराधररा
जसुतापरिचारकभूमिमतीयमयमा-
रामालयमानघट्टमदोलिमदोष्ट
गर्वहरस्ववामना ॥

माधवी । स्त्री॰ मिसौ ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे । कुट्टन्याम् ॥
मदिरायाः प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वा
चमाधवीमिष्टांमातयामिरणाङ्गणे॰
हासमश्चिषं प्रतिदेवीवाक्यं भागवते
॰ गोमधिष्यादिसम्पदो ॥ दुर्गाया
म् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥
पुष्पगतावित्तिदे । अतिमुक्ते । पुण्ड्र
के । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ मा
धवीमधुरामोदाव्योदोपवधावण
॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपु
ष्प्यत्पच्यमानेष्विति पुष्प्यर्देऽ-
ण् । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ स्व
म्मयाहंस्वदाधारास्तत्सृष्टास्त्वामुपा-
श्रिता । माधवीतिचलोकोयमभि
धत्तेततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ।

माधवेष्टा । स्त्री॰ वाराहीकन्दे ॥

माधवीचिह्नम् । न॰ पञ्चीलकी ॥

माधवोद्भवः । पुं॰ राजादन्याम् ॥

माधुकः । पुं॰ वर्णसङ्करजातिवि-
शेषे ॥

माधुपर्किकम् । न॰ मधुपर्कदानकाले
पूज्यतयाहीधर्मादौ ॥

माधुमतः । पुं॰ काश्मीरदेशे ॥ काश्मी
रास्तुमाधुमताः सारस्वतास्तुविकर्णि
काः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ मधुमदभि
जनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योय
जाविष्यण् ॥

माधुरम् । न॰ मल्लिकायाम् ॥ त्रि॰
मधुरसम्बन्धि ॥

माधुरी । स्त्री॰ मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चि
त्तंक्षाथयदारविन्दरसिकंसामाधुरी
माधुरी ।

माधुर्य्यम् । न॰ मिसर्गसौन्दर्ये ॥
रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ का
व्यगुणभेदे ॥ यथा । आह्लादकत्वं
माधुर्य्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । करुण
रे॰ वर्णास्तु मधुरिमेद्रुतिर्गलितत्वमि
व । अयत्वंपुनरोजः प्रसादयोर
पि । स्पर्शविप्रलम्भे तच्छान्ते चा-
तिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभाव : । दृढादित्वा त्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि० मधूकवृक्षावयवे ॥ तद्विकारे कोपधात्वे ग्वण् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिन : । पुं० यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥ मध्येभव : । मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादिति वक्तव्ये : ॥

माध्यमम् । त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मण्०इति वक्तव्ये : ॥

माध्यमिक : । पुं० बौद्धानामभेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं चणिकं नास्त्याविद्युद्भ्रनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिका जगु : ॥

माध्यस्थम् । न० मध्यस्थत्वे ॥ चर्वे गुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थम् ॥ मध्यस्यभाव : । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकर्मे ॥

माध्याह्निक : । पुं० सन्ध्यके ॥ त्रि० मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्यकम् । न० माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरवाक्यकस्यां ॥

माध्वीकम् । न० मधूकपुष्पै : कृतेमद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका०द्राक्षा०तस्याविकार : । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चञ् वा । पृषोदरादि : ॥ मधुन : प्रभेदे ॥

माध्वीकफल : । पुं० मधुनारिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री० मधुखर्जूरिकायां ॥

मान : । पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरमुद्रतामान : । धनायुत्कर्षैरात्मनिचित्तोन्नतिमानि : । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमान : ॥ गर्वे । अपूज्यत्वे मिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यारो ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमा : कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमा : । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपिणोऽस्यार्थमुखे ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिरुपहस्थसाधौ वक्तव्योपि मानेजनभवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । सम्माने ॥ कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत : कोपोमानोऽन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचिताश्चेष्टामान : ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएकत्रसतोरप्यनुरक्तयो : । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न०प्रमाणे । ग्रन्थादौ ॥ अनुर

बोधकमानमितिमामबपम् । माना नांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमि- तितार्किका: । आत्मसापेक्षमिति वैदिका: । मानाधीनामेयसिद्धिर्मा नसिद्धिश्च साध्यादित्याहु: । प्रस्था दौ परिमाणे । यौतवे । द्रुवये । पाय्ये ॥ तत्तु तुलाद्रु लिप्रस्थैस्त्रि- विध भवति । तत्र तुलागुरुत्वं नौ- म्मानाख्यमुच्यते । प्रस्थाद्याख्या दि । प्रस्थेमद्रोणादि ॥ अङ्गु- माननिकीर्न्मानंपरिमाणन्तु सर्वतः । आयामस्तुप्रमाणंस्यात्संख्या- बाह्यात्तुसर्वत: ॥ मननम् । मनु- पावबोधने । घञ् ॥

मानक: । पुं० न० कच्चीप्रभेदे । मधा पने । मानकच्चू०मानसागर०दू० धा०प्रसिद्धकन्दे । मानक: शीतर स्वीत: पित्तरक्तहरोलघु: ॥

मानग्रन्थि: । पुं० अपराधे

मानधन: । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

मानना । स्त्री० मनने मानि ॥ म ननबोधेचुरादि: । ततोयुच । स्त्रि योलुक् ।

माननीय: । त्रि० मान्ये । पूजनीये ॥

मानभङ्गम् । न० मानापमाने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति । मान्ये । यथा तैयान्तुरन्मदेता मामान्यौपातमपार्थिवौ । रामस्य

तत्प्रयोर्देवेभ्यस्तत्तौनृपमानभागि ति ।

मानरन्ध्रा । स्त्री० नाड्याम् । तांबी० छ० गौ० दे० भा० प्र० काष्ठविशि ॥ यथा । याममोऽयमाम्बौस्या स्ताम्रगरम्ध्रादिनालिकेति० चिकाराद ग्रेण: ॥

मानव: । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ य द्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवे तिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुमोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवक: । पुं० बाले ॥

मानवर्जित: । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानयन् । त्रि० सत्कारयति ॥ को पयति । मानेोदितसेऽयर । मतु प् ॥ स्त्री० उगितत्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनो: कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥आसनदेवोभिन्निषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् । विद्यादे वीषि । ॥

मानस पु० अपविशेषे ॥ यदवि चौद मवामसिध्यतिसमानस: विधियत्काय्यपवर्द्धोविधिष्ठोदमसिद्ध वे । उपत्र खाद्यसाधुना: सा ङ्गोमनस न्दृदगसिमृतं : ।

न० स्वान्ते । मनसि ॥ चक्षुशुष्का यथा । परापरत्व सङ्ख्याद्या : प ञ्चवेगश्च मानसः । इति० भा० प० ॥ मानसतापो यथा । कामक्रोध भयद्वेषलोभमोहविषादजः । शो कासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्त था । मानसोऽपिद्विजश्रेष्ठतापोभ वतिनैकधा । इ०वि०पु० ॥ मा नसं त्रिविधं कर्म यथा । परद्रव्येष्व भिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्ममा नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमा र्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशा र्दूल तेनेदं मानसंसरः ॥ तस्मात् सुस्राव सरस : साऽयोध्यामुपगूहती । सर : प्रवृत्तासरयू : पुण्याब्रह्मस रश्च्युता ॥ इति । ब्रह्मसंहिता यान्तु । दिवीर्यस्य गन्धमादनो नाम विख्यात : पर्वतस्य मूलेनन्दनाख्यमु पवनमस्ति । तन्मानसंनामसरस्तु त्तं यथा । यामाद्रिमूर्धन्यर्थसुरसि द्धागारोद्भवम् । नन्दनं मानसं तपस्त रोमानसतस्करम् ॥ इति ॥ त्रि० मनोभवे । यथा । विपर्ययप्रतिसं रागोमनसोमलउच्यते । अनूढा नहपीढ्यममेयं मानसीव्यथा । सद्यस्त : पञ्चमानसमिति ॥ न० गिरिविशेषे । मन्यतेऽनेन । मन

स्वान्ते । असुन् । तत : प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थं हिरागा दिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्येण रचकसपर्यायाम् ॥

मानसयाग : । पुं० यागिपुप्रथमे ॥ ध्र- क्त्वामानसं यागं योन्यं यागं समा- रभेत् । अगिरः : सतु विप्रो योगमो क्षायविधीयते ॥ आत्मयागेच्छाचे- षदेहश्चापि : प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भ दर्पाद्यासुरसम्पदि । काम्यमानस्य दृशानन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमक ल्मता । एतानि मानसान्याहुर्व्रता नि तु धराधरे ॥ इ० वराहपुराण म् ॥

मानसालय : । पुं० हंसे ॥ मानस मालयोऽस्य ॥

मानसिकम् । न० मन : कल्पिते ॥

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ म- न : कल्पितायाम् ॥

मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितक टिसूत्रे ॥

मानसोत्तर : । पुं० मेरो : प्राकारवत् परित : स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौका : । पुं० हंसे ॥ मानससर

मोकोऽस्य ॥
मानाय : । पुं॰ खद्मीकान्ते । नारायणे ॥
मानार्थकम् । न॰ यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥
मानास : । त्रि॰ परावज्ञाकारिणि ॥ मानमस्यति । असु॰ । कर्म्मण्यण् ॥
मानिका । स्त्री॰ मद्ये ॥ शरावे । सेर॰ इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥
मानित : त्रि॰ पूजिते ॥ मान : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥
मानिता । स्त्री॰ अभिमानितायाम् । मानिनोभाव : । तल् ॥
मानित्वम् । न॰ विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मन : श्लाघने ॥ भावेत्व : ॥
मानी । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोऽस्त्यस्य॰ अस्मिन्वा । इनि : । अनात्मवस्तुष्वात्माभिमानोमान : । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥
मानिनी । स्त्री॰ फल्गाम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उक्तमदीपिति॰ मानयितोमलितरव्यक्ष : । इनि : । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ ईर्ष्यामीर्ष्याकृत : कोपी मानोन्यासङ्गिनिप्रिये॰ इतिलक्षणात् ॥
मानिपाद : । पुं॰ श्रीरामे ॥ मा॰ लक्ष्मीरस्मिन्निष्पीनिपादिति॰ तिष्ठति । षद्लृ॰ । हलश्चेतिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥
मानुष : । पुं॰ मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरमिथाष्टि ॥ शुक्लो नासुरइतिहारीतसूत्रात् ॥ त्रि॰ मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्य तियलोप : ॥ यैऽपु धामन्द्मतयो विधिनामुपितावये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्यान्त्यं विपत्तु त ॥
मानुषतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
मानुषविघ्नः । पुं॰ शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषस्यतदितस्य ॥
मानुषी । स्त्री॰ नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यं स्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायां परत्वान्ङीन् ॥ पुंयोगे तुङीप् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सात्रिधामता ॥
मानुष्य: । पुं॰ त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ तत्रैकविधः॰ ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया॰ संस्थानस्य

चतुष्ट्‌यिवर्गेष्वविशेषात् चैतन्यो
त्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्द्धाधोम
ध्यभावेन चैविध्यंबोध्यम् ॥ न०
मनुष्यत्वे ॥ मनुष्यशरीरे ॥ मानु
ष्ये कदलीस्तम्भानि : सारेसारमार्ग
णम् ॥

मानुष्यकम् । न० मानुषसङ्घे । मनु
ष्याणांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्ररा
जराजन्यराजपुत्र० इत्यमनुष्याद्वाद्
ञ् । प्रकृत्याश्रीराजन्यमनुष्ययुवान
इतियलोपेन ॥ मनुष्याणांभावेयो
पधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥
मनोज्ञस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादि
भ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्मथिश्वाम् । न० मन्मथशब्दे०
दशाधि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दत्वभावे
भावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो
यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे ॥
यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयंधास्य
तीतिदेवराड्वचनात्० मान्धाता
नामसोऽभवत् । यावत्सूर्यउदेति
यावच्चप्रतितिष्ठति। सर्वंतद्यौवना
श्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । मन्तव्ये ।
माननार्हे ॥ मानपूजायामस्मात्तु रा
दिषण्णादर्हार्थे यत्प्रत्यय : ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यस्यकारणे ॥
॥ यथा । वित्तंबन्धुर्वय : कर्म वि
द्याभवतिपञ्चमी । एतानिमान्य
स्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥ प
ञ्चानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति
च । यत्रस्यु : सोऽत्रमानार्ह : शू
द्रोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मनुष्या
जायामोषधी ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाणनिष्ठ
। शब्दे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तुले ॥ न० परिमा
णे ॥

मापित : । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ माङ्
माने ॥ण्यन्तात्कर्मणिक्त : ।
अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीत्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये ॥ नञर्थे मा
शब्दस्याभीशब्देन सुप्सुपेतिसमा
स : ॥

माभीद : । त्रि० अभयप्रदे ॥ माभीं
ददाति । दुदाञ्० । आतश्चोपसर्गे
क : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥
त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममा
यम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । त्रि० मदीये । मामके ।
ममाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां
खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेद्वतिमपर्यादेशः ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकावेकवचनेतिममकादेशः । आदिवृद्धिः । केवलमामकेत्यादिनासंज्ञाछन्दसोरितिनियमात् ङीप् । मामकनरकयोरुपसंख्यानादित्वम् ॥

माय : । पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे । असुरे इ० मेदिनी ॥ अम्बरेह्रिष्टिमचन्द्रः । मालि० मिमीते वा । माभि० माङ्मानेशब्देच । माच्छशसिभ्योयः ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बर्याम् ॥ शंबरस्त्वेनमायाङ्गनिर्मितत्वात् । बुद्धौ । कृपायाम् । दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायातुशठताशाठ्यंकुसृतिर्निकृतिश्चसेति ॥ राज्ञांबुद्ध्युपायविशेषे ॥ यथा । साधीयसीन्द्रजालानिबुद्ध्युपायाद्भवे पाय: । स्मृति ॥ लक्ष्म्याम् । बुद्धमातरि ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । दुर्गेशिवेऽभयेमायेनारायणिसनातनि । जयेमेमङ्गलंदेहिनमस्तेसर्वमङ्गले ॥ राजन्श्रीवचनोमायायाश्चप्रापणवाचकः । तांप्रापयतियासद्यःसामायापरिकीर्त्तिता ॥ माश्चमोक्षार्थवचनोयाश्चप्रापणवाचकः । तांप्रापयतियानित्यंसामायापरिकीर्त्तिता ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणाचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सत्त्वादिगुणत्रयात्मिकाशक्तिः । साचपुनर्द्विधा । तत्रसगुणा०पञ्चीकृतत्रिगुणमयसाङ्ख्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रयसाम्यावस्थारूपेतिविवेकः । तत्रसाम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोऽप्यनिर्गुणपदेनागतंगत्वासगुणतोरभेदात् । विलक्षणप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्टः ॥ युक्तिहीनपदार्थस्यसंज्ञामायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयसाम् ॥ विपरीतदर्शने । इदंवै अन्यथाकृत्याथशिरस्त्वन्यथाव्यवहरति । कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ ईश्वरशक्तौ । प्रकृतौ । अविद्यायाम् ॥ अज्ञाने । प्रधाने । शक्तौ । अजायाम् ॥ शुद्धसत्त्वप्रधानामाया०मलिनसत्त्वप्रधानाऽविद्येतिभेदः । सृष्ट्यादिक्रमयथालाहौमायांप्रत्याभयामास । साऽदृश्यात्ननुरूपाधमा०कार्यकारणरूपाय । सत्त्वरजस्तमोगुणमयी०तस्याः प्रतिबिम्बम् । आवरणशक्तिर्विक्षेपशक्तिश्च । तस्यामायायामव्यक्तंजातम्०तस्मादहंकारः०तस्मात्पञ्चभूतानि०वैश्योमब्रह्माण्डम् ॥ विष्णुमायास्वरूपमुपागातपुराणेद्रष्टव्यम् ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिबन्धे नाशस्यप्रतिभास
पितुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या
•सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः । विद्यमानंवस्तु
रूपमावृत्योति•अविद्यमानत्वविधि
दृश्यं घति•या•सा•माया ॥ निरु-
क्ष्यात्कार्यगस्याश्वशक्तिर्मायेतिविश्रु-
ता । निखिलप्रपञ्चं प्रतिमायायाः
कारणत्वम् । मूलोच्छेदंविनाकी-
र्तितुपरोक्षत्तिपुन : पुन : । यथा-
श्वत्थस्य।विश्वमज्ञानप्रभवं विना ॥
पतीक्ष्य।मूलमज्ञानमेव । अतएव।
प ूर्णेगतसम्यक्त्वात्पत्स्यव्यात्मविन्ता
का : । दशमन्वन्तरायोघतिष्ठन्ती-
न्द्रियचिन्तका : ॥ भौतिकास्तुगतं
प ूर्णं सहस्रं स्वाभिमानिका : ॥ बौ
द्धाव्यक्तावितिष्ठन्तिविगतज्व-
रा : ॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्यकालस-
ङ्ख्यानविद्यते । प्रतिपुराणे ऽव्य-
क्तादीन पुरुषदुदीपासितवतांपुरुषं
गमाभिधाय• पुरुषं निर्गुणमित्या-
दिनामूलाज्ञानमिनर्षि रावत : पु-
रुषसाधात्कारेणपुनर्जन्माभाव :
प्रतिपादित : ॥ तुच्छाऽनिर्वचनी-
यावस्तावौधे यसीधिया । ज्ञेया
मायात्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौ
किकैः ॥ चक्षुरादेः स्वप्नमुक्तौ
दृष्टिमानदस्याज्ञानमसत्वं देहिनी-
नां दृशिमवचरा । यथा । तत्त्वा-
दिनृत्त्व : सिद्धान्तिमानितिविश्रु

ता ॥ ॥ काचित्•अनिर्वचनीया•
तस्यममात्मरूपस्य•स्वरा : सिद्धा•
अनादिभूताशक्तिरस्ति•सामायेत्या
दिपदैः सर्वश्रुतौविश्रुताप्रसिद्धा-
स्ति । मायान्तुप्रकृतिंविद्यात्•मा-
यावाधानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु ॥
साध्वीदृशीयस्तैतदीये । नसती•
नासती• सा• नोभयात्माविरो-
धत : । एतद्विलक्षणाकाचिद्-
•वस्तुभूतास्तिसर्वदा ॥ अविरो-
धतश्चावच्या• ह्यानन्तर्येविवेच्य
म् । ब्रह्मवत्कार्याभयामाध्यास-
तौ•नवर्तते• ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्व
रूपविरोधात् । नापिवंध्यापुत्रवत्•
असती•व्यावहारिकसत्तावत्वविरो
धात् । नाप्युभयात्मा•सत्त्वासत्त्व-
विशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व
योरैक्यत्रसत्तायत्रानविरोधात् । अ
तएतत्त्रयविलक्षणाकाचिदनिर्वच
नीयावस्तुभूतास्तिसर्वदा•अनादि-
योबन्मोघश्चायिस्यधीश्वरं ॥ ।
तथापन्नापनीयश्रुति : । मायावत
मीरवानुभूतेयदेतस्मात् सैकाप्रद
मलमांतुपश्यदिदंरूपमज्ञानधि-
ष्ठानित्वन्निरयाविसृष्टेशान्तं ष्टा-
त्मसत्त्वमसत्त्वनरूपं दनि ॥ द-
पद्दपालाकाश । सर्वप्रश्नेषु ॥
॥ पायन्नौरयति तत्त्वांगोविन्दे ,
भिति : । [illegible]

यंसङ्गाश्रया । सङ्गाऽज्ञानादि: । शुभायावन्तोत्पत्तिस्थायिनीमायाशक्ति मीमांस्तोत्यर्थ: । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्त्वं ब्रह्मणोस्तीति । कथंज-गत्सृष्ट : पूर्वं ब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिगन्तव्यापरास्ता । शक्ते : श-शान्तिरेकात् । नहिवह्निशक्तिर्व-ह्नः : पृथक्त्वेन । क्वचित्कदापि दृश्यते । किञ्चद्वितीय: सत्यपदा र्थोनास्तीत्यं नैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थ: । तथाचासत्यामायया स-द्वितीयत्वे विरोधाभावात् । इति ॥ विश्वं मास्यस्याम् । मिमीतेवा । मामाने । माङ् मानेया । मायाश सत्रियोय: । मायातिवा । यातो सुर्घातिक : ॥ यथोक्ताशारे ॥ तत्र थयाम् । क्वचित्कौशुण्डयुक्तोकु सुय इत्यापाटनृपयुक्तकुरुकारम् । मायाशक्तिबिम्बनागोदितमौरव् कामात ऽद्द : पण्डितवत्स्युत्सा रम् ॥ यथा । उदाराभासम्प्रतिरा-धामधुनासि । सर्व सर्व । तत्प्रति-वाराकिमुदासि । विलोकुञ्जं शून्यम येऽयास्तारस्यप्रमाणचाथ भाविव्यं थावद्गत्या : ॥

मायाकार : । त्रि० ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । माया० खजलता दीजलस्थलादिभ्रानंकरोति । कृञ् अ० । कर्म्मण्यण् ।

मायाकृत् । पुं० मायाकारे । प्राति हारिके ॥

मायाजीवी । पुं० प्रातिहारिके । बा-जीकर इ० भा० प्रसिद्धे ॥

मायाति : । पुं० नरबले ।

मायाद : । पुं० कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री० शाक्यमुनेर्जनन्या म् ॥

मायादेवीसुत : । पुं० शाक्यमुनी । शाक्यसिंहे । गौतमे । धर्म्मबन्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । त स्या : सुत : ॥

मायाधमन : । पुं० मायाधमने० भ-रावति ॥

मायाफलम् । न० फलविशेषे । छि-द्राफले । मायिफले । माजूफल० इ० गौ० भा० ॥

मायामय : । त्रि० मायाविनाकृते ॥ न० जगति ॥ ननिरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासतेचया । सामायेती न्द्रजालादीलोका: सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूप-णम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्ष स्वापक्षपातत : ॥

मायामोह : । पुं० चर्हद्धर्म्मप्रवर्त्तके० भगवद्देहोऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक : । त्रि० परप्रतारके ॥ मायायांरसिक : ॥

मायावान् । त्रि० मायासंयुक्ते । मा

याविनि,॥ मायास्यस्याश्रिन्वाम तुप् ॥
मायावती । स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ वनित्वान्ङीप् ॥
मायावी । पुं॰ यांसासुरे । बिडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्ति॰ यस्मिन्वा । यस्मायामेधास्रजोविनि : ॥
मायाविनोद: । पुं॰ दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदयस्मात्-रवििशिष्ट: क्रीडायामस्ये तिविग्रह: ॥
मायाशक्ति : । स्त्री॰ आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥
मायासीता । स्त्री॰ योगेनानिकृत सीताप्रकृतौ ॥
मायासुत: । पुं॰ बुद्धे ॥ मायाया : सुत : ॥
मायिक : । पुं॰ मायाकारे ॥ माया-स्तिपस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न॰ मायाफले ॥ त्रि॰ मायात्मके ॥
मायी । पुं॰ मायाकारे । धूर्त्ते । अखिले ॥ मायाविनि । मायाशक्तिमति॰ महेश्वरे । मायाया : प्रकृते र्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्या-न्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाख्यस्तधीत्याहु : प्रवे ताश्वतराखिल ॥ मायाचस्य॰ अस्तिन्वाचस्ति । व्री ह्यादिपाठादिनि : ॥
मायु : । पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ मा-चिपतिदेहेऽवसाय्यम् । कृमिजन्यपरिषदे । उवापाजिमीस्यु ण् ॥
मायुराज : । पुं॰ कुवेरात्मजे । नग्न कवौ ॥
मायूरम् । न॰ मयूरसमूहे ॥ मयूराणां समूह : । भक्षुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे,॥ मयूरस्यावयवोविकारो-वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ मायूरंपाशित मांसंघृतैकोपस्करान्वितै । ईषत्पायसंयुक्तं मरिचैलासमन्वितम् ॥ अपायसुप्य मायूरंक्षणानिल-वर्जितम् । वर्षाकालेमतमृसेव्यं दुष्ट-कीटादिभक्षणात् ॥
मायूरिक : । पुं॰ मयूरवार्ग्मणिग्राहक-निके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यम्न-गान्हन्तीतिठक् ॥
मायूरी । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥
मार : । पुं॰ अनङ्गे । अरे । मारय-ति॰विरहिणम् । पचाद्यच् ॥ म-रणे ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे । मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ् ॰ । करणे-घञ् ॥
मारक : । पुं॰ मरके । उत्पाते ॥ प-क्षिविशेषे । घातपक्षिणि । श्येन॰ ॰ इ॰भा॰ । त्रि॰मारयवारिरि ॥
मारजित् । पुं॰ जिने । बुद्धे ॥ मारं-कामंजयति । जि॰ । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥
मारणम् । न॰ प्रतिघातने । वधे ॥

यंसद्व्जाग्रवा । सहजाऽसादिः । प्रत्यायवन्मोदयस्थायिनीमायाशक्ति संमास्तीत्यर्थः । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्वं ब्रह्मणोऽस्तीति । कथंजगत्सृष्टेः पूर्वं ब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता । शक्तेः ब्रह्मानतिरेकात् । अविद्वज्जिज्ञासिर्व्यक्ष : पृथक्त्वेन । क्वचित्कदाचि दृश्यते । किञ्चद्वितीयः सत्त्वमद्वा धीमासीत्त्वं नैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थः । तथाचासत्यामायया सद्वितीयत्वे विरोधाभावात् । इति ॥ विप्रवर्मात्यत्राम् । सिमौनेवा । मामागे । माङ् मानेवा । आकृत्य संनिधेयः । मांसामिषा । धातोः सुर्वेभिक्षः ॥ वर्णव्यत्ययादि ॥ दान्त घगासः । कृत्वाकारीकुण्डलयुतोकु रुन्त द्रव्यापादन्तपुरयुतांकुण्डरम् । सायादत्तविद्रत्ननागोदिततैरान् आमात् ६८ : पण्डितवक्त्राम्बुजसा रम् ॥ यथा । उच्चदाभासम्मतिरा-धामधमासि । गर्वसद्दे । तम्मति-यारात्किमुदासि । त्रिलोकुञ्शून्यम वेद्यास्तरद्भ्यमाणचापभाविकथं यावद्दाथा : ॥

मायाकारः । त्रि० ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां० मायादरा दीमलक्ष्याजादिग्मानंकरोति । कृञ् अ० । कर्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं० मायाकारे । प्राति हारिके ॥

मायाजीवी । पुं० प्रातिहारिके । बाजीगर इ० भा० प्रसिद्धे ॥

मायातिः । पुं० नरवले ।

मायादः । पुं० कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री० शाक्यमुनेर्जनन्या म् ॥

मायादेवीसुतः । पुं० शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । सर्वज्ञे । बुद्धभेदे ॥ मायायासौदेवीच । त स्याः सुतः ॥

मायाधमनः । पुं० मायाधमनेः भ-गवति ॥

मायाफलम् । न० पापविशेषे । त्रि० द्राफले । मायफले । मानूफल० इ० भी० भा० ॥

मायामयः । त्रि० मायाविनाकृते ॥ न० जगति ॥ नभित्तपवितुमक्षया विस्पष्टभासतेचया । सामायैतौ न्द्रजालादौलोकाः सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टभातिजगद्वेदमक्याकंलविक्रम-यम् । मायामयंजगत्तस्मादीप्त स्तापक्षपाततः ॥

मायामोहः । पुं० चर्हद्धर्मप्रवर्तके० भगवद्दिष्णुसुराद्वांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिकः । त्रि० परप्रतारके ॥ मायायांरसिकः ॥

मायावान् । त्रि० मायासंयुक्ते । मा

याविति ॥ मायाख्यस्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती । स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

मायावी । पुं॰ कंसासुरे । बिडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्र जालिके ॥ मायास्यास्ति॰ अस्मि- न्वा । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥

मायाविनोद: । पुं॰ दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदस्यमस्कार- रविशेष: क्रीडायावस्ये तिविग्रह: ॥

मायाशक्ति : । स्त्री॰ आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री॰ योगेनाभिव्यक्त सीताप्रकृतौ ॥

मायासुत : । पुं॰ बुद्धे ॥ मायाया : सुत : ॥

मायिक : । पुं॰ मायाकारे ॥ माया- स्तित्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ त्र॰ मायाकृते । त्रि॰ स्वपात्मके ॥

मायी । पुं॰ मायाकारे । धूर्त्ते । जालि के ॥ मायाविनि । मायाशक्तिम- ति॰ महेश्वरे । मायाया : प्रकृते र्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्या- न्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाख्यन्त तीत्याहु : श्वेताश्वतरशाखिन ॥ मायास्त्य॰ अस्मिन्वाअस्ति । व्री ह्यादिपाठादिनि : ॥

मायु : । पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ प्र- क्षिपतिदेहेऊष्माणम् । डुमिञ्प्र- क्षेपणे । कृवापाजिमीत्युण् ॥

मायुराज : । पुं॰ कुवेरात्मजे । यक्षे कवौ ॥

मायूरम् । न॰ मयूरसमूहे ॥ मयूराणां समूह : । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयू- रमांसे, ॥ मयूरस्यावयवोविकारो- वा । प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥ मायू रंपाचितंमांसंघृतेयोपस्कारान्विते । ईषच्चवणसंयुक्तं मरिचैश्चासमन्वित- म् ॥ कषायसुष्णंमायूरंकफानिल- हरंगुरु । वर्णकालिमतत्सेव्यं दृष्ट- कीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिक : । पुं॰ मयूरव्याधिरिणिशाकु- निके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृ- गान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मार : । पुं॰ अनङ्गे । स्मरे ॥ मारय- ति॰विरहिणम् । मञ्चाच्च ॥ म- रणे ॥ विघ्ने । धत्तूरे ॥ मारयते ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्॰ । करणे- घञ् ॥

मारक : । पुं॰ मरके । उत्पाते । प- क्षिविशेषे । मारपक्षिणि । शाङ्ग॰- द्रु॰भा॰ ॥ त्रि॰मारकमात्रे ॥

मारजित् । पुं॰ जिने । बुद्धे ॥ मारं- कामंजयति । जि॰ । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न॰ प्रतिवारणे । दर्प ।

व्यभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहर
णं मारणं समुदायकृतम् । मृत्युहिंसा-
याम् । स्वार्थे ष्यन्त : । ण्युट् ॥
मारि : । स्त्री० मारणे । वर्षे ॥ घन
घये । मरके ॥
मारिचिकम् । त्रि० मरिचैः संस्कृ-
ते । संस्कृतमितिठक् ॥
मारिस : । त्रि० नटोक्तमे ॥ मान्यो-
क्ते ॥
मारिव्यसनधारक: । पुं० राजर्षिवि-
शेषे ॥
मारिष: । पुं० नाट्योक्त्या० आर्ये । मा
न्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्० सहना-
त्मारिष: । पृषोदरादि: ॥ मर्ष०
पु० प्र० शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभे
देनद्विविधोमारिष: स्मृत: । मारि
षोमधुर: शीतो विष्टम्भी पित्तनुद्-
र: [illegible] रक्तमारिषकोगुरु-
र्मन्दाग्निकृत् । रक्तमारीषकोनाति
सधारोमधुर: सर: । श्लेष्मल :
कटु : [illegible] दोषहारित :
[illegible] तीयाश्च
[illegible] ॥
मा [illegible] महामायायाम् । श्री-
[illegible] यायाम् ॥
मारी । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥ जनक्षये ॥
मारीनाममुखपद्मेषु [illegible] हेतु-
रूपारोगविशिष्टदेवताधिष्ठान : ।
सानदेवताभिरूपतिनाम्नप्रायश्च-
चित्कार्यंकरोति ॥ मार्ष्टिअर्यैश्व-
र्यै
मारीच : । पुं० राक्षसविशेषे । ताड
काराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥
अयंसीताहरणकालेमायामृगरूप:
श्रीरामेणहत : ॥ कक्कोले ॥ याज-
कविशेषे ॥ राजयर्हहस्तिवण्ठ :
॥ राजोमणि ॥ कश्यपे ॥ मरीचेर
पत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ० ऋ
षिणाशिवा । वस्तुतस्तु० यास्कादि-
भ्यश्चेति० इञ्यामायन् । तथाच०
मिदर्थोऽस्यात् परस्त्रतिसूत्रे भाष्यम् ।
मरीचिशब्दोयास्कादिषु पठ्यतइति ।
स०मरीचानांवने ॥
मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । माया
देव्याम् । पीठिरथायाम् । [illegible]-सु-
खायाम् ॥
मारुण्ड : । पुं० भुजङ्गाण्डे । प-
थि । मार्गे । गोमयमण्डले ॥
मारुत : । पुं० पवने । स्पर्शने ।
वायौ । त्रियस्तेऽनिमहरेण० विग्र
ह । कृत्० । मरुदेवता : । मरु-
देव०प्रज्ञाद्यण् ।
मारुतव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशे
षे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानिययाच
रतिमारुत : । तथाचारै : प्रवे-
ष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥
मारुतात्मज : । पुं० हनुमति ॥ मरु
तस्यात्मज : ॥

मारुतापह : । पुं॰ वरुणवृक्षे । त्रि॰ वायुनाशके ।
मारुताशन : । पुं॰ पवनाशने । सर्पे । त्रि॰ वायुमात्रभक्षके ।
मारुति : । पुं॰ हनूमति । भीमसेने । मारुतस्यापत्यम् । अत इञ् ॥
मार्कण्ड : । पुं॰ मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ।
मार्कण्डिका । स्त्री॰ लताविशेषे । मदुरिभन्याम् । भुमिखमसा॰ इ॰ भा॰ । मार्कण्डिकाकुष्ठहरीऊर्ध्व : कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नागुल्मोदरविनाशिनी ॥
मार्कण्डी । स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ।
मार्कण्डीयम् न॰ भूम्याहुल्यां महौषधौ ॥
मार्कण्डेय : पुं॰ मुनिविशेषे ॥ स मृकण्डस्यापत्यम्मुनि : । यथोक्तम् । मनुरिन्द्राश्विनोब्रह्मणोदिनमध्यगम् । तावतोब्रह्मणोरात्रि : सा च प्लाविता जगन्मय । सागरादि घसात्र यावदेवपरिकीर्त्तिता । यत्र नम्रकल्पभावीमार्कण्डेयोमहात्म [illegible] ॥ सत्य [illegible] युधादित्त्वोऽवद । शुभादिपुराणपाठे तु-दे वोपौरोध्य : विस्मयनटिनर्म.व्य सुरबचिरजीविनम् । मार्कण्डेयेन रोमशाय [illegible] पञ्चचिरायुषम् ॥ न॰

नवसहस्रश्लोकात्मकपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्रञ्चमत्स्यमाद्यं प्रकीर्तितम् । तथाग्रहसहस्रन्तु मार्कण्डेयमहाद्भुतमितिदेवीभागवतम् ॥
मार्गव : । पुं॰ स्वर्णकारे । भंगरा॰ इ॰ भा॰ मारयति । क्विप् । मारि॰ क्षिणोति क्ष्माशने॰ सूच ते । पृषोदरादि । स्ट्टोरम् ॥
मार्ग : । पुं॰ मृगमदे । मार्गशीर्षमासे । अन्वेषणे । सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । शुद्धे । अपाङ्गे । कस्तूरसस्मभेदने ॥ गानप्रकारे । देशविशेषजनरञ्जिग शास्त्रप्रतिप दिति सार्थ'दिकारगम कारे ॥ अध्वनि । पंथ॥ रासपरिभाषया । विंशत्तंन्तिर्[illegible] मार्गन्त : कृत : । विंशन्; सम ग : सोमसामार्गदर्शकतु धर्नुर्विद्याविशेष : यात्रामपराजयः ज्ञात । न्तराक्षिपन्नागानामरुम्भ धुसस्वर : ॥ धर्नुविद्यवन्तत्स्थितास्यास्तुनिर्मिता : । विकाराद्योपरथ्यास्तु विकराप्युपरथ्या ॥ [illegible] प्रथष्टद्प्याद्रस्थिपाद रप्रभाम्बरम् । हतोपादस्थईपाद : प्राग्वश : पादक : सा,स : ॥ अप क्षर : परीहार : पानमात्र : सम स्रत : । प्राहट कारिंतु प्रछतीकरं

व्याश्चन्यथानहि ॥ इतिदेवीपुराणे चैलोक्याभ्युदयेगोपुरद्वार लक्षणा ध्यायः ॥ मृगशिरोयुक्तापौर्णमासी मार्गी॰सास्मिन्नस्ति। यथा ॥ मृच्य ते विष्टणीक्रियते पादैः । मृजूष्टि । मार्गसे षा । मृगश्चन्वेषणे । घञ् ॥ मार्गोऽष्यादिष्यानूपाट विषयिपथश्चेदेशविविधोत्तेयः ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि॰ मृगसम्बन्धि नि ॥

मार्गकः । पुं॰ आग्रहायणे ॥

मार्गणः । पुं॰ शरे । न॰ अन्वेष णे । संयौषणे । याञ्चायाम् । याचने ॥ त्रि॰ अर्थिनि । याचके ॥ मार्ग अन्वेषणे । बहुलमन्यत्रा पीतियुच् ॥ मार्ग॰ ल्युट् ॥ मार्ग यति । मार्गते वा । ल्युःश्रावल्युट इतिल्युड्वा ॥

मार्गणकः । पुं॰ याचके ॥

मार्गधेनुः । पुं॰)

मार्गधेनुकम् । न॰) योजनपरि माणे ॥

मार्गपः । मिषादाद्योगव्यासुत्पन्ने दाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवं सूतेदाशंनौकर्मजीविनम् कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्य्यावर्त्तनिवासि नः ॥

मार्गशिरः । पुं॰ मार्गमासे ॥

मार्गशीर्षः । पुं॰ मार्गे । आग्रहायणिके। मंगसिर॰ पू॰ भा॰ ॥ द्वादशमासानांमध्ये॰ अ भिनवशालिवास्तु,पाकशाकादिशाली ॰ शीतातपशून्यत्वेनचसुखहेतु मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः । मासा नांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ तज्जातस्यफलंयथा । यस्यप्रसू तिःखलुमार्गमासितीर्थप्रवासीसततं मतिःस्यात् । परोपकारीप्रशस्ता सुद्धत्तिःसदुक्तियुक्तोवचनाभिज्ञा पी । मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी मच्चैवायुक्तः कालश्चण् । ततो ङीप् । मार्गशीर्षीपौर्णमासीघ्यण् ॥ त्रि॰ मृगशिरसिजाते ॥ सन्धि वेलेत्यण् ॥

मार्गिकः । पुं॰ पारिपथिके । मृगा न्हन्ति मृगानुपश्यिति । पक्षिमत्स्ये तिठक् ॥

मार्गितः । त्रि॰ अन्वेषिते ॥ मार्ग्य तेस्म । क॰ । क्तः ॥

मार्गीयोधी । स्त्री॰ दक्षिणमार्गेमध्य षिश्रेयायांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । अ वषश्रवणनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्जः । पुं॰ विष्णौ ॥ पापादिनिर्म लीकारणे । मार्जने । रजके ॥

मार्जनः । पुं॰ लोध्रवृक्षे । न॰ प्रो क्षणादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे । मा र्ज्जी । मांजना॰ इ॰ भा॰ ॥ स्नान कालेशरीरमार्जनाद्युक्ताः । यथा ।

दौर्गन्ध्यं गौरवकाण्डूं कण्डूं संलमरो-
चनाम्। स्वेदगोभक्षतां द्वित्रिशरी-
रपरिमार्जनमिति। देवीपश्मार्ज-
नकालयथा। देव्याग्रतस्तु यः शुक्ल
सम्मार्जयति नित्यशः। सभवेत्तत्पा-
नुमौक्ष्यतर्द्दस्तयतित्सयुत इति॥
मर्द्दनार्थानन्नार्थेभक्ष्यश्च हिताम-
तापुष्करलिपके॥ मार्ष्टि घनेन।
न्युग्शुद्धी। ल्युट्॥

मार्ज्जना। स्त्री॰ मलापकर्षणे। मा
ष्टीं। मार्जने। मार्जना॰ मृ॰ अ॰
॥ मार्ज्जनम्। क्लो॰। स्वच्छौ
चालङ्कारयोर्वा। चुरादि। ब्याम
म्न्योद्युस्। मुरजध्वनौ॥

मार्ज्जनी। स्त्री॰ सम्मार्ज्जन्याम्। शो
धन्याम्। सोहनी॰ मृ॰ भा॰॥
मार्ज्ज्यतेऽनया। क्लो॰। करणे
ल्युट्। इति। ङीप्॥

मार्ज्जनीयः। त्रि॰ मदरे पवमा
ने॥ मार्ज्जितुयोग्यः। अनीयर्॥

मार्ज्जारः। पुं॰ खट्टाशि। रक्तचित्र-
के। मोतो। विडाले। अथा-
स्यागंनिद्रोधायवा। अभोज्यसूति-
काशयमार्जारशक्षुकान्।
पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च
वर्जित्। संस्पृश्यध्यतस्ताना
दुदत्वाचामनूकरौ॥ मार्ष्टि मु-
खम्। कन्॰ कर्त्तिमृकिवर्चि
दिभ्यश्च। अचेर्थि: ॥ पारि

माधिकमार्जारीयथा। दम्भार्थेजप-
तेयस्तपस्तैयजतितथा। नरपश्चार्थं
सुदम्भोमार्जारः परिकीर्त्तितः॥

मार्ज्जारकः। पुं॰ मयूरे। सितापा-
ङ्गे॥

मार्ज्जारकरणम्। न॰ रतबन्धाकारे॥
यथा। प्रसारितपादिमादिगव्यास-
ज्जितमुखोरसि। उन्नतागाः स्त्रियाः
कर्य्यांमार्ज्जारकरणं विदुः॥

मार्ज्जारकर्णिका स्त्री॰ चामुण्डादे
व्याम्। चर्ममुण्डायाम्॥

मार्ज्जारकर्णी। स्त्री॰ चामुण्डायाम्॥

मार्ज्जारगन्धा। स्त्री॰ मुद्गपर्णीविशे
षे॥

मार्ज्जारगन्धिका। स्त्री॰ मुद्गपर्ण्या-
म्॥

मार्ज्जारलिङ्गः। त्रि॰ वैडालव्रति-
के॥

मार्ज्जारी। स्त्री॰ मार्ज्जारस्त्रियाम्॥
कस्तूर्याम्। जन्तुविशेषे। पूतिका
याम्। गन्धचेलिकायाम्। गन्ध-
गोकुला॰ खाटाशी॰ मृ॰ गौ॰ देशभा
षा॥

मार्ज्जारीयः। पुं॰ मार्ज्जालीये॥

मार्ज्जालः। पुं॰ मार्जारे॥

मार्ज्जालीयः। पुं॰ शूद्रे। विडाले॥
कायशोधने॥ मार्ष्टि। लुप्॰।
स्याचरितस्त्वेरारथ्यालीय-
य: इतिस्त्रर्जे राजवत्॥

मार्जित : । त्रि० कृतमार्जने ॥ शु- द्धे ॥

मार्जिता । स्त्री० रसालायाम् । शि खरिण्याम् ॥ त्रि० शोधिते ॥ मा- र्ज्यतेस्म । मृजूशौचालङ्कारयो : । क्त : । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं० तरणौ । सूर्ये ॥ मृताण्डेभव : । अण्मृगादि : ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं० सूर्ये । मृताण्डेभ- व : । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं० शरावे ॥ त्रि० मृ त्तिकाविकारे । मृत्तिकायाविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥

मार्द्दम् । न० पत्तने ॥

मार्दङ्गिक : । त्रि० मौरजिके । मृदङ्ग वादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अथ०मृदङ्ग वादनेप्रयुक्तेयथा । मुख्यार्थ हस्तिस्वगभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं० वर्णसङ्करजातिवि शेषे ॥ न० मृदुतायाम् । परदु:ख प्रदर्शनात्पीडाबुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । इच्छापूर्वपदार्थविकारिपिशिष्यादि षु०अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणवो धयितृत्वे । चित्ताकाठिन्ये ॥ मृ- दोर्भाव : । इगन्ताच्चाण् ।

मार्द्दीकम् । न० मधुनि । द्राक्षाम- द्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा० तस्याविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥ अनुदात्तादे- श्चेत्यञ् वा ॥

मार्ष : । पुं० मारिषशाके ॥ मान्यो क्त्यार्थे ॥ मर्षयतीत्यस्मात्० मार्ष : ॥

मार्षिक : । पुं० मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री० प्रोञ्छनादिनाद्रव्य- निर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मा र्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचाल ङ्करणयोर्वा०चुरादि : । क्तिन् । ति तुत्रेतीनेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं० उन्नतभूतले० देशे । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । मा- लाभिख्या : किराताश्च सर्वेपिम्ले- च्छजातय : ॥ देशविशेषे ॥ तच० मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमिरितिप्रख्या त: ॥ न० कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभू तले ॥ क्षेत्रे ॥ माति । मामाने । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुर भद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवत्रेरा- माला : । इतिरन् । निपातनाल्ल त्वम् ॥

मालक : । पुं० निम्बवृक्षे । मल्लके । मद्यपात्रे । क्वुन् ॥ न० स्थल पद्मे ॥

मालका । स्त्री० माल्ये ॥

मालकौश : । पुं० कौशिके । रागवि

शेषे । षड्ग्रामसमयोराधिभे द : ॥

मालवक्षत्रम् । न॰ सप्तछ्य्‌वपवसन्धि । मालाचूचाधि॰ पु॰ गौ॰ भा॰ ॥

मालविका । स्त्री॰ छन्दोविशेषे ॥ यथा । चादिगुरु: पुनरन्तगुरुर्यस्मिन्नामा रगा : सगणास्मुनिमाना : मालति कावधिताविकसन्मालिमिषि दित भुतिभि : कृतमाना । गौडकुलैः मधुरध्वरडीनदयापरसत्कविभि : कृतगानागीयवसन्तमहेशनिशा मपरामपसामवदानविभागा । मालव्येयम् : ॥

मालती । स्त्री॰ युवती ॥ कामसाध्या म् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नाया म् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जा त्याम् । पर्य्यायौ॰ इ॰ प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् ॥ यथ हलायुधे ॥ चादौ चत्वारोऽस्यां कर्णा जायन्ते शेषे यत्रारामश्चाराराजन्ते । रुद्रैर्यैः पादैः पादेविद्याता मालत्या चाया भूपाविख्याता ॥ यथा । पायाम्भ श्यामीगोतीन : खल्यान्तः प्रागादि घोषीभर्तुः पाषिक्रीडे । व्यामा म् भोधे स्वस्मिन्नुव्यायेलीलाभि: स ध्यन्तं सर्वीपध्योयमुपृष्ठे तिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेऽपि ॥ तस्यलक्ष यथा । भवति नजावधमालती जरौ ॥ यथा । कुवलयपत्त्र्य लोचिका नवैमधुरसौरभसारलोलुप : । कुसुमकलावलिवारुविभ्रमामविर पिरुवतिमालतीमधु : ॥ मालति च्छन्दसि । मालत्यौजतति । जति : सौपोमे प्रमाय : । मूलवि शुभाद्विमृत्यास्क : । गौरादि : ॥ मालांतनोतिया । तनु॰ । पन्येभ्यो पीतिड : ॥

मालतीतीरज: । पुं॰ टङ्कणे । सुवा गा॰ इ॰ भा॰ ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न॰ शुद्धटङ्कणे ॥

मालतीपत्त्रिका । स्त्री॰ जातीपत्त्या म् ॥

मालतीफलम् । न॰ जातीफले ॥

मालय : । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ त्रि॰ मलयसम्बन्धिनि ॥ न॰ मद्ये ॥

मालव : । पुं॰ चवन्तिदेशे । मालव भा॰ इ॰ भा॰ ॥ चवन्तोत : पूर्व भागे गोदावर्य्यासयोरतरे । माल वाख्यौमहादेशोधनधान्यपरायण : ॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री॰ त्रिवृति ।

मालसी । स्त्री॰ कैशपुष्टके । चाप्ता च्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालव रागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे पमेघ रागस्यभार्यायाम् । चस्यागानसम यो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य यावद्‌गौमहोत्सवन् । शेषाभवेद्‌

यादृषद्•भा• ॥

मालाधरः । पुं• वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विनसरगणान्विरोगजयति : पुनस्तूर्यवाम्•करतलपरिस्फुरत्कमकुण्डलीभान्वितः । सुरपतिगुरुधियापरिगतः समंतात्सखे•जयतिभुविहस्तभूपतिरयन्तुमालाधरः ॥ यथा। क्वचिदपिवयस्ययासहविनोदमातन्वती• कतिपयकथारसैर्नयतिवासरीयांशकम् । सुभगतयकामिनीसमधिगम्यसायामिनी समनुभवतिभामिनी मदनवेदना मन्दरा: ॥

मालारिष्टा । स्त्री• पाठ्याम्। मत्कुणतृल्याम् । हरितलतायाम् ॥

मालाशिका । स्त्री• पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री• पृक्कायाम् ॥

मालिः । पुं• सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिकः । पुं• मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् । मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री• सप्तलायाम् ॥ पुत्त्याम् ॥ ग्रीवालङ्कारे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री• मालिकयोषिति ॥ मालिन्• इ• भा• ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं• मालावति॥ मालाऽस्त्यस्य । सुखादिषु•मालाक्षेपे•इतिपाठादिनिः ॥ व्रीह्यादित्वाद्वा•इनिः । सतुर्थे पादन्यत्रापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री• मालाकारभार्याम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् । मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाऽस्त्यस्याः अस्याः । व्रीह्यादित्वादिनिः । ङीप् ॥ यद्वा। मलते। मल धारणे। णिनिः। ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ चतुर्दशाक्षरोप्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेय मालिनीभोगिलोकैः ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौषेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीध्वस्तमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न• मलिनत्वे ॥

मालेयः । त्रि• मालायाम्भवे॥ द्रव्याः ॥

मालु । स्त्री• पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधानः । पुं मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी•तत्प्रधानसंज्ञा ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी । स्त्री• लतान्तरे ॥

मालूक : । पुं॰ कृष्णार्जके ॥

मालूर : । पुं॰ मालिङ्गस्थवृक्षे । श्रीफले । बिल्वे । वैल॰ इ॰ भा॰ ॥ मांसक्षीरपरेपालुनाति । लूतकेद ने । धातुलकाद्रुम् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालिया । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न॰ कुसुमे । पुष्पे ॥ मालाशांसाधुमाल्यं पुष्पमितिविवरणम् । यथा । यथामाल्यं नमाध्ये नवासितं तिपस्तर्पम् । नसुघ्रातिसर्वंगन्धं तदतत्सूक्ष्मप्रदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्नि न्यस्तपुष्पदामनि ॥ वीमदापापाद्यक्रिमाल्यधारणनिषेधीयथा । नविगन्धं कार्यापुयांवृषिगोन्ध्यं नधारयेत् । गलाश्रयानं पृष्ठे नयन्वैरविगर्हितम् ॥ रक्तमयस्त्रि ॥ नापानार्ने ॥ मल्यते । मध धारणे मल्लकोर्ध्वत् ॥ यथा । मा यौय । चतुर्थपादिस्थानृष्यम् ॥

माल्यपुष्प : । पुं॰ शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ।

माल्यवान् । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरु : प्राच्यामानीलनिषधयान्योत्तराथौ दिमत्माल्यवान्मविस्तीर्णौ केतुमालिनाश्रयम् योमंधारिटौ । मा ल्याश्रारतास्यास्तिमतुप् ॥ राक्षसविशेषे

माष : । पुं॰ चेटात्तीवरजन्यायामुत्पन्ने॰ सङ्करजातौ ॥

माषवी । स्त्री॰ मक्षयायायाम् ॥

माषद्विष : । त्रि॰ प्रतिपेदरि । निषेधके ॥ माशब्द । इतियथापस: । तदाश्रित्यमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठप् ॥

माष : । पुं॰ व्रीहिगर्भादे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोगने । मा॰ इ॰ ष्टक॰ इ॰ भा॰ ॥ माषस्यपर्यायाः । बवबेषप्रात्र्यपधिवाभ्यदूषणम् । नवफलपाकशुपामिति लुपि॰युक्तवाव : ॥ माषोगुरु : स्वादुपाक : स्निग्धोरुच्योऽनिलापह :। उष्ण: सन्तर्पणोबल्य: शुक्रलोबृंहण : पर: ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेद : पित्तकफप्रद: । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषा : कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्याशुष्कार्कफपित्तदात् ॥ मृणांसमापसूपेनमधुनाचनमधर्यत ॥ तप्यपरिमाणविशेषे ॥ हेम्नपयसमधुरे पिण्डेयोग्यमापरा : । परिमाणविशेषे । माषके ॥ सच सामधमानसुसुरामते ५ गुञ्जाधरकृसते ८ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कान्तिभ्रमानुसुरामते ५ ० ८ गुञ्जापरिमाणम् । पै

मतान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमिति वैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा ॥ ज्योतिः स्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयं ज्ञेयं ज्योतिस्तत्त्वे स्मृतिसम्मतमिति ज्योतिस्तत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणंद्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषकः । पुं॰ पञ्चरक्तिकपरिमाणे । गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषं माषाह्वयैः षोडशभिश्च कर्षमिति लीलावती च ॥ षड्भिस्तु रक्तिकाभिः स्यात् माषकोहेमधान्यकौ । माषैर्गुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदिति भावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री॰ महासहायाम् । वनमुद्गौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ माषपर्णी हिमा तिक्ता रूक्षा शुक्रबलासकृत् । मधुरा ग्राहिणी शोथवातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

माषवटी । स्त्री॰ वटिकाविशेषे । चड्डी॰ बड़ी॰ इ॰ भा॰ ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुजयार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचितायत्नेनवटिकासाधुशोषिताः ॥ तलितास्तास्ततस्तैले अथवासुप्रतिष्ठिताः । वटकास्तुगुणैर्युक्ताज्ञातव्याश्चिराभ्रयम् ॥

माषशः । अ॰ प्रतिमाषम्॰ इत्यर्थे ॥

माषादः । पुं॰ कच्छपे ॥ त्रि॰ माषभक्षके ॥

माषाद्यः । पुं॰ शमीधान्यगणे । माषादिर्यस्यगणविशेषस्यसः । माषोमुद्गोराजमाषः कुलत्थश्चणकास्तिलाः । आढकाबड़ीवरइतिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न॰ माषक्षेत्रे । माष्ये ॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षे खञ् ॥

माषेण्डरी । स्त्री॰ इण्डरे॰ इन्दरे॰ सेफ॰ इतिहिन्दवंशप्रसिद्धखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न॰ माषीणे । माषक्षेत्रे । माषाणांभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षे यत् ॥ माषेभ्योहितं वा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

माः । पुं॰ चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते मानन्दमितिमाः । बाहुलकादसि

चलाद्ध्यसि : ॥

मास : । पुं॰ मासे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्य्यन्तं शुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्य्यन्तं कृष्णादि : ॥ मासश्चन्द्रस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विधः प्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । चित्राद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकराशौस्थितोयावत्तावत्कालोरवि: सौरोऽभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुग्यावत्तावच्चन्द्रोमासउच्यते । तत्र । आश्विनीपितृकृत्येदर्शमासस्तु चान्द्रमस. स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविवेक : ॥ सर्वत परिमीयते चन्द्रसूर्यविषयात्मा य । मसीपरिणामे । कर्मणि घञ् ॥

मासजात : । त्रि॰ जननाद्बहु मासोगतस्तस्य ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासौजातस्ययस्य : । प्राप्ता : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं॰ दात्यूहे ॥ त्रि॰ मासविदि ॥

मासतम : । पुं॰ मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशताद्यीतितडट्समडागम : । मासप्रथमादाट्डट् ॥

मासनम् । न॰ सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं॰ वत्सरे ॥ न॰ मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं॰ निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मण्डे । मांड॰ पीच॰ दु॰ भा॰ ॥ मासरो । मसीपरिणामे॰ यन्ता : । बाहुलकाद्दरम् ॥ यद्वा । मा॰ सौ : सरत्यत्र । सृ॰ पुंसीति घ : ।

मासवर्त्तिका स्त्री॰ सर्वपोषधिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं॰ अमावास्यायाम् ॥ सङ्क्रान्तिदिने ।

मासिकम् । न॰ अन्वाहार्य्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितॄणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्य्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य॰ संवत्सराभ्यन्तरे॰ प्रतिमासंसुताद्दिक्रियमाणे श्राद्धे । मासोदेवताऽस्यवा । मासेस्योऽभवत ॥ क्वचि । मासेदेयं । देयव्यर्थे । ठञ् ॥ त्रि॰ मासस्यक्रिने । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री॰ श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि॰ मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्तान्तयोर्विकारोवा । बिल्वादयण् ॥

मासा । न॰ अशनम् । धारणे ॥ माषस्तप । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुलः । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ् खञाविति पक्षे अञ् ॥

माहाकुलीनः । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादिति पक्षे खञ् ॥

माहाजनिकः । त्रि० महाजनमर्हति ॥ महाजनाय हितम् । महाजनस्येदम् । महाजनीयः ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे । महात्मनो भावः । ष्यञ् । अन्तर्गतिविशेषार्थे । विश्वश्रुत्यादिकम् स्वरूपम् व्यभिचारित्वे । शुभाशुभस्य संस्कारविरुद्धत्वं प्रत्येकस्य । यथा गोदावर्याः माहात्म्यं ब्रह्मपुराणे गौतमीमाहात्म्ये ॥

माहाराजिकाः । पुं० गणदेवताभेदे । महाराजो देवता एषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञिति ठञ् ॥ महाराजो भक्तिरस्य । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्याम् पद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ महति इति महिनः । महिन एव स्वार्थे अण् ॥ त्रि० महनीये ॥

माहिरः । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याः घृतम् । महिष्यादित्वात् ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि । महिषोपजीविनि । महि-

ष्याः । महिषस्य इदम् । अ-

ण् ॥

माहिषवल्लयः । पुं० शालिभेदे ॥

माहिषिकः । पुं० महिषपोषणे ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ । यथा । महिषीत्युच्यते नारी या चस्याद्व्यभिचारिणी । तां दुष्टां कामयति यः स वै माहिषिकः स्मृतः ॥ भगदारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्या भगेनोपार्जितं धनम् । उपजीवति यस्तस्याः स वै माहिषिक उच्यते ॥

माहिष्मती । स्त्री० हैहयराजनगरी-म् ॥

माहिष्यः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायां क्षत्रियाज्जन्मनि । यथा । क्षत्रियाद्वैश्यकन्यायां माहिष्यः । ज्योतिर्नृत्यगीतिसङ्कीर्त्तनम् । माहिष्याणां शुभावृत्तिः । प्रोक्तादी ज्ञनसाम्यम् ॥

माहेन्द्रः । पुं० शुभदण्डविशेषे । रव्यादिवारेषु वायुवरुणयमहेन्द्राख्याः एकैकदण्डामर्यादाः । तथा च यम ऐन्द्रयोर्दण्डौ शुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ । यथा । व्योतं चायमासूर्यमायावयवखातिनिधौ । वयमायाकुवेण्डयामायवयसुधाशुले । सुरीमायवयमायैव-मायावयतयाम्बौ । सूर्यशुभे यमाख्यावघटीयुग्मं शु

माशुभम् ॥ माहेन्द्रिविजयोनित्यं-
वारुणे चधनागम : । वायौचक्षम-
तैनित्यं यमेपिमरणं ध्रुवम् ॥ त्रि०
महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री० गवि ॥ गव्याम् ॥ अ
मरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि० मह्याअपत्ये ॥

माहेयी । स्त्री० गवि । सौरभेय्याम् ।
मह्या : । गोत्रापत्यम् । स्त्र्यो ढ
क् । मह्यातिपूज्यति मह० पुंसी-
रि० खनौघचीलवाच : । मह्याया-
अपत्यम् । ढक० इतिस्वामी ।

माहेशी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ यथा ।
महादेवताममुत्पन्नामहद्भि : प्रेष्य-
तैश्च । माहेश्वर्यातस्मु स्वामाहे
शीतिलक्षास्मृता (?) ॥

माहेश्वर : । त्रि० कौलिके । शौ स्म
र्ते । यथा । त्रिभिर्माहेश्वरै सार्द्धं
प्रस्थितप्रज्ञानभाषिभि : । तारार-
ण्याममार्गं च जीवन्मुक्ताभवन्ति हि ॥
पश्याकसान्तातम, नस कामहेश्व
राधांद्विमना : प्रयामुस्त्वतिच ॥
महेश्वरस्सम्बन्धिनि ॥ तद्देवतामस्य-
अण् । न० उपपुराणविशेषे ।

माहेश्वरपदम् । न० तीर्थविशेषे ।

माहेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ मातृ-
भेदे । यमलिकायाम् ॥ त्रिषोः ॥
यथाकौर्मे ४ ९ अध्याये । यथंनारा-
यणीगौरीजगन्मातासनातनः । वि

भज्यसंस्थितोदेव : स्वात्मानंयत्र-
धेश्वर : ॥ नमेविदु : परंतत्त्वं दे
वाद्याममहर्षय : । एकोयंदेवदेवेशा
त्मा भवानीविष्णुरेवचेत्यादिवचना
त् । पितृकाम् ॥ महेश्वरस्येय-
म् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशे
षे ॥

मित : । त्रि० ज्ञाते ॥ निक्षिते ।
परिच्छिन्ने । मीयतेस्म । मा० माङ०
मेङ् प्रक्षिप्तानेवा । क्त : । द्यतिस्य
तीतीकारान्तादेश : ॥ (?) ।

मितङ्गम : । पुं० दन्तावलो । हस्तिनि
मितङ्गच्छति । गम्लृ० । गमे : सुपिवा
च्चइतिखच् । खितिमुम् ॥ स्त्री०
टाप् ॥ त्रि० परिमितगामिनि

मितद्रु : । पुं० समुद्रे । मितंद्रवति
। द्रु० परिमितयोर्द्रुरव्युदाहृ. ।

मितम्पच : । त्रि० किम्पचाने ॥
कृपणे ॥ दुर्गते । मितम्पचति ।
मितनखेषु तिमितोपपदात्पचे :
कर्त्तरिखश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि० सुक्ष्माहारे । परि
मिताशिनि ॥ मितमशनंयस्य.
स : ॥

मिति : । स्त्री० ऐधर्स्ये । परिच्छेदे ॥
माने ॥ त्रिज्ञाने मानम् । मा
ङ० । क्तिन् । द्यतिस्यतीतीत्व
म् ॥

मित्र : । पुं० द्युमणौ । सूर्ये ॥ न० :

सुहृद् । सख्यौ । मीत० इ० भा० ॥ यथा । सार्थः प्रवसतोमित्रंभार्यामित्रं गृहेसतः । आतुरस्यभिषङ्मित्रं दानंमित्रं मरिष्यतः ॥ इति । अपिच । सम्यगागतएनोयस्सः सर्वं यानुगतः सुहृत् । एवंविधो भवेन्मित्रं सम्प्राप्य सखाभवेत् ॥ स्मृतिभेदस्त्वविवक्षितः ॥ वर्द्धेमो मयान्तादि । प्रीतिकारके ॥ तत्तु धर्मिधं यथा । सहार्थीभजमानश्च सहजः क्रत्रिमस्तथा तिभेदात् ॥ नक्षमित्रंकश्चिदियमित्रं नकश्चित् य स्मर्त्तिषु । कारणादेवजायन्ते मित्राणिरिपवस्तथा ॥ माधीरान मद कुर्यात्मनुष्यात्मपाशोऽङ्कुरः । तन्मित्र यस्यविश्व म : पुरुषः संजितेन्द्रिय : ॥ सर्वं थासुकरं मित्र दुष्करं परपालनम् । अनित्यत्वाचिचित्तानांप्रीतिरल्पे विभिद्यते ॥ दयोः परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहित राज्ञात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रु मित्रं मत परस्तस्य मरास ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथंधते । यथा मित्रं ध्रुवमासाद्यकृशमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञञ्चकृतज्ञञ्चतुष्टप्रकृतिमेवच । अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्यते । मेदाति । जिमित्रास्तु हवे पाभिविमित्रिशसिम्य : पत्रदृतिपत्

प : यथा । मित्रात्पायते । पञ्चपालने । सुपीतिक : ॥ अष्टमताराराम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मक्षेत्रातलगन्नाथे जगन्मये । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामित्रकथाकुतः ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशेषे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यविश्वासघातकाः । ते नरानरकं यान्तियावच्चन्द्रदिवाकरा विति मत्ते मित्रोपाख्यानम् ॥

मित्रधुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्रापकारके ॥ मित्रद्रुह्यति । द्रुहः कृत्यू न्प किप ॥

मित्रयुः । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले । व्याप्छन्दसी [illegible] ॥ यथा मित्रयाति । या० ॥ यद्यादित्वात्कु ॥

मित्रवृत्तम् न० मैत्रे विषायाम् । सुवृत्तस्याभी ।

मित्रलब्धिः । स्त्री०)

मित्रलाभः । पुं०) सुहृत्प्राप्ती ॥

मित्रश्याम : । त्रि० मित्रप्रिये । मित्रयौ ॥ मित्रश्याम यस्य ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्नमातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणपत्रस्य तुल्यकृतिविशिष्टसकर्मभाजयोः ॥ सो सामभृत् ॥

मिथः । अ० अन्योन्यमित्यर्थे । सहार्थे । रहोर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वाद् रूपः ॥

मिथि : । पुं० मिथिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । दरभङ्गा । तिरहित० इ० भा० प्र० ॥ यथा । मथ्यन्तेऽरयोऽस्यामिति मिथिला । वेदानुक्रमणव्याख्यायाम् सौविष्टिः । विदेहाः : समाख्याता तेरभुक्तादिपश् : सतु ? मध्ये तीरेष योऽस्य । मथेमिथोऽहमे । मिथिला दयथे तीरच । अकारश्च नियमात् ॥

मिथु । अ० द्वाविस्थर्थे ।

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल• जोडी• इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते ॥ द्वन्द्वमिति सुर्दृ ॥ तृतीयराशौ । मिथुने । मिथुनराशिफलं यथा । मिथुनोदयसम्भवोऽतिमानी सत्तमनरतः । त्यागीभोगीधनीकामी दीर्घसूत्री रिपुमर्दनः । मिथति । मिथृहृन्सेध । क्षुधिपिशिमिथिभ्य : कित्वित्युनन् । उपमर्गविशिष्टधातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिप :। पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यमित्यर्थे ॥ मेदति । मेथृ० । बाहु

खण्डादे : । पृषोदरादित्वाद्रूपः ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्रागभावयुक्तत्वे सत्यनिवृत्तिर्वाच्यं मिथ्यात्वमिति मिथ्यालक्षणम् ॥ सदसद्भ्यां समानं तन्मिथ्या स्वप्नगजादिवदिति ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नी मिथ्या सासर्वधूर्तप्रपूजिता । ययाविना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्ययाविना घृतं समुत्ताय जगत्त्रि छिन्नं भवति । मिथ्याभाषणाभावेपूर्त्तस्याभावात् इत्यर्थः । सत्ये चादर्शनायाच नैतावासु आदर्शिनी । अर्द्धसत्यरूपाच द्वापरे च यसंहता ॥ कलौमहाप्रगल्भाच सर्वत्र व्यापिकाघनात् । कापटेनसम भावाश्रमव पगर्द्दपैइति । मधते । मिथृ० । अघ्न्यादित्वात्साधुः ॥

मिथ्याचार : । त्रि० मायाचारे ॥ स त्वशुभमशिगफलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भेदायज्ञपूर्वकी० अन्यस्यान्याकारावभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपयसिद्धार्थ दर्शने ।

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्या सुखपक्षे । तद्दिपरीतोदृष्टिज्ञानम् असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसितिः । स्त्री॰ मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न॰ शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्तः । त्रि॰ यदर्थं प्रतिपादमायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोगः । पुं॰ अभ्याख्याने । असंमेधारयस्तोत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे॰ मिथ्यापवादे । मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न॰ अभिशापे । । स्वर्णंचौर्यं त्वयाकृतमित्यादिमिथ्यार्थवादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशापः । पुं॰ मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते तस्मात् पश्येन्न तं ततः ॥

मिथ्यामतिः । स्त्री॰ भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौ मतिश्च ॥

मिथ्याविनीतः । त्रि॰ कपटेन विनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि॰ कूटसाक्षिणि ॥ तथाज्ञानप्रकारमाह्याज्ञवल्क्यः । उक्ते पि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः । द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥

मिथ्योत्तरम् । न॰ चतुर्विधोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्यादपह्नवम् । मिथ्या तत्तु विजानीयादुत्तरं व्यवहारतः ॥ तच्चतुर्विधं यथा । मिथ्यैतत् नाभिजानामि मम तत्र न सन्निधिः । अजातश्चास्मि तत्काले॰ इति मिथ्या चतुर्विधम् । इति व्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धिः । स्त्री॰ मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्या चासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् न॰ निद्राभिसम्बन्धे ॥ आलस्ये ॥ मिदे ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिनः । त्रि॰ सानुनासिकवाक्ये । शिष्टे । गुन्गुना॰ हि॰ भा॰ । गोना॰ कु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । भोमथा कू॰ पर्वतीयभाषा ॥ अस्य निदानन्तु । आवृत्तवायुः सकफो धमनीः शब्दवाहिनीः । नरान्करोत्यक्रियकान् मूकमिन्मिनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षुः । त्रि॰ मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मस्जेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

मिमन्थिषुः । त्रि॰ मथितुमिच्छौ ॥ मथे . सन्नन्तादुः ॥

मिमानः । त्रि॰ मानकर्त्तरि ॥ माङोलटः शानजादेशः । द्वाभ्यां तिद्विर्भावः ॥

मिम्मिनः । त्रि॰)
मिम्बिनः । त्रि॰) मिन्मिने ॥

थार्यं देशे । ततपृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्ट-
विंशुतंक्रकाम्ब्वाशुभमादधाति ॥
भोगाययशमश्वयसपृष्ठे यायांच
थामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभा-
यथशमभेवेजातंसुतंस्यात्क्रमतोऽ
दृष्टैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्य विश्रं-
कालंसमृद्धिंसुतमुपरोगम् । करो-
तिरोगक्षयमर्थलाभंश्रीमादिदिक्षु
तमुहूर्तमत् ॥ औषधेषाहमारोहेवि
वादेशयमेऽधर्मे । विद्यारम्भे शैल-
यायेसुतसमसुशोभनं ॥

मिश्रशब्दः । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ स्व
गौमियमेसाभवेदेवमिश्रायग्र्नांसु-
ख तनयिद्विभिरकम् ॥

मिश्रिता । स्त्री० मिश्रायाम् । मिश्रे-
यस्यार्थेवा ॥

मिश्रितः । त्रि० गौरवित्ते ॥ मिलिते
। युक्ते । (*) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ।
मिश्रायाम् । मिश्रिताचैरविज्ञेया
मिश्रितसँस्तुसङ्क्रमे ।

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौं
फ० पनसौंफ० धनसावा० म० भा० ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । घनाक्पुष्प्याम् । स-
हितपुष्पिकायाम् । सगुफा० ङ० -
गो० दे० भा० । मिश्रेयातद्वयाप्रो-
क्ताविशेषादीनिशृणुत् । अग्निमा

न्द्यहरीहृद्यायसविट्हमिशुलहृत् ।
कृत्थोष्णापाचनीकासयमिश्रे ध्मानि
लान्हरेत् ॥ तद्गुणा० मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । घञ् । ईयते । ईङ्० ।
मधाधाथ् । मिश्राचासावियाच ।
शकन्ध्वादिः ॥

मिषः । पुं० स्पर्द्धने ॥ न० व्याजे ।
मिषति । मिष० । कः ॥

मिषन् । त्रि० पश्यति ॥

मिषिः । स्त्री० मधुरिकायाम् । शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिस्याम् ॥

मिष्टः । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्पि-
षश्चान्नचौदनं पिच्छिलानिदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरियाम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि० मधुररसवि-
शिष्टे ॥

मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा० नीम्बू०
इतिप्रसिद्धे फले । मिष्टनिम्बुकमं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गरीरग-
विषघ्नं सिध्मोत्क्रमिघरक्तदत् ।
शोषाद्वष्टिपाषहृद्धिंरंबल्यवृष्य ह
पम् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पान्ताताचसततंश्रद्धयान्वितः । दे
वपूजापरोनित्यं नरो तीतायतेस्व-
त: ॥

मिसिः । स्त्री॰ मधुरायाम् । जटामांस्याम् । शतपुष्पायाम् । अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिमाणे । सर्वधातुभ्य इन् । बाहुलकादत : स्यानिड : ॥ उशीरम् ॥

मिसी । स्त्री॰ मिसौ । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति । मसी॰ । घुन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादिः ॥

मिहिका । स्त्री॰ अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । कुन् मिथिलिपसंज्ञयोरितिकुन् ॥

मिहिरः । पुं॰ विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्य्ये ॥ मेघे ॥ बुधे ॥ मेहति । मिह॰ । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ इन्द्रे ॥

मिहिराणः । पुं॰ जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढः । त्रि॰ मूत्रिते । मिह्यतेस्म । मिह॰ । क्तः ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टमः । पुं॰ शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं॰ शिवे ॥ मीढ्वांसौ । मीढ्वांसः इत्यादि ॥

मीरः । त्रि॰ स्तरे ॥ तोयदेशः । मीअहिंसायाम् । मत्स्यैर्मिक्षर्रिक्त र्णविधाकः ॥

मीनः । पुं॰ मत्स्ये । राशिविशेषे । चन्द्रर्क्षे । चरमातस्त्रफलं यथा । मीन राशौ समुत्पन्नो रत्नपाश्च न पूरितः । अल्परोमामहाप्राज्ञो दीर्घकालपरीक्षकः ॥ मीनाति॰ मीयते वा । मञ्॰ फे नमीनाविति निपातितः ॥ भगवतो विष्णोः प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाच पुंरूपश्चमहेश्वरः । एवं प्रकृतिभेदेनभेदात्तुप्रकृतिर्दश ॥ आद्यरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्तिः स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंहः स्याद्भैरवीवर्भैरवी । सुन्दरीजामदग्न्यः स्यात्मातंगीभुवनेश्वरी । वामनाये वरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकाली कृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान् काली आसीद्रूपोऽभवद्गुणे ॥

मीनकेतनः । पुं॰ प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोऽवस्थवैमलक्षणार्थः । मीनोमकरः केतनंध्वजोयस्यसः ॥

मीनगोधिका । स्त्री॰ जलाशये ॥

मीनघाती । पुं॰ बके ॥ त्रि॰ मत्स्यघातके ॥

मीनगन्धा । स्त्री॰ गाङ्गेयांयाम् ॥

मीनरः । पुं॰ जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रे ।

मीनरंकः । पुं॰ पक्षिविशेषे । मत्स्यारंगे ॥

मीना । स्त्री॰ ऊषाकन्यायाम् । कश्यपभार्यायाम् ॥

मीनाक्षी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ मत्स्याक्षे । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्याक्ष्याम् । मत्स्याक्षी० इ० भा० ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री० शर्करायाम् ॥

मीनाधिपः । पुं० वृहस्पतौ ॥

मीनाघोषः पुं० । दर्दुरके । व्यञ्जनप्र [illegible] । सात्वमीनव्यञ्जनसङ्गे ॥

मीमांसकः । पुं० सिद्धान्तिनि । पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मीमांसामधीते वेत्ति वा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ता जैमिनिः । वृत्तिकर्त्ता कुमारभट्टः । भाष्यकर्त्ता शवरस्वामी । प्रभाकरः कुमारभट्टस्य छात्रः । सपनगुरुत्वेन भण्यते । तन्मतं गुरुमतम् । तच्छिष्याः प्रभाकराः ॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्ता वेदव्यासः । तेषां भाष्यकर्त्ता शङ्कराचार्यः । वार्त्तिककर्त्ता सुरेश्वराचार्यः ॥ मीमांसको जैमिनौ वेदान्ती ब्रह्मवादिनि । वैशेषिके स्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्यात् स्याद्वादिक आर्हतः । चार्वाकलौकायतिकौ सत्कार्ये साङ्ख्यकापिलौ ॥

मीमांसा । स्त्री० वेदविचारणे ॥ विचारणायाम् ॥ सा द्विधा-पूर्वमीमांसा-उत्तरमीमांसा चेति सिद्धान्तः । तत्र पूर्वमीमांसा द्वादशाध्यायात्मिका जैमिनिप्रणीता यज्ञादिकर्मकाण्डनिरूपिका । यस्याम् [illegible] तानि लोकव्यवहारनियमार्थमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्बहूनि धर्मशास्त्राणि कृतानि ॥ उत्तरमीमांसा तु चतुरध्यायात्मिका वेदव्यासप्रणीता ब्रह्मनिरूपिका वेदान्तशास्त्रत्वेन प्रसिद्धा ॥ धर्मप्रमीयमाणे विविदिषानिराकरणक्षमा । इतिकर्तव्यताभागं मीमांसा पूरयिष्यति ॥ प्रमाणादयः प्रसङ्गात्तादृशपदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्यायानां विषयाः । यथा । धर्मजिज्ञासार्थवादस्मृत्यादिलक्षणानि । प्रमाणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञकाः । अधिकारोऽतिदेशश्च सामान्येन विशेषतः । [illegible] द्वितः [illegible] अध्यायोपेत स्यथा [illegible] विषयः । प्रमाणाद् वैध्यायानां विषयाः तत्र प्रथमाध्याये विध्यर्थवादादिरूपं धर्मप्रमाणं निरूपितम् । १ । द्वितीये यागदानादिकर्मभेदः । तृतीये प्रयाजादीनां दर्शपूर्णमासार्थत्वेन शेषत्वम् । चतुर्थे गोदोहनस्य पुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यानुष्ठानं तुलात्वर्थत्वप्रयुक्त्येत्यादयः । पञ्चमे क्रमनियतिविधेयत्वादयः । षष्ठे कर्तुरधिकारिणां न्यायादेरित्यादयः । सप्तमे प्रमाणसिद्धस्य तेनेत्यादिप्र

विनिश्चये । परिनिश्चिततत्त्वोय :
समुक्त : कर्म्मबन्धनात् ॥ नमुक्तिर्ज्ज
पनाद्धोमादुपवासशतैरपि । ब्रह्मै
वाहमितिज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृ
त् ॥ आत्मासाक्षीविभु : पूर्ण :
सत्योऽद्वैत : परात्पर : । देहस्थो
पिनदेहस्थोज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवे
त् बालक्रीडनवत्सर्व्वं रूपनामादि
कल्पनम् । विहायब्रह्मनिष्ठोय: स
मुक्तो नात्र संशयइतिश्रीमहानिर्वाण
तन्त्रे मुक्तापर्यन्ते चतुर्द्दशोल्लासः
। मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त : ॥

मुक्तकञ्चुक : । पुं० निर्मुक्ते । अचिर
त्यक्तनिर्म्मोकसर्पे ॥ मुक्त : कञ्चुको
येन ॥

मुक्तचक्षु : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्त
नेत्रे ।

मुक्तबन्धन : । त्रि० त्यक्ताभिमाने ॥
त्यक्तपाशे ॥ मुक्तम्बन्धनं येनयस्मा
द्वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ त्रि०
त्यक्तरसे ॥

मुक्तहस्त : । त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तस्वाप : । त्रि० त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । इन्दुरत्ने ।
मोतिमि । भाषा० इ० भा० प्र०
रत्ने मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त :
। व्यपगतपानायां : पुंश्चल्याम् ।

मुक्ताकलाप : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न० शुक्त्याम् । मुक्ताया
आगारम् ।

मुक्तागारा । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ मुक्त
त्यक्तमगारं यया सा ॥

मुक्तापुष्प : । पुं० कुन्दवृक्षे शुक्ति
वत्पुष्पत्वात् ॥

मुक्ताप्रसू : । स्त्री० शुक्तौ । मुक्ताया :
प्रसू : ॥

मुक्ताप्रालम्ब : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० घनसारे । कर्पूरे ॥
लवलीफले ॥ मौक्तिके ॥ गर्भेन्द्रकी
मूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणु
जानि । मुक्ताफलानिप्रथितानिलोके
तेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि ॥ विशेषो
न्यच्चगरुडपुराणादौद्रष्टव्य : । अथ
वराहायुत्तमूच्याद्यर्थयथा । द्विपभुज
गशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूता
नि । मुक्ताफलानितेषांबहुसाधु
शुक्तिजंभवति ॥ सिंहलकपारलौकि
कसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवा : ।
कौबेरपाण्ड्यवाटकहैमकइत्याकरा
ह्यष्टौ ॥ बहुसंस्थाना : स्निग्धाहं
साभा : सिंहलाकरा : स्थूला : ।
ईषत्ताम्रा : श्वेतास्तमोविमुक्ताश्च
ताम्राख्या : ॥ कृष्णा : श्वेता :
पीता : सशर्करा : पारलौकिकावि
षमा : । नस्थूलानात्यणवोनवनीत
निभाश्चसौराष्ट्रा : ॥ ज्योतिष्मत्य :
शुभ्रागुरवोऽतिमहागुणाचपारशवा

क्वान्तिसमं वक्तुमलमेषाराध्य ।
तिमिरं मस्याधिनिर्भरस्तुपविश्य
विषयद्वं ॥ २३ ॥ मेघसम्भूतस्य
मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्णोपले व
धारं वायुस्कन्धायसप्तमाद्भवम् ।
ह्रियते दिव्यसद्देवैर्ताडितप्रभं
मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपि च ।
घनकवासुक्तिकुलया : ग्रामगमा
शेषपन्नगास्तेषाम् । स्निग्धानोष
धूतयोर्भवन्तिमुक्ता : फलस्याग्नि
भस्मो इन्धिप्रदेशे रजतमयं भाजने
स्थिरं भयद्दि । अथ तदेवोऽकल्का
त्तजत्रं यं नागसम्भूतं ॥ अपहरति
विषमलक्ष्मीमपयति शत्रून्यशोऽपि
काशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृत
मक्ताघं विजयदं च ॥ २७ ॥ वेणुम
ञ्जीमवस्थायामभाव । कर्पूरस्फटि
कनिभं चिपिटं विषमस्वेणुजं स्याद्
न । मञ्जीरव मणिनिभं वृत्तं शाखि
श्रुतमिरघ ॥ २८ ॥ पते यांपरि
भापास्थानाथं माथ । शशुतिमिवेषु
वारणधराश्भुजगाश्वान्यवेध्याति
। अमितगुणतुल्याश्च यामर्द : शा
स्त्रे न निर्दिष्ट : ॥ २९ ॥ पते यांम
हं सार्थं माथ । पत्तानिसर्पाविमया
शुभानिसुमार्थं सोमाप्ययवस्त्रापि
। हण्डांन्द्वस्तु विषपापि यानांसुक्ता
फलानोप्सितकामदानि ॥ ३० ॥
मुक्तार्पितानामाभरणानां प्रा

धाय । सुरभूषणं ललानांसहस्रम
ष्टोत्तरं चतुष्कम् । इन्द्रच्छन्दोना
मा विजयच्छन्दस्तदर्धेन ॥ शतमष्ट
युतं हारोदेवच्छन्दोह्यशीतिरेकयु
ता । अष्टाष्टकोऽर्धहारोरश्मिकलाप
श्च नवषट्का : ॥ द्वाभ्यां शतातुगु
च्छोधिं शत्याकीर्त्तिं तौर्थगुच्छाख्य:
। श्रीपञ्चभिर्माणवकोद्वादशभिश्चा
र्धमाणवक : । मन्दरसंज्ञोष्टाभि :
पञ्चलताहारफलकमित्युक्तम् सप्ता
विंशति मुक्ताहस्तोनक्षत्रमाले ति
अन्तरमणिसंयुक्तामणिसोपान सुव
र्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यग
तोविज्ञेयं चाटुकाकार मिति
एकावलीनामयथेष्टसंख्याहस्तप्रमा
णामणिविप्रयुक्ता । संयोजितायां
मणिनातुमध्ये यष्टीतिसाभूषणविद्भि
रुक्ता ॥ ३६ ॥ इतिगारुडोक्तं हि
तायां ७८ अध्याय : ॥ योपदेशकृती
पन्थविशेषे

मुक्तामुक्त : । त्रि॰ क्षिप्ताक्षिप्ते । य
थाग्रिमीऽस्त्रे शस्त्रेचप्रायोगन्तरे ॥

मुक्तामोदक : । पुं॰ मोतीचूर॰ मोती
चाक् इतिख्याते मुक्तालाध्
मस्नीसम्यग्घृतेलयित्रिमं लाम्बुना ।
घटाघस्तु तस्यां रंगुर्भर्झरं स्थापये
तत : ॥ धूमसीतुद्रवीभूतांप्रक्षिपे
त्सकर्रोपरि । अतं तिर्मिन्दयस्त
त्यानसुपक्वाम्ताम्सम्दरेत् । सि

तापत्रयेणसंयोऽप्यकुर्यात्स्यात्तुमौ-
क्तिकात् । लघुर्याशीतिदोषघ्नः
स्वादुः शीतोरुचिप्रदः चक्षुष्यो
ज्वरघ्नस्तथार्पयो मुक्तोद्भवः ॥

मुक्तासरा । स्त्री॰ मुक्ताहारे ॥

मुक्तावली । स्त्री॰ मुक्तामालायाम् । मुक्तामालावलीदीर्घापङ्क्तिः ॥

मुक्तास्फोटः । पुं॰ शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायांशुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्यस्मात् स्फुट॰ इत्यपादाने घञ् ॥

मुक्तास्फोटा । स्त्री॰ शुक्तौ ॥

मुक्तिः । स्त्री॰ कैवल्ये निर्वाणे । श्रेयसि निःश्रेयसे । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिपाधयायसिद्धौ ॥ मुक्तीरामोत्तिरेभिधानान्तराण्यहं व्यती । यतो सोऽज्ञानविध्वस्तौ मुक्तः सन् बमुच्यते । सा च पुण्यैर्विनामलभ्यतिघृत्या दुराचार्यः यथा । जन्तूनां नरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं ततो विप्रता तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थितिर्मुक्तिर्नो शतकोटिजन्मसुकृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते इति । मोचनम् । मुच्लृ मोक्षणे । भावे क्तिन् । मुक्तिः पञ्चविधा किल तादिभिः । यथा सालोक्यसार्ष्टिसारूप्यसामीप्यसायुज्यमेव च । यस्यं धेतितां विद्मुक्तिं राघवपञ्चधा ॥ अपिच । सार्ष्टिसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं न गृह्णन्ति विना मत्सेवनं जनाः ॥ इति भागवतम् ॥ मुक्तिस्तु द्विविधा साध्वि सर्वसम्मता । निर्वाणपददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् । हरिभक्तिस्वरूपां च मुक्तिं वाञ्छन्ति वैष्णवाः । अन्ये निर्वाणरूपां च मुक्तिमिच्छन्ति साधवः । ब्र॰वै॰पु॰ । आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरिति नैयायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकख्यातिर्मुक्तिरिति सांख्याः ॥ प्रकृतावुपरतायां पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मुक्तिरिति सांख्यसिद्धान्तः ॥

मुक्तिदः । त्रि॰ कैवल्यप्रदे ॥

मुक्तिदा । स्त्री॰ शुद्धवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि॰ मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृते देवि कर्मसंन्यसनं विना कुर्वन् कल्पशतं कर्म न भवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं॰ काश्यां विश्वेश्वरस्य दक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रं स्थितवान् यतो हि तिष्ठन्ति वेदा इव मण्डपेऽत्र । अनन्यभावाश्च पिनाकपाणेः संपूर्णभंदधासुपासदी ॥

मुक्तिमुक्तः । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिल्हके । सिलारस॰ चोया ।

म॰पु॰भा॰ प्र॰ ॥

मुखियुक्ति : । स्त्री॰ मुक्तिबोधनप्रकारे ॥

मुख : । पुं॰ स्वर्गे । सक्तुके । मल्लम्॰पु॰भा॰ ।

मुखम् । न॰ शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । आस्ये । वदने । तुण्डे । आनने । लपने ॥ तत्स्वरूपं यथा । आष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च । गलो गलादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ अथ च ललाटादिचिबुकान्तसमुदाये प्रयुज्यते ॥ निर्गमे । निःसरणे । गृहस्य निर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि । प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुअवदारणे । डित्खनेर्मुट् चोदात्तः इत्यच्॰ आदेर्मुडागमः ।

मुखकमलम् । न॰ वदनारविन्दे ॥ मुखं कमलमिव । उपमितसमासः ॥

मुखगन्धः । पुं॰ मुखामोदे ॥

मुखगन्धकः । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री॰ हुलहुल्याम् । मङ्गलकर्मणि स्त्रीणां मुखध्वनिविशेषे । उलुध्वनौ । हुलु॰म॰गौ॰भा॰ ॥

मुखचपला । स्त्री॰ आर्याभेदे ॥ आर्यादलसमस्तभणितमध्यचपलागतं यस्याः । शेषे पूर्ववल्लक्ष्म सा मुखचपलोदिता मुनिना ॥ यथा । मन्दसुतवत्सलस्त्वरजनतिप्रमगच्छतवैव । यत्रभवानतिरागकापिलगादेतिमुखचपला ॥

मुखचीरी । स्त्री॰ रसनायाम् । जिह्वायां ॥

मुखतः । त्रि॰ मुखसकाशादौ ॥ आद्यादित्वात् तसिः॰मुखपार्श्वे तसिःप्रकृत्यर्थे तसिः ॥

मुखदूषणः । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न॰ आस्यप्रक्षालने ॥ प्रातःकृत्ये दन्तधावनपूर्वकं मुखप्रक्षालने ॥ मुखस्य धावनम् । षष्ठीतत्पुरुषः ॥ यथा । मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री॰ ब्राह्मण्यष्टिकायाम् ॥

मुखनिरीक्षकः । पुं॰ अलसे ॥

मुखपूरणम् । न॰ गण्डूषे ॥

मुखप्रियः । पुं॰ ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न॰ ताम्बूले ॥

मुखमण्डनकः । पुं॰ तिलकवृक्षे । त्रि॰ आस्यभूषणे ॥

मुखामोदः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न॰ अश्वशिक्षायाम् । खलीने ॥

मुखयोनिः । पुं॰ व्यासेऽर्थे ॥

मुखरः । त्रि॰ दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानम् । मुखशब्दो न तद्

घयाक्षपनयन : । विरमाश्माजिघ्रि । मुखंवासमाप्ति । पूर्वपद्धः । शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरमुखद् खलक्षपिंदपूरि ॥ पुं॰ काके ॥ ध ञ्जे

मुखरता । स्त्री॰ वाचालतायाम् ॥ भायें तस्य ॥

मुखरिका । स्त्री॰ खलीने ॥

मुखरित : । त्रि॰ कीर्तिते ॥ मण्डिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं॰ मुखामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपमिषित क्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुख मध्यगताश्रयां : शु,ष्कादोषाश्लेष्मो त्तरा : तत्मासद्व्यादया । मु खाजीसयोर्दशामूलीतुदमष्ट्रया । दन्ते ष्वष्टीरमष्टायांपञ्चमाने शताम मि कण्ठे ष्वष्टादशप्ते । कथ : सर्वसरा : स्मृ,ता : । एव सप्ताम या : सर्वसमष्टिर्मतायुधै । त दक्षगोधयगोध,रमूलं पीतं पयोन्वि तम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोग हरं तथा । शुष्कमूत्रमशुष्कोनाशा दोषिस्य,समागरम् । शुष्कवतुर्थं दूष्यान्तरे पमेरे विंपाचयेत् या धिर्वायशूलघ्नपूयसा श्वषकर्णयो : । पूर्णादस्यते क्षसञ्चमय कर्णयो: स्त्रिया : ॥ स्त्रि विनाशमायान्ति पश्चाद्धरतमेनूर । पारते कमिद

श्चैवमुखदन्तामयापहम् ।

मुखलाङ्गल : । पुं॰ शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखलाङ्गलं यस्य ॥

मुख क्षम : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ त्रि॰ मुखप्रिये ।

मुखवाचिका । स्त्री॰ धन्वछायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न॰ पञ्चमालवाद्ये । धाँवाद्रसि मौ॰ आपाम्रसिवे ॥ सु खस्य॰मुखे मघवाद्ये ।

मुखवास : । पुं॰ गन्धद्रव्ये ॥

मुखवासन : । पुं॰ सुगन्धद्रव्यारथ द्रव्ये । पामोदिनि । सुखंवासय ति । वस॰ । नन्द्यादित्वात् ल्यु : ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री॰ छागायाम् । छाग्याम् ।

मुखविष्ठा । स्त्री॰ तैलपायिकाया म् ।

मुखशफ : । पुं॰ दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री॰ वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावेदन्तकाष्ठानांप्रतिपि द्दिनेतथा । अपांदादशगण्डूषैर्मु खशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं॰ कटुरसे ॥ त्रि॰ त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री॰ जम्बीरे ॥

मुखषीन : । त्रि॰ दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ मुखा त्सम्भवोऽस्य ॥

मुखसिद्धः । पुं॰ मुखकमलविशिष्टे
ध्रुव ॥ यथोक्तं देवीसूरे । खरायु
रोष्ठसितदन्तवताभिरामफुल्लारवा
युपदमुन्नतकम्बरागम् । मौक्तिकोप
कुञ्चितमुखेन्दकौतुहसाव्यमञ्ज यत्
प्याससमयेसुखासिनिमाहुरिति ॥

मुखमुरम् । न॰ ताम्बूलम् । खारा
सवे । ताम्बौ॰ हु॰ प्रसिद्धमद्ये ।
गरुडपमयि । मुखसुरा । विश्वा
पासे भासुरेतिकोषता ॥

मुखसाम : । पुं॰ काचादाम । घा
स॰ दू॰ भा॰ ॥

मुखाग्नि : । पुं॰ दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं॰ मुखरोगे ॥

मुखार्जिन : । पुं॰ कर्षके । प्रसेलप
यसि ॥

मुखास्त : । पुं॰ फलटे ॥

मुखाग्न्या । स्त्री॰ दावाग्नौ । भूतस
स्थाने ।

मुख्य : । पुं॰ आद्यविधौ । शास्त्रोक्त
प्रथमकल्पे । यथा गौणिमिव
पा त । श्रुतिमार्गं दर्शयत्यादर्शं
गम्योदर्श । तं मुख्यमय मन्यन्ते ।
त्रि॰ मध्य, श्रेष्ठ, प्रधाने ॥ मुख्य
मिव । प्रत्यादित्याय : ॥ मुखे
भवः । मुखेभव : । दिगादित्वा
द्यत् ॥

मुख्यकल्प : पुं॰ प्रशस्तविधिप्रधान-
[illegible] : यत्तु [illegible] ।

येन [illegible]प्रधानाभिसि[illegible] तेने
मकासेव॰ तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते॰
सङ्गासर्वेषामङ्गानांस्वे : स्वे : प्रधा-
नैस्तुल्य व्यवधानमभवति । व्युत्क्र-
मेणानुष्ठानेप्येष्विदङ्गानांस्वे : प्र-
धानैरत्यन्तमव्यवधानम्॰ केषाञ्चि-
दत्यन्त व्यवधानमार् । तथायुक्त-
म् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधा
पत्ते : । यत : प्रधानानामप्यङ्गा-
नामपि तु : । अतएवप्रमाणप्रसिद्धया
स्तयाग्नेयोर्विधयोरिन्द्राग्नयम्॰ प्रथा
देन्द्रस्यदध्न : । अाग्नेयैन्द्रयागयो :
पौर्वापर्यात् । तयस्तयोर्यौगभि
धारणयो : खखप्रधानैःतुल्यमेका
न्तरितव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभि
धारणे पश्चाद्यदधिसभिधारणं तत्
दयागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐ-
न्द्रस्याभिधारणेन्द्रयागयोर्व्यन्त-
रित व्यवधानं॰ तथाप्युक्तमित्युक्तमे
व । तत्रमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दुर्ब-
र्लत्व : । मुख्यक्रमो हि प्रमाणान्तर-
कल्पितप्रधानक्रमप्रतीक्षाप्रति-
तयानिर्णिक्तसमतिपत्तिक : । पा-
ठक्रमस्तु निरपेक्षोऽध्ययनक्रम
नामपेक्षया प्रतीतिदर्शनात् ।
प्रवृत्तिक्रमाद्बलवान् । प्रवृत्तिक्रमे
स्वप्रथमानुष्ठानप्रधानानिरपेक्ष्या
त् । तुल्यकल्पेनुमकल्पनात् ।

मुख्यकर्ण : । पुं॰ अश्वकर्णे । मु-

व्यासगं चतुर्थं समुख्यानि स्थावराः स्मृताः इ॰ वराहपुराणात् ॥

मुख्यार्थः । पुं॰ शब्दस्य श्रवणमात्रावगम्योऽर्थः । यथा । श्रुतिमात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यमवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥

मुगूहः । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्धः । पुं॰ भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणां यः समर्थोऽपि यतेन्द्रियः । सुराथद्वत्तेनिष्ठं भिक्षुर्मुग्धः स उच्यते ॥ त्रि॰ रम्ये । सुन्दरे ॥ मूढे विवेकविकले विपर्यस्ते । मूढस्यार्थपरिज्ञानविधुरे- मदे

मुग्धा । स्त्री॰ नायिकाभेदे उदययौवना मुग्धा लज्जाविजितमन्मथा । इ॰ लक्षणम्

मुचिरः । त्रि॰ दातरि । मुञ्चति । मुच्॰ । इषिमदिमुदीत्यादिना किरच् ॥ पुं॰ धर्मे ॥ वायौ । देवे ॥

मुचुकुन्दः । पुं॰ मान्धातृनृपतेः पुत्रे ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । तत्पर्यायः । चित्रकः । प्रतिविष्णुकः । क्षेत्रकान्तः । फूल इ॰ भा॰ । मुचुकुन्दः शिरःपीडापित्तास्रविषनाशनः ॥

मुचुटी । स्त्री॰ मुकुल्याम् । चुटी । चुटकी इ॰ भाषा ॥

मुञ्जकः । पुं॰ मुञ्जतृणे ॥

मुञ्जः । पुं॰ तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । वाणे । स्थूलदर्भे । मूज इ॰ भा॰ । मुञ्जद्वयं तु मधुरं तुवरं शिशिरं तथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरं वृष्यं मेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जनयम्, मुञ्जभद्रम्- ज्ञौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं॰ विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न॰ शालूके ॥

मुञ्जालकः । पुं॰ मुञ्जे ॥ पुष्पशाकभेदे ॥

मुञ्जावटः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्र महादेवस्तिष्ठति ॥ तीर्थान्तरे ॥

मुण्डः । पुं॰ दैत्यविशेषे । राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिरःकेशे ब्राह्मणादिविशेषे ॥ [illegible] परिव्राजि । नापिते । स्थाणुद्रौ । पुं॰ न॰ मूर्धनि । न॰ बोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि॰ मुण्डिते । मुण्डयति । मुण्डिखण्डने । घञ् ॥

मुण्डकः । पुं॰ नापिते ॥ न॰ मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे ॥

मुण्डचणकः । पुं॰ कलाये ॥

मुण्डनम् । न॰ वपने । परित्राणे । क्षौरे । केशच्छेदने । मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥ मुडि॰ । ल्युट् ॥

मुण्डफलः । पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाश्चाराधिफलानियश्चस : । मुण्डे फलानियश्चवा ॥

मुण्डमांसम् । न॰ मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समयं विद्दिष्टम् मुण्डमग्निनाश्यूलष्टेतिना । प्रधाप्यरासपालीये लौभान्यपिच घर्षये • त् ॥ मयाङ्गयित्वापवं सं सं हतं वो पस्कराब्वितं ॥ मुण्डामिषं वातह रं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पथ्योयं स्थिरम् मुख्यं रम्मांसं कगुणावह म् ।

मुण्डशालि : । पुं॰ शालिप्रभेदे । मुण्डनकी । नि : शूके ।

मुण्डा । स्त्री॰ मुण्डीरिकायाम् । मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री॰ महाश्रावणिका यां ॥

मुण्डायसम न॰ लौहे ॥

मुण्डितम् । न॰ लौहे ॥ त्रि॰ परिवापिते । मुण्डितमुण्डे । मुण्डा ईसा । मुण्डि॰ । क्त : ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ मुण्डीयाम् । स्वद्गुपायाम् ॥

मुण्डी पुं॰ नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डभिण्डे तिङ्गिन् । मद्यादित्वा दिनि : ॥ महादेवनिक्षणविशेषे । पोद्दय : महादेवेन : ख्यातमुण्डी तिनिगद्यते ॥ मुण्डीमुन्दरकामा यम्यशासामहोदिव : ॥

मुण्डिनिका । स्त्री॰ श्रावण्याम् । मुण्डोर्याम् ॥

मुण्डी । स्त्री॰ मुण्डायाम् । गोरक्ष मुण्डी तस्यामौषधौ ॥ मुण्डीति ख्याता : गोरक्षगन्धाङ्गमधुराकृषुः । लम्बागण्डापचीप्लीहकृमियोन्यर्त्ति पाण्डुनुत् । श्रीपदारुच्यपस्मार प्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता मनीषि भि : ॥

मुण्डीरिका । स्त्री॰ मुण्डाम् ॥

मुत् • द् । स्त्री॰ हर्षे ॥ मोदनम्, । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ हविनामौषधौ ॥

मुदा । स्त्री॰ हर्षे । सुखे ॥

मुदित : । पुं॰ सम्प्रयासिषो ॥ त्रि॰ पानन्दिते । हर्षिते ॥ विचारादिभि : सन्तुष्टे मुद॰ । क्त : तदु- मधादिति • यान्तिष् ॥ न॰ पातिङ्ग नविशेषे । तद्यथा यथा । नायि- काया नायकस्य यामपार्श्वे परस्यावा मयादंतस्योरुदयसध्ये स्यापदिरयोर्भो मितिस्वायदयस्रानमितिस्थामभासां

मुदिता । स्त्री॰ हर्षे ॥ पुण्यक्रियेन् मु दिताभावयेन् । पुण्यवत्सुपुण्यानु- मोदनेनहर्षं कुर्यात् • सतु चित्तंप्र- सोदिताम् ॥

मुदिर : । पुं॰ मेघे । पारिवादे ॥ ता द्दशेगेन । मुद॰ । इषिमदिमुदो-

तिकिरच् ॥ कार्मुके ॥ भेदे ॥
मुद्गः । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । मुक्तिप्रदे । श्याम-
न्दे ॥ मुद्गोरूघोषघुर्यादीकफपि-
त्तहरोऽहिम : । स्वादुरल्पानिलोने
चोऽज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ श्यामुद्गो
महामुद्गोहरित : पीतकस्तथा । श्वे
तोरक्तश्चतेषान्तुपूर्वं : पूर्वोलघु :
स्मृत : ॥ सुश्रुतेनपुन : प्रोक्तोहरि
त : प्रवरोमुद्गे : । चरकादिभिर-
प्युक्तएवप्रवरगुणाधिक : ॥ मुद्गस्तक
संमुद्ग : । विल्वादिभ्योण् । तस्य-
प्रतापोपाकीतिसुपिङ्गगायत्राय : ॥ य-
द्वा । मोदयति । मुद॰ । मुद्गिमो-
गीद्वादितिगक् ॥
मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । माकमु-
द्गायाम् । सपायाम् । सूर्यंगर्भा-
म् ॥ मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वा-
दुःशुक्रलाक्षया । चक्षुष्याक्षतशोथघ्नी-
ग्राहिणीज्वरदाहनुत् । दोषत्रयह-
रीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् ॥ मु-
द्ग : पर्णमस्या : । मुद्गगन्धिमुद्गप
र्णासदृशंवाच्यति । पाककर्णेतिङीप ॥
मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥
मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । चणे ॥
मुद्गमोदक : । पुं॰ मुद्गामोदके ॥
मुद्गर : । पुं॰ लोष्टादिभेदके । घर्मा-
रवृक्षे । मोगरा॰ इ॰ भा॰ प॰ पुष्प
घविशेषे । गन्धसारे । मल्लिके । च

तिगन्धे । जनेष्टे । स्तनाम्राप्रसिद्धे॰
शस्त्रविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके । न॰
मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । मुद्गिगर-
णे । अच् । मुद्गीगर : ॥
मुद्गरक : । पुं॰ धर्मारवृक्षे । धामरख
इतिभाषा ॥
मुद्गल : । पुं॰ गोत्रप्रवर्तकेमुनिविशेषे ।
हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥
मुद्गवटक : पुं॰ । मूंगवरा॰ इतिलोकप्र-
सिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रे मज्जि-
तालघवोहिमा : । संस्कारजप्रभा-
वेणत्रिदोषशमनाहिता : ॥
मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰ लोकप्र
सिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिका-
स्तद्वद्विज्ञातासाधितास्तथा । मध्या
रुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणा : स्मृ
ता : ॥ तद्वत्॰ माषवटीवत् ॥
मुद्गार्द्रकवट : । पुं॰ वटकविशेषे । म
दैवरा॰ इ॰ भा॰ ॥ चादावडा॰ इ॰
गौ॰ भा॰ ॥ मुद्गपिष्टाभिरचिताम्
वटकांस्तैलपाचिताम् । इक्षो नच
र्दयेत्सम्यक्तक्रियाविधिमिमि-
त् ॥ खण्डशिंश्याद्रेकंसूक्ष्मंमरि-
चजीरकस्तथा । निम्बुरसयथानीय
युक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टीच
तत्सम्यक्कथ्याथ्यामात्रकोपरि ।
तस्याम्तुगोलकानकुर्यात्तन्मध्ये पू
रणंक्षिपेत् ॥ तैलेसाम्नगोलकान्प
क्वाञ्चायित्वाथनिमज्जयेत् । गोल-

काः पाचकाः प्रोक्तास्ते स्याद्र्द्रकाव
टाश्चपि ॥ मुद्राद्र्द्रकावटारूच्या
लघवोऽपलकारकाः । दीपना
स्वर्पावापथ्या स्निग्धा दोषेषु पूजि
ताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छा
प० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोद-
तेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति
रक् ॥ चिह्ने ॥ मन्त्रविधलिप्यक्षर-
कलिपिविशेषे । छापाक्षरइति-
भा० प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे
मुद्राणिपि : शिल्पलिपिर्लिपिर्ले-
खनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भू-
ताक्षिपयः मन्त्रधाम्नुताः ॥ एता
भिर्लिपिभिर्व्याप्ताधारिणीशुभदाहरे
ति ॥ मुण्डमालातन्त्रे पियया ।
लेखन्यालिखितं विप्रैर्मुद्राभिरङ्कित
स्वयत् । शिल्पादिनिर्मितंयत्नपा-
ठ्यं धार्यश्चसर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्र
सिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रयोः ॥ पु
राणाद्युक्ता० शरीरेधारणीयभगव-
दस्त्रायुधादिचिह्ने ॥ शङ्खायुधादि
संदेहेगोपीचन्दनमृत्स्नया । प्रया-
गादिषुतीर्थेषुमगत्त्वायोकरिष्य-
ति । यद्यायस्त्वप्रपश्ये सदेहश ङ्खा
दिचिह्नितं । तदातदागत्सृत्वामो-
तुदोऽरतिपातकम् । भगवेयस्यदे-
हेतुमध्योरार्चद्रिनेदिने । शङ्खच
क्रगदापद्मं लिखितंसोऽच्युतः स्व

यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्सात्मा
नंकलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमे
रुतुल्यानितस्यवै । शङ्खादिना-
ङ्कितोभूत्वायश्च कुरुतेद्विजः ।
विधिहीनमुसम्पूर्णं पितृणांस्वगया-
समम् यथाग्निर्दहतिक्षंवायुनापि
रितोभृशम् । तथाद्धग्निपापानि
दृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै । देवताप्रीति
जनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मो-
दनात्सर्वदेवानांद्रावणात्पापस-
न्ततेः । तस्मात्सुद्रे तिसाख्याता-
सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया
चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा०
प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० मन्त्रधारिण्यक्षर
कलिपिविशेषे । छापेकाक्षर०
इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्मि
तमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले । सङ्कुचि
ते । निद्राणे । मीलिते । मुंद्रा०
इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह
मैचित्त्ये । क्वाप्रत्ययः । पृषोदरा
दित्वात्पत्त्वधः ॥

मुनिः । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे
। मौनिनि । ज्ञानातिशयवति ॥
मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि । परमार्थतत्त्वस्य मननान्मुनिरितिशास्त्रज्ञतां व्युत्पत्तेर्नतरो ऽपि नः शास्त्रविदपितत्त्वज्ञानाभावात् । सदामननशीलोयोजीवन्मुक्तोमुनिः सएव स्थितप्रज्ञादिभिः शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषु वर्ण्यते ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्नमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः । स्वलक्षणन्तुयोवेदसमुनिः श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्चीन्० उपधाया उत्वञ्च । किदित्यनुवर्त्तनान्नगुणः ॥ वङ्गसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति ॥ पियाले । किंशुके ॥ दमनकवृक्षे ॥ सप्तर्षौ ॥

मुनिखर्जूरिका । स्त्री० खर्जूरीभेदे ॥

मुनिच्छदः । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरुः । पुं० वकवृक्षे ॥

मुनिद्रुमः । पुं० वकपुष्पे । वङ्गसेने । अगस्तिया० इ० भा० प्र० वर्गे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंघ सोद्रुमः । शाकपार्थिवादिः ॥

मुनिनिम्बिंसः । पुं० डिण्डिशे । डिंडसी० टिंडा० इ० प्र० फल शाके । मुनिनानिर्मितः ॥

मुनिपित्तलम् । न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्रः । पुं० दमनकद्रुमे । ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रकः । पुं० भद्रनामनि । खञ्जने ॥

मुनिपुष्पः । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे ॥

मुनिपूगः । पुं० रामपूगे । श्यामीने ॥

मुनिभेषजम् । न० आगस्त्यहरीतक्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रतः । त्रि० उपशान्ते ॥ मुनीनां व्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रतः । पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्रः । पुं० श्रीघने । बुद्धे । जिने । मुनिषुइन्द्रः श्रेष्ठः ॥

मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुनेर्योग्यस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षुः । पुं० यतौ । संसारग्रन्थिभेदनैकतत्परे ॥ साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकतर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम् । धिग्लीयेयं यावदन्मुमुक्षुः स विचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता । स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथंस्यान्मे कथाविधे । इतियासुदृढाबुद्धिर्

श्याम्सासुमुघुता ॥ सुम् चोर्माव : तत् ॥

सुमुघत्वम् । न॰ मुमुचतायाम् ॥ ते राग्यस्म सुमुत्वं तीव्रं यस्तुवि चारी । तस्मिन्ने भार्वबन्ता : सु : फलवन्ता : शमादय : ॥ मोघेच्छा मोघविपर्येच्छा॰ तदतत्वम् सुमुघु त्वं । भावे त्व : ॥

सुमुचाम : । पुं॰ मेघे ।

सुमुषिप् : । त्रि॰ चौरे ।

मुमूर्षु : । त्रि॰ आसन्नमरणे । म र्तुमिच्छो : । सन्नन्ताम्मृङ : सना शंसभिच्छ : ॥

मुर : पुं॰ दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्क : ॥ न॰ वेष्टने ॥

मुरज : । पुं॰ मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मु र॰ । तुदादि : । घञर्थेकविधान- मितिक : । मुरं वेष्टनं जातमस्य ॥

मुरजफल : । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ मुरज सदृशानि फलानियस्य : ॥

मुरजबन्ध : । पुं॰ चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्ड : । पुं॰ लम्पाकदेशे ॥ तद्देश स्थे तु मुरण्डा : ॥

मुरन्दला । स्त्री॰ मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्दन : । पुं॰ विष्णौ ॥

मुररिपु : । पुं॰ विष्णौ । मुरस्यरि- पु : ॥

मुरला । स्त्री॰ मुरन्दलायांनदिति ।

मुरली । स्त्री॰ वंशीवाद्ये । वंशिकाया- म् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधर : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मुरद्विष् । पुं॰ केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री॰ स्वनामप्रसिद्धगन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् ॥ मुरातिक्ताहिमास्वादीलघ्वीपित्तानि लापहा । ज्वरदाहभ्रमश्वासरोगघ्नी कुष्ठ कासविनाशिनी ॥ मुरति । मुर॰ । इगुपधत्वात्क : टाप् ॥

मुरारि : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअ- रि : । मुर : कश्चिच्चसस्तापेयमचो गेयकसिंयाम् । दैत्यभेदेप्यरिसि- र्याम् मुराविरि नयीति : ॥

मुर्व : । पुं॰ लोकविशेषे ॥

मूर्विणी । स्त्री॰ चड्डारधाम्याम् ॥

मुर्मुर : । पुं॰ तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलताम : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यार तीयांसमारभ्यसिन्धुनाजान्या गि रि । मुलतानदेशोदेवि म्लेच्छ परायण : ॥

मुशटी । स्त्री॰ सितशाल्याम् ॥

मुशल : । पुं॰ न॰ मुसले । मुष्यत्व नेनधः । मुसरादयश्च उच्यान्त्या त्वेम् तानच्यमध्यमाद्न्तोःहयोदि त्वात्साधु : ॥

मुशलिका । स्त्री॰ पल्याम् । गृहग गोधा : ॥

मुशली । स्त्री० पक्षिणाम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषखने नशा । मुषखण्डने॰ इतिधातोर्न्न्यान्ते पुसूर्घन्यात्तो पुषवोपदेशा चे यादिभि : पठितत्वात्तथा : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदादङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांस्त्रियंप्रेचेत । च चमुषितेषमुषितार्थोरे हैंतवक्ते च॰ मनेप्यर्य इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष॰ । बहुभूष्ठिमुषिभ्य : कन् ॥ समाते ॥ मोक्षकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कादयस्तुषिविध : षड्राजस्पप्रभेदत : ॥ तस्करे । मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटली॰ गोलीढे । मुष्का । भाटलि । मोघे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोयाहुष्ण : कफवातनुत् । विषमेदोगुल्मकण्डूशर्करादक्षमिभ्रकानुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुषि : कक्न्तात्॰ स्वार्थेकन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के । प्रकाण्डे ॥ मुष्कोण्ड : । तीक्ष्णाग्नि । वप सुपोतिर : ॥

मुष्काशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महत्तिके । राजोन्य : पुरुषघ्ने । खोजा॰ भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषितः ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुष्टी॰ इ० भा० । चन्तुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । दासनुष्टिं परगवेसाग्रं दद्यात्स्वय : सदा । पक्षत्वाश्चयसाधारं स्वर्गलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ॰ इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुञ्च्यष्टमांशे । छटांक॰ इ०भा॰ । मोघवे । सम्रोपनी । मुष्यतेन वा । मुष॰ । क्लियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्कोइतिभाषा ॥ पचिघुधात्वस्य तिलादीनांमुष्टिवद्धचीर्याभाषी यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । चुधार्तैर्नान्यथा विप्रविधिविनिरिति स्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० पण्यदेये ॥ मुष्टिकसाधन्तक : ॥

मुष्टिदूतम् । न० चुतके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । घिँट्पाणि । नाडीमुष्टी चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्धः । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ षष्ठीसमासमुष्टि बन्धः । मुष्टेर्बन्धः । मुष्टिनाबन्धोऽहद्दयपर्णं वा ॥

मुसलः । पुं० न० अयोग्रे । काष्ठनीयदण्डे । मूसर० मूसल० इ० भा० ॥ मुष्णात्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चित्कल: ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनावितीनि: ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । ज्वलद्ध्यलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतु विद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीपक्षिधाप्रोक्ताश्वेताचापरं स्मृता । श्वेतातालस्तृणोपेता चपराश्वेतायनी ॥ मुसलीमधुरावृष्यावीर्योष्णाबृंहणीगुरु: । तिक्तारसायनीर्शोनाशुद्ध्यान्वनिलं तथा ॥ भावप्रकाशे ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुष्णाति० मुमतिसंशयं वा । मुस० । वृषादिभ्यश्चित्कल: । जातेरस्त्रीविषयादिल्यादिनाङीप् ॥

मुसलीय : । त्रि० मुसलार्थे ॥ मुसलायहित: । विभाषाहविरपूपादि भ्यइतिपक्षे छ: ॥

मुसल्य: । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहित: । अपूपादिभ्योविभाषेति यत् ॥

मुस्त: । पुं० न० मुस्तके । मोथा० इ० भा० ॥

मुस्तक: । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० इ० भा० ॥ मुस्तंशाट्विमंवा हितिक्तंदीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुनुत् ॥ अनूपदेशीयस्मात्मुस्तकंतत्प्रशस्यते । तथापिमुनिभि : प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । मुस० । क्लुन् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यद्रव्ये । मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्ताद : । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० इ० भा० ॥

मुस्तु : । पुं० मुष्टौ ॥

मुस्नम् । न० अन्नादि ॥ मुष्णाति । मुस० । मुसेरक्लन्प्रत्ययश्चात् ॥ मुस धौ ॥

मुहिर : । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहश्चेत्यरन् । मुहिरादि

मुदीत्यादिनाकिच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री० पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष ० घञ् ॥

मुहुः । अ० पौनः पुन्ये । मोहनम् । मुह ० । मुहेः किद्‌ उसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं० न० द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कलात्मके काले । दण्डद्वयात्मके काले । मुहूर्त्तं घटिकाद्वयमित्युक्तेः ॥ अक्षिपक्ष्मपरि क्षेपो निमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौ निमेषौ त्रुटिर्नामद्वे त्रुटौ तु लवः स्मृतः ॥ दौ लवौ निमेषस्त्वष्टौ का ष्ठाष्टौ काष्ठाथ । त्रिंशत्काष्ठा कलाष्टौ कलास्त्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणेऽपि प्रमाणमस्तु । रौद्रः श्वेत मैत्रास्त्रि सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोऽथ वैदेवगान्धर्वः कु तपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैव विजयो निरृतिस्तथा ॥ शंबरो वरुण श्चैवभगः पञ्चदश स्मृताः ॥ इति दिनपञ्चदशभागे क्षणे ॥ यथा । प्रातःकालो मुहूर्त्तांस्त्रीन्सङ्गव स्तावदेव तु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यात्त्रयाणां त्वनया रीत् । राक्षसीनामवेलाराञ्चिता सर्वकर्मसु ॥ कुत्सिता । इत्यादौ

टिप्पणी । अस्मात्‌ लिङ्गोऽपि मौहूर्त्तिकः । इतिनिर्देशान्मुहूर्त्तशब्दोऽपि पुंसः ॥ अल्पकाले । दिनस्य त्रिविशेषे । सच घटिकाद्वयात्मको काले ॥

मुहेरः । त्रि० मूर्खे । मुह्यति । मुह० । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि० अनेकानर्थ गकारैरविवेकतया विक्षिप्तचित्ततया अभिव्यामावद्यमाने ॥

मूः । स्त्री० बन्धने ॥

मूकः । पुं० वाक्शये । मत्स्ये । दैत्ये ॥ त्रि० अवाचि । अवाङ्मुखार थि । दीने ॥ मूमितिकाययति । कै ० । धातोऽनुपेतिकः ॥

मूढः । त्रि० तन्द्रिते । बाले । जड । मूर्खे । यथाकाले । स्वाप्नान् काये विषये यस्येच्छाऽसि ॥ तृत मं साधनसिद्धमनर्थसाधनमितिवि वेकशून्ये । अविचारी । अविवे किनि । अनात्मविदि ॥ तन्त्रादि शास्त्रे । तमसाच्छन्ने । मोहयु क्ते । विकारस्थितियायाम्नौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह० । कर्त्तरि क्तः ॥ आकाशादिमूर्त्तिपुण्यविपाक : प्रधानतया मूढाः मोक्षमार्गमकाः क्षिपन्तः सुखः दोषविविनिपाक्ये मूढाः कथ्यन्ते ॥

मूढयाहः । पुं० अधिदेवातिशय

मूत्रम्

क्लेदुरायहे ॥ यात्रोच्चयम् । मु
ढानां पाद : ॥

मूढता । स्त्री॰ कार्य्याकार्य्यपरिज्ञानशून्ये ॥
अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानं चि
तीयान्गलहृदेहोऽदिहेपिधान्ध : पु
रुषोनिविष्ट : । ममत्वमुर्व्यां नतथा
यथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रं वितथं ढती
र्ष सि ॥

मूढदृक् । त्रि॰ देहमानिनि । देहमा
त्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनि : । पुं॰ पद्मादौ ॥

मूढा । स्त्री॰ तामसज्ञानमोहन्यौ ॥

मूत : । त्रि॰ बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ्
बन्धने । क्त : ॥ चाचामयाद्ये ॥

मूत्रम् । न॰ प्रस्रावे । मूत्र॰ प्रस्राव॰
चु॰ धा॰ ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रावणे ।
घञ् ॥ मूत्रमित्यादृश्यदर्शनर्त्ता चा
मिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते
यत् । मुचलृ॰ । सिविमुच्योष्टेरू
ष्ट्रे तिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणा : । गोमू
त्रं कटुतीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषा
यकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्त
कृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरा
नाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलास
गदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥
कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरो
गहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखा
क्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमू
त्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरक्रिमि

पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीत
मपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु
गोमूत्रं गुणतोधिकम् । अतोविशे
षात्कथनेमूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्ली
होदरश्वासकासशोथवर्च्चोग्रहापह
म् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापा
ण्डुरोगहृत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णं च
पूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रं
गरं हन्तिसेवितं तद्रसायनम् । रक्त
पामाहरं तीक्ष्णं सक्षारलवणं स्मृ
तम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तु स्त्रीणां
मूत्रं प्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वा
नांपुंसांमूत्रं हितं मतम् ॥ अथमूत्र
परीक्षा । वातेनपाण्डुरं मूत्रं रक्तं
नीलञ्चपित्तत : । रक्तमेवभवेद्रक्ता
त् धवलं फेनिलंकफात् ॥ इति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न॰ प्रस्रावघटितरोग
विशेषे । मूत्ररोधे । अस्ययोग : ।
कृच्छ्रे । मूत्रेकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्य
चिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भ
काशदुरालभापाषाणभित्सहपथ्या :
। निपीय निपीतामधुनाश्मरीभिः समौ
पधर्त्वोरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्ट
काद्यिक्वाथ : ॥ १ ॥ एलाश्मभेदक
शिलाजतुगोक्षुराणामेर्वारुबीजजल
दोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानित
ण्डुलजलेनविलिप्य पीत्वाप्रबद्ध
मूत्रमपिसीघ्रमुपैतिशान्तिम् ॥ ए
लादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अथोरस :

सूक्ष्मपिष्टं मधुना सह योजितम् । मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशु संलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेन मिश्रितं क्षीरं कदुष्णं कामतः पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाश्च निःसृतौ ॥ ४ ॥ धात्रीरसं चेक्षुरसं पिबेद्वा कृच्छ्रे सरक्ते मधुनाविमिश्रम् । शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रे क्षायां क्रियामाचरेत् कृच्छ्रतुल्याम् ॥ ५ ॥ क्वाथो गोक्षुरबीजस्य यवक्षारसमन्वितः । पीतः प्रशमयत्येव कृच्छ्रं पित्तधारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कं कोलसमन्वितम् । वारिणा लवणोत्थस्य पिबेन्मूत्रकृच्छ्रनाशनम् । क्षौद्रं बद्धरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं हृद्यं श्रमघ्नं तर्पणं प्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सगुडश्चन्दनतुलितोऽथवापरः सितायुतः । अचिरेणाशयत्येव मूत्रकृच्छ्रं सशर्करम् ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितोऽनरैः । मस्तुनापलमात्रेण मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सितामाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्रं तु पित्तजं चोष्णसमीरणम् । उष्णसमीरं पटवातं मूत्राघातविशेषम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

मूत्रदीपः । पुं॰ प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं॰ मूत्रप्रतिबन्धकरोग-

विशेषे ॥ यथा । पिष्टं वैमालती-मूलं गोपकालेसमाहृतम् । साधितं छागदुग्धेन पीतं शर्करयान्वितम् । एरेण्मूत्रनिरोधस्य हरेद्वैद्याद्धि शर्करां ॥

मूत्रपतनः । पुं॰ गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न॰ नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न॰ त्रपुषे ॥ त्रि॰ मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः । पुं॰ मूत्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायेण मूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देन पुरीषशुक्रादिविघाताभिघातादीनां ग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः । ननु मूत्रकृच्छ्रमूत्राघातयोः को भेदः । उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकं विबन्धोऽल्पः । मूत्राघाते तु विबन्धो बलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्य चिकित्सा यथा । नलकुशकाशेक्षुवल्लीकांडानां क्वाथः सुशीतलो ससितम् । पिबतान्नयति निवृत्तिं त्वरया मूत्रपथगतरुजावाधाः । क्वथितः शृतः । कर्पूरर-

जलायुक्तायसत्यर्ति : शनैः शनैः।
मेद्रमार्गात्रिरैन्यस्मात् बाधात्तंव्यपो
हति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः क
ल्कसिद्धं हितं घृतम्। मूत्राघाते
मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषे च दारुणे॥ धान्य
गोक्षुरकं घृतम्॥ मूत्रकृच्छ्रे स्मरो
दीरिभिषग् यत्प्रकीर्तितम्। मूत्राघा
ते पि सर्वेषु तत्कुर्य्याद्विशकालवित्॥
मूत्रातिसारः। पुं॰ प्रस्त्रावातिसरण
रोगे। तस्यौषधयथा। क्लाम्‌ल-
त्वपद्मांशैः पीतं सक्षीरणकं रसम्। मू
त्रातिसारं स्त्रीतद्दृष्टैर्नियतं शमयङ्-
ति॥
मूत्रातीतः। पुं॰ मूत्ररोगविशेषे।
यथाहुः। चिरं धारयतो मूत्रं त्वरया
नप्रवर्त्तते। मेहमानस्य मन्दं वा मू-
त्रातीतः स उच्यते॥ इति॥
मूत्राशयः। पुं॰ वस्ती। मूत्र-
पुटे॥
मूत्राशयपुटः। पुं॰ वस्ती। मूत्र-
पुटे॥
मूत्रितः। त्रि॰ कृतमूत्रोत्सर्गे। मी
ढे॥ मूत्रितश्च। मूत्र॰। क्तः॥
मूर्खः। पुं॰ मुराघने। माषे। माष
धीरशिति। माष गायत्रीरशिति।
त्रि॰ पर्ष्णु। बैधेये। यान्लिनि।
शास्त्रानभिज्ञे। शून्यपादिनि॥
देहात्मवादिनि यथास्वयदेहात्वा
दिनमारैरागिपदवी। तेभ्यः प

रोनमूर्खोस्तिसधर्मः श्वाजशूकरः
॥ समद्रुतिशेष :। मानुष्यं दुर्लभं
प्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्य च। वध्यते
यदि संसारे कोयिविद्यो तमानवः॥
मुह्यति। मुह॰। मुहः खोमर्षः॥
मूर्खविषाणवासीसतिनिजविभवि
ससवोनास्तिवेदिनानाधान्योपधी
नांसतिपितरिगदैनार्जितायेनविद्या
। भार्येत्यक्त्वासुरूपांरतिमिह्कु
रुतेभर्तसत्यांचदास्यांबाध्यांवेरा
भिलाषीकुमतिजनकथिवंशिराज
मृत्युरोयम्॥ बाल्ग्राम॰ गीर्वाण
भाषायाम् उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे
समर्थत्वधम कामधमामोमूर्खः
। मूर्खपरुषसंयोगोपिपादपित्र
दुर्लरः। विज्ञ नसरुसंयोगः सुधा
रससमः स्मृतः॥ अतमूर्खनि
न्दादिरीभागवतेद्रष्टव्या।
मूर्खता। स्त्री॰ मूर्खत्वे॥ मूर्खस्य
भावः। तस्यभावस्त्वतलाविति
तल्॥
मूर्खत्वम्। क॰ मूर्खतायाम्। अ
ज्ञाने। मूर्खस्यभावः त्व॰ भा॰॥
मूर्खत्वं सुलभं भजस्वकुमते मूर्खस्य
चाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजनोतिमुखरोरात्रिंदिवास्वप्नभाक्।कार्या
कार्यविचारणान्धबधिरोमानापमा
नेसमोप्रायेणामयवर्जितो दृढवपुः
मूर्खः सुखं जीवति॥

मूर्च्छनम्। न० मूर्च्छायाम् ॥ मूर्च्छापित्तम् : प्राया ॥

मूर्च्छना स्त्री० गीताङ्गविशेषे । ग्रामस्वरसमभागे ॥ चतुर्द्धविधा याम्। षड्जादिस्वरसंपूर्णताया म्। तदुक्तं शाङ्गिल्येन। यथैव स्यु. स्वरा: पूर्वामूर्च्छना सैव स्युदाहृतेति ॥ अन्यतमूर्च्छनालक्षणं यथा। क्रमात्स्वराणांसप्तानामारोहश्चावरोहणम्। सा मूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएता: सप्तसप्त च। या मतयेपिप्रथ्येकंसप्तसप्तमूर्च्छना० इत्युच्यैर्वाविंशतिमूर्च्छनाभवंति ।

मूर्च्छा। स्त्री० भ्रममदे। मोहे। संप्राप्त:सुनाडीपुर्पिहितासंनि नादिभि: । तमोभ्युपैतिसहसासुखदु:खव्यपोहकृत् ॥ सुखदु:खव्यपोहाच्चनर: पततिकाष्ठवत् । मोहोमूर्च्छेतितांप्राहु: षड्विधा साप्रकीर्त्तिता ॥ मूर्च्छनम्। मूर्च्छामोहसमुच्छ्रायघो: । मुरो: धातुकृत्त्व: । उपधायाश्चेतिदीर्घ: । टाप् ॥ इन्द्रियै: सहमन-सथप्रवेशमूर्च्छेतिव्याख्यातार: ॥

मूर्च्छाय: । पुं० मूर्च्छायाम् ॥

मूर्च्छाल:। त्रि० मोहयुक्ते । मूर्च्छे। मूर्च्छाऽस्ति । सिध्मादिप० च्छ्रत्यत्र्च्यतापयोर्विपठितात्वच्। प्राणिस्थादातःइतिमव-ति० प्राप्तइ गादिवेतिव्याख्याना-त् ॥

मूर्छित: । त्रि० मूर्त्ते । मूर्च्छायुक्ते । मूर्च्छिते । विचेतने ॥ सोच्छ्रये॥ मूढे ॥ वृद्धे ॥ मूर्च्छितम्। मूर्च्छा० । गच्छर्थेतित्तः ॥ मूर्च्छासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मूर्त्त: । त्रि० मूर्च्छिते । मूर्छिते ॥ कठिने ॥ मूर्त्तिमति ॥ सन्निवेशोऽवयवावयवस्य मूर्त्तमुच्यते। विस्तव्युतिमयंमूर्त्तमम संस्थितरदम् ॥ मूर्च्छितम्। मूर्च्छा० । अपवर्गस्याम्: । राशीपा: । नध्याख्यतिनत्वं न ॥ न्यायमते० पृथिवी० जल० तेज: ० वायु: मनश्च । यथांगुणा: रूपं० रस.० गन्ध: स्पर्श: ० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम्० स्नेह: ० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणा: । सङ्ख्या० परिमिति: ० पृथक्त्वम्० संयोग.० विभागश्च इतिभाषापरिच्छेद: ० ॥

मूर्त्तिवत् । त्रि० धार्मिके ॥ विश्वधारीमहेश्वर: गङ्गश्चक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमिका: कल्पयन्ति। तद्वतोर्याकल्पनम्० भ्रान्तिमात्रम्। श्मश्रादि शरीरवत्ततस्यापिशरीरस्यापाश्चभौ

तिकत्वात्तल्लीलाविग्रहकल्पनस्य • विग्रहाभावेल्लीलायोगादयुक्तमेव ॥ मूर्त्तिः। स्त्री॰ काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम्। असर्वगतस्य द्रव्यस्य परिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयो यथा। सर्वक्षितिः समुद्दिष्टा भवो जलसमुदाहृतः। रुद्रोग्निस्तथोग्रो वायुः स्यात्भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानो महादेवः सुधाकरः। ईशान: सूर्य इत्येता मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिता: ॥ मूर्त्तिर्धर्मस्य पत्नी। यथा। मूर्त्तिः सधर्म पत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा। कान्तिरूपा शोभारूपा। परमात्मा च विश्वौघो निराधारो यया विना ॥ शोभाविना परा स्त्रापि निराधारो निरर्थकश्च ध्रुवं ॥ सर्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीमूर्त्तिमती सती। श्रीरूपा मूर्त्तिरूपा च मान्या धन्यातिपूजिता इति भागवते ८ स्कन्धे १ ध्याय: ॥ काये। देहे। वराप्नु जागद्वीश्निव्यादिभिर्देविशिवभयाविविधसंस्थानात्मुत्तनुषु ॥ मूर्च्छ तिं॰ मूर्च्छा सेवा। मूर्च्छा॰। क्तिन्। रालोप: ॥ रूपे ॥ सुभार्दे ॥ लग्ने।

मूर्त्तिमान्। त्रि॰ कठिने। मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति। तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्॰ मूर्त्तिमती। उमिपदानुकौ

मूर्द्ध ॥ न॰ शरीरे ॥

मूर्द्धपचय:। पुं॰ सौख्ये ॥

मूर्द्धक:। पुं॰ क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी। स्त्री॰ जलधारायाम् ॥

मूर्द्धखोलम्। न॰ छत्रे ॥

मूर्द्धज:। पुं॰ केशे ॥ त्रि॰ मूर्द्धजाते ॥

मूर्द्धतैलम्। न॰ तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्ग: परिषेकश्च पिचुर्बस्तिरिति क्रमात्। मूर्द्धतैलं चतुर्धा स्याद्बलवत्तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा। पुं॰ उत्तमाङ्गे। शिरसि। मस्तके ॥ तस्याकारे: शिरोभिस्तु पाणिस्त शिराधरौ। त्रिपिटैस्तु पितुर्द्रव्यगंधाख्या: परिमण्डलै: घटम् शौणवधर्षर्मनाद्यै: परिवर्त्तित:। मुख्यत्यस्मिन्नाहते। मुह॰। श्वन् चन्निति॰ सूत्रे: कनिन्॰ निपातनादुपधादीर्घत्वेनाद्दे शोरमागमश्च ॥

मूर्द्धन्य:। त्रि॰ मूर्द्धनिभवे। शरीरावयवाच्चेति यत्। येचाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावाद्वस्तवतित्र टिलोपाभावः।

मूर्द्धपुष्प:। पुं॰ शिरीषवृक्षे।

मूर्द्धरस:। पुं॰ मण्डफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम्। न॰ उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्त:। पुं॰ भूपाले। राजनि ॥ क्षत्रिये। राजन्ये। बाहुजे ॥

मूलम्

मूत्रि॰ अभिषिच्यतेऽस्य । विषय
स्ये । [illegible] : । राज्यद्रासमवे॰ मू-
र्द्ध्न्यभिषिच्यसे॰ सत्प्रभवस्यास्य
र्यौविषवियोन् प्राभिषिक्तच्यते ।
सन्निधि । प्रधाने । मूर्द्ध्याभि-
षिक्त : । धर्मशास्त्रादिविधिषे ।
विप्रात्क्षत्रियायाम् जाते ॥
मूर्धावसिक्त : । पुं॰ ब्राह्मणात्परि
णीतक्षत्रियायामुत्पन्ने । अम्बष्ठ-
स्तु । वैश्यस्त्रभिसायवध्वा
र्याधारण तथा । मूर्धावसिक्तश्च
इति । प्रोक्षाभ्ममनसाशुभा ।
मूर्वा । स्त्री॰ लतादिविशेषे । देव्याम् ।
मधुरसायाम् । मोरटायाम् । सुर
स्रा॰ पू॰ मा॰ प्र॰ । धनुर्गुणोप
युक्ता॰ सुरगा॰ पृ॰ गौ॰ भा॰
प्र॰ मूर्वासरालुक : स्वादुस्तिक्ता-
पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृ-
द्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति
। मूर्वविन्दनी । चम् ।
मूर्विका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव
। स्वार्थे कन् ॥
मूलम् । न॰ शिफायाम् । अर्धे ।
बध्नातिमूले ; वट॰ पु॰ भा॰
। मूलमाये । यथा । सर्वं समूलं
निकृति : प्रमापयामथम्यूरवथ
पूर्वंयच । धर्मकृत्यागादिदमादस्य
मोमम्य समीपस्म ; निकाय्य : ।
यादे । प्रदरे ॥ यथा । मूलमप्

मूलकम्

नि : । मूर्धाविले । ले । निकुञ्जे
। निधे । धरणे । टीकाईधान्ये
। धान्ये । पिप्पलीमूले । पुष्कर
मूले । विशेषमूलस्यान्विपथे निधे
धीयधा । नदीनालनिस्रोधार्याश्च
स्तवस्तुधनथम । मूलान्वे धोलकर्णे
द्योमूलादीयोगडीयते ॥ पुं॰ न॰
धनिष्ठे । धाम्ये । नक्षत्रविशेषे ॥
यथा । प्रसादसतिषमयायशीविष्ट
धमिरोगमुं सिस्यात् । पुं सियुनवं
सुपुष्योमूलवल्पोस्त्रियांशिया : ।
निष्टं सिद्देवताविनयने ॥ वस्त्रि
मूलालन्यफलं यथा । मूर्वविसृष्टा
पयस समूलंयुक्तंदपश्ये दवद्गिरस
न्या : । षेदन्वयास : प्रयवाविशेषा
त् सौभाग्यमायुरक्युगान्तुवि : ।
मूलमन्त्रे । मूलति । मूलप्रतिष्ठा
याम् मूलारोप्ये वा । ग्रन्थे ति
पा : ॥ मशरे । मूड्यन्यने । मूय
नयम्यिभ्य : [illegible] : ।
मूलक : । पुं॰ स्थावरविषभेदे ।
मूलकम् । न॰ मूलविशेषे । राजानु
दी । महाकन्दे । धल्लिहस्ताक्षे ।
मूली॰ इतिभाषाप्रसिद्धे कन्दे ।
तत्तथा । मूलकं द्विविधं प्रोक्तं
तत्रैकं लघुमूलकम् । नागामन्दं
टपंवित्तग्रासे यं बहतगायक ।
धास्यान्मूलबोधपं तदाम्रथ
पीतिका । विपाकम् धस्वं धान्यात्

यद्यनेकफलदन्तापवत् ॥ मधुमूलकमु
ष्णं स्याद्दुष्यं लघु च पाचनम् । दोष
त्रयहरं स्वर्य्यं ज्वरश्वासविनाशनम् ॥
नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयना
शनम् । महदल्पं रूक्षोष्णं गुरुदोष
त्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेव स्याद्दो
षत्रयविनाशनम् । तत्शुष्कं सर्व्व
त्र परं पाणंपालकफापहमिति ॥ मूल
ति । मूल० । क्तृ । यद्वा मूलय
ति । मूलरोहणं । चु० । घच् ।
संज्ञायांकन् ॥ यद्वा । मूलेजातः
। पूर्व्वस्थापराग्न्याद्रामूलप्रदोषा
वस्काराप् न् ॥

मूलकाण्डकः । पुं० गांडर० गजडम०
इ० प्र० मूलकाधयंथे । क्षत्रनः
एते ज्ञितस्तक्ते दण्डो मूलकास्तुक्तः
। प्रतिपदास्तुविज्ञात्याख्येनवर्णे नवि
ज्ञितः ॥ सुकथ्यं मूलदं शाक्तं
विष्टम्भिनाक्रकारकम् । वातपित्त
हरं शी घ्रकृच्छ्रप्रासुगुणावहम् ॥

मूलपत्रम् । न० मूलकपत्रे ॥
पाचनं लघु चोष्णं पत्रं मूलकजं न
दम् । तं चरितं चिदोषघ्नमसिद्धं
कफपित्तजित् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकसन्ना । स्त्री० घोरकन्दपाल
न् । घोरीमन्द्रके ॥

मूलकर्म्म । न० कार्म्मणं । टीका०
ष्ठु० भा० प्र० कार्य्यविधिये । मूले

रोपवीमूले : कर्म्म० मारणोच्चाट-
नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म्म
। उपपातकविशेषएवत् । यथा ।
सर्व्वाकरेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त्त
नम् । हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽ
भिचारोमूलकर्म्म च ॥ इतिमनुः ।
मूलकर्म्म० मन्त्रौषधादिनावशीकर
णमितिकुल्लूकभट्टः ॥

मूलकारः । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि ॥
मूलंकरोति । कृञ : कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् ॥
मूलग्रन्थार्थप्रकाशकारिकायां ॥ मूल
धनस्य हद्धिविशेषे ॥

मूलच्छेदः । पुं० न० एकादशविध-
पर्व्वच्छेदकवागंशमध्यविशेषे ।
यदाक्षधिमानिष्ठकसूर्याग्निमासंधी-
यन्ते० तदामूलच्छेदव्यपदेशं लभ-
न्ते । यथापमारीमीथः । फलीनं
सिनक्षिप्तः मालककीसंगीपिभी
। वीतम् : पीनव्रे : पीतः दक्षा
घेरपरश्चया ॥ नासिकामलदीर्घं-
श्रीक्षाकृतमपरंप्तनम् । पर्व्वशीत :
परिहारा : पुर्व्वमलक्रम्यत्ते ॥
मूलच्छेद : मूलोत्पलोयक्षायगे-
ण्डीनतु० इति ॥

मूलजः । पुं० पत्रचारी ॥ न० चा-
र्द्रकै ॥ त्रि० मूलोत्पन्ने ।

मूलविद्धोत्पलम् न० सुर्व्वादियुत
पादाविद्धपदार्थविधि ॥ यथा । सिंप

गोर्मिथुनस्ताथतुर्थ्यो घटास्तथा। मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादेः क्रमात् ॥ एतेषामर्थः क्रमात् सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः। यथा। सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिकोणभवनम्। एवं वृषश्चन्द्रस्य। मेषः कुजस्य। कन्या बुधस्य। धनुर्गुरोः। तुला शुक्रस्य। कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः। पुं० रव्यादीनामभिमतांशभागे ॥ य० । स्युस्तभार्कादिकानां दिशशदथ विंशतिः। मूलत्रिकोणभागाः सु: सूर्यादीनां यथाक्रमात्। यथा। सिंहराशौ सूर्यस्य विंशत्यंशा मूलत्रिकोणभागाः स्युः। एवं चन्द्रस्य वृषप्रथमतृतीयभागाद्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः। कुजस्य मेषादशांशाः। बुधस्य कन्यायां तृतीयषष्ठदशांशात् दशांशाः। पञ्चविंशत्यंशपर्यन्तम्। गुरोर्धनुषि दशांशाः। शुक्रस्य तुलायां पञ्चदशांशाः। शनेः कुम्भे विंशत्यंशाः। मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति ॥

मूलदेवः। पुं० मूलभद्रे। कंसासुरे ॥

मूलद्रव्यम्। न० मूलधने ॥

मूलधनम्। न० वणिजां मूलनिधी। मूलद्रव्ये। पुंजी इति भाषा। मूलप्रकृतिरपि ॥

मूलनगरम्। न० राजधान्याम् ॥

मूलनर्त्तकी। स्त्री० नटमुख्यायाम् ॥

मूलपुष्करम्। न० पुष्करमूले ॥

मूलपोती। स्त्री० शाकप्रभेदे। क्षुद्रव- ल्ल्याम्। क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः। स्त्री० आद्याशक्तौ। प्रधाने। प्रकृतिः प्रधानम्। मूलत्वात्प्रकृतिरिति विग्रहः। विश्वस्याद्यकारणमात्मप्रकृतिः। सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्थारूपम्। यथा। सर्वावस्थास्वनुगामिनी प्रमाणम् ॥

मूलफलदः। पुं० पनसे। कण्टकिफले। मूलेन फलं ददाति। इत्यादि० ॥

मूलबन्धः। पुं० तन्त्रयोगाङ्गविशेषे। यस्मात् सर्वभूतानां यत्मादिकं बन्धनम्। मूलबन्धः सदासेव्यो योगो योगिनाम् ॥

मूलभद्रः। पुं० कंसासुरे ॥

मूलरसः। पुं० मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः। पुं० रथे। मूलानि विभुजति। भुजोदोटिल्ये। मूलविभुजादिकाः ॥

मूलशाकः। पुं० स्थिरविशेषे ॥

मूला। स्त्री० शतावर्याम्। नक्षत्रे ॥

मूलाधारः। पुं० गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये षड्दलविशिष्टस्थाने। चतुर्दलपद्म। तन्त्राद्युक्तं चतुर्दलम्। मूलाधार षट्चक्रानामाद्यं चक्रं षट्चक्रविशेषो भवति

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविद्यायाम् ॥ अयं जीवोऽनकूटस्थं विविनक्ति कदापन । अनादिरविवेकोऽयं मूलाविद्येति गम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठ्याम् ॥

मूलेरः । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधुः ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्ने । मौल्य० निरख० द्र० भा० दर० दाम० इति साधारणजनभाषा ॥ भृत्यामस् । वेतने । महीना० भाषा० प्र० भा० ॥ मूलेनानाम्यम्० मूलेनसमं वा । नौवयोधर्मेत्यादिना यत् । त्रि० मूलकत्पाठनयोग्ये सुक्तादौ ॥ मूलमावर्हयस्य । मूलमस्यावर्हीति यत् ॥

मूषः । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्त्यां ॥

मूषकः । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूष० धान्यादीनि । मूषति चोरयति यद्वस्तूनि । भृशादिः । पक्वुलसंज्ञायां कुन् वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुरश्रेयाम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० ओतौ । विडाले ॥

मूषली । स्त्री० पर्याम् ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्त्याम् ॥ देवताडे । अन्तःशुषिरायांस्तत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । स्तुपथेतिक ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकविल्यादिमूषावशमितिमषीन्नूष्मिभूमिभर्तुंर्म्यो रम्येष्यमूर्धे चतुरचिरचितैश्चाद्यमाताविमाने । इत्यादिको भाषच्यांश्च छीव्यवहारः ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । शैमतुल्ये ।

मूषिकः । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणाः । अच्छिन्नक्षतसरस्य गोधामूषिकमुख्यानि वीर्यता: साधिताः । ग्रासानिलघ्नाः स्वर्णंतन्मांसंपित्तदाहकारम् ॥ अन्ये विलेशया ये स्युः श्वाविन्नोन्दुरुकादयः । गर्हितं तस्यमांसस्तमथर्गोरवद्धन्वरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुरः स्निग्धोव्यवायोवलवर्धनः ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवैसतिनैवात्मिनद्दानतिष्ठोतिथ । तमाहुरात्मनस्तातंमुक्ताकृष्टे पराभ्यसि ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषे दीर्घस्वेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलदन्तिश्रि० धि । विषायाम् । उपचित्रायाम् । आखुपर्ण्याम् । सूषाकर्णीं विख्याता

याम् । इ रुद्राकाशीपाना० इ० गौ० दे० भा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः म्‌ षिकपर्णाकारपत्रत्वात् । पाकव्य येतिङीप् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ मूषकस्त्रियाम् । अजादित्वाट्टाप् । मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्कः । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चनः । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकारः । पुं० आखौ । उन्दुरौ । मूषिकायाः पुमान् । आरक्पुंसो स्वारक्

मूषिकाराति । पुं० विडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० मूतश्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषितः । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषक्तेये । क्तः ॥

मूषिकपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्तनमाधारे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीकः । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीकपर्णी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ

मृकण्डुः । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ प्रथम दत्तोमृगत्वाद्दयस्तिमुचे० उन्नत टत्वाद्भस्मृप० ॥ मरकण्डमुने- र्दीर्घतपाम्प्रामतिनिर्म...तिस्का न्दोस्य ॥

मृकण्डुः । पुं० मृकण्डुमुनौ

मृगः । पुं० आरण्यपशुमात्रे । पशुविशेषे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ यथा मृगेण त्वाश्विवेस्विन्याऽदितीमृ मृजयेद्दरिपूनिति । एकदेशप्रयोगा त् । अन्वेषणे ॥ याञ्चायाम् । मार्गशीर्षमासि ॥ यज्ञविशेषे । मृगनाभौ । मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनामख्यातसिद्धपशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसमपारगुणाः । मार्गमांसबहुगयकफितं पित्तगो- ष्णतीयेतमधं वैपरस्तस्थिपाचि तं शब्दसूत्रे : । सान्द्रमाद्रं दावणस मिलंदाडिमेनातियुक्तं स्नाटन्ग्रा- दन्यतयातिशिरश्चन्द्रपृष्ठेपिनृनक ॥ एषमांसं हिमंपाशितव्यं दोषघ्न यापकम् ! पक्वमथलघुपथ्यं हृद्यं लघु स्वरापहम् । शब्दसि । मृगयन्वे प शे । पद्मा : । घञ् । मृगोऽस्य विधोद्धा । मत्सरीरोहितोन्यङ्कुः कुरङ्गः मृदुतीक्ष्णकः । पद्मप- स्थितेतिसृगा : गवविधानतः । पाठान्तरयथा । रत्नरोहितोन्य- ङ्कुः समरोवमृदीक्ष्णकः । गवी दरविद्यार्थतिम्र । नवविधानतः । ......विद्धेऽदः पञ्चमेऽपि मैदम् । अन्य . गतोहयैपृणगण ......॥ ......

मृग :

दानेचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिका पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरी क्षा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुका- र्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामस्तौ- न्द्राणांतेषांलक्षणमिलक्षणम् ॥ पृ थिव्यप्तेजोवायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्च धा । भिद्यन्ते नैकधेशास्तु समस्तास्मृग जातय : ॥ तद्यथा । येगन्धिन: स्थौ ल्यशरीरवन्तस्ते पार्थिवागन्धमृगा : प्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रका मं पुष्पेप्रदेशेप्रभवन्तितेतु । येवेवि शालाश्चदीर्घशृङ्गाश्चमांसलाश्चौ मञ्जुरप्रदेशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसर न्तिभूरिसर्वप्रदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ या वन्तियेवाततिमिरास्तरीक्ष्णदीर्घास्तुते- षातम् गा : प्रदिष्टा : । तैजसवर्ण वभवन्तिमृतास्तथैवसर्वाणिशुभा- निसन्ति ॥ लघुप्रमाणाश्चपुवीर्यस- त्वानिर्गन्धदेहाश्चमृगप्रमाणा : । तेगगनानिगकाननरामास्पृश्याश्चते नापिनिरीक्षणीया : ॥ येह्लाप्यवर्णा गुरुदीर्घशृङ्गा : क्षुद्राश्चशंवान्ति चवायुवेगा : । तेक्षुद्रसारा : खलु तैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तिवेतु ॥ भौजोप्याश्च । पार्थिवादिमृग: सर्वं चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गाश्च सुलोमानोब्राह्मणाम् गजातय : ॥ क्रुद्धा : पञ्चारिश्रृङ्गाश्चक्षत्रिया : खरलोमशा:। आवर्त्तशृङ्गास्तनवो

हरिणावैश्यजातय:। कृशृङ्गावाप्य शृंगाचाशूद्रा:खरतनूरुहा:। अश्वा नामेशुणादोषा स्ते ज्ञेयाहरिणेष्व पि ॥ तथाविदोषा : पञ्चामीवक्ष्य न्ते हरिणाश्रया : । नेत्रयोरन्तरेय स्यलोमावर्त्ता : समापतत् ॥ विष मौषितातीश्चसीयस्यसत्वे मनाशन : । आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यधामाभिम भिविन्दति ॥ पश्चार्थे यस्यवावर्त्त स्तौस्याच्चौभयकारकौ । वर्ण्य नैव पशादीनांवै क्षतावननाशन : ॥ गा र्थं : । दोषवन्मृगजातीनांपिता तोनामयापिवा । दर्शनात्स्पर्शना द्वै वगन्धादानाश्चपोषणात् ॥ भवे युर्विपद : सर्वास्तथार्थेवाश्चपोष णात् ॥ मज्ञोपि । हरिणपोषणातो धरित्रीभुजांनश्यिभवेन्मतदुःखमपीड नम् । नयविथक्रिवशारिपुजांभयंस दयतं हरिणं हायिमंनृप: ॥ इतिमृग परीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विध पुरुषे पुपुरुषविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । वदं तिमधुरवाणीदीर्घनेत्रो ऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवे गोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टा मृगेतुष्टाचचित्रिणी । वृषभे शङ्खिनी तुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी ॥ पद्मिनी शशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गलौ । चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथा विधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

मृगगामिनी । स्त्री॰ विडङ्गे ॥ मृगस्य इवगमनशीलायाम् ॥

मृगधर्म्मजम् । न॰ जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि॰ मृगधर्म्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं॰ खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न॰ मृगेष्टिते ॥ यथा । सीमागतावन्यमृगाश्चरन्तः स्थिताश्च जन्तोयसमापतन्तः । समुत्पतन्ति व्यभयानि दीप्ताः कुर्वन्ति शून्यं परितो भ्रमन्तः ॥ दीप्ताः भयं कुर्वन्ति पायिद्वयनीतिसयंप्रान्य वेदोध्यः ॥ ते यान्यसत्वैरनुयाच्य ग्रामाभयापरोधायभयन्तिवन्या । द्वाभ्यामविप्रत्यनुयाशिताश्चेमन्दि पश्चार्यमृगास्तयन्ति ॥ वन्थे सत्वे द्वारसंस्थे पुरस्तरीवेधाच्यःसंप्रविष्टे विनाशः । सूतिकच्च : स्यान्नयं संस्थितेषगेहंयासमन्यनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगलघुः । पुं॰ मृगामल्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री॰ वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं॰ व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगया । स्त्री॰ पापर्द्धावाखेटे ॥ मृग॰ । व्यासे लिचुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री॰ मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषायस्याम् । पर्ग्वा यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री॰ मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशेसिकताद्यर्करश्मयः प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्तास्मृगतृष्णायस्यस्याम् । यश्चाद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थे कन् ॥ दैत्यचिन्त्यचरचरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियदीभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं॰ कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदंशने । कर्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं॰ शृगाले । मृगाणि ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं॰ कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् ॥

मृगशिरा । स्त्री॰ नक्षत्रविशेषे ॥ त्वष्टा मृगनाथोत्तन्मृगेचासुराभिपुष्टिनत्वं पिठशांवाध्ये पङ्कौ गौरिवसीदसि । मृगीपञ्चविशिष्टोदिशाय द्या: । नेतुर्यधर्म्मेऽभ्युदयाय : । वेपित्प्रभेदे । मृगशीर्षनायाम् ॥ मृगशीर्षे इवशीर्षे यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं॰ मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगप्रिः । पुं॰ पद्मके । पत्रे । पि

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस दृशगमनशीलायाम् ॥

मृगचर्म्मजम् । न० जवादिनामकग न्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगचर्म्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्य था । सीमागतावन्यमृगाःकथन्न : स्थिताप्रजन्तोयसमापरास्त :। सम् प्रस्तौति व्यभयान्निदीशाःकुर्वन्ति शून्यं परितोभ्रमन्त : ॥ दीप्ता : भयंकुर्वन्तिबाधिकृयन्तीतिसर्वशान्व शीबोध्य : ॥ तेयाम्यसत्त्वैरनुपाल्य मानाभयायरोधायभयन्तिवन्या :। ग्राम्यामपिप्रत्यनुभाषितास्तेयन्ति यहाय वन्यागाकयन्ति ॥ वन्ये सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्यरोधोवाच्य:सं प्रवि ष्टे विनाशः। सूतिस्तत्त्यु : स्थितेयं संस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजः । पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । युच् ॥

मृगतट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाजनकत्वात् । घञर्था दाच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशेसिकतासुसूर्य्यरश्मय : प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबु द्धिविषयास्तासु मृगतृष्णाऽस्त्यस्याम् । घञर्थेआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारे : पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्रा : कलत्रमितरेसुहृद:सहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभ म् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगा न्दशति । दंशदंशने । कर्म्मण्य ण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० शिवायौ । शृगा ले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्य्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्य्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्र- यापूर्वफल्गुनीरेवतीमृगशीर्षासुराणिपु- वैतस्यं सिद्धपांसध्ये पक्षे गौरिवसी- दति । नृमेनात्रचविशेषाविताय सा :। नेतुर्नयने इयन्तव्य : ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनावान् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे यस्याः सा ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगधिप्णुः । पुं० पक्षिणि । चन्द्रे । त्रि

मांशी ।

मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥

मृगवधाजीव : । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवोऽयस्य : ॥ मृगवधेनाजी-वतिया । जीव० । इगुपधेतिकः ॥

मृगवन्धनी । स्त्री० मृगवन्धनार्थंजा लविशेषे । वागुरायाम् ॥ मृगोवध्यते ऽनया । वन्धवन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मृगमद : पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य-मद : ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥

मृगमात्तृका : । पुं० मृगविशेषे ॥ तल्लक्षण : पृथूदरोर्ध्वश्च : शशोमृगमा तृका : । सुश्रुतः पशुगसदृशोगन्धितो मृगधमातृका : ॥

मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । पापर्द्धौ । खेटे । हेडा० । द्र० । भा० । अश्वस्याकुलाशिनीक्षान्निजनौडद्रुरू पीडिन : रागान् । चनवराहचा दिनीनाम् गान्मृगयाघोषनमृत्तां ताम् । इतियोरुषं : ॥ मृग्यन्ते मृगाअस्याम् । मृग० । घु० धञ् र्थ : । परिचर्यापरिसर्याम् गयाऽटा व्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधु : ॥

मृगयु : । पुं० व्याधे । गुरके । ऐडिया० । इ० । भा० । प्र० । मांसविक्रयार्थंम् गादिपशुहन्तरि ॥ मृगान्वधार्थंयाति । या० । मृगव्यादित्वात्कु : ॥ गोमायौ । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राजृ० । क्विप् ॥

मृगराज : पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपु : । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपु : ॥

मृगरोमजम् । न० राङ्कवे । मृगरोमभवस्त्रे ॥

मृगलाञ्छन : । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥

मृगवल्लभ : । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥

मृगवाहन : । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥

मृगव्यम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्यन्ते ऽत्र । व्यधगतौ । घञर्थेकविधा : ॥

मृगशिरा : । स्त्री० पञ्चमनक्षत्रे ॥ मृग : शिरोऽस्य ॥

मृगशिर : । न० मृगशीर्षे । पञ्चमे नक्षत्रे । तत्रजातस्यफलम् । गरा मनाभ्यामरतोविनीत: सदानुरक्तो गुणिनांगुणेषु । महानुभावो

यपूर्वः सन्धार्थवर्त्तीमृगजन्मभागी ॥ भाद्रपद्याम्‌ मृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा । स्त्री॰ आग्रहायण्याम्‌ ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम्‌ । न॰ मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ भाद्रपद्याम्‌ मृगः शीर्षं यस्य ॥

मृगशीर्षा । स्त्री॰ मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा । स्त्री॰ सहदेवीलतायाम्‌ ॥

मृगाक्षी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम्‌ । चिर्भिटायाम्‌ ॥ मृगनेत्रायांराशौ ॥ मृगशीर्षनाम्नायाम्‌ । मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥

मृगाङ्कः । पुं॰ चन्द्रमसि । हिमांशौ ॥ कर्पूरे ॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणं प्राप्य पराङ्मुखान्नयनरश्मयोयान्तिमेवमु खंदर्पणगतमिवपश्यन्ति॰एवं चन्द्र मण्डलंप्राप्यपराङ्मुखान्तेदूरत्वदोषा त्॰पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्ड लगतामिवपश्यन्ति॰तएवचन्द्रे मृगचि ह्नमित्युपवर्ण्यते॰ इतिव्याख्याता रः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा। स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंहि गुणंभवेत्‌ । गन्धकस्तुसमस्तेनरस पादस्तुटङ्कः ॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोषयेत्‌ । भाण्डेल वणपूर्णेपचेद्यामचतुष्टयम्‌ । मृ गाङ्कसंज्ञकोह्येषरोगराजनिकृन्त नः । पचेत्‌ । रसभस्मनोऽर्धम पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत्‌ । गुञ्जाचतुष्ट यन्त्वाज्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीवः । पुं॰ व्याधे ॥

मृगाण्डजा । स्त्री॰ कस्तूर्याम्‌ ॥

मृगादनः । पुं॰ तरक्षौ । तेंदुवाबाघ ॰तरक्ष इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मृगमत्ति । अद्॰ । ल्यु । ॥

मृगादनी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम्‌ । गवादन्याम्‌ ॥ मृगेर्वारौ । सहदे व्याम्‌ ॥

मृगादिः । पुं॰ मार्गशीर्षे ॥

मृगारी । पुं॰ सिंहे ॥ मृगानत्तुंशी लंयस्य । णिनिः ॥

मृगाधिपः । पुं॰ सिंहे ॥

मृगान्तकः । पुं॰ चित्रव्याघ्रे । चीता ॰ इ॰ भा॰ ॥ मृगाणामन्तकः ॥

मृगारातिः । पुं॰ मृगश्रेष्ठे ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥

मृगारिः । पुं॰ कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित्‌ । पुं॰ व्याधे ॥

मृगास्यः । पुं॰ मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्य सः ॥

मृगितः । त्रि॰ अन्वेषिते । ढूंढा॰ इ॰ भा॰ ॥ मृग्यतेस्म । मृग॰ । क्तः । इट्‌ ॥

मृगी । स्त्री॰ वनिताविशेषे । मृग

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्घोत्था नाङ्गीगोचीरसुखं पयः ॥ कश्यपप्र न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरि णादिमृगाणांमातरि ॥ मध्याहस्ति प्रभेदे । रोमृगी० इतिखचवलक्षि ते ॥ यथा । सामृगीलोचना । रा धिकायौपरो : ॥ हरिद्राम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगीक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृ गेर्वारी ॥

मृगेन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार : सिंहस्यक्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्र ता ॥ मृगाणामिन्द्र : ॥ वर्णवृत्ता न्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । इत्यादिपाणि ॥ नध्यकघो: पत्तमाचामयांवि० ५ । ३० ॥ याचा योगान्तरे ॥ लग्ने शुक्र : भगौपत्नी कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु : सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक : । पुं० श्येने ॥ चटका नांमृगेन्द्र : ॥ राजदन्तादि : ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ नजजिमृगेन्द्रमुखंनजौ जरौग : । यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धासुधिसमुपेत्यनदानवा जिजीवु : । तुषितमृगेन्द्रमुखंमृगा उपेत्यखलुसुखजविमतिजीवनसंयो गम् ॥

मृगेन्द्राणी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु : । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्या म् । मृगाख्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट : । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य : । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज : । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दारुणे । मादल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छना दिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ शार्ङ्गभम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयो श्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य : । त्रि० मार्जनीये ॥

मृड : । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसु खने । मृडयातिवा । मृडयत्यात् चोदे । इगुपधत्वात्क : ॥

मृडङ्कण : । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड : कीकन्काकणा इति कङ्कण : प्रत्यय : ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । च ण्डिकायाम् ॥ मृडस्यही । इन्द्रव रुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक : । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृ डति । मृड:कीकन्कङ्कणावितिकी कन् ॥

मृणालम् । न० नलादे । उशीरे ॥ पुं०

न० यसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशी तलं हृष्यं विशदाशाचलजिद्रुद । दुर्जरं स्वादु पाकस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सद्गाहिमधुरं रक्तं शालूकमपि तद्गुणम् । विसाङ्कुरास्तद्रफलानुला शाविभाविता: सैम्यरनिम्लुशाभ्याम् । विदीर्णखण्डोस्तत्स्तम्भेराजशिशिपङ्किं लघुदीरयन्ति । मृणत्ति । मृणहिंसायाम् । तमिविगिभि डिम्मणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यच । पुष्करादिभ्यो देशमतीनि : ॥

मृणाली । स्त्री० विसे । पद्मादिमूले ॥ चपचयविवक्षायाम् गौरादित्वा न्ङीष् । स्वल्पमृणालजाती ॥

मृत : । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० ड० भा० ॥ यथा । धर्म: प्रवसितस्तत्र : प्रवसितं सत्पदूरे गतं पृथ्वीमन्दफलाजना: तपटिनो यौर्य्यं क्षिराधारत्यपा: । सर्वा: स्त्रीवशगा : स्त्रियश्चपला: नीचा जनाउन्नताश्चाकर्षन्तुजीवितं दानि युगीधन्यानराये मृता : ॥ इतिगारुडे ११५ अध्याय : । न० मृत्यौ ॥ याचिते । मृतन्तुयाचितं प्रोक्तमि तिमनु : । याचनहत्तिहिंमरणमि दद् : खञ्जनकास्त्रान्मृतमुच्यते ॥

म्रियते स्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्त : ॥ तमिसृड्भ्यादिदेति तन्त्रा ॥

मृतकम् । न० शवे । मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्मृतके सूतकन्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिर : शेषे द्विरात्रकम् ॥

मृतकल्प : । त्रि० मृतप्राये । ईषदूनोमृत : । ईषदसमाप्तावितिकल्प प्प्रत्यय : ॥

मृतगावक : । पुं० मृगाले ॥

मृतजीव : । पुं० तिल्लकवृक्षे ॥

मृतमत्त : । पुं०)

मृतमत्तक : । पुं०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० यजीवत्सन्ताना याम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गौरवहुस्पत्या म् । मृत : सञ्जीव्यतेऽनया । जीव प्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नात : । त्रि० अपस्नाते । मृत शुद्धिस्नानकारिणि ॥ मृतेस्नात : । सप्तमीतिसमास : ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्नमीणा । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृताजकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमाजयति । अजक्षेपणादौ ।

संख्यण् । संज्ञायांकन् ॥

मृतिः । स्त्री॰ मरणे ॥ मृङ् प्राणत्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्नतुनाशः सतो मतः । मृङ् प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्टः कथंत्यजेत् ॥

मृत्करः । पुं॰ कुम्भकारे ॥

मृत्कांस्यम् । न॰ शरावे ॥

मृत्किरा । स्त्री॰ जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥

मृत्तालकम् । न॰ मूलके ॥

मृत्तिखनिनी । स्त्री॰ सातलायाम् । चर्मकषायाम् ॥

मृत्तालम् । न॰ तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदिताल : प्रतिष्ठाऽस्याः ॥

मृत्तालकम् । न॰ मृत्ताले ॥ स्वार्थेकन् ॥

मृत्तिका । स्त्री॰ मृदि ॥ माटी॰ इ॰ भा॰ ॥ मृदेव । स्वार्थे॰ मृत्तिकन् । प्रत्ययस्थादित्वे वसिद्धे ॰ककारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोऽसुध्यापिशवचार्थंम् । प्रशस्ताभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पक्व मृत्तिकः पटः ॥

मृत्फली । स्त्री॰ कुटीपथे ॥

मृत्युः । पुं॰ मरणे । यमतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भकर्मक्षय निमित्ते । मर्ममर्मच्छेदनरूपे॰ शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसा जगत्कर्तास्वयंप्रभुः ॥ चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसेस्थिते । यस्मिन्भवनात्पञ्चनवचेन्द्रास्तथापुनः । तथैवदिग्गुणेविष्णुमरणायोपकल्प ते ॥ तथैवद्विगुणेकालेमहेश्वरः शान्तिमेतिच ॥ कश्चिन्नामरणं मूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । महीमहीधराणांचनाशः सूर्यशशाङ्कयोः ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेऽस्मिञ्छरीरेतुरक्षणीयंयशः स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोऽयंध्रुवादीन्नपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविककर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणामध्येविनाशरूपेतौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ्॰ । भुजिमृङ्भ्यां

युक्तत्युक्तावितिख्यात् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा॰ सोमे उत्तराषाढा॰ कुजे शतभिषा॰ बुधे अश्विनी॰ गुरौ मृगशीर्षम्॰ भृगौ श्लेषा॰ शनौ हस्तनक्षत्रे मृत्युयोगो भवति ॥ तथाहष्टमवर्गे ॥ शाखायोगान्तरे ॥ अन्योन्यार्च्च गाविकर्षे वासविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः ॥

मृत्युञ्जरे । स्त्री॰ हि॰प्रज्वारसप्रियाप्रियशेः ॥ यथा । कालसर्प्ये मृत्युञ्जरे प्रज्वारसप्रियापिये । यास्यांजगत्समुच्छिन्नं विधाप्यामिमिंतं विधौ ॥ जरामृत्योरपिकालाद्दुत्यनुच्चात्प्रान्यासहशस्यात्कन्याश्चम् । तैमृत्युञ्जरे कालसान्येप्रज्वार॰प्रज्ञाष्ज्वरसप्रियाप्रियेपत्न्यौभवतः । प्रियातोप्रियेऽतिशयिसप्रियेद्वस्यर्यः ॥

मृत्युञ्जयः । पुं॰ कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युञ्जन्याजिताप्रश्चिवे नराृहयामम । नमृत्युर्गाजितः शम्भुः कल्पेष्वल्पेश्वतौस्रुतम् ॥ मृत्युञ्जयति । विजये । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः । इतिखच् । मुम् ॥ शाखायोगान्तरे ॥ लाभे भौमोगुरुश्छिद्रे पष्ठस्थानेचभास्करः । मृत्युञ्जयसमा स्थोयं सर्वशत्रुनिवर्हणः ॥

मृत्युनाशकः । पुं॰ पारदे ॥ त्रि॰ मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाशः । पुं॰ अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्पः । पुं॰ इक्षौ ॥

मृत्युफलः । पुं॰ महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मृत्युमहरकः । पुं॰ भवकृति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्यः । पुं॰ रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि॰ मृते ॥

मृत्युवञ्चनः । पुं॰ अमरौ । श्रीफले । द्रोणकाके ॥

मृत्युवीजः । पुं॰ वंशे ॥

मृत्युसूतिः । स्त्री॰ कर्कट्याम् । नागमातायाम् ॥ मृत्योस्सूतिः प्रसवो यस्याः ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाधत्तेमृत्युनात्मनः ॥

मृत्सा । स्त्री॰ प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिसः । टाप् । तुवरिकायाम् । सूपर॰ इ॰ भा॰ ॥ मृत्साऽस्त्वस्याः : घ चत्वे न । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री॰ प्रशस्तायांमृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितित्र : । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहरतूपर॰ इ॰ भा॰ ॥

मृत्०द्। स्त्री० मृत्तिकायाम्॥ शौचे मृद्विशेषो यथा विष्णुपुराणे। वल्मीकमूषकोत्खातां मृदमन्तर्जलां तथा। शौचावशिष्टां गेहाच्च नादद्याल्लेपसम्भवाम्॥ अन्त:प्राण्यवपन्नाञ्च हलोत्खातां च पार्थिव। परित्यजेन्मृदस्त्वेता: सकलाः शौचसाधने॥ इति॥ अन्त:प्राण्यवपन्नां सकीटाम्॥ मृद्नाति० मृद्यते वा। मृदग्रीवादिसम्पदादित्वात् क्विप्। काश्याम्। तुवरिकायाम्॥

मृदङ्कुर:। पुं० हारीतपक्षिणि॥

मृदङ्ग:। पुं० स्वनामप्रसिद्धे वाद्ये। मुरजे॥ अथ मृदङ्गादिविवरणम्। मर्द्दल: खादिर: श्रेष्ठो गम्भीरध्वनिरक्तचन्दनजो वाद्यो गम्भीरध्वनिसम्पन्न:। सार्द्धहस्तप्रमाणस्तु दैर्घ्यमस्य विधीयते। चतुर्दशाङ्गुलं वामे दक्षिणे द्वादशाङ्गुलम्॥ दक्षिणञ्च भवेद्धीनमेकेनार्द्धाङ्गुलेन वा। करणाद्गतोमध्ये चैव यद्युर्भवेत्। परिणाहो भवेदस्य सार्द्धपञ्चशतम्। मृत्तिकानिर्म्मितश्चेव मृदङ्ग: परिकीर्त्तित:॥ घातयेत्पञ्चलिङ्गाद्यावादनार्थं समर्दले। विभूतिर्गैरिकं भक्तं सेन्दुकिणयवसंयुतम्॥ यद्वा चिपीटचूर्णैर्वा लोहचूर्णसमन्वितम्। सर्वमेतत्पिष्टं तल्लेप: खरलिरुच्यते॥ वामास्ये पूरिकां कृत्वा लेपं दद्याद्विचक्षणे। एवं मर्द्दलक: प्रोक्त: सर्ववाद्योत्तमोमत:॥ अस्य संयोगमासाद्य सर्ववाद्यं सुशोभते। एतद्वीजकाष्ठदलमद्भुतं विदु:॥ इति। विशेष: सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्य:॥ पटहे। घोषे॥ वंशे॥ मृदाति। मृद०। मिडादिभ्य: किदिङ्गच्। मृत्पक्षगस्येतिवा॥

मृदङ्गक:। पुं० मृदङ्गे॥

मृदङ्गफल:। पुं० पनसवृक्षे॥ मृदङ्गवत्फलान्यस्य॥

मृदङ्गफलिनी। स्त्री० कोषातक्याम्॥

मृदङ्गी। स्त्री० कोषातक्याम्। श्वेतघोषाकृतिगौ०दे०भा०॥

मृदर:। पुं० व्याधि॥ त्रि०विलास सति॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नाति वा। मृङ् मद०वा। कदरादयश्चेति० चरप्रत्ययान्तो निपातित:॥ भये॥

मृदा। स्त्री० मृत्तिकायाम्॥

मृदाकर:। पुं० वज्रे॥

मृदित:। त्रि० अभिनष्टे। विनाशिते॥ निष्पीडिते॥ चूर्णीकृते॥ मृद्यतेस्म। मृद०। क्त:। इट्। क्ङितिचेतिनगुण:॥ चौरे॥

मृदिनी। स्त्री० मृत्मायाम्॥

मृदुः। त्रि॰ कोमले। अतीक्ष्णे॥ मृदुः सर्वत्र बाध्यते॥ म्रदते। म्रद मर्द्दने। प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च॥ मृदुशब्दो मृदुत्वगुणमुक्त्वा तद्द्रव्यमभिधत्ते इति गुणवचनो मृदुशब्दः। तेन स्त्रियां ङीप। भावे॰ मृदुः॥ न॰ विशेषनवचाटी। यथा। चित्रेन्दुमिवघोरा यस्मृदुमेव तथाङ्गुः। तत्र गोसम्भवोऽम्लिमधार्थ्यशोभनम्॥ स्त्री॰ मृदुकन्यायाम्॥

मृदुकृष्णायसम्। न॰ सीसके॥

मृदुगमना। स्त्री॰ हंस्याम्॥ त्रि॰ मन्दगमने॥

मृदुचर्मी। पुं॰ भूर्ज्जवृक्षे॥ त्रि॰ कोमलचर्मविशिष्टे॥

मृदुच्छदः। पुं॰ भूर्जे। शुक्लरुद्रे॥ पीलौ॥ अक्षोटे॥

मृदुता। स्त्री॰ मृदुत्वे॥

मृदुताल: पुं॰ श्रीतालवृक्षे॥

मृदुत्वच्। पुं॰ भूर्जवृक्षे। मृदीत्वग्यस्य॥

मृदुत्वच:। पुं॰ मृदुत्वचि। मृदी त्वग्यस्य:॥

मृदुत्वक्म्। न॰ सुवर्णे॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

मृदुपत्र:। पुं॰ नले॥ न॰ कोमलपत्रे॥ त्रि॰ कोमलपत्रवति॥ मृदूनिपत्राणि यस्य सः॥

मृदुपत्री। स्त्री॰ चिल्लीशाके॥

मृदुपर्वक:। पुं॰ वेत्रे॥ त्रि॰ कोमलपर्ववति॥

मृदुपुष्प:। पुं॰ शिरीषवृक्षे॥ त्रि॰ कोमलकुसुमविशिष्टे। मृदूनिपुष्पाणियस्य सः॥

मृदुफल:। पुं॰ मधुनारिकेले॥ विकङ्कते॥ त्रि॰ कोमलफलवति॥ मृदूनिफलानियस्य सः॥

मृदुबन्ध:। पुं॰ सात्त्विकरतिबन्धविशेषे॥

मृदुरेचनी। स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम्॥

मृदुल:। त्रि॰ कोमले। मृदुर्गुणोऽस्यास्ति। सिध्मादिभ्यश्चेतिलच्॥ न॰ जले॥

मृदुलोमक:। पुं॰ शशके॥ त्रि॰ कोमलरोमविशिष्टे॥

मृदूत्पलम्। न॰ नीलपद्मे॥

मृद्वङ्गम्। न॰ त्रपुणि॥ कोमलगात्रे। त्रि॰ तद्वति॥ मृदून्यङ्गानियस्य। कर्मधारयो वा॥

मृद्वी। स्त्री॰ कपिलद्राक्षायां॥ कोमलाङ्ग्याम्॥ मृदुशब्दो मृदुत्वगुणमुक्त्वा मृदुत्वगुणयुक्तं द्रव्यमभिधत्ते इति गुणवचनत्वे न॰ वोतो गुणवचनादिति पाक्षिको ङीप्॥

मृद्वीका। स्त्री॰ गोस्तन्याम्। द्राक्षायाम्। मुग्धबो॰ ए॰ का॰। मृद्नाति। मृद॰। कर्णीकादयोन-

साधु : । कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे । मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । वाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाक : ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकारे । मय ट् । स्त्री० मृन्मयी ।

मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या भूठ० इ० भा० । मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं० बके ॥

मृषार्थकम् । न० श्रद्भुते । अत्यन्ता सम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर : । कूर्मक्षीरचतुस्नातः शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्मतत् । कप् ।

मृषाभाषा : । पुं० आम्रवृते ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टट्टयाम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोऽस्यास्ति । इनिः ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि । राजसूयसूर्य मृषोद्य तुल्यादिनामृषोपपदाद्वदे : क्यप् गिनितुल्यं क्यबनि पात्यते । न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते । मृज्यतेस्म । मृजूशुद्धौ । क्त : । न० मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशीले । मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० ऋष्यपर्वते । गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदानदीसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यपर्वतस्य कन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । ड : ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ।

मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेर्यमदिनिर्मितेकटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रथिप्यमाणेचर्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक : ॥ इतिपठन्ति० इदन्त्वभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांबध्यमाने । श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे । उपनयनकाले

धारणीयसूत्रनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला । क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभे तु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवल्वजैः । त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा ॥ इ० मनुः ॥ होमकुण्डोपरि दृढघटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तं वह्निप्रस्तावे । यावान् कुण्डस्य विस्तारः खननं तावदिष्यते । इत्थं त्रिमेखलास्तिस्रो वेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डे द्विहस्ते तासां तु वारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्ते तु कुण्डे तास्ससुतकं गुणाङ्गुलाः ॥ मेखलाब्रह्मचारिमेखलावत् कुण्डवेष्टितास्तु दृढघटिताः तास्वातदेशाद्धोर्द्धे एकाङ्गुलिकपञ्चकरुद्धं परिखच्यो च्छ्रायेण विस्तारेण चेत्यादिक्रमेणवेदाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्त्वावरोत्ताद्यवस्थारविकला ॥ विह्वलामतीमि । खातादिकाङ्गुलं स्यात् मेखलानां विधिर्भवेदिति ॥ मखं गिलति । सा० । धातदृतिवा । पृषोदरादिः ॥ मां लक्ष्मीम् ईखति ॰माईखतिवा । माशब्दो निषेधे ईखतौ । यद्वा नकारस्य लत्वं । य द्वा । मा ईखलति । खलसञ्चये सि ञ्चने च । मूलविभुजादित्वात् कः । अपितु॰ वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदा-

याम् ॥ अग्निपर्याये ॥

मेखलिक : । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वा दिनिः ॥

मेघ : । नः० अब्दे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्त्रिविधाः सवर्षाश्च धूमवीनयः । निश्वासजाम्बुनी-मूलास्त्रियाजीवकल्पिप ॥ यच्च-वास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकादयः । जातिविशेषतः शब्दार्थः ॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । घञ् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षडागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोऽथ वसन्तश्च नटनारायणस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफ : । पुं० करकायाम् ॥

मेघकाल : । पुं० वर्षासु ॥

मेघचिन्तक : । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघच्छद : । पुं० मेघच्छन्ने ॥ मेघान् छादयतीति । मेघ छिद्यते परितः । खश् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदिति मुम् ।

मेघज : । त्रि० मेघभवस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कादम्बिन्याम् । मेघावली ॥

मेघजीवन : । पुं० चातके ॥ मेघजीवनस्य ॥

मेघज्योतिः। पुं॰ इरम्मदे। वज्राग्नौ। मेघस्यज्योतिः॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्निः सञ्चरन्नादीयो ज्योतिरग्निः पततिसः॥

मेघडम्बरः। पुं॰ मेघगर्जने॥ मेघस्याडम्बरः॥

मेघतिमिरम्। न॰ मेघाच्छन्नदिने॥

मेघदीपः। पुं॰ विद्युति॥

मेघध्वनिः। पुं॰ गर्जिते। मेघनिर्घोषे॥

मेघनादः। पुं॰ वरुणे॥ रावणात्मजे। इन्द्रजिति॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य॥ मेघपर्णे॥ पलाशवृक्षे॥ तण्डुलीयशाके॥ हस्तिराजनिर्घण्टः॥ मेघस्यनादः॥

मेघनादजित्। पुं॰ रामानुजे। लक्ष्मणे॥ मेघनादमजैषीत्। जि॰। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मेघनादानुलासकः। पुं॰ मयूरे॥

मेघनादानुलासी। पुं॰ मयूरे॥ मेघनादेनअनुलसति॰ नन्दील: । लसश्लेषणक्रीडनयोः। सुप्यजातावितिणिनिः॥

मेघनामा। पुं॰ मुस्तके॥ मेघनामानिनामास्य॥ आदित्यघौपद्यमान्के॰ १५५॥

मेघनायकः। पुं॰ आपस्तम्बे॥ यथा। विदुरेणाकर्ण्य तुधतुभिः शोधितेऽसमात्। आपस्तम्बिरिति मत्तं पुष्करोद्भवमम्बुदम्॥ फलंयथा। आवर्त्तोनिर्जलोमेघः संवर्त्तश्चबहूदकः। पुष्करोदुष्करजलोद्रोणः सस्यप्रपूरकइति॥

मेघनिर्घोषः। पुं॰ स्तनिते। गर्जिते॥ मेघस्यनिर्घोषः॥

मेघपर्यायः। पुं॰ आदित्यघौपद्यमानके॰ १५५॥ मुस्तके॥ मेघोमेघवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य॥

मेघपुष्पम्। न॰ पिहडाम्बे। पयोमसि॥ अम्बुनि॥ नदीजले॥ पुं॰ इन्द्राश्वे॥ कृष्णस्यघोटके॥ मेघस्यपुष्पमिव॥

मेघप्रसवः। पुं॰ जले॥

मेघभवः। त्रि॰ मेघोत्पन्नवस्तुनि॥

मेघभूतिः। पुं॰ वज्रे॥

मेघमालः। पुं॰ प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे॥ रसागर्भजातकल्किदेवपुत्रे॥

मेघमाला। स्त्री॰ कादम्बिन्याम्॥ मेघानांमाला॥

मेघयोनिः। पुं॰ धूमे॥

मेघरागः। पुं॰ रागविशेषे॥ मेघसंज्ञकोरागः॥

मेघवर्णा। स्त्री॰ नीलीवृक्षे॥ त्रि॰ घनसमानवर्णवति॥

मेघवर्त्म। न॰ नभसि। गगने॥

मेघवह्निः। पुं॰ वज्राग्नौ। इरम्मदे॥

मेघवाह : । पुं॰ इन्द्रे ॥ यथा । राजा स्वर्यान्समाहूयकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रधीसोमे घवाहस्तुमहतीं वृष्टिमावहेदितिदण्डनीति : ॥

मेघवाहन : । पुं॰ इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघा : मदामेघागनरूपधारि णपैरावताद्ययोवाहनमस्य ॥ मेघा नृपाश्रयाशिवाशयसिवा । स्य : ॥ इन्द्रोऽपिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागम : ॥

मेघविस्फूर्जिता । स्त्री॰ अतिधृतिच्छन्द : १८ प्रभेदे ॥ तस्यलक्षणोदाहरणं यथा । रसर्त्वश्वैर्यौम्नौसरगुरुयुतामेघविस्फूर्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवनाः केकिन : कान्तकेका : ॥ विनिद्रा : कान्दल्योदिपिदिशिमुदादद्दुराडम्बरा : । निशान्तस्यविद्युद्विलसिततसम्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रिय : स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न॰ खे ॥

मेघसार : । पुं॰ चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं॰ मयूरे ॥ मेघ : सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भव : । पुं॰ विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश : । पुं॰ अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न॰ मुस्तके ॥

मेघागम : । पुं॰ प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं॰ मयूरे ॥

मेघान्त : । पुं॰ शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्त : । पुं शरद्दतौ ॥

मेघास्थि । न॰ करकायाम्

मेघारुदम् । न॰ आकाशे ॥

मेघोदर : । पुं॰ पर्जन्यपितरि ॥

मेघ्य : । त्रि॰ मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचक : । पुं॰ मयूरस्यचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्श आद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचका : कृष्णनील : स्याद्दतसीपुष्पसन्निभ : । इतिशब्दार्णवे भेद : ॥ बर्हिकण्ठसमवर्णेमेचकंप्रवदन्तिबुधा इतिकात्य : । मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मच कल्कने । कृञादिभ्य : संज्ञायां वुन् । मचिमच्योरिश्चोपधाया इतीत्वं लघूपधगुण : ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न॰ स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि॰ श्यामवर्णयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री॰ पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥

मेठ : । पुं॰ हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्र : पुं॰ मेहने । शिश्ने ॥ मेहन् त्यनेन । मिह सेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री॰ मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठ : । पुं॰ हस्तिपके ॥

मेण्ड : पुं॰ मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढ : । पुं॰ मेषे ॥

मेथि : । पुं॰ मेधिकाष्ठे । खलेबालयाम् । खलेपशुबन्धनार्थकाष्ठे ॥ मेथ्यन्ते मधयोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री॰ मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धशाके ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणावन्याबाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनोहृद्यावद्धविट्क्रिमिशूलनुत् ॥ रूक्षोष्णांलत् फलंश्वासानिलघ्नशमयीनुबयेत् ।

मेथिनी । स्त्री॰ मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री॰ मेथिकायाम् । गौरादित्वात्हलादिकारादित्तिवाङीप् ॥

मेद : । पुं॰ मेदसि । वपायाम् । गुणमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् । मेदति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ मैदेहेननिषादभार्यायांजनिते॰ष गतजातिविशेषे ॥

मेद : पुच्छ : । पुं॰ दुम्बके । दुम्बा॰ दुम्बा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मेषविशेषे ॥ मेद : पुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यम्श्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ।

मेद : सारा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदक : । पुं॰ जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा॰ । क्वुनादिभ्योवुन् ॥

मेदज : । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि॰ मेदोजाते ॥

मेद : । न॰ शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदस : स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धं बलकार्येतिहंवयम् ॥ स्थानं यथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धि : प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविन : । मधुरोन्नरस : प्राय : स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरस : ॰ आमद्रव : ॥ अस्यष्टौवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यनेनधातव : मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्त : सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा॰ । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न॰ मांसे ॥

मेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे ।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम्। श्रेष्ठायाम्॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तत्तच्चाद्रियया । शुक्लयान्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिदसवेत् । यः समे देतिविच्छे योजिज्ञासासत्परैजनैः ॥ मेदायुगं गुरुस्वादुपुष्यं सन्धक्षायावहम् । वृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम्० मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदाख्यामेप्रतमूलीप्रचिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदस्यस्याम् । यतद्वाभि: । मधुकैटभमेदसाविशेषेण्डस्तो पिमेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । जिमिदा० । पद्याद्रिरसात्रिणि: ॥ मधुकैटभयोरासोन्मेदसैवपरिमुता । तेनेयंमेदिनीदेवीमोच्यतेवसावादिभिः ॥

मेदिनीद्रव: । पुं० पांशौ । धूली ॥

मेदुर: । त्रि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशील: । जिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ।

मेदोदया । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोग्र: । पुं० पर्वाङ्गरवार्तिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेध: । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधा: । पुं० मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनो: पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यांबुद्धौ । मनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति: । शुभाशुभविचारक्षाप्रज्ञाधीरैकदाहृता ॥ धृतिविशेष: ॥ साचेयं ज्ञानस्यभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिसोभार्याधबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वं मूढमसन्मं सर्वेति । मेधतिसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ० । गुरोश्च ल: । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पीवचातेमात्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयायगुडूचीचपटरपक्वमाषुकी ॥ एतैरथसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । यादृक्कार्यारसं प्रस्थं दुग्धावसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतं नामस्मृतिमेधाकरं परम् ॥ ० ॥

मेधाकर: । पुं० मेधाजनकेगणविशेषे ॥ यथा । सततमध्ययनं सरवन्ना नरुपकथाश्च । वैद्यानांतन्त्रशास्त्राणामवलोकनमेवच । तद्विद्याचार्यसेवाच मेधाकर: स्मृत: ॥

मेधातत् । स्त्री० मुनियत्न्यां . मिता

मेठः । पुं॰ हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्रः । पुं॰ मेहने । शिश्ने । मेहन्त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेढ्रतिवा । मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री॰ मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठः । पुं॰ हस्तिपके ॥

मेण्डः । पुं॰ मेण्ठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढः । पुं॰ मेषे ॥

मेथिः । पुं॰ मेथिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खले पशुबन्धनार्थं काष्ठे ॥ मेथ्यन्ते पशवोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

मेथिका । स्त्री॰ मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धायां ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणावन्यावाजिमांसानुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रमिशूलनुत् ॥ कृष्णोष्णारसत्फलंश्वासानिलश्लेष्मबलीन् क्षयेत् ॥

मेथिनी । स्त्री॰ मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री॰ मेथिकायाम् । गौरादित्वात्ङ्कृदिकारादिक्तिनाङीष् ॥

मेदः । पुं॰ मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते॰ सङ्करजातिविशेषे ॥

मेदः पुच्छः । पुं॰ दुम्बके । दुम्बा॰ दुम्बा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मेषविशेषे ॥ मेदःपुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यश्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चिद्वातव्याधिविनाशनाम् ।

मेदःसारा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदकः । पुं॰ जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा॰ । कृञादिभ्यो वुन् ॥

मेदजः । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि॰ मेदोभवे ॥

मेदः । न॰ शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदसः स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेद इतिकथ्यते । तदलौघगुरुस्निग्धंबलकार्यतिवृंहणम् ॥ स्थानं यथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धिः प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्न श्लेष्मलाहारसेविनः । मधुरोऽन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरसः॰ आमद्रवः ॥ अस्यदोषवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातवः मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्तः सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा॰ । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न॰ मांसे ॥

मेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे ।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । प्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादिर्यथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः सर्वैस्तिविज्ञेयोमिश्रासातत्वदर्शिभिः ॥ मेदायुग्मं शुक्रलस्वादुवृष्यंस्तन्यकफावहम् । बृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् ॰ मेदा महामेदे ॥ मेदामहामेदाख्याभेदास्मूलीप्रतिमम्नि ॥

मेदिनी । स्त्री॰ धात्र्यर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदस्सम्पन्नाम् । यतद्गणिः । मधुकैटभोर्मेदक्षोमेदस्तिमारिकोमें ऽदक्षोपिमेदिन्युक्तेति ॥ यथा । मेदाति । स्निग्धा॰ । चत्वादिल्वाविनिः ॥ मधुकैटभयोराद्योमेदसेवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रव : । पुं॰ धाणौ । धूलौ ॥

मेदुर : । त्रि॰ सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदगसीत : । स्नि मिद्य॰ । मन्द्रभासमेदोदुरच् ।

मेदुरा । स्त्री॰ काकोल्याम् ।

मेदोजम् । न॰ अस्थ्नि ।

मेदोद्भवा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदोवृ : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेधः । पुं॰ यागे । क्रतौ । मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ घञादच् ॥

मेधा : । पुं॰ मेघोमिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री॰ धारणावत्यांबुद्धौ । धनीकाय्यायधारणशक्तौ ॥ धत्तेमासुसृतिर्मेधाकालत्रयाडितामतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरेव द्वाहृता ॥ धृतिविशेष : ॥ साचेयं ज्ञानसम्भावा । यथा । ध्यानमस्ति क्षोभायायबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । यामिर्विनाजगत्सर्वं मूढं मतसमं सदेति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ॰ । गुरोश्चेच्च : । टाप् ॥ मेधाकरौषधं यथा । शङ्खपुष्पीवचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयावनुड्चीचवटकपर्णखामुगौ ॥ एतैरचसमं भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं दुग्धाचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतंनाम स्मृतिमेधाकरं परम् ॥ ० ॥

मेधाकर : । पुं॰ मेधाजनकेगणविशेषे यथा । सततादध्ययनं तत्त्वज्ञानदृष्टकथासदा । शिक्षार्णातत्वगास्त्रायाणामवलोकनमेवच । तद्विद्याचार्यसेवाच गणोमेधाकर : स्मृत : ॥

मेधाकृत् । स्त्री॰ मुनियराके . सिता

परशक्ति । त्रि॰ मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं॰ कात्यायनमुनौ ।

मेधातिथि : । पुं॰ मुनिविशेषे । कण्वर्षे : पुत्रे ।

मेधारुद्र : । पुं॰ कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् त्रि॰ मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्॰ मेधावत्॰ द्र॰ पुंनपुंसकयो : ॥

मेधाविक्रम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् । त्रि॰मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । जपापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसाधनसापेक्षयुक्तमननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नवेदान्तमहावाक्यकरणकनिरस्तसमस्तामात्यात्मज्ञ कञ्चिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा॰रायानित्यं युक्त॰स्थितप्रज्ञ॰विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥

मेधाविनी । स्त्री॰ब्रह्मण : पत्न्याम् ब्राह्म्याम् ॥

मेधि : । पुं॰ खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि : खलेदारुन्यस्तं यत् पशुबन्धने । मेध्यन्तिपशवोऽत्र । मेधृ॰ । इन् ॥

मेधिर : । त्रि॰ मेधाविनि ॥

मेध्य : । पुं॰ यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि॰पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । गवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादिभ्यायत् ॥ मेधइववा । शाखादिभ्योयः ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलमसेध्यं ज्ञानतोभवेत् । प्रज्ञानेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री॰ रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । भार्याम् ॥ सोम : शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभांगिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यत : ॥

मेनका । स्त्री॰ हिमालयस्यभार्यायाम् । अप्सरोमातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री॰ गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्मजा ॥

मेनकापति : । पुं॰ हिमालये ॥

मेनकापुत्र : । पुं॰ मैनाके ॥ मेनकाया : पुत्र : ॥

मेनकाप्राणेश : । पुं॰ हिमालये ॥

मेना । स्त्री॰ मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥

मेनाला । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥

मेनाद : । पुं० किङ्किनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥

मेनाधव : । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥

मेनासुत : । पुं० मैनाके ॥

मेय : । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धि : ॥ मीयसे । माङ् माने । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥ मातुंपरिच्छेत्तुं योग्योवा ॥

मेयाभ : । त्रि० मेयसमाभाकारे । मेघस्याभेवाभायस्य : ॥

मेरक : । पुं० विष्णौ ॥ गन्धर्वभेदे

मेरु : । पुं० सुमेरौ । अच्युच्छ्रितानां गिरिवराणांमध्येभगवतोविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपं चितेनाभिस्तदुक्तं सप्तयोजनम् । लक्षाधिना परिक्षिप्तं परिवृत्तं मतावता ॥ तस्यमध्ये स्थित : शैलराजराजोहिरण्मय : । तिरश्चतांशुमज्ज्योतिर्मेरु सुरनिषेवित : सप्तोङ्गसहस्राणिचितौ विटोमहीतलात् । तद्वन्मुलतोध्वं मूर्द्धगोद्विगुणविस्तृत : ॥ सनेरुभूं मेरुत : षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट : महीतलादारभ्य सर्वं यावच्चतुरशीति योजनसहस्रोन्नति : मूलेषोडश सहस्रविस्तार : । ऊर्द्धमोमध्यरावा कृतिविस्ताराधिक्येनहैगुण्यम् । उ त्तस्थौमतृस्रतन्ते । षोडशैकसहस्राणि चतुर्भागेप्ररोपित : । तान्यस्यमूलेविस्तार : स्याद्द्रुं द्विगणम्भुम : ॥ सगरावाकृतिर्दिविमहर्देवाश्रयोद्रिराट् । इति । विपुपादामारेष्वस्य चतुर्ष्वपिपुपर्वसु । गिसय : स टकाकारानिर्गताद्वीप्रिमत्तरा : । एषाहशसहस्रातुमनुसाहसमीपरा । गेमिर्यामस्तसीपात्नोसिआपालसमाचया । चक्रवाटेस्तिमानु : सर्वरसमभावतीम् । चक्षुर्गोरौ : स्त्रीच्छ्राय पादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकीनानारंयेपातिपु तथाविधेपु त्तरंपतु : स सहस्रविवृद्धेषु पर्वसुभागसन्धिपुकटकाख्यरा : सुहृद्वीमाद्विम्लोगै मवेताभेषशानिर्गता : । तद्देवेपुविपुस्राभिपुपतुष्टं वर्ष्यदर्गयति । एकादशसहस्र स्यादिना । एकाचाद्वादशसहस्रमाचा । द्वितीयामनुसाद्विकाचतुर्दशसहसा । चतुर्दशसहस्रोशि श० तृतीयाऽष्टादशमाहस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकस मीमेनीकपालाश्रयभुरावार्गकरम प्रभामानुरात० तांचक्रवाटोमहाचागमहायाद्दु : । एवन्तुप्राग्गापतुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायछन्देरा : सर्वचर्यपञ्चसमासिमदङ्मानकम् । कटकचयमुनवसहस्रोन्नरा

मेकैकश्चविसहस्रसमानकतुल्यमित्या-
गमधा : । सिद्धगन्धर्वसहतांतट
ध : पर्वसुस्थिति : । चक्रवाटाध :
स्थितेषुचिपुपर्वसुसिद्धादीनामास्थ
इम् । यातुचक्रवाटाख्योर्द्धमेखला
तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योऽष्टौसमवस्थि
ता : । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां
नामतस्तान्निबोधत ॥ नानारत्नप्र-
भाजालमण्डलाखण्डलाह्वरे : ।
सिद्धसाध्यमरुत्पुष्टाहल्याभूरमरावती
ती ॥ रत्नमीतमणिप्रायहेमप्राकार
गोपुरा । वह्नेर्स्तेजोवतीवह्नितुल्य
भूतनिषेविता । कृच्छो : संयमनी
तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाश
पिशाचव्याधिप्रेतमारीभिर्निषेविता । क्र
व्यादेश्वपतेर्स्तेजोधांमवहैश्चसेविता
। नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूष
णा । शुद्धवत्यम्बुनाथस्यस्फटिकोप
लनिर्मिता । पाण्डुराभोपमैर्वादः
सेविताभासिधामभिः । वायोर्गन्ध
वतीतुङ्गश्रंतर्पीतध्वजाकुला । सत
यद्गतमन्दहासश्चरत्नविनिर्मिता । म
हेन्द्रपादान्तनभ:शलासुभादिभिर्निर्मि
ता । दिव्यमण्डलवस्तुताभासिपुरै-
र्जिनगिरिणि : । स्वर्णजपाटह-
ग्गन्धसारगयुवशोभिता : । पुरी-
वशोदशोत्तरं रत्नायटसेविता । द्य
तिमर्धांशु मृगशाखक्रशाटाईविभू-
ता : । पुरीहितजनिपीतधृतपारि
जातरजोरसा : ॥ चक्रवाटार्धेन
नवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णा : ॥ वेध
सानिर्मितालोकपालचक्रानुवर्ति :
नाम् । भूतयेस्वर्गदृष्टेनागीयन्ते
कविभि : क्षितौ ॥ अथवस्राण :
पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजना
नांस्वयम्भुव : । मध्येमनोवतीनाम
पुरीलोकेश्वयन्दिता ॥ याचक्रारा
रक्षानुवर्तिवन्मार्गान्मध: श्रिया
। सावित्याः स्वर्गमानेवस्वर्गकामा
सिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवा
मुनयस्तमवीजस: । महायोगीश्व
रंसिद्धयेमाद्यंभूरावेधसम् । ॥
दीव्रमागेतथाद्रेः शृङ्गमादित्य
सन्निभम् । यत्राज्ज्योतिष्कमित्या
हुः सदापशुपते: प्रियम् ॥ तस्य
सानुपुर्जेनपुरनचित्रं पुर्नस्थिता : ।
स्कन्दनन्दिमहाकालगणे प्रादिगणे
श्वरा : । महर्षिर्देवादिदेवस्य
स्थानंत्रिपुरविद्विष : । सहायुतग
णैर्जुष्टं वन्द्याद्यं यसुरोत्तमैः ॥ इ
तिमहेन्द्रसंहितायांविश्वापादेभुव-
नाध्यप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् । अपमा
लायर्षिन्चे कस्मिन्मणौ ॥ मिनो
ति हिपसिध्योर्नीचप्रत्यात् ।
रु मिञ प्रक्षेपणे । मिणोस्थरिः ॥
माशमाये । ० । ० ॥
मेरुक : । पुं० यक्षधूपे ॥
मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेः पत्न्याम् ॥

भगवत्तत्त्वभस्मजनन्याम् ॥

मेरुसावर्णः । पुं॰ एकादशमनौ ॥

मेलः । पुं॰ सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलकः । पुं॰ सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल॰ । घञ् । स्वार्थेकः ॥

मेलयालवणम् । न॰ चौपरेलवणे ॥

मेलनम् । न॰ मैत्रे । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री॰ मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने । मसानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री॰ मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धुः । स्त्री॰ मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बुः पु॰ मस्याधारे ।

मेषः । पुं॰ हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा॰ प्र॰ भा॰ ॥ मेषमांसगुणश्चैवाचिरात् पाकरं गुरु । मस्तैगातडविशो मांसमांसंक्षिदिरायुश्च तत् ॥ अपि चास्यमांसगुणाः । मेषमांसंगुरुस्निग्धंवस्त्यंवातकफप्रदम् । मेदःपुच्छामिषं तथ्य कफवातहरं गुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्धायाम् । अच् । मैषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्य फलं यथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानी धनी शुभः । क्रोधी स्वजनहन्ता च विक्रमी परवत्सलः ॥

मेषकः । पुं॰ जीवशाके ॥

मेषकम्बलः । पुं॰ ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृतः कम्बलः । शाकपार्थिवादिः ॥

मेषलोचनः । पुं॰ चक्रमर्दे ॥ मेषस्य लोचनमिव लोचनमस्य॰ तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिकः ॥ त्रि॰ मेषचक्षुस्तुल्यचक्षे ॥

मेषवल्ली । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषशृङ्गः । पुं॰ स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री॰ गन्धीक्षुपे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसे तिक्ता वातला श्वासकासहृत् । रूक्षा पाकेकटुः पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलं तिक्तं कुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनं स्रंसनं कासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेषस्य शृङ्गमस्याः । मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिकः ॥ गौरादिः ॥

मेषा । स्त्री॰ त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्षः । पुं॰ चक्रमर्दके । मेषस्याक्षीवाक्षिवस्य॰ तत्सदृशपुष्पत्वात् । षच्प्रोदर्शनादित्वच् । अक्षिशब्दः पुष्पेलाक्षणिकः ॥

मेषाक्षिकुसुमः । पुं॰ चक्रमर्दके ॥

मेषाण्डः । पुं॰ इन्द्रे ॥

मेषाधिपः । पुं॰ भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशेः अधिपः ॥

मेषाक्षी । स्त्री॰ चक्षाक्षीलत्वे ॥

मेषालु : । पुं॰ सर्व्वंरसत्वे ॥

मेषाश्रय : । पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥

मेषिका । स्त्री॰ मेष्याम् ॥

मेषी । स्त्री॰ मेषस्त्रियाम् । भेड॰ भेडी॰ इ॰ भा॰ । तिमिशवृत्ते ॥ जटामांस्याम् ॥

मेसूरणम् । न॰ दग्धमलत्वे ॥ यथा । कार्मस्थामस्तदग्धमंसमेसूरणमास्पदम् ॥

मेह : । पुं॰ प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥

मेहघ्नी । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥

मेहत् । त्रि॰ मूत्रयति ॥ मेहति । मिह॰ । शतृ ॥

मेहन : । पुं॰ मुष्ककवृत्ते ॥ न॰ मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह॰ । करणेल्युट् ॥

मैत्र : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्य्ये ॥ न॰ अनुराधानक्षत्रे ॥ विशिष्टनक्षत्रादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्वमृदुमैत्रंतथाध्रुवा : । रक्तगीताम्बरक्रीडामित्रकार्य्यस्त्रशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायुसम्बन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ यथाह्रापस्तम्ब : । मूत्रपुरीषेकुर्य्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम् । गच्छेतिशेष : । तथा प्रस्तमितेचवहिर्ग्रामाद्दाराद्वाऽवसथान्मूत्रपुरीषयो : कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठै : पर्णैर्वेणुदलेनवा । मृण्मयैर्भाजनैर्वापिपिधायवसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्य्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चयथादिवेतिमनु : ॥ त्रि॰ मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता॰ तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न॰ अनुराधानक्षत्रे ॥

मैत्रायणीय : । पुं॰ यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥

मैत्रावरुण : । पुं॰ सुरोहुपमरायाव ... ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोवाक्याचानुज्ञाताहत्प्रज्ञाभिःदेवतोद्देशेनाध्वर्य्युणोक्तपठितयाज्याशेषपदस्तासेदसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

मैत्रावरुणि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च॰ मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ वीक्ष्यागर्भान्त्यपत्ते॰ ॥

मैत्री । स्त्री॰ सौहार्द्दे ॥ स्निग्धतायाम्

म् ॥ सर्वशास्त्रिषु सुखसम्भोगापन्ने
षु॰ साध्वे रम्यसमिवायांसु स्थित्व
मितिमैत्रीभावेन मैत्र्यांम् ॥ सप
त्न्यामै त्वस्त्वात् ङीप् ॥ विशिष्टप
तिसोम्य शक्तुदैरातिकीटके: । व
न्यशीयस्त्रमीयश्च शुद्धात्मलक्षणैः स
ह । तथासिव्यवर्धीतेयपरीवात्वा
रैः मठैः । सुधीमैत्रीनक्षुर्वीत॰
मैत्रः पचमानोटयधीडय: ॥
उत्कृष्टमध्यानिहूष्टवनीषु मैत्रीयत
स्थितासु प्रयतःसुजतीषु रेखा ।
वैरक्षमारधमस्यमसङ्गजीषु यश्चि
तासु सिवमासुगरिषु रेखेव दृष्टः ॥
चपलादिरक्षे । अनुराधाभे ॥
मैत्रीयत: । पुं॰ बुधे । मैत्रीवलंयस्य
सः ॥
मैत्रेय: । पुं॰ ख्यातनाभिधर्षी । यक्षी
। ये सिरायणे । मुनिविशेषे । मि
त्राया: अपत्यम् । स्त्र्यादिभ्यश्चे
तिढक् । इतिडनाथिपिरितिनिपात
नाद्वृद्धलोपः ॥ वैदेहादायोगव्यां
जाते॰ सङ्करजातिविशेषे । मैत्रे
यकस्तुवैदेहोमाधूकसम्प्रसूयते । नृ
नृप्रशंसत्यजस्त्रं योधघण्टाताडोरुणो
दये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥
भाविबुद्धविशेषे ॥
मैत्रेयिका । स्त्री॰ मित्रयुद्धे ॥ मित्रयु
र्भावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्या
कारतदवेतेष्विति वुञ् । लोकयति

वयुप्रत्ययानामितियादेशः ॥
मैत्रेयी । स्त्री॰ याज्ञवल्क्यस्य ऋषेः
पत्न्याम् ॥
मैथिल: । पुं॰ जनकनृपे ॥ त्रि॰
मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥
मैथिली । स्त्री॰ जानक्याम् ॥ सीता
याम् ॥
मैथिलेय: । पुं॰ सीतापुत्रे । अप
त्ये ढक् ॥
मैथुनम् । न॰ मिथुनसाध्ये धर्म्याधा
नपुत्रोत्पादनादौ ॥ रतौ ॥ रती
। सुरते । धर्षिते । व्यवाये । ग्रा
म्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव ।
प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्त्रीदेशा ॥ स्मर
णंकीर्तनंकेलि: प्रेक्षणंगुह्यभाषणम्
। सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृति
रेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति
मनीषिणः ॥ अथाद्यस्त्रीपुंस
व्यतिकरे ॥ श्रीमन्मैथुनगामीदीर्घा
युरन्यथाख्यातुः ॥
मैथुनी । पुं॰ सारसे ॥
मैथुन्य: । त्रि॰ मिथुनार्थस्थिते । स
म्बन्धमितियत् ॥ न॰ मिथुनी
भावसुखे ॥
मैनाक: । पुं॰ पर्वतविशेषे । हिमा
लयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे ।
सुनाभे ॥ क्रौञ्चं गिरिमितिमध्यमैः
स्त्रीनामपर्वत: । मयस्यभवनं तव
दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मैनाकस्वसा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मैनिक : । पुं॰ मात्स्यिके । मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्ये ठक् ॥

मैन्द : । पुं॰ वानरविशेषे ॥ विष्णु वध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री॰ विष्णौ ॥

मैरेयम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्लसहितमितिमाधव : ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे॰ औषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् । वारुण्यांपमैरेयमित्याख्याता : । तेषांमैरेयदोषेण पाविपमीशानचेतसाम् । निम्नोय सिरवानासीद् गूनामिषमर्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्ष : । पुं॰ पाटलिद्रुमे ॥ मोचने मृतौ । स्वप्नुरेवापवर्गइतिचार्वाका : ॥ प्रक्षीणसर्वावरणस्यात्मज्ञानसुखसम्प्राप्तमुपदासादनंमोक्षइत्यार्हताभाषादिन : । बौद्धास्तु : । सीतसमस्तविषयोपलवाद्यात्मवाचुकंयथा । चारोपितलवामोक्षंबौद्धो मोक्षादिसंशयात् ॥ नित्यबोधसुखादौरुपसंयुक्त : संविदतीति ॥ मुक्तौ : रैवते । निर्वाणे । श्रेयसि । नि : श्रेयसे । अमृते अपवर्गे । संग्रहमत्वेऽद्यानमत्वात्मीयार्थे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । नित्य शोकानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्ष उच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदा कर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तु : प्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तं निर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंचाऽशुभमेववा । तावन्न जायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालौहमयै: पाशै : पाशै : स्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीव : कर्मभिश्चाशुभै : शुभै : ॥ कुर्वाण : सततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावद्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षपरमार्गेयुवादि : । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । सुचि : सन्नन्तादकर्मकाणिजन्ताद्वा ॥ सुचेर्णिजन्तात्सोऽज ॥

मोक्षक : । पुं॰ मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न॰ मोचने ॥

मोक्षधर्म : । पुं॰ शान्तिपर्वादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ।

मोक्षपरायण : । त्रि॰ सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्ष : परमयनमस्य ॥

मोक्षमय : । त्रि॰ ब्रह्मानन्दस्वरूपात्मस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न॰ ज्ञाने । कर्मणा-

मवन्त: कारणशुद्धिद्वारा ध्यानैतयो गोनतयोस्साक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । यथा । कषायपक्तिः कर्माणि ज्ञानं तु परमागतिः । कषाये कर्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तते इति । उपासनानान्तु चित्तैकाग्र्यं नवैकल्यमुपासनात् । तथा च मोक्षप्राप्त्युपायौ मार्गौ : । तत्र ज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनमितरौ चित्तशुद्धिद्वारेति विवेक: ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावरा : कृमयश्चाब्जा : पक्षिण : पशवो नरा : । धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्च यथाक्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणि धृत्वा मुक्त्वा सहस्रश : । सुकृतात् मानवो भूत्वा ज्ञानी चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतुरशीतिलक्षेषु शरीरेषु शरीरिणाम् । न मानुष्यं विनान्यत्र तत्त्वज्ञानन्तु लभ्यते ॥ अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतं मोक्षस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् । यस्तारयति नात्मानं तस्मात् पापतरोऽत्र कः ॥ नर : प्राप्येतरं जन्म लब्ध्वा चेन्द्रियसौष्ठवम् । न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥ इति श्रीकुलार्णवे प्रथमोल्लास : ॥

मोक्षोपाय : । पुं० विविदिषामना से ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोग : । पुं० जलचरपक्षि ॥

मोघ : । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० हीने ॥ पु० हे० चन्द्र : ॥ हीने ॥ इति मेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यत्यस्मिन् । मुह० । हलश्चेति घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

मोघकर्मा । पुं० सकामकर्मणि ॥ मोक्षानियमनात्कर्माणि मोघानि यस्य स : ॥

मोघज्ञान : । त्रि० कुतर्कोपहतनिष्ठे ॥ मोघम् ईश्वरमतिपाद्यकुतर्काद्यवलम्बितं ज्ञानं यस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० बन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्ति : । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोचा स्त्री० पाटलाख्ये । मोचयति । मुच० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ शिम्बी ॥

मोघाश : । त्रि० व्यर्थपि ॥ ईश्वरमन्तरेणाकार्येष्वेव चालनादाशा यस्य स मोघाश : ॥ व्यर्थवचना ... दार्थाशायस्य : ॥

मोघोलि : । पुं० प्राचीरे ॥

मोच : । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । मिच् । पच् । न० कदलीफले ॥

मोचक : । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ । मुष्कवृक्षे ॥ त्रि० निर्मोचके ।

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । पच । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचने ॥ त्रि० मोचकर्त्तरि ॥

मोचनिर्यासः । पुं० मोचरसे ॥

मोचनी । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥ मोचकार्याम् ॥

मोचरसः । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसारः । पुं० मोचरसे ॥ मोचस्त्वाबोऽपि मोचाख्योऽपि च ग्राह्यः कषायकः । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ॥

मोचस्राव । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ नीलीवृक्षे ॥ मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाटः । पुं० कृष्णजीरे ॥ रक्ताम्ले । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीफले ॥ मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भि कफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रदाहघ्नं क्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्वादु हिमं पाकेऽस्वादु वृष्यञ्च वृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् ॥ तापितस्याखिलाङ्गस्य सदा मोचाफलाशनात् । पद्यायाः परीक्षिरन्ति । पक्वमाषा

सोऽप्यधिकाभवन्ति निर्दोषतास्वाम्बुतावनेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोड़० इति ख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्या वृंहणी मधुरा गुरुः । पित्तहृत्कफहृद्रुच्या वृष्या दीप्ताग्निवर्द्धिनी ॥

मोचितः । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ॥

मोटकम् । न० पितृदानार्थद्विगुणभुग्नकुशपत्रे ॥

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

मोटनः । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे ॥ भाषिते ॥

मोटनकम् । न० विट्पच्छन्दः ११ प्रभेदे ॥ यथा । स्फोटनमतिवश्चाथलगौ । वञ्चे खलु मारयतो दुरा-दात्रप्रसरम्भटमोटनपाम् । यः केलिवनचकारसमेससारदिगुम्भितोटयतु ॥

मोटा । स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणां सात्त्विकभावदशविभावस्थ अलङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । मोट्टायितमिति ख्यातमिह प्रियकथादिषु ॥ भावितेऽन्तर्गतरसे स्वाभिलाषप्रकाशनम् ॥ अपि च । कान्तस्मरणवार्त्तादौ हृदि तद्भावभावतः । प्राकट्यमभिलाषस्य मोट्टायितमुदीर्य्यते ॥ इ० । मोटनम् । मुटप्रमर्द्दने घञ् । वाहुलकादेव मुट् । ततस्तद्

न्याद्यावेक्ष : ॥

मोण : । पुं॰ शुष्कफले । वाने । नक्रमक्षिकायाम् । सर्पकरण्डे ॥

मोद : । पुं॰ हर्षे । सन्तोषे ॥

मोदक : । पुं॰ क्षत्रियाच्छूद्रायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं॰ न॰ खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासशर्करायाम् । शर्करादिद्वारापक्वौषधविशेषे । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमचयमाहर । सुन्दरिसर्वजनीनमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति मोपसुखेयदिहविरोगच्छति । तत्क्षरयैप्रणतिंसुरवितिविसर्वसपदानमोविरतात्वयिपि । त्रि॰ हर्षके ॥

मोदनम् । न॰ सिक्थके । मोदे ॥

मोदनीय : । त्रि॰ हर्षणीये । आत्मनि ॥

मोदमान : । त्रि॰ आनन्दाभ्यासप्राप्ते । प्रमुदिते । आत्मनेपदी ॥

मोदमोदिनी । स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री॰ वनमल्लिकायाम् । मठचंवेली॰इ॰भा॰ ॥

मोदा । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मोदाख्य : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्य : । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या । स्त्री॰ मोचिकायाम् । अजमोदायां ॥

मोदित : । त्रि॰ सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे । मुदहर्षे । कर्त्तरि क्तः ॥

मोदिनी । स्त्री॰ मल्लिकायाम् । यूथिकायाम् । मदिरायाम् । कस्तूरिकायाम् । अजमोदायां ॥

मोरट : । पुं॰ लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्ण्यां । मधुस्रवे । दीर्घमूलक्षीरमोरटे । न॰ इक्षुमूले । अङ्कोठमूले । सप्तरात्रात्परक्षीरे । न दृष्टंधर्मनीरमोरटकैव्यटो॰ऽश्वोऽस्त्रम् । सुरति । मुरसंवेष्टने । शकादिभ्योऽटन् । पृषोदरादित्वात् ॥

मोरटकम् । न॰ इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री॰ मूर्वायाम् । मुरहरा॰इ॰भा॰ । टाप् ॥

मोष : । पुं॰ चौरधर्मे । मुष्यते । मुषस्तेये । घञ् ॥

मोषक : । पुं॰ तस्करे । मुष्णाति । मुष॰ । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न॰ लुण्ठने । मोसना॰लूटना॰इ॰भा॰ । छेदने । वधे ॥

मोषिता । त्रि॰ चौरे । मोषणकर्त्तरि ।

मोह : । पुं॰ मूर्च्छायाम् । दुःखे । देहादावात्मबुद्धौ । यत्र दुर्लभेऽपि बुद्धिः समोहइतिलौकिका: । चित्तविभ्रमे । अविद्यायाम् । विपर्यये । अविद्यायाम् । तम: कार्ये ।

ममे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । निर्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेताय विवेकी ॥ मोहेनभवतिमेदः क्लेशाः सर्वेपितन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधोभेदः । देवाद्यष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृताभिमानिनः । अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति । सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुह्यवैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वे ॥ मोहोधर्मविमूढत्वमानत्वात्माभिमानिता ॥ मोहच्छेदयथामाघे । सुभगोशाज । भूयतामभिधाख्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । राहुपसुपदेशस्सर्वविज्ञानदर्शनम् ॥ लोभःपापस्यबीजोऽयंमोहोमूलञ्च तस्यहि । असत्यं तस्यवक्षःस्थो मायाशाखासुविस्तरः ॥ दम्भकौटिल्यपत्राणिकुबुद्ध्यापुष्पितः सदा । पैशुन्यं तस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फलमेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्च टाः क्रूराश्चपापिनः । पक्षिणोमोहवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिताः ॥ अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्मः प्रकीर्तितः । भावोदकेनसंवृद्धश्रद्धाश्वसतुप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः क्रोदयगपुरावती । तादृशैदपरैवृमसुफलोलोभमादपः ॥ तस्यचायांसमाश्रित्ययोनरः प्रवर्त्तते । फलानितस्ययोऽश्नातिसुपक्वानिदिनेदिने ॥ फलाभावाद्रसंनैवअधर्म्मेणतुपोषितः । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्यः पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ गर्वे ॥ न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ शिवमन्त्रौषध्यादिद्वारासुग्धतापादने ॥ त्रि० मोहकारके ॥

मोहनशीला । स्त्री० सुरमीडायाम् ॥

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे ॥ मन्थाखायाम् । पृक्कायाम् ॥

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥

मोहपथः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु । मोहस्यपथः ॥

मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् ॥ कृष्णजन्मतिथावेषामोहरात्रिर्मता सता ॥ अपिच । जन्माष्टमीसहैकादशीमोहरात्रिःप्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये ॥ यथा । एवंमहाप्रलयन्तेन नितुमहाप्रोक्तःप्रदैनन्दिनस्तुप्रलये देष परिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्च साप्रोक्तावेदविद्भिः पुरातनैः । तस्यैवमध्यगाश्चान्द्राश्चादिदिगी-

ज्वरा : ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराण
म् ॥ महाप्रलये० द्र० पश्चात् ॥

मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थ ॥

मोहान्धकार : । पुं० अज्ञानध्वान्त ॥

मोहित : । त्रि० विवेकायोग्यत्वमा
पादित : । निर्णयासामर्थ्यप्राप्त ॥ मो
ह: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच्
॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभि
मानरूपयुक्त पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्प
वृक्षायामोषधौ ॥ आत्मीयत्वाभ्रंश
हेतुभूतायां प्रकृतौ ॥ समुद्रमथनका
लेदेवानाममृतपानायासुराणांमोह
नायभगवद्धृतावतारविशेषे ॥ स्वर्वे
श्याविशेषे ।

मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । इत्यमर
: । मुक्ताफल । मोती० इ० भा०
॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यंचक्षुष्यंबल
पुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकस्य
गुरुसुधोतदृष्टिरोगगमनंविषाप
हम् । राजयक्ष्मपरितोषनाशनंक्षी
णवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्ष
णंयथा । नक्षत्राभंशुभ्रमत्यन्तमुक्तं
स्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्य
स्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मूल्यं
मौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषल
क्षणंयथा । यदिच्छायमौक्तिकंच
कारंशुक्तिस्पर्शेरुक्षतांचातिधत्ते ।
मत्स्याक्षाभंरूक्षमुक्तागमंनैतदर्थं

धीमताद्धोपदायि ॥ अष्टधामौक्ति
कंयथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिर
सस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुद
राच्चमौक्तिकमपि स्पष्टंभवत्यष्टधा ॥
मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटल
नीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यतः
सर्वासांखलुयोनिरब्धिरितिवैशुक्ति
यज्ञांतुलक्षणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा ।
लवणक्षारक्षोदिनिपात्रेऽङ्गीमूत्र
पूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितु
षैर्यद्विकृतंतन्मौक्तिकंजात्यं । मु
क्तैव । विनयादिभ्यष्ठक् ॥

मौक्तिकतण्डुल: । पुं० श्वेतयावनाले ॥

मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥
यथा । पयोधरमत्रचतुष्टयमर्पितमिन्द्र
लतायदिविन्दुषोडशदेहि । भुजङ्ग
प्रयातवदीमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंगु
मौक्तिकदाम् ॥ यथा । मयात्यधिक
स्मितहासविलासविनिन्दित
तनुस्तरापि । सत्रादिगमनशायना
द्धसनावप्रश्नामिकथंभवतीमपदाय ।

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्ती ॥

मौक्तिकयोनि: । पुं० मुक्तिकाकारणेषु
॥ यथा । शुक्ति : शङ्खोगज: क्रोड:
फणीमत्स्यश्चदर्दुर : । वेणुरेतेसमा
ख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय : ॥
अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्या
हिवंशशङ्खवराहजा: । शुक्त्युद्भवाश्च
विज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनय: । इति ।

मौखर्य्यम् । न॰ मुखरत्वे ॥

मौञ्जी । स्त्री॰ मुञ्जनिर्म्मितमेखलायां ॥

मौञ्जीतृणाख्यः । पुं॰ मुञ्जे ॥

मौञ्जीनिबन्धनम् । न॰ उपनयने ॥ मौञ्ज्या निबन्धनं यत्र ॥

मौञ्जीपत्रा । स्त्री॰ बल्वजायाम् ॥

मौञ्जीबन्धः । पुं॰ उपनयने ॥

मौञ्जीबन्धनम् । न॰ उपनयने ॥

मौढ्यम् । न॰ मोहे ॥ मूढस्य कर्म्म भावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणि चेति ष्यञ् ॥

मौदकिकः । पुं॰ कान्दविकविशेषे ॥ मोदकाः पण्यमस्य तदस्य पण्यमिति ठक् ॥

मौद्गः । त्रि॰ मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवो विकारो वा । बिल्वादित्वात् मुद्गे सङ्गृहीते ऽण् ॥ मुद्गादण् ॥

मौद्गलिः । पुं॰ काके ॥

मौद्गल्यः । पुं॰ मुद्गलमुनिपुत्रे॰ गोत्रापत्ये ॥

मौद्गीनम् । न॰ मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् ॥

मौनम् । न॰ अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्म्मविशेषे मौनं यथा । उच्चारे मैथुने चैव प्रस्रावे दन्तधावने । स्नाने भोजनकाले च षट्सु मौनं समाचरेत् ॥ गोप्यानां गोपनहेतुर्मौनं वाच्यं यमत्वं भगवतो विभूतिः । न हि तूष्णीं स्थितस्याभिप्रायो ज्ञायते ॥ गुह्यानां मध्ये सन्न्यासश्रवणमननपूर्वकसात्मनो निदिध्यासनलक्षणं मौनं भगवतो विभूतिः । मौनञ्चैवास्मि गुह्यानामिति भगवदुक्तेः ॥ मुनिभावे । एकान्ततयात्मचिन्तने॰ निदिध्यासनाख्ये वाङ्मयसंयमरूपे ॥ मनःसंयमो मौनमिति भाष्यम् ॥ मुनेः कर्म्मणि॰ ज्ञानाभ्यासलक्षणे॰ निदिध्यासनपर्य्यवसिते ॥ यस्माद्वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । यन्मौनं मौनिभिर्गम्यं तद्भवेत्सर्वदा बुधः ॥ वाचो यस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुं केन शक्यते । प्रपञ्चो यदि वक्तव्यः सोऽपि शब्दविवर्जितः ॥ इति वा तद्भवेन् मौनं सतां सहजसंज्ञितम् । गिरा मौनन्तु बालानां प्रयुक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ विवादस्याभावे । मुनेः कर्म्म भावो वा । युवादित्वादण् ॥

मौनधरः । त्रि॰ मौनिनि ॥ धरति । धृञ्॰ । पच् । मौनस्य धरः ॥ मौनं धरति यः ॥

मौनी । पुं॰ मुनौ ॥ त्रि॰ संयतवाचि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनीवालीकुहूर्वापि यदि स्यात्सोमदिने भवेत् । गोसहस्रफलं दद्यात् स्नानं यन्मौनिना कृतम् ॥ एतच्च मौनमरुणोदयमारभ्य स्नानपर्य्यन्तं कार्य्यं गतु स्नानकाले॰ मौनमस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मौनेय : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे ॥
मौरजिक : । त्रि० मार्दङ्गिके । मुर-
जशब्दके ॥ मुरजः तद्वादनमस्य शिल्पमितिठक् ॥
मौर्ख्यम् । न० जाड्ये ॥ मूर्खस्यभावः । वर्णदृढादिभ्य. ष्यञ् चेतिष्यञ् ॥
मौर्वम् । न० काण्डे ॥ वस्त्रभेदे ॥
मूर्वाया विकार अवयवोवा । अण् ॥
मौर्वी । स्त्री० ज्यायाम् । धनुर्गुणे ॥
मूर्वाया विकारः । अवयवेवप्राग्दी
व्यतीयाण् । ङीप् । अमरः
ङ्ग्यास् । वी गा० इ० गी० भा० ॥
मौल : । पुं० वंशपरम्पराक्रमेणतद्दे-
शावस्थायिनि ॥ मूलादेमूलमाना
दि । मोङडज् ० इ० गी० भा० ॥ यथा ।
वंशपरम्परयामौला : सामन्ता : स्वा
मिनिपिङ्गः । तद्व्यवस्थागतशब्दात
व्यागोभवेत्संज्ञी । तद्वचनं यथा । ये
तत्पूर्वमसागम्या पश्चाद्भवन्तरग
ता । तन्मूलत्वात् तैमौलास्तेविधि.
परिकीर्त्तिता : ॥ मल्लिनाथः मूला
दागत । मूलेभवोवा । अण् ॥
मौलि : । पु० स्त्री० किरीटे ॥ धम्मि-
ल्ले संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मू
र्द्धनि । पुं० अशोकपादपे ॥ स्त्री०
भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव । सुतङ्ग-
मादित्वादिञ् ॥ यद्वा । मूलप्रा-
प्तयम् । अतइञ् ॥
मौषलम् । न० मुषलतुल्ये ॥ यथा ।
महाभारतेमौषलंनाममहाभारतपर्वणि
शनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥
मौष्टा । स्त्री० क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टि :
प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यां
प्रहरणमितिण : । टाप् ॥
मौहूर्त्त : । पुं० ज्योतिर्विदि । दैव
ज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । तद
धीतेतद्वेदेत्यण् ॥
मौहूर्त्तिक : । पुं० गणके । ज्योति
र्विदि ॥ मुहूर्त्तमधीते० वेदवा ।
क्रतूक्थादितिठञ् ॥
म्नक्ष : ॥ पुं० सदोषपृष्ठे । म्रक्षणे ।
म्रक्षणम् । न० स्नेहने । अभ्यङ्गे । तैले ॥
स्निग्धतायाम् ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेण
संयोजने ॥
म्रदिमा । पुं० मार्दवे । मृदुत्वे ॥ मृद
दीर्घार्थ. । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥
म्रदिष्ठ । त्रि० म्रदीयसि ॥ मृदुन् ॥
म्रदीयान् । त्रि० अतिसुकुमारे । अ
तिशयेनमृदुः ॥ ईयसुन् ॥ ० ॥
म्लातकम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥
म्रियमाण : । त्रि० मरणासन्ने ॥
म्लातम् । न० चोरिते ॥
म्लान । त्रि० मलिने । क्षामे । म्लै
गात्रविपर्यये । क्तः । संयोगादे
रातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यन: ॥
म्लाना । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ म्लाय
तिस्म म्लै० । गत्यर्थेतिक्त : ।
संयोगादेरितितस्यन : । टाप् ॥

म्लानि : । स्त्री॰ कान्तिक्षये ॥ म्लाय
ति । स्त्री॰ । वाहुलकात्निः ॥

म्लिष्टम् । न॰ अविस्पष्टे । अस्पष्टवा
क्ये ॥ त्रि॰ अव्यक्तवाचि । अस्पष्ट
भाषिते ॥ म्लै ॥ म्लेच्छतेवा ।
म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । क्तः म्लेच्छा
द्यादिना निपातितम् ॥

म्लेच्छ : । पुं॰ किरातशवरपुलिन्दादि
पामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहि
त्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तां प्रतिज्ञां
स्वगुरोर्वाक्यं निशम्य च । धर्मं जघा
न तेषां वै वेशान्यत्वं चकार ह । अर्ध
शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्ज
यत् । यवनानां शिरः सर्वं काम्बो
जानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च
पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निः स्वा
ध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्म
ना ॥ शकायवनकाम्बोजाः पार
दाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः स
माहिषादार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥
सर्वे ते क्षत्रियास्तात धर्मस्तेषां निराकृतः ।
वसिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना
। शकानामर्धदेशोद्भवानां च शिरसा
म् । एवं यवनादीनाम् ॥ तेषां तु
धर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं बभुरि-
ति विष्णु॰ पुरा॰ बौधायनः गोमां
सखादको यस्तु विरुद्धं बहुभाषते । स
र्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीय
ते ॥ पामरे । अपभाषणे ॥
अपशब्दे ॥ म्लेच्छति अपशब्दमव्य

क्तभाष्यम् । न॰ हिङ्गुनि ॥ म्ले
च्छति । म्लेच्छ॰ । अचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्द : । पुं॰ लशुने ॥

म्लेच्छजातीय : । त्रि॰ म्लेच्छप्रकारे
॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥

म्लेच्छदेश : । पुं॰ शिष्टाचाररहित-
खशादिदेशे । प्रत्यन्तो यज्ञियदेशाद
न्यस्मिन् देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थान
यस्मिन् देशे न विद्यते । तं म्लेच्छ
विषयं प्राहुरार्यावर्तमतः परम् ॥
चान्द्रिकदीपिका यथा । नर्मदाभ्यासमारभ्य
यवनद्वीपोत्तरस्थः । तं म्
लेच्छदेशमानीयात् यवनाः स्मिथे
च्छयाः । म्लेच्छ स्थानादेशः ।

म्लेच्छभोजन : । पुं॰ गोधूमे ॥ न॰-
यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न॰ म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् । न॰ ताम्रे । शुल्वे । ताम्र
॰ इति भाषाप्रसिद्धे । म्लेच्छदेशोत्पन्न
खसुभक्तिस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमिव
यस्मात् ॥

म्लेच्छाख्यम् । न॰ ताम्रे । म्लेच्छदेश
भास्त्रमपि रसः । म्लेच्छस्याख्या
निषयी ॥

म्लेच्छितम् । न॰ अपशब्दे । परभाषा
याम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रियाः
नाप्रकृतं वदेत् । म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्दः । लेच्छो मा
भूम इत्यध्येयं व्याकरणम् । म्लि
क्लीबः । म्लेच्छ॰ क्तः । इट् ॥

श्रीएकलिङ्गविजयवे

यंभुजंगसुखकर: प्रभुरेकलिङ्ग : येनाप्रधानशिखरस्यसुशोभपुर्य्याम् ॥ रम्यद्गुपुष्पिततलाङ्कुरशोभितायां संराधितोदिशगणैरवतात्सुवंशम् ॥ १ ॥

सुमेरुपाटप्रवरोनृपोयःशिवावतारं परिरक्षराज्यम् ॥ करोतितस्मै दिरमागतख्यन् शिवार्चनंपुष्पदात मीति ॥ २ ॥

भूप: श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं वर्धयन्राजतेयंसर्वाविद्यासु,सम्य. सफलजनमतो गव्वरंशोमयस्य : दृष्टुंषड्नुं पाल : भवतुसुनगरे सर्वविद्याप्रधानी यस्मिन्कार्येष रिखस्तदखिलसुमत : सर्वराज्ये प्र वीण : ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशप्रकाशितकरी राज्यकार्ये पुरस्त : स्त्रीयं तत्त्वं विधिन्यनुनिशिगुणचयं वर्त्तयि ष्णु : सहिष्णु : । तिष्ठगच्छन्स दायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रव त:शोगाद्दौसंसिद्दासविवरियति धियास्वीयवाक्यानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योधि याता सकल जन ततौ राष्ट्रवेति प्रसिद्धोयैमेदचित्र कूटं विदित सुनयतोभूपमानाख्य मौर्यात् ॥ नीसंततशमूपागच्छत्त दरामेवं क्षमेराष्ट्रश्रीयाख्ये सर्वभाग्य

सर्वंशवर्णनम्

यन्वोपकुतचितुष्विनो राज्यकार्येषु, दृक्षा : ॥ ५ ॥

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे श्री राहपो नरपति र्वहुभाग्य शाली ॥ वैमादि रायल पदाहि धृताधिरावात्तत् संज्ञया नृपतय: प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

वैदांश्चि वशे जयसिंह भूप :श्रीच ष्यवोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्ना ऽरि हम्मीर नृपा वभूताम् श्रीचैव सिंहोऽवनिपोवभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्षसिंहो वहुवीर योधावीर- मतापोरणकारिण्मा । पश्चान्पि मोकल क्षवीरधर्मा धर्मार्थकामादि धनकर्तां ॥ ८ ॥

शून्या ऽद्दा ऽश्वीन्दु वर्षे सचिव जनहित : कुम्भकर्णो भिधिशो राज्ये श्रीमोक्षलीये नयपद रचना दृक्ष वीर प्रतापी ॥ येनस्त्रीयेन ना म्ना भरतम नगर : कुम्भलो मेरुदु र्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौनद वनिप यश : कीर्तयम् भाति साम्य : ॥ ९ ॥

पञ्चशोध्विन्दु वर्षे उदय परिनृपो राज्यसिंहासनस्थ : पश्चोथि नैवं दुष्टा परत्र पदप्तो भूत्वानिष्ठ : शिलोश्च । शून्यनोध्विन्दुवर्षेसक लजनमतो रायमल्लोयभूव संग्राम त्सख्युचोरसकलसुभरचेराज्यसिंहा

सनस्थ : ॥ १० ॥
धाणाष्टे ब्धिन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव शन्दाष्टे
ब्धिन्दुवर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्सुभ्राता, ॥ द्वाष्टे ब्धिन्दौपि
हत्वा, समय मरपतिंभाणवीर :
कुद्दासी वेदाष्टे ब्धिन्दु वर्षे उदय
नरपति र्योनिराकुल्यभूप : ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र त्रिन्दु वर्षे बृहदुदय
महा सागरस्तास्यपुर्या : प्रारम्भे
मधीप : यस्य धमतनुत सचपूर्वी
धकार ॥-- वेदपूर्वीन्दु वर्षे हृदय
नरपतिं चित्रकूटे-समेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शयाष्टी: धाधामर यवन : संजिगा
यासिद्धये नागपूर्णेन्दुवर्षेनयतपन
सम,: श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२ ॥
धीष्वष्टेन्दौमितेब्दे ममरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ : शास्त्राष्टेन्दु
वर्षेनय तरथि सम : कर्णसिंहो
रिराष्टौ ॥ वेदाष्टलिन्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोस्य,दारोनन्दा
नान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहोरवेवि ॥ १३ ॥
सुनिदपाटे रचित मनोहरमृतराग
सामुद्रिकागासमन्वितम् ॥ सुराव
शिरेन कुताश्च यमेषा सुरम्य
कुभिमने सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्ताष्टीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन गोयेन
माता यशुकल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाष्टीन्दु
वर्षे त्वपर नरपति : राज्यदक्षो
द्वितीय : सप्तस्वष्टीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या उष्टा उष्टीन्दु वर्षे पपरनृप
जयसिंहभूपस्तु,तस्थौ ॥ सप्ताष्टे
न्दु,वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रताप
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नष्टेन्दु वर्षे पमरनरपती
राजसिंहो नृपासी । नागेभ्रष्टेन्दु,
वर्षे कुलज कुपपत्स्यादिसिंहोयदा
भ्य : ॥ १७ ॥
शन्देंद्राष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिरुम्मौर
सिंहोनृपाखो वेदत्यष्टेन्दु,वर्षे पञ्च
मलषपतोभीमसिंहोनरेश: ॥ ना-
धाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाष्टाष्टेन्दु,
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाष्टाष्टेन्दु,वर्षे प्रबलभटशिरः
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूमेदपाटीयमस्त्री
सकल सन्दितो लोक विख्यात
कीर्तिः ॥ शौर्य त्यागी स्वराज्यं
गव इव धनत पूर्णयन् सर्वसा
र सर्वेगम्ये प्रबंधेनयनिपुणधिया
साकलोद्धार शीत : ॥ १८ ॥
नागेनष्टेन्दु वर्षेगुणिजनसुपाद:
शमुसिंहोऽभवद् भोगीदादीछपागु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंह

यैतुरिव रसिको रूप लावण्य युक्तः। चत्वायुर्भोगमोक्षानिखि लजनहितोर धर्मशील : स्वलोका च्छ भुंभूमीस्वलीलां निखिलसुख करीसंविधायाशुयात : ॥ २० ॥

पन्द्व्यङ्केन्दु वर्षे सकाश सुपक्षरै सवंस पत्निधाभे श्रीमच्छ्रीसज्जनेश प्रु जनसचिवयुक् राज्यसि शासन स्थ:। सर्वकार्यै विज्ञानन्सुनयगुण धियां सत्यकालिक पूर्व पराज्या याम्युयोग्यानखिलजनहितान्स्वा पयन्राजसेयम् ॥ २१ ॥

वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनय गुणान् ज्ञानसमीक्ष्य सर्वान् रा ज्यांचिन्तानुकूलमखिल समयकं प्रैमपूर्वानु भायम् ॥ नित्यानन्द प्रकाशंकविगुणकविशाकर्मसंस्का पूर्ति भावा भावप्रकारं प्रकटयति नरीय · समेचाखि मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपाला यतिकेचित्सुरसरता म्यूर्धभाजष्पभाज किंचिद्विज्ञानु पत्ना : स्वपुरजगधर्मं च पंचलोयत त सम्यग्रीत्यासुनीत्या निपाय वनपद पालयन् लालयन्श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोधैयसेव . ॥ २३ ॥

लोकेक्षार्थसमका यठिनमतिधिया स्वाइपूर्वानुकूल वाग्मध्ये राजकीय शुभमजनपदं च सत्ताभैक्षमूपम् ।

यावद्रायंकुलच्चमलमन्त्री

सत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनैर्धी यतेभूपसघात् सोयश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतं राजतेमध्यव- र्ती ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नयविधिसचि तय्यानष्टसिद्धैकप्रप त्तत्वश्रीमत्रि वर्योमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मा नुपूतौ ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखि ल जनमनो भारती भावदक्ष : पन्नालालोद्वितीय सकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ ·(०++०)·

लोभाम्भोजाहिरश्मी निखिलजन हितो राज्यरामानुरोधी संपद्या पदस्थोनयपथकुशलौ मन्त्रिमुख्यौ प्रियोऽस्य : ॥ देवेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरवभटे सर्वमस्त्राख्यभूमौसो यंश्रीश्यामलाख्यो निपुणपादिवरो वर्ततेमन्त्रिराज : ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवर: श्यामलोवीरसिंह : शास्त्रव्यासंग सक्तोगुणिगणरसिक : कोशपूर्णा भिलाषी ॥ कोशशब्दार्थचिन्ताम चिरमतिफलद सन्निरीक्ष्यासमाप्त शास्त्रपसर्वेनकुधनविषय पूरणा नमीयमिशात् ॥ २७ ॥

अखिलयशाद्धावन्

समाहाष्टेन्दु वर्षे ध्रुवपुरपुरे श्री सभानाथभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये सद्गुणगणपदमात्ततिरात्तदौत्तौ।

सनस्थः ॥ १० ॥
शाणाष्टे ग्विन्दुवर्षे निखल जन-
हितो रत्नसिंहो बभूव मन्दाष्टे
ग्विन्दुवर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्यभ्राता ॥ इष्टाष्टे ग्विन्दौदि
पत्वा समय नरपतिसंज्ञाधीरः
कुदासी वेदाष्टे ग्विन्दुवर्षे उदय
नरपति स्तनिराकृत्यभूपः ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र खिन्द्वर्षे युक्दुदय
महासागरस्याथपुर्याः प्रारम्भे
मधीमः यम धनरत्नुत स्नातपूर्णो
चकार ॥ वेदाष्टे न्दुवर्षे उदय
नरपतिश्चित्रकूटे वपील चेन्द्रप्रस्थो
मगाशो प्रचायर यवन संजिमा
यासियुपे नागचन्द्रे न्दुवर्षेनयसंपन
सम श्रीप्रतापादिसिंहः ॥ १२ ॥
श्रीप्रक्ष न्दौमितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थः शाम्भावृ न्दु
वर्षेनय तरणि सम कर्णसिंहो
ऽपि राशौ ॥ वेदाद्ब्धि न्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपो धराशेनन्दा
श्वाद्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्तरेजे ॥ १३ ॥
सुमेरुपाटे रचितं सरोवरमुत्तराज
सामुद्रिकनामगन्धितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थ धामभा सुरस्य
पृथ्वीभवनैः सुशोभितम् ॥ १४ ॥
समत्वद्रीन्दु वर्षे गुणसुखनिरतः
श्रीजयसिंहादिसिंहो येन कीलेन
माधा बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यधामम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यमर नरपतिः राज्यदत्तो
द्वितीयः समल द्रीन्दु वर्षे समाल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूपः ॥ १५ ॥
शून्याऽब्धा ऽद्रीन्दु वर्षे ह्यपरनृप
जगत्सिंहभूपश्च तस्थौ संग्रामाष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृपः श्रीप्रतापा
दिसिंहः ॥ १६ ॥
शून्ये नवष्टेन्दु वर्षे ह्यपरनरपती
राजसिंहो नृपाशो नागेन्द्वष्टेन्दु
वर्षे सुजन सुपथवरसारिसिंहोवदा
न्यः ॥ १७ ॥
नन्दभ्राष्टे न्दुवर्षेऽपरनरपतिरसौर
सिंहोनृपाशो वेदद्व्यष्टे न्दु वर्षे पट्ट
पलवपशोभीमसिंहोनरेशः ॥ बा-
णाष्टाष्टे न्दु वर्षे रुचिरनयनयुक्
श्रीजवानादिसिंहः पंचाष्टाष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंहः
॥ १८ ॥
नन्दाष्टाष्टे न्दु वर्षे प्रथमभटशिराः
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूद्राजनीयवृत्ती
सकल जनहितो योध विख्यात
कीर्तिः ॥ शीघ्र त्यागी स्वराज्य
गज इव धनराः पूर्णयन् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधनय निपुणधिया
पालसीदार शील ॥ १९ ॥
नागेन्द्वष्टे न्दु वर्षे गुणिजनसुखदः
शंभुसिंहोथभूप योगीदानीहापागु

कोशविषयकमध्ये

दैवाद्गालवगौड द्विजकुलतिलकः श्रीसुखानंदनाथः कोशंशब्दार्थचिंता मणिमतिफलदं ग्रन्थसंख्यतामस ॥ २८ ॥

पश्चाग्रहणसाथा : षतिगहनतरा यासप्रत्ययस्त्वनूनं तेषामेकैकवर्णं स्वरमदरपने दीर्घकालात्यतीतः । शब्दान्व्याधान् विचिन्वन्नतिविदितरैः कोशसंवेष्टिदृष्टा चेत्यं; भि यन्मितात्वा : श्रमसुरचनया संगता : कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्वयमुद्रित मित्युच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशतत्त्व विस्तारपूर्वंज्ञमतीयथावत् ॥ वासल्यमेयानुवदेयमेत विस्तारत : संपद्बोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांग्रत्यलेखिभवद्भि : स्वसुद्रायये कोशपत्र : ॥ सुसंस्तुद्रणीयश्च : प्रीतिभावात्दाचोदार राम्भया संवसीचिन्त ॥ ३१ ॥

भवच्छ्रीकमापूर्णपत्रं सुलेख्यस पठैस्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि ॥ सदीयादिशशिनंदिसमाष्टव्या सप्तायेस्विश्रिस्तोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥

सदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेपासदीदेशदिव्याविनीभव्यभावा ॥ कथंचिगवाक्षादनं संप्रयाचे सगत्याविधिपूरिता श्रीमच्छियम् ॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामस्य धनम्

दैवात्स्वरस्ये यमुनानिकूले यथादिपौरस्थिततजगंते ॥ श्रीघासिरामस्य सुहृदस्य वंशीधरस्याश्य समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मिच प्रसन्ना ननभूत्यसैव्यं सानन्दमायान्त ममंदगत्या ॥ पश्यामिदानीं भरतस्यभूमी दृष्टाविलुप्ता नहिदानशूरा ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि : सर्वंस्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ जज्ञाविवाकुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वमन्यश्च जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेर्थि कथितंभवद्भि : यत्रासंतीदमसप्तयायथम् ॥ शौर्यं कथि तनतोदिक्थिन्न यचित क : कसरोछिभूर : ॥ ३७ ॥

शूरंधनाद्य पश्य सि कार्यदक्ष मसौयदाप्नापयतस्कवियो ॥ श्रीमत्पालोधनत : समर्थो दृढावकोलोनिजभृत्यमुख्य : ॥ ३८ ॥

नानाभिसम्मिश्र मुदारभावं त्वासादरंप्राप्यवदाभिदृष्यम् ॥ छन्दस्यपुर्येतवमातुलोस्ति विदद्दरोधी तवमस्तविद्य : ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोऽतु सोऽसौ विंधनिमतादे नवपुप्रयासात् ॥ द्रव्यव्ययीकोप विसार्ध कारिम् तन्मुद्रयंकारयभोसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् सखेऽसिन् सुकरो विचार्य

द्रव्यं कियत्स मितमत्र्यांम्यम् ॥ स्त्र-
स्यातदाविंशतिकसहस्रं देयभवति
नैततोऽधिकञ्च ३९ ॥
एतन्मितद्रव्य सुदानकार्यं शक्तिम
दीयाभवतःप्रसादात् । प्रातः स-
मागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु
मांसनायम् । ४० ॥
प्रातर्वासीय रामख्यमति रसुलं
प्राप्यहष्टः कृतवन्तं मांसवीद्यश्री
प्राप्तिजनसचिताससनादुत्थितश्च
न् ॥ गाढ्याल्लिश्यमोदादतिनमग
तयाख्यापयमदचभागेस्थित्वायेयहष्ट
स्त : सगदतिधनद्दधनंस मरुाय
॥ ४१ ॥ एतन्गृहीत्वास्वधनस्यकोशे
यत्रस्थिताः सन्निधनस्यपिटाः ॥
नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धितविसम् वां
छाद्भुतद्भवीनवांछा ॥ ४२ ॥
धासीरामकथनात्पण्डितवंशीधर
स्यइन्द्रपुर्य्यागमनम् ॥
धृत्वविचारेयन्द्रियकपुर्य्यां गत्वाभ
वन्तनयपथ्यकारम् ॥ यास्यामि
संघाल्पगारस्तात्क्षि विताद्धितपत्र
मवाप्ययासः ॥ ४३ ॥
इन्द्रप्रस्थेसुरथ्येयदुदिनवशतोसुख
मिवेचयाय चायामादृरदेशाद्दिवु
धवरसुखानन्दनाथानिरीक्ष्य ॥ च
भ्युत्थानादिदत्त्वानिजधनसचित स्था
पयत्तायमाणे धन्योऽस्मीस्तीय मिच
निवा सवनगत रीयकयामि प्रस

स्रम् ॥ ४४ ॥
धन्योऽस्मिवीक्ष्य युगलाङ्घसमस्तदे
ह श्रीमन्तमद्यदयतासवगच्छधा
यम् ॥ कोशस्यमुद्रयविधीकुरुयत्र
मात्र वित्तपदास्यतिपरतवभागि
नेय : ॥ ४५ ॥
सिद्धिःकृता भगवता धिषविसर्ज
या रामस्सुगत्य कृपयागमनार्थमे
वम् ॥ पश्चसुप्रियवततो निजकर्मकृ
त्वा याश्याम्यर्थमवत्याभवदधिष्ठ
सम् ॥ ४६ ॥
ज्ञात्वापश्चा स्वपुरतस्तैय भागिनेया
द्यातोस्थितकार्यमभिधायवशादृशी
यम् । दाराश्रिवापदिवसीनिज
वन्तपथेगच्छासितचवडुकालसमा
गम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम
सुहृदस्सुपचहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनि
खिलाशयसाभिगम्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् किसुकार्यं मद्यपश्च
सुप्रियवयलावुध प्रयातु ॥ ४८ ॥
पत्र विलिख्य ददतैस्य सुखाकगेहे
ततप्राप्यपण्डितवरश्च समागतोत्र
सर्वं सुसाधन मयत्यरया गृहीत्वा
कोशस्यकार्यमपचत् प्रतिवासरस्त
त् ॥ ४९ ॥
दत्त्वाधना दधिकदाम सुयत्यभावे
कोयसकार्यमरुधवितदष्टजाते ॥
पश्चादसौ सचिवुधोपि स्वदगमा
श्रीयान्तयो ग्रामभवनगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थेस्थवासीह्यिलवरजगदानन्द नाथेमरुमासौतक्षियोधीरवृत्ति : सकल बुधजनैसेवितो योम्यवर्ती कीर्यचन्यानुपूर्व्यैवहुलंरत्नवरेभ्यस्य मापःप्रयासी ॥ ५१ ॥

शच्छिष्यपरिहंसवरो जगदाभिमन्द : सारस्वतीं निजगुणप्रथितेन्द्र प्रस्थ : । कीयाहै सुद्रवकरैवहु यसकारी द्रव्यव्ययेवहुकृतैनृपराज इष्ट : ॥ ५२ ॥

यान्त्रार्थकारच विचार परप्रधाना टीकाप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभाषा । यत्कार्यमतिकठिनंपरमंदुरूहं सज्जायतीसुगमत,परयाश्रिहृष्या॥५३

श्रीविसल्लिवहवोधनपान्टपाशा : कीयस्यपूर्णकरवेज्ञातबुद्धिचित्ता. ॥ धास्यापिशक्तिरमयव्रहिपूर्णविता पूर्वैह्नितस्थकृतधी : कविराजमंथी ॥ ५४ ॥

श्रीयावदार्यकुलपद्मजसूर्यभूप.श्री श्यामलात्स्थविवराहिनिशम्यचिन्ता न् ॥ कीयस्यलोकसुखदस्वसमस्त इत्तमाप्तांदशाति कुलयोगसमाप्ति यलम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे शुभभाषपूर्वै विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥ श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्तौ कायस्थ पूर्तिं दिरसंरचिताविधा

घा । ५६ ॥

श्रीश्यामलेनकविराजवरेण तूर्णं श्रीधराह धवराज्ञितदेवपर्य्यात् ॥ पंच कियत्रनमित्र वहुसाधनाढ्य सर्वं विचार्य धनत । परिपूरि तस्य ॥ ५७ ॥

यत्रसुधांवनगराहितभिक्षुरामाप्यां दिसीसकमयधातकालपीरात् ॥ छाता मनीहर सुदास वराचटैप मिषीय साक्षिव कराष्टु मूल्य मासम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशा,जनसुखकारी राज्यसि शासमस्थ सावनृमासावि वातानिखिलसुखकरावासरायाश्रि नित्यम् ॥ न्यायन्यायप्रसक्तावचि तमनुचितमृश्रीयशुभैश्चिविप्रा : स्थानस्थानविभिन्ननिखिलजगतं तचकार्यंस्यपूर्तिं : ॥ ५९ ॥

यत्रस्थानं सुरम्य सकल विषयधं तनसुद्रातिपम दैवीदैवीसुपासी मिशदिनरचितेस्खिलडभाषाधरा- यि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रासिनिय सविवेश्मूर्यवंशा मलिच श्रीमच्छ्री श्यामलाख्ये विरचयतिकविधार्य धृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरच यस्तुचायासिसर्वे श्रीमच्छ्री सज्जना ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखाज्ञिषु ताया ॥ तस्मादाज्ञी हियुद्दासयत्त

सनगयादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्या त्सर्वे मनुष्या स्वपरविदितांवीवि फासलभते ॥ ६१ ॥

भूपालाभाग्यवन्त. स्वसुखरसपराः स्तेनगास्वाप्यकापूं रम्यस्थानं सम स्तात् नियमदिमधिया वर्त्तयन्त : स्वदेशे ॥ यत्स्थान कीर्णभूत पडु समयपयात्क्तेनहष्टिनंदसा तत्समै सज्जनेशा विपुलधनचयान्नव्ययव्य विधत्ते ॥ ६२ ॥

पञ्चक्रिशाति भटोदयपुरनगरीयि· पहष्ट.पुरायत्तास्मिन्सर्वनवीथ्यांवि विधनगणाटष्यतेसर्वभागे ॥ स्व च्छा सर्पादृष्ट्या पुलिस जनगणै र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने न्द्रप्रनियत नियमात्स निरीक्ष्याति दृष्ट. ॥ ६३ ॥

दृष्टानिपदानि प्रतिष्ठाया: श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नन्धे पर्यति मा ॥ पददत्तप्रतिष्ठाया : कवि श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥

कविराजपदवैकमभ्युत्थानद्वितीय कम् ॥ तृतीयस्पर्शन चाद चतुर्थे पादभूषणम् ॥ ६५ ॥

हैमादिकंचतत्सर्वैवोटीदानंपश्च मम् ॥ सासनस्यायकरत . षष्ठ चार्प्यमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकागय

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य परमाद्ध

प्रसादत : ॥ कविराव पदख्यात श्यामलस्यैयमुद्रिका ॥ ६७ ॥

दूनाद्यन्या पदव्योपि बहुसम्मान सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥

श्रीनरेशस्य हिप्रीतिर्यथाश्यामलधी मति ॥ विश्वासभक्तासत्यान्हीनत थान्यचदृश्यते । ६८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमप्रशा स्त्यामर्लप्रधात : कोश : मद्दा र्यचिन्तामणिगुणनिकर : । स्व ग च : पूर्तिमानात् ॥ पञ्चाष्टाङ्गे न्दु वर्षे वहुरसिकतरेष्वागतुमिगुल पसदेवाचार्ये चिलिप्यांगणसुख करेसार्धेवर्ष द्विषेन ६६ ॥

श्रीभूप : सज्जनेशो निखिल जन हितोराज्यकर्मप्रवीणे ॥ विद्याशा स्त्रेकदत्र : सुभटरविमयुक् सर्व दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो ग शिवविधिवशमपा स्वामितुष्टो व षासा मार्कण्डेयोऽस्य वीर्यो पर वरदगिवाराधनादीर्घजीवी ॥ ७० ॥

श्रीमच्छ्री सज्जनीयशष्कुलबालया वीरताम्पसीमा वासो जित्वार्या दध यावीस्फुरदुदिननिशनतनिकारय म्यो ॥ राज्यश्रीद्रव्ययुग्मा सकलवि भवकैलाशगेहेतदूर्वाचित्रधान्यं धं नौवैर्निधिलक्ष्मनस्य पूर्व विशवि धेहि ॥ ७१ ॥

श्रीशब्दार्थचिन्तामणेस्तृतीयोभाग:

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्न डीडवाना प्रधानी पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राजकाचार्य श्री महरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग: तृतीयोभाग: समाप्तिमगात:

श्रीसुखानन्दनाथ सच्छिष्य श्री जगदीशमिश्र परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :; श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: अखिल भूपाल मौलिमणिभि: श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितबालमेधि यशोधरेण धर्मिश्रनाजितदेव शर्मणा वरबोधित : जीवनराम बालकनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह प्रभृतिभिर्विज्ञै : वर्षप्रसीयदर्भितः सहांरवेण यवमीन परमानन्द माखापेन मुद्रित:

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोषधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित:

शुद्धाशुद्धविषयकचिह्नानि

॥ नमः श्रीगुरवेनमः ॥ मुद्रीकृता अनेकेषांग्रन्थानां मुद्रितविभ्रमात् । मनसोऽस्थिरत्वात्त्वरयाऽऽद्यादेशाशुद्धिसम्भवः १ अतोमुद्रीकृतेग्रन्थे त्वपि परिष्कृतशोधिते । अशुद्धोद्भवाटकसम्भवाश्चयाश्चयमतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोषस्य शुद्धाशुद्धसूचनायपत्रलेख : तत्राशुद्धिर्द्विधा । शब्दाशुद्धिः १ अत्र्व्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति । सोभयपक्षधा । यथा । मात्राशुद्धिः १ वर्णाशुद्धिः २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अथमव्दाशुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्॰ । व्याख्यानाशुद्धौतुपूर्वचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ तत्रमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । अथ । शुद्धलेखेतुसमस्ताः शब्दालिख्यन्ते , तत्र । मात्राशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौपूर्वपर पार्श्वस्थवर्णयोर्मध्ये पूर्वपरमुत्तिनरेखादिस्थानमन्तरालेख : तन्मध्येलक्षणेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यतथ :—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौतुपूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्द्धमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नकृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेख : ॥ अपिच । न्यूनाधिकाक्षराशुद्धौतु पूर्वपदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेख: । शुद्धिलेखेतुलिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे दे॰ देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानानाधस्तोदीर्घा

रेखाक्रियते ॥ अधिकवर्णाधिक्येतु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेख : । नीचैस्ताश्चतोदीर्घरेखाच । शुद्धौतुशून्यादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशुद्धलेखेवर्णयोरुपरिहिकाद्वयो : क्षेप : २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अत्र पृष्ठाद् प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेख :। तत्र स्तम्भलेखे प्र॰ द्वि॰ इतिपूर्ववर्णयोर्लेखाअनुप्रथममधोध : शून्यमेव लिख्यतेतथायथाक्रमद्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्तत्रविशेषो लेख :स्तोदर्शनीयः ॥ यदिसद्भिरेवशारं पुस्तकपत्रि : क्रियेतशुद्धमिदम् । दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुज्ञानम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
२१ - वृद्धो:। न्धे	धूमवह्न्यो: सम्बन्धे		०	७
- द्दा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रात्रीसत्कारे	३	प्र०	९
- ध	वन्न्	४	०	२६
- सु	अत्युक्तपद्दे	४	०	१७
- यि	निद्रामपि०	४	द्वि०	२१
- ब्	कुक्कु्च०	५	०	१४
- ड्	अपाङ्गाँ ये ।	५	०	१५
- न्या	अम्ब्रा:	६	प्र०	४
- त्पि	अङ्गा।धैकव्ये न	६	०	१३
- र्षि	हर्षिश्चोऽतप्	६	०	१८
- स्व	पषम्य्या ।	६	०	९
- ता	अमतांदेहे	७	०	२८
- सा :	मिद्रिग्धिका	८	प्र०	१८
- सा ० ॥	मिद्रिग्धिकाश्वदंष्ट्रासुमिलितसु	८	०	१८
- र्च	पञ्चमात्र् स्वाद्	८	०	२३
- भा	भयहे ॥	८	द्वि०	२२
- र्षि	पौर्णमासाम्	९	०	३
० -	पत्रपर्णिका } स्त्री० गोरची-	९	०	२२
० -	पत्रपर्णी } चुर्ये ॥	९	०	२३
- सो	सरसीरुहम् ।	१०	प्र०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
श्रु,	शेषमणुपस्करं	११	•	१०
- र्मी०	कलिर्मीतो	११	•	१६
- स्थ	उष्णादी ॥	११	•	२४
- ता	महत्तिर्मा	१२	प्र०	१९
- प्य-वि	प्यभावित०	१२	द्वि०	२
- शु	गड	१२	०	२१
- धा	दावीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	•	११
- द्र	द्राविर्ण	१४	•	१०
- भा	प्रभवाना	१४	०	२६
- न्ध	सुगन्धिद्रव्यं	१५	•	१८
•पुं०	पञ्चसीतः नि०	१५	०	२८
- हि- ॥	दृश्यं	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिवस्तु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- ची	पञ्चाशा	१८	•	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटद्रति०	१९	•	२१
- वा	वाग्	१९	•	२०
- मि	•पञ्जराखेट :	१९	द्वि०	२४
- ची	पञ्चीकर :	१९	•	२४
- धा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं॰ -स	पुं॰न॰सुचेलके	२॰	॰	२८
- च	चित्र॰	२॰	॰	२९
- च	क्वचिदपवाद	२॰	द्वि॰	६
- चा	चित्तिरा	२॰	॰	११
- त	चलोक्ति ।	२१	प्र॰	२९
- पुं॰चं	चस्तरूपे ॥ मटवासः पुं॰चंशुका॰	२१	द्वि॰	३
- प	चपेडा	२२	द्वि॰	२२
- ही	महार्हा	२३	॰	१७
- व्यं	पुण्यद्रव्ये	२५	प्र॰	५
- य	पणाय्यते	२५	॰	६
- पंक्ष	पणहुते	२५	॰	२४
- त्म - चा	निर्यातमक्षाणि	२५	द्वि॰	६
- व्य - नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	॰	१५
- स्य - र	व्यसनिनो	२५	॰	१७
- कौ	फटकीति	२७	प्र॰	७
- मा - र	समाचरन्	२७	॰	१७
- पुं॰ न॰	पचमून॰	२९	द्वि॰	१॰
- ले - का:	लेन्धकः	३॰	॰	२१
- ध	॰ पद्धना । स्त्री॰	३४	प्र॰	२४
- रि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि॰	९
- यं	पाञ्चायां	३४	॰	१२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- र्याम्	कर्तव्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाघटे	३५	प्र०	६
घ -	द्वारौ	३६	द्वि०	२१
- स्त - स्व	चस्ततत्व	३७	प्र०	१८
- । - वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
- । - कथं०	उभयमित्याह	३८	०	१२
- ता	उभयथा	३८	०	१२
- र्थं	विभाग:	४०	०	२
-॥-प्रतिज्ञा	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिःसिद्धान्तः ६	४०	०	५
- प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
- ता	पिकोक्षयचिणि	४२	०	२४
- त - र्द	भीतकरं	४४	प्र०	१२
- दे०	भाग्यमि	४४	०	२२
- र	चारित्र्याम्	४४	०	२४
- र्ता	धर्तार्थमाताद	४४	०	२८
- पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
- सु - ध्यै	सुरध्यैषे	४६	प्र०	८
- धे:	सुधा:	४६	०	१५
- दे-वि	तदेवविद्यामि	४६	द्वि०	१४
- तिल	पितृकथामद :	४६	०	१८
- दि	द्वीपे ॥	४८	०	६
- ग	परांधीमि ॥	५०	०	७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं॰	॰परन्तप : त्रि॰	५१	प्र॰	३
- ण	नारायणे ॥	५२	द्वि॰	५
- चा	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र॰	१०
- ण	कारणम् ॥	५३	॰	२४
- च	चार्वाकान्	५३	द्वि॰	४
- नाश	नाशात्	५३	॰	११
- श्रि-नि	अविनाशित्वनिरसि-	५४	॰	१६
- री - स्क	मुसरीमरीस्कर्ष॰	५४	॰	२०
॰पुं॰	॰परमाणु : न॰	५४	॰	२८
- विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र॰	५
॰पुं॰	परमात्मशक्ति : स्त्री॰	५५	द्वि॰	४
- न	दीपानास्त्र्वद्धि।	५५	द्वि॰	१७
- र - ष्ठा	परमर्षासावोऽस्वरस्य	५५	॰	१७
- ति-ष्ठा	तिष्ठति। ष्ठा॰।	५५	॰	२६
- ऽध्रुग	उगयादिभ्योयत्	५७	प्र॰	२७
- भ्यो	दानिगृभ्योऽद्विनिशु :	५७	द्वि॰	२
- तां। प-री	अथ भैतावुगाद्यावद्वीर्थ :॥ सखाऽद्वयम्	५७	॰	११
- य	प्रेमद्ग्निमंदातपा :।	५७	॰	१४
- नागऽधान्	॰॰॰॰	५७	॰	१८
- द्द - स्व	पद्मस्य	५८	प्र॰	२५
- रा	भोमन्.म्	५८	॰	३
- पराऽऽयऽगाऽ	॰॰॰॰	६०	॰	८

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- त्रि	पराध्वृते ॥	६०	०	११
- शडो	०पराडीनम् । ग०	६०	०	१५
- ष्मो	सीवन्योपिचलेस्मृता :	६०	द्वि०	६
- ष - स्त	०पुरान्तकाल: । पुं०	६०	०	१६
- तिसृप	प्रतिपस्यर्थं०	६२	प्र०	२२
- ससरो	ससोग्निमान्	६२	०	२४
- दं	परं हिरण्य०	६२	द्वि०	१७
- प	अनुरस्तपरायरम्	६२	०	१९
० श्रण :	०पराह्ण : पुं०	६३	द्वि०	२०
- ह्रिण	अपराह्णे ॥	६३	०	२०
- त	दोषताभिधानात्	६४	प्र०	१९
- श्रा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्त्यते	६४	प्र०	२४
- श्रा	अनूढव्येष्टि०	६४	०	२८
- श्रा	आग्निष्ठ०	६४	०	२८
- श्री	परेताश्चा०आपाशुद्धिः	६४	द्वि०	१८
- ष्ठि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ठ	रूपवेष्टने	६५	०	७
- र्मा	पुंसां०	६५	०	२५
- ष्ट	विरष्टे	६५	०	२६
- स्त्र	मार्तोऽनिधिर०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांक	स्तम्भ:	पङ्क्तिः
- धा	फलंयथा	६५	•	१०
- षा	•परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	२३
- तीत	परिचरतीति	६६	•	१
- ठ्यं	माठ्य॰	६७	प्र०	२१
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- र्ता - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावो	६७	•	२५
- श्र	रूपक.॰	६८	प्र०	८
- धो - ति	धीयते	७०	•	१२
- प्र	सर्वप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- सिं	वर्तुलि ॥	७२	•	१२
- र्घं	दीर्घ	७३	प्र०	६
- च्च	मण्डू.खमिति	७३	•	६
- उ	परिमाणमनुच्यते	७३	•	१५
ड	कुणप्	७४	द्वि०	२१
- ब	ऊँच्छविद्धी	७५	द्वि०	१
- न्यु	म्रेव :पर्थ्येत्	७५	•	६
त	ग्रयति	७५	•	१५
- ट	पनूटिथ्येव	७६	प्र०	७
- म - फ	बन्तुपधीनशुभफलमाह ।	७६	•	२०
- षा - षा	यथापानिपथायांषापृथक्	७७	•	१२
- द्द	पार्थिवध्य	७७	•	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- घ्रि	ध्वष्टियुद्धं	७७	द्वि०	५
- स्था	विनाशः स्यात्	७७	०	१२
- ढ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्गः	८०	०	८
- ष - क	चमचमायनं०	८१	प्र०	६
- स - द्दो	यस्मिंसद्दोषलयेदोषद्वयं	८१	द्वि०	१९
- ष	सएवपणीयामिस्यात :	८३	प्र०	१३
- टु	छुवप्	८४	०	३
० रि	०परीवारः । पुं०	८४	०	५
- य - ये	उपकरणी	८४	०	६
- प	मांचिकाशीर्ष :	८४	०	२३
- ङ	पाङ्कुलकादु : ॥	८४	०	२८
- श	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- वा - च	प्राप्यप्राप्तिच	८४	०	१९
- प	हरितात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० त्य	०पर्ज्जन्यवर्षः । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पद्य	० पृच्छति । पृच्छमानेप० यत् ॥ यत्र । यत्र यति ।	८६	द्वि०	१०
	० विपत्समूह इति	८७	प्र०	२१
- ० - प प्य	०दर्शितस्यशय्यै०	८७	द्वि०	७
- रा	पितपापृडा-भावाशुद्धिः	८७	०	८
- ० - ॥	०घन् ॥	८८	प्र०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
	पूर्वतेनेमपुरः संज्ञायांमितीचः यदा।	१००	प्र०	१
-।-प	पथते	१००	०	२
-वो।वौ०	शमि चादिभ्यद्रवौचौ ॥	१००	०	५
२१ -सह	ह्मनक्ति ॥	१०१	०	२६
-यी	कुर्यान्मनसा०	१०१	द्वि०	२१
-व-यु	सपत्वपशुभावेन	१०१	०	२७
-ध्व-प	पश्चसुपर्वसु	१०५	०	२
-शु	पांशुलातिथा	१०६	०	६
-वि	समुत्थितस्य	१०६	०	१२
मा-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०८	प्र०	१६
-क्त	सुर्ता	१०८	द्वि०	९
-र्णु	पातिर्वलिडुट्चेत्यसुम्।	१०८	०	२८
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०९	प्र	१
-ण-क्ष	परिमाणमक्ष	१०९	द्वि०	१०
-ख्य-व	पाटल्याद्यवयवी ।	११०	०	२९
-न-क्ति	यैमग्निमिव	१११	प्र०	२
-द्दा-मा	पदार्थाना०	११२	०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	द्वि०	२५
-त्य-या	धायप्रत्ययस्तलुक्च ॥	११३	प्र०	१९
-या	पर्णाः	११३	द्वि०	१९
ऽ -ससम	समस्वराद्इति०	११४	०	२४
-धा	विहद्भ्योध०	११५	प्र०	२८
-भू	पांडुभूमि०			

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- क	कपोटक	११५	०	२८
२ १ - मद	दमनकच्चे ॥	११५	द्वि०	२५
अपपाण्डाशब्दे पाण्डारा भिद्रत्यस्याम पाण्डूनामित्यादिपूर्वं भ्रमूपाण्डूकशब्दे यल्लिखितं तच्छोधनीयम्		११६	प्र०	११
- लो । ष्य	आश्रये यस्य स : ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेऽर्त्ति :	११७	०	८
- ख	कुठेरके ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूयते	११८	०	१०
- दि :	पायसाधरे : ॥	११९	प्र०	११
- चि	मंगलाविष्केदतो	११९	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ इतिकर्मविघ्नप्रयते	११९	०	१२
- त	पादघे मे ॥	१२०	०	१७
- पा । पा	पदाती ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
स	अमानुपयुद्ध०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदाती	१२१	०	१५
ऽ - मैनम	कृर्मनक्रास्य०	१२१	०	२१
२ १ - छिम	छनानछि	१२२	प्र०	३
ऽ - तैतैन	पद्यविनश।	१२२	०	८
- ए	नैवेद्यमुदरेष्टरि: ।	१२२	०	१४
- वां	एधौदि०	१२४	०	७
- सो	परश्ने षु	१२५	०	५
- वे	पश्यति ॥	१३०	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ	पङ्क्ति :
- फ	प्लम्	१२८	•	२७
-॥ - स	१ पायतेर्देशोऽस्मादवा । पारचसे० विन्दतिदहंवासनिनृन्दन्०	१२८	द्वि०	८
- थी	रोगस्य	१३०	•	१८
- ष्ट	यष्टिनकुष्ठं०	१३०	•	२७
- पा	शीगवाशी	१३१	प्र०	१४
- रा	घलान्विते :	१३१	•	२२
- न्व	दीलायर्म्भे	१३१	द्वि०	१४
- वि	सर्वमलेभ्यिं सुच्यते ।	१३२	प्र०	४
- क्ष :	क्षओष्ठिल्विनिट् :	१३५	•	९
- न्	ठञ्	१३५	•	२९
- र्थ	परिपन्थं	१३७	•	२४
- मे	शोथमेद :	१३७	द्वि०	१७
- ग	गलदच्छ०गौ०भापाशुधि :	१३८	प्र०	२८
- ष्टा	प्रक्षोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
ऽ • पट	० पार्वट :पुं०	१३९	प्र०	१६
- भ	विधानात्	१४०	•	२
- ती	पृष्ठवर्ती	१४१	द्वि०	१०
- या - । पा०	पाल्यतेवासमानयाया पाल०	१४२	•	१५
- स्र०	शूलास्र	१४४	ग०	२१
ऽ - गडा	क्षहार :	१४६	•	१७
- तु	तूर्व ।	१४७	•	२८
- घ	नपुषि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।- चन्यो॰	। टीकागतौषन्चे॰	१४७	॰	१८
॰ ङ्क	॰पिटङ्काश : पुं॰	१४८	॰	५
॰ का॰	॰पिटङ्किकी । स्त्री॰	१४८	॰	६
-ऽद्धविशे	शुद्धशेष॰	१४८	॰	२६
- ती	दृश्यन्ते	१५०	॰	२३
- ॥ - ॥	। स्वार्थिक : ॥	१५०	॰	२८
- डी	भक्तपिंडी॰	१५१	प्र॰	२१
॰ ऽरक्ष :	॰पिंडीतगर : पुं॰	१५१	॰	१८
- ह : - ॥ २१	पितामह : पितृपिता ॥	१५१	द्वि॰	२६
- तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र॰	२
- ॥ - सच॰	॥ मन्वदेसच॰	१५२	॰	५
- स्य	समेत्यातु॰	१५२	॰	१३
- च	मन्वदमिति	१५२	॰	१६
- ऽकादिचि	शिष्टकाचिति	१५२	द्वि॰	१२
- ती - पि	चितिदेवपितॄन्स्तर्पयेत्	१५२	॰	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र॰	२१
- का	पिनाकियोगीविशेषे	१५५	॰	१३
- थ	पक्षे दिरोग्रस्त्य :	१५५	द्वि॰	२२
- लि	वालवैधव्य॰	१५६	प्र॰	८
- घो	गुडोत	१५६	द्वि॰	२
- फ	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र॰	१८
- रव	लवगन्धद्रव्यचूर्णो	१५८	॰	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नी	वासिनीं	१६०	•	१
- यो । ङि	भैरवीङ्ङियते	१६१	प्र•	२६
• ष	•पीठकेलि : । पुं०	१६१	द्वि•	११
- म	वृन्दामध्ये	१६१	•	२१
• शडी	पिण्डीतक•	१६३	•	१
• - । था	•पीतपुष्पा । स्त्री• आढक्याम् ।	१६३	•	५
- पुष्प्याम्	चपुष्याम्	१६३	द्वि•	१०
- य	पद्मयोन्यन्दे ।	१६८	•	२
- भू	.कीठमूपा ।	१६८	•	२५
- ण्य	पाल्कस्य	१६९	•	१२
- ष्या	पाद्रूलिमापकम्	१६९	•	१५
२ १ - मद्	दमनकहृद्ये	१७०	•	२८
• प	•पुंखलन : । पुं•]	१७२	प्र•	१८
- सु :	सुखिनतिष्ठति ।	१७४	द्वि•	१७
- भ्या	चध्याय :	१७६	प्र•	१०
- रधो	दोग्ध्री	१७६	द्वि•	७
- ना	धनधान्यञ्च	१७६	•	२५
• षे	•पुनर्वसू । स्त्री•	१७८	•	८
• र्भ	•पुनर्नवः । पुं•	१८०	प्र•	२
- नर्नशा - जा	पुनर्वारजाति ।	१८०	•	२८
- म्त	परिमूर्ति ।	१८३	•	१८
- स्रा	पूर्णछाया	१८३	•	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्य	०पुराकल्पः । पुं०	१८३	द्वि०	१२
२ १ - श्यदि	उपदिश्यन्ते ।	१८३	०	२१
- स	संपूर्णः	१८५	प्र०	६
- चि	पर्व०	१८५	प्र०	१०
- सा	०पुरुसंज्ञा । पुं०	१८५	द्वि०	३
- त्सु	त्वापत्सु मूढो०	१८५	०	२२
- पु	परेणोक्तं	१८६	प्र०	२३
- स	सांख्योयोग०	१८६	द्वि०	८
- त्वा	द्रष्टव्ये	१८७	प्र०	१३
- ष - ष्ठ :	०पुरुषदघ्न : । त्रि०	१८७	०	२६
- य	चतुर्भिः	१८७	द्वि०	२५
- प	समाप	१८८	प्र०	५
- मा	०पुरुषोत्तम : । पुं०	१८८	०	१३
- धे	वेदेच	१८८	०	२२
- ति - भा	इतिदिवीभाग०	१८८	द्वि०	११
- वा	पुरूरवा०	१८८	०	१०
- मे	पयसि	१८८	०	१८
- प	पुरोधसि ।	१८६	प्र०	२२
- य	मनोवृद्धि०	१८६	द्वि०	१५
- मे	हविर्भिर्दि ।	१८६	०	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१६१	द्वि०	३
- प : पं०	० पुष्करेचान्यास्ती०	१६२	प्र०	१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
पुष्पचापका पुं॰	अस्यार्थेस्यस्थेऽस्यार्थशब्दस्य चोक्त व्य त्ततीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अवशुद्धम् । यथा वंशे । स्वकसारे । पुष्पचापः पुं॰ कामदेवेपुष्पचामरः पुं	१९२	॰	१६
- व्य	पुष्पंधनुरस्य	१९३	प्र॰	१७
- चा	शघच	१९४	॰	८
- र	रुक्ष :	१९४	॰	१०
- नी - ॰	घघनेन॰	१९४	प्र॰	२१
- पु - वि	पुष्पविशिष्टे ॥	१९४	॰	२८
- प्प	पुष्कर॰	१९४	द्वि॰	६
- ता	पित्त हरी॰	१९४	॰	२०
- प्प	निष्कृतायाम्	१९४	॰	२७
- णा - र	अमणार्येरथे	१९५	॰	१९
- पिधृत् - री	देवपितृपुरोधोभ्याम् ।	१९५	॰	२७
- र्सा	कर्मणि ॥	१९६	प्र॰	५
- त	सुमनोहरे :	१९६	॰	२०
- न्द्रैं	इन्द्रे ।	१९६	द्वि॰	६
- स्र	शास्त्रं	१९७	प्र॰	२६
- मि	रोहिषत्व॰	१९८	॰	११
- ष	क्षणे॰	१९८	॰	२२
- ॥ -	॥ दुर्गभ्रमयो ॥	२००	॰	६
- सो	गम्भे थे	२००	॰	१५
- चा	पयहायथी	२००	॰	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न	द्विषनासा॰	२००	द्वि॰	२२
- गे	गुरोरध्यायने	२०१	प्र॰	१
- का - दे	कालदेश॰	२०१	॰	२
- सा	॰पुरुषः। पुं॰	२०१	॰	[illegible]
- खि	खिन्नं	२०१	॰	७
- शा	विचार॰	२०२	द्वि॰	१६
- सावर्माचा	पूर्वाचामावषाढाच ॥	२०५	प्र॰	२
२ १ - जिष्ट	सखिष्यष्टभि॰	२०५	॰	१४
- ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि॰	५
- म :	तम्	२०६	प्र॰	१
- ॥ -	॥ चन्द्रोपामितिदीर्घः	२०६	॰	४
- च	भिच्चपर्णाम्	२०६	॰	२०
- पृथक्	॰पृथक्। च॰	२०६	द्वि॰	२१
६ म। त्वष।म-श	मरुत्यामुत्वकपल्याम्	२०८	॰	५
६ - रपयु	पयोधरयुता	२०८	॰	१४
- ला	शष्देलायाम्	२०८	॰	२४
- पुं - श	दंशमीरो।	२१०	॰	११
- ॥ - खे	। दद्रुज्वरोन्निलदीर्घस्यकुष्ठरोग विनाशिनी	२११	॰	१६
- ॥ - ध	॥ खड्गाभिधाने॥मामपिगडाम्॥खड्ग	२१२	॰	१८
- म	॰पैत्तिकम्। पि॰	२१३	प्र॰	२८
- पा - यी	केनिपातकी।	२१५	॰	१८
- ट - टु	जोमायसाटपिवटुष्टिर	२१५	द्वि॰	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भः	पङ्क्ति.
- म•	मौन : पुन्यम् । य•	२१७	•	६
र्भुं	पुनर्भूत्वा	२१७	•	१०
- पुं	रामकर्पूर•द्र•ख्याति ॥	२१७	•	२•
- नि	मौराधिकोऽपि•	२१८	प्र•	११
-चि• - पू•	चि•पूर्वाङ्गं सभे ॥ पूर्वा•	२१९	•	२४
- म - त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१९	द्वि•	३
- र् - पैं	उत्पार्ये ॥	२२२	•	६
- घ - ष्टा	प्रकाशमध्यस्थालरि ॥	२२३	प्र•	११
- एड	भाण्डा•	२२३	द्वि•	१
-मध्यमि-वर्त•	र्वासिद्धरतिगच्छतासम:स्मृतः। त्रिगुणात्मकस्वरूपाया। सर्वगतित्सम न्विता। प्रधानास्त्विकस्त्र•प्रकृतिसंज्ञकध्यमं।प्रथमेऽवर्त•	२२४	प्र•	२५
- ऽवज्ञल	अपराधेषणत्वथा ।	२२५	प्र•	६
- प्र	विकृतिरिति•	२२५	•	१९
- या - पु	बीजाद्यीया।नपृथिव्या•	२२५	द्वि•	९
- : - । थै•	लय : प्रकृतिलय : । वैराग्यात्	२२५	•	१३
- । - म	। प्रकृती : सरूपम् . त्रि•प्रकृतेः	२२६	प्र•	२
• म् -	•प्रक्षिप्यमान• ।	२२६	द्वि•	२८
- ता	यप्यन्तरे ॥	२२७	प्र•	८
ऽ ऽ ऽ -धी-प्रहाष्टाया म् ।	• • • • • • • • •	२२७	•	२६
- ग्मो - सु	रश्मौ - सुवर्णा•	२२८	•	२१
- वृषा	सुवर्णालु•	२२८	•	२२
ऽ - प्या	सुपादीनां•	२२८	•	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- ष०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रकल्प्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
- स्मात	रोगाद्यैति ।	२३०	०	१३
- वा	सप्तमात् ०	२३१	प्र०	१९
- ष	स्पष्ट रि	२३१	द्वि०	२०
- ष्ठी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
- घ	दर्चादीनां०	२३२	प्र०	७
- घा - षी	रक्तप्रज्ञाचीरैकदाश्रता ।	२३२	द्वि०	२८
- च	मनुष्याश्लुगमादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - घ०	छन्दमानिप्रज्ञाज्ञानिघनीभूतानीव ।	२३३	०	२५
- थ	पुरार्थी	२३३	द्वि०	२५
- म	प्रश्नये	२३४	प्र०	६
- ष्ठे	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
- र्मे	कर्मण्यि	२३४	०	२५
- षट	चेदोरप्	२३४	०	२७
- च	प्र स्पर्धे	२३५	०	११
- ति	स्वादिष्वारादिति डीप्	२३५	द्वि०	२६
- य - मा	श्रयणमात्रेण	२३६	०	१६
- । . वा	प्रादुर्भावे । प्रवपद्यानेनाचाष्टुल०	२३७	प्र०	१२
०पथप्रतिकर्म । शब्दार्थ सम्बन्धशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि : यथा० प्रतिष्ठाय : । पुं० शरव्ये । वाच्ये प्रतिरूपयो प्रतिकृतौ ।		२३७	०	२४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ञ् :	क्ष्ण :	२३७	द्वि॰	१४
- गि	घर्षिट्वायाम् ॥	२३८	॰	१५
- ग	गोदावरी ॥	२३८	॰	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र॰	२२
- क्षो - ष्ठ॰	। ल्यु क्षा॰ चायमर्थंविशेषणत्वेनच परिणप्रत्य, क्षो॰क्र॰	२३९	द्वि॰	१०
- स	सन्यास :	२४०	प्र॰	११
- वि	प्रतिवाच्ये	२४०	द्वि॰	२३
- कर	क्षत्रइतिमनु :	२४१	॰	१९
- ऽञ्जप्रतिपदि॰	विश्वदेवादिभिरनु॰	२४१	॰	२१
घे ऽ य	विधेयत्वाया॰	२४१	॰	२९
- स - सा	विपरीतसाध्वसा॰	२४२	प्र॰	३
- ट - मा	घाटस्थमार्तण्डबिम्ब : ।	२४२	॰	२८
- उपप्रति	प्रतिउपमद्यते	२४२	द्वि॰	३
- क्षि	शोधने	२४२	॰	२१
- मा - र	मालरघवो	२४२	॰	२९
- ई	सनोदते ॥	२४३	प्र॰	२२
- था	॰प्रतिभयाकार: । पुं॰	२४३	द्वि॰	१०
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र॰	६
- ऽदोषसा	प्रतिवाऽदोक्षाभि	२४५	द्वि॰	२३
- पि	विशिष्टे ॥	२४८	प्र॰	१४
- पुं॰	॰प्रतिष्ठति : स्त्री॰	२४८	॰	१९
- । - मि	। अपिधायाम् निद्राति॰	२४९	द्वि॰	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रो	प्रतिपाल्यो॰	२५०	प्र॰	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	॰	२६
- न - प्रा	प्रमानप्रयोजकपूर्वत्वे नोपमान प्रातिविध्यात्	२५१	॰	१३
- कैतवात	कैतवात्	२५१	॰	१०
॰।- अपा	॰प्रत्यक्पर्णी । स्त्री॰अपामार्गे ॥	२५२	द्वि॰	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	॰	४
- ख्य	तत्त्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम् ।	२५५	॰	१०
- खा	पर्यायाज्ञायाम् ।	२५६	प्र॰	१५
॰ य	॰प्रत्ययस्थानम् । न॰	२५६	द्वि॰	१४
॰ पुं॰	॰प्रत्यासत्तिः। स्त्री॰	२५७	॰	१८
- व - द्दे	ऽऽश्रयावेयनदेहमानिने	२५८	॰	१८
- ख्य	प्रथमख्यामे	२५८	प्र॰	१८
- दपद्दप	तुष्टिदमदर्पितम्	२५८	द्वि॰	२१
दारर	हविर्दारणे ।	२६०	॰	४
- ष	दीप्तयुद्धाथा॰	२६०	॰	२५
- र्धदेव्या	सार्ध देवं निशामुखे	२६१	॰	१६
- ऋ	अत्रालाभा॰	२६२	प्र॰	३
- सा	रयस्थपक्षान्ते॰	२६२	॰	२६
- या	रायायां॰	२६३	प्र॰	१८
- ॥ - प	। पतितुमिच्छोपततः॰	२६४	॰	२०
- टे - वि	पचाटे ॥ द्वि॰	२६४	द्वि॰	३
- ट	टुण्ढि	२६४	॰	१४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- र्प्ये -पु	पचुर्प्यं सुपुर्णेपु•	२६४	•	१०
- र्चि•	जिकला•	२६४	•	२६
- य -क	अभिधेयस्यकल्पना•	२६५	प्र	८
- र्भा•	भार्येयम्	२६६	द्वि•	१४
- ज्ञ	धातुज्ञन	२६६	•	१०
- त	विरतिन्	२६६	•	२४
- प	प्रत्यूपि ।	२६७	प्र•	११
- ऽलिकाना	मालिनाम•	२६७	•	२१
- श्व	परमेश्वरी	२६७	द्वि•	२२
- र्य्ये	पतत्र्यनुपलब्धिभेदेनपीडा ॥	२६९	•	२८
- र्षी	सन्निकर्षी•	२७०	प्र•	११
- ऽनंख्यातन	ख्यानंतहरिश्यकम् ॥	२७०	•	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	•	२८
- । - वा	। यथावास्तिनसुदकम्•	२७१	•	१४
- । - रा•	•प्रत्यायवाधितार्थकःपुं•तर्कवि•	२७१	द्वि•	१०
- घा	वानरावारे	२७२	•	१४
- ध - नुं	धनुष्ठान•	२७२	•	१०
- वि - ता:	धर्मविलोक :	२७४	•	१२
- मू	सूक्ष्म	२७४	प्र•	१२
- ऽमोदक :	•प्रमोक:पुं•	२७४	•	१०
मा-र	अहिंसादिरसी	२७४	द्वि•	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र•	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- र्श - श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्य.न्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१२
- य	यंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिरो	२७६	०	२५
०अप्रयुक्त ।	शब्दाः अन्यकल्पशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम श्रुतिः यथा प्रयुक्तार्थः पुं० मल्ल तद्गते प्रकृष्ट युद्धमर्थो वा॥	२७७	प्र०	१५
- र्मा	प्रयोगमाशुभावयोधक्ति	२७७	०	२५
- यंप्र	पर्यायंप्रयोग ०	२७७	०	२९
- क्षोभाक्षोभा	सात्त्विकोभावद्वत्युक्तौ	२७८	०	३
- मा	विद्यमानस्यैव	२७८	०	५
- त्य	नित्य :	२७९	०	१५
- तु	सिंधेषु	२७९	द्वि०	१६
- न्य	धान्यानाम्	२८०	प्र०	११
- भा	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतं दे ।	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्ड्स्यत्या :	२८१	द्वि०	३
- र्षा	पार्षा	२८१	द्वि०	१९
-। याङ्गि	। याङ्गिरसगोत्रस्य याङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- त्व	कात्यायन	२८२	०	२४
- न	बहूनीनाम्	२८२	प्र०	१८
-पृथ्व्यांनासत्या	ध्यैपृथ्व्यांसमतीयायां०	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१०
- वै	यायोरुर्द्धे स्थित :	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- शिल्पिरो	नीतिशिरोमणिः।	२८४	प्र०	१०
- दी - ढ	स्त्रियोबन्धनाययानविशेषे ।	२८४	०	२२
- प्रा	हिंसाद्दानेषु ।	२८४	द्वि०	१
- ल	भाषापक्षैकरलौकिवाक्ये भ०	२८६	प्र०	२४
- गा	सोनाभूंग० भाषाशुद्धिः	२८७	प्र०	६
- ल	निष्क्रान्तौ ।	२८७	द्वि०	८
-) यथ	शद्धशासने।	२८७	०	२७
- ॥ प्रस्तावि ॥	......	२८८	०	२१
- प्र	पारंधान्यम्	२९०	प्र०	११
- वि	प्रधानता	२९०	०	११
- न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
- शु	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
- धि	धार्मिकधि०	२९०	०	२८
- स्य	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
- म	व्याप्तमिव०	२९२	०	२५
- प्र	प्रसविट ।	२९३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	१३
- ऽनम्	०प्रसूतिनम् । न०	२९३	०	१६
- क्षा	दीयाया	२९४	०	१०
- क्षा - षो	विदूषकाद्दोगुपरस्पर ०	२९५	प्र०	२४
- र - फ	०प्रत्यक्षलिपिका । स्तो०	२९७	प्र०	२०
- । - षा	०प्रचार : । पुं० भाषाशी।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	घोट•फेट• भाषाशुद्धिः	२९८	•	२
- प्रनि : ॥-	ष्ट्रणि ॥ ड्विष	२९८	•	१७
- न्त	स्वान्ते ॥	२९८	•	१६
- ड्ड	प्रभद्रुत्याम्	२९८	प्रि•	७
-।- त्रु	उदये ।तुषे ॥	२९९	•	१
- षि	हिंसायाम् ।	२९९	•	१६
- विंशति	षोडश	२९९	•	२०
- धै	दीर्घे ॰	३००	प्र०	१
- म	संयोगपर	३००	•	२५
• सी	•माख्यं म । म•तीच्णतायाम्• ।	३०१	•	२३
- स्रे	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि•	१
- दीप :	देश :	३०२	•	१५
- वा.न्	वासु.ल.	३०२	•	२९
- र्षे - डी	खगितर्षे तिङीप्	३०३	प्र•	८
- प्रा	प्रति•	३०६	प्र•	७
- वर्तते	ह.म्मध्ये	३०६	•	२९
- ऽदिकांसं	पानादिसर्गा•	३०६	द्वि•	४
- ॥ - षष्ठी	॥ घनिले ॥ षष्ठे ॥	३०६	•	१०
- न्ते - पु	उच्यन्ते नपुनरेके•	३०६	•	२२
- या	प्राणायाम :	३०८	•	२९
२ १ - दुष	समारदुषो	३०९	प्र•	२९
- म्म	अन्निमनि	३०९	द्वि•	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	मन्निचितंतथा	३१०	प्र०	१४
- ॥ - यह	नि०यहमुखे०	३१०	०	२८
- स - म्बि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - यें	इत्येवार्थं	३१२	प्र०	८
- ग	०स्वर्यान्तर्गते०	३१२	०	१४
- मा	ग्रामाकरा०	३१२	द्वि०	५
- ि	यक्षिष्ठति	३१५	०	१५
- म	ईश्वरमन्दिरे ॥	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसारकतरी	३१८	०	२२
- नि - प०	रोमभियुं स्तोत्र,दृप०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतमि	३२०	द्वि०	७
- प - दि	प्रपद्रापे	३२१	०	१९
- नं	लिखितमलदाने	३२२	०	८
- ती	प्रभासि०	३२२	प्र०	८
- ग्ना	देवयज्ञे व्यर्थं	३२२	०	१४
- । - दी०	दैवतत्पं दीप०	३२४	द्वि०	१२
- ः । - औ	प्रेष ः। पुं की गे।	३२४	०	१७
- त	तःलक्षद०	३२५	०	२
- गुड	प्रसङ्ग	३२८	प्र०	१८
- प	पञ्चक्रमस्०	३२८	द्वि०	१
- दि	चन्द्रिसग्	३२८	०	५
- ति	प्रति	३२९	०	५

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति.
- वं	सृभायाम्	३२८	०	१८
- । - फधा	फणभारी । पुं॰ फणास्तति: ॥	३३०	प्र॰	१८
- फि॰	फणिसंज्ञ:	३३०	द्वि॰	९
- छू	चोटादिर्द्रापितम्	३३१	प्र॰	१२
- एच	एरच	३३१	द्वि॰	७
॰त्रिभाधा	सन्निभ॰	३३३	प्र॰	२२
- ण - तुं	॰फण॰तुं सम् । न॰	३३३	॰	२४
- ल	फलंहसि॰	३३३	द्वि॰	१
- म	द्राणायाम्	३३४	॰	१४
- गति - ण्णु	मृतिश्णु॰	३३४	॰	२५
- च्यनु	चित्युनम्	३३५	प्र॰	१५
- ण्णु - न्यो:	फण्णु न्युत्तरफण्णु न्यो:	३३५	॰	२०
- मे	मर्भेदे ॥	३३५	॰	२८
- फ	॥ फोगच्छते ।	३३५	द्वि॰	१५
- पा।	धेपागतौ ।	३३५	द्वि॰	२६
- मू	धूम्र॰टविहणी ।	३३६	॰	१०
- दमनं	पाद्न॰	३३७	॰	९
त्फा।	फुल्लिरषम् ।	३३७	॰	१६
- टु	स्टुष्याम् ।	३४२	॰	१५
- ध्या-पा। दा	पथ्याद्राचार्य सुप्याग्रुरश्मार्थ पिति।	३४३	प्र॰	८
- घ्नु	यघ्नुंम् ।	३४२	॰	१०
- ष	तयास्तुसम्पत्	३४३	॰	२०

अशुद्धविलेखः	शुद्धविलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प - त्वा	रूपत्वाद्दासुरसम्पदुत्पादकत्वाच॰	३४३	॰	२२
- न	चौयमानेषम्:	३४३	द्वि॰	६
- सां - क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	॰	२६
- ग	स्कार्थे	३४४	प्र॰	११
- तं - प्र	संस्वप्रकाशं॰	३४४	प्र॰	१०
- स	ससद्विस्तु :	३४४	द्वि॰	१६
- स	सर्पदर्प॰	३४५	॰	१०
- घा । या	घट्टामाया :	३४६	प्र॰	२०
- वि॰	पारिभाषिक॰	३४६	द्वि॰	२६
- सं	समांसा॰	३४८	॰	१८
- ह	मथात्सनदूषयेद्	३४९	प्र॰	२२
- स्था	पूर्वपदस्थेव :	३४९	द्वि॰	२४
- र	शरःक्षुरे	३५०	प्र	२९
- मं	क्षुन्दश्चे	३५०	द्वि॰	२०
- लि	वलीमुखे :	३५१	प्र॰	१४
- घं	क्रोधिंषि	३५१	द्वि॰	१८
- मि॰	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र॰	८
- पुं॰	॰बहुतन्त्रीकः । त्रि॰	३५३	द्वि॰	१०
- धाधा ।	त्रिधार्थेधा ॥	३५४	प्र॰	३
- । - ध॰	॥ त्रिघतिथय॰	३५४	॰	११
- तुपादा	चतुष्पायाम्	३५४	द्वि॰	३
- र्पा॰	ग्रीष्मासक्ते	३५६	॰	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- चिताक्षा-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्तानयं	३५८	०	६
- म्र	मत्राम्रे	३६१	प्र०	१
- हाय	वाजयश०	३६१	०	१८
- णी - ति	करणेचेतिब्धिः	३६१	०	२८
- भि	भिंब्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	वालार्मख्या०	३६२	द्वि०	७
- स्री - के	स्रीवीयप्रग्रहरसेकेष०	३६२	०	११
- शा	नंतियस्य	३६३	प्र०	१०
- स	बलीयासात् यो०भावाशुपि:	३६३	द्वि०	१
- प	कृमिधि	३६३	०	६
- मांसा	सांमार्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कायाद्द्व्य०	३६४	०	१७
- पुं०	सगणे ॥ ऽ ।	३६५	प्र०	२
- गगती	सुगती ।	३६६	द्वि०	२५
- ष - सु	निष्ठएककुर्वद्रूपास्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रेसुधे ।	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार:	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम् शेमुष्याम् । मती ।	३६८	प्र०	७
- । शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- ति - नि	प्रहसितानिरशिष्ठ	३६८	०	१३
- मा	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ॥ - दृ	॥ दृष्टानिष्टविपत्तिः दृष्टानिष्टानां॰	२६८	०	२५
- ऽ र्ययस्त	विपर्यस्तम् ॥	२६८	द्वि॰	२५
- स्व	पक्षैषां	२६९	०	१०
- घ	घटद्गति	२७०	०	११
- । - ॥	॥ सुद्रवार्ताख्याम् ॥ सुद्रायाम्	२७१	०	१८
- पुं॰ - पा	पुं-हिंसाःसि॥वृत्तिलाची-पाठायाम्	२७२	प्र॰	१०
- म	घण्टारवायाम्	२७२	०	२५
- ध्या	चरणेध्ययमादितदा॰	२७२	द्वि॰	६
- स्थ	स्थूलेलायाम् ॥	२७२	द्वि॰	८
- स	॰ तदद्भनम् ग॰	२७२	०	२०
- ऽ देवय	देवगुरोर्मनुष्य ःॱ॥	२७३	प्र॰	२८
- २ १ टया ः	॰वैकट ः ।	२७३	द्वि॰	२
- ॥ -वी	॥ वैराग्यक्तिवोधंकरोति	२७४	प्र॰	१२
- थ्यै	मिथ्यैव॰	२७४	द्वि॰	१२
- न॰	पुं॰श्रीहाप्ती ।	२७७	प्र॰	१४
- ऽ येप्रलयेक्षा	प्रलयेऽस्वात्मनि॰	२७७	०	१६
- सं - तम्	संक्षितम् ।	२७७	द्वि॰	२२
- षो	वाङ्मयकल्पिभिश्रेपस॰	२७८	प्र॰	१०
- खि॰	शिखरान्विरा ः	२७८	०	२२
- घ्य	हम्यते॰	२७८	द्वि॰	२
- घ	सच्यते॰	२७९	०	८
- ऽ लापय	कालापरिच्छिन्न॰	२७९	०	२०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
-ज्ञ	सर्वज्ञ ॰	३७९	॰	२३
- त । त्	सुतत्त्वव्दोपलक्षित : ॥	३८॰	॰	१६
- र । ख	प्रश्नोत्तरैद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो॰	३८१	प्र॰	१३
- र । थ	निरतिशयमहत्त्व॰	३८१	द्वि॰	२
- थीतोभा	दीनायवे	३८२	प्र॰	६
- ध्ना	प्रसूँव	३८२	॰	२२
- ग	संसीर्गपतितैर्गत्या॰	३८३	॰	१८
- स । थी	सां॰दैश्वसहस्रयुगे॰	३८३	द्वि॰	५
- त्य । नत्र	भोर्ग्यंजनभोवसम्पाकृत्नीयन् ॥	३८४	प्र॰	१८
- तो - ।	उत्पातोत्था ।	३८४	द्वि॰	१॰
- र	परामिश्रायाम्	३८५	॰	११
- ख्या	यस्तुख्यमोहितोगर्भ :	३८८	प्र॰	६
- दा - ति	पूर्वपदादिस्थिताति	३८८	॰	२७
- सर्पेषि	सव्याविसर्पेषे ।	३८९	॰	५
- न	एतेवार्पणिकैर्भार्थे :	३८९	द्वि॰	२४
- ॥ -न	।। चिनित्यपुत्र॰	३९॰	प्र॰	६
-माध्यमाख्याती	॰ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰	३९१	॰	२१
- न	नम्रुतंनवहु॰	३९१	द्वि॰	४
- य :	षध्यापयतिनोशिष्यान्	३९२	॰	१५
- ध्या	माध्यमाख्यासौ । पुं॰	३९३	प्र॰	२
- प - व	मध्यापमापयदाङवाधन्	३९३	द्वि॰	०
- ध	मधुर	३९४	॰	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति.
- व्यम्	चौनकधार्न्य	३९५	०	११
- पि	योटकविशिपे ।	३९६	प्र०	२
- ३ - य०	३ पञ्चस्याम् ।। अथायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- ह्रमर	भवेन्नर . ३	३९७	प्र०	१९
- ल्वे	तन्मन्यो	३९७	०	२५
- सा	मध्यमाधिकारिष :	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्भिक्षाणां	३९७	०	९
- त्	सुखमत्य,म्भा०	३९७	०	२१
- र्वे - त्तं	सर्वमुत्तं	३९९	०	१६
- ना	न्यादि ।	४००	प्र०	२४
- घा	सविता	४००	प्र०	२७
- स्तु०	आप्नयस्य.	४००	द्वि०	२८
- शुध्दा	शुद्ध्यस०	४०२	प्र०	६
- स	तथायत्र	४०२	०	१०
- घा	यथापाद्य	४०२	०	११
० धि०	०मगवान् पं०	४०२	०	२२
- पा :	स्तुवाद्रूपा	४०३	०	१
- द०	शद्दूर मृग०	४०३	द्वि०	१०
- रा	सु योगाच	४०३	०	२३
प द्-३	नघषपट्कि ।।	४०४	प्र०	२९
- रा	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ।। स	पि०मंगावें ।।	४०५	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथादिषु च	४०५	०	१५
-वे - का	व्याघयोरेवकारयास् ।	४०५	०	१८
- राराचे	पुराणे	४०५	०	२५
- ॥ - मन०	मनक्ति । मङ्क्तो० । ववृश्च ॥ भङ्क्नृचि० वर्तमानभनायेः भन-	४०६	प्र०	२०
- च - त्रि	पायिपादिस्थद्वयोर्वावित्ति०	४०६	द्वि०	१४
- जी०	पूर्ण्ये ॥	४०७	प्र०	२
- ता	नाव्योश्या	४०७	०	७
- णी	पूर्ण्ये,	४०७	०	८
- प०	पोदिस्थवारे	४०७	०	१४
- शा	नाव्योश्या	४०७	०	१७
- ट	वजरीटि	४०८	०	२२
- : - ।	ममतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ग	भद्रा याँस्	४११	०	८
- मकान्द	यामन्दयः	४११	द्वि०	८
- याभव	याश्रयमगागतम्	४११	०	१६
- कमारी	भयंमरीति	४१२	०	२१
- दी०	वनि विलासी०	४१२	०	१८
- त्री	मरन्ती ॥	४१२	प्र०	१०
- र्गो - स	अधिष्ठानत्वं नमरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- ति	भिषग्भिवर्ती०	४१५	०	२०
- पु - ई०	प्रादितिप्रभर्मंद्ति०	४१५	०	१८
- द्दि	मिद्दनम् ।	४१६	प्र०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- धिभ	मवेषव्यपशीघनी	[illegible]१८	द्वि॰	१२
- र	पुरोधविशेषे	४२१	॰	१
- म	भोजनम् ॥	४२२	॰	२२
- ।-।।	हादिभ्य यित्। यमुनासिक्ष्सेति दीर्घः ॥	४२३	प्र॰	२४
- सांतांनां	सांतानिप्रावदापये त्	४२४	॰	१०
- मा	मानेयिसीऽपिता :	४२४	॰	२६
- स्यध्यस :	मायस्थ :	४२४	द्वि॰	२१
- थ	रुणस्तथा	४२६	प्र॰	५
- भण्लभा॰	क्र तपावना :	४२६	॰	१२
- त्य	चित्रोत्पला	४२६	द्वि॰	१६
- र्णा	पुष्पजला :	४२६	॰	२५
- मै॰	मायामाये व	४२८	प्र॰	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२८	॰	५
- [illegible]	उपासनोपायसाधक॥	४३१	प्र॰	१८
- ह	यतोलिङ्॰ ॥	४३२	॰	६
- श	रागयुग्येव	४३२	॰	१२
- त्प	तम्बादित्यदगसु ।	४३२	॰	२०
- घ॰	सएवसुरभि : माघ :	४३२	॰	२८
॰तपम॰	॰ सापत्ता : पि॰	४३२	द्वि॰	८
- याम्	यज्ञपत्नायाम्	४३२	॰	३२
- प	विद्यान्तर॰	४३२	॰	३०
- । - शा	। वद्याख्या॰]	४३३	प्र॰	७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
·ए म	एवमन्वयानुमन्तव्यम् ।	४२२	द्वि॰	११
- शीवम्	° ° ° ° ° ° °	४२४	॰	६
- ख	पासाखमागधी ।	४२५	॰	२६
- डीयायां	द्राविडीयांडदेशीच	४२५	॰	२९
- नाभग॰	नागरी ।	४२५	॰	२८
- शि :	शिवोर्धमे॰	४३८	॰	५
- र	भेद्यापनृतेहं॰	४३९	प्र॰	१६
- ध्याधिर्ल	नातिवाधीअयेत्	४३९	द्वि॰	५
- डी	भिडालोप्या॰	४३९	॰	२॰
- मि	मि,दिर्॰	४४॰	प्र॰	२६
- दगडला	मो च्छगाल्यनारे	४४१	॰	१९
·मी॰ मृ	भीमें । मृकोदरे ।	४४२	द्वि॰	२७
- प॰र	कर्पूरस्तीति॰	४४३	प्र॰	४
- यु :	नु : ॥	४४३	॰	१४
॰ शुभि	॰ शुभामशुभिता : ।	४४४	॰	२४
- शी	समृधि ॰	४४४	द्वि॰	८
वोनीनी	दुर्वीचोनीनरेतरे	४४४	॰	१८
·प	दर्पितक्षय :	४४६	॰	१८
· त्य॰	निभान्त	४४८	प्र॰	२॰
- नु॰	मु सटृशेना	४४८	॰	२१
विडिवि	विडिवि	४४८	द्वि॰	११
- ९ ·शि॰	उत्तरोत्तरं न्यूनस्पातः विन्दौ ॥ श्लोकाः ॰	४४९	प्र॰	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
निरहंकारमोप्रवेश	० ० ० ० ० ० ० ०	४५५	०	१७
मे । - स - भू०	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
- श्व	वाताश्वै	४५७	द्वि०	८
- मो	चतिशायमे	४५८	प्र०	२०
० -वार्य०	०भूयोभूय : । च०वार०	४५८	द्वि०	३
- दा	उत्सर्ग मात्मये ।	४५८	०	१८
- अ - न - ॥	भोजमश्च०	४५९	प्र०	२२
- छा	साह्मप्रति०	४५९	द्वि०	२४
- म - त :	हिमवत :	४६१	०	३
- ङ्ग	पिङ्ग ॥	४६१	०	१५
- स्र	चाल्पपत्रिविभीपे	४६२	प्र०	१०
- भ०	भुसत्रपाकि	४६२	०	११
- ग्य	भवग्य०	४६२	०	१६
- सि०	भर्मिभमणशील	४६२	द्वि०	२७
- ॥ - षी०	। सुदुर्ग । शोभनैः	४६४	प्र०	५
- ति - वि	रिति नीतिविद्दामतम्	४६५	द्वि०	७
- श्री	श्रियोयद्यपिसम्बन्ध :	४६५	०	१०
- द्दु	भेदभये ।	४६६	द्वि०	१२
- यसस	प्राणसम्बारषार्थ०	४६७	प्र०	७
- छि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	८
- या - तत	मनुयातस्य	४६८	प्र०	२६
- च्य	नोव्य ।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- ते०	चोर्यंति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । नं०	४७१	प्र०	८
- श्यां	यमाशाखा	४७२	द्वि०	२
- अधाभ्र	यभ्रुसुंसादीना०	४७२	०	२६
- गी	मोगीनीगो०	४७४	प्र०	६
- सु०	सुषर्ण०	४७४	०	१२
- टा	०भ्रष्टतीर्थं०	४७४	द्वि०	२१
- २०)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	६
- क्ष	क्षेहयासुग्रम्	४७५	द्वि०	१७
- स्रा	सभ्रानिमान्	४७६	प्र०	१२
- थ -वा	क्षाविघ्यपथ्यशालि०	४७७	०	१८
- सु०	सुपुंसि०	४७७	०	२१
- त्या । त्य	ऽ निच्चत्वात्रसुम्	४७८	द्वि०	२८
- ण	सूरं	४७६	प्र०	२३
- पै	अपमती ।	४७६	द्वि	१५
- ष्ट०	ष्टष्ठीयक्षौ :	४८०	प्र०	२२
कावारातमनार मायांस्यटन्०	मानिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	०मद्रमपदा । यौ०	४८२	प्र०	६
- । -ध०	०पण्यशालादिसौरभ्यया	४८३	०	२
- था -ष०	कामन्त्रीकाशादि०	४८३	प्र०	७
- मि	मिष्टोमन्त्रविशेष : ।	४८३	०	७०
- । म०	चातिमर्षगच्छ० मनि०	४८०	०	१८

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्ति.
- ट	कुठरे	४८४	•	२०
• स्वरीरा	• मञ्जीरा । स्त्री•	४८४	•	२२
- य•	सौम्याननयुतौ	४८४	द्वि•	२७
- श्री	दर्पार्थौ ॥	४८५	प्र•	११
- ष्•	युक्षणौ ।	४८५	•	२४
- प्रि	यवरेपि॑यि	४८५	•	२७
- पै	सर्वलोकाश्रियः	४८६	द्वि•	५
- स्व	मणिवर्ष्मे•	४८७	प्र•	१२
- उ	मंडारी	४९०	द्वि•	१२
- सु	सु.गिविशेषे ।	४९०	•	१६
- समूला।या।	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र•	२
- मौ०	तारोशीन	४९१	•	[illegible]
- भि	स्तातै ।	४९१	•	१३
- व्यमछा भा	शांतछान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि•	२५
- पुं•	• मत्कुणा । स्त्री•	४९२	प्र•	२०
- मा	प्राङ्गणावर्थे	४९२	द्वि•	११
२ १ - सय	यसगामसमयूरः	४९२	•	१३
- ज	स्मरतस्करि०	४९३	प्र•	२७
- ना	प्राङ्गना वर्णे ।	४९३	•	२८
- गी	प्रयोवे	४९३	द्वि•	१
त्वा -भू•	मत्स्या पुं• भू•	४९४	प्र•	१५
- स्तु दे	• स्तुनादेयाः ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	विपेशान्वं	४८५	०	२६
- स	मांसं	४८६	०	३
- थ - श	तुण्डांयसशल्कांचैर०	४८६	०	१२
- श्री	कलमश्रौ० ।	४८७	०	१६
- म्य	विध्यते	४८७	०	२३
- स्वाऽसा२	स्वाभ्यवे	४८७	द्वि०	१२
- रो	सरवर्सिते०	४८८	प्र०	१४
- स्वा	स्वांमदाम्	४८८	द्वि०	१२
- स्य	कामाक्ष्योयाम्	५००	०	८
ऽ सटःमत्त।०।	कर्त्तारिहच.तक्कीलादर्यस्तुन्वा ।	५०१	प्र०	२
- रे - षो०	यन्यान्तरेभ्योऽस्मान्या : ॥	५०१	द्वि०	१९
- हि	ऐश्विकीपदेशं	५०१	०	२८
- र्यो	गर्भोत्तमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलकम्	५०२	द्वि०	२
- हि०	धूपितोरस :	५०३	०	२८
- रा	वाम्पुष्परसो०	५०६	प्र०	६
- वि - य	त्रिडयहान्	५०६	०	१५
- दा	धाघ्यं मौद्दा०	५०६	०	१८
- म - ष	मधुधूलि :	५०७	द्वि०	१३
- ध	घनमदन०	५०७	०	२६
- गे ऽ	चालोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
- सवर्गं	गलगंडादिरोगहृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- स्थौ	स्थैर्यस्थौ०	५१०	प्र०	१
- र	धीरामृतं	५१०	द्वि०	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	०	८
- मै०	मैदायाम्	५१०	०	२५
- का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
- टुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
- र्ग - की	मार्गप्रवर्तकी	५१२	०	२२
- द्यो - सा	उलूकादयस्तेतिसाधुः	५१३	०	१
- व्य	चद्यं यच्चं सुखप्रियम् ॥	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्तरि ॥	५१४	०	१४
मधध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- द्या	मद्यो ।	५१५	०	२६
- य - श	प्रयच्छाम् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पञ्चवेगाख	५१६	द्वि०	२१
- ण्या	प्राग्गृह्याख्यविध०	५१७	०	२८
- सौ - भि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिस्यत । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
		५१८	०	२०
- ब्धा	धरल्काक्षमुनिः	५१८	०	२४
- मी :	मुनिर्माता	५१८	प्र०	१८
- न्दा	परनिन्दां	५२१	द्वि०	१
- म०	मांनुष्याम् ॥	५२२	प्र०	६
- नृपय	नृपस्तं ॥	५२२	०	११
- य - स०	यावं यावं तिसमासः ॥			

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ं - ं ०	० यावर्तपथात् ०	५२२	द्वि०	७
- तम	मुदितंत चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	९
- सु। रि-स०	सुरत्रिशोत्तनु :	५२४	प्र०	८
- ब्दे - ल	शब्दे नलयसी	५२४	द्वि०	१०
- र्थे - स्म	मयद्दार्थस्यार्थस्मरणस्य०	५२५	०	४
- प्र - का	प्रतीकार :	५२५	०	१२
- न्न	मन्युते	५२५	०	२२
- तपथि	षट्‌चु नि : श्लाकिना	५२६	०	१४
- शु	सम्यतूस :	५२६	०	२१
- प्य	पिप्पलीमूल	५३०	प्र०	९
- म	समुद्रे॥	५३०	द्वि०	१
- त - वि	मन्मनं सद्गुविदुर्बुधा :	५३१	प्र०	२५
- स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
- स	सद्योऽभिसं०	५३३	०	१५
० र	०मयूरिका । सौ०	५३३	०	१८
० ए	हृधृ.वायस :	५३४	प्र०	५
- स - स	स्पष्टस्तुरुसपक्षायं	५३४	प्र०	२०
- नां - पू०	उपाशानोमपूर्वांसां	५३४	द्वि०	१०
- शुवि	थित.वेदनानां	५३४	०	१८
- ट - त्वा	तमपूटस्यनित्यत्वात्	५३४	०	२०
- पा - ट	स्मादटगायने	५३४	०	२४
- ति - व	भक्तिविरति ०	५३५	प्र०	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्तिः
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- न्न	भाविन् प्रविशेषे ।	५३६	प्र०	४
- तिरश्चर	सोऽप्यतिरश्चलेश्या०	५३६	द्वि०	१०
- भ्रू०	फणिभ्रुकि	५३७	प्र०	१६
- इ	असिदंष्ट्र कि ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मख्यं मुख : । पु०	५३८	०	९
- षा	स्युषांतपित्त०	५४०	प्र०	२
- यू	मलयू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- था	चान्द्रमासवे	५४१	प्र०	२०
- घालस्व	रनलखायां०	५४२	द्वि०	१०
- । - स०	वि०मणिनी ।	५४३	प्र०	२
- द	द्वीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- मध	मघाविश ।	५४४	०	६
-दृष।वी विधिधिवि	विद्युमती०विधेधि०	५४४	०	११
- चा	चिचेक्विनि	५४४	०	१२
- क्षि - पि०	मक्षिक्षितिविक्षसे०	५४४	०	१८
- था	क्राथाभिहतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- । - म	॥ श्यामलतायाममसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- न्य	लनम्र यान्ति	५४८	द्वि०	१०
- मे	वनगपि	५५०	प्र०	२२
- ऱ्हपा	दष्टायिपादा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- क्	मनाग् मग्नो	५५१	प्र०	२५
- प्रान्तोपि	० स्तां तोविमूढ :	५५१	०	२८
- थी-से	स्थोगमस्वजतीति	५५१	०	२६
- शी	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्व	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
- को	कोश्लावाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
- श्रा	लक्षणाशारास्राम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महावीरविन्न : । पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ - दे थे	वेदिभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
- श्रा	नृपोत्रास :	५५८	०	२७
५ - नानर्ना	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
- रे-भू०	स्त्रि'तस्करोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-। ष	। पुंस्प०	५६१	०	३
२ १ - ह र्श	अर्हद्रूपासक्तविशेषे ॥	५६१	०	२०
- ध यु	यतिश्रयणोसुक्त०	५६१	द्वि०	२०
- स्ना०	प्रशोन्नय०	५६२	प्र०	१७
- धा	पारसीकाद्योमता :	५६३	०	३
० रा	०महारोग : । पुं०	५६३	०	१२
० । - ना	महाराज्ञी । स्त्री०नारा०	५६३	द्वि०	१३
- र्घ	सौर्धमस्याभागा०	५६३	०	१९
- शि	सङ्ग्रिशुक्त्याक्यसमृष्टि ॥	५६४	प्र०	२२
० विपम्	०महाविपुलम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति
-पा	पंचाभ्यां०	५६५	।	३
-ति-सै	मौतिदेशावष्छिन्नानतीर्थंहनिष्यामी ति०सैव०	५६५	द्वि०	१८
-समया	तत्राहिंसया०	५६६	प्र०	१३
-द्या	हरौ ॥	५६६	०	२२
-ष्टे	विषये	५६६	द्वि०	५
-ष्ट-स्थे	प्रहस्ये	५६७	प्र०	७
-पुं०	०मष्टाशक्तिः। स्त्री०	५६७	०	१४
-प-तु०	परितुष्यते	५६७	०	२९
-स्नी०	ससर्वमोव्याधि०	५६७	द्वि०	१
-ग्रा	फाश्च्याम्	५६७	द्वि०	४
-ज्ञ:	प्रतिहिंसाः	५६७	०	७
-ग्या-स्या	ग्यामवस्थाम्	५६७	०	११
-ऽऽयष्ट०	परेऽहनि।	५६८	प्र०	२२
-स्री	भुञ्जीतमान्यथेति ॥	५६८	०	२४
-सना	०नष्टासंतापनम्।	५६८	द्वि०	१०
-॥-०	॥ पौरे	५६८	०	२६
-ष्टि	हव्यसंदृष्टिवित्०	५७०	प्र०	१५
-ज्ञि०	सोचितायाम्	५७१	०	१६
-सौ०	सौवर्ण०	५७१	०	२८
-ष्यति	मद्यारोहति।	५७१	द्वि०	१६
-हा	महीसरम्	५७३	प्र०	७
-या	तदाप्रतस्तनपयन्	५७४	०	१०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि॰	२८
- ष्क्	प्राप्तुमन्युक्तौ : पुन : ।	५७६	प्र॰	११
- द	सर्वैर्देवसंशय : ।	५७६	द्वि॰	२८
- ष्ट	सद्गृष्ट॰	५७८	प्र॰	६
- य	सर्वेषिसमृष्ट	५७८	॰	८
- क्ष	पूर्कारउच्चारणार्थ :	५७८	॰	२१
- या	॰माकोट : । पुं॰	५७९	॰	२
- मृ॰	॰माधीकर्णर्थीरा । स्त्री॰	५७९	प्र॰	२०
- श	पूर्वासि॰	५८०	॰	९
- मद्दा	जनयामासयमुनराम्	५८१	॰	१०
- त्व - ष्ट्	ढब्धमुद्ग्लढबीपद्दीर्घ : ।	५८१	॰	२८
- मा	मासमगामा॰	५८१	द्वि॰	१७
- मया	॰माविक्रम । न॰	५८२	प्र॰	८
- द्दं	सुरद्वर्दसमाहम् ।	५८२	॰	१२
- थं	मार्कविकभिन्न॰	५८२	॰	१६
- ष	पितुर्दर्शगुणं	५८३	॰	१५
- श	पुनर्न	५८३	द्वि॰	७
- पु	परादेव्या	५८५	प्र॰	१२
- या	सेवनीय	५८५	॰	१४
- पर्णे	कार्ये	५८५	द्वि॰	१२
- मा	अधिमिषांश॰	५८६	प्र॰	८
- मे	॰मोदपुसेय : । पुं॰	५८६	॰	१०

अशुद्धिनिरास:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
• से	०मात्पुत्र्ये । स्त्री०	५८६	•	२०
० त्त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
• स्थ	०माध्यस्थ्यम् । न०	५८९	प्र०	१०
- मा	याम्याद्रिमूर्ति	५९१	•	२२
- द्य	विद्याभरति	५९२	द्वि०	३
- प्रभैदे	अभयप्रदे	५९३	•	२१
- ह्य	मायान्तप्रहृतिं	५९५	•	५
- तेय	पावकस्योपसंदेय०	५९५	•	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- ति	नरःस्त्री ।	५९६	द्वि०	५
- या	मार्यया	५९७	प्र०	१०
- स	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५९९	•	१६
- र्णं मा	पौर्णमास्यमिनमासि । सामिनपौर्णमासीष्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्गे	६००	•	२०
• पी	०मार्गवीथी । स्त्री०	६००	•	२१
- ष्ट	दिव्याष्टतनुय :	६०१	प्र०	४
- क्रं	शुक्र०	६०१	•	४
- मार	मार्जारा०	६०१	•	२४
- र प	नपरचार्य०	६०१	द्वि०	२
- त	मार्जरानीयम्	६०१	•	२८
- शी	मञ्जुशीचारता०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्रो	वृत्ते रामाला०	६०२	द्वि०	२२
- स्रा०	दुरन्तार्थे व्यथ् ॥	६०२	०	२८
- म	रामाशारा०	६०३	प्र०	२०
- श्रा	चिक्रशी	६०४	०	२६
- त्वथानि	तथान्युक्त	६०४	द्वि०	१६
० त्ता	०सालीय : । चि०	६०५	०	२२
० सा०	०मालु : । पुं०	६०५	०	२४
- घसस	राक्षसभेदे०	६०६	प्र०	२८
- । - भीच	पितृभीक्षणे	६०६	द्वि०	१०
- प	मायाणां	६०७	०	२४
- घ्	महाकुलाद्दक्खवा०	६०८	प्र०	२
- म	मोहिन्द्रियो०	६०८	द्वि०	२३
- ता	मानुरक्ते०	६११	प्र०	२७
- मिथुने	छितुमे	६१२	०	२०
- घू०	बिनाधूते०	६१२	द्वि०	१०
- ये	पीलयावे	६१५	प्र०	११
० ट	०भीटुष्म : । पुं०	६१६	प्र०	२१
- ता	चोदिता :	६१७	द्वि०	१८
- रा	पुरीखाशी	६१८	प्र०	९
- ष - निष्ठ	महम्नानिष्ठ	६१८	द्वि०	१०
- मृ	निमृक्तं ।	६२०	प्र०	१२
- ति	परिपराङ्गासुम०	६२१	०	८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- टूकाका	घाटूकारमिति ॰	६२२	द्वि॰	१४
- गे	प्रयोगोऽस्ते	६२२	॰	२२
- स्फ॰	॰ मुक्तास्फोट : । पुं॰	६२३	प्र॰	८
- स्फ॰	मुक्तास्फोटा । स्त्री॰	६२३	प्र॰	११
- च	मोचि	६२३	॰	१४
- त्य	मुच्यूक्तासर्वं॰	६२३	द्वि॰	६
- त्मु	यत्रयामुक्तिरि॰	६२३	॰	१३
- साप	प्रक्षालनी	६२४	॰	१॰
- पुं॰	॰सुखप्रश : । त्रि॰	६२५	॰	१६
- द्य	मुतक्रमेया	६२६	॰	१५
- घ	फूषिमद्दि ॰	६२७	प्र॰	२॰
- स	निम्नूर्स	६२८	द्वि॰	२४
- का	कथितायां॰	६२६	॰	२८
- य	सङ्गाते ।	६३४	प्र॰	३
- चे - ति	सपादिभ्यश्चिदितिफल : ॥	६३४	॰	१॰
- दि - य	सपादिभ्यश्चिदितिफल :	६३४	प्र॰	२६
- ॥ - सु॰	। सुप्तयतिसुप्त॰	६३४	द्वि॰	१५
- म॰	॰सुम्नु : । पुं॰	६३४	द्वि॰	२४
- र्या	॰ सुष्टभार्या । स्त्री॰	६३५	प्र॰	२
- हे	सङ्डे ।	६३५	द्वि॰	१८
- स्त्र	स्त्रेलेषु ॰	६३५	द्वि॰	२५
- काय	भकार्यपरिस्थानर्मु॰	६३६	प्र॰	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द्रू	कद्रुयां	६३७	०	३
- वि०	वीचिमुच्यैतमानव : ॥	६३८	द्वि०	४
- र्ष्ठि	सूर्ष्णि वासे	६४०	०	६
- छा । पा :	छ्वाकारे :	६४०	०	१३
- दा - स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
- ली	०सुत्पन्नं ॥	६४१	०	८
- धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
- मा	वर्त्तमाणे ।	६४५	०	१०
- च	मृगशिरोनक्षत्रे ॥	६४५	द्वि०	३
- वे	पशुविशेषे	६४५	०	६
- दं	यदेति०	६४६	०	१२
- प्या - ख०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यते । मृगाचाहि प्यासस्य०	६४७	०	३
० पं०	०मृगनाभि : स्त्री०	६४७	०	१८
- गयमा	मृगमातृका : ॥	६४८	प्र०	१६
- म	मृगरोमकम् । न०	६४८	द्वि०	१४
- । - मध्य०	। हरिनमजामि मध्य०	६५०	०	१६
- सा०	खलुविस्मृति०	६५०	०	२८
- प	विसि ।	६५१	०	१
- य	दीपयन्ति०	६५१	०	८
- म	धर्मच्छायायाम्	६५२	०	१३
- शी । पी	दुर्वीपर्धे ॥	६५७	०	२६
- म	भुजिमदृश्यां	६५७	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्त॰	पं॰
-गे	मृत्युवेगी॰	६५३	प्र॰	६
-रा-मृ	जरायामृत्यो॰	६५३	प्र॰	१५
-सा-प्रि	प्रियातीप्रिये	६५३	॰	१८
-णी	रक्तचन्दनर्णी॰	६५४	॰	१०
-टे	पिपीटकाटेय	६५४	॰	२८
-द्ये	घोवि	६५४	द्वि॰	८
-नि	सत्त्वविशिष्टे	६५५	प्र॰	१६
-पल	कोमलपर्णे ॥	६५५	॰	२०
-चि	चित्रोपाकि	६५५	द्वि॰	१
-दु	मृद॰	६५५	॰	२६
-नि	तेपजनके	६५७	॰	२२
-रा	खच	६५७	॰	२३
-र	पुष्कर	६५८	॰	२
-र्यो	रसत्वश्वैवर्णी॰	६५९	प्र॰	१२
-श	निगर्भ्रप	६६०	॰	२१
-द्मख्य	मेदोऽख्यस्यान्	६६१	॰	१२
-पि	सामवापिका॰	६६२	॰	१५
-ख्य-ध	ध्यासगाख्यफलीनयाड्यस्ते नव प्रवणाख्ये॰	६६२	॰	१८
-॥ मे	। ॐ तपचायाम् ॥ शस्तामृ मण्डस्याम् ॥ मधा॰	६६२	द्वि॰	१४
-घ	मध॰	६६२	प्र॰	१९
-सो	नाष्कदस ।	६६४	॰	४
-मं	निर्मिता॰	६६५	द्वि॰	२